Ojārs Zandbergs

SENĀS RĪGAS GRĀMATNIECĪBA UN KULTŪRA HANZAS PILSĒTU KOPSAKARĀ

RIGÆ

Sehet die Stadt

RIGA.

Wie sie von dem mächtigen feinde dem Moskowitter bey 6. wochen lange Cals vom 23 Aug: bis 5 Octob: 1656 grausamer belägerung Zerschossen, aber doch durch Gottes gnad und der belägerten tapfere gegenwehr erhalten, und alse der Tyrannische feind zu einem schändlichen Abzug genöthiget worden.

Russen Adler. Welche reden
Herzen dich auf die Von SCHWEDEN,
Und das unsrer guten Stadt
Deine Macht solch Übel that,
Dachtestu dann schlechter masen
Das dich Gott wird Herschen lasen,
Wie es deinem Wahn gefiel
Nein Gott wahr mit uns im Spiel.
Das wir dir die federn ropften
Und dich auf die mütze klopften,

Dis ist nur von uns geschehen
Löwenheint lässt mehres sehen
Kennstu nicht die SCHWEDEN LÖWen
Das sie hauen eh sie dräuen
Brand für Schand ist deine Rach
Uns bleibt Ruhm und Ehre nach.
Unsre Wunden und dein Weichen
Sind nun unsrer Ehre Zeichen,
Du hast nichts von uns, und wir.
Haben deine federn hier,

Mach Chroloische Gesezè
Das man SCHWEDEN nicht verletze
Weil bey derer LÖWEN macht
Schwerlich was wird angebracht,
Last uns Gott die ehre geben,
Dann er hilff das wir noch leben,
Christen sind mit uns erfreut,
Wider Christen ist es leyd

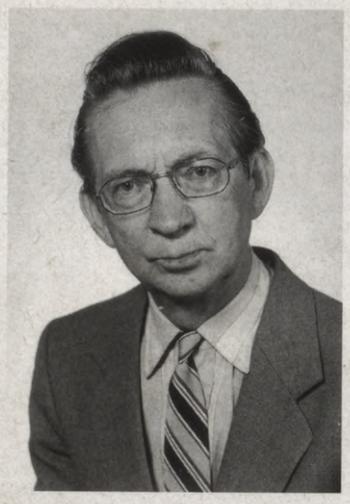

Mag. Sci. Soc.
Ojārs Jānis Zanders – *literatūrzinātnieks, grāmatniecības un kultūrvēsturnieks, arī dzejnieks. Ilggadējs Literatūras muzeja, Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas darbinieks. Publicējis vairāk nekā 780 rakstu par latviešu un cittautu kultūras mantojumu, sevišķi kultūru mijiedarbību. Sarakstījis grāmatas: «Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks» (1988), «Senās grāmatas Rīgā» (1988), «Dažādu gadu balsis» (1999). Sastādījis un ievadījis A. Austriņa (1979) un K. Krūzas (1984) dzejas izlases. Publikācijas arī vācu, krievu, poļu, lietuviešu un igauņu valodā.*

L2001-6/12

LATVIJAS AKADĒMISKĀ BIBLIOTĒKA

002

Ojārs Zanders

SENĀS RĪGAS GRĀMATNIECĪBA UN KULTŪRA HANZAS PILSĒTU KOPSAKARĀ

(13.–17.gs.)

ZINĀTNE

UDK 002.2 (091)
Za 555

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
0301013699

Mākslinieks ALNIS MITRIS

GRĀMATAS IZDOŠANU
ATBALSTĪJUŠI

KULTŪRKAPITĀLA FONDS

ağentūra
RĪGA 800

RĪGAS HANZAS
ROTARI KLUBS

RIGA HANSA
ROTARY CLUB

Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis
prof. Dr. DĪTRIHS ANDREJS LĒBERS
(Rīga, Hamburga)

Uz 1. vāka:

1655. gadā Frankfurtē pie Mainas izdotais «*Orationum..*» ar Rīgas zinātniskiem disputiem. Titullapa.

Svētais Hieronims. Iluminēts kokgriezums Lībekā 1494. gadā izdotajai Bībelei.

Pirmā Rīgas tipogrāfa Nikolausa Mollīna izdevums 1625. gadā – Hermaņa Samsona spredikļu krājums «Debesu dārgumu krātuve» *(Himlische Schatzkammer)*.

ISBN 5–7966–1248–4

© Ojārs Zanders, 2000
© Alnis Mitris, mākslinieciskais noformējums, 2000
© Izdevniecība Zinātne, 2000

SATURS

Ievadam	9
Laikmets pirms Rīgas	11
Indriķa hroniku pārlasot	17
Kas tie tādi cisterciešī?	25
Pirmais gadsimts Rīgas vēsturē	33
Vēlo viduslaiku gaisma un ēnas	49
Gūtenberga laikabiedri Rīgā un Eiropā	69
Rīga Hanzas pilsētu lokā	89
Lībekas torņu mirdzums	105
Mārtiņš Luters un evaņģēliskā Rīga	117
Rīgas franciskānis laikmetu griežos	129
Bibliotheca Rigensis pirmie gadsimti	133
Rīdzinieki skolās un augstskolās	145
Ģeogrāfiskās un vēsturiskās vīzijas	155
Čaklie tirgotāji un kūtrie zinātnieki	169
Par mākslu, mūziku un dažām dzejiskām drumslām	181
Pirmā Rīgas tipogrāfa Nikolausa Mollīna darbība (1588–1625)	193
Rīgas humānisma neilgais uzzieds	213
Rīgas grāmata zviedru laiku sākumā	223
Rīga – rota Zviedrijas karaļu kronī	237
Savu *Alma mater* meklējot	271
Hanzas kultūras vēlīnais starojums	303
Nobeigums	363
Izmantotie arhīvi un galvenās literatūras norādes	365
Die Buchdruckerkunst und die Kultur Altrigas in ihrer Wechselwirkung mit den deutschen Hansestädten (13.–17. Jahrhundert)	373
Verzeichnis der Abbildungen	376
Book-printing and Culture of Ancient Riga in the Context of Hanseatic Towns (13th–17th cc.)	385
Figure Captions	388

IEVADAM

Šī grāmata nav vispārēja Rīgas vēsture, un mēs te maz runāsim par pilsētas politiskajām, ekonomiskajām un sociālajām struktūrām. Priekšstatu par to sniedz jau agrāk iznākušās grāmatas, piemēram, Jāņa Strauberga «Rīgas vēsture» (1937), kopdarbs «Feodālā Rīga» (1978) un Indriķa Šterna 1997. gadā iznākusī grāmata «Latvijas vēsture» (1290–1500). Mans pētījums nebūs arī konfrontācija starp seno līvu un latviešu cilšu kultūru un kristietības nesējiem no Vakareiropas.

Šajā grāmatā mēģināts parādīt Rīgas kultūras attīstības gaitu pirmo piecu pilsētas pastāvēšanas gadsimtu laikā (13. gs.–17. gs.), jo Ziemeļu karš un Rīgas pievienošana Krievijas impērijai (1710) sāk jaunu posmu tās vēsturē, kad jau apdzisis Hanzas starojums.

Grāmata stāstīs par seno Rīgu Hanzas pilsētu un līdz ar to visas Eiropas kopsakarā. Ne tikai kontekstā ar tuvākajām Hanzas pilsētām, tādām kā Rēvele, Tērbata, Pērnava, Kēnigsberga, Danciga u. c., ne tikai saistībā ar Ziemeļvācijas piejūras pilsētām – Lībeku, Hamburgu, Vismāru, Rostoku, Štrālzundi u. c., bet arī kopsakarā ar Hanzas pilsētām Vestfālenē un Vidusvācijā. Jo Hanzas pilsētas ir bijušas arī Ķelne, Minstere, Zēste, Pāderborna, Brēmene, Līneburga, Braunšveiga, Helmštete, Getingene, Erfurte, Halle, Naumburga, Halberštate, Magdeburga un vēl daudzas citas. Tāpat kā Visbija Gotlandē vai Krakova Polijā.

Hanzas pilsētas Vācijā, protams, nebija izolētas no citiem vācu kultūras centriem, tādēļ Rīga atradīs kopsakaru ar Nirnbergu, Augsburgu un daudzām vēl vārdā neminētām pilsētām. Tuvākie kopsakari saslēgsies ar tālākajiem, mazākie koncentriskie apļi iekļausies lielākajos; Eiropas kulturālā integrācija viduslaikos ir ciešāka, nekā mēs to iedomājamies ikdienā.

Lai arī reizēm tiek apšaubīts pats jēdziens «Hanzas kultūra», nevar noliegt, ka visām viduslaiku Hanzas pilsētām ir savas kultūras īpatnības, kas tās atšķir no Hanzas savienībā neietilpstošajām. Tas izpaužas pilsētceltniecībā, sakrālajā un profānajā mākslā, sadzīvē, mentalitātē. To parāda tā sauktā ķieģeļu gotika, kas vieno, piemēram, Rīgu ar Ziemeļvācijas Hanzas pilsētām. Ilgu laiku vienotāja ir arī viduslejasvācu valoda. Hanzas tirgotāju kuģi pārvadā ne tikai graudus, sāli vai kaņepājus, tie pārvadā arī grāmatas, zeltkaļu darinājumus. Hanzas tirgotājs, tāpat kā ikviens viduslaiku cilvēks, grib spoži manifestēt savu ticību Dievam, bet reizē viņš ir vēss un taupīgs pragmatiķis, kas naudu nekaisa vējā, pat par katedrāles celtniecību domājot.

Par Rīgas arhitektūru, tās baznīcām un profānajām celtnēm jau rakstīts samērā daudz, un tādēļ šīs grāmatas autors grib pievērsties mazāk pētītiem aspektiem: grāmatniecības aizsākumiem Rīgā, Rīgas bibliotēku un skolu vēsturei, Baltijas jūras reģiona kultūru mijiedarbībai.

Protams, viduslaiku kultūrā ir reizēm grūti nošķirt, kur beidzas priesteris un sākas skolotājs, likumu tulks, dziednieks, zinātnieks. Viduslaiku panorāma ir daudzkrāsaina, tikai tās košums gadsimtu gaitā izbalējis.

Darbā autoram bijis jāsaskaras ar virkni grūtību. Viduslaiku hronoloģija Eiropas izpratnē nesaskan ar mūsējo. Rietumeiropā viduslaiki beidzas ar 15. gadsimtu, pie mums par tiem runā vēl 19. gadsimta pirmajā pusē («Feodālā Rīga»). Neizkopta vēl viduslaiku jēdzienu terminoloģija, nestabila īpašvārdu rakstība. Maz biogrāfisku ziņu par senās Rīgas kultūras darbiniekiem, vēl mazāk attēlu. Rīdzinieku portreti sāk parādīties tikai 17. gadsimtā. Mēs nezinām, kādi izskatījušies pirmie Rīgas tipogrāfi, Rīgas ārsti, Domskolas skolotāji utt. Tikai retam mākslas darbam var minēt tā autoru. Anonimitātes plīvurs sedz daudz no viduslaikos tapušā. Arī mākslinieks vēl neizceļ savu personību; viņš strādā Dievam, veido mūžībai.

Kari, ugunsgrēki un citas stihiskās nelaimes, kultūras vērtību izvazāšana pa labi un pa kreisi ir iemesls tam, ka par pirmajiem Rīgas vēstures gadsimtiem mums maz ir skatāma vai taustāma. Piemēram, par laiku no 13. līdz 15. gadsimtam ir dažas sakrālas celtnes, kāds profānās celtniecības fragments, nedaudz mākslas darbu, rokrakstu, grāmatu. Par daudz ko jāsaka: bija, bet vairs nav, vai arī nezinām, kur tas šobrīd. Postoša bija Rīgas pilsētas bibliotēkas degšana 1941. gada vasarā, kad gāja bojā deviņas desmitdaļas no bibliotēkas fonda. Otrais pasaules karš nav saudzējis arī Vācijas arhīvus. Un tomēr nedrīkstam krist panikā un bezcerībā nolaist rokas.

Maz saglabājusies Rīgas rātes arhīva vecākā daļa, toties jo pilnīgāks tas ir Tallinā, bijušajā Rēvelē. Ko neatrodam Rīgā, to reizēm atrodam Lībekā, Rostokā, Brēmenē vai vēl kur citur. Nevairīsimies no salīdzinājumiem un analoģijas, no hipotēzēm, pieņēmumiem, rekonstrukcijas. Arī no jēdziena «vēsturiskā vīzija», jo brīžam tikai vēsturiska intuīcija un iztēle mums palīdz atkal sasiet gadsimtu gaitā pārtrūkušos pavedienus. No sabirzušiem stīkliņiem atkal veidot mozaīku.

Runājot par tik tāliem, aizgājušiem gadsimtiem, mums jāvairās no pārāk kategoriskiem spriedumiem, savi pieņēmumi jāizsaka galvenokārt varbūtības izteiksmē. Jo argumentus, kas mums šobrīd svarīgi, var atkal apgāzt kāda jaunatrasta, līdz šim vēl neapzināta materiālu kopa.

Šī grāmata izstrādāta pārsvarā uz vecākajā Latvijas zinātniskajā bibliotēkā – Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā (kādreizējā *Bibliotheca Rigensis*) saglabāto materiālu bāzes, izmantojot, protams, arī citu republikas arhīvu un bibliotēku fondus. Paldies visiem, kas sekmējuši šīs grāmatas tapšanu.

Par iespēju pastrādāt arī Vācijas bibliotēkās un arhīvos autors pateicas Hercoga Augusta bibliotēkai Volfenbitelē, Lībekas biedrībai sabiedriski nozīmīgas darbības veicināšanai un Leipcigas universitātes Teoloģijas fakultātei.

Šī grāmata jau sava apjoma dēļ nevar sniegt izsmeļošas atbildes uz visiem izvirzītajiem jautājumiem. Bet autors būs gandarīts arī tad, ja būs stigu cirtējs tālākiem pētījumiem. Ja būs pievērsis uzmanību senās Rīgas problemātikai. Tās Rīgas, kura mums visiem mīļa un kura jau sen ir Eiropas kultūras apritē.

LAIKMETS PIRMS RĪGAS

«Izsekodams tālaika vēstures notikumus, vēsturnieks soļo kā pa purvu miglā un tumsā, sekodams kontūrām, kustībām un tālo notikumu vājām atbalsīm.»

(Edgars Andersons par Latvijas senvēsturi)

Friedrich Barbarossa als Kreuzfahrer. Nach einer Miniatur aus Kloster Schäftlarn, 1188/89. Rom, Vatikanische Bibliothek

Latvijas kristianizācija un līdz ar to kristīgās kultūras veidošanās toreizējā Livonijā (Līvzemē) sākas, protams, jau pirms oficiālā Rīgas dibināšanas gada (1201). Tā kā pirmie Rīgas cēlāji, tās pilsoņi un arī pirmie pilsētas kultūras asnu kopēji nākuši pārsvarā no Vestfālenes, Saksijas un Holšteinas, mums kaut vispārējās aprisēs jāraksturo 12. gadsimta Vācijas un līdz ar to Eiropas kultūra. Kādi bija cilvēki, kas 12. gadsimta nogalē tiecās uz vēlākās Rīgas piekrasti un ko tie varēja nest līdzi savā kultūras bagāžā? Jānoraida vienkāršotais uzskats, ka tie visi bija svētas misijas apgaroti cilvēki. Un jānoraida arī otra galējība: ka misionāri un krustneši bijuši šādi tādi kaut kur Eiropā sagrābstīti plukatas. Dažādi bija garīdznieki, dažādi bija Livonijas ordeņa kalpi, dažādi bija pirmie Rīgas namnieki – pilsoņi.

Kristianizācijas gaita Eiropā un pašā Vācijā nav ne īsa, ne viendabīga un viegla. Gņezno katedrālē Polijā ir bronzas kaluma durvis (domājams, Magdeburgas skolas darbs), kur tēlota Svētā Adalberta dzīve un viņa mocekļa nāve no pagānisko prūšu rokas. Un pati slavenā Magdeburga taču tika celta kā rietumslāvu misijas priekšpostenis Vācijā.

Latviešus un līvus (lībiešus), tāpat kā somus un senos prūšus, kristianizē 13. gadsimtā, lietuviešus vēl vēlāk. Pomerānijā šis process notiek 12. gadsimtā, bet gan tur, gan arī Mēklenburgā un frīzu zemēs vēl ilgi atgadās pagānisma recidīvi. Vācijā ir seni kristīgās ticības centri, tādi kā Ķelne, Āhene, Vormsa, Fulda, Rēgensburga un vēl citi, bet krietni jaunākas ir pilsētas Ziemeļvācijā. Vadošā Hanzas pilsēta Lībeka atkārtoti dibināta 1159. gadā, tātad tā tikai gadus 40 vecāka par Rīgu. Un jaunākas par Rīgu, kā zināms, ir Rostoka, Štrālzunde, Greifsvalde un vēl citas. Mūsu Rīga nav nebūt tā jaunākā Hanzas pilsētu pulciņā.

Livonijas kristianizācija ir, zināms, tikai daļa no Romas pāvestu labi pārdomātās kristianizācijas un krustakaru politikas. Šeit vācu pilsētu, īpaši Lībekas un Brēmenes merkantilā ekspansija Baltijas jūras reģionā sakrīt ar pāvesta interesēm, un kā panākumu garants ir arī vācu ķeizars Frīdrihs I Barbarosa. Kādā Vatikāna bibliotēkā saglabātā 1188. gada miniatūrā viņš tēlots krustneša tērpā. Daļa vācu autoru uzsver Brēmenes prioritāti Baltijas piekrastes apgūšanā, citi toties akcentē Lībeku. Sava taisnība ir kā vieniem, tā otriem. Brēmene samērā ilgi ir Rīgas bīskapu metropole, toties Lībeka – tirdzniecisko sakaru centrs.

No Ziemeļvācijas nākuši arī pirmie hronisti, kas piemin Latviju savās annālēs. Par seno Kursu stāstīts Hamburgas un Brēmenes arhibīskapa Rimberta pēc 876. gada sacerētajā darbā «Svētā Anskara dzīve» (*Vita sancti Anscarii*). Svētais Anskars bija katoļu misijas vadītājs Skandināvijā. Jaunībā Rimberts mācījies kādā Flandrijas klostera skolā, un iepriekš minēto darbu vēlāk papildina arī viņa paša dzīves apraksts (*Vita sancti Rimberti*).

Laikaposmā ap 750. gadu līvus un kuršus savā darbā «Dāņu vēsture» (*Gesta Danorum*) piemin Saksis Gramatiķis (*Saxo Grammaticus*), kas dzīvojis 12. un 13. gadsimta mijā (ap 1150–ap1220), tātad bijis hronista Indriķa laikabiedrs. Iespiestā veidā šī «Dāņu vēsture» parādās 1514. gadā, to vēlāk izmantojis Livonijas hronists Johans Renners, un pat Šekspīrs no tās smēlies iedvesmu savam Hamletam.

Brēmenes kanoniķis – Brēmenes Ādams, domājams, arī arhivārs un bibliotekārs, no 1069. gada Brēmenes Domskolas skolotājs, kurš miris ap 1081. gadu, sacerējis Hamburgas–Brēmenes arhibīskapijas vēsturi četrās grāmatās (*Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*). Te arī runa par pirmajām baznīcām Kurzemē. Viņš labi pārzinājis agrāko vēsturnieku darbus, izmantojis gan Fuldas klostera annāles, gan sava patrona arhibīskapa (1043–1072) Adalberta mutvārdu stāstījumu.

Brēmenes bīskapija dibināta 789. gadā, bet Hamburgas – 815. gadā. Tikai vēlāk rodas Oldenburgas, Mēklenburgas, Raceburgas, Lībekas un Švērinas bīskapijas Ziemeļvācijā.

1. att. **Evaņģēlists Marks. Ķelnes Sv. Pantaleona baznīcas rokraksts (12. gs.)**

Tagad Zēgeberga Holšteinā ir neliela provinces pilsētiņa, bet viduslaikos tā bijusi ievērojams kristīgās ticības centrs, ko rotājusi tā sauktā Vagrijas apustuļa Vicelīna klātbūtne. Domājams, ka ar viņu vēl sastapies Zēgebergas augustīniešu klostera mūks Meinards (*Meinhard*; 1125–1196), kas kļūst par pirmo Livonijas bīskapu un līvu kristītāju. Ikšķilē un Salaspilī viņš sācis sludināt ap 1180. gadu, bet par bīskapu kļuvis 1186. gadā. Kāda 1588. gada gravīra rāda Zēgebergas īpatnējo kaļķakmens kalnu, kura klintī izcirsta aka. Aku it kā 12. gadsimta nogalē veidojuši gūstekņi, kas par padarīto darbu cerējuši atgūt brīvību. Vai tie nevarēja būt ķīlnieki no pakļautajām līvu ciltīm?

Ataicinājis no Gotlandes mūrniekus un akmeņkaļus, Meinards ceļ pili un baznīcu Ikšķilē, vēlāk arī Mārtiņsalā. Gotlande ir it kā starppakāpe no Vācijas uz Daugavgrīvu. Latvijā atrastas Gotlandē kaltas monētas, Gotlandē darinātas sieviešu rotas, vēlāk no Gotlandes Rīga gūst pirmās pilsētas tiesības. Par otru misijas centru Latvijā Meinarda laikā kļūst Turaida, kur rosīgi darbojas cisterciešu mūks Teoderihs (*Teodoricus*). Bīskaps Meinards miris Ikšķilē, un vēlāk viņa mirstīgās atliekas apbedītas Rīgas Doma baznīcā. Apmēram vienlaicīgi notiek kristianizācija arī Igaunijā, bet tur tās iniciatori ir dāņu garīdznieki. Roskiles bīskaps Eskils (1100–1181), kurš izglītojies Francijā un sastapis vēl 12. gadsimta slavenību Bernāru no Klervo (1090–1153), proponē par Igaunijas bīskapu franču mūku Fulko. Igaunijā Fulko gan nonāk, bet viņa misijai panākumi mazi.

Pāvesta Aleksandra III 1171. gada bulla likvidē atšķirību starp krusta karu kustību Palestīnā un karu pret pagāniem Baltijas reģionā. Arī pāvests Celestīns III atļauj 1195. gadā rīkot krusta karu pret līviem. Tā kā Baltija ir ievērojami tuvāk nekā Palestīna, dažs iekarsis ticības aizstāvis izvēlas tieši to.

Bīskapa Meinarda pēcnācējs Livonijas bīskapa amatā ir cisterciešu klostera Lokumā (starp Hannoveri un Mindeni)

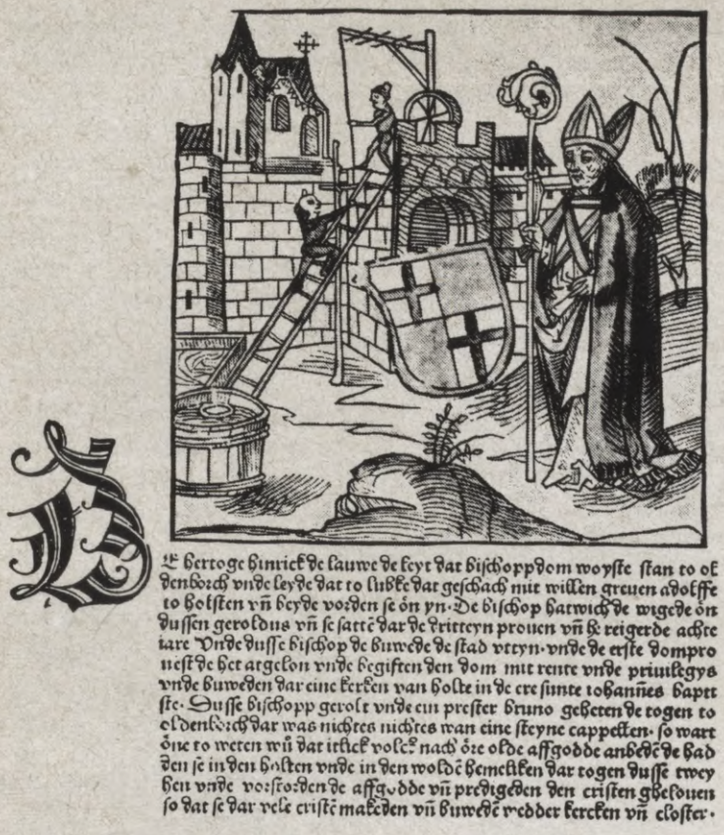

2. att. **Lībekas Doma celtniecība 12. gs. nogalē. Lībekas Doms bijis sava veida paraugs pārējiem Hanzas reģionā**

abats Bertolds. Viņš ierodas Livonijā 1197. gada pavasarī, bet jau 1198. gada vasarā kaujā ar līviem krīt. Viņš apglabāts Ikšķiles baznīcas velvēs. Jau Bertolda laikā min Rīgas vārdu (*locus Rigae*), un ir pat apgalvojumi, ka viņš sācis Rīgu celt.

Trešais Livonijas un pirmais Rīgas bīskaps (1199–1229) ir Alberts, ar kura vārdu saistīta oficiālā Rīgas dibināšana. Kā rāda Volfenbitelē saglabātā Alberta no Štādes «Pasaules hronika», Brēmenes domkungs Alberts (Bukshēvdens) bijis Brēmenes arhibīskapa Hartviga radinieks. No Alberta plaši sazarotās dzimtas nākuši daudzi garīdznieki gan Ziemeļvācijai, gan Livonijai. Mācoties no priekšgājēju kļūdām, bīskaps Alberts savu misiju sāk pārdomāti un apdomīgi. Viņš saņem pāvesta Innocenta III atļauju vākt krustnešus pa visu Vāciju un Skandināviju. Viņam palīdz gan Brēmenes, gan Lundas arhibīskapi. Viņš nodrošinās arī ar Vācijas karaļa Filipa atbalstu. Savas valdīšanas 30 gados viņš 14 reizes devies uz Vāciju, lai tur gūtu materiālu, militāru un morālu atbalstu. Karaļa Filipa galmā Magdeburgā viņš kādos Ziemassvētkos, domājams, ticies ar ievērojamāko gadsimtu mijas vācu dzejnieku Valteru fon der Fogelveidi (*Walther von der Vogelweide*), kas dzīvojis no 1170. līdz 1230. gadam.

Rīgā nav un nevar būt 12. gadsimta arhitektūras vai mākslas pieminekļu. Bet tādi ir citās vēlākajās Hanzas pilsētās Vācijā. Par paraugu citām vācu pilsētām kļūst Heinriha Lauvas rezidence Braunšveigā. Starp 1173. un 1195. gadu tapis Svētā Blāzija Doms Braunšveigā, kur atrodas arī hercoga un viņa dzīvesbiedres Matildes kapakmeņi. Kad Šlēsvigas vietā par lielāko tirdzniecības centru Holšteinā kļūst Lībeka, Heinrihs Lauva sekmē pilsētas celtniecību. Gandrīz vienlaicīgi top Lībekas un Raceburgas domi. Laikā no 1165. līdz 1190. gadam darināti tā sauktie Halberštates «Ādama tepiķi». 12. gadsimta griestu gleznojums Svētā Mihaela baznīcā Hildesheimā rāda Ādamu un Ievu paradīzes dārzā, plūcot aizliegto augli no labā un ļaunā atziņas koka. Pie vērtīgākajiem Brēmenes Valsts bibliotēkas rokrakstiem pieder tā sauktā Heinriha III perikopu grāmata (no 11. gadsimta), kur kāda miniatūra tēlo Svētā Vakarēdiena ainu. 12. gadsimta pergamenta rokraksti saglabājušies no Svētā Pantaleona baznīcas Ķelnē, bet vecākajai Hamburgā saglabātajai grāmatai ir ziloņkaula iesējums no 11. un 12. gadsimta mijas. Tātad tas ir krietni vecāks kultūras slānis, nekā mēs varam uzrādīt Rīgā.

Edgars Dunsdorfs savā grāmatā «Mūžīgais latviešu karavīrs» (1967) tēlaini sacījis: «Olekts, krusts un zobens – ar šādiem ieročiem un šādā secībā vācieši iekaroja Latvijas valstis.» Par olekti un zobenu šoreiz nerunāsim, bet gan par to Vakareiropas garīgo kultūru, kas pietuvojās Latvijas robežām.

12. gadsimts ir reliģisku meklējumu un garīgu pārdomu gadsimts. Kādreiz to pat dēvē par slavenā cistercieša Bernāra no Klervo gadsimtu, jo cisterciešu devums šinī laikmetā ir būtisks. Šinī gadsimtā izveidojas daudzas liturģiskas grāmatas

Imago hæc S. ANSCHARII primi Archiepiſcopi Hamburg: et Sedis Apoſtolicæ in Daniâ, Sueciâ, Norwegiâ, cæteriſq; omnibus Septentrionalibus regionibus Legati, extat archetÿpa in Baſilica Cathedrali Hamburgenſi iuxta gradus ſummi Chori ſupra dextrum Frontiſpicÿ ejus fornicem, et inſerenda eſt Chronologiæ et Auctario Libri primi Rerum Hamburgenſium .

baznīcai, ieviešas misāles. Šinī gadsimtā sāk celt Parīzes Dievmātes katedrāli, ko gan pabeidz tikai 14. gadsimtā. Monumentālas baznīcas top arī Vācijā: Hildesheimā, Braunšveigā, Lībekā un vēl citur. Šinī gadsimtā ieviešas Ziemassvētku tradīcija. Bet šinī gadsimtā krustneši no Austrumiem ievazā Eiropā mēri, un šinī gadsimtā top pirmās Antikrista spēles (*Ludus de Antichristo*).

Pamazām, bet veidojas arī eksaktās zinātnes. Top Parīzes universitāte (*Studium generale*). Jau ap 1160. gadu sāk novērot Saules plankumus. Kāda Sanktgallenes klostera miniatūra rāda mūku, kas ar periskopu izbrīnīts raugās Universa plašumos. Hildegarde no Bingenas Vācijā ap 1150.–1160. gadu sacer grāmatu, kur runā par slimību cēloņiem un to ārstēšanu. Te jau tiek spriests arī par sievietes veselību un tās seksuālo higiēnu. Tiek runāts par miegu, sapņiem un novirzēm no normas.

Ļoti populāra grāmata viduslaikos ir tā sauktais «Fiziologs», kas 1493. gada Leipcigas izdevumā saglabājusies arī Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā (turpmāk LAB). Šis darbs it kā radies jau 2. gadsimtā pēc Kristus Aleksandrijā un vēlāk papildināts ar bīskapa Teobalda moralizējošiem prātojumiem (*Theobaldus, episcopus. Physiologus de naturis duodecim animalium*). Te stāstīts par zvēriem un putniem: lauvu, ērgli, lapsu, briedi, valzivi, ziloni, ūbeli, panteru, arī skudrām un zirnekļiem, tāpat pusfantastiskiem radījumiem. Te ir fabulas par zvēriem un kāds profāni teoloģisks raksts, kur baznīcas mācības alegoriski saistītas ar dažādām dzīvnieku īpašībām. Katrs zvērs ar savu īpatnību ir it kā kāda pārdabiska notikuma tips. Viss pasaulīgais ir mūžīgā līdzība. Šo domu akceptēja pats pāvests Gregors I jeb Gregors Lielais (ap 540–604), un tā bija spēkā līdz pat viduslaiku beigām.

«Fiziologs», piemēram, vēsta, ka lauvas mazulis piedzimstot nedzīvs un tikai

3. att. **Hamburgas arhibīskaps Sv. Anskars – tā sauktais Ziemeļu apustulis**

Sigillum hoc Adalberti decimi tertij Archiepiſcopi Hamburgenſis inſerendum eſt Chronologiæ et Auctario libri primi Rer. Hamb:

4. att. **Hamburgas arhibīskaps Adalberts**

trešajā dienā to pamodinot dzīvībai lauvenes rēcieni. Ziloņi guļot, atslējušies pret stipriem kokiem. Ja mednieki kokus aizzāģējot, ziloņi nogāžoties zemē un vairs piecelties nespējot. Vecumā ērglis uzmeklējot neizsīkstošu avotu, paceļoties virs tā augstu gaisā, lai saule sadedzinātu visu veco, un tad ar joni metoties avotā, no kura paceļoties atkal atjaunots.

Čūska nedzeļot kailam, bet tikai apģērbtam cilvēkam, bet apģērbts cilvēks nozīmējot apklāts grēkiem. Ar viltīgu lapsu salīdzināts Bībelē pieminētais Erods. Lapsas kažokā reizēm slēpjoties pats velns, jo lapsa prot izlikties par mirušu. Kā briedis brēcot pēc svaiga ūdens, tā cilvēka dvēsele saucot pēc Dieva. Tādi un tamlīdzīgi prātojumi padarīja šo darbu populāru viduslaikos.

12. gadsimts ir bruņinieku kultūras uzplaukums, tas ir trubadūru un Vācijā tā saukto minnezengeru laiks. Dzejnieku Valteru fon der Fogelveidi jau minējām. Ap 1198. gadu savu «Nabaga Heinrihu» sacer Hartmanis fon Aue, bet ap 1200. gadu Volframs fon Ešenbahs apvieno «Parsifāla» teikas. Ap 1200. gadu radusies arī «Nībelungu dziesma», izplatās leģendas par Svēta Grāla bruņiniekiem. Jau ar 12. gadsimtu saistāmi pirmie «Tristāna un Izoldes» motīvi, vāciski pārtulko «Rolanda dziesmu». Bet populārs kļūst jau arī birģeriskais «Lapsas Kūmiņa» motīvs. Mums nav apliecinājuma, ka šie darbi būtu kursējuši 13. un 14. gadsimta Livonijā, bet nav tam arī nolieguma. Jo Baltija nebūt nebija tāda Dieva un cilvēku aizmirsta nomale.

LAB ir inkunābulas, kuru autori saistāmi ar 12. gadsimtu. Šie 15. gadsimta iespieddarbi nenoraida iespēju, ka 13., 14. un 15. gadsimtā tie varēja izplatīties arī rokraksta grāmatu veidā. Tas, ka nav saglabājies, vēl nenozīmē, ka nav bijis. Jo arī Rīgā un Livonijā taču pastāvēja klosteri, klosteru bibliotēkas un grāmatu pārrakstīšanas tradīcijas.

Grāmatu pārrakstīšana viduslaikos bija klosteru monopols. Sevišķi čakli šinī ziņā bijuši benediktieši, kuru ordeņa

regulās (noteikumos) fiksēta arī klostera bibliotēku uzraudzība un izmantošana. Bija pat teiciens: klosteris bez grāmatām ir kā valsts bez varenības, cietoksnis bez kareivjiem, virtuve bez traukiem, dzīres bez ēdieniem, dārzs bez zālēm, pļava bez puķēm, koks bez lapām. Ikkatru pasaules radību var uzlūkot kā grāmatu vai zīmējumu. Piemēram, 48. regula noteica, ka, sākoties gavēnim, ikvienam mūkam izsniedzama lasīšanai kāda grāmata. Bija pat uzraugi, kas sekoja, lai grāmatas tiešām arī lasītu un laiku neizniekotu sarunās.

Augustīniešu Svētā Viktora klostera regula noteica, ka klosteru bibliotēkas laiku pa laikam jāsakārto. Jau domāts arī par cīņu pret grāmatu kaitēkļiem. Grāmatu tīšu nozaudēšanu vai bojāšanu uzskatīja par grēku. Viduslaikos, protams, jau pārsimt grāmatu skaitījās visai liela bibliotēka. Ne visās vācu pilsētās un vēlāk arī Rīgā bija izcili grāmatu pārrakstītāji. Ne jau visur varēja izveidoties tādi izcili grāmatniecības centri, kāds bija, piemēram, Sanktgallenes klosteris Šveicē. Bet pieticīgu skriptoriju (pārrakstīšanas telpu) un pieticīgu bibliotēku varēja atļauties arī nabadzīgāks klosteris.

Kā rakstītāji vai pārrakstītāji senās miniatūrās tēloti evaņģēlisti, sevišķi Lūka, arī baznīctēvi: Ambrozijs, Augustīns, Hieronims un vēl citi. Bieži grāmatniecības motīvs saistīts ar pāvesta Gregora Lielā vārdu. «Antifonārā», kas ap 1000. gadu radies Sanktgallenes klosterī, Gregors, ko iedvesmojis Svētais Gars baloža izskatā, diktē tekstu saviem rakstvežiem. Gregors Lielais rakstot tēlots kādā no ziloņkaula veidotā grāmatas vākā, kas radies ap 875. gadu. Tāpat Gregors Lielais sacerot redzams kādā Veronas rokrakstā ap 796. gadu. Visinteresantākais ir attēls – miniatūra no rokraksta «*Registrum Gregorii*» (983. gads), kas glabājas Trīras pilsētas bibliotēkā. Svētā Gara – baloža izskatā – inspirēts, Gregors Lielais raksta, bet viņa ziņkārais palīgs rakstvedis novēro šo brīnumu caur aizkarā izdurtu caurumu. Gregors Lielais ar grāmatu rokā redzams arī kādā Padujas 1450. gada gleznā. Četri pāvesta Gregora Lielā darbu Bāzeles izdevumi (1496) atrodami LAB.

Kad 1203. gadā misionārs Teoderihs kopā ar līvu virsaiti Kaupo apmeklē Romu, Innocents III kā īpašu labvēlības zīmi jaundibinātajai baznīcai uzdāvina viņiem Bībeles pārrakstījumu. Izteikti apgalvojumi, ka tas bijis paša Gregora Lielā darbs. Par to gan jāšaubās, jo tādu dārgumu, tādu unikātu diez vai Innocents III būtu laidis ārā no rokām. Drīzāk tā bijusi kāda Bībeles daļa ar pāvesta Gregora komentāriem, turklāt citas personas pārrakstījumā.

Vēl daži 12. gadsimta autori 15. gadsimta inkunābulu veidā atrodami LAB. Tāds ir Bernāra no Klervo «Sarunu» izdevums Bāzelē (*Sermones de tempore et de sanctis et de diversis*). 1487. gadā Leipcigā iespiesta Vācijas ķeizara Frīdriha I Barbarosas (1122–1190) 1159. gadā Boloņas universitātei izdotā privilēģija. Monumentāls un skaists ir Boloņas mūka Graciāna (miris 1158. gadā) sastādītais kanonisko tiesību krājums «*Decretum*». Populārs autors viduslaikos bija Pēteris Lombardietis (*Petrus Lombardus*), Parīzes Dievmātes katedrāles Domskolas skolotājs, vēlāk Parīzes tā sauktais *Magister sententiarum*, kurš miris ap 1164. gadu. LAB atrodams viņa darba «*Sententiarum libri IV*» izdevums Venēcijā 1486 gadā. Šī grāmata bija visvairāk lasītā mācību grāmata viduslaiku universitātēs. Baznīcas mācības te izteiktas caurmēra sapratnei, un vēl reformācijas gados Mārtiņš Luters par šo sentenču izdevumu sacījis: «Pēc mana uzskata, viņš to veicis labāk, nekā mēs to būtu spējuši.»

INDRIĶA HRONIKU PĀRLASOT

«Un nevis glaimu vai laicīga labuma dēļ esam to sarakstījuši, bet gan savu grēku piedošanas labad.»

(Hronists Indriķis par sava darba tapšanu)

A.C. 1201. Initium Civit: Rigens:

Katru grāmatu var lasīt dažādi. Mēs to lasīsim, paturot prātā Rīgas senatnei nozīmīgas kultūrvēsturiskas detaļas. Interesanta jau ir paša hronista Indriķa (Heinriha) personība, par kuru apgalvots tik daudz pretrunīga. Neatkārtosim 1993. gadā Rīgā izdotās «Indriķa hronikas» komentārus. Mums arī nav būtiski svarīga bīskapa Alberta hronista tautība, viņa etniskā izcelšanās: viņš varēja būt vācietis, pārvācots latgalis vai kādas rietumslāvu cilts piederīgais. Pastāv versija, ka viņš dzimis Magdeburgas apkaimē, bet tikpat labi varbūt arī tepat Daugavas vai Gaujas krastos. LAB atrodas vecākais Latvijā saglabātais hronikas noraksts 17. gadsimtā, tā sauktais Skodeiska kodekss (Ms. 483), ko vēlākie teksta sagatavotāji izmantojuši publikācijai.

Indriķis dzimis pēc 1180. gada, un viņa pēdas pagaist 1259. gadā. Iespējams, ka viņš mācījies Zēgebergas klostera skolā, pēc tam Magdeburgā, mazāk ticams, ka tepat Rīgas Domskolā, par kuras darbību 13. gadsimta sākumā trūkst ziņu. Viņš ilgu laiku bijis bīskapa Alberta tiešā tuvumā, domājams, to pavadījis arī uz Laterāna koncilu Romā 1215. gadā, tātad nonācis saskarē ar ievērojamiem cilvēkiem un kultūras pieminekļiem. Viņš arī bijis tulks Raceburgas bīskapam Filipam, kad tas 1214. gadā uzturējies Rīgā un Turaidā.

Savu hroniku viņš rakstījis no 1224. līdz 1227. gadam un šajā darbā aizstāvējis baznīcas intereses un krustnešu ekspansiju Baltijā. Iespējams, ka savam darbam viņš izmantojis arī Lībekas hronista Arnolda 13. gadsimta sākumā sarakstīto «Slāvu hroniku». Hronikā pieminētas daudzas vācu pilsētas, piemēram, Lībeka, Brēmene, Zēgeberga, Raceburga, Līneburga, Pāderborna, Ķelne, Magdeburga.

Būdams arī garīdznieks, Indriķis ir labi pazinis teoloģisko literatūru. Viņa hronikā izmantoti citējumi no Bībeles, breviāriem, misālēm, baznīctēvu rakstiem. Hronikā citētas vairākas Vecās Derības un Jaunās Derības daļas: Mozus grāmatas, Zālamana pamācības, Ījaba grāmata, Daniela grāmata, Ķēniņu grāmata un Laiku grāmata, pravieša Jeremijas grāmata un Makabeju grāmata, Psalmi, Marka, Mateja, Jāņa un Lūkas evaņģēliji, Apustuļu darbi, dažādās Pāvila vēstules, kā arī citas Bībeles sastāvdaļas.

Hronika veltīta galvenokārt bīskapa Alberta laikam, bet te fiksēta arī iepriekšējo bīskapu – Meinarda un Bertolda darbība, stāstīts, kā Meinards aicinājis no Gotlandes dzirkaļus Ikšķiles pils un baznīcas celtniecībai. Saistoši ir Meinarda līdzgaitnieka, cisterciešu ordeņa brāļa Teoderiha piedzīvojumi gan līvu zemē, gan Igaunijā. Saules aptumsuma dēļ, kas noticis 1191. gada 23. jūnijā, Teoderihs nonāk riskantā situācijā: viņu vaino Saules «apēšanā». Tēloti dramatiskie notikumi ar Likteņa zirgu, kas izglābj mūka dzīvību. Lai celtu savas ticības autoritāti un pierunātu kristīties Turaidas līvus, viņš kādu slimnieku pat apņemas ārstēt.

Latvijas Nacionālā BIBLIOTĒKA
0301013699

«Brālis sagrūda zāles, gan nezinādams to iedarbību, bet, piesaucis Tā Kunga vārdu, viņu kristīdams izārstēja gan miesā, gan dvēselē» (51. lappuse). Indriķa hronika nav bagāta dažādu brīnumu aprakstiem, tomēr arī te apgalvots, ka kāda jaunkristītā dvēseli eņģeļi uznesuši tieši debesīs. Tas bijis vērojams no septiņu jūdžu attāluma.

Pēc bīskapa Bertolda nāves (1198) līvi no kristīgās ticības atkrīt, un zīmīgi, ka kādu kokgriezumu, kas atgādina cilvēka galvu, tie uzskata par sakšu dievu, kas tiem atnesis dažādas nelaimes. To uzsien uz baļķu plosta un kopā ar kristīgo ticību sūta pār jūru uz Gotlandi atpakaļ.

Trešā hronikas grāmata piemin jaunieceltā bīskapa Alberta klātbūtni 1199. gada Ziemassvētkos, kur viņš piedalās karaļa Filipa un tā sievas kronēšanā. Te arī iespējama viņa sastapšanās ar izcilo vācu viduslaiku dzejnieku Valteru fon der Fogelveidi. 1200. gada vasarā līvi pirms Alberta atkārtota brauciena uz Vāciju ierāda viņam vietu, ko sauc par Rīgu, bet 1201. gada vasarā sākas pilsētas celtniecība. «.. un tajā pašā vasarā uz plaša lauka, kuram līdzās varēja būt kuģu osta, tika celta Rīgas pilsēta» (61). Pirmos Rīgas pilsoņus no Vācijas it kā atvedis bīskapa brālis Engelberts, Neiminsteres mūks. Piektā grāmata jeb nodaļa vēstī par Daugavgrīvas cisterciešu klostera celtniecību pie tā sauktā Svētā Nikolaja kalna 1202. gadā. Par tā pirmo abatu kļūst Turaidas Teoderihs.

Rindās par zobenbrāļu ordeņa dibināšanu uzsvērta viņiem piešķirtā templiešu regula un ikdienā nēsājamais tērps. Bet 1203. gada vasarā, kad krustneši atgriežas no Visbijas Rīgā, pilsētnieki viņus sagaida ar svētajām relikvijām. Tātad jau toreiz tādas Rīgā ir bijušas.

Pieminēts Kaupo un brāļa Teoderiha brauciens uz Romu 1203. gada vasarā. Te arī apgalvojums, ka pāvests Innocents III sūtījis Rīgas bīskapam Bībeli. Te domāts Bībeles noraksts, kas vēl it kā glabājies Rīgas Doma baznīcā 16. gadsimta sākumā. Kā jau teikts, Indriķa hronika neizceļas ar dažnedažādu pārdabisku brīnumu aprakstiem. Tomēr neiztiek arī gluži bez tiem. Kad Salaspils draudzē mirst dievbijīgais mūks Zifrīds, viņam gatavotais zārks diemžēl izrādās par īsu. Bet tad ne ar cilvēcisku, bet, protams, ar dievišķu spēku zārka dēļi pastiepjas garāki, un svētais vīrs gūst savu pelnīto miera māju.

Hronikas 81. lappusē vēstīts par pirmo teātra izrādi, kas notikusi Rīgā 1205.–1206. gada ziemā. Jādomā, ka tā rīkota tālaika Rīgas tirgus laukumā, kas atradies pie bīskapa pils un ordeņa sētas starp tagadējo Pētera baznīcu un agrāko Jura baznīcu. «Tai pašā ziemā Rīgas vidū notika brīnum jauka izrāde par praviešiem, lai pagāni no redzētā mācītos kristīgās ticības sākumus. Izrādes saturu klātesošajiem – kā jaunkristītajiem, tā pagāniem – ļoti rūpīgi izklāstīja tulks» (81). Izrāde bijusi tik iespaidīga un dramatiska,

5. att. **Izcilākais vācu 13. gs. sākuma dzejnieks Valters fon der Fogelveide, kas, domājams, sastapies Magdeburgā ar Rīgas bīskapu Albertu. 13. gs. dziesmu konvolūts Heidelbergā.**

6. att. **Raceburgas bīskaps Filips, kura tulks Livonijā 13. gs. sākumā bija hronists Indriķis**

ka kauju skatos pagāni pat metušies bēgt, jo baidījušies, ka tos nogalinās. Tekstā seko frāze, kas pieļauj varbūtību, ka izrāde notikusi, kā jau ziemas apstākļos, baznīcā. «Un tā baznīcā kādu neilgu laiku valdīja klusums un miers.» Ar Vecās un Jaunās Derības piemēriem Rīgas nevāci tā tiek radināti pie kristīgās ticības.

Kā sava laika kara mākslas piemērs un reizē kā kuriozs jāmin epizode, kad Polockas kņazs Vladimirs aplenc Salaspili. «Arī krievi pēc vāciešu parauga izgatavoja nelielu mašīnu, bet, nepārzinādami akmeņu mešanas prasmi, ievainoja daudzus no savējiem, jo meta akmeņus uz aizmuguri» (93).

Interesants ir Indriķa hronikas 95. lappusē minētais fakts par sava veida teoloģiskajiem kursiem Rīgā 1206./1207. gada ziemā. Rīgas baznīca vēl ir tapšanas stadijā, un teorētiski trūcīgi sagatavots vēl arī bīskapa Alberta domkapituls, tādēļ kā saukta ir Lundas arhibīskapa Andreasa un Šlēsvigas bīskapa Nikolaja ierašanās Rīgā 1206. gada vasarā. «Pēc tam arhibīskaps sasauca visu garīdzniecību un izklāstīja tai teoloģijas mācību. Un, lasīdami psalmus, viņi pavadīja visu ziemu dievišķā apcerē. Un pamatoti pēc kariem sekoja teoloģijas mācība, jo tai laikā visa Līvzeme pēc minētajiem kariem tika pievērsta ticībai un kristīta» (95).

Ka pirmie priesteri reizēm bijuši arī laicīgie soģi, liecina ieraksts par 1206./1207. gada ziemu: «Bet turaidieši, saņēmuši svētās kristības mistērijas ar visām garīgajām tiesībām, lūdza savu priesteri Alebrandu viņiem stāvēt klāt gan garīgajās tiesībās, gan laicīgajās tiesas lietās atbilstoši tam, ko saucam par laicīgajām tiesībām saskaņā ar kristiešu likumiem» (99).

1207. gada ziemā noticis arī Saules aptumsums, kas ildzis dienas lielāko daļu. Šajā gadā bīskaps Alberts atkal ierodas vācu karaļa (1198–1208) Filipa galmā, atdod tam iekaroto Līvzemi un saņem to atpakaļ lēnī. Karalis Filips sola katru gadu 500 mārku lielu palīdzību. «Ja tikai kāds ar solījumiem varētu kļūt bagāts!» izsaucas hronists Indriķis. Jau pēc gada iet bojā Filips pats un zūd viņa varas solījums. Hronika gan vēstī, ka šinī laikā paaugstināts Rīgas aizsargmūris, un tā jau ir reāla garantija pilsētas drošībai.

13. gadsimta sākumā baznīca vismaz organizatoriski ir vienota, uz Rīgu un pārējo Livoniju bieži dodas bīskapi un citi garīdznieki no dažādām vācu zemēm. Tie balsta bīskapa Alberta politiku, palīdz jaunās Rīgas baznīcas struktūras veidošanā. Arī Rīgas garīdznieki ciemojas Vācijā, vada tur dievkalpojumus, iesvēta baznīcas un tamlīdzīgi. Baznīca ir tiešām ekumeniska, un tālu vēl reformācijas gadu satricinājumi. Par notikumiem 1208. gada vasarā hronists raksta: «Tai laikā Dievs savai baznīcai par mierinājumu atsūtīja uz Daugavu ļoti daudz ordeņa garīdznieku – cisterciešu ordeņa abatu Florenciju, Ķelnes baznīcas kanoniķi Robertu, Konrādu no Brēmenes un vairākus citus. Daži no viņiem izvēlējās svētā dzīves veida tērpu Daugavgrīvā, citi – pie ordeņa brāļiem, citi atkal pievērsās sludināšanas darbam» (117).

Arī 1211. gadā, atgriežoties no Vācijas, bīskapu Albertu pavada trīs bīskapi, kas līdz ar viņu ierodas Rīgā: Filips no Raceburgas, Īgo no Verdenas un Pāderbornas bīskaps Helmolds. Viņi tam asistē dažādu līgumu slēgšanā, ar savu autoritāti un vārdu balsta bīskapa Alberta autoritāti. Dod arī praktiskus padomus. Piemēram, ceļot bīskapa pili Turaidā,

1214. gadā noder Raceburgas Filipa teiktais.

Rakstot par Beverīnas pils aplenkšanu 1208. gadā, Indriķis savā hronikā izceļ mūzikas lielo, suģestējošo varu. «Arī viņu priesteris, daudz nedomādams par igauņu uzbrukumiem, uzkāpa uz pils aizsargsienas un, kamēr citi cīnījās, skandināja, lūgdams Dievu, mūzikas instrumentu. Bet barbari, dzirdēdami meldiju un spalgo instrumenta skaņu, rimās, jo savā zemē tādu nebija dzirdējuši» (121).

Par Zobenbrāļu ordenī valdošajiem tikumiem liecina epizode ar ordeņa īpašumu pārvaldnieku Cēsīs Vikbertu (kas nācis no Zēstes Vācijā). Tas nogalina Rīgā mestru Venno un tā kapelānu Johannesu, tiek arī pats sodīts ar nāvi, saraustot uz rata.

Hronikā fiksēta Svētās Marijas baznīcas jeb Doma baznīcas celtniecība 1215. gadā. Hronikā tēlota Jersikas iekarošana un izpostīšana 1209. gadā, kā arī kuršu uzbrukums Rīgai 1210. gada aprīlī, ko izdodas atvairīt. Šis notikums iedibina

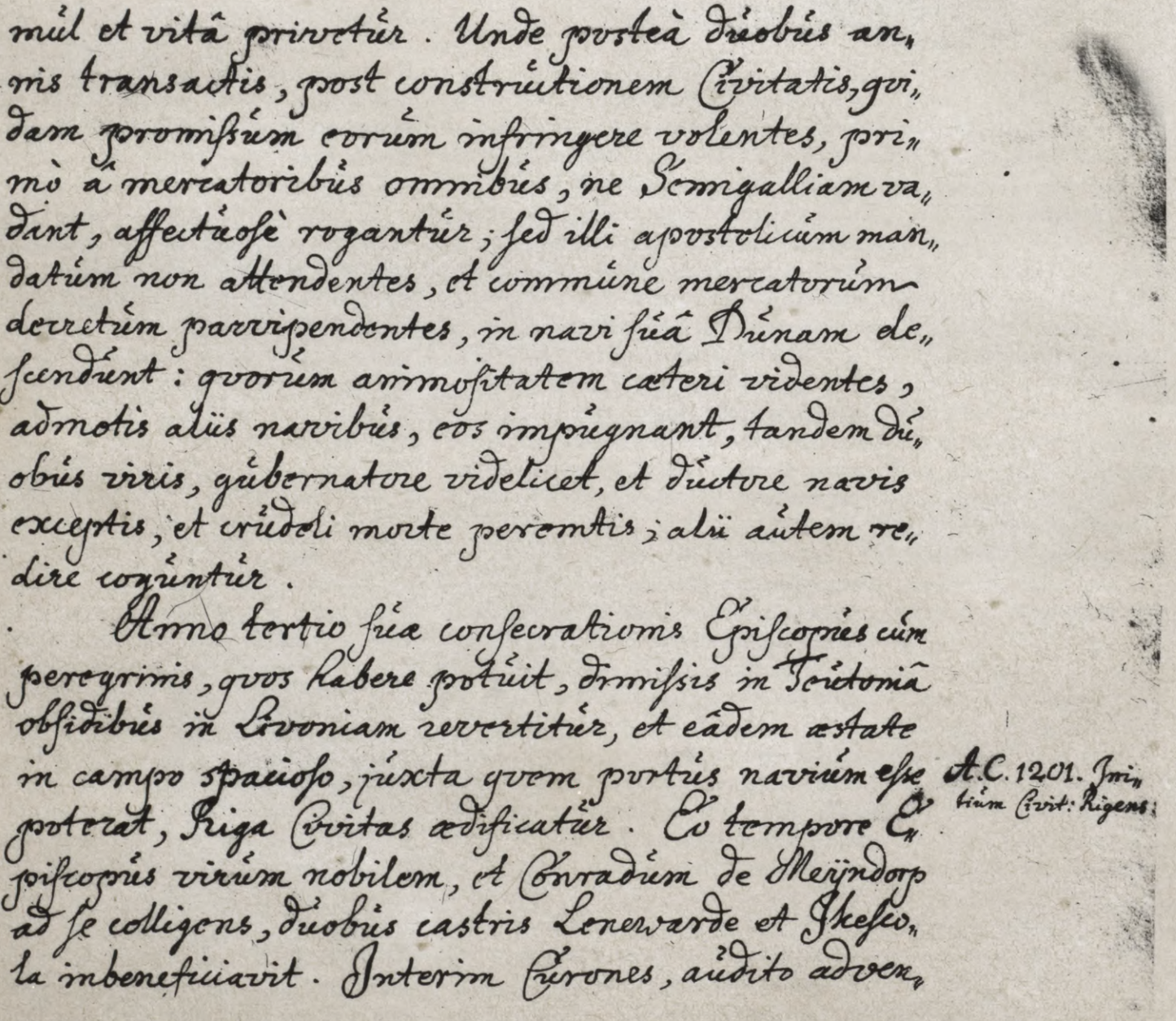
mûl et vitâ privetûr. Unde postea diebûs an-
nis transactis, post constructionem Civitatis, qui-
dam promissûm eorûm infringere volentes, pri-
mò à mercatoribûs omnibûs, ne Semigalliam va-
dant, affectuosè rogantûr; sed illi apostolicûm man-
datûm non attendentes, et communè mercatorûm
decretûm parvipendentes, in navi sûâ Dûnam de-
scendunt: quorûm animositatem cæteri videntes,
admotis aliis navibûs, eos impugnant, tandem du-
obûs viris, gubernatore videlicet, et ductore navis
exceptis, et crudeli morte peremtis; alii autem re-
dire coguntûr.

Anno tertio sûæ consecrationis Episcopus cûm
peregrinis, quos habere potuit, dimissis in Scitoniâ
obsidibûs in Livoniam revertitûr, et eâdem æstate
in campo spacioso, juxta quem portûs navium esse
poterat, Riga Civitas ædificatûr. Eo tempore E-
piscopus virûm nobilem, et Conradûm de Meijndorp
ad se colligens, duobûs castris Lenewarde et Ikesco-
la inbeneficiavit. Interim Curones, audito adven-

A.C. 1201. Jmi-
tium Civit: Rigens:

7. att. **Indriķa hronikas noraksts 17. gs., tā sauktais Skodeiska eksemplārs. Lappuse par Rīgas dibināšanu 1201. gadā (LAB)**

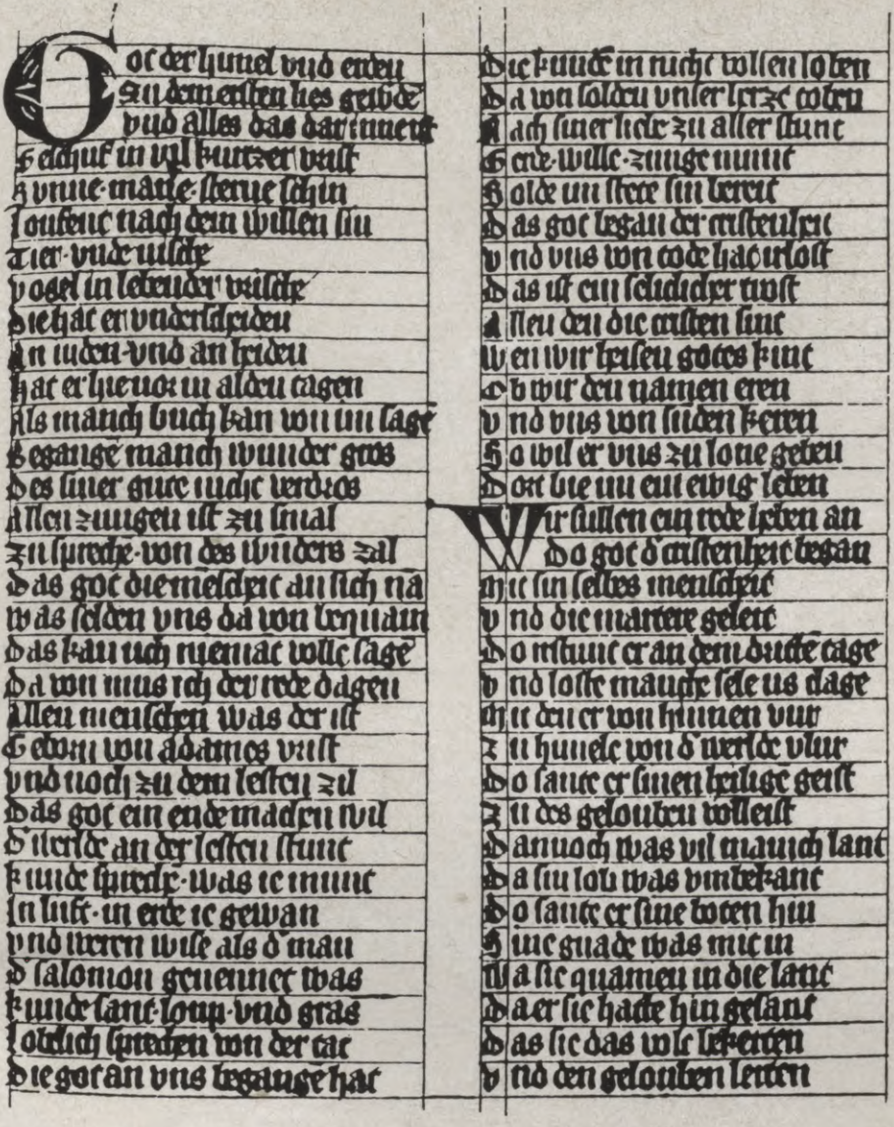

8. att. **Livonijas Atskaņu hronika. Vēlāks noraksts (oriģināls ap 1290)**

vienu no turpmāk viduslaiku Rīgā svinētajām dienām. «Un pilsēta, šoreiz ar Dieva žēlastību izglābta no pagāniem, pateicās Dievam un nolēma turpmāk pilsētā svinēt Svētās Margrietas dienu, kurā Rīga tikusi atbrīvota no aplenkuma» (139). Visumā atturīgais Indriķis dažviet kļūst tomēr patētisks. «.. tāpat kā podnieka traukus pārbauda krāsns, tā taisnīgos pārbauda ciešanas» (135).

1211. gadā par Daugavgrīvas klostera abatu bīskaps Alberts iesvēta Bernhardu no Lipes, kas vēlāk kļūst arī par Zemgales bīskapu. Tā ir visai kolorīta personība gan Vestfālenē, gan vēlāk Līvzemē, Livonijā. To arī parāda viņa raksturojums Indriķa hronikā: «Šo grāfu Bernhardu, kad viņš savā dzimtenē kādreiz bija daudz kāvies, dedzinājis un laupījis, Dievs bija pārmācījis ar nespēku kājās, tā ka viņš, ar abām kājām klibs, ilgas dienas tika nēsāts grozā. Tāpēc viņš, sirdsapziņas mocīts, pieņēma cisterciešu ordeņa regulu un, vairākus gadus mācījies regulu un Svētos Rakstus, saņēma no pāvesta pilnvaru sludināt Dieva vārdu un doties uz Līvzemi; un Bernhards pats bieži stāstīja, ka, tiklīdz viņš pieņēmis krustu, lai dotos uz Svētās Jaunavas zemi, tūdaļ viņa pēdas tapušas stingras un kājas atkal bijušas veselas» (159).

Bernhards no Lipes dzimis ap 1168. gadu Vestfālenē dižciltīgā ģimenē (tagadējā Lipštatē). Viņš bijis Heinriha Lauvas piekritējs, un viņa darbība minēta vairākās vācu 13. gadsimta hronikās (piemēram, Štādes Alberta hronikā). Viņš ir viens no cisterciešu klostera dibinātājiem Marienfeldē (Ziemeļvācija), vēlāk Daugavgrīvas abats (1211–1217), Zemgales bīskaps (1218–1224). Par bīskapu viņu iesvēta paša dēls, kas tolaik ir bīskaps Utrehtā, bet pats viņš piedalās sava otra dēla iesvētīšanā par Brēmenes arhibīskapu. Miris viņš vai nu Mežotnē, vai Rīgā un 1224. gadā apglabāts Daugavgrīvas klosterī. Viņam piedēvē lielu ietekmi uz atsevišķu Baltijas piļu un klosteru izveidi.

Indriķa hronika stāsta arī par stihiskām nelaimēm un sērgām, kas piemeklē Rīgu un pārējo Līvzemi. 1211. gadā visā Līvzemē izceļas sērga, kurā apmirst tautas lielākā daļa. Hronikas latīņu tekstā tā dēvēta *De pestilencia* – tātad kaut kas līdzīgs mērim. Daudzi, kas paglābušies no zobena, neesot varējuši paglābties no šīs sērgas.

1215. gada 4. martā sākas lielais ugunsgrēks Rīgā. «Pēc tam Lielajā gavēnī, dziļā nakts klusumā, Rīgā izcēlās liels ugunsgrēks. Dega pilsētas pirmā daļa, tas ir, vispirms uzceltā, ko apņēma pirmais mūris, no Svētās Marijas baznīcas, kas nodega kopā ar lielajiem zvaniem, līdz bīskapa mājai ar blakus esošajām mājām un līdz ordeņa brāļu baznīcai. Tauta visvairāk skuma par daiļskanīgo kara zvanu un pilsētai nodarīto zaudējumu. Un tika izliets cits zvans, lielāks par iepriekšējo» (191).

1213. gadā, dodamies uz Vāciju, bīskaps Alberts par savu vietnieku Rīgā atstāj Raceburgas bīskapu Filipu, kurš hronikā pieminēts vairākkārt. «Tas bija ļoti dievbijīgs, gan pildot amata pienākumus, gan visā savā dzīves veidā, un viņa acis un rokas bija allaž vērstas pret debesīm un nenogurdināmais gars gandrīz nekad nemitējās lūgt Dievu,» raksta hronists Indriķis. «Mīlēdams bruņiniekus, mācīdams garīdzniekus, ar lielu labvēlību un mīlestību rūpēdamies par līviem un vāciešiem, viņš ar vārdu un priekšzīmi jaunajai baznīcai pagānos piešķīra lielu spožumu» (183). Redzams, ka pret šo Vācijas bīskapu hronists Indriķis jutis respektu un cieņu, jo ar labu vārdu viņš pieminēts arī citkārt.

Pavisam cita ir Indriķa nostāja pret kādu Dānijas karaļa emisāru, Dānijas karaļa sūtni bruņinieku, vārdā Gotšalku, kurš, kā teikt, ieradies ne saukts, ne aicināts. Viņu no Līvzemes padzen un atpakaļceļā uz Gotlandi tam nedod līdzi pat loci. «Un, tā kā viņš bija ieradies Līvzemē, iespējams, pret tā gribu, kurš pavēl vējiem, tad pelnīti sacēlās pret viņu vēji un viņam nespīdēja taisnības saule, jo viņš bija aizvainojis Mariju, Dieva māti, kas tiek saukta par jūras zvaigzni, un tāpēc arī tā nerādīja viņam drošu ceļu» (271). Pamācoši un biedinoši skan Indriķa hronikas vārdi: «Raugi, cik maiga ir Dieva māte pret savējiem, kas viņai uzticīgi kalpo Līvzemē, un kā viņa tos allaž sargā pret visiem ienaidniekiem, un cik nežēlīga viņa ir pret visiem tiem, kas mēģina ielauzties viņas zemē vai šajā zemē kaitēt ticībai un viņas dēla godam» (271).

Hronists Indriķis piemin Romas koncilu 1215. gadā, kur piedalījušies 400 patriarhi, kardināli un bīskapi, turklāt vēl 800 abati. Viņš daudz raksta par cīņu pret igauņiem, kuri joprojām staigājot ar paceltu galvu un neklausot ne vāciešiem, ne citām tautām. Viņš raksta par 1216. gada bargo ziemu, kad pa jūras ledu rīdzinieki varējuši doties uz Sāmsalu. Neredzēts sals valdījis arī 1219. gada ziemā, kad cietuši karotāji abās nometnēs. Viņš vēstī par Mežotnes aplenkšanu 1220. gadā un, bez šaubām, par daudz vēl ko citu. Indriķa hronika ir kā krāsaina mozaīka par Māras valsts pirmajiem gadu desmitiem. Bet Indriķis arī apzinās savu spēju griestus un tuvu grāmatas noslēgumam saka: «Daudz slavas cienīga noticis Līvzemes laikā, kad pagāntautas tika pievērstas Jēzus Kristus ticībai. To visu uzrakstīt vai atsaukt atmiņā nav iespējams, neradot lasītājos arī apnikumu» (319). Dziļa ir gudrība, ka savs laiks runāt un savs arī klusēt.

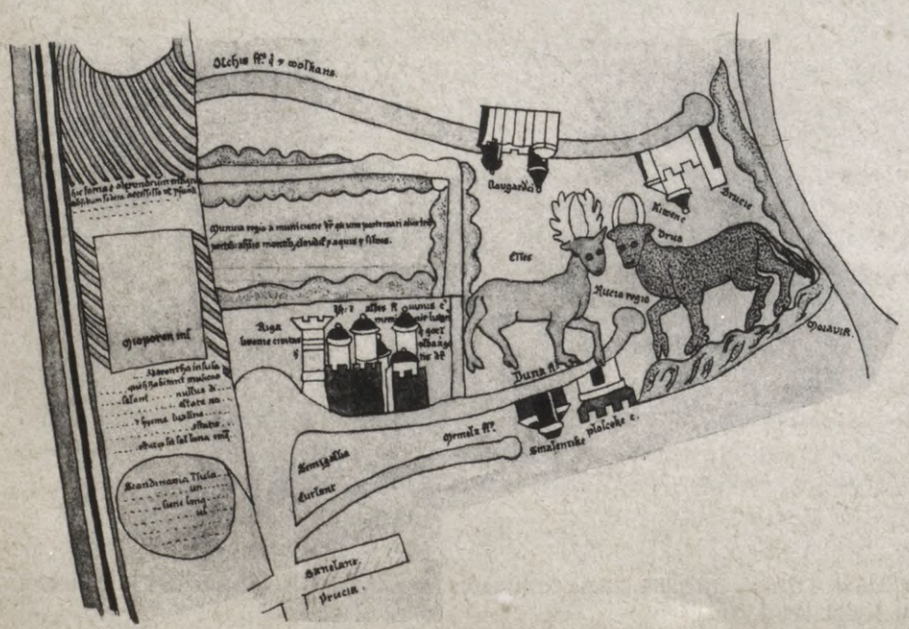

9. att. **Fragments no tā sauktās Ebštorfas kartes, kurā minēta arī Rīga**

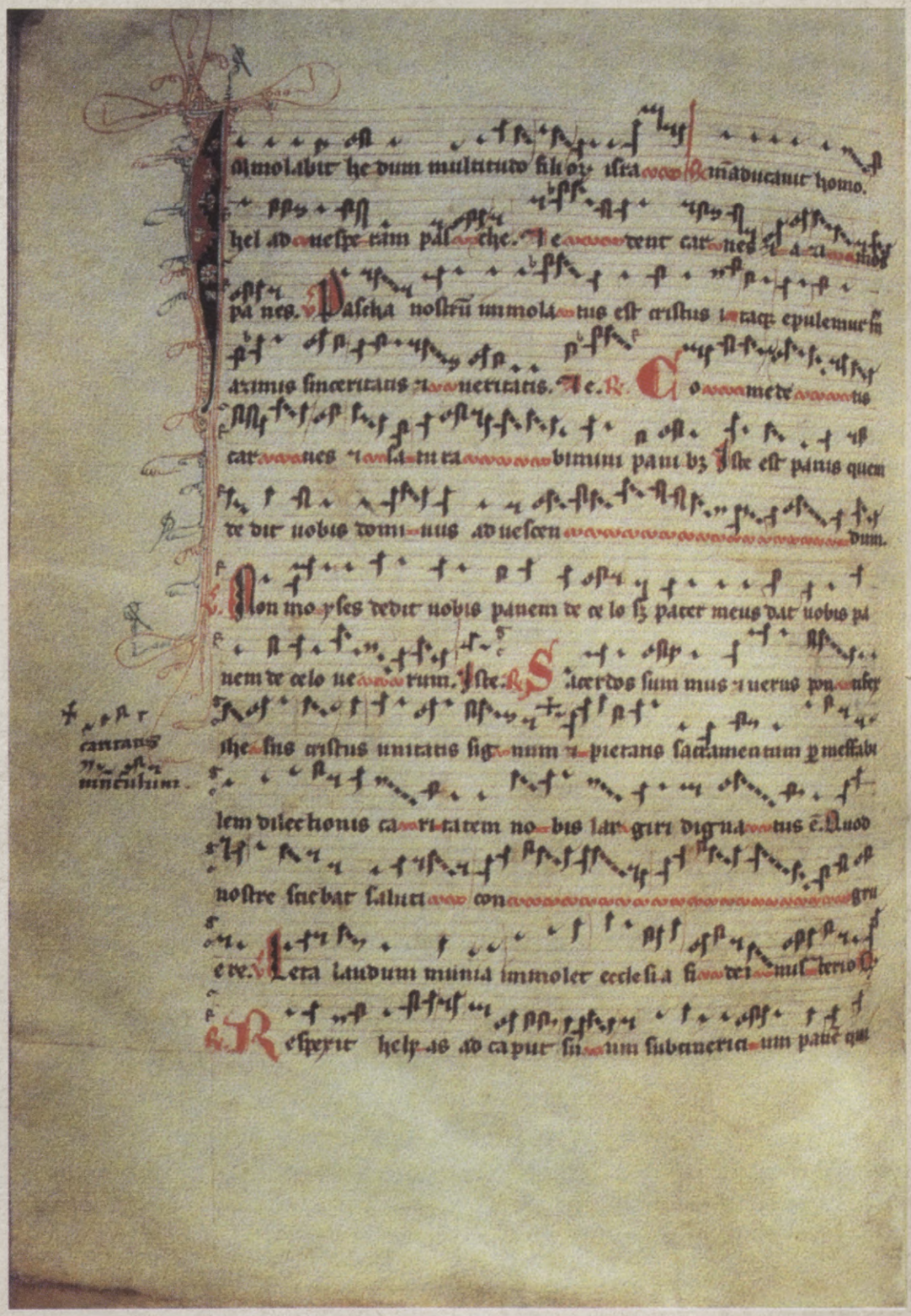

10. att. **Baznīcas mūzika Lībekā ap 1200. gadu. Rokraksts no Hanzas pilsētas Lībekas bibliotēkas. *Antiphonale* (Ms. theol. lat. 2...1)**

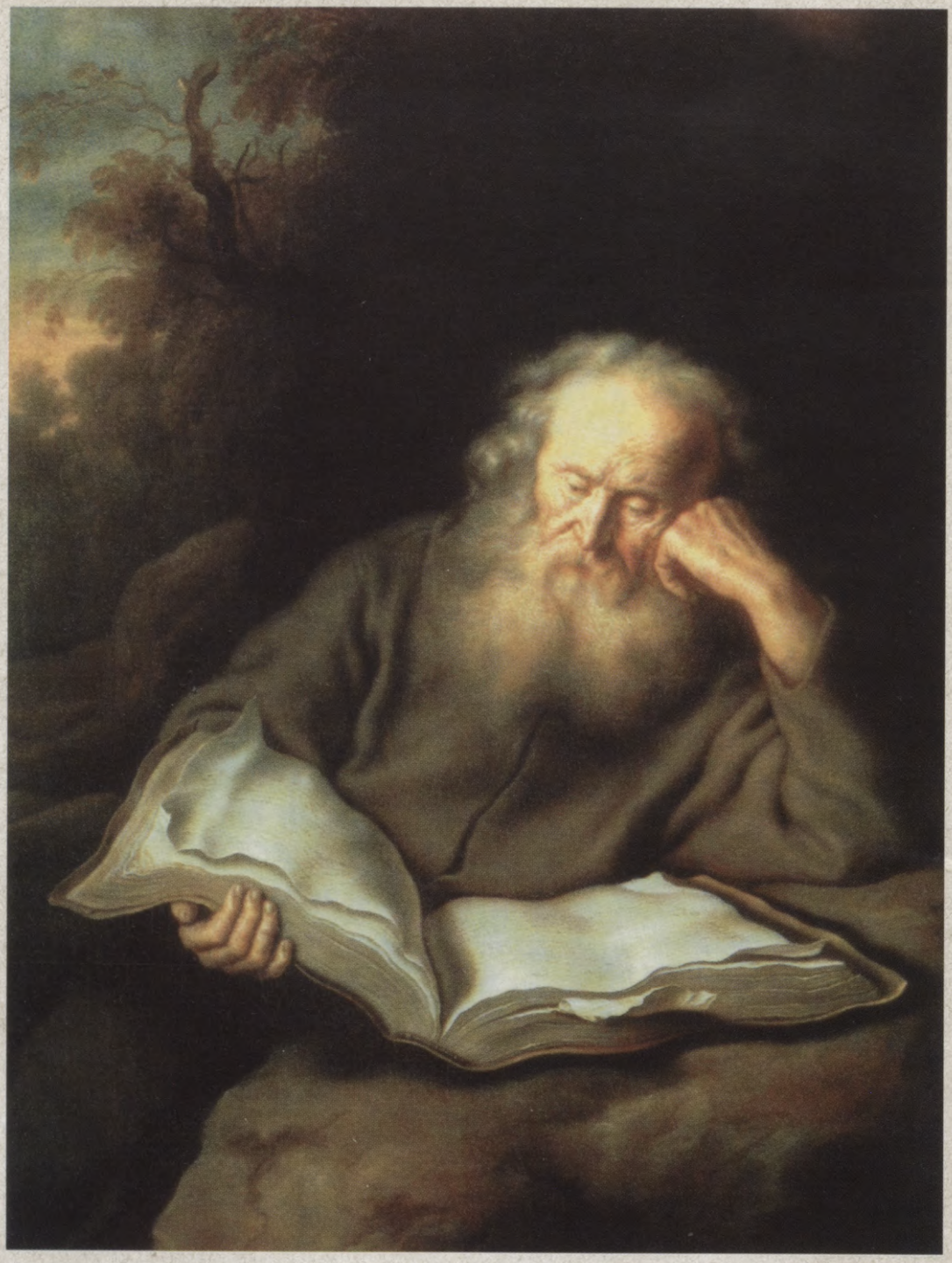

11. att. **Gotfrīda Knillera glezna «Vecais zinātnieks», gleznota 1668. gadā Hanzas pilsētas Lībekas bibliotēkai. Lībeka, Sv. Annas klostera muzejs**

KAS TIE TĀDI CISTERCIEŠI?

«Dvēsele meklē gaismu, gaismai sekojot.»
(Svētais Bernārs no Klervo)

Cisterciešu klosteri ir būtiska Eiropas kultūras sastāvdaļa 12. un 13. gadsimtā, arī vēl 14. gadsimta pirmajā pusē. No cisterciešu vidus nākuši vairāki Livonijas bīskapi, daudzi garīdznieki. Tieši cisterciešu klosteri kā pirmo Rīgas apkaimē (ja neskaita necilos klostera aizsākumus Ikšķilē) dibina bīskaps Alberts 1205. gadā, un par tā pirmajiem abatiem Teoderihu un Bernhardu no Lipes jau minēts nodaļā par Indriķa hroniku. Klostera celtniecība, iespējams, sākusies 1201./1202. gadā, un tas atradies Daugavas kādreizējā grīvā (*Dünamünde*), upes labajā krastā uz augstas kāpas, kas dēvēta par Svētā Nikolaja kalnu (*Mons sancti Nicolaii*).

Klosteris Daugavgrīvā pastāvējis tieši 100 gadus, jo 1305. gadā to nopērk un pārņem Vācu ordenis. Klosteris no Daugavgrīvas pārceļas uz Padizi Igaunijā, netālu no Rēveles, bet daļa mūku aizbrauc arī uz Stolpi Pomerānijā. Savas pastāvēšanas simtgadē klosterim Daugavgrīvā klājies visādi. Līdz 1208. gadam, domājams, vēl nav eksistējis īpašs klostera mūku konvents; pirmie ordeņa brāļi Daugavgrīvā bijuši ienācēji no Vācijas, piemēram, Roberts no Ķelnes un Konrāds no Brēmenes. Klosteris ir ne tikai garīgais centrs, bet reizē arī cietoksnis Rīgas jūras vārtos. Nereti ap to iedegas sīvas cīņas. Klosteri 1228. gadā izposta sirojošie zemgaļi un kūri, klostera baznīca nodeg arī 1263 gadā. Domājams, ka klosterim bijusi neliela bibliotēka (*armarium*), skriptorijs grāmatu pārrakstīšanai. Bibliotēku un skriptoriju, tāpat klostera kalendāru pārzinājis kantors – atbildīgais par klostera brāļu muzikālo izglītību. No klostera celtnēm, inventāra, bibliotēkas, protams, nekas nav saglabājies. Daugavgrīvas klosterim bijuši zemes īpašumi arī ārpus Latvijas, piemēram, Mēklenburgā, bet nedrošā situācija 13. gadsimta nogalē, kad Rīgas pilsēta iesaistīta Vācu ordeņa un Rīgas arhibīskapa konfliktos, spiež meklēt klusāku un drošāku vietu Igaunijā.

Daugavgrīvas klosteris nav vienīgais cisterciešu klosteris Livonijā. Ap 1255. gadu Rīgā sāk veidoties cisterciešu klosteris arī mūķenēm un līdz ar to Marijas Magdalēnas baznīca. Vairāki cisterciešu klosteri ir Igaunijā: Padizē, Falkenavā, domājams, arī pašā Rēvelē.

Daugavgrīvas klosterī rakstītas vecākās līdz šim Latvijas teritorijā zināmās annāles (*Annales Dunamundenses*), bet no tām saglabājušies tikai fragmenti Igaunijā. Tie fiksē dažus notikumus klostera dzīvē no 1211. līdz 1305. gadam. It kā turpinājums ir Rīgas annāles (*Annales Rigenses*) un Rīgas arhibīskapa rezidencē Raunā rakstītais (*Annales Ronneburgenses*). Arī klosteris Padizē (Rēveles tuvumā) cietis vairākkārt, piemēram, vispārējā igauņu dumpja laikā 1343. gadā, bet tur tas pastāvējis ilgāk, līdz pat sekularizācijai 1559. gadā, un no Padizes laika Tallinas krātuvēs saglabājušies vairāki senlaicīgi rokraksti–kodeksi, kam varētu būt saistība pat ar klostera laiku Rīgā.

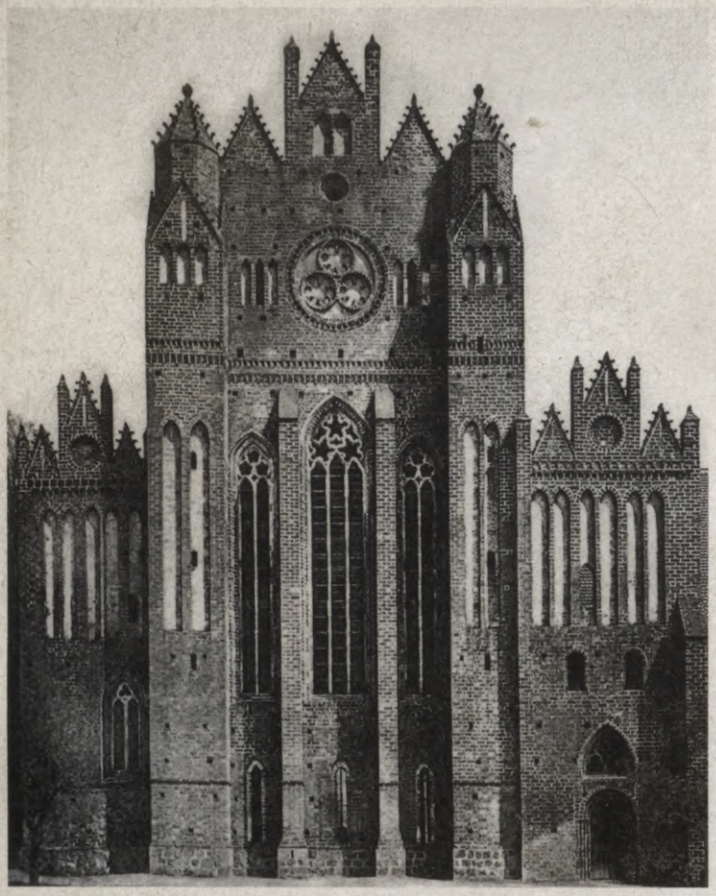

12. att. **Bijušā cisterciešu klostera baznīca Vācijā, Horīnā. Fasāde celta pēc 1273. gada**

13. att. **Mūks rakstot. 15. gs. beigu gravīra**

Par Baltijas cisterciešu garīgajām interesēm viduslaikos varētu varbūt stāstīt Tallinas pilsētas arhīvā atrastie manuskripti–kopsējumi, kas apzīmēti ar ciparriem 3, 4, 8. Kodekss nr. 3 varētu būt manuskripts no 13. gadsimta pirmās puses, diemžēl tā tituls gājis zudumā. Tas ir moralizējoši teoloģisks traktāts ar askētisku nosaukumu «*De abstinentia*». Seko dažādu autoru sprediķi un alegoriski moralizējošs traktāts par aci «*De oculo morali*». Iespējams, ka šiem rokrakstiem ir Francijas izcelsme. Pirmais no minētajiem traktātiem, kura autors nav zināms, risina cilvēka likteņa problēmas un atgādina ievērojamā 13. gadsimta autora Bonaventūras darbu «*Biblia pauperum*». Pārējo darbu autori varētu būt arī cisterciešu cilmes mūki.

Ar 13. gadsimtu, domājams, saistāms arī kodekss nr. 4. Pirmo daļu te veido tā sauktā *Ordo missae*, ko izdevis pāvests Innocents III. Šis pāvests bija cisterciešiem labvēlīgi noskaņots, un viņa darbu atrašanās cisterciešu klosterī ir saprotama lieta. Seko traktāts par sakramentiem, kur izklāstīta Pētera Lombardieša 4. sentenču grāmata, sevišķi izceļot nodaļas par kristību un laulību. Seko vēl moralizējoši dzejas panti un ziņojums ar Dievmātes Marijas ciltskoku.

Kodekss nr. 8 satur sholastiskas kontemplācijas, tāpat 12. gadsimta ievērojamā cisterciešu *Alanus ab Insulis* (miris 1202. gadā) darbus. Tajā ir jau pieminētās *Annales Dunamundenses* – Daugavgrīvas klostera hronika. Tā varētu būt hronika, kas sākta Rīgā, bet turpināta Padizē Igaunijā, jo jaunākie ieraksti ir par 14. gadsimta notikumiem. Kodekss, domājams, paņemts no Daugavgrīvas līdzi un turpināts līdz kādam 1348. gadam. Pieminētie trīs kodeksi ir, protams, tikai sīka drumsla no kādreizējās klostera brāļu lektīras.

Pieminami arī daži manuskripti, kas piederējuši Marijas Magdalēnas cisterciešu klostera mūķenēm Rīgā un vēlāk (1622) līdz ar Rīgas Jezuītu kolēģijas bibliotēku zviedru pārvesti uz Upsalu. Kāda lūgšanu grāmata (C 486) piederējusi pēdējai Rīgas cisterciešu klostera mūķenei

Annai Netkenai, kā to liecina ieraksts 1591. gada 10. janvārī. Sastopams kāds breviārs (C 293), kur īpaši izcelti cisterciešu svētki. Vēl arī kāds cits breviārs (C 434), kur īpaši izcelta Marija Magdalēna un kāds liturģijai domāts manuskripts (C 477) ar baznīcas himnām un citiem dziedājumiem (*diurnale et hymnarium*).

Kādēļ tieši cisterciešiem bija pirmais vērā ņemamais klosteris Rīgā, un kādēļ tieši cisterciešus pāvests (1198–1216) Innocents III izvirzīja savam misiones darbam Baltijā? Vēlāk tik slavenie franciskāņi un dominikāņi jau vēl neeksistēja, un tieši cistercieši ar savu teoriju un praksi vislabāk atbilda pāvesta Innocenta III nodomiem. Viņi bija bijuši dedzīgi krusta karu aizstāvji, ķeceru apkarotāji, parādījuši savu veiksmi misiones darbā Skandināvijā un Pomerānijā. Cisterciešu klosteru ziedu laikā tādu bija visā Eiropā ap 700, no Portugāles līdz Skandināvijai, no Īrijas līdz Itālijai.

Cisterciešu ordenis ar izteiktu Svētās Marijas kultu veidojās Francijā, dienvidos no Dižonas, un vārds *Citeaux* (latīniski *Cistercium*) deva klostera nosaukumu. Ordeņa statūti prasīja stingru un askētisku dzīves veidu, atgriešanos pie nabadzības, vienkāršības, atturības un pieticības. «*Ora et labora!*» (Strādā un lūdz Dievu) – tāda bija cisterciešu devīze. Tā prasīja atgriešanos arī pie vienkārša fiziska darba, un cistercieši ir labs piemērs materiālās kultūras izaugsmei: viņi prata labi kultivēt zemi, bija teicami dārzkopji, lopkopji, arī kalnrūpniecības pionieri. Cisterciešu klosterus nedibināja lielās pilsētās un blīvi apdzīvotās vietās, bet, gluži otrādi, upju un strautu ielejās, bieži vien pavisam nomaļās, purvainās vietās, kur varēja labi izpausties klostera brāļu praktiskie talanti. Arī savas celtnes viņi pārsvarā cēluši paši. Tas arī izskaidro, kāpēc cisterciešu klosteri veidoja Daugavgrīvā, nevis Rīgā. Sākumā cisterciešiem bija tikai vīriešu klosteri, vēlāk plašu izplatību guva arī klosteri mūķenēm.

Slaveni cisterciešu klosteri ir arī Vācijā, piemēram, Heilbronna, Maulbronna, Pforta, Marienfelde, Heisterbaha, Oliva pie Dancigas Rietumprūsijā. No Lokumas nācis Ikšķiles bīskaps Bertolds un vairāki vēlākie Daugavgrīvas klostera brāļi; iespējams, ka Daugavgrīvas klostera celtniecībā izmantota Lokumas pieredze. Tādas telpas kā refektorijs (ēdamzāle) vai dormitorijs (kopējā guļamtelpa) jau bija katrā klosterī, bet pārējo telpu izkārtojums varēja mainīties atkarībā no klostera lieluma un ievirzes, piemēram, skriptorijs, lasāmās pultis bibliotēkas telpā.

Spilgtākais cisterciešu ordeņa pārstāvis un izcila viduslaiku personība vispār ir Bernārs no Klervo, ko nereti sauc par 12. gadsimta Eiropas sirdsapziņu. Viņa ietekme iesniedzas vēl arī nākamajos gadsimtos. Viņš dzimis 1090. gadā dižciltīgā ģimenē netālu no Dižonas, miris 1153. gadā Klervo, bijis šī klostera abats 38 gadus. Bet ne tikai. Viņš vadījis un virzījis, var teikt, vai visu 12. gadsimta pirmās puses garīgo dzīvi. Starp viņa audzēkņiem un sekotājiem ir vēlākie pāvesti, piemēram, pāvests (1145–1155) Eižens III.

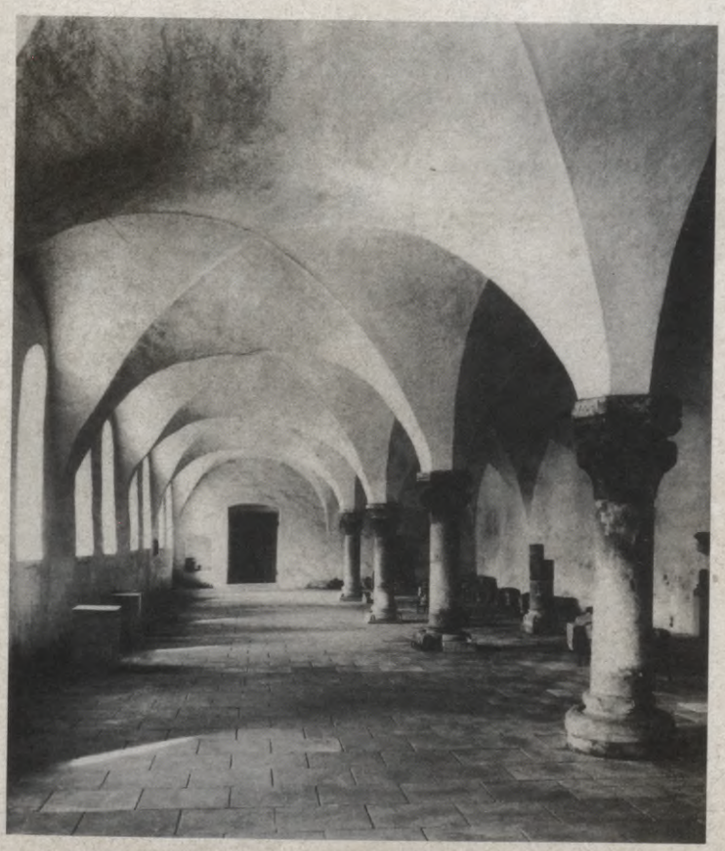

14. att. **Altcellas (Vācijā) cisterciešu klostera iekštelpas. Refektorijs – ēdamzāle**

Sermones de tpe ⁊ de ſcis cū omelijs beati Ber nardi abbatis clarevallenſis ordinis ciſtercienſis cuꝫ nonnullis epiſtolis eiuſdem.

15. att. **Sv. Bernārs no Klervo. No viņa «Sarunu» (*Sermones*) 1495. gada Milānas izdevuma**

Jau 1174. gadā viņu kanonizē, pasludina par svēto, viņa rakstus pielīdzina baznīctēvu rakstiem. Svētais Bernārs bieži skatāms dažādos mākslas motīvos. Gleznas un kokgriezumi rāda viņu sprediķojot. Lībekas Annas klostera muzejā ir Utrehtas Jakoba (*Jacob von Utrecht*) glezna (ap 1520), kur tēlots viens no Svētās Marijas kulta brīnumiem. Dievmāte ir it kā vidutāja starp Dievu un cilvēkiem. Dievmāte, kas zīda Jēzus bērniņu, arī Svētā Bernāra lūpas apslaka ar mātes pienu. Bernārs ir tēlots arī ar grāmatu rokā.

Bernāram no Klervo bijis daudz darbu, plaša sarakste. Arī Vācijā viņš sludinājis krusta karu idejas. Viņš dibinājis neskaitāmus klosterus un klosteru konventus, saslēdzis tos visus savā garīgajā vadībā. Bijis maigs, saprotošs un kontemplatīvi noskaņots un reizē arī ass, kareivīgs un nesamierināms (piemēram, pret filozofa un teologa Pjēra Abelāra uzskatiem). Pie viņa nepabeigtajiem meistardarbiem pieder viņa 86 sarunas, sprediķi par Augsto dziesmu Bībelē: «*Sermones super Cantica canticorum*» (1135–1153), kas pauž viduslaiku klosteru spiritualitāti. Bernāra no Klervo ietekme ir liela arī turpmākajos viduslaiku gadsimtos. Kā savu garīgo

16. att. **Sv. Magdalēna. Cisterciešu baznīcā Vācijā, Neiklosterā (1250)**

17. att. **Mūka disciplināra sodīšana. Kokgriezums (1534)**

18. att. **Cisterciešu ordeņa privilēģijas. Dižonas 1491. gada izdevums**

vadoni viņu cildina vēl Dante savā «Dievišķajā komēdijā» (Paradīzes 31. un 33. dziedājums).

Bernārs no Klervo vēršas pret daudz ko. Pret karaļu alkatību, pret aizraušanos ar bruņinieku spēlēm, pret greznību un izšķērdību pašā baznīcā. Jāatgriežas pie vienkāršāka un lēnāka dzīves ritma. Lai valdītu pār pasauli, ir vispirms jāvalda pašiem pār sevi. Ārišķīgā skaistuma vietā jāliek dvēseliskais skaistums. Ārējais skaistums taču ātri pārejošs, iznīcīgs, paliek tikai mūžībā centrētais.

Daudzi skulpturāli veidojumi tālaika baznīcās un klosteros Bernāram no Klervo šķiet gluži lieki. Cilvēks baznīcā un klosterī nāk sastapties ar Dievu, bet ko viņš tur redz? Reizēm pavisam groteskus nezvērus, bezformīgus radījumus, īstus monstrus. Ko nozīmē visi šie kentauri vai arī radījumi, kur vienam ķermenim vairākas galvas? Ko nozīmē visi šie pretīgie pērtiķi, mežonīgie lauvas un vēl cita eksotika? Tā vietā, lai nodotos Svēto Rakstu lasīšanai un apcerei, mūki burto nevis manuskriptā, bet akmenī. Novirzīta tiek viņu uzmanība, aplamā virzienā iet viņu domas. Un pat skaisti tēli un gleznas nav lietderīgi baznīcā, jo cilvēki tad nepievēršas vis svētumam, bet skaistumam. Runājot par viduslaiku estētisko sensibilitāti, jāteic, ka cistercieši jau nenoliedz un neapšauba skaistumu vispār, viņi tikai noliedz tā klātbūtni dievkalpojumā. Baznīcā nav jāvalda ne zeltam, ne sudrabam, ne zīda tērpiem, ne krāsainām vitrāžām. Un Bernāra no Klervo teiktajā ieskanas arī sociāls protests: «Akmeņus jūs ietērpjat zeltā, bet saviem bērniem ļaujiet staigāt apkārt kailiem!» Nedrīkst būt greznība uz vispārējās nabadzības fona.

Bernārs no Klervo dod ievirzi tā sauktajai cisterciešu arhitektūrai un mākslai, kas ir it kā starppakāpe starp romāņu stilu un gotiku. Pēc cisterciešu ordeņa būvnoteikumiem klosteru baznīcām nav jābūt lielām: ne garām, ne platām, ne augstām. Baznīcas jāceļ bez torņa ar pieticīgu interjeru. Jāiztiek bez izšķērdīgiem akmeņkaļu rotājumiem un gleznojumiem.

Svētie jau nekļūs svētāki, ja tie būs raibāki. Pieļaujami tikai Dievmātes un Jēzus Kristus attēli. Krustiem jābūt no koka, kausiem no nerotāta sudraba, bet svečturiem no vienkāršas dzelzs. Tāpat vienkāršiem ir jābūt baznīcas tērpiem. Vienkāršība un askētisms attiecas arī uz grāmatu mākslu, kur krāsainību nomaina atturīgs rotājums. Liturģiskās grāmatas nedrīkst būt cēlmetāla iesējumos, rokraksti nav glabājami zīda ietvaros, arī iniciāļiem tekstā jābūt vienkrāsainiem.

Šīs rigorozās prasības, protams, dzīvē ne vienmēr īstenojās. Sevišķi pēc Bernāra no Klervo nāves, kad viņa iedibinātie klosteri kļuva bagāti. Jau 13. gadsimtā daudzas cisterciešu baznīcas cēla kā skaistas monumentālas celtnes ar bagātu interjeru. Tāda, piemēram, ir Doberānas klostera baznīca netālu no Rostokas. Ar vitrāžām, ar monumentālo Triumfa krustu. Skaisti grāmatu mākslas paraugi nākuši no Heilbronnas klostera Vācijā. Lai arī 14. un 15. gadsimts vairs nav cisterciešu slavas laiks, vēl, piemēram, 1487. gadā Strāsburgā iespiesta «*Missale Cisterciense*». Cinnas klostera tipogrāfijā Vācijā grāmatas drukātas jau inkunābulu laikā. Doberānas klostera abati veicinājuši Rostokas universitātes tapšanu 1419. gadā, bet Greifsvaldes universitātē studējuši arī netālā Eldenas klostera mūki. Kā jau minēts, tieši cistercieši izpelnījās īpašu pāvesta Innocenta III labvēlību, jo vienmēr atradās pāvesta politikas avangardā. Atbalstu cisterciešu ģenerālkapitulam pāvests apsola jau pirmajā savas valdīšanas gadā (1198) un arī 1211. gadā cisterciešiem raksta: «Starp visiem ordeņa ļaudīm mūsdienās izceļas tieši cistercieši un kartēzieši. Mēs labprāt saglabāsim viņu reliģiozās dzīves tīrību.»

Tikai daļēji var piekrist apgalvojumam, ka garīgās rosmes ziņā cistercieši atpalikuši no vēlākajiem franciskāņiem un dominikāņiem. Jā, viņiem nav tik daudz izcilu teologu, filozofu un spredikotāju kā iepriekš minētajām mūku kongregācijām, kas darbojušās krietni vēlāk, jau pavisam citos vēsturiskos apstākļos. Bet arī cisterciešu pārrakstītāji (*monachi scriptores*) devuši ne vienu vien skaistu sējumu. Tā, piemēram, Altcellas klostera mūks Ludgers 1206. gadā pārrakstījis Svētā Augustīna darbu par Dieva valstību (*De civitate dei*) un dāvājis to Meisenes domkapitulam. Arī cisterciešu klosteriem bijuši gan skriptoriji, gan nelielas bibliotēkas. Pfortas klostera mūki, piemēram, 1213. gadā pārrakstījuši Bībeli un dāvājuši to Naumburgas Domam. Cisterciešu klosteru kāpuma laiks ir 200 gadu garumā, apmēram no 1134. līdz 1342. gadam. Pirmais cisterciešu klosteris Vācijā dibināts 1122. gadā Altenkampē, bet Rīgā tikai 1205. gadā.

Interesants kopsakars ar seno Rīgu un Livoniju ir Heisterbahas cisterciešu klosterim (dibināts 1191. gadā Vestfālenē) un populārajam viduslaiku autoram Cēzarijam no Heisterbahas (*Caesarius von*

19. att. **Svētais Bernārs no Klervo. No viņa «Sarunu» (*Sermones*) Venēcijas 1495. gada izdevuma**

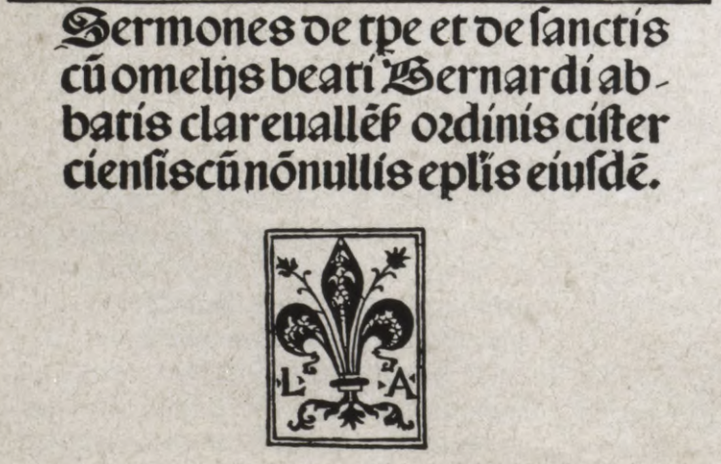

Registrū missaꝝ peculiariū q̄
in hoc libro ordine subscripto
De sancta cruce ꝯtinent̄
De scā maria in aduentu
De sancta maria per annum
Ad poscēdū suffragia scōꝝ col
Pro pontifice collecta.
pro episcopis ⁊ abbatibꝰ coll̄
Pro pace missa.
Pro aduersitate ecclesie.
Contra paganos coll̄.
pro quacūq; tribulatōe. missa
Pro peccatis missa.
Ad poscendum pluuiā
Ad poscendum serenitatem
Ad repellendā tēpestatem
Pro iter agentibus missa
Missa votiua ꝑ amico l̄ aīcis
Alia vnde supra
Iterum alia vnde supra
Pro salute viuorum.
Contra temptationes
Pro castitate impetranda
Pro humilitate.
pro sapientia.
Pro petitione lacrim
pro seipso sacerdote missa.
Alia vnde supra
Alia pro seipiso
Missa propria monachorū
Missa pro congregatione
Pro familiaribus.
pro infirmis missa.
Missa contra pestilentiam
De sancto sebastiano collec:
Pro defunctis missa
Coll̄. general̄ ꝑ viuis ⁊ defūct:
Alia vñ sup̄. Itē alia ad idē
Iterum alia vnde supra.
Epl̄e ⁊ euāgelia ꝑ defunctis.
De spūscō ī. lxx. ⁊ deinceps.
De quinq; vulneribꝰ christi:
De angelis missa.
De quindecim auxiliatoribꝰ
De omnibus sanctis missa.
Coll̄. generalis d̄ oībus sctis.

Opus hoc quāpreclaꝝ. dominice natiui
tatis anno. millesimo quadringētesimo
octogesimoseptimo. pridie vero nonas
septembris exaratum. Explicit feliciter.

20. att. **Cisterciešu misāle, iespiesta Vācijā, Strāsburgā 1487. gadā**

Heisterbach). Viņš dzimis ap 1180. gadu, domājams, Ķelnē, mācījies Ķelnes Domskolā, arī Svētā Andreja klostera skolā, vēlāk pie slavenā Ķelnes sholasta Rūdolfa. 1199. gadā Cēzarijs iestājas Heisterbahas cisterciešu klosterī, kur drīz vien savu plašo zināšanu dēļ kļūst par «*magister novitiorum*» (darbam ar jaunatnācējiem mūkiem). Viņš daudz ceļojis pa visu Eiropu. Miris ap 1240. gadu, tātad bijis apmēram mūsu hronista Indriķa laikabiedrs. Sastādījis Ķelnes arhibīskapu katalogu, rakstījis par Svēto Engelbertu no Ķelnes un Svēto Elizabeti no Tīringenes. Bet sevišķi populārs starp viņa darbiem ir dažādu leģendu un brīnumnostāstu kopojums «*Dialogus miraculorum*» (Saruna par brīnumiem), kā arī iesāktais, bet nepabeigtais turpinājums «*Libri VIII miraculorum*» (1225–1227), kas vēstī arī par notikumiem toreizējā Livonijā, Līvzemē.

«*Dialogus miraculorum*» bijis plaši izplatīts norakstos, vēlāk iespiests arī grāmatā. Šis dažādu viduslaiku leģendu krājums sacerēts 13. gadsimta pirmajā ceturksnī un labi parāda viduslaika cilvēka mentalitāti un fantāziju. Autors apgalvo, ka neko nav izdomājis un visu var apliecināt ar savu klātbūtni, bet teksta lasījums par to vis nepārliecina. Neteiksim, ka Heisterbahas Cēzarijs ir apzināts melis, bet viņš ir cilvēks ar dzīvu iztēli, arī ar naivu lētticību. Grāmatā mums defilē garām visai raiba viduslaiku sabiedrība: bīskapi un zemāka ranga garīdznieki, mūki, bruņinieki, pilsoņi, zemnieki, kalpi, sirmgalvji un bērni, ticīgie un neticīgie, godīgie cilvēki un blēži. Lūk, daži no Cēzarija nostāstiem. Ansbergas klosterī bijis kāds čakls grāmatu pārrakstītājs, kuru pēc nāves ar godu apbedījuši, jo savā mūžā viņš pārrakstījis milzum daudz grāmatu. Kad pēc 20 gadiem atvēruši viņa šķirstu, pārējais bijis pagalam satrupējis, izņemot roku, ar ko pārrakstītas daudzās grāmatas. To tad arī kā relikviju saglabājuši.

Cēzarijs stāsta par lielajiem plūdiem frīzu zemē 1218. gadā. Par kādu sievieti, kura ar Svētās Jaunavas palīdzību atguvusi vilku nolaupīto bērnu. Par kādu svētceļnieku, ko no karātavām atbrīvojis Svētais Jēkabs. Par diviem Ķelnes tirgoņiem, kas zvērējuši nekad nemelot un tādēļ arī kļuvuši bagāti. Par grāmatas autoru (tātad Cēzariju), kas atveseļojies ar svētītā ūdens palīdzību. Par kādu dižciltīgu dāmu, uz kuras tērpa velces sēdējuši velni. Par kādu cisterciešu mūku, ko mežā maldinājusi dzeguze. Par kādu juristu, kas dzīvē tik daudz melojis, ka nāves brīdī viņa mutē nav atraduši mēli. Un tā joprojām.

Cēzarijs no Heisterbahas, redzams, pazinis Rīgas bīskapu Albertu, ko viņš

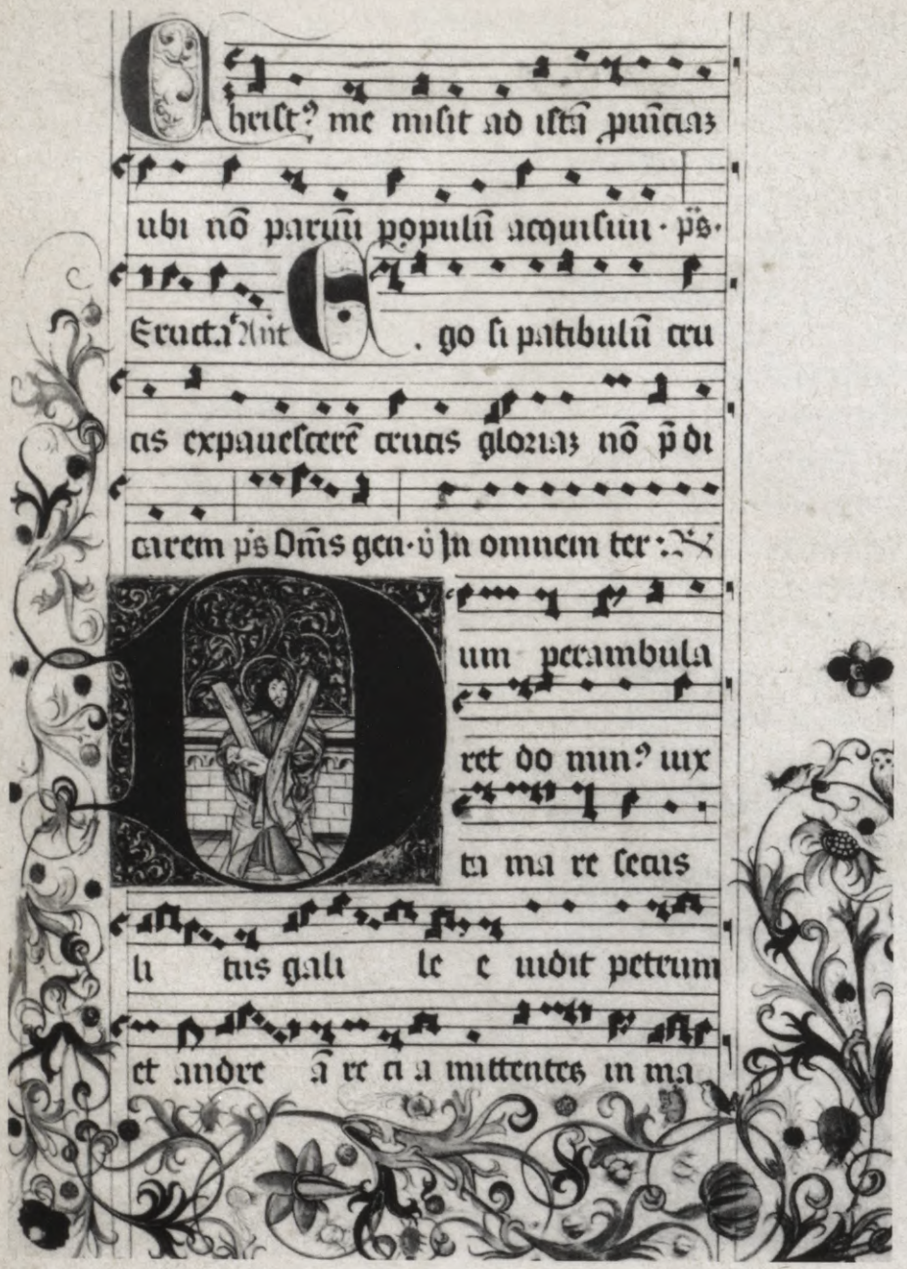

21. att. **Rokraksts no cisterciešu klostera Altcellā. Iniciālis ar Sv. Andreju (1516)**

piemin savos sacerējumos. Cēzarijs stāsta par kādu Himmerodes klostera mūku, kas piedzīvojis neredzētu žēlastību. Pats Kristus nokāpis no altāra un viņu draudzīgi apskāvis. Zināms, ka līdzīgs motīvs saistīts ar Svētā Bernāra dzīvi. Himmerodes mūks, ko spārnojusi Kristus labvēlība, devies uz Līvzemi kopā ar Turaidas Teoderihu un iestājies Daugavgrīvas klosterī, lai kalpotu pie pagāniem Tā Kunga druvā.

Cēzarijs no Heisterbahas, domājams, vairākkārt ticies ar Bernhardu no Lipes, kam pirms došanās uz Livoniju bija jau ievērojami piedzīvojumi Vācijā kā Heinriha Lauvas uzticīgam pavadonim, kā Hildesheimas kanoniķim, Marienfeldes klostera mūkam. Domājams, ka tieši Bernhards no Lipes pastāstījis Cēzarijam vienu otru «brīnumu» no jauniekarotās Līvzemes. Livonijas bīskapi un pārējie garīdznieki bieži pavadīja savas ziemas kaut kur Piereinā, sevišķi Ķelnē, un tur tad arī varēja vērpties stāstījuma pavediens.

Mūsu mākslas vēsture piemin kādu kolonnas fragmentu, kas saglabājies no kādreizējā dominikāņu klostera Rīgā. Tur it kā tēlots mūks no Heisterbahas, un leģenda stāsta par šī mūka brīnumaino piedzīvojumu. Šis mūks it kā šaubījies par pēcnāves dzīves un paradīzes solījumiem, bet tad, sekojot kāda dīvaina putna dziesmai, viņš nonācis it kā apburtā mežā. Kad mūks atkal pamodies, bijuši jau pagājuši vismaz 300 gadi, pasaule pārmainījusies līdz nepazīšanai un mūks sapratis, cik sīks ir mūsu dzīves sprīdis salīdzinājumā ar mūžību.

Senā Līvzeme pieminēta arī Cēzarija darbā «*Libri VIII miraculorum*». Rīgas bīskapa Alberta brālis Hermanis gribējis pārvest uz Rīgu kaut daļu no Litihes diecēzē redzētās relikvijas. Kā teikt, jaunās ticības stiprināšanai Livonijā. Cēzarijs ir arī pirmais, kas piemin jaunkristītos senās Līvzemes pirmiedzīvotājus. Jau pāvests Innocents III domāja, ka jaunkristītajiem būtu jāiemācās vismaz tēvreize un ticības apliecība. Līvu virsaitis Kaupo, kā zināms, miris kā patiess kristietis, bet ne tik labs kristietis bijis kāds viņa kalps, kas miris bez grēku nožēlošanas. Tā kunga eņģeļi, kā nākas, nogādājuši viņu ellē, bet tad bijušais Kaupo kalps atkal atlaists uz grēcīgo zemi. Kā saka, profilakses labad, lai viņš pārliecinātu tautiešus, cik slikti ir mirt bez grēku nožēlošanas. Tiktāl Cēzarijs no Heisterbahas.

PIRMAIS GADSIMTS RĪGAS VĒSTURĒ

«Ir Rīgai savas brīvības,
Kā liecina to grāmatas.»
(No pirmās Livonijas Atskaņu hronikas 13. gs. nogalē)

Pēc pravietiskā cisterciešu klostera abata Joahima de Fjores (1135–1202) domām, ap 1200. gadu vajadzētu sākties Svētā Gara laikmetam. Īstenībā 13. gadsimts bija spraigu dramatisku notikumu pārbagāts gan Eiropā, gan Vācijā un vēl jo vairāk Baltijas jūras krastos, kur ne vienmēr kristīgā lēnprātībā pakļāva jaunajai ticībai līvus, latviešus, igauņus, lietuviešus un senos prūšus. Arī jaunā viduslaiku pilsēta Rīga veidojās nepārtrauktu Rīgas bīskapu (vēlāk arhibīskapu), Vācu ordeņa un pašu pilsētnieku konfliktu gaisotnē.

Lielos vilcienos tomēr jau 13. gadsimtā konturējas feodālās Rīgas siluets. Vācu vēsturnieks F. Beninghovens mēģinājis vairākās rekonstrukcijas shēmās parādīt Rīgu ap 1210., 1220. gadu, un 1330. gadā, kad jau izveidojies Vecrīgas ielu tīkls, kā arī sakrālo un profāno celtņu izvietojums. Rīgai ir jau Svētās Marijas jeb Doma baznīca, Pētera, Jēkaba un Jāņa baznīcas, tagad tikai retrospektīvi pieminamās Jura, Katrīnas, Nikolaja un Pāvila baznīcas. Ir franciskāņu un dominikāņu klosteri, tāpat Marijas Magdalēnas cisterciešu klosteris sievietēm. Ir Svētā Gara hospitālis un Svētā Lācara hospitālis. Protams, ir arī rātsnams, rātes vīna pagrabs, monētu kaltuve, dzirnavas, kaļķu ceplis un vēl citas pilsētai noderīgas būves. Iebraucējiem no Lībekas ir savas īpašas priekšrocības, un tie pulcējas tā sauktajā Lībekas sētā (*Lübecker Hof*). No tā dēvētajām Minsteres un Zēstes istabām vēlāk izveidojusies Lielā un Mazā ģilde.

Neiedziļinoties atsevišķu Rīgas celtņu būvvēsturē, par ko ir speciāli pētījumi, jāteic, ka Rīgas celtniecības tradīcijas ir visai līdzīgas kā Rīgā, tā pārējās Hanzas pilsētās, sevišķi Ziemeļvācijā. Bet Ziemeļvācijā toties jūtama Vestfālenes un citu Vācijas apgabalu ietekme. Interesants ir arī Ziemeļvācijas un Skandināvijas pilsētu kopsakars. Tā ir kultūru mijiedarbība, kur nevar viennozīmīgi teikt, ka viena pilsēta ir tikai devēja, bet otra tikai ņēmēja. Analoģijas, piemēram, var atrast, salīdzinot dažādās Svētās Marijas baznīcas Lībekā, Rīgā, Rostokā, Štrālzundē un vēl citās pilsētās. Bet ir arī atšķirības – kaut vai funkcionāli: Rīgā Svētās Marijas baznīca ir arī bīskapa sēdeklis – Doma katedrāle, bet Lībekā Doms un Svētās Marijas baznīca ir divas atšķirīgas lietas. Svētās Marijas baznīca te ir pilsētas, pilsoņu, varētu pat teikt, rātes baznīca. Līdzīgi mūsu Svētā Pētera baznīcai Rīgā.

Vācijā 13. gadsimtā romāņu stilu arhitektūrā tikai pakāpeniski nomaina gotika. Ap 1209. gadu Ziemeļfrancijas gotikas ietekmē sākas Magdeburgas Doma celtniecība, kas turpinās līdz 1263. gadam. Baznīca iegūst slavenos «Paradīzes vārtus», arī daudzkārt pieminētos alegoriskos skulpturālos veidojumus: baznīca un sinagoga, Marija ar Jēzus bērniņu, gudrās un aplamās jaunavas. Kā pirmā gotiskā celtne Vācijā 1235. gadā pabeigta Svētajai Elizabetei veltītā baznīca

Marburgā. Gadsimta pirmajā pusē rosīga celtniecība notiek Halberštatē, Lībekā un vēl citās vēlāk Hanzas savienībai piederošās pilsētās. Ap 1220. gadu sāk Svētā Pētera baznīcas pārbūvi Lībekā, ap 1250. gadu rekonstrukcija skar Svētās Marijas baznīcu Lībekā; 1248. gadā likts pamats Ķelnes Domam, 13. gadsimtā pārveido Strāsburgas (Strasbūras) Domu. Žēl, ka 1686. gadā nokalti, iznīcināti tie Strāsburgas Doma skulpturālie veidojumi, kas tur tapuši ap 1298. gadu. Tie zobgalīgā, ironiskā manierē tēloja tā saukto zvēru misi jeb Lapsas Kūmiņa bēres. 13. gadsimts, redzams, bijis reliģiski iecietīgāks nekā 17. gadsimta nogale.

13. gadsimtam pieder ķeizara Oto statuja Magdeburgā, kur viņš tēlots zirga mugurā. Ap 1230./1240. gadu Svētā Blāzija vārdā nosauktajā Braunšveigas Domā top Heinriha Lauvas un viņa dzīvesbiedres kapakmeņi.

Ap 1230. gadu celti Freiburgas Doma «Zelta vārti», kas saglabājušies un vēl tagad skatāmi. Ap 1250. gadu radīts Hildesheimas Doma kristāmtrauks, kur detaļās alegoriski iestrādāti dažādi netikumi un tikumi, piemēram, gudrība, drosme, taisnīgums. Skaistas vitrāžas 13. gadsimtā ir ne tikai Francijā, tās skatāmas arī Ķelnē, Naumburgas Domā, Doberānas klostera baznīcā un Visbijas dievnamos. Līdzīgs interjers reizēm atrodams ģeogrāfiski attālās baznīcās, piemēram, Svētās Marijas baznīcā Visbijā un Pāderbornas Domā Vestfālenē. Gotiskas celtnes 13. gadsimtā rodas Rīgā, Rēvelē, Dancigā, Greifsvaldē, Stendālā, Minsterē, Zēstē un daudz vēl cituviet. Runa nav tikai par sakrālajām celtnēm vien. Jau 13. gadsimtā Hamburgā ir rātsnams, kas vēlāk, kad uzceļ lielāku un plašāku, tiek it kā degradēts par rātes vīna pagrabu.

13. gadsimts ir kārtu sabiedrība, kur neviens nedrīkst pārkāpt tam spraustās robežas. Sava veida sabiedrības modelis ir jau tolaik populārā šaha spēle, kur arī visām figūrām nav vienāda vērtība. Izstumti no sabiedrības ir tādi kā bendes, kapraču, miesnieki, pirtnieki, bārdskuvji, ielasmeitas, aktieri, akrobāti un burvju mākslinieki. Bet Asīzes Francisks, it kā spītējot laikmeta likumībām, sevi nosauc par «Dieva žonglieri».

Viduslaiku cilvēka mūžs nav neko ilgs, vidēji tikai kādus 30 gadus, un cilvēka dzīve šķiet tikai īsa epizode mūžībā. Jau dzīves vidū mēs esam nāves apdraudēti. (*Media vitae in morte sumus*). Pāvests Innocents III, kam bieža saistība ar Rīgu, sacerējis traktātu latīņu valodā «Par cilvēka esības postu». Viduslaikos tas izplatīts daudzos norakstos, un kāds no tiem, iespējams, nokļuvis arī Rīgā.

Lai arī mūžs nav ilgs, viduslaiku cilvēks dzīvo bez mums ierastās steigas. Vēstule no Romas līdz Rīgai nākusi kādus divus mēnešus, bet kur tad jāsteidzas? Sevišķi, ja saņemtā ziņa nav patīkama. Viduslaiku cilvēkiem un līdz ar to rīdziniekiem ir pietiekami laika pievērsties Dievam, jo pāvests Gregors IX noteicis, ka gadā vismaz 85 dienām jābūt brīvām no darba, neskaitot vēl dažādos konkrētās diecēzes svētkus. Biklam cilvēkam vajadzīgs kāds aizrunātājs, aizbildnis debesīs pie Dieva, Dievmātes un Kristus, un tādi ir dažādi svētie. Lūk, Svētais Kristofors – visu ceļā esošo patrons un aizbildnis; ar Jēzus bērniņu uz pleca to tēlo Hildesheimas psalmu grāmata 1235. gadā.

Tautas vairums arī Vācijā ir, protams, analfabēti, bet 13. gadsimtā jau aug rakstītā vārda prestižs visā Eiropā, literatūras un zinātnes autoritāte. Pazīstamais Sigers no Brabantes (1235–1282) nenoguris mudina: «Mosties, studē un lasi, un ļaujies, lai radušās šaubas mudina tevi uz vēl lielākām studijām, jo dzīve bez zinātnes ir nāve, ir mazattīstība, cilvēka kaps.» Kādā 13. gadsimta miniatūrā Dievs tēlots kā arhitekts, kas, veidojot pasauli, ievēro mēra un svara jēdzienus. Bet kādā citā šī gadsimta miniatūrā rādīti astronomi un kalendāra veidotāji, kas novēro zvaigžņoto debess velvi.

Arvien biežāk kā kultūras faktors dažādos traktātos parādās grāmata. 13. gadsimta cilvēks, dominikāņu mūks Humberts Romēnietis (1200–1277) raksta: «Līdzīgi baznīcas relikvijām, svēto pīšļiem,

22. att. **Viens no senākajiem Hanzas kuģu (*kogge*) attēliem vecākajā Elbingas ģerbonī (1242)**

kurus, zīdā tītus, zeltā un sudrabā ieslēgtus, uzglabā ar vislielāko godbijību, ir jāglabā arī grāmatas, kas satur tik daudz svētuma. Grāmatu nonicināšana ir stingri nosodāma.»

Arvien skaistāks 13. gadsimtā kļūst gotiskais raksts dažādās sakrālās grāmatās, piemēram, Halberštates lekcionārijā (*Lektionar*). Pilnveidojas nošu raksts garīgajos dziedājumos. Augusi cieņa arī pret antīkās kultūras mantojumu. Oksfordā saglabājusies kāda 13. gadsimta rokraksta grāmata «*Liber experimentatibus*», kur miniatūrā redzams Sokrats, kurš pieraksta Platona paustās domas. Kāda cita 13. gadsimta miniatūra rāda klostera skolu: skolnieks uz ceļiem skolotāja priekšā, bet tā rokās iespaidīga rīkšu sauja. Tāda varēja izskatīties arī 13. gadsimta sākumā dibinātā Rīgas Domskola.

Par Hanzas savienības locekli Rīga oficiāli kļūst tikai 1282. gadā, bet piesaiste Vācijas un līdz ar to Eiropas kultūrai notiek jau krietni agrāk. Mums nav reālu faktu par dažādu kultūras vērtību migrāciju Livonijas virzienā, bet arī senajā Rīgā varēja atbalsoties Vācijā vai kaut kur citur Eiropā saklausītais.

Lūk, vēl daži Eiropas kultūras kaleidoskopa stikliņi 13. gadsimtā. Ap 1210. gadu Dženovā sāk ražot papīru. Ap 1210. gadu Strāsburgas Gotfrīds raksta savu «Tristanu un Izoldi». Jau ap 1207. gadu fiksēts pirmais tā sauktais dziedoņu karš Vartburgā, un vēlāk atsevišķās vācu pilsētās sāk veidoties īpašas meistardziedoņu skolas. Kāda miniatūra rāda vācu ķeizaru Frīdrihu II, kurš 1230. gadā sacerējis grāmatu par medībām ar vanagiem (*Ars venandi*). Tādas medības bija iecienītas arī Baltijas jūras krastos. Starp 1220.un 1235. gadu Eike fon Repgovs veido svarīgāko vācu viduslaiku tiesību kodeksu «*Sachsenspiegel*», kas saglabājies daudzos norakstos, jo bijis izplatīts plašā reģionā. Pazīstams, piemēram, ilustrētais Heidelbergas variants. Šis tā sauktais Sakšu spogulis ir pirmparaugs tiesību kopojumiem arī senajā Livonijā.

1228. gadā baznīcas koncils Tulūzā aizliedz Bībeles tulkošanu un lasīšanu nacionālajās valodās, un latīņu valoda līdz ar to it kā kļūst par šķērsli nacionālo kultūru attīstībai. Jau 1245. gadā pieminēts Frankfurtes gadatirgus – mesa. Ap gadsimta vidu top vācu mistiķes Magdeburgas Mehtildes sacerējumi. 1272. gadā sākta Braunšveigas Rīmju jeb Atskaņu hronika, bet Lībekas tiesības fiksētas 1282. gadā Rēveles kodeksā. Te arī miniatūrā skatāmi tālaika Igaunijas valdnieki: dāņu karaliene Margareta un karalis Menveds. Jau 13. gadsimtā Elbingas ģerbonī redzams Hanzas savienībai raksturīgais kuģis (*kogge*).

13. gadsimta nogalē savu tālo ceļojumu sāk Marko Polo, šā gadsimta nogalē sākas Dantes un Beatričes leģendārais mīlas stāsts. 13. gadsimtam pieder Loengrīna teikas un «*Carmina burana*» dziesmu cikls. 13. gadsimtu raksturo virkne izcilu domātāju, kuru domu katedrāles paceļas augstu gadsimta debesīs: Akvīnas Toms, Rodžers Bēkons, Duns Skots, meistars Ekeharts. Īpaši jāpiemin Akvīnas Toma skolotājs Alberts Lielais (*Albertus Magnus*; ap 1193–1280), kuram ir sasaiste ar tālo Livoniju. Viņš parasti tēlots savu

skolnieku un sekotāju vidū, kuru starpā, bez šaubām, izcilākais ir Akvīnas Toms.

Alberts Lielais dzimis dižciltīgā ģimenē, jaunībā studējis Padujā, bet savas teoloģiskās studijas noslēdzis Ķelnē. Mācījis dominikāņu ordeņa skolās Hildesheimā, Freiburgā, Rēgensburgā un Strāsburgā. Savu izglītību papildinājis Parīzē, kur arī ieguvis doktora grādu. 1248. gadā viņš sāk vadīt Ķelnē tikko iedibināto *Studium generale*. Vairākkārt pildījis svarīgas dominikāņu ordeņa misijas. Aizstāvējis sava pāragri mirušā audzēkņa Akvīnas Toma uzskatus. Alberts Lielais apglabāts Ķelnē, Svētā Andreja baznīcā. Ķelnē viņa klausītāju pulkā ap 1268. gadu atradies kāds livonis no Rēveles Maurīcijs, kurš vēlāk kļuvis Rēveles dominikāņu klostera lektors un priors. LAB ir Alberta Lielā darba «*Sermones de tempore et de sanctis*» izdevums Ķelnē ap 1475. gadu.

Pievērsīsimies 13. gadsimta grāmatām, kas vēl tagad saglabājušās Rīgā, un grāmatām, kas varbūt varēja atrasties tālaika Rīgas klosteros, baznīcās, arī personiskos krājumos. LAB ir divas 13. gadsimta nogalē vai ap 1300. gadu Francijā pārrakstītas Dāvida psalmu grāmatas (*Psalterium Davidis*), ko komentējis Lombardijas Pēteris. Nav ziņu, no kurienes tās nākušas un kā nokļuvušas kādreizējās «*Bibliotheca Rigensis*» plauktos.

Iespaidīgs ir kāds iesējums (Ms. 5[a]), kam izmantoti citu rokrakstu fragmenti. Šis lielformāta foliants ir ar metāla apkalumiem un ķēdi. Grāmatā 312 lapas, bet teksts neaizņem visu pergamenta lapu. Skaisti iekrāsoti iniciāļi, piemēram, 53. lapā.

Mākslinieciski vēl interesantāks ir Dāvida psalmu otrs sējums (Ms. 5), kur 305 teksta lapas. Krāšņs ir iniciālis 1. lapā un miniatūrgleznojumi tālākā tekstā, piemēram, 110., 201. (grāmatniecības motīvs), 230. lapā. Ilustrēti Dāvida psalmu sējumi eksistējuši jau agri Eiropā, var norādīt uz 9. un 10. gadsimta manuskriptiem Milānā un Romā, kur muzicējošais Dāvids miniatūrās skatāms kopā ar rakstvežiem, kas cenšas fiksēt leģendārā ķēniņa teikto.

13. gadsimta beigām pieskaitāms arī LAB manuskripts «*Parabolae Salamonis*» (Zālamana līdzības, Ms. 4), kur 286 teksta lapas. Krāšņs ir manuskripta iesākums 1. lapā, kur dažādu krāsu inicāļi: zili, sarkani, ar zeltu ietonēti. Zelta tonējums arī, piemēram, 100. lapā.

Vairāki 13. gadsimta autoru darbi saglabājušies tikai 15. gadsimta izdevumos – inkunābulās, kādu LAB ir 210, bet Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (turpmāk LNB) – 61. 13. un 14. gadsimtā šie darbi droši vien izplatījās kā rokraksta grāmatas. Piemēram, LAB esošais «*Sachsenspiegel*» izdevums Leipcigā 1490. gadā pieder pie sacerējumiem, kas viduslaikos kursēja pārsimt norakstos.

Arī populārā 13. gadsimta autora Vincenta no Bovē (*Vincentius Bellovacensis*, ap 1190–1264) enciklopēdiskie izdevumi, tā sauktie Spoguļi Strāsburgas iespiedumos labi pārstāvēti LAB: *Speculum doctrinale* (ap 1477/1478), *Speculum historiale* (ap 1473), *Speculum naturale* (ap 1483) un viņam piedēvētais *Speculum morale*

Siegel der Domkirche.

Das älteſte Siegel der Kirche zu St. Marien, des Domes zu Riga, deſſen Bau, zuerſt wohl aus Holz, von Biſchof Albert zugleich mit der Gründung der Stadt Riga (1201) in Angriff genommen wurde, war bis zum Jahre 1226 im Gebrauch. Die Umſchrift lautet: Sigillum ecclesie sce (sancte) Marie in Riga (= Siegel der Kirche der heil. Maria in Riga).

23. att. **Vecākais Rīgas Doma baznicas zīmogs**

24. att. **Darbu vadītājs un strādnieki kāda mūra celtniecībā. Kokgriezums (1475)**

(1476). Tie ir smagi, apjomīgi, iespaidīgi sējumi ar metala apkalumiem. Vincents no Bovē bijis Francijas karaļa Luija IX bērnu audzinātājs un savos kapitālajos darbos it kā devis sava laikmeta zināšanu kopsavilkumu. Te izmantoti aptuveni kādi 450 iepriekšējie grieķu, latīņu, arābu un franču autori, un, kā izskaitļojis erudītais Rīgas pilsētas bibliotēkas pārzinis Nikolajs Bušs (1864–1933), mūsdienu formātos šī enciklopēdija ietilptu tikai kādos 50–60 sējumos. Atsevišķu sējumu bibliogrāfiskais apraksts dots Rūtas Astras Jēkabsones sastādītajā katalogā *«Incunabula Bibliothecae Rigensis»* (Rīga, 1993).

Mācītais mūks Vincents no Bovē ir viens no viduslaiku čaklākajiem rakstītājiem. Viņa *Speculum naturale* vien sastāv no 3698 nodaļām. Autors te mēģina rast atbildi vai uz visiem iespējamiem jautājumiem: kādēļ baznīcas torņu galos uzstādīts gailis, kādēļ metāliem piemīt dziednieciskas spējas un tā joprojām.

LAB atrodas varbūt pati populārākā viduslaiku grāmata – 13. gadsimta autora Varacas Jakoba (*Jacobus de Voragine*, 1230–1298) sarakstītā *Legenda aurea* (Zelta leģenda) ar pilnu nosaukumu *Legenda aurea sanctorum sive Historia Lombardica* Augsburgas (1471), Nirnbergas (1488) un Lībekas (1499) izdevumos. 13. un 14. gadsimtā šis darbs, bez šaubām, izplatījās rokrakstos. Tie ir svēto dzīves apraksti, kur līdzās gan sadzīviski stāsti, gan heroizēta leģenda. Te arī atstāstīts brīnumainais notikums ar Svētā Dominika grāmatām. Ceļoties pāri upei, tās viņam nejauši iekritušas ūdenī, bet, raugi, pēc trim dienām kāds makšķernieks tās ar makšķeri izvilcis it kā gluži neskartas un sausas. Tāds brīnums var, protams, notikt tikai ar labām un svētām grāmatām. Jo sliktās jau, bez šaubām, nogrimtu kā akmens ūdenī.

Varacas Jakoba spalvai pieder arī LAB atrodamais 1491. gada Hamburgas izdevums, kas veltīts Dievmātei Marijai (*Laudes beatae Maria virginis*), kā arī Bāzeles izdevums 1485. gadā *«Sermones de tempore et de sanctis»*.

Tikai viena pergamenta lapa saglabājusies no vecākās LAB inkunābulas, domājams, vēl paša Johana Gūtenberga 1460. gadā Maincā iespiestās grāmatas *«Catholicon»*, ko sacerējis 13. gadsimta autors Johanness Balbuss (miris 1298. gadā). Tā bija viduslaikos ļoti populāra mācību grāmata.

Viena no skaistākajām LAB inkunābulām, kas atgādina krāšņi ilustrētu rokraksta grāmatu, ir 13. gadsimta teologa, angļu minorīta Hallas Aleksandra (*Alexander de Hales*, miris 1245. gadā) darbs *«Summa universae theologiae»*, kur viņš mēģina veidot tiltu starp Aristoteļa uzskatiem un baznīctēvu mācībām. Te ir skaistas vinjetes, pārdomāts rubriku veidojums, ar zeltu, tāpat sarkanu un zilu krāsu ietonēti iniciāļi. Iespaidīgs ir arī 15. gadsimta iesējums – ar teļādu apvilktie koka vāki, kuros iespiests ornaments, sējumam pievienotie slēdži un ķēde.

LAB ir 12 inkunābulas ar izcilā 13. gadsimta teologa Akvīnas Toma (1225–1274) darbiem. Te ir ne tikai

viņa pazīstamā darba «*Summa theologica*» izdevumi Venēcijā (1495) un Nirnbergā, bet arī citu viņa sacerējumu izdevumi Augsburgā, Nirnbergā, Strāsburgā, Ķelnē, Leidenē, Bāzelē, Venēcijā, piemēram, «*De humanitate Christi*» izdevums Leidenē 1484. gadā vai arī izdevums Strāsburgā «*De veritate catholicae fidei*».

Monumentāla figūra blakus dominikāņiem ir franciskāņu teologs, saukts Bonaventūra (1221–1274), kura darbus LAB pārstāv «*Opuscula*» izdevumi Ķelnē (1485) un Strāsburgā (1495), tāpat vairāki viņam piedēvēti tā sauktie Pseudo–Bonaventūras izdevumi. Arī Livonijas vēsturei ir nozīmīgi pāvestu Gregora IX laika (1227–1241) un Bonifācija VIII laika (1294–1303) izdevumi Bāzelē un Strāsburgā.

Pie izcilākajiem 13. gadsimta reliģiskajiem filozofiem pieder Johans Duns Skots (*Scotus*, 1266–1308), kas mācījies Oksfordā un Parīzē, bet miris Ķelnē. Viņš komentējis Pētera Lombardieša sentences, polemizējis ar Akvīnas Tomu, saukts par asprātīgāko viduslaiku domātāju. LAB ir viņa darba izdevums Venēcijā 1481. gadā.

Laicīga satura grāmatu 13. gadsimtā vēl maz, viena no tām ir 13. gadsimta franču dominikāņa *Jacobus de Cessolis* sacerētā grāmata par šaha spēli (*De ludo scachorum*), ko Utrehtas 1475. gada izdevumā atrodam arī LAB. Tā kā šaha spēle zināmā mērā parāda kārtu sabiedrību viduslaikos, te ir runa arī par tirgotājiem, ārstiem, notāriem, pilsētas ierēdņiem, muzikantiem, kalpiem un citiem zemāko sociālo slāņu pārstāvjiem. Šī tēma bija tik rosinoša, ka tai radās atbalss arī tālajā Livonijā, kur Tērbatas pedagogs Stefans savu dzejojumu viduslejasvācu valodā par šaha spēli veltījis Tērbatas bīskapam (1347–1373) Johanam Fifhūzenam.

Agrīnajai medicīnas literatūrai pieder itāļu ārsta Mateja Silvatikusa (miris 1342. gadā) grāmata «*Liber pandectarum medicinae*», kas Venēcijas 1480. gada izdevumā glabājas LAB. Te redzami grezni divkrāsu iniciāļi, vietām ietonēti pat ar zeltu.

Nozīmīgas senās Rīgas vēsturei ir ne tikai nedaudzās saglabātās liturģiskās rokraksta grāmatas. Par sava laika garīgo kultūru liecina ikviens vēstures avots, ikviens dokuments, kas vēl atrodams Latvijā vai ārpus tās (Vatikāna arhīvos Romā, krātuvēs Vācijā, Polijā, Zviedrijā, Krievijā un vēl citur). Arī 13. gadsimta politiskie un saimnieciskie līgumi rāda šī laika līgumu slēgšanas praksi, to juridisko noformējumu un izteiksmi latīņu valodā. No šī aspekta mums tāpēc svarīgi pat pirmo Rīgas bīskapu slēgtie miera vai zemju dalīšanas līgumi. Te redzama Rīgas bīskapu vēlēšanās, lai kā līgumu garanti būtu klāt daudzi Vācijas baznīcu prelāti un citas nozīmīgas personas.

Nav skaidri zināms, kad tieši sākusi darboties Rīgas pilsētas rāte, Rīgas rātes kanceleja un līdz ar to rātes arhīvs. Vecākais Rīgas rātes dokuments, kas vēl tagad saglabājies Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Rīgā, ir no 1220. gada, bet par vecāko posmu dokumentu vispār maz, jo arhīvs smagi cietis 1674. gada ugunsgrēkā. Toties pilnīgāk saglabājies Rēveles rātes arhīvs, un ar šeit atrodamo dokumentu palīdzību iespējams reizēm restaurēt Rīgā zudušo dokumentu saturu. Pilsētas lietvedība dokumentēta arī tā sauktajā Rīgas parādu grāmatā «*Das Rigische Schuldbuch*» (1286–1352), ko 1872. gadā izdošanai komentējis vācu vēsturnieks arhivārs Hermanis Hildebrands.

Tikai daļēji saglabājies arī Rīgas bīskapu, arhibīskapu un domkapitula arhīvs, kur vecākais dokuments datēts ar 1209. gadu. Daļa arhīva, iespējams, sadegusi kādreizējā Rīgas arhibīskapa pilī Koknesē. Saglabājušies materiāli, kas uz laiku deponēti Lībekas domkapitulam un vēlāk nokļuvuši Polijā. Arī Zobenbrāļu un vēlāk Livonijas ordeņa arhīvi tagad meklējami ne vairs Latvijā, bet Zviedrijā, kur tos aizpūtuši gadsimtu vēji. Jāpiemin, ka arhīvs Zviedrijā arī cietis 1697. gadā Zviedrijas karaļa pils ugunsgrēkā.

Gandrīz nekas nav saglabājies no Livonijas klosteru arhīviem, bojā gājuši Reveles un Tērbatas bīskapiju arhīvi. Bet faktus, kas interesanti Rīgai, var atrast uz Livoniju sūtītajās pāvestu bullās un pāvestu kūrijas materiālos. Tā kā Rīgas pilsēta kopš 1282. gada ir Hanzas savienības locekle, Rīgas vēstures pētniekiem svarīgi ir tā sauktie Hanzas recesi, kas apkopoti un izdoti daudzos sējumos, sākot ar

25. att. **Lappuse no 13. gs. beigu – 14. gs. sākuma rokraksta *«Psalterium Davidis»* (Dāvida psaltērijs) (LAB)**

1256. gadu. Protams, tādos Hanzas dokumentu krājumos kā *«Hansisches Urkundenbuch»* vai arī *«Hansische Geschichtsquellen»* dominē šīs savienības politiski merkantilā vēsture. Bet vietumis pamanāms arī kāds kultūras grauds. Jāpiebilst, ka atsevišķi dokumentu krājumi ir gandrīz par katru lielāku Hanzas pilsētu (*Lübeckisches Urkundenbuch»*, *«Hamburgisches Urkundenbuch»* u. c.), un šo to interesantu var atrast arī Hanzas vēstures biedrības izdotajās gadagrāmatās *«Hansische Geschichtsblätter»*, kas iznāk kopš 1871. gada.

1937. gadā un 1940. gadā Rīgā iznācis dokumentu kopojums divās grāmatās «Senās Latvijas vēstures avoti», kas kļuvis jau par bibliogrāfisku retumu. Te fiksēti svarīgākie vēsturiskie dokumenti par laiku līdz 1256. gadam, tātad par Rīgas vēstures pirmajiem 55 gadiem. Pieminēsim faktus, kas nozīmīgi Rīgas kultūrvēsturei vai arī rāda Rīgas kopsakaru ar Hanzas reģiona pilsētām. (Iekavās norādīta dokumenta tapšanas vieta un laiks.)

Pāvests Innocents III aicina cisterciešu ordeņa abatus un mūkus neatteikties iet par sprediķotājiem uz Livoniju, ja Rīgas bīskaps Alberts to lūgtu (Romā, 1200. g. IV). Pāvests Innocents III ziņo Vācijas prelātiem par kristianizācijas gaitu Livonijā, lai tie mudina savu draudžu locekļus palīdzēt baznīcu celšanā jaunajā baznīcas provincē. Livonijas baznīcai arī jāpalīdz ar grāmatām un citiem kulta piederumiem (Romā, 1208. g. 31. I).

Pāvests Innocents III uzdod cisterciešu klostera abatam Gotlandē un diviem prāvestiem Lundas arhibīskapijā būt par tiesnešiem Livonijas bīskapa un Zobeņbrāļu ordeņa strīdos (Seņī, 1213. g. 11. X).

Izvilkumā no IV Laterāna ekumeniskā koncila lēmumiem teikts, ka draudzēs ar dažādām valodām bīskapam jāgādā krietni priesteri, kas visās valodās spēj sludināt dievvārdus un izdalīt sakramentus; vajadzības gadījumā vietējam bīskapam jāpieņem palīgs no šo valodu pratējiem. Priesteri nedrīkst piedalīties kriminālprocesos un asinsatriebības aktos, tāpat arī ne Dieva tiesā ar ūdeni un karstu dzelzi. Jānosoda prelāti, kas savtīgās interesēs ieceļ baznīcas amatos netikumīgas un neizglītotas personas (Romā, 1215. g. novembris).

Pāvests Honorijs III atļauj Rīgas bīskapam Albertam celt Livonijā katedrāles baznīcas, izraudzīt tām bīskapus un, citiem bīskapiem klāt esot, iesvētīt tos pāvesta vārdā (Itālijā, 1217. g. 30. IX).

Rīgas bīskaps Alberts apstiprina, ka viņš Rīgā dibinājis Svētā Jura hospitāli

trūcīgiem slimniekiem un ka šīs patversmes pārzini ieceļ bīskaps (Rīgā, 1220. g.).

Pāvests Honorijs III atļauj Magdeburgas arhibīskapam izdevīgā laikā doties krusta karā vai nu uz Palestīnu, vai Livoniju (Romā, 1221. g. 21. IV).

Pāvests Honorijs III ieceļ savu agrāko vicekancleru Modēnas bīskapu Vilhelmu (pēc tautības itālieti) par pāvesta legātu Livonijā, Prūsijā, Holšteinā, Igaunijā, Zemgalē, Kursā, Sembā, Virijā un Baltijas jūras salās. Tiek slavēta Modēnas Vilhelma reliģiskā dedzība, godīgums un zinātniskā izglītība (Romā, 1224. g. 31. XII).

Pāvesta legāts Vilhelms no Modēnas izšķir jurisdikcijas strīdus starp Rīgas bīskapu, Zobenbrāļu ordeni un Rīgas pilsētas sindiku Albertu, kā arī skaidro Rīgai 1211. gadā piešķirtās Gotlandes tiesības. Piemēram, bīskaps var kaldināt visāda veida pilsētas naudu, bet tai jābūt Gotlandes naudas labumā un svarā; namnieki ir atsvabināti no karstas dzelzs pārbaudījuma, tiesas divkaujas, muitas un krasta tiesībām; katrs, kas vēlas apmesties pilsētā uz dzīvi, iegūst minētās namnieku brīvības. Tātad nekur nav teikts, ka par namnieku nevar kļūt līvs vai latviešu ciltij piederīgais (Rīgā, 1225. g. X). Divi Visbijas–Rīgas pilsētas tiesību fragmenti, kas attiecas apmēram uz laiku no 1226. līdz 1228. gadam, atrasti Rīgā un Volfenbiteles hercoga Augusta bibliotēkā. Rīgas fragmentā ir runa par laulībām, kāzām, kristībām, par mantojuma un aizbildnības tiesībām. Volfenbiteles fragmentā ir kriminālt iesību normas par miesas bojājumiem.

Modēnas bīskaps Vilhelms izlemj Zobenbrāļu ordeņa un Rīgas bīskapa Alberta strīdus. Vienīgi Rīgas bīskapam ir patronāta tiesības uz Svētā Jēkaba baznīcu, bet Svētā Jura baznīca paliek ordenim. Blakus jau esošajai Domskolai arī zobenbrāļiem ir atļauts atvērt savu skolu un pieņemt skolēnus (Rīgā, 1226. g. 5. IV).

Ievērodams Rīgas bīskapa Alberta lūgumu, ka viņam piederošajai Svētā Jēkaba baznīcai Visbijā nav blakus ienākumu, Modēnas bīskaps Vilhelms, atrazdamies Gotlandē, atļauj šīs baznīcas priesteriem pieņemt pie dievgalda un apbedīt dažādu tautību tirgotājus. Šīs baznīcas priesteriem ir arī tiesības mācīt savās skolās par garīdzniekiem dažādu tautību jaunkristīto bērnus (Visbijā, 1226. g. VIII). Cik noprotams, te arī runa par Livonijas pamatiedzīvotājiem – līviem un latviešiem.

Ievērojot to, ka Daugavgrīvas klostera brāļi cieš no maizes trūkuma, jo viņu zemi ieslēdz smilšu kāpas, plaša jūra, lieli meži un neauglīgi virši, pirmais Sāmsalas bīskaps Gotfrīds dāvā Daugavgrīvas cisterciešiem divus ciemus pēc pašu izvēles Sāmsalā (Daugavgrīvā, 1229. g. 26. VII).

Tā kā esot tīkojumi pakļaut savai varai un pat pilnīgi iznīcināt Lībekas ostu,

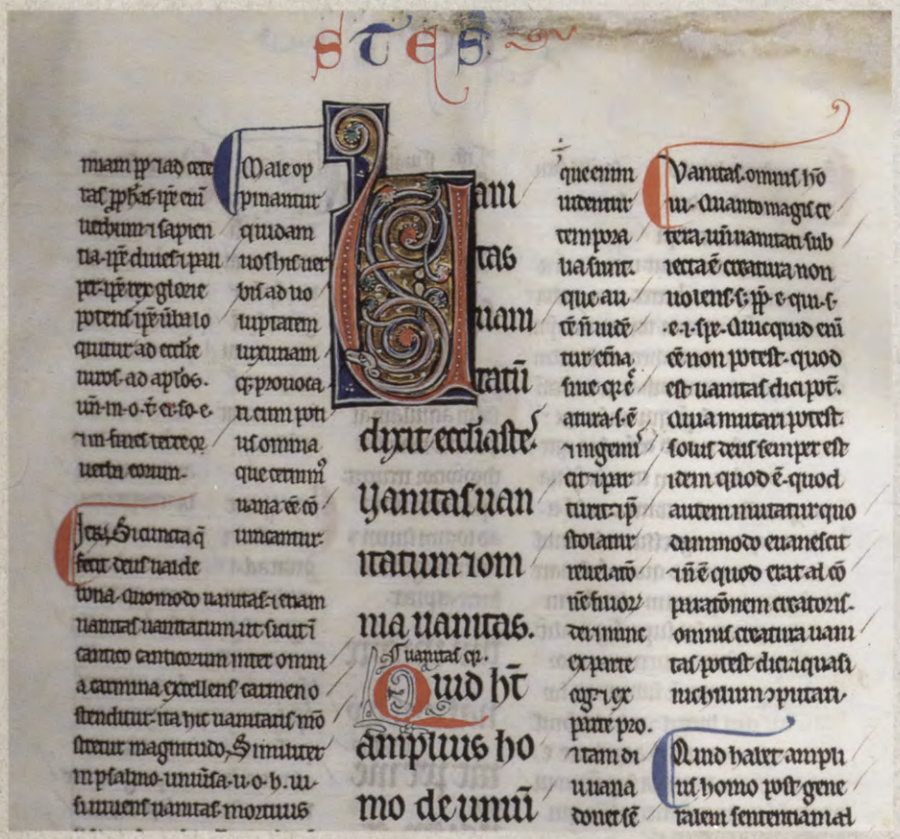

26. att. **13. gs. beigu rokraksts «*Parabolae Salomonis*» (Zālamana līdzības). Iekrāsots iniciālis (LAB)**

27. att. **Pēteris Lombardietis. *«Commentarius in psalmos»* (Psalmu komentāri). 13. gs. beigu rokraksts uz pergamenta (Minstere)**

no kurienes vislabāk varot sūtīt krustnešus uz Livoniju, pāvests Gregors IX ziņo Lībekas bīskapam, ka ņem savā un Svētā Pētera krēsla aizsardzībā Lībekas ostu, turienes krustnešus un jūrniekus, kamēr viņi atrodas Kristus dienestā (Romā, 1234 g. 15. II).

Pāvests Gregors IX aicina uz Romu Rīgas bīskapu Nikolaju, lai izšķirtu viņa un Zobenbrāļu ordeņa strīdu. Prāvā kā liecinieki aicināti 17 Livonijas garīdznieki, starp tiem arī Indriķa hronikas autors, tolaik priesteris Rubenē (Perudžā, 1234. g. 20. XI).

Franču cisterciešu mūks Alberiks no Šalonas diecēzes pie Marnas savā pasaules hronikā stāsta, ka pāvesta legāts Livonijā un Prūsijā Modēnas bīskaps Vilhelms iemācījies senprūšu valodu un tulkojis šai valodā arī Donāta gramatiku (starp 1232. un 1241. gadu). Franciskāņa Štādes Alberta pasaules hronika, kas sarakstīta starp 1240. un 1260. gadu, vēstī, ka Šauenburgas grāfa Alberta sieva Heilviga kopā ar vīru devusies krusta karā uz Livoniju.

Tā kā Rīgas rātskungi apliecinājuši, ka jau kopš pilsētas dibināšanas dzīvojuši pēc Gotlandes (Visbijas) tiesībām, kas tagad vietām novecojušas, Rīgas bīskaps Nikolajs atļauj Rīgas rātei šīs tiesības pārlabot, lai tās saskanētu ar jaunās pilsētas vajadzībām (Rīgā, 1238. g.).

Apstiprinādams Hamburgas domkapitula privilēģijas, Holšteinas grāfs Ādolfs atgādina savu piedalīšanos Livonijas krusta karos (Hamburgā, 1238. g. 21. VII).

Rīgas domkapitula prāvests Arnolds apliecina, ka Minsteres domkungs Veicels ziedojis Rīgas Doma baznīcai 8 mārkas (Rīgā, 1245. g. 24. III).

Pāvests Innocents IV aicina visus abatus, priorus un citus klēriķus ziedot grāmatas jaunajām Livonijas, Prūsijas un Igaunijas baznīcām vai arī dot brīvu uzturu un pergamentu saviem norakstītājiem (Lionā, 1246. g. 26. IV).

Mēklenburgas hercogs Jānis piešķir Rīgas namniekiem tiesības doties uz Mēklenburgu caur Vismāru vai pa citu ceļu un

nodrošina viņiem tās pašas brīvības kā Lībekā (Mēklenburgā, 1246. g. 27 V).

Lībekas soģis un rāte apliecina, ka lībekieši kāda Livonijas ordeņa brāļa vadībā iebrukuši Sembā un aizveduši daļu prūšu labiešu gūstā uz Lībeku. Tur tie svinīgi kristīti pārpildītajā Svētās Marijas baznīcā un devuši par drošību ķīlniekus, ka paturēs jauno ticību (Lībekā, 1246. g. 14. X).

Zemgales bīskaps Arnolds piešķir atlaides Svētā Kuniberta baznīcai Ķelnē (1247. g. X). Vēlāk viņš iesvēta vēl arī kādu altāri Geilenkirhes baznīcā Vācijā (Geilenkirhē, 1247. g. XI).

Rīgas bīskaps Nikolajs apstiprina Rīgas domkapitulam bīskapa Alberta dāvinātos īpašumus. Viņš pats dāvina domkapitulam savas kādreizējās skolas grāmatas 60 mārku vērtībā (Turaidā un Rīgā, 1248. g. 16 VIII).

Rīgas pilsēta un Rīgas domkapituls slēdz līgumu, ka jāatstāj neapbūvēts kāds laukums starp Daugavu un pilsētas mūriem pie birģermeistara nama, kur ugunsgrēka laikā novietot izglābtās mantas (Rīgā, 1249. g.).

Pāvests Innocents IV uzdod Brēmenes arhibīskapam un Šverīnes bīskapam izbeigt karu starp Dānijas karali Ēriku un Lībeku, jo tas kavē katoļu misijas darbu Livonijā un Prūsijā (Lionā, 1249. g. 5. XI).

Lai pāvesta jaundibinātajai baznīcas metropolei (Rīgai) būtu vajadzīgais pamats un cieņa, izraudzītajam arhibīskapam Albertam savs sēdeklis jāpārnes uz Rīgu kā daudzu apstākļu dēļ izcilāko un piemērotāko vietu (Lionā, 1251. g. 2. III).

Pāvests Innocents IV uzdod Rīgas, Tērbatas un Sāmsalas bīskapiem kopā ar vācu ordeni Livonijā palīdzēt katoļu ticībā pārgājušajam Lietuvas karalim Mindaugam misijas darbā un viņa cīņās pret pagāniem (Milāna, 1251. g. 26. VII).

Viduslejasvācu valodā sacerēti Rīgas Svēta Gara brālības statūti (Rīgā, 1252. g. 18. XI).

Atsaukdamies uz kristiešu likumiem, dabisko prātu, kanoniskiem likumiem un ķeizaru dekrētiem, Livonijas, Igaunijas un Prūsijas arhibīskaps, kā arī Lībekas bīskapijas pārvaldnieks Alberts motivē, kāpēc ļaudis, kas, izmantodami pagāniskās krasta tiesības, piesavinās jūrā cietušo kristīgo tirgotāju mantas, pielīdzināmi lielceļa laupītājiem. Tāpēc viņš ņem Svētā Krēsla un savā aizsardzībā visus katoļticīgos jūrniekus, kas brauc starp Lībeku un Gotlandi, lai dotos vai nu tālāk pa Daugavu, vai uz citām Livonijas un Igaunijas daļām (Lībekā, 1253. g. jūnijā).

Pāvests Innocents IV uzdod Kambrē bīskapam Nikolajam atņemt Livonijas, Prūsijas un Igaunijas arhibīskapam Albertam lietošanā nodoto Lībekas baznīcu, jo tagad, kad viņam pienākas Livonijas

28. att. **Arābu veidots 13. gs. debesu globuss (Drēzdene)**

bīskapa ienākumi, tas ir pilnīgi pietiekami viņa uzturam. Par Lībekas bīskapu toties jāieceļ Sembas bīskaps franciskānis Jānis (Asīzē, 1253. g. 5. VI).

Tā kā jaunkristītais Lietuvas karalis Mindaugs izteicis vēlēšanos, lai viņa valstī tiktu nodibināts neatkarīgs bīskapa sēdeklis, kā arī apņēmies uzcelt katedrāli un to apgādāt, pāvests Innocents IV uzdod Rīgas arhibīskapam Albertam minētā karaļa izraudzītu kandidātu, kam būtu pietiekošas zināšanas garīgās un laicīgās lietās, iesvētīt par Lietuvas bīskapu (Asīzē, 1253. g. 24. VI).

Pāvests Innocents IV mudina Rīgas provinces katoļus atbalstīt iesākto Rīgas Doma baznīcas būvi ar labprātīgiem ziedojumiem (Romā, 1254. g. 7. II).

Pāvests Innocents IV ziņo Lietuvas bīskapam par tā atbrīvošanu no Rīgas sufragana zvēresta, jo Lietuvas baznīcas pakļaušana Rīgai nesaskan ar pāvesta gribu un karaļa Mindauga cieņu (Anaņi, 1254. g. 3. IX).

Paklausot Vācu ordeņa Livonijas mestra lūgumam, Lībekas rāte ar pavadrakstu nosūta Klaipēdai vienu Lībekas pilsētas statūtu norakstu (Lībekā, 1254. g.).

Pāvests Aleksandrs IV atļauj Vācu ordenim Livonijā un Prūsijā atbrīvot no soda ordeņa brāļus, kas savā agrākajā dzīvē, vēl nebūdami ordenī, laupījuši, dedzinājuši vai piedalījušies citos smagos noziegumos (Neapolē, 1255. g. 15. III).

Rīgas arhibīskapa Alberta lēmums nosaka, ievērojot Lībekas tirgotāju lielos nopelnus Livonijas un Prūsijas katolizēšanā, atbrīvot viņus uz visiem laikiem no muitām (Lībekā, 1256. g. VI).

Visi šie piemēri rāda, ka Rīga ir jau Hanzas pilsētu kopsakarā pirms formālas pievienošanās Hanzas savienībai (1282). Tā palīdz veidot tirdzniecības un kultūras tiltu no Briges Nīderlandē līdz Novgorodai Krievzemē. Te redzam dažādu celtniecības stilu migrāciju, kad Ziemeļfrancijas gotika ietekmē Vāciju un Skandināviju, bet tās savukārt pilsētceltniecību Baltijas piekrastē. Sevišķi bieži agrīnajā Rīgas vēsturē pavīd Visbijas, Lībekas, Brēmenes, Zēstes, Minsteres un Magdeburgas vārds, kaut gan Rīgas bīskapi jau agri tiecas būt patstāvīgi un nepakļaujas Brēmenes vai Magdeburgas arhibīskapu hegemonijai.

Tā sauktās Minsteres un Zēstes istabas veido Rīgas Lielās ģildes un Mazās ģildes pirmsākumus. Pārstāvji no Lībekas patriciešu dzimtām sastopami pirmajos Rīgas, Rēveles, Tērbatas un vēl citu Baltijas pilsētu maģistrātos. Lielākajās Ziemeļvācijas Hanzas pilsētās ir īpaša tirgotāju grupa, tā dēvētie «Rīgas braucēji» (*Rigafahrer*). Piemēram, Madonnas tēls Štrālzundes Svētā Nikolaja baznīcā veidots 13. gadsimtā ar Rīgas braucēju sponsorējumu. Ne visur Rīga bijusi tikai sekotāja. Naudas kalšanas tiesības Rīgai ir jau no 1225. gada, bet Lībekai gadu vēlāk (1226).

Tā kā Gotlandes tirgotāji subsidē ne vienu vien Rīgas bīskapa Alberta misijas pasākumu, tieši viņi dominē 13. gadsimta sākumā. Visbijas vācu tirgotāju tiesības (*jura Gotlandiae*) ir spēkā Rīgā gadsimta pirmajā pusē, kaut gan jau 1238. gadā notiek to piemērošana konkrēti Rīgas vajadzībām. Bet laikā no 1294. līdz 1297. gadam Rīga pārņem Hamburgas pilsētas tiesības to 1270. gada redakcijā. Kādēļ tieši Hamburgas, ja populārāks ir Lībekas un Magdeburgas tiesību bloks? Rēvelē, piemēram, atrasti Lībekas tiesību raksti no 1257. un 1282. gada, arī kāds Rīgas tiesību noraksts (1293. gads). Gadsimta nogalē Rīgai ar Lībeku jau izveidojušās ekonomiskas un politiskas domstarpības, un meita (Rīga) nereti runā pretī mātei Lībekai.

No šīm tā sauktajām Hamburgas–Rīgas tiesībām saglabājušies pieci raksti, vecākais no tiem lejasvācu valodā 14. gadsimtā. Iespējams, jau 13. gadsimta nogalē top pārstrādāti Rīgas statūti, kas saglabājušies daudzos norakstos. Vēl jāpiemin tā sauktās namnieku runas (*bursprake*), ko nolasīja ik gadus svētdienā pirms Miķeļa dienas (29. IX) no rātes balkona. Jau ap 13. gadsimta vidu notiek arī romiešu tiesību recepcija Rīgā un pārējā Livonijā. Ap 1293. gadu top pirmie

Rīgas būvnoteikumi, kas nosaka, ka drīkst celt tikai mūra mājas. Vairākus postošus ugunsgrēkus pilsēta pārdzīvo jau 13. gadsimtā.

Rīgas baznīca cenšas veidoties administratīvi neatkarīga, bet kopsakars ar pārējo Vācijas un ne tikai Vācijas garīdzniecību sevišķi izjūtams pirmo triju Livonijas bīskapu (Meinarda, Bertolda, Alberta) laikā. Jau Indriķa hronika pieminēja pēc ranga augstāko Dānijas bīskapu – Lundas arhibīskapu Andreasu, kurš kopā ar Šlēsvigas bīskapu Nikolaju 1205. gadā ilgāku laiku uzturas Rīgā un te organizē sava veida teoloģiskus kursus. Šis bīskaps Andreass (1160–1228) izglītojies Itālijā, Francijā, Anglijā, studējis teoloģiju un jurisprudenci Boloņā, Parīzē, Oksfordā. Sarakstījis virkni teoloģisku sacerējumu, un viņam īpaši nopelni Igaunijas kristianizācijā (1206–1219). Vērā ņemamas personības ir pāvesta legāti Livonijā: Modēnas Vilhelms un Alnas Balduīns (tātad itālis un valonis no Flandrijas).

Jau pieminētas Rīgas bīskapa Nikolaja 1248. gadā dāvātās grāmatas. Arī pirmais Rīgas arhibīskaps (1253–1273) Alberts II Suerbērs dēvēts par sholastu, maģistru, tātad bijis saskarē ar zinātni. Grāmatniecības motīvi ir vairāku Rīgas bīskapu, arhibīskapu un zemāka ranga garīdznieku zīmogos. Rīgas bīskaps Nikolajs, sēžot savā tronī, tur labajā rokā bīskapa zizli, bet kreisajā grāmatu–evaņģēliju. Līdzīgs motīvs ir arī arhibīskapa Alberta II Suerbēra zīmogā. Kreisajā rokā viņš tur evaņģēliju, bet labajā rokā krūzi, no kuras līst ūdens, tā simbolizējot kristību ceremoniju. Grāmatas redzamas arī Daugavgrīvas cisterciešu klostera abatu zīmogos 1277. un 1297. gadā. Grāmatas motīvs skatāms Sēlijas bīskapa Lamberta zīmogā 1225. gadā, arī Rīgas franciskāņu (minorītu) klostera zīmogā, kur grāmatu rokā tur Svētā Katrīna.

Fragmentāras ir mūsu zināšanas par 13. gadsimta kultūras uzplaiksnījumiem Rīgā. Dažādus senos zīmogus centies pārzīmēt un dokumentus pārrakstīt J. K. Broce, piemēram, kopojumā, kas glabājas LAB, «*Abreviaturen des dreizehnten Jahrhunderts aus livländischen Urkunden*» un citos. Viņa pārzīmēts ir Rīgas Doma baznīcas zīmogs 1226. gadā (*Sigillum ecclesie sancte Marie in Riga*). Pētniekus vēl gaida Rīgas ielu un laukumu nosaukumi latīņu un viduslejasvācu valodā. Sakrālās mākslas muzejos Lībekā, Ķelnē, Brēmenē un citur var redzēt 13. gadsimta svētceļotāju nozīmītes, kas rāda, ka svētceļnieku mērķis tad bija arī Livonija. Rīgas Domā jau 13. gadsimtā bijusi lasāmā pults, kas izmantota spredikļa teikšanai. Īpašs stāsts būtu par Rēveles dominikāņu priora Maurīcija studijām Ķelnē ap 1268. gadu Alberta Lielā vadībā un viņa tālāko saraksti, atrodoties jau Igaunijā.

Domājams, ka līdz ar Rīgas Doma baznīcas celšanu 1211. gadā darbu sākusi arī kaut necila Domskola, kas droši vien darbojusies ierasto viduslaiku tradīciju garā. 1238. gadā pieminēts kāds Rīgas domkungs sholasts Heinrihs, kam varēja būt uzdota skolas pārraudzība. Pāvesta legāts Modēnas Vilhelms ļāvis 1226. gada aprīlī skolu iekārtot arī pie Svētā Jura baznīcas. Trūcīgas ir arī ziņas par pirmajiem Rīgas mediķiem. 1287. gadā minēts kāds Bruno, bet 1293. gadā Rīgas parādu grāmatā fiksēts kāda ķirurga Johana vārds. Grāmatas Rīgas dominikāņu klosterim 1286. gadā it kā ziedojuši Vācu (Livonijas) ordeņa locekļi. Arī starp zobena cilātājiem varēja būt gaišas galvas, un pārāk primitīvi būtu visus bruņiniekus iekļaut maz mācīto kārtā.

Pēc 1290. gada tapusi vecākā Livonijas Atskaņu jeb Rīmju hronika, kas sastāv no 12 017 rindām jeb pantiem vidusvācu valodā. Tās autors nav zināms, bet skaidrs, ka viņš nācis no Vācu ordeņa vidus, bijis vai nu bruņinieks, vai ordeņa mestra herolds. Hronikas oriģināls nav saglabājies, bet vecākais noraksts no 14. gadsimta, tā sauktais *Codex Bergmanni*, ap 1539. gadu piederējis Rīgas arhibīskapa vasalim Reinholdam Tīzenhauzenam Bērzaunē. Ap 1625. gadu rokraksts nonācis Ļvovas rātskunga Johana Alnpekes rokās, bet 1797. gadā šo

norakstu Ļvovā nopircis Baltijas vēstures pētnieks Liborijs Bergmanis (1754–1823). Arī turpmāk noraksts ceļojis no rokas rokā, un tā pašreizējā atrašanās vieta nav zināma. Vienīgais pilnīgais hronikas noraksts ir 15. gadsimta manuskripts (*Codex Palatinus*), kas glabājas Heidelbergas Palatīnas bibliotēkā. Iespiestā veidā hroniku pirmoreiz 1817. gadā izdod L. Bergmanis tikai 107 eksemplāros. Tā tulkota arī latviski (1893, 1937), bet zinātniski komentēts izdevums iznāk Rīgā 1998. gadā.

29. att. **Ilustrācija Lībekas tiesību Rēveles norakstam (1282)**

Šis ir pirmais dzejas darbs vācu valodā, kas tapis Livonijā. Nav zināma hronikas sarakstīšanas vieta, bet domājams, ka tā sacerēta kādā no Livonijas ordeņa pilīm, varbūt pat mestra rezidencē. Autors katrā ziņā nav garīdznieks un simpatizē ne arhibīskapam, bet Vācu ordenim. Iespējams, ka autors pavadījis ordeņa mestru gan kara, gan miera gaitās, jo viņa darbā pieminēta ne tikai Rīga (179 reizes), bet tēlota arī Kurzeme, Igaunija, Prūsija. No 1283. līdz 1285. gadam autors kā sūtnis bijis ordeņa rezidencē Akonā (Palestīnā). Viņam nav svešas klasiskās varoņteikas, piemēram, par Bernes Dītrihu. Tēlojot notikumus Latvijas vēsturē no 1143. līdz 1290. gadam, autors jau saskatījis arī Latvijas pamatiedzīvotāju etniskās īpatnības, viņš nevairās atzīt arī «pagānu» – zemgaļu un kuršu varonību. Erlangenas–Nirnbergas universitātes profesors Dr. Hartmuts Kuglers savā šīs hronikas analīzē mēģinājis atrast saskari starp viduslaiku kristīgajām un pagāniskajām tradīcijām. Hronika pieder pie tā sauktās galda literatūras, jo lasīta ēdienu reizēs Vācu ordeņa konventos Livonijā un ārpus tās. Profesors Kuglers domā, ka hronika bijusi domāta priekšālasīšanai ne tikai pastāvīgajiem ordeņa karotājiem, bet arī tiem dižciltīgajiem bruņiniekiem, kas tikai uz laiku pieslēgušies krusta karotāju misijai. Vēsturiskā hronika te izmantota kā atceres rituāls, lai celtu bruņinieku ētisko līmeni un iedvestu tiem drosmi jauniem karagājieniem.

Atskaņu jeb Rīmju hronikas 13. gadsimtā ir populāras visā Vācijā. Var minēt Hamburgas, Braunšveigas, Rostokas, Mēklenburgas, Holšteinas un vēl citas hronikas, īsākas un garākas, populāras un mazāk izplatītas, saistītas ar atsevišķiem novadiem, arī ar konkrētām Hanzas pilsētām.

Arī runājot par viduslaiku norisēm, varam lietot jēdzienu «skats no malas». Kāda izskatījās 13. gadsimta Livonija un līdz ar to Rīga, no tālākas perspektīvas raugoties? Vai tā vispār jau bija pamanīta un pieminēta?

Livoniju piemin divas 13. gadsimta kartes. Tā sauktā Ebštorfas pasaules karte (jo saistās ar kādreizējo Ebštorfas klosteri Ziemeļvācijā) bija lielākā zināmā viduslaiku karte (12, 75 m^2). Uz 30 kopā sašūtām pergamenta lapām te demonstrēti viduslaiku ģeogrāfiskie priekšstati ap 1240. gadu, ieskaitot Livoniju. Oriģinālkarte sadegusi 1943. gadā Hannoveres Valsts arhīvā, bet izveidotas diezgan veiksmīgas rekonstrukcijas. Arī Anglijā atrodamajā Herefordas pasaules kartē redzama Livonija ap 1280. gadu.

Par Livonijas kristianizācijas gaitu, it īpaši Igaunijā, pāvestu Innocentu III informē Lundas arhibīskaps Andreass

1207. gadā, un Dānijas arhibīskapa teiktais vēlāk iekļauts pāvesta dzīves un darbības aprakstos. Livonija pieminēta Ķelnes sholasta un domkunga, vēlākā Pāderbornas bīskapa Olivera grāmatā «*Historia regnum Terrae Sanctae*», kas tapusi ap 1222. gadu. Te jau arī runāts par Baltijas vietējo tautu līdzšinējiem reliģiskajiem priekšstatiem.

Rīgas dibinātāju laikabiedrs ir Lībekas hronists Arnolds, kura hronika «*Chronica Slavorum*» sacerēta ap 1210. gadu un uzskatāma par senākās Lībekas Helmolda hronikas turpinājumu. Lībekas Arnolds mācījies Braunšveigā, bet no 1177. gada viņš ir Lībekas Svētā Jāņa klostera abats. Hronikā manāmas viņa simpātijas pret Heinrihu Lauvu un antipātijas pret ķeizaru Frīdrihu I Barbarosu. Savā hronikā viņš veselu nodaļu veltī krustnešu misijai Livonijā, runā arī par šī pasākuma negatīvajiem aspektiem. Arnolda hronikas ietekmē veidojas priekšstats par Zobenbrāļu ordeņa īsto seju. Savu darbu viņš veltī Raceburgas bīskapam Filipam, kas pats no 1212. līdz 1215. gadam ir bīskapa Alberta padomdevējs Rīgā un pārējā Livonijā.

30. att. **Viduslaiku pilsētas celtniecība. Ķelnes gravīra (ap 1500)**

Ziņas par notikumiem Livonijā no 1195. līdz 1238. gadam atrodamas Alberta no Štādes (*Albert von Stade*) rakstītajā hronikā. Viņa ziņu avots, domājams, ir no Livonijas mājās atgriezušies krustneši. Viņa hronikā (*Annales Stadensis*) jau vēstīts arī par Rīgas dibināšanu. Alberts no Štādes bijis abats benediktiešu klosterī Štādē. Nevarēdams samierināties ar mūku izlaidīgo dzīvi, viņš cenšas pārkārtot klostera dzīvi pēc stingrākajām cisterciešu ordeņa regulām. Štādes Alberta iecerētā reforma cieš neveiksmi, un viņš no 1240. gada ir franciskāņu klostera mūks, nododamies galvenokārt savas pasaules hronikas sarakstīšanai. Šīs vācu hronikas ietekmējušas franču cisterciešu mūku Alberiku, kas arī vēsta par notikumiem Livonijā no 1194. līdz 1232. gadam. Viņa ziņu avots ir arī Daugavgrīvas cisterciešu klostera mūki, priori, abati.

Interesants autors, kas agrīnas ģeogrāfiski vēsturiskas ziņas par seno Livoniju sniedz Eiropas publikai plaši pazīstamā grāmatā, ir Bartolomejs Anglikuss (*Bartholomaeus Anglicus*). Viņš dzimis ap 1180. gadu, miris pēc 1250. gada. 13. gadsimta sākumā viņš no Anglijas nonāk Brēmenes arhibīskapijā, kur strādā par kapelānu un notāru. Tad iestājas franciskāņu ordenī un tā uzdevumā nonāk Parīzē. 1231. gadā viņu aicina par Magdeburgas franciskāņu klostera lektoru. Ap 1240. gadu viņš pabeidz savu enciklopēdisko darbu «*De proprietatibus rerum*» (Par lietu dažādību), kas ir sava veida teoloģiski dabaszinātnisks traktāts. Šis darbs balstās ne tikai uz Bībeli un baznīctēvu sacerējumiem, bet arī uz antīko dabaszinātnisko izpratni, piemēram, Plīnija

31. att. **Alberts Lielais savu studentu vidū, komentējot Aristoteli. Aizmugurē ar nimbu ap galvu viņa sekotājs Akvīnas Toms. Starp Alberta Lielā audzēkņiem bija arī livonieši**

uzskatiem. Te ir runa ne tikai par Dievu un eņģeļiem, bet arī par makrokosmu – pasaules uzbūvi un mikrokosmu, tātad cilvēku. Te stāstīts par metāliem, akmeņiem, augiem un dzīvnieku valsti. Mums sevišķi interesē nodaļas sacerējuma 15. grāmatā «*De provinciis*», kur pieminēta arī Latvija, Livonija, Zemgale un kaimiņu zemes. Šo ziņu avots varēja būt Magdeburgas franciskāņu ordeņa brāļi Rīgā un pārējā Livonijā. Bartolomeja Anglikusa darbs bija viduslaikos ļoti populārs un izplatījās norakstos. Inkunābulu laikā, 15. gadsimta otrajā pusē, sākot ar 1471. gadu, tas iznācis 24 iespiedumos (12 latīņu, 1 angļu, 8 franču, 1 nīderlandiešu un 2 spāņu valodā). Tātad ne tikai latīniski, bet arī nacionālajās valodās izdots darbs.

LAB ir šī darba latīniskais izdevums, kas iznācis Nirnbergā 1492. gadā Antona Kobergera apgādā. Grāmatai ir 15./16. gadsimta iesējums. Koka vāki apvilkti ar ornamentētu teļādu. Tekstā sarkani un zili iniciāļi; 5.ª lapā ir daudzkrāsains, ar zeltu rotāts iniciālis. Uzšķirsim sacerējuma lappuses, kur stāstīts par seno Livoniju (*De Livonia* – 108. lapa), Latviju (*De lectonia* – 107. lapa) un Zemgali (*De semigallia* – 112. lapa). Šie īsie teksti – 24, 11 un 8 rindas – sniedz, protams, tikai virspusēju un vienpusēju informāciju. Piemēram, nodaļā par Livoniju jau nekādus ģeogrāfiskus aprakstus neatrodam, bet te runāts par seno līvu elkdievību un pagāniskajām ierašām, īpaši bēru ceremoniju. Vēl īsākajā tekstā par Zemgali apgalvots, ka te esot labas pļavas un ganības, arī auglīga labības zeme, bet cilvēki barbariski, nelaipni un ļauni. Diez vai vēl krustnešu nepakļautie zemgaļi varēja toreiz izpelnīties citādu raksturojumu.

LAB glabājas arī minētās grāmatas Strāsburgas 1485. gada izdevums, kur ir 300 teksta lapas. Arī šeit ir sarkani iekrāsoti iniciāļi, neskaitāmas piezīmes un pasvītrojumi tekstā, bet sējums iesiets aprakstīta pergamenta vākos.

Bez tam vēl LAB ir Bartolomeja Anglikusa darba noraksts (Ms. 11), kur 464 aprakstītas teksta lapas. Manuskriptu

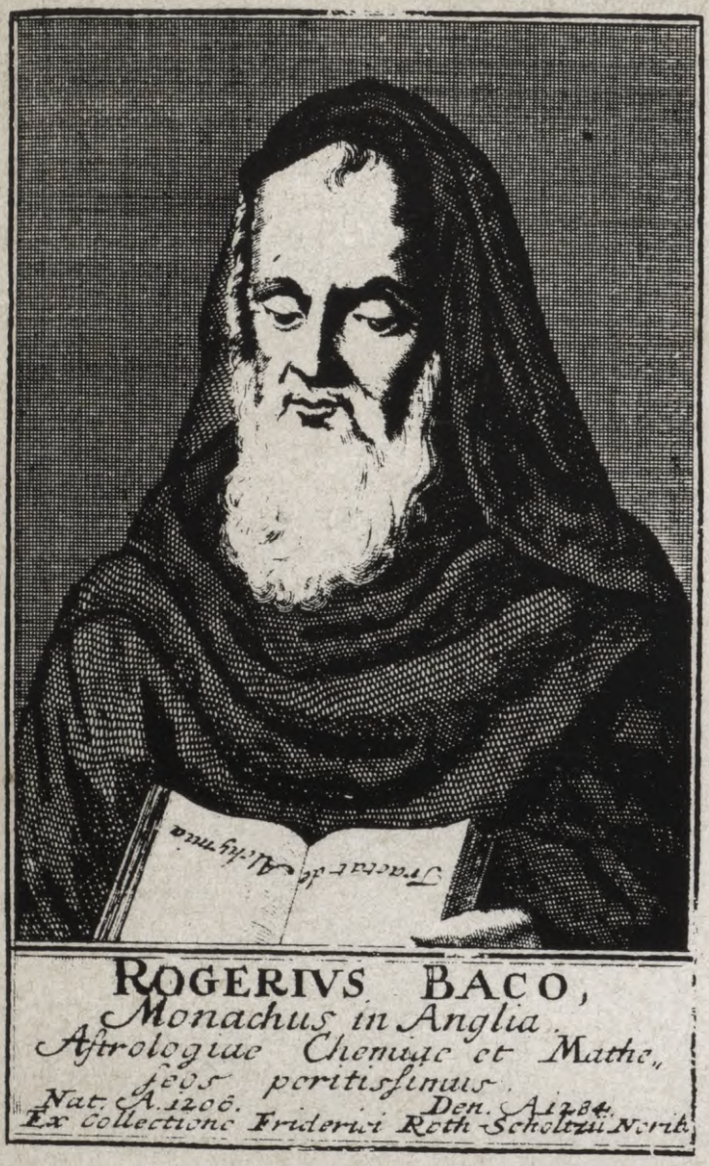

32. att. **Angļu filozofs Rodžers Bēkons (1214–1292), kura darbos jau ir pieminēta Livonija**

ievada satura rādītājs uz 11 lapām. Teksts rakstīts ar melnu tinti, bet daudzās vietās ir sarkani iekrāsojumi. Skaists iniciālis ir, piemēram, 13. lapā. Iepriekš minētās ziņas par seno Livoniju, Latviju un Zemgali rodamas 228. un 238. lapā.

Latviešu vēsturnieks Edgars Dunsdorfs pievērsis mūsu uzmanību Rodžeram Bēkonam, kurš savā enciklopēdiskajā darbā «*Opus majus*» jau samērā precīzi fiksējis Latvijas atrašanās vietu 13. gadsimtā (Arhīvs I, 1969). Viņš dzimis starp 1214. un 1220. gadu, miris ap 1292. gadu. Jaunībā, studējot Oksfordā, pievērsies galvenokārt humanitārajām zinātnēm un Aristotelim. Vēlāk komentējis Aristoteļa darbus Parīzē. Ap 1250. gadu atgriezies Anglijā, kur nodevies dabaszinātņu studijām un visbeidzot iestājies franciskāņu klosterī. Kā sava laikmeta bērns R. Bēkons tic eņģeļu esamībai, tic astroloģijai, jo starp cilvēku (mikrokosmu) un zvaigžņoto debesi (makrokosmu) taču jāpastāv kādam kopsakaram. Bet pavisam lietišķs jau ir viņa dotais pasaules ģeogrāfiskais apraksts.

Latvijas vēsturei nozīmīgie teksti meklējami «*Opus majus*» papildu sējumā (*Supplementary volume*). Rakstīdams par Austrumu jūru (Baltijas jūru), R. Bēkons turpina: «Aiz šīs jūras ziemeļu gala ir Igaunija, tad uz austrumiem no šīs jūras Livonija. Tad, ja dodamies uz dienvidiem, seko Kuronija jeb Kurzeme.» Pieminēta arī Gotlande, Prūsija, Pomerānija, Lībekas pilsēta un osta. Vietējās Baltijas ciltis vēl dēvētas par pagāniem, aprakstītas viņu ieražas, piemēram, kā kurši sadedzinājuši savus mirušos. Rodžers Bēkons arī izsaka savu viedokli par Latvijas iekarošanu kristianizācijas gaitā: «Ir nepareizi, ka neticīgos cenšas pievērst kristīgai ticībai ar karu, jo karā viņus nogalina un tā aizsūta uz elli. Tie, kas paliek dzīvi, un viņu dēli šo karu dēļ vairāk vai mazāk kļūst naidīgi kristīgai ticībai [..]. Nav šaubu, ka visi neticīgie viņpus Vācijas sen būtu atgriezti, ja nebūtu teitoņu bruņinieku varmācību.» Daudzi jau sen būtu kristieši, ja tikai tiem atstātu viņu brīvību un mantu. Tā raksta R. Bēkons ap 1267. gadu, kad vēl pilnā sparā ir Vācu ordeņa cīņas ar nepakļāvīgajiem zemgaļiem.

Ar nedaudz piemēriem mēs ieskicējām seno Rīgu un Livoniju 13. gadsimtā Eiropas kontekstā. Augošā Hanzas pilsēta un zemes ap to ir jau iezīmētas Eiropas kartē.

VĒLO VIDUSLAIKU GAISMA UN ĒNAS

«Varenais, mūžīgais Dievs, tu pasaules vienīgā cerība.»

(Ievads ķeizara Kārļa IV Zelta bullai 1356. gadā)

¶ Genner bÿn ich genant·
Trincken vnd essen ist mir wol bekannt·
In disem monat ist nit gůt·
Von dem menschen lassen das blůt·

14. gadsimts ir pretrunīgs un neviendabīgs gan Eiropas, gan Rīgas vēsturē. Nostiprinās Hanzas savienība, un tai pievienojas arvien jaunas pilsētas; sevišķi Hanzas svars pieaug pēc 1370. gada uzvaras pār Dāniju. Bet Eiropu, ieskaitot Livoniju un Rīgu, smagi skar mēra epidēmija, melnā nāve, kas no 1348. līdz 1351. gadam aizrauj nebūtībā apmēram trešo daļu Eiropas iedzīvotāju, sevišķi pilsētās. Rīga cieš arī no Rīgas arhibīskapa un Livonijas ordeņa nepārtrauktajiem konfliktiem. Lielāko 14. gadsimta daļu pāvesti ir tā sauktajā Aviņonas trimdā (1309–1378), un šī Dienvidfrancijas pilsēta kļūst par ceļamērķi daudziem Rīgas baznīcas prelātiem. Rīga līdz ar to saņem arī romāņu kultūras impulsus. 14. gadsimtā arvien vairāk kritizē katoļu baznīcu, un tanī pašā laikā pieaug, kā izteicies filozofs Andris Rubenis, ticības eiforija. Tā gan ir mazāk ticība pašam Kristum, bet vairāk Dievmātei Marijai, neskaitāmajiem svētajiem, dažādiem brīnumiem un baznīcas relikvijām. Piemēram, tā dēvēto svēto Ķelni sargā trīs Svētie ķēniņi, 11 000 Svētās jaunavas, Svētais Mārtiņš, Svētais Patrokls un vēl citi patroni. Gadsimta nogalē veidojas tā sauktā jaunā dievbijība *«Devotio moderna»*, kas ir ievērojams kultūras faktors visu nākamo gadsimtu.

Rīgā ir maz 14. gadsimta arhitektūras un mākslas pieminekļu. Runājot par Latvijas mākslu feodālisma posmā, tos pieminējuši mākslas vēsturnieki Elita Grosmane, Māra Siliņa, Skaidrīte Cielava, Rūta Muižniece, Imants Lancmanis. Tā kā 14. gadsimtā Rīgā politiski dominē Vācu ordeņa Livonijas atzars, arī te izjūtama tā sauktā ordeņa stila ietekme, lai gan spēcīgāk tas izpaužas, protams, Rietum– un Austrumprūsijā. Saglabājās tendence radīt celtnes, kas paustu baznīcas prestižu, bet celtniecības mērķu īstenošanu it kā sadala Rīgas arhibīskaps, Livonijas ordenis un pati Rīgas pilsēta. Sākot ar 14. gadsimtu, mazinās kulta celtņu īpatsvars, jo ceļ jau ne tikai baznīcas un klosterus, bet arī ordeņa pilis, rātsnamus, naudas kaltuves, hospitāļus, celtnes dažādām amatnieku brālībām. Ar 14. gadsimtu saistās gan Lielās ģildes nama (Minsteres istabas), gan Mazās ģildes nama (Zēstes istabas) celšana. Jaunais Rīgas rātsnams minēts no 1334. gada, bet veco rātsnamu 1350. gadā par 30 Rīgas mārkām pārdod kādai patversmei. 1330. gadā liek pamatus jaunajai ordeņa pilij.

Šinī gadsimtā vēl eksistē celtnes, par kurām vēlāk maz ko zinām. 1312. gadā pieminēta franciskāņu Svētās Katrīnas baznīca. No 1263. līdz 1410. gadam pastāvējusi Svētā Paula (Pāvila) baznīca. 1392. gadā no Jaunpilsētas uz kādreizējās ordeņa pils vietu tiek pārcelts Svētā Jura hospitālis. 14. gadsimtā celti vairāki Rīgas nocietinājumu torņi, piemēram, 1336. gadā minētais Jaunavu tornis. Kolorīti ir toreizējo Rīgas ielu nosaukumi: Šķūņu iela, Skārņu iela, Kalēju iela, Kurpnieku iela, Tirgoņu iela. Čaklais

33. att. **Dievs Tēvs kā arhitekts (13. gs. vidus). Pasaules radīšanu viduslaikos iztēlojās kā arhitektonisku konstruēšanu: Dievs Tēvs iekārto pasauli atbilstīgi «mēram, skaitlim un smagumam»**

J. K. Broce pārzīmējis Rīgas ģerboni *Sigillum Civitatis Rigensis* no 1340. gada. Viņam mēs varam pateikties par 1326. gada Tērbatas zīmoga atveidu (*Sigillum Civitatis Darbatensis*); viņš fiksējis arī Lībekas bīskapu Johana (1341) un Eberharda (1393) zīmogus. Te ir daudz ko salīdzināt un analizēt.

Celtniecības tempi bija gausi jau agrās gotikas laikmetā. Piemēram, Lībekas Domu cēla no 1170. līdz 1341. gadam. Cēla jau ne vienam gadam, bet mūžībai. Cēla par godu Dievam un līdz ar to arī Dieva līdzībai – cilvēkam (*Imago Dei*). Bez īpašas steigas celtnieki strādāja arī dižgotikas laikmetā. 14. gadsimtā turpinās Šverīnes Doma būve, un 1396. gadā Rīgas arhibīskaps uz Šverīnes domkungu lūgumu dāvina šim dievnamam daļu no relikvijas, kas glabājas Rīgā, – fragmentu no Svētā krusta koka. 14. gadsimtā ceļ Svētās Marijas un Svētā Nikolaja baznīcu Vismārā, tikai 1368. gadā iesvēta vēl šobrīd skatāmo Doberānas klostera baznīcu.

Ap 1300. gadu notiek Rīgas Doma pārbūve par baziliku. Rīgas Doma agrīnie skulpturālie veidojumi radušies jau 13. gadsimta beigās vai gadsimtu mijā, piemēram, veidojums Rīgas Doma ziemeļu portālā, kas simboliski atgādina tā saukto Pasaules koku. Mākslas vēsturniece Skaidrīte Cielava uzskata, ka tas ir Ķelnes meistaru darbs, jo no Piereinas nācis pirmais Rīgas arhibīskaps Alberts II Suerbērs. Ap 1300. gadu tapis tā sauktās raganas atveids. Kādas kolonnas kapitelī tēlots, domājams, Heisterbahas mūks, ar kura vārdu saistās leģenda. Uz Rīgas Domu ne vēlāk kā 14. gadsimtā pārvestas no Ikšķiles bīskapa Meinarda mirstīgās atliekas. Rīgas Domā saglabājušās nedaudzas 14. gadsimta kapa plāksnes, piemēram, 1364. gadā mirušajam N. Mornevegam un 1375. gadā mirušajam Detmāram no Linnes.

Sāpju Dievmātes baznīcā atradusies ap 1400. gadu veidotā «Pietā» (Dievmāte ar Kristu klēpī), un no Svētā Jēkaba baznīcas nācis ap 1380. gadu veidotais krucifikss. Šāda tipa krucifiksi bija sastopami Svētā krusta altāros Vācijā, Polijā, Skandināvijā, bet Rīgā atrastais nav analogs ne ar vienu no šiem tipiem. Tas arī salīdzināts ar krucifiksu Vadstenā (Zviedrijā), ko, domājams, veidojis kāds Lībekas meistars. Ar 1320. gadu datētas trīs

34. att. **A. Dīrera gravīra Hrosvitas no Gandersheimas darbu izdevumam Nirnbergā (1501)**

35. att. **Gotiskā laikmeta dzīvoklis**

skulptūras, kuras nākušas no Roņu salas, kas viduslaikos bija administratīvi saistīta ar Rīgu.

Sākot ar 1352. gadu, jau runā par torņa pulksteni Svētā Pētera baznīcas tornī. No 1353. gada Pētera baznīcas tornī pastāvīgi uzturējies sargpostenis, kam bija jāziņo par ugunsgrēka izcelšanos vai ienaidnieku tuvošanos Rīgai. Arī Rīgā privātpersonas sāk ziedot naudu baznīcu un klosteru celtniecībai, atsevišķu altāru ierīkošanai baznīcās. Tā 1324. gadā kāda bagāta atraitne Mehtilde Rapesilvera (*Mechtildis Rapesylver*) novēl trīs mārkas Rīgas Svētā Jāņa baznīcas būvei.

Intensīva celtniecība 14. gadsimtā notika ne tikai Ziemeļvācijā, bet arī citur, piemēram, Igaunijā. Tika celta Svētā Jāņa baznīca Tērbatā, Svētā Nikolaja baznīca Rēvelē (Niguliste), Svētā Olafa baznīca Rēvelē (Oleviste). Celtniecība notiek Livonijas ordeņa rezidencē Cēsīs un citās mazākās Livonijas pilsētās.

14. gadsimtā Rīgā veidojas amati, kas vairāk vai mazāk saistīti ar mākslu: zeltkaļi, varkaļi, alvas un misiņa lējēji, kalēji, podnieki, galdnieki, jostnieki, arī krāsotāji, jo īpašas gleznotāju cunftes jau vēl nav. Vecākā Rīgas zeltkaļu cunftes šrāga tapusi 1360. gadā, un tās paraugs meklējams Lībekā, bet jau 1334. gadā minēts kāds zeltkalis Johans Rībenis. 14. gadsimtā minēti arī atsevišķi tā sauktie kannu lējēji, tāpat zvanu un lielgabalu lējēji, piemēram, 1389. gadā zvanu lējējs Hince (*Hintze Gropengieter*) un 1394. gadā zvanu lējējs Johans (*Johannes Klockengitter*). Rīgā 14. gadsimta vidū bijuši trīs vai četri zeltkaļi, apmēram tikpat, cik Frankfurtē pie Mainas 1387. gadā. Rīga, protams, nevarēja mēroties ar tādām pilsētām kā Nirnberga vai Augsburga, arī Dancigā ap 1400. gadu bijuši kādi 24 zeltkaļi. Rīgā zeltkaļu amats tātad veidojās apmēram vienlaikus ar Vāciju, jo Braunšveigā zeltkaļu brālība dibināta 1330. gadā, Hamburgā 1375. gadā, Vismārā 1380. gadā, Rēvelē 1393. gadā, bet Līneburgā 1400. gadā.

Rīgas mēri un svari, tāpat naudas vienības nereti salīdzinātas ar analogiem vai etaloniem Vācijā. Tā 1305. gadā, kad Daugavgrīvas klosteri pārdod Livonijas ordenim, tiek fiksēts, ka Ķelnes mārka sver 234 gramus, bet Rīgas mārka 208 gramus. 14. gadsimta pirmajā pusē, kad pārtrauc monētu (brakteātu) kalšanu Livonijā, te lieto Ziemeļvācijas pilsētās (Lībekā, Hamburgā, Līneburgā un vēl citur) kaltu naudu, tāpat naudu, kas izplatīta Vācu ordeņa pārvaldītajā reģionā. 1340. gadā Lībekā sāk, piemēram, kalt zelta dukātus. Naudas attiecības lielā mērā regulē 1379. gadā dibinātā vendu pilsētu (Lībekas, Hamburgas, Rostokas, Štrālzundes) monetārā apvienība.

14. gadsimtā arvien ciešāka kļūst Hanzas pilsētu kopdarbība. Hanzas savienības apspriedes notiek ne tikai Lībekā, bet arī

Rostokā, Štrālzundē, Greifsvaldē, Vismārā, Hamburgā, Ķelnē, Visbijā, Kalmārā un vēl citās pilsētās. Kā Ziemeļvācijā, tā Baltijā parādās tērpu greznības ierobežojumi, noteikumi par kāzu un kristību svinēšanu, par uzvedību Vastlāvjos un tamlīdzīgi. Kā taisnības un brīvības simbols Ziemeļvācijas pilsētās centrālajos laukumos parādās Rolanda statuja. Savs Rolands ir, kā zināms, arī Rīgai.

Izsekojot Rīgas, Rēveles, Tērbatas, tāpat Lībekas un citu vācu pilsētu patriciešu ģenealoģijai, redzams, ka ir dzimtas, kas sākas, piemēram, Vestfālenē un pēc tam sazarojas Ziemeļvācijā, Skandinālijā, Baltijā. Tāds ir 14. gadsimtā Bertrams no Heidebū (*Heydebu*), nācis, domājams, no Zēstes Vestfālenē, kuram ir radinieki un draugi Rīgā, Rēvelē, Tērbatā un kurš 1326. gadā pāriet uz Lībeku, kļūstot tur par vienu no pilsētas birģermeistariem.

36. att. **Rātes sapulce. Kolorēts zīmējums Augsburgas pilsētas hronikai (1479–1481)**

Vecai un ievērojamai Livonijas bruņinieku dzimtai pieder Bartolomejs Tīzenhauzens, kura vectēvs Johans fon Tīzenhauzens minēts vecākajā Livonijas Atskaņu hronikā un kritis pie Aizkraukles 1279. gadā. B. Tīzenhauzens ir bijis viesis Lībekā un arī Aviņonā, kur viņam jākārto strīdi ar Rīgas arhibīskapiem. Spožas ir viņa brāļadēla Johana fon Tīzenhauzena kāzas ar Lībekas rātskunga Varendorpa meitu, un abi Tīzenhauzeni ir klāt arī ķeizara Kārļa IV viesošanās reizē 1375. gadā Lībekā, kur saņem no ķeizara rokas īpašas privilēģijas.

Rīgas garīgo seju vēl arī 14. gadsimtā pārsvarā veido Rīgas arhibīskapi, viņu domkapituli un dažāda ranga klēriķi. Bīskapam savā diecēzē ir tiesības aizliegt grāmatas, kas, pēc viņa domām, var kaitīgi ietekmēt ticīgos. Neliela bibliotēka ir Rīgas domkapitulā, tāpat arhibīskapa pilīs Raunā un Koknesē. Raunā, piemēram, bijusi P. Dusburga sacerētā Prūsijas hronika, tāpat kāda hronika par Rīgas arhibīskapiem, bet Koknesē glabājusies vērtīga viduslaiku medicīnas grāmata.

Arhibīskapam bija vajadzīgi rakstveži – gan darbam uz vietas, gan ārzemju ceļojumu laikā. Bija vajadzīgi tā sauktie sholasti, kas pārzina Domskolu, kapitula bibliotēku un arhīvu. Bija vajadzīgi kantori kora vadībai. Tā 1338. gadā minēts sholasts Arnolds, 1368. gadā kantors Heinrihs, 1330. gadā rakstvedis Andreass. Starp klēriķiem 1349. gadā minēts kāds ārsts Heinrihs. Klēriķu vispār bija daudz, jo daudz bija altāru un vikāriju katoļu laika Rīgas baznīcās. Doma baznīcā bijis 30 altāru, bet Svētā Pētera baznīcā pat 31. Toties ne tik spoža bija mediķu izvēle tālaika rīdziniekiem. 1360. gadā minēts kāds Heinrihs, bet 1384. gadā kāds Kords. Tomēr, kad Rīgas arhibīskaps 1392. gadā lauž kāju, tam jābrauc ārstēties uz Flandriju, jo pašu zināšanas ir nepietiekamas.

Interesanti un izglītoti cilvēki ir arī starp pašiem Rīgas arhibīskapiem. Tāds ir Frīdrihs fon Pernšteins, kas arhibīskapa krēslā bija no 1304. līdz 1341. gadam. Savu amatu viņš sāk apņēmības pilns un

37. att. **Slepenā tiesa viduslaikos (15. gs.). Zēstes pilsētas arhīvs**

ceļā no Romas uz Rīgu vispirms piestāj Venēcijā (kas tolaik vēl ir Vācu ordeņa mestra rezidence). Par Vācu ordeņa patvarībām un ļaundarībām Livonijā ir veselas sūdzību un liecību kaudzes, bet arhibīskaps galu galā neko nepanāk: Vācu ordenim ir visur ietekmīgi aizbildņi, un arī finansiāli tas spēcīgāks. Jauno Rīgas arhibīskapu arī apbēdina Daugavgrīvas cisterciešu klostera īpašumu pāriešana Vācu (Livonijas) ordeņa rokās 1305. gadā.

Vīlies notikumu gaitā Rīgā, arhibīskaps Frīdrihs lielāko sava mūža daļu pavada ārpus tās, pārsvarā pāvesta mītnē Aviņonā. Reizēm viņš uzturējies arī Lībekā, un Lībekas Svētās Katrīnas franciskāņu klostera baznīcā bijis viņa attēls. Rīgas bīskapa prombūtnes laikā viņa funkcijas Livonijā veic pārējie vietējie bīskapi. Pēdējos 16 mūža gadus (1325–1341) viņš vispār vairs Rīgā nav parādījies. Iespējams, ka, uzturoties Aviņonā, viņš ticies ar ievērojamo itāļu dzejnieku Frančesko Petrarku, kam netālu no Aviņonas ir mītne. Abus viņus vienojusi aizrautība – rokraksta grāmatu vākšana un pētīšana.

Meklēdams materiālus par 13. un 14. gadsimtu pāvesta kūrijā, interesantus faktus atklājis vēsturnieks Leonīds Arbuzovs, kas tos publicējis izdevumā «*Acta Universitatis Latviensis*» (*Römischer Arbeitsbericht*, 1–4, 1928–1933). Sava Romas komandējuma laikā viņš pāvesta arhīvā atradis dažus Rīgas arhibīskapa atstātā inventāra sarakstus par laiku no 1324. līdz 1341. gadam, tāpat paša pāvesta bibliotēkas «*Bibliotheca grandis*» inventāra sarakstus, kas sniedz zināmu ieskatu Rīgas arhibīskapa grāmatu tālākajā liktenī.

Aviņonā mirušo baznīcas prelātu manta parasti palika pāvesta kūrijai, bet Rīgas arhibīskaps Frīdrihs jau 1332. gadā saņem pāvesta atļauju brīvi rīkoties ar savu personisko bibliotēku. Bijis pat ieteikums to atstāt Livonijā. Šauboties par grāmatu drošību Rīgā, Raunā vai Koknesē, arhibīskaps Frīdrihs izlēmis citādi.

Pēc Frīdriha nāves Aviņonā 1341. gadā viņa atstāto naudu (4500 florēnus) deponē kādā Flandrijas bankā Brigē. Viņam piederējušās dārglietas, sudraba traukus un baznīcas tērpus pāvesta kūrijā atdāvina vietējiem garīdzniekiem. Bet Rīgas arhibīskapa personiskās grāmatas ieplūst pāvesta bibliotēkā. Sākumā tās ir daudzmaz vienkopu, bet vēlāk nokļūst dažos Spānijas klosteros Katalonijā un Valensijā. Daļa grāmatu vēlāk it kā atdāvinātas Aragonijas karalim, bet kādas citas

38. att. **16. gs. sākuma monētu kalēji. Hansa Burgmaira kokgriezums no ķeizara Maksimiliāna *«Weißkunig»* izdevuma**

39. att. **Ūdens pārbaude raganām. 13. gs. rokraksts**

17. gadsimtā Kolbērs nopircis Nacionālajai bibliotēkai Parīzē. Tā šai izcilajai grāmatu krātuvei kādu artavu, iespējams, devis arī Rīgas arhibīskaps Frīdrihs. Vatikāna bibliotēkā Romā L. Arbuzovs konstatējis tikai vienu kādreiz arhibīskapam Frīdriham piederējušu sējumu – 14. gadsimta lūgšanu grāmatu «*Pontificale Rigensis*».

Bet kas tad Rīgas arhibīskapam bijis viņa dzīves laikā? Viņam piederējuši divi Tita Līvija sarakstītās Romas vēstures noraksti, kāds pāvesta Innocenta III vēstuļu reģistrs (*Registrum Innocentii tercii*), Bībele ar komentāriem, kāds vademekums un kāds breviārs, kanoniskās tiesības, sholastikas vēsture, Svētā Ambrozija un Svētā Akvīnas Toma darbi, kāds sentenču krājums un vēl citas rokraksta grāmatas. Tā kā Rīgas bīskaps bijis franciskānis, viņam piederējis kāds paša sacerēts Svētā Franciska dzīves apraksts baltā iesējumā, bet tas vēlāk noklīdis. Saglabājušās arī kvītis un norēķini ar grāmatu pārrakstītājiem, kas strādājuši Rīgas arhibīskapa labā.

Arhibīskaps Frīdrihs nav vienīgais, kas 14. gadsimtā uzturējies vairāk Aviņonā nekā Rīgā. Arī viņa sekotājs arhibīskaps Engelberts mirst Aviņonā 1348. gadā un Rīgas arhibīskaps (1348–1370) Fromolds fon Fifhūzens tikai retu reizi ir Rīgā, Turaidā vai Koknesē, vairāk gan Lībekā un Aviņonā, kur arī miris. Arī gadsimta nogales Rīgas arhibīskapi tikai daļu laika ir Rīgā, Limbažos, Turaidā, Raunā vai vēl kur cituviet, bet vairāk gan Aviņonā un Romā, Lībekā, Dancigā, Prāgā, Marīenburgā un citur.

Lai kaut cik ierobežotu dažādo bīskapu uzturēšanos Aviņonā, pāvests Urbāns V 1364. gadā tiem aizliedz uzturēties ilgāk nekā trīs mēnešus ārpus savas metropoles. Uzturēdamies Romā vai Aviņonā, viesbīskapi, protams, nedzīvoja gluži dīkā. Viņi veica dažādus pāvesta kūrijas uzdevumus: organizēja baznīcu un klosteru, tāpat jauno garīdznieku iesvēti, grēku atlaižu pārdošanu un tamlīdzīgi.

1353. gadā pirmo reizi minēta skola pie Svētā Pētera baznīcas Rīgā. Tās rektors 1388. gadā bijis kāds Arnolds Lange, bet pēc 1388. gada Hermanis Vintermass. Iespējams, ka skola pastāvējusi jau pirms 1353. gada. Bet Rīgas pilsoņi negribēja samierināties ar visai pieticīgu izglītību. Viņi gribēja, lai šī tā sauktā pilsētas skola būtu pat pārāka par Domskolu. Lai skolas rektora izvēle būtu viņu pārziņā. Bet arī Rīgas domkapituls negribēja atteikties no savām šīs skolas pārraudzības tiesībām. Strīdā iejaucās pāvests Bonifācijs IX, kurš uzdeva konfliktu nokārtot Šverīnes bīskapam, tam 1391. gada 3. oktobrī rakstīdams: «No veciem laikiem Doma prāvesta, dekāna un kapitula privilēģija bija turēt skolu Doma baznīcas ejā un otru pie Pētera baznīcas kapsētas, mācot tur gramatiku, loģiku, mūziku un citas brīvās mākslas un zinības.» Tagad Rīgas birģermeistari un rātskungi esot nosprieduši, ka rektora vēlēšanu tiesības esot viņiem. «Tāpat tie arī izdevuši rīkojumu, ka visiem, kas vēlas Rīgā mācīties zinības un mākslas, jāapmeklē Pētera skola, bet ne Domskola, un tiem, kas to negrib pildīt, draud ar sodiem.» Pāvesta iejaukšanās izšķīra konfliktu domkapitulam par labu, un pilsētai vajadzēja piekāpties.

Rīdzinieki un vispār livoņi 14. gadsimtā varēja studēt Parīzes, Boloņas, Vīnes, Prāgas, Heidelbergas, Ķelnes un Erfurtes universitātē, bet maz mums ir ziņu par viņu klātbūtni šajās augstskolās. Parīzes universitātē studējuši Livonijas klēriķi. Piemēram, pāvests Gregors XI dod rīkojumu 1371. gadā, lai ar vietu Tērbatas diecēze nodrošina Parīzē teoloģiju studējošo Johanu Rūtenbeku. No 1348. līdz

1400. gadam Prāgas universitātē mācījušies 26 studenti no Livonijas. Piemēram, 1367. gadā filoloģijas bakalaura grādu te iegūst Bertolds no Livonijas (*de Livonia*); 1376. gadā par bakalauru kļūst Hermanis no Rīgas (*de Riga*), un vēl kāds Hermanis 1385. gadā kļūst par jurisprudences maģistru. Vēlāk viņš kā mācīts jurists un Rīgas arhibīskapa pārstāvis piedalās sarunās par Rīgas Svētā Pētera baznīcas skolu.

Rakstveži bija Rīgas arhibīskapa dienestā, bet savi rakstveži bija arī Rīgas pilsētai. Jau 1304. gadā kā pilsētas rakstvedis minēts kāds Markuss (*Marcus*), no 1314. līdz 1332. gadam Andreass, bet 1337. gadā Hermanis. Pilsētai jau vajadzīgi savi notāri un sindiki. Tāds ir

41. att. **Lūgšana Sv. Minusam pret franču slimību – sifilisu**

1359. gadā minētais Alberts un 1360. gadā – Lamberts.

Savi rakstveži, savi notāri un vēl citi rakstu pratēji ir arī Livonijas ordeņa mestram, atsevišķu ordeņa pilu komturiem. Blakus komturam parasti bija brālis priesteris, kas prata lasīt un rakstīt, varēja kārtot ienākošo un izejošo korespondenci. Par vēstuļu tālāk nokļūšanu rūpējās tā sauktie vēstuļu maršali un grāmatneši – ziņneši. Ordeņa mestra zīmogs bija sarkans, bet komturiem dzeltens. Pēc ordeņa brāļu statūtiem katru svētdienu bija jāsapulcējas ordeņa pils iemītniekiem, lai kopīgi noklausītos kādu nodaļu no Svētajiem Rakstiem. Tātad pilī bija kapelāns, kura klātbūtne vēl tagad saglabāta valsts bruņotajos spēkos. Grāmata viduslaiku sabiedrībā jau vispār ir liels retums, un cilvēks, kas prot lasīt un rakstīt vai vēl vairāk – paust ar grāmatas starpniecību Dieva vārdu, jau ir vērtība par sevi.

40. att. **Heidelbergas «Nāves deja»** ***(Der doten dantz mit figuren).*** **Nāve ved projām rakstvedi (ap 1488)**

Vēl dažas drumslas 14. gadsimta Rīgas kultūrvēsturei. 14. gadsimtam piedēvēts vecākais saglabājies Hamburgas–Rīgas tiesību noraksts. Uz jau minētā «Sakšu spoguļa» bāzes ap 1322.–1337. gadu top «Livonijas spogulis», kas ir šī tiesību avota modifikācija Livonijai, tātad arī Rīgai. Bet te, lūk, saduras garīgās un laicīgās varas intereses. Tā kā «Sakšu spogulis» un līdz ar to «Livonijas spogulis» uzsver ķeizara varas prioritāti, pāvests Gregors XI 1374. gadā izsludina par ķecerīgām un nolād 14 «Sakšu spoguļa» nodaļas. Un šis aizliegums attiecas, protams, arī uz Rīgu.

Gadsimtu gaitā izbalē arī kultūrvēstures liecības. Tāpat kā gandrīz izdzisis ir 14. gadsimta gleznojums Rīgas Doma zieme̦ļu portālā «Marijas kronēšana», tā arī maz saglabājies rakstīto liecību, un taisnība vien ir erudītajam viduslaiku zinātājam Rīgas pilsētas bibliotēkas ilggadējam vadītājam Nikolajam Bušam, kas par šo Rīgas vēstures posmu rakstīja: «Derīgais materiāls viduslaiku garīgās dzīves pazīšanai un pētīšanai ir nabadzīgs un nepilnīgs.» Un reizē N. Bušs mudina tomēr šo atstāto mantojumu pētīt, lai redzētu, kā viduslaiku teoloģija ietekmējusi citas garīgās sfēras, kā veidojusies feodālās Rīgas garīgā seja.

42. att. **Eikes fon Repkova «Sakšu spogulis». Iniciāļa iekrāsojums Leipcigas 1451. gada rokrakstā**

Pievērsīsimies dažiem konkrētiem 14. gadsimta rokrakstiem, kas saglabājušies LAB, kā arī dažiem 14. gadsimta autoriem, kas bibliotēkā atrodami 15. gadsimta iespieddarbos.

Pati interesantākā 14. gadsimta nogales rokraksta grāmata, kas atrodas LAB, ir «*Missale Rigense*» (Ms. 1), kura kādreiz gulējusi uz Rīgas Doma baznīcas Svētā Krusta altāra. Šī misu grāmata, domājams, radusies ap 1380. gadu un kalpojusi rīta misu noturēšanai. Rokraksta grāmatai ir 188 lapas, bet teksts latīņu valodā rakstīts ar melnu tinti, kur iniciāļi un teksta rotājumi iekrāsoti ar zilu un sarkanu. Skaisti ir, piemēram, iniciāļi 4., 107., 138. lapā, bet 106. lapā redzam miniatūru, kur tēlots Kristus pie krusta. 166. un 167. lapā skatāms senlaicīgu nošu raksts. Rokrakstam ir piezīme latīņu valodā: «*Istud missale pertinet ad altare sancte crucis.*»

Misu grāmatu ievada kalendārijs, kur vietumis tekstā vēlāk atzīmēti to vārdi, par kuru dvēselēm būtu jānotur aizlūgums. Piemēram, marta un aprīļa mēneša kalendārijā ir piezīme, ka dvēseles aizlūgums noturams par godu mirušajam Rīgas arhibīskapam (1424–1448) Heningam Šarfenbergam. Minēti vēl arī citi garīdznieki.

Domājams, 14. gadsimtam pieskaitāms 1278. gadā mirušā Polijas (Gņezno) arhibīskapa Mārtiņa (*Martinus Polonus*) sacerējuma noraksts (LAB, Ms. 3) «*Chronica Romanorum summarum pontificum*», kas bija savā laikā populārs un izplatīts. Rīgā šī rokraksta grāmata ir interesanta gan ārēji (foliants ar ķēdi), gan arī teksta

43. att. **Viduslaiku aptieka. Iniciālis no 13. gs. 2. puses miniatūras Erfurtes pilsētas bibliotēkā**

ziņā. Grāmatas pārrakstītājam bijusi dzīva fantāzija un arī ne pārāk izteikta dievbijība. Iniciāļos vairākkārt redzama velna galva: viņš, piemēram, muzicē 148. lapā, tāpat 149. un 150. lapā (pēdējā gadījumā velnam pat uz deguna brilles!). Toties 154. lapā ir skaists iniciālis, kas tēlo mūžseno cīņu ar pūķi.

14. gadsimta literatūrai varam pieskaitīt pāvesta Bonifācija dekrētu krājumu (LAB, Ms. 8), kam ir metāla apkalumi, slēdži, skaisti iekrāsoti iniciāļi. Saglabājies neliels fragments (4 lapas) no kāda 14. gadsimta rokraksta (R 2706) – «*Scholastischer Commentar zu Aristotelis*». LAB ir arī kāds 14. gadsimta fragments vācu valodā ar tekstu no Lūkas evaņģēlija (R 6655) – *Evangelii Lucae. Fragmentum XIV saec.*

Ne Rīgā, bet pirms kara Magdeburgas Doma ģimnāzijas bibliotēkā atradās fragments no Rīgas dominikāņa Oto ap 1316. gadā veidotās «Atskaņu Bībeles» (*Das metrische Bibelsummarium*). Rokraksts agrāk piederējis Magdeburgas dominikāņu klosterim un tur nokļuvis, iespējams, pēc katoļu klosteru slēgšanas Rīgā 1524. gadā.

Starp LAB inkunābulām ir darbi, kas saistīti ar 14. gadsimtu. Strāsburgas 1485. gada izdevumā redzam viduslaiku leģendu un nostāstu kopojumu «*Gesta Romanorum*», kas devis ierosmi daudziem vēlāko gadsimtu rakstniekiem.

Populāra 14. gadsimtā bijusi tā sauktā Svētā Birgita no Zviedrijas (*Sancta Birgitta*, 1303–1373), kas mirusi Romā un jau 1391. gadā kanonizēta, iecelta svēto kārtā. Dižciltīgā zviedriete (astoņu bērnu māte) pēc vilšanās un rezignācijas laicīgajā dzīvē nonāk savos reliģiskajos meklējumos pie askēzes, vīzijām un atklāsmēm, kas dokumentējas viņas darbā «*Revelationes*», kurš tulkots un iespiests dažādās valodās. Īpaši populāra viņa ir Ziemeļvācijā un Skandināvijā. LAB gan saglabājusies tikai viena dubultlapa no Lukasa Brandisa iespieduma Lībekā 1478. gadā. Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB) ir viņas darba «*Orationes sancte Birgitti*» izdevums Romā 1500. gadā.

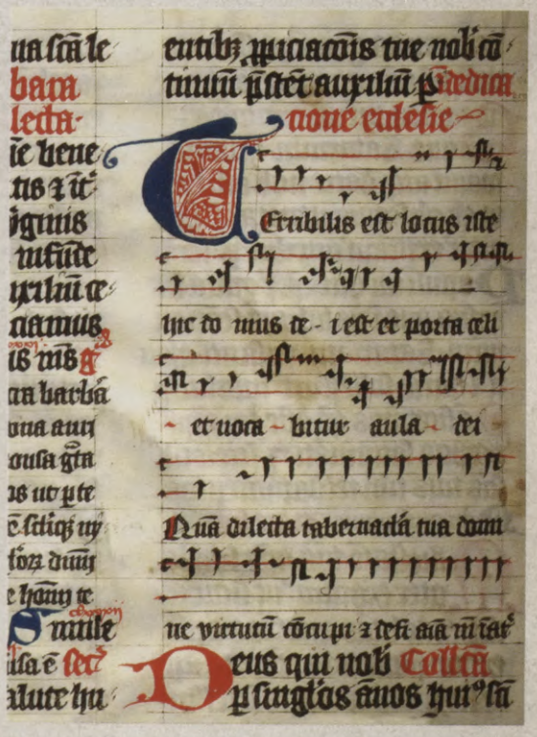

44. att. ***«Missale Rigense»* – 14. gs. Rīgas kulta grāmata ar notīm, kas atradusies uz Rīgas Doma baznīcas altāra (LAB)**

Birgitas vārdā nosauktie klosteri dibināti ne tikai Skandināvijā, bet arī, piemēram, Rēvelē, kur gan no bijušā klostera saglabājušās tikai drupas.

Iespaidīgākais vācu mistikas darbs, kas guvis ievērību arī ārpus Vācijas robežām, ir 14. gadsimta autora Saksijas Lūdolfa (*Ludolphus de Saxonia*, miris 1378. gadā) daudz lasītās un citētās meditācijas par Kristus dzīvi (*Meditationes vitae Jesu Christi*). Tās no 1470. līdz 1522. gadam iespiestas 41 reizi un tulkotas dažādās valodās. Pēc Bībeles šī grāmata bijusi viena no izplatītākajām teoloģiska satura grāmatām un intensīvi lasīta līdz pat 17. gadsimtam. LAB ir šī darba izdevumi Nirnbergā (1478) un Strāsburgā (1483). Abos izdevumos skatāmi daudzkrāsaini, grezni iniciāļi.

Viens no izcilākajiem Bībeles komentētājiem viduslaikos bijis Sorbonnas pedagogs franciskānis Nikolajs no Liras (1270–1348). LAB saglabājies šādas Bībeles izdevums Nirnbergā 1497. gadā Antona Kobergera apgādā (*Biblia Latina. Cum postillis Nicolai de Lyra*). Eksemplārā ir piezīme, ka grāmata ienākusi Rīgas pilsētas bibliotēkā no maģistra Heninga Vites krājuma.

Nepieminot visus 14. gadsimta teologus, kuru darbi atrodami LAB inkunābulās, nosauksim vēl tikai slaveno 14. gadsimta grēku nožēlas spredikotāju Vincentu Ferreru (*Ferrerius Vincentius*, 1350–1419), kura «*Sermones de tempore et de sanctis*» LAB ir Nirnbergas 1492. gada izdevumā. Viņš dzimis Spānijā, iestājies dominikāņu ordenī, bijis pāvesta Benedikta XIII biktstēvs, tomēr drīz vien nonācis ar savu patronu konfliktā, jo Vincentu Ferreru nav apmierinājusi tā laika katoļu baznīcas prakse. Pēc viņa domām, pasaule ir pagrimuma un trūdēšanas stadijā un te vainīgi arī tās ceļveži – augstākie baznīcas prelāti. Baznīca vairāk rūpējoties par savu naudas lādi nekā tai uzticēto dvēseļu glābšanu. Kur Vincents Ferrers nevar runāt tieši, viņš runā Ezopa valodā, un savu tiesu te dabū arī izvirtusī ķeizara vara, laiskie mūki un visi tie, kam it kā uzticēta vienkāršās tautas garīgā aprūpe. Viņš vēršas pret augļošanu, kauliņu spēli, apģērbu pārlieku greznību un modes ākstībām. Bet Dženovas pilsoņi nostājas pret viņu, kad Vincenta dedzīgo spredikļu dēļ draud iznīkt pilsētas atklātie nami, jo kā nu tik asi var vērsties pret senāko profesiju pasaulē! Neraugoties, kā mēs teiktu, uz pārlieku mutes palaišanu, Vincentu Ferreru jau 1455. gadā uzņem svēto kārtā. Viņa liktenī ir zināma līdzība ar dedzīgo 15. gadsimta nogales spredikotāju Florencē Savonarolu.

Lai arī Rīgas pilsētai visu 14. gadsimtu ir saspīlētas attiecības ar Vācu ordeņa Livonijas atzaru, mēs nedrīkstam ignorēt kultūras aktivitātes Vācu ordeņa pārvaldītajā reģionā gan Rīgā, gan Cēsīs, gan citās Vācu ordeņa mītnēs Livonijā un ārpus tās, piemēram, Rietum– un Austrumprūsijā. Vācu ordeņa arhitektūras smagnējais stils ietekmējis celtniecību; no

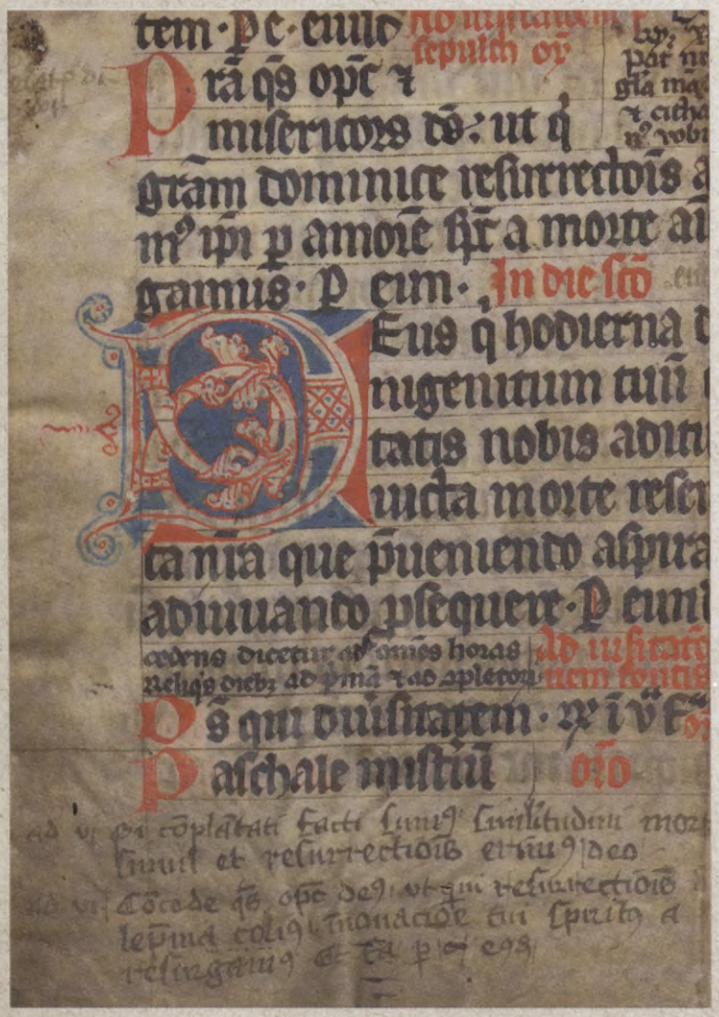

45. att. **Rokraksta fragments, kas izlietots 15. gs. latiņu misāles iesējumam (LAB, Ms. 353)**

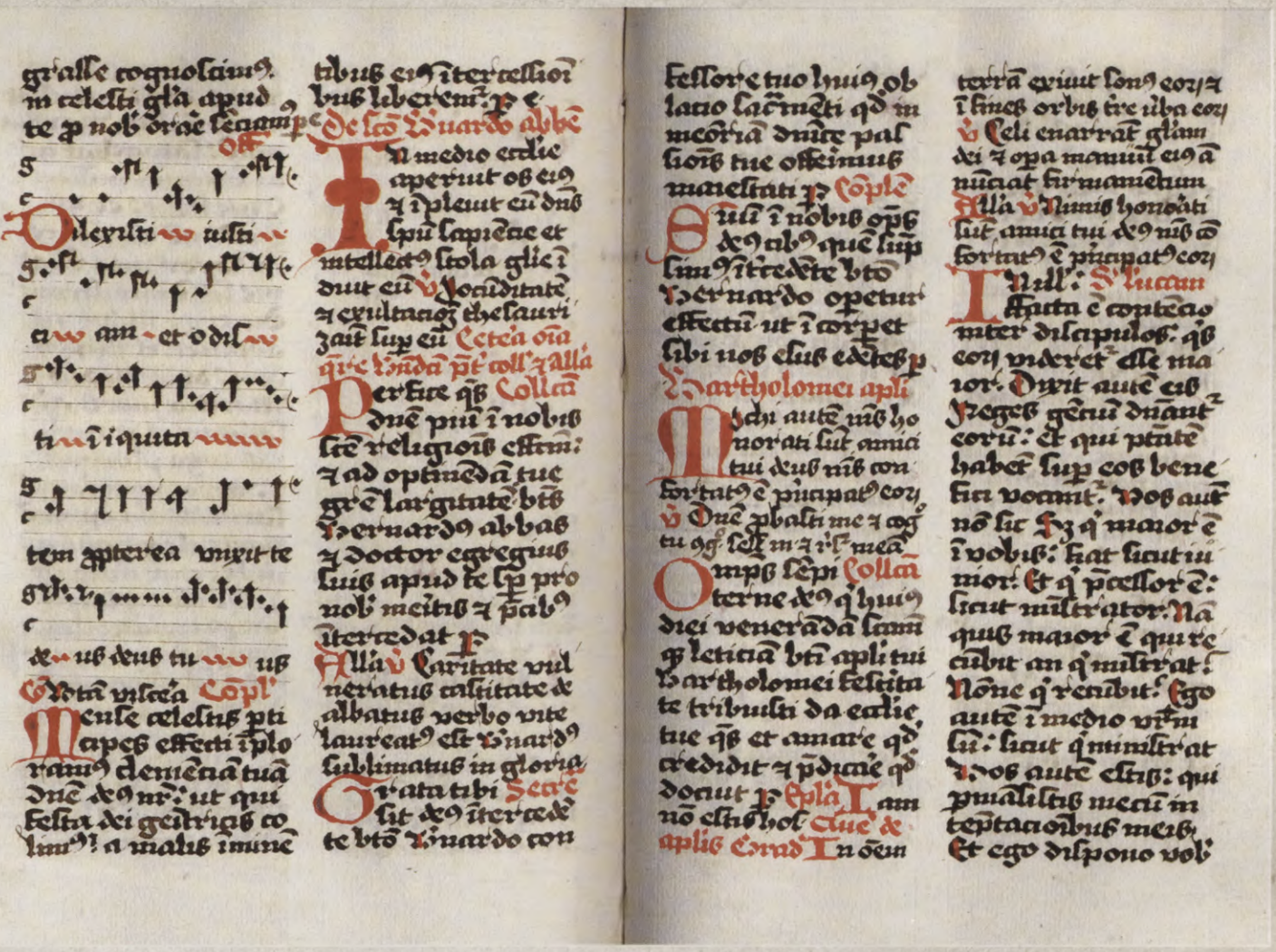

46. att. **Lappuses no 15. gs. latiņu misāles (LAB, Ms. 353)**

naratīvajiem vēstures avotiem nevar izslēgt Vācu ordeņa reģionā tapušās vēsturiskās hronikas. Ne visās ordeņa pilīs bija grāmatas vai pat bibliotēkas, bet tomēr kāda vēsturiska hronika vai leģendu krājums tur nereti atradās. Protams, ordeņa brāļu prātus nenomāca grāmatu gudrība, un viņi, zināms, bija zobena, ne spalvas bruņinieki, bet ne visi Livonijas ordeņa mestri un komturi jāvērtē vienādi. Linnepingas bibliotēkā Zviedrijā saglabājušies Livonijas mestra Eberharda fon Monheima 14. gadsimtā izdotie noteikumi, ka arī nemācītajiem ierindas ordeņa brāļiem jāprot tēvreize un tā divreiz dienā jānoskaita. Arī mestri un komturi dāvājuši grāmatas klosteru bibliotēkām.

14. gadsimts bagāts ar vairākām vērtīgām vēsturiskām hronikām Baltijas jūras reģionā. Ap 1326. gadu top Dusburgas Pētera hronika latīņu valodā «*Chronica terre Prusie*» (Prūsijas zemes hronika), kas ir pamats visai vēlākajai Vācu ordeņa historiogrāfijai Prūsijā un sniedz ziņas arī par tālaika Livoniju. Te izmantota Polijas arhibīskapa Mārtiņa pasaules vēsture. Bet Dusburga hroniku ap 1331.–1341. gadu vācu valodā atdzejo Jerošinas Nikolajs «*Kronike von Pruzinlant*».

It kā Vecākās Livonijas Atskaņu hronikas turpinājums ir Jaunākā Livonijas Atskaņu hronika, kas aptver notikumus no 1315. līdz 1348. gadam, ieskaitot bada gadus (1315–1317) un igauņu dumpi 1343. gadā. Nav saglabājies hronikas oriģināls, bet krietnu tās daļu savā 16. gadsimtā sarakstītajā hronikā iestrādājis Johans Renners. Par hronikas autoru

47. att. **Lekcija viduslaiku universitātē. Miniatūra no 14. gs. rokraksta grāmatas**

J. Renners uzskatīja Bartolomeju Honeki – ordeņa mestra kapelānu, rakstvedi, hronistu. Hronika sarakstīta pēc 1340. gada, un, lai gan pārsvarā runā par Igauniju, tā sniedz informāciju arī par Latviju.

Šo vācu valodā sarakstīto Atskaņu hroniku it kā turpina latīniskā prozā sacerētā Vartberges Hermaņa hronika «*Chronicon Livoniae*» (Livonijas hronika), kurai saglabājies tikai viens noraksts Gdaņskas (Dancigas) arhīvā. Kā oficiāls ordeņa historiogrāfs autors, protams, ir ordeņa interešu pusē. Šī hronika arī piemin lielo mēra epidēmiju, kas skar Livoniju un Rīgu 1351. gadā (*Anno 1351 fuit maxima mortalitas*). Samērā daudz par Livoniju stāsta arī ap 1394. gadu sacerētā Marburgas Viganda Prūsijas Atskaņu hronika, un tās autors bijis lielmestra ģerboņu herolds.

Tā kā Lībekas tirgotājiem bija Rīgā ne tikai merkantilas intereses, notikumi Livonijā atspoguļoti arī dažādajās Lībekas hronikās un annālēs. Akcentēts, piemēram, bads Rīgā un Livonijā 1315. gadā. Par mēri Livonijā 1378. gadā stāsta Lībekā populārā Detmāra hronika.

Rīgas 14. gadsimta kultūra skatāma un vērtējama visas Eiropas, it īpaši vācu valodas un kultūras reģiona, Hanzas pilsētu kopsakarā. 14. gadsimts nebūt nav garīgi nabags. Tur ir daudz gaismas, bet daudz arī ēnu, pretrunu.

Mēra epidēmija no 1348. līdz 1351. gadam aiznes nāvē ap 25 miljoni dzīvību; dažās Hanzas pilsētās mirst pat puse no visiem iedzīvotājiem. Kā stāsta pilsētas hronists Heinrihs fon Lamšpringe, Magdeburgā sērga ilgusi 135 dienas; no franciskāņu mūkiem pilsētā dzīvi palikuši tikai trīs. Bet Hamburgā miruši trīs ceturtdaļas no visiem pilsētas rātskungiem. Mēra vilnis (1348–1351) nav bijis vienīgais. Kaut ne tik plaši, sērga parādījusies arī 1361., 1374. un 1388. gadā. Nāve ir ceļinieka miers, visu rūpju gals – teic latīņu sentence.

Problēmas pilsētu iedzīvotājiem radīja arī lepra, ar ko vēl neprata cīnīties. Dortmundā leprozorijs bijis jau 1319. gadā, protams, arī citās Hanzas pilsētās. Spitālīgo kopšanai dibināts tā sauktais Svētā Lācara ordenis. Viduslaikos cilvēkam ik uz soļa tiek atgādināts: arī dzīves vidū mūs apdraud nāve (*Mediae vitae in morte sumus*). Kādā Vācijas klosterī (Klingentālē) «Nāves dejas» motīvs bijis tēlots jau 1312. gadā. Vēl jo vairāk tas izplatās pēc mēra epidēmijas, piemēram, Vircburgā (1350–1360). Grēku nožēlotāji, tā dēvētie pātagotāji, pārstaigā visu Vāciju. Citur viņiem ver pilsētas vārtus, citur atraida (Magdeburgā), jo baidās no sociāliem nemieriem. Toties arī ikdienas dzīvē var mēģināt izbēgt no septiņiem nāves grēkiem: lepnības, skaudības, naida, izmisuma, skopuma, miesaskārības un nevainības zaudēšanas. Vismaz mūki (*pauperes Christi*) cenšas šim mērķim tuvoties. Bet jāteic atklāti: lielākajai daļai ļaužu nav pa spēkam *vita apostolica* – dzīve līdzīgi Kristum.

48. att. **Lepras slimnieka apskate**

14. gadsimts ir intensīvu garīgu meklējumu laiks. Pieminami izcilā runātāja Johana Taulera (1300–1361) vācu valodā teiktie sprediķi. Ja Dieva atklāsme notikusi dzimtajā valodā, tad tādā pašā tā jāpauž tālāk pārējiem. Starp vācu mistiķiem izcilu vietu ieņem meistars Ekharts (1260–1327), kurš ir par intuitīvu Dieva pieredzi, par Dieva un cilvēka vienību mistiskā saskaņā. Viņa sarunas par cildenu cilvēku (*Sermon von edlem Menschen*) un citi darbi tomēr liekas ķecerīgi katoļu baznīcai, un no bargākām represijām šo dominikāņu prioru paglābj tikai nāve. No viņa sekotājiem izcilākais ir Heinrihs Zoize (*Seuse*, 1295–1366) ar savu grāmatu par mūžīgo gudrību (*Das Büchlein der ewigen Weisheit*) un citiem sacerējumiem.

14. gadsimtā, protams, izplatās arī agrāk sarakstīti darbi: dažādi svēto dzīves apraksti, leģendas par Dievmāti Mariju un tamlīdzīgi. Kādos 1000 norakstos latīņu valodā, piemēram, izplatīta «*Legenda aurea*». Dažādo vīziju literatūru papildina garīgo spēļu uzvedumi viduslaiku pilsētās. Saglabājušies apmēram 200 garīgo spēļu teksti par laika posmu no 13. līdz 17. gadsimtam. Kristus ciešanu spēles uzvestas, piemēram, Frankfurtē pie Mainas, Māstrihtā pie Māsas un citur.

Jau 14. gadsimtā top pirmie Bībeles daļu tulkojumi vācu valodā. Piemēram, Vācu ordeņa zemēs ir mēģinājumi tulkot Judītes, Daniela un Ījaba grāmatas. No 1309. līdz 1370. gadam Vācu ordeņa pakļautībā atradās Rietumprūsija, un ir atrodami vairāki Vācu ordeņa zemēm specifiski liturģiski teksti. Agrāk Kēnigsbergas, tagad Toruņas bibliotēkā atrasts kāds Bībeles 14. gadsimta noraksts. Pelplinas bibliotēkā saglabājusies «*Graduale*» – atbildes dziedājumi mises lasījuma laikā. Gdaņskas bibliotēkā atrodams 14. gadsimta liturģisks teksts «*Diurnale secundum notulam dominorum Teutonicorum*». Vācu

ordeņa zemēs tapusi arī garīgā dzeja. Karmelītu priors Johans no Hildesheimas (1315–1375) sacer triju ķēniņu vēsturi (*Historia trium regnum*), ko noslēdz suminājums Ķelnes pilsētai, par kuru viduslaikos tiešām varēja runāt kā par svēto Ķelni, tik daudz tur bija baznīcu, klosteru un citu garīgu institūciju. Jāpiebilst, ka vēsture viduslaikos nebija vēsture mūsdienu izpratnē. Tā bija Dieva un viņa radītās pasaules vēsture. Vēl M. Lutera uzmanību piesaistīja kāda viduslaiku Frankfurtes anonīmā autora darbs «Vācu teoloģija» (*Eyne deutsche Theologia*), ko viņš atkārtoti izdevis 1518. gadā.

Īpaši Ķelnei un Piereinas apgabaliem bijuši cieši sakari ar Nīderlandē izaugušo jauno dievbijību (*Devotio moderna*), kas it kā turpina Asīzes Franciska un spirituālistu idejas. Šīs kustības veidotie ordeņi «kopdzīves brāļiem un māsām» izplatījušies arī Ziemeļvācijas Hanzas pilsētās. Kopdzīves brāļi bijuši čakli kultūras veicinātāji: viņi dibina skolas, nodarbojas ar grāmatu pārrakstīšanu, dažās pilsētās

49. att. **Viduslaiku aptieka. Miniatūra (ap 1467)**

15. gadsimtā organizē arī pirmās tipogrāfijas, piemēram, Rostokā 1476. gadā. Jaunās dievbijības ietekmē augušais Ķempenes Toms (1379–1471) ar savu «*Imitatio Christi*» (Sekošana Kristum) kļūst par vienu no populārākajiem viduslaiku autoriem. Blakus Bībelei tā ir visvairāk izplatītā grāmata.

Bet 14. gadsimta notikumi, sevišķi mēra epidēmijas, satricināja līdz šim esošo dievbijību. Gregoriāņu korāļa cēlie vārdi: «*Ubi caritas, ubi Deus est*» (Kur mīlestība, tur arī Dievs) it kā neatbilda reālajai dzīvei, jo paši Dieva vietnieki zemes virsū bieži nebija savu uzdevumu augstumos. Sāka zust ilūzijas par cilvēka stabilo vietu Dieva radītajā pasaulē. Kāda 14. gadsimta miniatūra rāda velnu, kurš uz teļādas pieraksta tos, kas ar pļāpām vai citādi traucē dievkalpojumu baznīcā. Arī tādu, redzams, nav trūcis.

Džons Viklifs (1320–1384), ko mēdz saukt par *Doctor evangelicus*, ap 1382. gadu angliski tulko Jauno Derību. Katoļu baznīcas prakses vietā viņš uzsver Svēto Rakstu prioritāti, un viņa uzskati valdošajai baznīcai šķiet tik ķecerīgi, ka vēl 1428. gadā Viklifa mirstīgās atliekas pāvests liek izrakt un sadedzināt. Viņš ir priekštecis Janam Husam (1370–1415) un zināmā mērā visai reformācijas kustībai.

Sava veida angļu Bokačo ir pazīstamais Džefrijs Čosers (1340–1400) ar saviem «Kenterberijas stāstiem», kas top ap 1380. gadu. Kas tad ir stāstītāji? Tie ir dažādu sabiedrības slāņu pārstāvji: tirgotāji, klosteru brāļi, indulgenču pārdevēji. Čosera stāstījums spilgts, asprātīgs, ar nepārprotamu satīrisku ievirzi. Viņš izsmej liekulīgus svētuļus, dīkus, izvirtušus mūkus, slinkus un neveiksmīgus studentus un vēl daudzus citus. Šī pasaule patiesi ir kā plats bēdu lielceļš, un cilvēki uz tā – svētceļnieki, reizēm bez skaidra mērķa. Dž. Čosers ironizē par kupli sazēlušo vīziju literatūru un mūku nepamatoto iedomu, ka viņiem jau vieta paradīzē tikpat kā garantēta – varbūt pat Dievmātes apmetņa krokās. Par Dž. Čosera sniegto tēlu galeriju zīmīgi izteicies 19. gadsimta angļu dzejnieks

50. att. **Augsburgas ārsta Bartolomeja Metlingera grāmata par zīdaiņu kopšanu un bērnu audzināšanu (1473)**

Viljams Bleiks: «Katrs gadsimts ir Kenterberijas svētceļojums; mēs visi tanī piedalāmies, katrs būdams kāds no tēliem.»

Katra Eiropas zeme 14. gadsimtā ir ar savu īpatnību. Itālijā jau var runāt par agro renesansi. Florencē 1336. gadā ir ap 90 000 iedzīvotāju; tas ir vairāk nekā jebkurā vācu tālaika pilsētā (Ķelnē ap 40 000, Lībekā – 25 000, Rīgā – 4000–5000). Arī Ziemeļitālijā, tāpat kā Hanzas pilsētās, valda merkantils gars, un tirdzniecības kantoru grāmatas reizēm sākas ar frāzi «Dieva un peļņas vārdā».

Bet Itālija šinī gadsimtā ir arī Dantes Aligjēri (1265–1321), Frančesko Petrarkas (1304–1374). Džovanni Bokačo (1313–1375) zeme. Dantes «Dievišķā komēdija» ir pati kā viduslaiku katedrāle. LNB skatāms tās izdevums Florencē 1481. gadā. Itālija 14. gadsimtā ir arī gleznotāja Džoto (1267–1337) zeme. Slavenas ir viņa freskas par Asīzes Franciska dzīvi. Šinī gadsimtā tiek celta Milānas katedrāle, Dodžu pils Venēcijā, krāšņas pilis Florencē.

Un ceļ jau ne tikai Itālijā. No 1340. līdz 1350. gadam tapusi pāvesta pils Aviņonā Dienvidfrancijā. Šinī gadsimtā Prāgā būvē Kārļa tiltu un ceļ Svētā Vita katedrāli, top Svētās Marijas baznīcas Krakovā un Dancigā, tāpat Upsalas Doms. Rosīga ir celtniecība vācu kultūras reģiona zemēs, kur smagnējo romāniku nomainījusi gotika; kā izteicies mākslas vēsturnieks Hanss Zēdlmairs – «katedrāles apskaidrotā līksmība».

Tā kā katedrāļu celtniecība parasti ilgst vairākus gadu desmitus vai pat gadsimtus, to tapšanu grūti saistīt ar noteiktu gadskaitli. Reizēm pat nevar runāt par jaunbūvi, bet drīzāk par pārbūvi, jaunu celtniecības stilu uzslāņojumu. 14. gadsimtā jau konkretizējas atsevišķu celtnieku vārdi. Tā var runāt par Prāgas arhitekta Petra Parlērža celtnieku dzimtu, un jau saglabājies viņa pašportrets. Ulmas minstera cēlājs – *magister operis* (darbu vadītājs) toties bijis Ulrihs Ensingers.

Par celtniecību Ziemeļvācijas pilsētās, par tā saukto ķieģeļu gotiku jau runājām. Hanzas pilsētu reģionā baznīcu un klosteru nav tik daudz kā, piemēram, Bavārijā vai arī Nirnbergā. Ziemeļos dominē lielāks racionālisms, pat taupība, jo Hanzas tirgoņu devīze bija: mēra sajūta ir skaistākais tikums. Mēra sajūta, arī naudu izdodot, tērējot. Un tomēr arī Ziemeļvācijā var atrast izcilas arhitektūras piemērus; jāpievienojas Hanzas vēstures pētniekam Johanam Šildhaueram, kurš sacījis: «Kas grib zināt, kā dzīvojis un kā jutis viduslaiku pilsonis, lai vēro šī laikmeta pilsētas un to mākslas darbus.»

Hanzas savienība «*Unio hanseatica*» nav tikai tirdzniecības veicināšanai radusies kopība, tā nozīmē arī kultūras kopsakaru. Var runāt par Vestfālenes, Ziemeļvācijas, Skandināvijas un Baltijas arhitektūras un mākslas formu mijiedarbību. Piemēram, lībekieši ietekmējuši Upsalas

51. att. **Senatnes gudro piemēru grāmata. Ulmas 1483. gada izdevums**

Doma celtniecību un Svētā Pētera baznīcas tapšanu Malmē. Protams, ne visu, kas šinī laikā radies Hanzas reģionā, var saukt par tipiski hanzisku. Labāk runāt par konkrētu Hanzas pilsētu kultūru nekā par abstraktu Hanzas kultūras jēdzienu. Vienojošs elements te vairākus gadsimtus bijis viduslejasvācu valoda, lai gan izņēmumi ir arī valodas jomā: Hanzas pilsēta Braunšveiga un vēl citas Vidusvācijas pilsētas ir vidusaugšvācu valodas zonā.

Vārds «mākslinieks» un «meistars» gan vēl parasti stāv tuvu, un mākslas darbs ir pārsvarā prece. Mākslas priekšmetu eksportā vadošā 14. gadsimtā ir Hamburga, bet 15. gadsimtā priekšplānā izvirzās Lībeka. Lībeka ir arī pirmā pilsēta, kas gūst tiesības kalt zelta naudu. Tāpat kā visu mākslinieku patrons ir evaņģēlists Lūka, zeltkaļiem tāds ir Svētais Elīgijs. Vācu tēlniecība šinī laikā sāk zaudēt savu smagnējību, bet gleznie cībā sāk dominēt tā dēvētais maigais stils ar skaistajām madonnām. Vadošā te ir Ķelnes skola ar Stefanu Lohneru (ap 1400–1451) un citiem māksliniekiem. Ap 1350. gadu top Ķelnes Doma gotiskās vitrāžas. Vestfālenes un Ziemeļvācijas mākslā jau parādās izcili vārdi. Konrāds no Zēstes (1331–1420) gleznojis altārgleznu Dortmundas Svētās Marijas baznīcai. Ap 1425. gadu miris Hamburgas meistars Franke. Bet meistars Bertrams no Mindenes (1340–1415) ap 1379. gadu glezno Hamburgas Svētā Pētera baznīcai altārgleznu ar Ādamu un Ievu.

Hanzas pilsētas ir čaklas dažādu vēsturisku hroniku rakstīšanā. Tādu sāk 1298. gadā Lībekas rātskungs Albrehts fon Bardeviks, un tur fiksēti arī notikumi Rīgā un pārējā Livonijā. Lībekas rakstveža (1317–1340) Johana Rodes hroniku turpina hronists Detmārs. Viņa stāstījums aptver laiku no 1249. līdz 1395. gadam. Pieminama Lībekas dominikāņa Hermaņa Kornera (1365–1438) sacerētā «*Chronica novella*». Savu plašo Mēklenburgas Atskaņu hroniku 14. gadsimta otrajā pusē raksta Ernsts fon Kirhbergs. Par laiku no 1305. līdz 1415. gadam hronika viduslejasvācu valodā ir Brēmenei. Šī pilsēta vispār mēdz uzsvērt savu tradīciju senumu un prioritāti (salīdzinājumā ar Lībeku), kaut gan Hanzas savienībai oficiāli pievienojas tikai 1358. gadā, vēl vēlāk Danciga – tikai 1361. gadā. Hanzas apvienība ir nepārtrauktā procesā: dažas pilsētas atkrīt, citas jaunas nāk klāt.

Bagātākie un ietekmīgākie Hanzas tirgotāji jau paši pa lielākajai daļai ir lasīt un rakstīt pratēji. Neraugoties uz to, sāk veidoties īpašs rakstvežu personāls. Tā Lībekas tirgotājam Johanam Vitenbergam ap 1350. gadu jau ir īpaša rakstāmistaba (*skrive kamere*). Līdz 14. gadsimtam līgumus un citus dokumentus raksta latīniski, vēlāk viduslejasvācu valodā (tas attiecas arī uz Rīgu). Rakstveži sevišķi vajadzīgi dažādu testamentu sastādīšanai un novēlējumu noformēšanai. Piemēram, no Rīgas nākušajam, 1336. gadā mirušajam tirgotājam Ludekinam Langem (*Langhe*) ir radinieki un draugi gan Rīgā un Rēvelē, gan Tērbatā un Lībekā.

Kristietība ir rakstītā vārda reliģija. Asīzes Francisks tēlaini sacījis, ka dzīve ir kā

52. att. **Sods par laulības pārkāpšanu – ģimenes dzīves aina. Kokgriezums (16. gs.)**

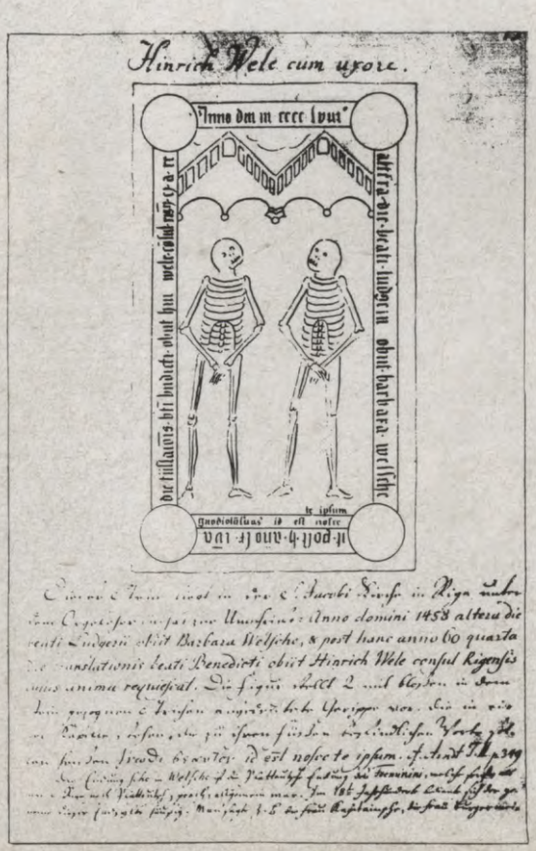

53. att. **Kapa plāksne 15. gs. Rīgas Jēkaba baznīcā apglabātajam Hinrikam Velem, Rīgas konsulam. (J. K. Broce, *Monumente*, I, 13)**

atvērta grāmata, kuras lappusēs jāieraksta Dievam tīkami darbi. Cilvēks, kas kaut ko sacer, kas kaut ko raksta, ir biežs motīvs viduslaiku grāmatu mākslā. Arī Dantes «Dievišķās komēdijas» rokrakstā, kas glabājās Vatikāna bibliotēkā, redzams pats dzejnieks rakstot. Populārs mākslas veids viduslaikos ir rokraksta grāmatu miniatūras. Arī iniciāļi ievada ne tikai nodaļas, bet daļēji atklāj teksta saturu. Viduslaikos dominē zeltītā, sarkanā un zilā krāsa, un katrai tai ir sava krāsu simbolika. 14. gadsimtā parādās arī pirmie kokgriezumi. Viduslaiku gleznieciību, piemēram, grāmatu miniatūras, reizēm sauc par literatūru tiem, kas neprot lasīt (*pictura est laiorum litteratura*).

Ap 1310. gadu tapis lielais Heidelbergas dziesmu manuskripts, kur pārstāvēti 137 autori (*Manessische Hs.*). Skaists ir «Zelta leģendas» pārrakstījums Ķelnē ap 1324. gadu. Gadsimta nogalē Prāgā (1389) top krāšņi ilustrētā tā sauktā Vencela Bībele. No Hamburgas Svētā Pētera baznīcas saglabāta ap 1370. gadu radusies liturģiska grāmata (*Lektionar*). Miniatūras attēlo ne tikai reliģiskus sižetus, bet arī viduslaiku sadzīvi. Attēls no Zēstes arhīva (1315) rāda blēdīšanos kauliņu spēlē, bet kāds Cvikavas kodekss (1348) laulības pārkāpēju sodīšanu. Ir miniatūras, kurās redzamas viduslaiku aptiekas iekštelpas. Tā kā nav attēlu, kas mums rādītu rīdzinieku sadzīvi viduslaikos, arī šādi vairāk vai mazāk analogi attēli mums sniedz zināmu informāciju.

14. gadsimts ir vispār bagāts ar skaisti ilustrētām un mākslinieciski veidotām grāmatām. Liekas, ka gadsimts pirms Gūtenberga grib «paspīdēt» ar grāmatu pārrakstīšanas un ilustrēšanas mākslu. Šādas skaistas grāmatas ir Vācijā, Francijā, Anglijā un, bez šaubām, vēl citur. Pie izcilākajiem viduslaiku grāmatu kolekcionāriem pieskaitāms Francijā hercogs Berī (*Berry*, 1340–1416), kas sadarbojies ar slavenajiem Limburgas meistariem, veidojot savu «Stundu grāmatu» kolekciju.

14. gadsimtā top Durhanas bīskapa Ričarda Berī (*Bury Richard de*, 1287–1345) populārais apcerējums par grāmatu

54. att. **Zemnieki tirgū. A. Dīrera vara grebums (1519)**

mīlestību «*Philobiblion*», kas izplatījies rokrakstā, vēlāk arī iespieddarbos. Grāmatu bīskaps vērtē kā zināšanu un tikumu avotu. Viņš nosoda laisko bruņniecību un vēršas jau pie pilsētu birģeriem – potenciālajiem grāmatu lasītājiem. Bīskaps arī pats bijis centīgs grāmatu krājējs, sadarbojies ar grāmatu pārrakstītājiem un grāmatsējējiem.

Ap 1300. gadu tapis krājums «*Carmina burana*», kas rosinājis arī jauno laiku mūziķus. Kāds viduslaiku Ķelnes altāra fragments rāda mūku, kas pieraksta eņģeļu spēlēto mūziku. Bet baznīcai pret mūziku ir arī piesardzīga attieksme. 1322. gadā pāvests aizliedz baznīcas mūzikā daudzbalsīgo kontrapunktu, jo baidās no baznīcas mūzikas sekularizācijas. 1341. gadā pirmo reizi minēts Ķelnes karnevāls, un karnevāliskais spēles prieks ar baznīcas tradīcijām tiešām grūti saistāms.

Kādā 14. gadsimta Veronas miniatūrā redzams, kā izpilda tā saukto veselības deju (*Sonare et balare*). Kāda kalendāra lapa no 1368. gada rāda cilvēka anatomisko uzbūvi, saistot to ar astroloģiskiem pareģojumiem. 14. gadsimta sākumā Itālijā veiktas pirmās līķu sekcijas. 14. gadsimtā nostiprinās rātsaptiekas jēdziens. 1349. gadā top Konrāda Megenberga «*Buch der Natur*» (Dabas grāmata), kas ir pirmais dabaszinātņu kompendijs vācu valodā. Tas populārs 14. un 15. gadsimtā un vēl 1540. gadā iespiests Frankfurtē pie Mainas. Un tomēr pret mēri vai lepru dabaszinātnieki un ārsti vēl ir visai bezspēcīgi. 14. gadsimtā dibinātas vairākas vērā ņemamas universitātes Prāgā, Krakovā, Ķelnē, Heidelbergā, Erfurtē. Bet tas, ko tur galvenokārt māca, nav eksaktās zinātnes.

14. gadsimtā Vācijā veidojas arī tipiska pilsētu literatūra. Agrākos bruņinieku minnezengerus nomaina meistardziedoņu skolas un ne jau tikai Nirnbergā. Kā žanrs parādās kalendāra stāstiņi vācu valodā. Leģenda vēstī, ka nelielajā Melnas pilsētiņā Holšteinā ap 1350. gadu it kā miris nebēdīgais šķelmis Tils Pūcesspieģelis. Vēl tagad rāda viņa varbūtējo atdusas vietu. Ap 1370. gadu tapis tā sauktais Volfenbiteles «Ezops», bet ap 1400. gadu Magdeburgas «Ezops». Tie jau ir pilsētai

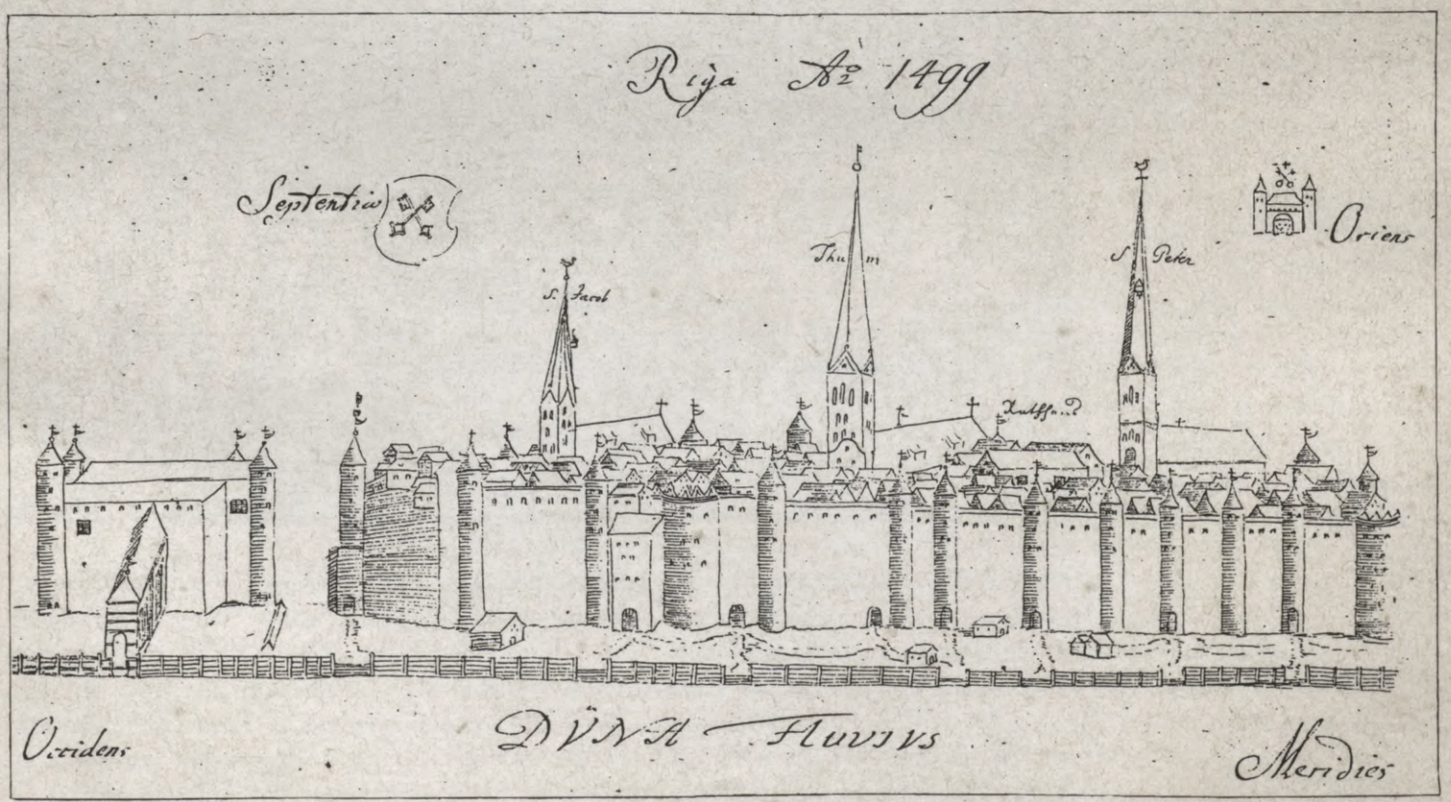

55. att. **Rīga ap 1499. gadu. Pārzīmējums no Helmsa tagad bojā gājušās hronikas**

56. att. **Viduslaiku sadzīve. Gravīra. (16. gs.)**

raksturīgi fabulu krājumi. Bet 14. gadsimtā kā atbalss no bruņinieku laika dzejas vēl kursē arī Parsifāla teika.

Vēsture it kā sastāv no paradoksiem. Ap 1326./1330. gadu Eiropā ievieš lietošanā šaujampulveri. Bet 1341. gadā Romā ar dzejnieka lauru vainagu kronē Francesku Petrarku. Kurš no šiem faktiem nozīmīgāks? 1392. gadā Ulmans Štromers (1329–1407) dibina Nirnbergas tuvumā pirmo papīrfabriku Vācijā. Ap 1399. gadu dzimis nākamā gadsimta galvenā persona – Johans Gūtenbergs. Bet tā jau ir citas mūsu grāmatas nodaļas tēma.

GŪTENBERGA LAIKABIEDRI RĪGĀ UN EIROPĀ

«Nebūtu pareizi, ja pieņemtu, ka visas Rīgas klosteru grāmatas pārnāca Pilsētas bibliotēkas īpašumā. Bet arī tas, ko atrodam, ir pietiekoši daudz, lai pašās beigās runātu par grāmatām, kas saistīja tālās Ziemeļ– un Rietumeiropas garīgo dzīvi.»

(Rīgas pilsētas bibliotēkas pārzinis Nikolajs Bušs)

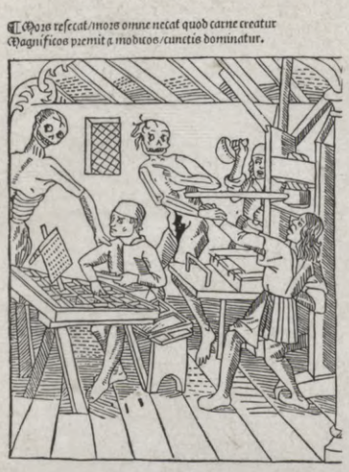

Johana Gūtenberga (ap 1399–1468) ap 15. gadsimta vidu iedibinātā grāmatu iespiešanas māksla ir izcilākais šā laika garīgās dzīves sasniegums. Bet līdztekus vēl pastāv arī rokraksta grāmatniecība, un agrīnā tipogrāfija ievēro senās grāmatu pārrakstītāju tradīcijas, cenšas it kā reproducēt, atdarināt rokraksta grāmatas. Ja pirmās iespiestās grāmatas būtu bijušas mākslinieciski neizteiksmīgas, tās nebūtu uzvarējušas spraigajā sacensībā ar grāmatu pārrakstītājiem.

15. gadsimts ir pēdējais vēl reformācijas nesašķeltās katoļu baznīcas gadsimts. Nevar teikt, ka dievbijība tautā būtu mazinājusies, bet radušās nopietnas šaubas par Dieva vietniekiem tepat virs zemes. Te nelīdz pat lielie reformu koncili Konstancē (1414–1418) un Bāzelē (1431–1439). Un nepietiekami ir izcilākā 15. gadsimta filozofa Nikolaja Kūzieša (*Nicolaus Cusanus*, 1401–1464) pūliņi baznīcas vienības saglabāšanai. 15. gadsimtā ir pāvesti, kas ceļ baznīcas un kultūras autoritāti, bet ir arī tādi, kas to bezcerīgi gremdē, piemēram, bēdīgi slavenais Aleksandrs VI no Bordžu dzimtas.

15. gadsimts vispār ir paradoksu gadsimts. 1453. gadā turki ieņem Konstantinopoli un sagrauj Bizantijas impēriju, bet grieķu zinātnieki un literāti līdz ar to izklīst pa visu Eiropu, veicinādami humānisma izplatību. Renesanses un humānisma elpa jau jūtama arī uz ziemeļiem no Alpiem, bet bieži izdota grāmata gadsimta nogalē ir daudziem bīstamais «Raganu veseris» (*Malleus maleficarum*). 1415. gadā Konstances koncila laikā sārtā sadedzina Prāgas universitātes profesoru Janu Husu, kuram pieder vārdi: «Meklē patiesību, klausies patiesību, mīli patiesību, runā patiesību un aizstāvi patiesību līdz nāvei.» Ruānā 1431. gadā sārtā kā raganu sadedzina Orleānas jaunavu, vēlāk par svēto izsludināto un par Francijas nacionālo varoni atzīto Žannu d'Arku. Bet Florencē 1498. gadā līdzīgu likteni piedzīvo, ja tā varētu teikt, sava izvirtušā laikmeta disidents Džirolāmo Savonarola.

15. gadsimtā Rīga joprojām tiek malta it kā starp diviem dzirnakmeņiem – Rīgas arhibīskapu un Livonijas ordeni. Rīdziniekiem gan izdodas nopostīt ienīstā ordeņa pili, un rātes herolds 1484. gadā pat svinīgi paziņo, ka ikvienam pilsētniekam ir tiesības nest uz mājām sagrautās celtnes akmeņus, bet, ak vai, drīz vien rīdziniekiem pašu spēkiem nākas ordeņa pili atjaunot. Uzcelt vēl lielāku, varenāku. Arī saērcinātais arhibīskaps it bieži apbalvo savus mīļos rīdziniekus ar dažādiem baznīcas lāstiem un interdiktu – dievkalpojuma aizliegumu. Ja Rīgā 15. gadsimtā neveidojās tipogrāfija, ja te vēl gadsimtiem ilgi nedibina universitāti, tas nav skaidrojams tikai ar vietējo birģeru un Hanzas tirgotāju garīgo laiskumu. Pārāk nedroša ir tā zeme, uz kuras jādzīvo rīdziniekiem.

15. gadsimtā tapuši vēl daudzi izcili rokraksta grāmatniecības paraugi. Ar gadsimta sākumu saistāmas vairākas hercoga Berī «Stundu grāmatas», kuras viņa

57. att. **Sv. Kristofors. Senākais datētais kokgriezums Vācijā (1423)**

uzdevumā pārrakstījuši un iluminējuši izcili mākslinieki. Kādā miniatūrā tēlots hercogs pats mūža noslēgumā sarunā ar Svēto Pēteri pie paradīzes vārtiem. Jācer, ka šī saruna bija veiksmīga, jo hercoga labo darbu sarakstā ieskaitāma arī grāmatu mākslas veicināšana. Hamburgā glabājas ap 1410. gadu tapis rokraksts, kur spalvas zīmējumā redzams teiksmainais Simsons, kas sīvā cīņā pārplēš lauvu. Līneburgā ap 1405. gadu radies «Sakšu spoguļa» pārrakstījums ar skaistu miniatūru un grezniem iniciāļiem. Ap 1442. gadu tapis vēl otrs, kur mākslinieka Hansa Bornemana miniatūrā redzama daļa no Līneburgas panorāmas. Šādas rokraksta grāmatu miniatūras ir neatsverams kultūrvēsturisks izziņas avots. Piemēram, priekšlasījumu Parīzes universitātē redzam Parīzes Nacionālajā bibliotēkā atrodamajā «*Chroniques de France*». Kādas grāmatas miniatūra rāda, ka Kristus iedvesmots dominikānis diktē tekstu savam ordeņa brālim (1420). Skriptoriji bija, bez šaubām, arī Rīgas klosteros, bet ziņu par to iekārtojumu nav. Grāmatu pārrakstītāji vai autori nereti bija pilsētu rakstveži, kam bija šim darbam profesionālas iemaņas. Kāda 1456. gada miniatūra Minhenē attēlo, kā Augsburgas pilsētas rātei pasniedz tikko tapušo pilsētas hroniku. 15. gadsimta otrajā pusē savu «Sakšu hroniku» (*Chronecken der Sassen*) raksta no Vernigerodes uz Braunšveigu pārnākušais zeltkalis Konrāds Boto (*Botho*), kura brālim Hermanim Boto piedēvē «Pūcesspieģeļa» autorību. 1497. gadā, kad pārstrādā Hamburgas pilsētas tiesības, top šī tiesību kodeksa eksemplārs ar daudziem attēliem, kas raksturo vai it visus pilsētas dzīves aspektus: te redzam pilsētas rātes un tās dažādo kolēģiju sēdes, tirgus ainas, ostā ienākušos Hanzas tirgotāju kuģus u. tml.

Ir jau arī profesionāli grāmatu pārrakstītāji, kas strādā grāmatu tirgum. Ar roku iekrāsoti iniciāļi vajadzīgi arī pirmajām iespiestajām grāmatām, un tādēļ grāmatu pārrakstītājiem vēl ilgi ir darbs un maize. Daži no grāmatu pārrakstītājiem ir tik slaveni, ka saglabājušies viņu attēli. Tāds ir Burgundijas hercoga dienestā esošais Žans Mjelo (*Jean Mielot*), kas redzams 1450. un 1472. gada attēlos. Miniatūrā skatāma arī grāmatu pārrakstītāja darba atribūtika: jau pārrakstītās grāmatas, rakstāmpults, tintnīca, rezerves rakstāmspalvas, kādā citā attēlā – Flandrijas grāmatu pārrakstītājs Simons Benings (1483–1561). Viņa darbība tātad iesniedzas jau 16. gadsimtā.

Rakstītāja un lasītāja vai, īsāk runājot, grāmatas motīvs parādās arī tālaika glezнās, vitrāžās, koktēlniecībā, 15. gadsimta kokgriezumos, 15. gadsimta otrajā pusē arī vara grebumos.

Kādā Lejassaksijas koka skulptūrā ap 1430. gadu redzama Dievmāte ar Jēzus bērniņu, kurš ieraksta vārdus blakus esošajā dzīvības grāmatā. Nirnbergas vācu nacionālajā muzejā ir glezna, kur Dievmāte

attēlota ar lasāmpulti un rakstāmpiederumiem. Līdzīgi motīvi ir arī Nīderlandes glezniecībā. Kādā Nirnbergas Svētā Lorenca baznīcas vitrāžā ap 1485. gadu redzam prāvestu Lorenco Tuheru (*Tucher*), kas nometies ceļos ar grāmatu rokās. Čaklas rokrakstu pārrakstītājas klosteros bijušas arī vairāk mācītās nonnas, kā to rāda kāds spalvas zīmējums ap 1472. gadu Saksijas Ludolfa sacerētajā Kristus ciešanu aprakstā. Grāmatu iluminētāji bija īpaša profesija, bet pie šī darba reizēm ķērās arī pazīstami gleznotāji, piemēram, Stefans Lohners Ķelnē ap 1451. gadu. Hildesheimas Svētā Lamberta baznīcā bijuši sienas gleznojumi, kur varēja lasīt arī tēvreizi, baušļus, Ave Maria. Tas bijis kā atgādinājums kūtrākajiem baznīcēniem, kuriem šie teksti būtu gan bijuši jāzina no galvas. Iespējams, ka šie gleznojumi tapuši pēc Nikolaja Kūzieša apmeklējuma 1451. gadā, kurš nav bijis apmierināts ar Hildesheimas pilsoņu dievbijību.

58. att. **Žans Mjelo (miris 1472. gadā) – Lilles kanoniķis un divu Burgundijas hercogu Filipa Labā un Kārļa Drošsirdīgā grāmatu pārrakstītājs savā darbistabā starp paša pārrakstītiem manuskriptiem. Miniatūra**

Ne atsevišķam pasūtītājam, bet plašākam rokraksta grāmatu tirgum strādājusi Dīpolda Laubera (1425–1467) pārrakstītāju darbnīca Hāgenovā. Pašā Hāgenovā grāmatu iespiešana sākas tikai 1489. gadā, tā ka labu laiku pārrakstītājiem ir gan darbs, gan iztikšana. Vienīgi nāves nepielūdzamā roka var aizkavēt čaklo pārrakstītāju pūles. Starp dažādajām 15. gadsimta «Nāves dejas» gravīrām raksturīgs ir Heidelbergas «Nāves dejas» motīvs, kur nāve velk uz bedri arī centīgo rakstvedi.

Pievērsīsimies dažiem ar 15. gadsimtu saistāmiem rokrakstiem LAB. Jau minēts, ka uz 14. un 15. gadsimta robežas tapusi «*Missale Rigense*» (Ms. 1), kur krāšņi ornamentēti daudzkrāsaini iniciāļi, bet rakstības gotiskajā stilā vēl jūtamas romāņu stila iezīmes. Par šīs misāles vietu Rīgas Doma baznīcas liturģijā 1904. gadā plašāk rakstījis Hermanis fon Bruinings (*Messe und kanonisches Stundengebet nach dem Brauche der Rigaschen Kirche im späteren Mittelalter*).

Viena no skaistākajām rokraksta grāmatām LAB ir 15. gadsimta «Stundu grāmata» latīņu un franču valodā (R 6649), kas radusies, domājams, ap 1450. gadu Ziemeļfrancijā. Krāšņi veidotais teksts te mijas ar izteiksmīgām miniatūrām, no kurām vairākas ir ar grāmatas motīvu. Te ir Kristus dzīves un ciešanu ceļa tēlojums (krustā sišana, guldīšana kapā), arī bukoliskas un feodālās sadzīves ainas (pils motīvs).

Interesanta ir arī vēl kāda cita, domājams, 15. gadsimta misāle (Ms. 353), kur vairākās lappusēs redzam senlaicīgu nošu tekstu, tāpat kalendāriju. No daža rokraksta saglabājušies tikai fragmenti.

Tāds ir, piemēram, «*Psalterium Davidis*» fragments no 14. un 15. gadsimta mijas, kur ornamentēts iniciālis un senas nošu zīmes. Viena lapa latīņu valodā veido pergamenta fragmentu, kas ir daļa no Rīgas zeltkaļu amata lādes vāka ap 1486. gadu. Uz 14. un 15. gadsimta robežas ir arī Polijas arhibīskapa Mārtiņa «*Chronica Romanorum*» (Ms. 3), kur visai drastiski tēlots velns, kas muzicē ar brillēm uz deguna. Uz 15. gadsimtu attiecināms kopsējums «*Medicinalia*» (Ms. 9) ar 165 lapām.

15. gadsimta rokraksts ir Pētera Lombardieša sentenču krājums ar komentāriem (*Petrus Lombardus. Sententiarum libri guator cum glossa*). Šim kodeksam (Ms. 2) ir 387 lapas un teksts kārtots divās slejās. Tas rakstīts ar tumši brūnu tinti, bet atsevišķi iniciāļi iekrāsoti sarkani. Senlaicīgs ir arī koka un ādas iesējums ar metāla apkalumiem un slēdžiem.

59. att. **Sv. Ambrozijs savā studiju istabā. Kokgriezums no 1492. gada Bāzeles izdevuma. Šis pats attēls izmantots pāvesta Gregora IX dekrētu izdevumā Bāzelē 1500. gadā (LAB)**

Radniecisks minētajiem rokrakstiem ir «*Commentarii ad Petri Lombardi Sententiarum libros guator*», kur 466 lapas (Ms. 2a). Arī te ir daudzkrāsu iniciāļi, un teksts ar 205 lapām izkārtots divās slejās; 120. lapā ir miniatūra, kur, domājams, tēlots ķēniņš Dāvids. Arī iesējums šim foliantam līdzīgs.

15. gadsimtā top pirmā pilsētas hronika, ko pēc Rīgai nelabvēlīgā tā sauktā Salaspils līguma Rīgas rāte 1456. gadā uzdod sarakstīt rātes sekretāram Hermanim Helevēgam, lai pierādītu, ka Rīgas arhibīskapa un Livonijas ordeņa vienošanās ir pretlikumīga un nāk pilsētai par ļaunu. H. Helevēgs ir dzimis rīdzinieks, kurš 1443. gadā studējis Rostokas universitātē, no 1454. līdz 1481. gadam bijis Rīgas rātes sekretārs, kādu laiku arī rātes loceklis, miris 1490. gadā. H. Helevēgs apraksta notikumus no 1424. līdz 1489. gadam un vērtē tos no Rīgas patriciešu viedokļa. Hronikas oriģināls latīņu valodā gājis bojā, domājams, Rīgas 1677. gada ugunsgrēkā. Tā kā hronika bijusi iesieta sarkanos vākos, tā saukusies «*Das rothe Buch inter Archiepiscopalia*» (Sarkanā grāmata starp arhibīskapijas lietām). Teksts daļēji saglabājies tikai Rīgas pilsētas rātskunga Johana Vites 1650. gada tulkojumā vācu valodā.

It kā paralēli H. Helevēga hronikai Rīgu no 1460. līdz 1488. gadam tēlo Rīgas tirgotājs Hinriks Forste (*Vorste*), bet par laiku no 1480. līdz 1499. gadam stāsta Rīgas birģermeistara Johana Šēninga (*Schöning*) piezīmes.

Centīgs vēsturisku dokumentu norakstītājs bijis Rīgas pilsētas un, redzams, arī Rīgas arhibīskapa rakstvedis Teodors (arī Teodoriks, Dītrihs) Nāgels, par kura dzimšanas un miršanas gadu ziņu trūkst. Bāzeles koncila laikā (1437) viņš daļēji norakstījis tā sauktos Pseido–Izidora dekrētus, fiksējis arī paša Bāzeles koncila norisi. Viņa spalvai piedēvē zudušo Rīgas arhibīskapu vēsturi.

Interesanta personība bijusi Greifsvaldes universitātes jurisprudences profesors Johans Meilofs, kas dzimis Greifsvaldē, studējis Rostokā, bijis Greifsvaldes

60. att. **Pie lasāmās pults. No Terencija darbu izdevuma Lionā 1493. gadā**

universitātes Juridiskās fakultātes dekāns, vēlāk arī universitātes rektors (1480, 1482). No 1470. līdz 1476. gadam viņš uzturas Livonijā, kur ir gan Rīgas arhibīskapa Silvestra Stodevešera, gan Livonijas ordeņa mestra juriskonsults. Arī pēc atgriešanās Greifsvaldē J. Meilofs kā vietējo apstākļu pazinējs iesaistās dažādu Rīgas problēmu kārtošanā. Mūža beigās viņš ir garīdznieks Greifsvaldes Svētā Nikolaja baznīcā, un tur arī nokļūst vēlāk viņa bibliotēka un rokrakstu arhīvs, ko mēdz dēvēt «*Meilofsche Sammlung*». Šinī kolekcijā ir arī 14. un 15. gadsimta ar Livoniju saistīti dokumenti, ko J. Meilofs, būdams Livonijā, pārrakstījis Rīgas, Cēsu un Kokneses pilī.

61. att. **Breviārs (ap 1450). Rokraksts (LAB)**

Ne viss, kas rakstīts, saglabājies. Ne viss, kas rakstīts par Rīgu, saglabājies Latvijā. Tā Lībekas domkapitulā no 1438. gada glabājusies daļa no Rīgas arhibīskapu arhīva. Vēlāk šis deponējums nonācis Polijā un Rīgā vairs nav atgriezies. Jau 1428. gadā Livonijas ordeņa mestrs lūdz pāvestu Romā, lai turpmāk vairs neļauj izvest dažādus vēsturiskus, ar Livoniju saistītus dokumentus ārpus šīs zemes robežām, jo tikai retu reizi tie godprātīgi tiek pārvesti atpakaļ. Daļa viduslaiku rokrakstu vēlāk izlietoti kā makulatūra jaunāku grāmatu iesējumam un līdz ar to arī zuduši pētniekiem. Viena vai pāris lapas, kas nejauši saglabājušās kādas inkunābulas iesējumā, nedod priekšstatu par attiecīgā rokraksta funkcionālo lomu savā laikmetā.

Pēc krievu iebrukuma Livonijā 1558. gadā ārpus Latvijas nokļūst daļa gan vēsturisko hroniku, gan arī iespiesto grāmatu. Zudumi ir arī tā dēvētajos poļu laikos (1581–1621) un zviedru laikos (1621–1710). Vairākus Livonijas viduslaiku rokrakstus Upsalas bibliotēkā atklājis Nikolajs Bušs. Tie ir rokraksti, kas ar bijušajām jezuītu bibliotēkām pēc 1621. gada nonākuši vai nu Stokholmā, vai Upsalā.

N. Bušs piemin kādu 15. gadsimta breviāru latīņu valodā, kas piederējis kādreizējai Rīgas cisterciešu Marijas Magdalēnas klostera mūķenei Annai Netkenai. Viņa klosterī iestājusies jau 1510. gadā, bet mirusi 1591. gadā 110 gadu vecumā. Šinī breviārā miniatūrās tēlota Svētā Jaunava Marija un citi ar Bībeli saistīti sižeti.

1466. gadā Rīgas dominikāņu klostera mūks brālis Henriks pārrakstījis kādu teoloģiska satura sacerējumu «*Sacratissime misse deklaratione*». Otrs norakstītājs bijis brālis Nikolauss, kas kādu laiku mācījies Rostokas universitātē. Vēlāk viņš ir mācītājs Ermlandē. Kopā ar brāli Henriku norakstītais sacerējums paliek Frauenburgas Doma baznīcas bibliotēkā, bet vēlāk nokļūst Zviedrijā. Šis brālis Nikolauss,

62. att. **A. Dīrera kokgriezums Sv. Hieronima darbu Bāzeles 1497. gada izdevumam**

domājams, pārrakstījis arī plaši izplatīto «*Imitatio Christi*», tāpat kādu no pamācībām, kā labi nomirt, «*Ars moriendi*».

Bibliogrāfiski pieminēts kāds Rīgas mūks Zigberts, kurš ap 1429. gadu it kā sarakstījis tagad zudušu Livonijas hroniku (*Chronicon Livoniae*). 1416. gadā tapušas pirmās Rīgas Melngalvju šrāgas, kuru teksts saglabājies vēlākā norakstā. Par vecāko Rīgas skatu uzskata attēlu no Jirgena Helmsa hronikas (1499), kas sadegusi 1791. gadā. Ir pretrunīgas ziņas par pašu J. Helmsu. Viņš it kā studējis Rostokā, kādu laiku pabijis Livonijā. Hronika it kā sākta 1628. gadā, bet pabeigta 1643. gadā. Tā vairākkārt mainījusi īpašniekus, līdz galu galā gājusi bojā. Rīgas attēlu no hronikas pārzīmējis nenogurdināmais J. K. Broce. Rīga kā pilsēta un Livonija kā zeme iezīmēta H. Šēdeļa pasaules hronikā.

1464. gadā mirušais pāvests Pijs II (īst. v. *Enea Silvio Piccolomini*) Latviju īsi piemin savā Eiropas aprakstā (*De Livonia*), bet salīdzinoši plašāks un saturīgāks ir viņa Lietuvas apraksts (*De Lithuania*), par kuru, redzams, autoram bijis vairāk materiālu iestrādei. Par Rīgu un seno Livoniju stāstīts vairākās ārzemju vēsturiskajās hronikās. Piemēram, 1420. gada mēri Livonijā piemin tā sauktā Rufusa hronika, tāpat Lībekas rātes hronikas 15. gadsimtā. Vairāk vai mazāk notikumus Livonijā skar arī Vecākā un Jaunākā Virsmestru hronika, kas tēlo notikumus līdz 1479. gadam. Iespējams, ka ne tikai Lietuvā, bet arī Livonijā pabijis vēlīnās vācu bruņniecības dzejas pārstāvis Osvalds fon Volkenšteins (1367–1445). Livoniju piemin franču bruņinieks un dēkainis Žilbērs de Lanuā (*Lannoy*, 1386–1462), kas Vācu ordeņa pusē piedalījies karos pret Poliju un Lietuvu. Livoniju viņš apmeklējis 1413./1414. gadā. Tātad senā Rīga un Livonija nav nebūt tāda Dieva un cilvēku aizmirsta zeme, kā sākumā varētu likties. Protams, reizēm tās ir tikai dažas rindiņas teksta, bet, kopsakarus meklējot, noder arī tās.

Johana Gūtenberga un viņa darba turpinātāju iespieddarbus līdz 1500. gada 31. decembrim dēvē par inkunābulām, tātad par grāmatām it kā vēl bērnu autiņos. Pirmās iespiestās grāmatas vēl tiešām stipri atgādina rokraksta grāmatas gan burtu formas, gan teksta izkārtojuma ziņā. Grāmatu pārrakstītāji ar roku vairs nespēja apmierināt arvien augošo grāmatu tirgu, un arī pārrakstīto grāmatu cenas nebija pa spēkam katram. Tā, piemēram, Bībelē, kuras pārrakstīšanai vajadzēja izlietot ap 170 teļādu, maksāja tik daudz, cik visā gadā saņēma Leipcigas namdaris.

Maincas pilsoņa Johana Gūtenberga izgudrotā burtstabiņu liešanas un salikšanas māksla rada apvērsumu grāmatu ražošanā. Pirmais viņa izcilākais iespieddarbs ir 42 rindu Bībele, kas top no 1452. līdz 1454. gadam. LAB saglabājušies četri Maincas 15. gadsimta iespiedumi. J. Gūtenberga darba turpinātājs Pēters Šefers veidojis Svētā Hieronima vēstuļu (*Epistolae*) izdevumu 1470. gadā, kur atrodami vairāki ar roku zīmēti grezni daudzkrāsu iniciāļi. Bet LNB atrodams viens no agrīnajiem P. Šefera izdevumiem (1466) – Heinriha Herpfa ētisko pamācību krājums «*Spiegel der Vollkommenheit*» (Pilnības spogulis).

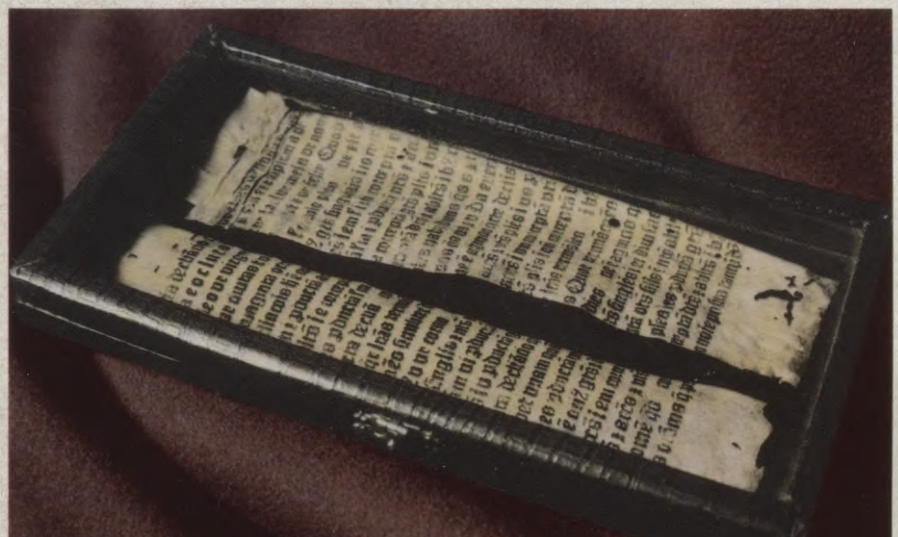

63. att. **Ksilogrāfijas tehnikā iespiestas grāmatas fragments (LAB)**

Pati vecākā inkunābula Rīgā un Latvijā ir LAB saglabātais fragments no J. Gūtenberga iespieduma 1460. gadā Maincā – Johannesa Balbusa (13. gs. autora) enciklopēdiskais darbs «*Catholicon*». Grāmatas noslēgumā rakstīts, ka tā nav veidota ierastā veidā ne ar tinti, ne ar spalvu, bet ar brīnumainā kārtā veidotajiem lietajiem burtiem. Arī šīs grāmatas uzdevums esot paust baznīcas slavu, cildināt Dievmāti Mariju un izteikt pateicību Dievam. Šo rindu autoram, apmeklējot Gūtenberga muzeju Maincā, ir izdevies redzēt arī «*Catholicon*» pilnīgos eksemplārus.

Bet Maincā ir aizsākums ne tikai grāmatu iespiešanai, te ir aizsākums arī grāmatu cenzūrai. 1486. gadā Maincas arhibīskaps kūrfirsts Bertolds fon Hennebergs izdod ediktu, ka jādibina cenzūras komiteja, lai ieviestu stingrāku grāmatu kontroli. Jauno iespiedmākslu izlietojot arī savtīgos un baznīcai kaitīgos nolūkos. Cenzūru vajadzētu veidot galvenokārt Ķelnes universitātes profesoriem, kas bija pazīstami ar savu iesīkstējušo konservatīvo nostāju. 1464.–1470. gadā Pēters Šefers Maincā arī izdod vienu no pirmajām grāmatu reklāmas lapiņām, kas saglabājusies, piemēram, Minhenes Valsts bibliotēkā. Pircējiem tiek piedāvātas P. Šefera drukātās psalmu un citas liturģiskās grāmatas. Ar šiem gadiem saistāmi pirmie zināmie iespiestu grāmatu iepirkumi Rīgai. 1470. gadā Lībekas tirgotāji piedāvā Rīgas pilsonim Kordam (Konrādam) Romeram un kādam rēvelietim divas Bībeles, 15 psalmu grāmatas un 20 kanonus (dievkalpojuma grāmatas) latīņu valodā. Lībekieši tās ieguvuši no Johana Fusta un Pētera Šefera Maincā. Tātad te it kā kopsakars starp reklāmu un pieprasījumu. Romers iepirkto literatūru pārdevis tālāk, lai gan nav bijis profesionāls grāmatu tirgotājs un nav arī ziņu par stacionāriem grāmatu veikaliem tālaika Rīgā. Arī turpmāk atzīmēti gadījumi, kad Rīgā grāmatas pārdevuši apkārtceļojoši tirgotāji. Līdz pat 16. gadsimta otrajai pusei trūkst ziņu par lokālu grāmattirdzniecību tepat Rīgā.

Pēters Šefers Maincā nav vienīgais, kas piedāvā pircējiem Bībeles, psalmu grāmatas, Svētā Augustīna rakstus, Akvīnas Toma darbus, arī Cicerona sacerējumus u. tml. Grāmatas 1474. gadā reklamē Ulmas tipogrāfs Johans Cainers (*Zainer*), un viņa piedāvājumā ir galvenokārt Ulmas ārsta un tulkotāja Heinriha Šteinhefela (*Steinhövel*) darbi. Grāmatas reklamē Heinrihs Egešteins Strāsburgā (1468/1470). Ir jau arī lejasvācu valodā iespiestu grāmatu reklāma no 1468.–1479. gada.

Pie agrīnajām grāmatiespiešanas formām pieder tā sauktās bluķu grāmatas (*Blockbücher*), kas radušās jau ap

1430. gadu, apvienojot kokgriezuma lapas ar radniecīgu tematiku. Sevišķi populāras tās bijušas Vācijā un Nīderlandē. Tādā veidā pavairotas tolaik populārās grāmatas «*Biblia pauperum*» (Nabagu bībele) un «*Ars moriendi*» (Māksla nomirt). Jau 15. gadsimta pirmajā ceturksnī sācies kokgriezuma triumfa gājiens. Par vecāko datēto kokgriezumu uzskata attēlu no 1423. gada, kur tēlots Svētais Kristofors ar Jēzus bērniņu. Pašās inkunābulās kokgriezumi sāk parādīties samērā vēlu, un inkunābulu sākuma posmā tās rotā galvenokārt ar roku iekrāsoti iniciāļi. Ir saglabājušies eksemplāri, kur iluminētājs piemirsis dažu iniciāļu iekrāsošanu.

Inkunābulas vēl nav grāmatas mūsdienu izpratnē. Tikai pamazām veidojas jēdziens «titullapa», un trūcīgās iespiedziņas rodamas grāmatas teksta noslēgumā, tā dēvētajā kolofonā. Sākumā inkunābulām nav arī lappušu numerācijas (paginācijas). Parasti inkunābulas ir apjomīgi, masīvi lielformāta folianti, kas iesieti smagos, ar ādu apvilktos koka vākos. Vairāk nekā 10 kg smaga ir, piemēram, LAB skaistā inkunābula – Graciāna dekrētu krājuma izdevums Bāzelē 1476. gadā. Iesējuma stūri bieži apkalti ar metālu, sprādzes savieno abus grāmatas vākus. LAB ir apmēram 70 tā sauktās ķēžu grāmatas – katenāti, no kurām gan reizēm ir saglabājušies tikai fragmenti. Ar ķēdēm grāmatas bija saistītas pie plauktiem vai lasītāju pultīm, jo pat vienas grāmatas zudums viduslaikos ir neatsverams zaudējums. Mazākās un svara ziņā vieglākās inkunābulas varēja arī pārnēsāt. Sevišķi nepieciešams tas bija mācītājiem un pilsētu ierēdņiem. Tam kalpoja grāmatu iesējuma sastāvdaļas – tā sauktās grāmatu somas (*Buchbeutel*), kuras gan vēlāk parasti nogrieza, jo tās traucēja grāmatu izvietošanu plauktos. Tāda tipa grāmata 1471. gadā, piemēram, bijusi Nirnbergas birģermeistaram Hieronimam Krešam.

64. att. **Vecākā papīrfabrika Vācijā (Nirnbergā). Attēls no H. Šēdeļa «Pasaules hronikas» (1493)**

15. gadsimta otrajā pusē grāmatas iespiež apmēram 1099 tipogrāfi 246 pilsētās. Līdz gadsimta beigām iznāk 40 000 izdevumu, lielākā daļa tirāžā līdz 300 eksemplāriem. No kopējās iespiedprodukcijas – apmēram 12–15 miljoniem grāmatu līdz mūsdienām saglabājies ap pusmiljona eksemplāru. Tipogrāfs no tipogrāfa, protams, stipri atšķiras. Ir sīki uzņēmumi, kas ātri iznīkst, bet slavenajam Nirnbergas tipogrāfam Antonam Kobergeram strādā 24 grāmatu spiedes, 100 spiestuves darbinieki. 20 viņa izdevumi saglabājušies arī LAB.

No Maincas grāmatu iespiešanas mākslas izplatās tālāk Vācijā: Strāsburgā (1460), Bambergā (1461), Ķelnē (1464), Augsburgā (1468), Nirnbergā (1470), Špeierē (1471), Ulmā (1473), Merzeburgā (1473), Lībekā (1474), Rostokā (1476), Vircburgā (1479), Leipcigā (1481), Erfurtē (1482), Magdeburgā (1483), Heidelbergā (1485), Rēgensburgā (1485), Minsterē (1486), Šlēsvigā (1486), Hamburgā (1491), Līneburgā (1493). Tie ir tikai lielākie Vācijas grāmatniecības centri pirmajos 40 gados. Grāmatas sāk drukāt arī citur Eiropā.

65. att. **Svētais Hieronims ar grāmatu. Prāgas Nacionālā galerija**

Pirmo grāmatu Stokholmā iespiež 1483. gadā, bet Kopenhāgenā 1493. gadā. Daudzi no pirmajiem Itālijas, Francijas, Anglijas, Spānijas un Skandināvijas pirmiespiedējiem nākuši no Vācijas, un te vācu prioritāte nav noliedzama. Daudzi šo mākslu apguvuši Vācijā. Piemēram, pazīstamais angļu tipogrāfs Viljams Kakstons (*Caxton*, 1422–1491) bijis tirgotājs Brigē, tad ilgāku laiku Ķelnē, kur, šķiet, arī nolēmis kļūt par tipogrāfu. 1476. gadā atgriezies Anglijā, viņš dibina savu spiestuvi Vestminsterē. 15. gadsimtā jau veidojas veselas tipogrāfu dzimtas. Tādi ir brāļi Brandisi no Deličas Vācijā – Lukass, Marks, Matejs un Morics, kas darbojušies Lībekā, Merzeburgā, Magdeburgā, Leipcigā, Kopenhāgenā. Par lieliem grāmatiespiešanas centriem Vācijā 15. gadsimtā izveidojas Ķelne, Nirnberga, Strāsburga, Lībeka, Augsburga, Leipciga.

Reizēm nelielu tipogrāfiju galvenokārt savu darbu iespiešanai jau 15. gadsimtā iekārtojuši zinātnieki, piemēram, izcilākais šī laikmeta astronoms Regiomontāns (Johans Millers, 1436–1476), kurš ap 1471. gadu ierodas Nirnbergā, izveido te observatoriju un spiestuvi astronomiska satura grāmatu un kalendāru iespiešanai. No 1474. gada saglabājusies viņa spiestuves programma. LAB atrodams šinī nelielajā tipogrāfijā 1474. gadā drukāts kalendārs (*Calendarium*). Tas ir eksemplārs, kas kādreiz piederējis Rīgas ārstam Johanam Bavāram. Saules un Mēness fāzes te iekrāsotas ar dzeltenu krāsu. Kalendāram pievienotas arī tabulas rokrakstā un īpatnēja mērierīce.

Tipogrāfiju dibināšana ne vienmēr saistīta ar privātu iniciatīvu. Pirmā Rostokā iespiestā grāmata (1476) tapusi tā saukto kopdzīves brāļu (*Fratres vitae communis*) veidotā spiestuvē. Tā ir baznīctēva Laktancija (ap 250–325) – tā sauktā kristiešu Cicerona – darbu izdevums (*Opera*). Grāmata, kas pašā Vācijā ir liels retums, glabājas arī LAB. Te atrodams arī šo Laktancija darbu izdevums Venēcijā 1497. gadā.

Pirmās tipogrāfiju firmas zīmes lieto jau Johans Fusts un Pēters Šefers savā 1462. gadā iespiestajā latīņu Bībelē. Skaista ir Ulriha Cellas (*Zella*) Ķelnē kopš 1491. gada ieviestā firmas zīme –

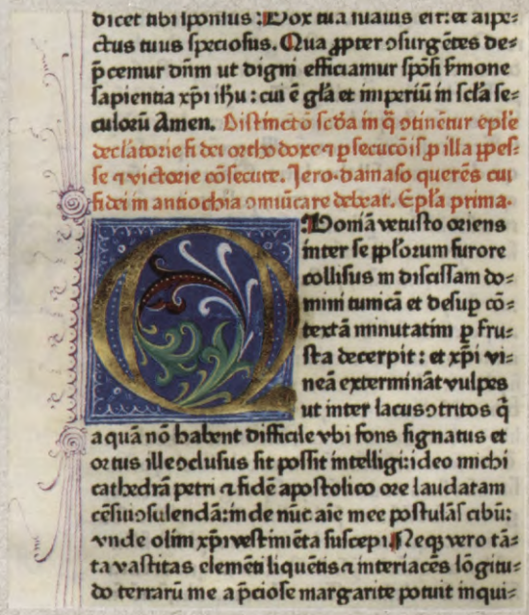

66. att. ***«Epistolae et tractatus Hieronymi»***. **Viena no vecākajām iespiestajām grāmatām LAB. Maincas 1470. gada izdevums**

Dievmāte ar Jēzus bērniņu klēpī. Firmas zīmes lietojuši arī izcili tipogrāfi ārpus Vācijas, piemēram, Johans Frobēns Bāzelē un Alds Manūcijs Venēcijā. *Festina lente* (steidzies lēnām) – tāda ir Alda Manūcija firmas zīmes devīze Venēcijā, ko papildina zīmējums: delfīns, kas apvijies ap enkuru. Delfīns kā kustības un dinamikas simbols, ko līdzsvaro nosvērtība – enkurs. Īpaša pētījuma tēma būtu šī gadsimta papīra dažādās ūdenszīmes.

Erharts Ratdolts Augsburgā iespiež 1486. gadā dažādu šriftu paraugus grieķu un latīņu valodā. Jau 1457. gadā Maincā drukātajai psalmu grāmatai bija vajadzīgs arī nošu teksts, bet tur to vēl iezīmēja ar roku; ap 1473. gadu notis jau iespiež tipogrāfiski. Daudzas inkunābulas saista ar savu skaisto iesējumu, piemēram, Štrālzundes pilsētas bibliotēkā. Reizēm gan iesējumam viduslaikos izlieto senus rokrakstus, un iesiešanai izlietotā makulatūra var izrādīties vērtīgāka par iesieto grāmatu. Pilsētās jau veidojas izcilu grāmatsējēju tradīcijas. Piemēram, 1473. gadā Strāsburgā iespiesto «*Speculum judiciale*» redzam Lībekas grāmatsējēja Henrika Kostera iesējumā.

Iespiestā vārda lielo svaru parāda Albrehta Dīrera gravīra 1498. gadā, kur tēlots, kā evaņģēlists Jānis «aprij» grāmatu. Bibliotēkas sāk veidoties arī Hanzas reģiona pilsētās. Saglabājies Hamburgas pilsoņa Hinrika Mūrmestera testaments–novēlējums 1481. gadā par viņa grāmatu tālāko likteni. Parādās jau pirmie tipogrāfijas attēli. Tāds ir Lionas «Nāves dejas» iespiedums 1491. gadā, kur redzams, kā nāve velk sev līdzi gan grāmatiespiedēju, gan grāmattirgotāju. Arī tik cienījamas profesijas nav no sava likteņa pasargātas.

15. gadsimta grāmatniecība vēl ir pārsvarā teoloģiska satura, un zobgaļi teic, ka arī filozofija tolaik vēl ir teoloģijas kalpone (*Ancilla theologiae*). Pat ceļojumu aprakstos vēl dominē Svētās zemes Palestīnas tematika. Tāds ir 1486 gadā Maincā izdotais Bernāra fon Breidenbaha darbs «*Peregrinatio in terram sanctam*». Arī grāmatniecības motīvi ir pārsvarā baznīctēvu darbu izdevumos, piemēram, Svētā Augustīna «*De civitate Dei*» izdevumā Bāzelē 1490. gadā vai Svētā Hieronima vēstuļu (*Epistolae*) izdevumā Bāzelē 1492. gadā. Bet parādās arī jau laicīga satura, pat eksakto zinātņu izdevumi. Tāds ir 1485. gadā Pētera Šefera Maincā iespiestais «*Gart der Gesundheit*» (Veselības dārzs), Ulmā 1482. gadā drukātais traktāts, kā cīnīties pret mēri, un turpat 1482. gadā iespiestais «*Regimen sanitatis*» (Veselības ceļvedis). Ir grāmatas, ko iespiež atkārtoti un bieži, piemēram, Ēlija Donāta latīņu valodas gramatiku «*Ars minor*», kas domāta iesācējiem, jo ir arī «*Ars major*» – tālāk tikušajiem. 15. gadsimts vairs nevairās no satīriskiem izdevumiem, un ātri populārs kļūst 1494. gadā Bāzelē iznākušais Sebastiāna Branta

67. att. **Lappuse no 15. gs. «Stundu grāmatas» latīņu un franču valodā (LAB)**

68. att. **Lappuse no 15. gs. «Stundu grāmatas» latiņu un franču valodā (LAB)**

«Muļķu kuģis» (*Narrenschiff*). Muļķība ir mūžīga un neuzvarama un muļķu kuģi nenogremdējami. Kā rāda Albrehta Dīrera raksturīgās gravīras, nerrs, muļķis var atļauties to, ko neiedrošināsies gudrais: pat Dievu paraustīt aiz bārdas. Tā ir satīra par viduslaiku dzīvi visā tās pilnībā. Arī par nelietderīgām studijām, kas dažreiz ir tikai tāda laika izniekošana. Par aplamām skolām, kur nereti pats skolotājs ir muļķis. Kāda A. Dīrera gravīra rāda amatniekus, kas strīda dēļ pamet kādas celtnes būvdarbu vadītāju. Līdzīga aina varēja būt arī viduslaiku Rīgā.

No 210 LAB esošajām inkunābulām, protams, ne visas nonākušas bibliotēkā tās dibināšanas gadā (1524). Ne visas tās bijušas pilsētas grāmatu apritē jau 15. gadsimtā, kad tās veidoja daļu no franciskāņu un dominikāņu klosteru bibliotēkām. Daļa inkunābulu nokļūst pilsētas bibliotēkā krietni vēlāk, pat vēl 19. gadsimtā, bet šādas un tām līdzīgas grāmatas veidoja Rīgas garīgo seju jau 15. gadsimtā, un pareizi spriež erudītais Nikolajs Bušs, sacīdams: «Ja arī no vecām klosteru bibliotēkām palikušas vienīgi atliekas, tad tomēr tās liecina par kādu apzinīgu mērķi, kas tālāk raksturo to garīgumu, ko veidoja pamatā atrodošies darbi [..]. Derīgais materiāls Livonijas viduslaiku garīgās dzīves pazīšanai un pētīšanai ir nabadzīgs un nepilnīgs.» Un tomēr. No daļas jāiet uz veselo. No esošā jāsecina par varbūtējo.

Ka daža 15. gadsimta grāmata bibliotēkā nonākusi vēlāk, liecina, piemēram, latīņu Bībeles izdevums Venēcijā 1483. gadā, kas nācis no kādreizējās grāfa Zaluska bibliotēkas un pirkts Rīgai tikai 1863. gadā kā dublets no Ķeizariskās bibliotēkas Sanktpēterburgā. Mēs nepakavēsimies pie LAB esošo inkunābulu individuālajiem bibliogrāfiskajiem aprakstiem, jo tie atrodami 1993. gadā iznākušajā Rūtas Astras Jēkabsones sastādītajā katalogā «*Incunabula Bibliothecae Rigensis*». Vairāk runāsim par šo inkunābulu saturu un to kopsakaru ar Vācijas un Eiropas grāmatniecību.

No 210 LAB inkunābulām 133 iespiestas Vācijā, 31 – Šveicē, 28 – Itālijā, 9 – Holandē, 5 – Beļģijā, 4 – Francijā. Visvairāk ir Strāsburgas (46), Bāzeles (31) un Nirnbergas (27) izdevumu. No LAB inkunābulām 204 ir latīņu valodā, tikai piecas vācu valodā un viena itāļu valodā. Ir gan reliģiska, gan laicīga satura izdevumi, bet pavisam trūkst viduslaiku daiļliteratūras viduslejasvācu valodā. Tā līdz Rīgai vai nu vispār nav nonākusi, vai gājusi bojā 16. gadsimta jukās.

Visvairāk starp LAB inkunābulām ir teoloģiska satura izdevumu. Īpaši pieminama 1500. gadā Lībekā uz pergamenta divās krāsās (melnā un sarkanā) iespiestā «*Missale Viburgense*», kas, cik mums zināms, ir vienīgais saglabājies eksemplārs pasaulē. Tas arī bijis tipogrāfa Stefana Arndesa pēdējais iespieddarbs, jo pēc tam viņš sācis strādāt par tiesas rakstvedi.

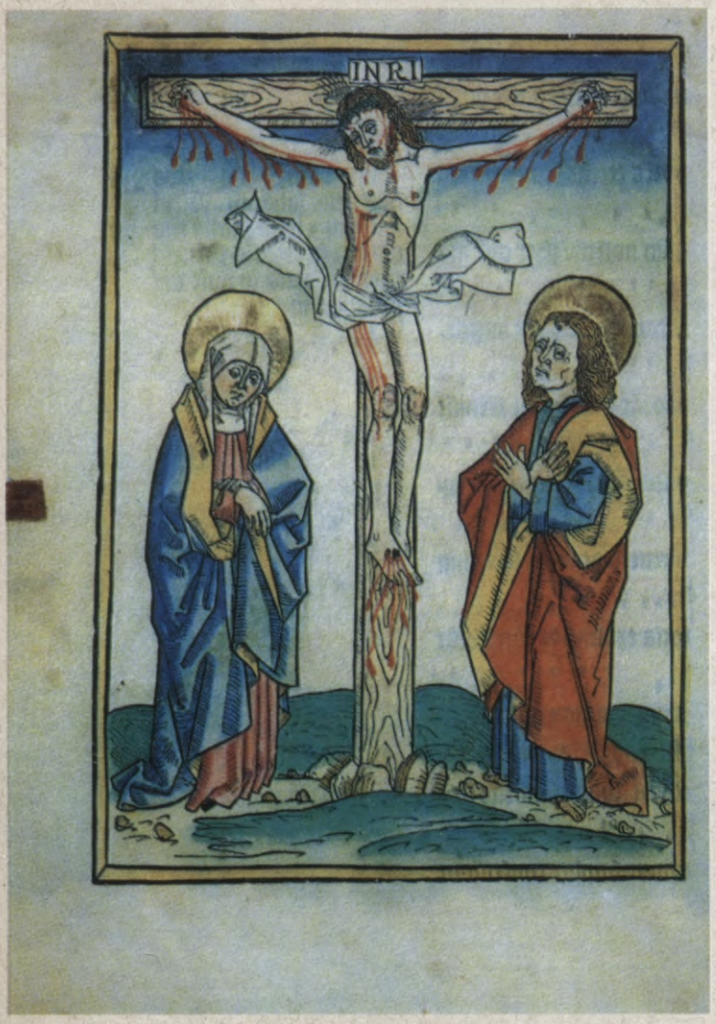

69. att. **Attēls no Lībekā 1500. gadā iespiestās inkunābulas *«Missale Viburgense»*, kas atrodas LAB un ir vienigais saglabājies eksemplārs pasaulē. Attēls idents ar 1488. g. Lībekā iespiestās *«Missale Aboense»* attēlu**

Misāle tapusi pēc Dānijas pilsētas Vīborgas pasūtījuma, bet rokraksts, no kura tā iespiesta, gājis bojā Kopenhāgenas ugunsgrēkā 1728. gadā. Šo misāli 1521. gadā pērk savam Svētā Stefana altārim Pētera baznīcā Rīgas liģeri (transportstrādnieki), bet grāmata dievkalpojumam ilgi nekalpo. Vispirms jau tāpēc, ka pēc pāris gadiem Rīgā sākas reformācija un katoliskā kulta nomaiņa. Otrkārt, arī tādēļ, ka misāles kalendārijs lāgā neatbilda Rīgas vajadzībām, jo te bija vairāki tikai skandināviem raksturīgi svēto vārdi un viņu piemiņas dienas. Misāle varbūt tieši tādēļ arī saglabājās, ka nebija katoļu kulta sastāvdaļa, bet vairāk grāmatniecības piemineklis. Grāmatu rotā vairāki kokgriezuma tehnikā darināti iniciāļi, un daļa no tiem iekrāsoti zilā krāsā. Vienīgā kokgriezuma ilustrācija attēlo krustā sisto Jēzu Kristu ar ērkšķu kroni galvā. Krusta pakājē redzam sērojošo Dievmāti un apustuli Jāni. Līdzīgas miniatūras ir arī citās Skandināvijai drukātās misālēs. Melno ādu, ar ko apvilkts koka iesējums, rotā spiests ornaments. Grāmatai ir slēdži, bet vākos iestrādātas misiņa pogas. Grāmatā ir vairāku tās lietotāju ieraksti, grāmatas beigās Johana Timma (1608), bet zem miniatūras mācītāja Natanaela Skodeiska (1715) ieraksts. Grāmatai ir 232 lapas, un iniciāļos redzami arī grāmatas motīvi.

Unikāla ir arī itāļu valodā Venēcijā 1496. gadā iespiestā spredikņu grāmata *«Plenarium»* ar savām 120 kokgriezuma ilustrācijām, jo tas ir vienīgais zināmais eksemplārs pasaulē. Rets un interesants ir arī *«Plenarium»* izdevums vācu valodā Lībekā (1493), kas bagātīgi ilustrēts. Zināms vēl tikai otrs šīs grāmatas eksemplārs Minsterē, bet tas ir nepilnīgāks. LAB inkunābula agrāk glabājusies tā sauktajā grāmatu somā, bet no tās palikuši vairs tikai

70. att. **Ķēniņš Dāvids ar arfu. Iekrāsots iniciālis Hildesheimas psalmu grāmatā (15. gs. sāk.)**

71. att. **Rakstāmpiederumu veikals. No Boloņas 15. gs. rokraksta**

fragmenti. Arī šīs inkunābulas ilustrācijās atkārtojas grāmatas motīvs.

LAB ir vairāki interesanti Bībeles izdevumi. Te ir latīņu Bībeles Nirnbergas izdevums (1482), jau pieminētais Venēcijas iespiedums (1483) no grāfu Zalusku kādreizējās bibliotēkas un Bāzeles izdevums (1492/1494). 1498. gada Bāzeles izdevumam ir ieraksts, ka grāmata piederējusi Rīgas franciskāņiem «*Liber minoritarum Rigensium*». Blakus Bībeles iespiedumam Bāzelē (1497) ar franciskāņu teologa Parīzes universitātes profesora Nikolaja Līra komentāriem redzam Bāzeles izdevumu 1498.–1502. gadā ar tā sauktajiem Hugona komentāriem. Līra komentētā Bībele vēlāk piederējusi rīdziniekam maģistram Heningam Vitem un no viņa rokām 1672. gadā nonākusi bibliotēkā.

«Diezgan droši var apgalvot, ka Rīgas mūki savā laikā stāvējuši izglītības kalna virsotnē,» raksta N. Bušs. «Taisni viduslaiku teoloģijas literatūrā atrodam avotus par tā laika vispārējo garīgo dzīvi.» Tiešām ar teoloģisko literatūru viduslaiku Rīga bijusi labi apgādāta. Te ir gan baznīctēvu raksti, gan viduslaiku teologu sacerējumi, piemēram, Akvīnas Toma darbi 12 dažādos iespiedumos. Ir katoļu kultam nepieciešamās liturģiskās grāmatas, izcilu viduslaiku spredikotāju darbi, baznīcas tiesību kodeksi, pāvestu dekrēti u. tml.

Rīgas minorītu klosterim piederējis izcilā 14. un 15. gadsimta teologa Johana Gērsona jeb Žana Žersona (1363–1429) darbu izdevums trīs sējumos Strāsburgā (1488). Viņš bijis daudzu populāru reliģisku sacerējumu autors, pats pretrunīga personība: piedalījies Jana Husa tiesāšanā, bet aizstāvējis Orleānas jaunavu Žannu d'Arku, kritizējis pastāvošo baznīcu, bet iebildis pret Bībeles tulkošanu nacionālajās valodās. Ticības prioritāte pretstatā prāta analīzei tuvina viņu vācu viduslaiku mistikai. Kādā kokgriezumā, domājams, redzams pats Ž. Žersons ar svētceļnieka spieķi rokā.

Ž. Žersona skolotājs bijis Parīzes universitātes profesors un vēlāk arī kanclers Pēteris no Aiji (*Petrus de Alliaco*, 1350–1420), kurš jau pirms Ž. Žersona asi kritizējis sava laika baznīcu, kas visai tālu nomaldījusies no Kristus evaņģēlija. LAB ir viņa traktātu un sarunu kopojums, kas izdots Briselē 1483. gadā, un viņa sentenču krājums, kas iznācis Strāsburgā 1490. gadā un 16. gadsimtā piederējis Rīgas mācītājam Gregorijam Plīnijam, Rīgas humānista Bazīlija Plīnija tēvam.

Pie izcilajiem 15. gadsimta spredikotājiem pieder Johans Herolts (miris 1418. gadā), kura darbu (*Sermones discipuli*) Nirnbergas (1480) un Deventeras (1485) izdevumi atrodami LAB. Šī Bāzeles dominikāņa spredikļu grāmata bijusi tik populāra, ka pirms 1500. gada iznākusi 30 reizes. Autors sevi pieticīgi pielīdzina skolniekam, kas raksta, vēl pats mācīdamies, nevis maģistram, kura domu gājienam ne katrs spēj izsekot.

Izcils spredikotājs bijis Verdenas Johans (miris 1437. gadā), kas savu spredikļu vai sarunu krājumu nosaucis «*Dormi secure*» (Guli droši jeb Guli bez rūpēm).

Šos spredi̧kus varot viegli apgūt arī mazāk mācīti ļaudis. LAB ir šī autora darbu izdevumi Nirnbergā 1494. un 1498. gadā. Bet Bāzeles minorīts Johans Gričs (*Gritsch*) savā 15. gadsimtā populārajā spredi̧ku krājumā izmantojis arī fabulas, anekdotes, antīkās kultūras mantojumu (piemēram, Ovīdija «Metamorfozes»). LAB ir šī savulaik populārā darba Nirnbergas izdevums 1479. gadā. Varētu vēl minēt Boloņas profesora dominikāņa Leonardo de Utino (1400–1469) sarunas par svētajiem (*Sermones de sanctis*), kas LAB ir Ķelnes 1473. gada iespiedumā, tāpat Ķelnē 1491. gadā iespiesto «*Stella clericorum*». Ka arī Livonijā bija populārs Svētās Annas kults, apliecina LAB atrodamais Leipcigas 1498. gada iespiedums ar leģendām par šo svēto (*Legenda S. Annae*).

72. att. **Štrālzundes grāmatas gotiskais iesējums**

Interesanta vēsture ir pāvesta Pija II darbam «*Epistolae familiares*», kas LAB ir Nirnbergas 1496. gada izdevumā. Grāmata iegūta no kādreizējā Rīgas dominikāņu klostera bibliotēkas, bet pirms tam tā piederējusi Tērbatas dominikāņu konventam, kā liecina arī ieraksts (*Liber Conventus Darbatensis*). Kad krievu karaspēks 1558. gadā ieņem un izlaupa Tērbatu, šī ir vienīgā grāmata, kas paliek pāri no pilsētas viduslaiku literatūras.

No mākslinieciskā viedokļa uzmanību saista LAB inkunābula, kas nākusi no kādreizējā Rīgas franciskāņu klostera, bet pirms tam piederējusi Rīgas klēriķim, bakalauram un maģistram Reinholdam Soltrumpam. Soltrumpu ģimene kādreiz mitusi Dortmundā, kur piederējusi pie pilsētas patriciešiem, bet 14. gadsimtā dzimta izceļo uz Livoniju. Reinholds Soltrumps ir Rīgas rātskungs (miris 1446. gadā), viņa dēls Johans Soltrumps – Rīgas birģermeistars (miris 1477. gadā). Soltrumpu nams atradies Vecpilsētas dzīvākajā daļā, agrākajā Bagātnieku, vēlākajā Grēcinieku ielā, un franciskāņu baznīcā ģimenei bijusi vikārija. Birģermeistara dēls Reinholds Soltrumps 1465. gadā bijis imatrikulēts Leipcigas universitātē un saucies *Magister ac decretorum baccalaureus*. Bet, kā teic, neslavē dienu pirms vakara. Soltrumpi saķildojušies ar Rīgas rāti un izstumti arī no baznīcas. Arhibīskaps pat nolādējis tos, kas piedalījušies Johana Soltrumpa bērēs, ieteikts viņa līķi aizvākt no Svētā Pētera baznīcas.

Reinholdam Soltrumpam piederējušās grāmatās dažkārt ielīmēti ksilogrāfiski novilkumi. Tādi ir arī 1475. gadā Strāsburgā izdotajā «*Practica iudicialis*». Vāka iekšpusē ielīmēti kokgriezumi, kas tēlo Svēto Trīsvienību un Svēto Kristoforu ar Jēzus bērniņu plecos. Tā kā Rīgā ir maz 15. gadsimta mākslas darbu, šīm ksilogrāfijām ir liela nozīme. Grāmatā arī ieraksts, ka Strāsburgā izdotais kodekss piederējis bakalauram un maģistram Reinholdam Soltrumpam.

Kokgriezumu ielīmes atrodamas arī citos LAB inkunābulu sējumos. Tāds ir Vincenta no Bovē «*Speculum historiale*» izdevums Strāsburgā 1473. gadā, kur ir vairākas ksilogrāfiskas gravīras: Svētais

T.LIVII PATAVINI HISTORICI DECADIS PRIMAE.

LIBER PRIMVS.

NAM PRIMVM OMNIVM SATIS CONSTAT TRO ia capta i cæteros ſ æuitum eſſe troianos:duobus Aenea An tenoreq; & uetuſti iure hoſpitii:& quia pacis reddendæq; He lenæ ſemper auctores fuerunt:omne ius belli achiuos abſti nuiſſe.Caſibus deinde uariis Antenorem cum multitudine enetum:qui ſeditione e paphlagonia pulſi:& ſedes & ducem regem pylæmene ad troiam amiſſo quærebãt: ueniſſe in in timum maris adriatici ſinũ:euganeiſq;qui inter mare alpeſq; incolebant:pulſis:henetos troianoſq; eas tenuiſſe terras & in quem primum egreſſi ſunt locum:Troia uocatur:pagoq; in de troiano nomẽ eſt:gens uniuerſa Veneti appellati.Aeneam ab ſimili clade domo profugum:ſed ad maiora rerum initia ducẽtibus fatis primum in Macedoniam ue niſſe inde in Siciliam quærentem ſedes delatum:a Sicilia claſſe laurentem agrum te nuiſſe:Troia & huic loco nomen eſt.Ibi egreſſi troiani:ut quibus ab imméſo prope errore nihil præter arma & naues ſupereſſet:cum prædam ex agris agerẽt: Latinus rex aborigeneſq;qui tum ea tenebat loca: ad arcendam uim aduenarum armati ex urbe atq; agris cõcurrunt.Duplex inde fama eſt:alii prælio uictum Latinum pacem cum Aenea:deinde affinitatem iunxiſſe tradũt.alii:cum inſtructe acies conſtitiſſent:

73. att. **Tita Livija «Romas vēstures» izdevums Venēcijā (1495). LAB inkunābula**

Kristofors, Svētais Antonijs, Svētais Sebastiāns. Attēlota arī Golgātas aina.

No vairākiem viedokļiem interesants ir Leipcigas iespiedums 1489. gadā «*Epistula de miseria curatorum seu plebanorum*», kas sarakstīts it kā vēstules veidā. Tā adresēta kādam jaunam cilvēkam, kas grib kļūt par garīdznieku. Šis tiešām varētu būt godājams amats, bet garīdznieku viņa darbā apdraud vismaz deviņi velni. Patrons, kas to vien cenšas, kā mācītāju pazemot. Liekulīgais ķesteris, slinkais kapelāns – mācītāja palīgs; protams arī mācītāja ekonome, kas cenšas viņu pavedināt uz miesas apgrēcību. Šos jaunā garīdznieka kārdinājumus varētu vēl turpināt. Ne katram pa spēkam nest šādu kārdinājumu nastu. Inkunābulā ir arī skaists kokgriezums ar grāmatas motīvu.

Mazāk bibliotēkā ir filozofijas, loģikas un jurisprudences grāmatu, jo 15. gadsimtā vēl valda teoloģija. Galvenokārt tie ir dažādie Aristoteļa mācības traktējumi, piemēram, tā sauktā Spānijas Pētera, vēlākā pāvesta (1276–1277) Johana XXI izklāstā, kas LAB atrodams Nirnbergas 1494. gada izdevumā. Šī grāmata bibliotēkā nonākusi no kādreizējā Rīgas dominikāņu klostera (*Liber conventus Rygensis ordinis fratrum praedicatorum*).

Aristoteļa darbus 15. gadsimtā komentējis viduslaikos iecienītais franciskānis Parīzes universitātes profesors Petrs Tartarets (*Petrus Tartaretus*), kura darbus LAB pārstāv trīs Lionas izdevumi 1500. gadā, piemēram, «*Expositio totius philosophiae nec non metaphysicae Aristotelis*». Liela bijusi P. Tartareta ietekme 1502. gadā dibinātajā Vitenbergas universitātē līdz pat Filipa Melanhtona laikam. Jāpiebilst, ka P. Tartareta darbu zinātniskā izvērtēšanā piedalījies arī kāds livonis, maģistrs Mārtiņš Molendorfs no Tērbatas bīskapijas. Viņš studējis Greifsvaldē (1487) un Parīzē, no 1491. gada darbojies Freiburgas universitātē, 1498. gadā bijis tās rektors.

Agrīns Aristoteļa filozofijas skaidrojums atrodams jau 6. gadsimta filozofa Boēcija darbā «*De consolatione philosophiae*», kas LAB ir Ķelnes 1497. gada izdevumā. Grāmatā atrodamas neskaitāmas piezīmes uz teksta malām, kas liecina par tās intensīvu lasīšanu. Teksta ilustrācijai ir didaktiska ievirze: skolotājs sēž savu klausītāju priekšā ar spieķi rokā. Tātad tipiskā viduslaiku nūjas disciplīna. Ievadījums Aristoteļa filozofijā ir arī 1478. gadā Florencē izdotā «*Expositio Ethicorum Aristotelis*».

Viena no skaistākajām LAB inkunābulām ir 12. gadsimtā Boloņas mūka Graciāna veidotais dekrētu krājums (*Decretum*), kas LAB ir Bāzeles 1476. gada izdevumā. Te sakopoti baznīcas tiesiskie priekšstati, kuriem jau bija likuma svars. Pieminams 1482. gadā Ķelnē iespiestais «*Corpus juris civilis*», tāpat Leipcigā 1487. gadā iespiestā ķeizara Frīdriha I Barbarosas izdotā privilēģija, Eikes fon Repgova «Sakšu spoguļa» (*Sachsenspiegel*) iespiedums Leipcigā (1490). Ir arī vairāki pāvestu – Gregora IX un Bonifācija VIII dekrētu kopojumi. Ar kanonisko tiesību skaidrojumu

74. att. **Aristoteļa darba «Par dvēseli» *(De anima)* izdevums Ķelnē 1497. gadā. Kokgriezums veidots Parīzē**

75. att. **Ar zeltu iekrāsots iniciālis 1482. gadā Nirnbergā iespiestajā inkunābulā *«Alexander de Hales. Summa universae theologiae»*. (LAB)**

Bībelē saistīts Bāzeles izdevums 1488. gadā «*Concordantiae Bibliae et Canonum*». Varētu minēt vēl veselu virkni viduslaiku juristu, bet viņu vārdi mums maz ko izsacītu.

Viena no izcilākajām LAB vēsturiska satura inkunābulām ir Hartmaņa Šēdela (1440–1514) pasaules hronika (*Liber chronicarum*), ko bibliotēkā pārstāv Augsburgas 1497. gada izdevums, kas kādreiz piederējis Baltijā pazīstamajai Kampenhauzenu dzimtai. Grāmatas pirmizdevums latīņu valodā 1493. gadā Nirnbergā atrodams LNB.

Hartmaņa Šēdela hronika bija viena no gadsimta nogales slavenākajām grāmatām, kas iznāca gan latīņu (326 lapas), gan vācu (297 lapas) valodā. Grāmata maksājusi sešus guldeņus. Te veiksmīgi apvienojies agrīnais humānisms, zinātne, māksla, kartogrāfija un tipogrāfijas sasniegumi. Pasaules karti hronikai zīmējis Nirnbergas ārsts un ģeogrāfs Hieronims Mincers, un šinī kartē redzama arī Rīga un Livonija. Grāmatas izdošanu sponsorējuši divi bagāti Nirnbergas tirgotāji. Pēc pirmā sponsorējuma 1492. gada martā top līgums ar tipogrāfu Antonu Kobergeru, kas līdz gadsimta beigām iespiedis aptuveni 250 grāmatu, un pēc gada un četriem mēnešiem jau ir gatavi pirmie latīņu varianta eksemplāri. Grāmatas teksta autors ir Nirnbergas ārsts, humānists, čakls grāmatu un rokrakstu vācējs Hartmanis Šēdels. Viņš studējis medicīnu, jurisprudenci un vēl citas zinības Leipcigā un Padujā, apceļojis krietnu daļu Eiropas. Vairāk nekā 1800 kokgriezumu grāmatai veidojis A. Dīrera skolotājs Mihaels Volgemūts un Vilhelms Pleidenvurfs. H. Šēdela hronikas formātu un tipāžu savai Apokalipsei un vēl citiem darbiem vēlāk pārņēmis jaunais Albrehts Dīrers. Grāmatā ir daudz dažādu pilsētu panorāmu, bieži tas ir pats pirmais kādas pilsētas tēlojums grafikā. Varbūt var šaubīties par kādu Lietuvas vai Prūsijas skatu, toties liela ticamība ir viduslaiku vācu pilsētu attēliem, jo Ķelnē, Lībekā, Erfurtē, Magdeburgā, Ulmā un vēl citur noteikti ir pabijis gan H. Šēdels pats, gan viņa grāmatas ilustratori. H. Šēdela hronika agri nonāk Frankfurtes grāmatu tirgū, bet jau agri parādās arī pirmie pirātiskie, nelegālie grāmatas pārdrukājumi, piemēram, Augsburgā (1495) H. Šēdela hronika vairākkārt izdota faksimilizdevumos un arī tā iepriecinājusi viduslaiku vēstures pētniekus. LAB eksemplārā iesējuma cūkādā iespiests ornaments ar gadskaitli «1598», bet Pilsētas bibliotēkai grāmata dāvāta 1788. gadā. Domājams, kāds

eksemplārs jau 15. gadsimtā bija rīdzinieku lietošanā.

Populāra viduslaikos ir arī vestfāleniešа Vernera Rolevinka (1425–1502) sacerētā inkunābula «*Fascilus temporum*», kas LAB ir divos Strāsburgas izdevumos (1487, 1490). Jau 12. gadsimta teologs Hugo no Svētā Viktora klostera Parīzē bija secinājis: «Es domāju, ka tu tik droši nestāvētu alegoriju augstumos, ja vien vēsture tev nesagādātu cietu pamatu.» Jāpiemin antīkās pasaules vēsturnieka Jozefa Flāvija (ap 37–ap 100) darbs «*De antiquitate Judaica. De bello Judaico*», kas LAB ir Venēcijas 1499. gada izdevumā. Utrehtā 1475. gadā iznācis Aleksandra Lielā dzīves apraksts (*Historia Alexandri Magni*), bet Nirnbergā 1484. gadā plašākā viduslaiku vēstures hronika, ko sacerējis dominikānis Antoniuss Florentinuss (1389–1459). Interesanta ir 1495. gadā Venēcijā iespiestā Tita Līvija Romas vēsture (*Historia Romanae decades*), jo te ir četras daļēji iluminētas ilustrācijas. Specifiska ievirze ir 12. gadsimta autora Pētera Komestora (*Comestor*) «*Historia scholastica*», kas LAB ir Strāsburgas 1485. gada izdevumā. Pēteris Komestors (miris 1179. gadā) bijis Parīzes universitātes kanclers. Raksturā viņš bijis straujš un neiecietīgs, bet zinātniskajā darbā pacietīgs un rūpīgs, tāpēc pat iesaukts par istabā tupētāju (*Manducator*). Daļēji vēsturei, daļēji daiļliteratūrai pieskaitāms antīkās pasaules un viduslaiku leģendu kopojums «*Gesta Romanorum*», kas LAB skatāms Strāsburgas 1485. gada izdevumā. Starp LAB inkunābulām redzam arī Vergilija, Ovidija, Horācija, Marciāla un vēl citu antīkās pasaules literatūras klasiķu darbu izdevumus, galvenokārt Itālijas (Venēcijas) iespiedumos. Bet Senekas vēstules Lucīlijam (*Epistolae ad Lucillium*) izdotas Romā (1475) un Leipcigā (1497).

Salīdzinoši mazāk ir inkunābulu, kas attiecas uz medicīnu un dabaszinātnēm. LAB ir viena no agrīnajām medicīnas grāmatām, kuras autors ir Matejs Silvatikuss. Tā ir Venēcijā 1480. gadā iespiestā «*Liber pandectarum medicinae*», kas kādreiz piederējusi Rīgas ārstam Johanam Bavāram, par ko liecina arī daudzās piezīmes uz lappušu malām. Iniciāļi šinī inkunābulā iekrāsoti zili un sarkani, pat ietonēti ar zeltu. Inkunābula ir skaista, lai gan tai pavisam necils kartona iesējums. Johanam Bavāram piederējis arī Milānas izdevums 1494. gadā «*Expositiones in Avicennae tractatum*» un Ferrāras izdevums 1493. gadā «*Expositio super Aphorismos Hippocratis et Galeni commentum*».

1474. gadā Bāzelē iespiests 15. gadsimta autora Tarentas Valeska darbs par cīņu ar mēri un citām epidēmijām (*De epidemiae et peste*). Autors balstās uz Hipokrāta, Galēna un citu medicīnas klasiķu uzskatiem, bet izsaka arī savus novērojumus un pieņēmumus. Veselība esot atkarīga no četriem pamatelementiem: mitruma, sausuma, karstuma un aukstuma. Tiek runāts par asins nolaišanu, diētu un citiem ar veselības aprūpi saistītiem jautājumiem. Pret mēri autors ieteic kvēpināmās zāles, mazgāšanos ar etiķi. Ja cilvēks ar mēri saslimis, tad virs pampuma jāuzliek gailis, kam inde jāizsūc, vai arī pampums jānoklāj ar gliemežiem. Nelaimes vēstneši varot būt komētas, krītošas zvaigznes un citas ugunīgas debess parādības, neredzētu sienāžu, krupju un varžu parādīšanās. Autoram šķiet, ka viņa autoritāti ceļ apgalvojums par paša pārdzīvotām septiņām mēra epidēmijām.

15. gadsimta vidū Rīgā gan dzīvojis un darbojies arī ievērojams profesionāls mediķis, medicīnas licenciāts Johans fon Osenbruge jeb Kersenbroks. Viņš bijis Rīgas domkungs un vairāku Livonijas ordeņa mestru ārsts.

Starp dažāda satura grāmatām pieminēsim Utrehtā 1475. gadā izdoto grāmatu par šaha spēli (*De ludo scachorum*), kuru sarakstījis 13. gadsimta autors Jakobs Kesolis (*Cessolis*). Interesants ir 1497. gadā Leipcigā iespiestais Padujas universitātes profesora Franciska Nigera (miris 1513. gadā) vēstuļu paraugu krājums (*Modus epistolandi cum epistolis exemplaribus annexis*). Esot pavisam 20 vēstuļu

76. att. **Tā sauktais Hanuša psaltērijs – Bohēmijas grāmatu mākslas un tā dēvētā skaistā stila paraugs. Iniciālis ar ķēniņu Dāvidu (1483). Prāga**

veidi, katram no tiem savi rakstīšanas noteikumi. Pat mīlestības vēstule varot būt gan ar godīgu un tiklu nolūku, gan arī pavisam bezkaunīga.

Viduslaiku Rīgas grāmatu repertuārā, bez šaubām, ir robi. Varam runāt tikai par saglabāto, bet vēl vairāk varbūt bijis mums šobrīd nepieejamā, neatgriezeniski zudušā. Nevienā no lielajām Rīgas bibliotēkām, piemēram, tagad nav Sebastiāna Branta «Muļķu kuģa» pirmizdevuma Nirnbergā 1494. gadā. Droši

77. att. **Vincenta no Bovē *«Speculum historiale»* Strāsburgas izdevums (ap 1473) (LAB)**

78. att. **Nolādējums grāmatu zagļiem Laktancija darbu 1497. gada izdevumā (LAB)**

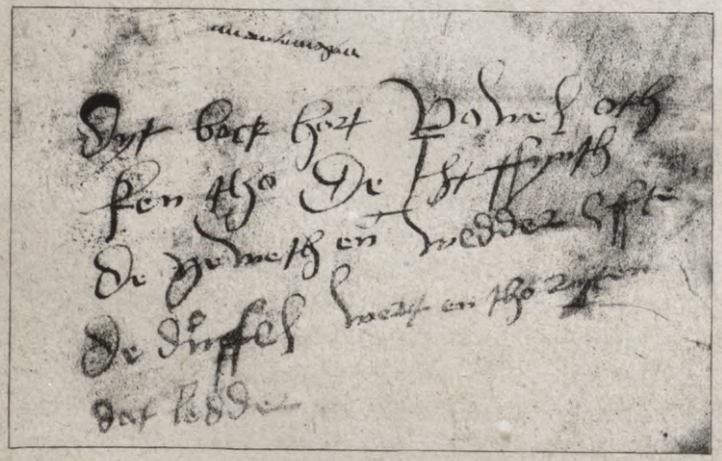

vien tāds bija 15. gadsimta nogalē vai 16. gadsimtā. Jo negribas ticēt, ka «Muļķu kuģis» nebūtu piestājis arī Daugavgrīvā, gluži vienkārši aizpeldējis Rīgai garām. Vai dzīvība bijusi un būs mūžīga, var vēl šaubīties, bet muļķība gan. Iznīdēt to nav cilvēku spēkos; to var uz brīdi tikai ierobežot. S. Branta satīra ar izteiksmīgajiem A. Dīrera kokgriezumiem kļūst visai populāra. Šo darbu tulko vairākās valodās. Tas stāv kūmās 1509. gadā Rosterdamas Erasma sacerētajam «Muļķības slavinājumam». S. Brants vēršas pret muļķību visās tās izpausmēs. Muļķu, kas labprāt dodas uz Narragoniju jeb savu Muļķu zemi, nekad nav trūcis. Un netrūks. S. Brants arī izsaka bažas, vai grāmatu pieaugums tiešām vairo zināšanu kopumu. Grāmatu top arvien vairāk, bet gudrības pieaugums tā arī nav jūtams. «Var kaudzēm drukāt grāmatas / Bet bieži bezvērtas ir tās,» rezignēti bilst S. Brants.

Neliela, bet interesanta inkunābulu kolekcija (61) ir LNB. LAB iespieddarbi bija pārsvarā vācu pilsētu izdevumi (133 no 210), bet LNB ir samērā daudz Itālijas iespieddarbu (27 no 61). Te ir Dantes «Dievišķās komēdijas» izdevums Florencē 1481. gadā, itāļu humānistu darbu izdevumi, Romas un Florences vēstures iespiedumi. Te ir Varacas Jakoba «Zelta leģendas» Strāsburgas izdevums 1483. gadā. LAB ir daudzi latīņu Bībeles izdevumi, toties LNB ir trīs *Biblia Germanica* Nirnbergas 1483. gada izdevumi. Pieminams Ezopa fabulu izdevums Augsburgā 1477. gadā, tāpat Ķempenes Toma dzīves stāsts un darbu izdevums Nirnbergā 1494. gadā. Skaista ir Nirnbergā 1498. gadā ar senu nošu tekstu rotātā «*Missale Salisburgense*». Interesants ir viduslaikos populārās Ēlija Donāta gramatikas izdevums Venēcijā 1500. gadā ar pilnīgu kolofonu. LNB atrodas viena no nedaudzajām angļu inkunābulām, kas šobrīd saglabājušās. Tā ir Svētā Hieronima «*Vitae sanctorum patrum*» (Svēto tēvu dzīves apraksti), kas iespiesti Vestminsterā 1495. gadā.

RĪGA HANZAS PILSĒTU LOKĀ

«Lībeka ir preču nams.
Ķelne ir vīna nams.
Braunšveiga ir ieroču nams.
Danciga ir labības nams.
Hamburga ir alus nams.
Magdeburga ir maizes nams.
Rostoka ir iesala nams.
Līneburga ir sāls nams.
Štetīne ir zivju nams.
Rīga ir kaņepāju un sviesta nams.
Rēvele ir vaska un linu nams.
Krakova ir vara nams.
Visbija ir piķa un darvas nams.»

(Hanzas skaitāmais pantiņš)

Rīga nepieder pie pašām pirmajām Hanzas savienības pilsētām, kādas bija Lībeka vai Hamburga, bet Rīga nepieder arī pie tām pilsētām, kas Hanzas savienībā iestājās tikai 14. vai 15. gadsimtā, piemēram, Krakova (1430). Rīga nepieder pie pilsētām, kas pragmatisku apsvērumu dēļ gan iestājās, gan izstājās; Rīga bija uzticīga Hanzas savienības locekle no 1282. gada līdz pat šīs savienības norietam 17. gadsimtā. Tas, protams, nenozīmē, ka Hanzas pilsētu starpā būtu valdījusi ideāla saskaņa. Domstarpības bijušas jautājumā par iekšējo tirgu, attiecībās pret Novgorodu, arī holandiešu un angļu tirgotājiem.

Rīga jau agri pauž savu patstāvību un varbūt daļēji tāpēc nereti paliek vientuļa. Kad 1498. gadā Valters fon Pletenbergs lūdz pārējo Hanzas pilsētu atbalstu cīņā pret Krievijas agresiju, panākumi mazi. Tā kā Rīgas pilsētas, Rīgas arhibīskapa un Livonijas ordeņa ieilgušās ķildas nelabvēlīgi ietekmē Lībekas tirdzniecību, kā vidutājs uz Rīgu 1490. gadā dodas Lībekas rātes sindiks Alberts Krancs (miris 1517. gadā). Viņa darbos ir fiksēti arī notikumi Livonijā 15. gadsimta nogalē. A. Krancs ir ne tikai Lībekas rātes ierēdnis, viņš ir ievērojams sava laikmeta teologs, vēsturnieks, diplomāts. Vairākos viņa darbos, piemēram, «*Wandalia*» (1519) un «*Saxonia*» (1520), iztirzāta arī Livonijas vēsture. Viņš dzimis Hamburgā, no 1463. gada studējis Rostokas universitātē, vēlāk arī Ķelnē, Maincā, Perudžā. Pievērsies teoloģijai, filozofijai, jurisprudencei, vēsturei. Bijis docents, Filozofijas fakultātes dekāns, vēlāk arī rektors (1482) Rostokā. 1493. gadā viņš pārceļas uz Hamburgu, ir tur gan pilsētas sindiks, gan kanoniķis. Viņu bieži sūta dažādās grūti veicamās diplomātiskās misijās. Lielu ievērību gūst arī viņa vēlāk iespiestie vēsturiskie darbi «*Dania*» (1546), «*Metropolis*» (1548). Viņu dēvē par Brēmenes-Ādama tradīcijas turpinātāju Ziemeļeiropas historiogrāfijā. Saglabājies viņa attēls, kas ir ne katram tālaika cilvēkam.

Iepriekšējā nodaļā runājām par rokraksta grāmatniecību un inkunābulām 15. gadsimta Rīgā. Šoreiz par vēl citiem senās Rīgas kultūras aspektiem uz Vācijas un vispār Eiropas kultūras fona. 15. gadsimtā Vācijā notiek vairāku lielu katedrāļu tālākceltniecība vai pārbūve. Var minēt Ķelni, Strāsburgu, Augsburgu, Ulmu, Erfurti, Frankfurti pie Mainas, Freibergu, Stendālu. Rosīga celtniecība notiek arī, pārbūvējot dažādās halles tipa baznīcas Minsterē, Zēstē, Braunšveigā, Nirnbergā, Vismārā, Rostokā, Līneburgā, Dancigā, Tornā, Rēvelē. Lielākā daļa no nosauktajām ir Hanzas savienības pilsētas. Top arī ievērojami laicīgās celtniecības objekti, piemēram, Braunšveigas, Goslāras, Vernigerodes rātsnami, Marīenburgas Vācu ordeņa pils, Lībekas monumentālie Holstenes vārti (*Holstentor*, 1466–1478). Bet 15. gadsimtā vietumis jau zudis agrākais celtniecības patoss, vairākas baznīcas, piemēram, Vismārā, paliek nepabeigtas.

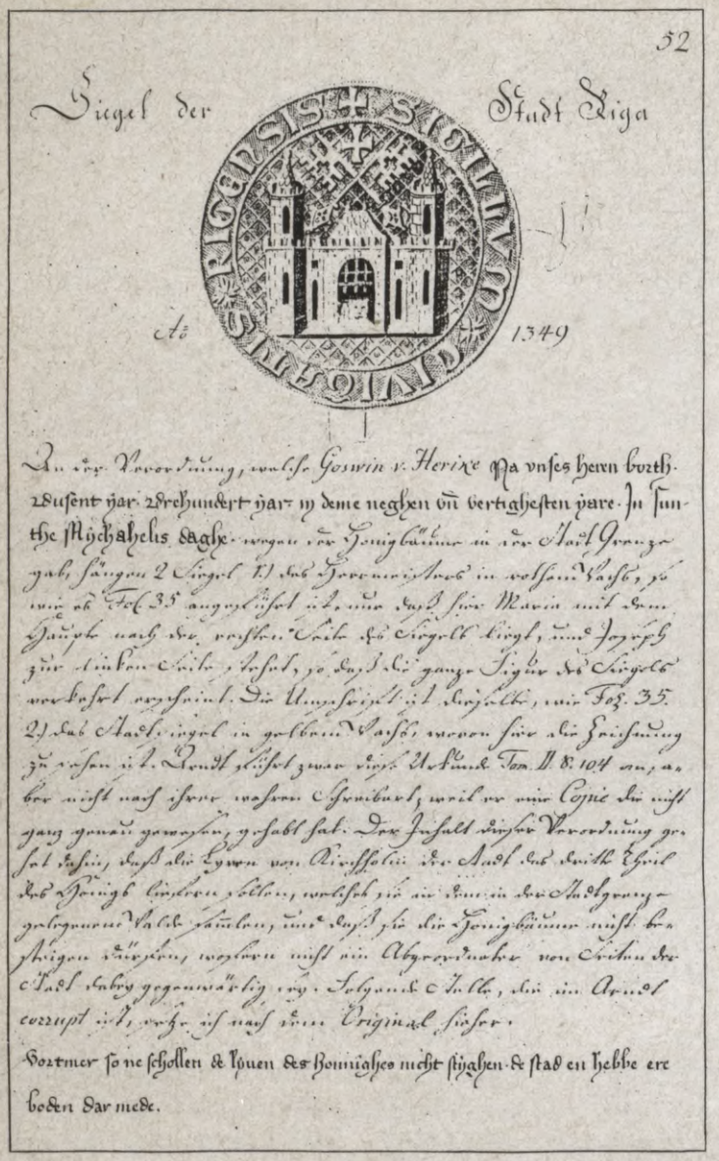

79. att. **Rīgas ģerbonis 1349. gadā. J. K. Broces pārzīmējums**

Hanzas pilsētas jau ir pārkāpušas savas slavas zenītam, un sakrālajā arhitektūrā iestājas zināms apsīkums. Toties rosīgi ir vācu gleznotāji, koktēlnieki, grafiķi. Minēsim Stefanu Lohneru, Nikolasu van Leidenu, Berntu Notki, Hermenu Rodi, Feitu Štosu, Mihaelu Paheru, agrīno Albrehtu Dīreru ar viņa «Apokalipsi» (1498), Mihaelu Volgemūtu, Martīnu Šongaueru. Vācu kultūras reģionam nozīmīga ir nīderlandiešu brāļu Eiku, Hieronima Bosha un jo sevišķi Hansa Memlinga (ap 1433–1494) darbība.

Par Rīgas lielākajām baznīcām – Domu un Svētā Pētera baznīcu – ir atsevišķi pētījumi, tādēļ tikai īsi par dažām 15. gadsimta celtniecības iezīmēm. Saglabājušies Rīgas Pētera baznīcas būvrēķini par 1408./1409. gadu. Te minēti būves izdevumi, dažādas izmaksas, arī darba algas. Būvi vadījis meistars Johans Rumešotels no Rostokas, un rīdziniekiem viņu ieteicis rostokietis Johans Petersens. Rumešotelam palīdzējis dēls Kerstens, tāpat amata zellis Hinriks Hauerbeke. Būvē iesaistīti arī Rīgas amatnieki, piemēram, mūrnieki Jēkabs Everts, Klāvs Svarte, namdaris Pēteris, akmeņkalis Hanss un citi. Būvi sekmējuši, domājams, arī latviešu tautības palīgstrādnieki. J. Rumešotels Pētera baznīcas celtniecībā centies izmantot Mēklenburgā un Holšteinā gūto pieredzi, to, ko viņš redzējis Rostokā, Lībekā, Vismārā, Štrālzundē un vēl citur. Bet 1406. gadā sāktā pārbūve 1409. gadā apsīkst un pēc Vācu ordenim neveiksmīgās Tanenbergas kaujas 1410. gadā celtniecība tiek pārtraukta. Par visām J. Rumešotela iecerēm Rīgā var izteikt vienīgi minējumus. Pārbūvēto baznīcu Rīgas arhibīskaps atklāj tikai 1419. gadā.

Kā liecina arhīvos saglabātie rēķini, dažādi Svētā Pētera baznīcas darbi turpinājušies visu 15. gadsimtu. Ir ziņas, piemēram, par 1456. un 1487. gadu. Gailis Pētera baznīcas tornī bijis skatāms jau 1437. gadā. Par baznīcas atjaunošanu stāstīts Hermaņa Helevēga hronikā. Baznīcā tiek iekārtoti arvien jauni altāri, palīgaltāri, dibinātas vikārijas. Tā nav tikai Rīgas patriciešu ierosme. Latviešu tautības nesēji vai kuģu krāvēji dibina šeit savu altāri 1458. gadā un cenšas, lai tas neatpaliktu greznumā no pārējiem. 15. gadsimta nogalē top tas Pētera baznīcas tornis, ko skatām S. Minstera «Kosmogrāfijas» 1550. gada izdevumā. Pētera baznīcas torņa smailē 1491. gadā ievietotā vēstījuma tekstu centies norakstīt J. K. Broce savā «*Sylloge diplomatum Livonicum*». Rīgas pilsētas ierēdņu amata noteikumos jau 1414. gadā sacīts, ka apvienības eltermanim jārūpējas, lai tiktu nolasītas visas Pētera baznīcā paredzētās mises. Par dvēseļu misēm rakstīts arī melngalvju 1416. gada šrāgās.

Pārmaiņas 15. gadsimtā piedzīvo arī citas lielākās Rīgas baznīcas. 1421. gadā pilsēta dāvā Doma baznīcai zelta trauku, kas rotāts ar pērlēm. Arī Doma baznīcā arvien pieaug altāru skaits. Rīgas Doms iekārtojuma ziņā nebūt neatpaliek no sava parauga Lībekas Doma. Sevišķa uzmanība arhibīskapa katedrālei tiek pievērsta, sākoties Silvestra Stodevešera valdīšanai (1448).

15. gadsimtā Rīgā baznīcas izdaiļo jau arī vietējie amatnieki un mākslinieki. Kokgriezējs Jēkabs ap 1473. gadu darinājis biktskrēslu Svētā Jēkaba baznīcai. Jēkaba baznīcai 1480. gadā tiek iegādāts jauns zvans, kas atradies ārpus baznīcas zem tam paredzēta neliela jumtiņa. Pēc 1430.–1484. gada inventāra saraksta Jēkaba baznīcai piederējuši vairāki biķeri, divas monstrances, trīs misāles, divas votivālijas (veltījuma grāmatas), viena agenda (rokasgrāmata), trīs psalmu grāmatas, baznīcas vizitāciju grāmata – kopā ap 20 grāmatu. Varētu jautāt: vai tas ir daudz vai maz? Svētā Jāņa hospitāļa baznīcā Rēvelē 1448. gadā bijušas tikai deviņas grāmatas, bet Dancigas Svētās Marijas baznīcas viduslaiku bibliotēkai 15. gadsimtā piederējušas 263 grāmatas. Tātad šie lielumi ir nosacīti, relatīvi. Liturģiska, juridiska un vēsturiska satura grāmatas bijušas arī Livonijas ordeņa pilīs. Piemēram, Prūsijas 63 ordeņa konventos ap 1400. gadu kopumā bijušas 993 grāmatas. Tas jau ir ievērojams skaitlis.

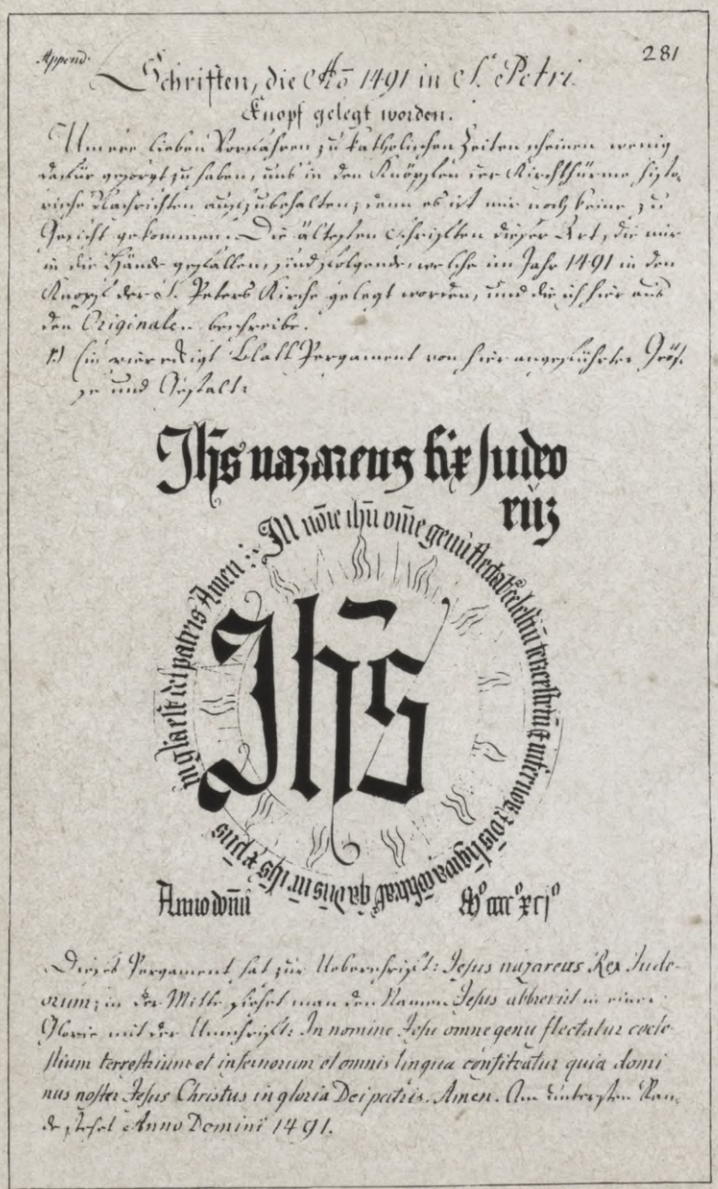

80. att. **Dokumenti, kas 1491. gadā tika ievietoti Rīgas Pētera baznīcas torņa smailē. J. K. Broce. *"Sylloge diplomatum"*, 1. sēj. (LAB)**

Tā kā Rīgas melngalvjiem bijis altāris Rīgas franciskāņu Svētās Katrīnas baznīcā, tie daudz rūpējušies par šīs baznīcas izdaiļošanu. 1430. gadā melngalvji dāvā baznīcai divu logu iestiklojumus, kas tiem maksā 107 mārkas, un 1431. gadā Lībekā par 74 mārkām pasūtītu altāra gleznu. Dāvāti vēl arī solu rotājumi, sudraba trauki, altāra izgreznojumi, priesteru tērpi. Bijušās Katrīnas baznīcas sienu gleznojumi pieder pie vecākajām viduslaiku freskām Latvijā.

Ilgstošajos Rīgas pilsētas un ordeņa karos tikpat kā nopostīta tiek dominikāņu Svētā Jāņa baznīca, saglabājas tikai baznīcas mūru apakšējā daļa, ziemeļrietumu portāls, vārti. Baznīca tās pašreizējā veidā jau ir vēlāku laiku celtne. Lielas pārvērtības pieredz arī Svētā Jura baznīca un teritorija ap to. Pēc 1452. gada Salaspils līguma Jura sēta līdz ar tur esošo baznīcu pienākas Rīgas arhibīskapam, bet 1488. gadā Rīgas pilsēta tur ierāda mitekli arī terciāriešu klosterim. 1494. gadā šinī teritorijā top Kampenhauzena vārdā nosauktā patversme nabaga ļaudīm (*Campenhausens Elend*).

No 15. gadsimta mākslas darbiem gan maz kas saglabājies. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā atrodam Rīgas

81. att. **Simbolisks Hamburgas skats Konrāda Boto sacerētajā «Saksijas hronikā», kas izdota Maincā 1492. gadā**

amatnieku aizgādņa Jāņa Kristītāja skulptūru – nezināma autora kokgriezumu. Te arī kādreizējās Svētās Marijas ģildes altārim piederējusī «Marijas nāve» – 15. gadsimta otrās puses kokgriezums. Līdz galam nav noskaidrota kokgriezuma «Marijas nāve» autorība. Dažs to saista ar Lībekas mākslinieka Hansa Heses darbību ap 1460. gadu, citi meklē piederību Bernta Notkes skolai vai Heninga fon der Heides darbnīcai. 15. gadsimta tēlniecība kļūst neatkarīgāka no arhitektūras formām. Ar Melngalvju namu saistāmas 15. gadsimta koka skulptūras: Svētais Juris, Svētā Anna, Svētā Ģertrūde. Muzejā ir alvas kannas no 15. gadsimta beigām, Rīgas ormaņu amata zīmogs no 1469. gada.

J. K. Broce pārzīmējis vairākus 15. gadsimta kapakmeņus Rīgas baznīcās. Tāds ir Hinriham Velem ar dzīvesbiedri (*Hinrich Wele cum uxore*) veltītais kapakmens pēc 1458. gada Svētā Jēkaba baznīcā (*Monumente*, I, 13). Tikai miroņkauli paliek pāri no iznīcīgās cilvēka miesas. J. K. Broce uzzīmējis ap 1472. gadu Kordam Durkopam veltīto kapakmeni Rīgas

82. att. **Gotlandes baznīcu vitrāžas (13. un 14. gs.)**

83. att. **Ziemeļvācijas Hanzas pilsētu – tā dēvēto vendu pilsētu ģerboņi**

Doma baznīcā ar zīmīgo, viduslaikiem raksturīgo devīzi «Kristus ir mana dzīvība» (*Monumente*, I, 166).

Blakus sakrālajām celtnēm attīstās arī laicīgā arhitektūra, kur it īpaši izpaužas vietējo apstākļu ietekme. Ap 1500. gadu Rīgā gan jau izmantota visa vecpilsētā celtniecībai noderīgā platība un jāsāk domāt par celtniecību ārpus pilsētas valņiem. Pēc 1491. gada, kad ordenis gūst virsroku pār pilsētu, rīdziniekiem straujā tempā nākas atjaunot ordeņa pili. Ar 15. gadsimtu arī saistāma viena no vecākajām Rīgas dzīvojamām ēkām «Trīs brāļi» – vecākais fragments no šī būvkompleksa.

Melngalvji saviem svētku sarīkojumiem no 1477. gada īrē telpas tā sauktajā Jaunajā namā. Viņu vecākās šrāgas no 1416. gada saglabājušās 1441. gada norakstā (Latvijas vēstures muzejā). Rīgas melngalvji nav vienīgie Baltijas jūras reģionā. Melngalvji ir Rēvelē un vēl citās Livonijas pilsētās. Līdzīgi melngalvjiem ir Rietum– un Austrumprūsijā izplatītie Karaļa Artūra galmi, kur it kā vienojas birģeriskā un bruņniecības kultūra. Tādi ir Dancigā, Kēnigsbergā, Elbingā, Tornā, Braunsbergā, Kulmā. Melngalvji, kas pārsvarā veidojas no neprecētajiem ārzemju tirgotājiem, ir cilvēki ar vērienu. Skaisti ir viņu būvētie nami, un krāšņs šo namu interjers. Interesants, piemēram, bijis solu izkārtojums Rīgas melngalvju sanāksmes telpās. Savi soli te līdzekšiem, savi vestfāleniešiem; īpašs sols arī muzikantiem, jo melngalvji ir saviesīgas dzīves cienītāji. Sevišķi viņi slaveni ar Vastlāvju svinēšanu. Melngalvju aizgādņi ir gan Dievmāte Marija, gan Svētais Juris un Svētais Maurīcijs, tāpat Svētais Nikolajs, Svētā Ģertrūde un vēl citi. Ja arī ne visi reizē, tad kāds no tiem labu vārdu par melngalvjiem aizbildīs.

Zīmīgi, ka no Rīgas amatniekiem bieži viesi melngalvju dzīrēs ir Rīgas zeltkaļi. Melngalvji ir turīgi cilvēki un parasti arī galvenie dažādu dārglietu pasūtītāji. Rīgas zeltkaļi agri izkaro savu amata šrāgu, un tā pēc satura līdzīga Lībekas zeltkaļu šrāgai. 15. gadsimtā jau zināmi vairāki vārdā nosaukti Rīgas zeltkaļi, piemēram, vairākās paaudzēs darbojusies Goldšmitu dzimta: Nikolauss (1434–1450), Rotgers (1448), Kords (1452), Verners (1455–1456), Pēteris (1475). Zeltkaļiem ir īpašs Svētā Erasma altāris Doma baznīcā. Zeltkaļu darbs bieži kalpo pilsētas reprezentācijai, un tādēļ arī viņi it kā vienmēr piederējuši pie pilsētas elites.

15. gadsimtā zināmi jau vairāki Rīgas zvanu lējēju vārdi. No 1394. līdz 1402. gadam strādājis Johans (*Klockengitter*), minēts arī Gosvins (1402–1404), Klauss (1411), Bertrams (1413), Nikolauss (1413), Johans (1415), Bertolds (1429– 1430), Josts (1463).

Nauda kalta gan Rīgā, gan Rēvelē un vēl citās Livonijas pilsētās; tāpat apgrozībā bijusi ievesta nauda no Ziemeļvācijas Hanzas pilsētām. Gadsimta nogalē uz monētām reizēm bijis rakstīts «*Moneta ecclesie et civitatis Rigensis*». Atbildību par naudas kalšanu Rīgas arhibīskaps reizēm dalījis ar ordeņa mestru Valteru fon Pletenbergu. Par naudu Latvijā izdota arī atsevišķa grāmata.

Zeltkaļi, zvanu lējēji, naudas kalēji bija vairāk vai mazāk saistīti ar kultūras norisēm Rīgā. Šajos elitārajos amatos, protams, neapšaubāma bija Rīgas vācu hegemonija. Bet Rīgā tolaik jau ir arī amati, kur pārsvarā latvieši. Rīgas linaudēju cunftes šrāgā 1458. gadā jau lasāmi latviski vārdi: Klāvs Radziņš, Andrejs Zīlīte, Bērtulis Klibiķis, Indriķis Nabags u. c.

84. att. **Viduslaiku motīvs Braunšveigā**

Par 15. gadsimta kultūras norisēm mums bieži jārunā varbūtības izteiksmē. Rīgas arhibīskapa pilī Raunā it kā bijusi Rīgas arhibīskapu portretu galerija, un Livonijas ordeņa mestra Cēsu pilī varējis redzēt ordeņa mestru portretus. Bet ir jau arī daži vārdā nosaukti vietējie gleznotāji. Kāds Pēteris Hāze (*Hase*) 1458. gadā darinājis viņam pasūtīto altārgleznu Svētā Pētera baznīcai. Tur tēloti svētie – Pēteris, Erasms un Kristofors. Kāds gleznotājs «garais Johans» ap 1464. gadu gleznojis Rīgas rātsnamam. Droši vien bijuši vēl citi.

Par 15. gadsimta skolām Rīgā ziņu maz, tāpat arī par Domskolu un par skolu pie Svētā Pētera baznīcas. Rīgas klēriķu reģistros gan reizēm minēts, kurš bijis sholasts, kurš kantors (atbildīgais par mūziku un dziedātmācīšanu), bet nav konkrētu ziņu, kur un kā šie skolotāji strādājuši, kāda bijusi skolu iekārta, mācību saturs. Arī te mums jāmeklē analoģija ar Vāciju un pārējo Vakareiropu. 1406. gadā minēts Johans Pusters (sholasts) un 1407. gadā Egberts Špēgels (kantors). Jau 1412./1413. gadā rāte izmaksājusi Pētera baznīcas skolotājam divas mārkas par rakstu pārrakstīšanu rātes vajadzībām. Katrā ziņā rāte parasti meklēja skolotājus, kas reizē varētu veikt arī rakstvežu pienākumus, jo īpaši rakstveži bija jāatalgo labāk. Rāte nebija ieinteresēta pieņemt skolotājus, kam prātā garīdznieka karjera, jo šādiem cilvēkiem skolas darbs, protams, nebija prioritāte. Piemēram, 1477. gadā Rīgas rāte griežas pie kāda Johana, lai tas sameklē labu skolotāju, bet ne tādu, kas tiecas kļūt par garīdznieku. Tikai reizēm atzīmēts, kur skolotājs konkrēti strādājis; tā, piemēram, teikts, ka 1499. gadā Joahims ir Svētā Pētera baznīcas skolotājs. Rīgas klēriķu sarakstos reizēm atzīmēta arī cita papildu nodarbošanās: 1442. gadā minēts ērģelnieks Markuss, 1498. gadā – ārsts Alberts.

Katrā ziņā Rīgas skolotāju dzīve nav bijusi salda, jo algas mazas, bet pienākumu daudz. Skolmeistars gadā saņēmis četras mārkas, ērģelnieks divarpus, bet ērģeļu plēšu minējs vienu mārku. Naudas

85. att. **Sv. Pēteris Ķelnes Domā. Ķelnes zīmogs viduslaikos**

vērtība, protams, toreiz bijusi citāda, bet, ja salīdzina, ka 1475. gadā ārsts saņēmis 20 mārkas, bet pilsētas rakstvedis – hronists Hermanis Helevēgs pat 50 mārkas, tad starpība tomēr liela. Un skolotāja pienākumos bez darba skolā bija līdzdalība ilgajās un nogurdinošajās dvēseļu misēs dažādās Rīgas baznīcās. Skolotāji ar skolēniem reizēm piedalījās arī dažādos teatralizētos uzvedumos – mistērijās, ko organizēja vai nu rātslaukumā, vai kādā kapsētā. No 15. gadsimta pilsētai jau ir īpašs muzikants, kas parasti spēlē vai nu bazūni, vai trompeti.

Viena daļa no vairāk skolotajiem, galvenokārt rakstveži (*scriver, schreiber*), bija vai nu pilsētas, vai arī Rīgas arhibīskapa, arī ordeņa mestra dienestā. No 1405. līdz 1479. gadam Rīgā bijuši deviņi galvenie dokumentu pārrakstītāji, kas reizēm šo pienākumu apvienojuši ar skolotāja darbu. Lielākajās Vācijas pilsētās lasītpratēju bija jau ap 25%, Rīgā, domājams, mazāk. Vēl joprojām bija spēkā piebilde: «Kas šo dokumentu lasa vai dzird priekšā lasītu.» Rīgas vai citās Livonijas skolās bija gājuši daži kultūras sakaru veidotāji. Dmitrijs Gerasimovs, kas Novgorodas bīskapa Genadija uzdevumā ķērās pie dažādu rakstu tulkošanas, esot viduslejasvācu valodu apguvis kādā Livonijas skolā.

Rīgas, tāpat citu Livonijas pilsētu namnieku dēli 15. gadsimtā arvien vairāk sāk mācīties Eiropas universitātēs. Blakus Itālijas un Francijas augstskolām, blakus Prāgai un Vīnei radies jau sazarots Vācijas augstskolu tīkls. Atsevišķi rīdzinieki sastopami Ķelnē, Heidelbergā, Erfurtē, bet visvairāk 15. gadsimtā dibinātajās universitātēs Leipcigā (1409), Rostokā (1419), Greifsvaldē (1456). Senajās matrikulās gan viņi parasti apzīmēti ar vārdu «livonis», un grūti tur izšķirt, kurš rīdzinieks, kurš rēvelietis, kurš no Tērbatas, Cēsīm, Pērnavas vai kādas citas pilsētas. Tā Leipcigā no 1409. līdz 1437. gadam studē 88 Livonijas pārstāvji, bet rīdzinieki no tiem izrādās tikai kādi 13. Ne visi imatrikulētie vēlāk ir beidzēji, jo notiek dzīva studentu migrācija. Turīgāko vecāku dēli paspēj pabūt vairākās Eiropas augstskolās un pie reizes arī iepazīties ar pasauli.

Heidelbergas universitātē, piemēram, 1403. gadā īsu laiku imatrikulēts Rīgas arhibīskaps Johans Valenrode, kurš, braukdams pie pāvesta Innocenta VII, grib kādu laiku pabūt slavenajā *Alma mater*. 1407. gadā Prāgas universitātē imatrikulēts rīdzinieks Johans Trape, kurš pirms tam jau mācījies Ķelnes universitātē. Šis J. Trape 1407. gadā Prāgā kļūst bakalaurs. Vēlāk viņš ir kanoniķis un domkungs

86. att. **Tērbatas zīmogs 1326. gadā. Starp pilsētas mūriem apustuļa Pētera atslēgas un apustuļa Pāvila zobens**

87. att. **Viduslaiku Rostoka 1560. gadā. Hansa Veigela kokgriezums**

Rīgā, pieminēts vēl 1454. gadā. Ķelnē 1400. gadā studē kāds Gerards no Rīgas, 1403. gadā – rīdzinieks Gervins, kāda Rīgas rātskunga dēls, bet 1408. gadā – Henings Bekemans no Tērbatas diecēzes, kurš vēlāk ir Rīgas arhibīskapa juriskonsults, piedalījies arī kanoniķu strīdos ar brāļiem sprediķotājiem, kas rada konkurenci pastāvošajai baznīcai. 1408. gadā Ķelnē studē Rīgas klēriķis Johans Fehinhūzens, domājams, Rīgas birģermeistara Cēzarija Fehinhūzena dēls. Erfurtes universitātē 1428. gadā imatrikulēts Henriks Miss (*Misz*), domājams, Rīgas zeltkaļa, turīgā Hermaņa Misa dēls, bet 1440. gadā – Johans Ikskils, kas pieder pie vienas no senākajām Livonijas dzimtām.

Visvairāk rīdzinieku un vispār livoņu sastopam 1419. gadā dibinātajā Rostokas universitātē, kuru beiguši daudzi Rīgas teologi, pilsētas maģistrāta pārstāvji. No 1419. gada līdz gadsimta beigām te pabijuši kādi 192 Livonijas dēli, protams, ne visi rīdzinieki. Starp šiem 15. gadsimta studentiem gan vēl neatrodam intelektuālas zvaigznes, kas būtu spoži spīdējušas pie viduslaiku Rīgas vēl visai blāvajām debesīm. Un tomēr tā jau ir dzīva kultūras vērtību mijiedarbība, jo skolotie rīdzinieki reizēm ieņēmuši arī atbildīgus amatus ārzemēs. Vecākajā Rostokas universitātes matrikulā (1419–1760) jau pirmajā mācību gadā ir ieraksti: *Wernerus de Curonia* un *Georgius de Livonia*.

Lai gan Livonijas ordeņa brāļi reizēm pat it kā uzsver savu nezināšanu un deklarē devīzi – zobens ir mūsu pāvests, jāatzīmē, ka jau Rostokas universitātes pašos sākumos uz turieni tiek sūtīti arī ordeņa pārstāvji. 1419. gadā ar pavadvēstuli Rostokā ierodas ordeņa brāļi Johans Zobe (*Sobbe*) un kāds Šilings, par kuru turpmāk nekas nav zināms. Jaunajiem studentiem Livonijas ordenis lūdz patvērumu un atbalstu Lībekas notāra, bakalaura un arī Lībekas Svētās Marijas baznīcas kanoniķa Johana Fosa (*Voss*) mājā. Šis juridisko zinātņu doktors ir 1421. gadā un pēc tam vēl četrreiz Rostokas universitātes rektors. Johans Zobe pēc studijām ir ordeņa

mestra pārstāvis Romā, tā ka nauda studijām nav tērēta veltīgi. Kāds cits livonis Hermanis Jode kļūst 1425. gadā Rostokā par kanonisko tiesību bakalauru.

15. gadsimtā Rostokā pārsvarā studē Rīgas un Livonijas dižciltīgo dzimtu pārstāvji, tāpat turīgo Hanzas tirgotāju atvases. 1424. gadā Rostokā sāk mācības Bartolomejs Tīzenhauzens, kas pieder pie tālaika sabiedrības elites. 1436. gadā studijas sāk Jakobs Durkops no Rīgas; šai ģimenei ir svars Rīgas dzīvē vairākus gadsimtus. 1443. gadā par studentu kļūst vēlāk nācis Rēveles ticības reformators Hermanis Marsovs.

Ne tik bieži kā Rostoku rīdzinieki un vispār livoņi apmeklējuši 1456. gadā Heinriha Rubenova dibināto Greifsvaldes universitāti. Savdabīga ir šīs augstskolas tapšana. Kad Rostokas pilsētu un līdz ar to universitāti skar baznīcas izsludināti aizliegumi, universitāte pārceļas uz Greifsvaldi. Kad aizliegumus atceļ, daļa profesoru un studentu nolemj palikt Greifsvaldē. Arī Leipcigas universitāte, kā zināms, tapa 1409. gadā, kad vācu tautības studenti un

Albertus Krantzius / Historicus

88. att. **Ievērojamais Ziemeļvācijas vēsturnieks un Hanzas pilsētu diplomāts Alberts Krancs, kas uzturējies arī Rīgā 15. gs. nogalē**

89. att. **Dāvids Hitrejs – Rostokas vēsturnieks, kas daudz kontaktējies ar rīdziniekiem**

kāds Hermanis Vestfāls, kas vēlāk bijis rātes rakstvedis, sekretārs, 1446. gadā – Tomass Soltrumps, Rīgas rātskunga Reinholda Soltrumpa dēls. Arī viņš ir no ievērojamas ģimenes. 1455. gadā figurē kāds Degehards Hilebolds, maģistrs un Rīgas domkapitula kanoniķis, kas vēlāk arhibīskapa uzdevumā bieži dodas uz Romu. Bet Romā tolaik jau jūt humānisma elpu. 1469. gadā minēts Hinriks Fītinghofs no Rīgas, un Fītinghofiem vēl 18. gadsimtā ir ievērojama loma Rīgas kultūras dzīvē. 1477. gadā Rostokā mācās kāds Gregorijs Marsovs. No šīs dzimtas profesori daļēji atstāja Prāgu. No 1456. līdz 1462. gadam Greifsvaldē imatrikulēti jau 400 studenti; starp tiem ir jaunieši no Rēveles un Tērbatas, bet neredz rīdziniekus. Toties kāda rīdzinieka vārds pavīd starp pirmajiem universitātes profesoriem – tuvākajiem H. Rubenova domubiedriem. Tas ir Johans Tīlemans (*Rigensis*), ko redzam kopā ar H. Rubenovu kādā ap 1460. gadu tapušā sienas tepiķī.

Rīgas 15. gadsimta garīgā dzīve nav izprotama bez ieskata vietējās baznīcas norisēs. Nav īsti pamatots uzskats, ka reformācija Rīgā sākusies bez nopietna

pamatojuma. Rūgšanas process, tieksme pēc izmaiņām bija jūtama visu 15. gadsimtu, par ko liecina piemēri. Baznīca gan cenšas tuvoties vienkāršajai tautai, tātad arī Rīgas latviešiem, bet arhibīskaps Henings Šarpenbergs izdod 1428. gadā aizliegumu tulkot baznīcas rakstus no latīņu valodas nacionālajās valodās. Tāpat nedrīkst izplatīt vēsturiskus sacerējumus, jo tas varot radīt ķecerību. Sprediķot un pieņemt grēksūdzi aizliedz dominikāņu sprediķotājiem, jo tie rada konkurenci pastāvošajai baznīcai.

Tikumiskā ziņā varētu daudz ko vēlēties, jo vai gan citādi Rīgas 1428. gada koncils pieņemtu lēmumu, ka visiem priesteriem jāatbrīvo no darba viņu kalpones un ekonomes – piegulētājas. Garīdzniekiem aizliedz nodarboties ar ķirurģiju, jo tas novirzot no tiešajiem pienākumiem. Aizliedz tērpu greznību, nevīžīgu uzvedību. Un tomēr – kāda cisterciešu klostera māsa 1478. gadā dzemdē bērniņu, bet bērna tēvs, no Vācijas iebraucis koktēlnieks, pirms soda aizbēg. Kā saka, māksla prasa upurus. Tikumības līmenis pilsētā nav nekāds augstais, jo Rīgas prostitūtas ap 1409. gadu mitinās gandrīz pilsētas centrā, netālu no rātsnama. Tikai vēlāk tām ierāda citu mitekli vecpilsētas teritorijā, tā saukto Alksnāju (*Ellenbrok*).

Kā konstatē Rīgas provinces koncils 1428. gadā, daudzas baznīcas ir bēdīgā stāvoklī un daudzi mācītāji sava amata necienīgi. Tiek noliegts mises baznīcā kuplināt ar dejotāju un žonglieru piedalīšanos. Visai nesekmīgi baznīca cīnās ar rīdzinieku tieksmi greznoties un svinēt plašus svētkus. Kalponēm, piemēram, aizliedz valkāt rotas, nēsāt vainagu baznīcā, bet tā saukto likumpārkāpēju ir daudz. Arī latviešu krāvēji un nesēji cenšas iekārtot savu vikāriju Svētā Pētera baznīcā, panākt, lai viņu altāris piederētu pie greznākajiem. Nostiprināt dievbijību Livonijā un savu rindu vienību 1441. gadā cenšas ordeņa mestri, bet ar dekrētiem un aizliegumiem ir par maz.

Arī Rīgā iefiltrējas husītu uzskati no Bohēmijas–Morāvijas. Lielu satraukumu baznīcas aprindās rada Tērbatas franciskānis Johans Hiltens, kas agrāk studējis Erfurtē un no 1472. gada dzīvo Tērbatā. Viņš komentē Jāņa parādīšanās grāmatu un Daniela grāmatu, it kā turpina Svētās Birgitas pravietojumus, pareģo nākamajā gadsimtā kāda neuzvarama ķecera parādīšanos (par šo cilvēku kā savu priekšvēstnesi vēlāk interesējas M. Luters). Viņš pareģo Mārtiņa Lutera parādīšanos uz vēstures skatuves 1516. gadā, un tiešām 1517. gadā tas notiek. Nepakļāvīgo J. Hiltenu 1477. gadā turēja ieslodzījumā Eizenahā, kur viņš miris ap 1506. gadu.

No Rīgas arhibīskapiem izcilākais 15. gadsimtā ir Silvestrs Stodevešers (*Stodewescher*), kas dzimis 1407. gadā Tornā, no 1427. gada studējis Leipcigā, kur 1429. gadā kļuvis filozofijas bakalaurs, bet 1434. gadā arī maģistrs. Šis «*Artium magister und der heiligen Theologie baccalaureus*» bijis arī Leipcigas universitātes mācību spēks un slavens ar saviem Aristoteļa darbu komentāriem. Ap 1440. gadu viņš iestājas Vācu ordenī, kļūst par ordeņa kancleru un virsmestra personisko kapelānu. Kad viņu 1448. gadā izvirza par Rīgas arhibīskapu, varētu likties, ka šinī amatā būs Livonijas ordenim pakļāvīgs cilvēks. Bet tā vis nav. Interešu sadursmē Silvestrs Stodevešers jau parādās kā īsts renesanses tipa cilvēks ar savu gribu, ar savu individuālo izlēmību. Bet, lai noturētos pie varas, viņam visus 30 gadus (1448–1479) nākas karot ar ordeni un reizēm arī ar nepadevīgo Rīgu. Arhibīskapam piedēvē vārdus: «Ja es ordenim dotu solījuma rakstu tik platu un garu kā Rīgas pilsēta un ar tik lielu zīmogu kā Doma baznīca, es tomēr pat nedomātu solījumu turēt.»

Viņa ilgo valdīšanu varētu raksturot ar vārdiem: no spožuma līdz postam. Rīdzinieki no sākuma viņam neuzticas, tomēr sagaida arhibīskapu 1449. gadā Rīgā ar karalisku greznību. Sagaidīšanā bijis jāpiedalās arī Rīgas Domskolas skolēniem. Starp citām dāvanām šinī procesijā viņam it kā pasniegtas arī grāmatas. Silvestram bijuši vairāki arhibīskapa zīmogi, no tiem tā dēvēto majestātes zīmogu (1462) vēlāk

pārzīmējis J. K. Broce (*Syll*, I 86). Te redzama Dievmāte ar Jēzus bērniņu uz labās rokas, arī pats arhibīskaps ar savu ģerboni. Livonijas ordenis ir par Silvestru varenāks, viņu beigu beigās iesloga Kokneses pilī, kur viņš arī mirst. Silvestrs ir arhibīskaps, kas centies apzināt visu savas varas izplatību; viņš uzturējies ne tikai Rīgā un Koknesē, kādas 8 kapelas. Sevišķi svarīgs ir Svētā Krusta altāris, pie kura notur rīta misi. Rīgā ir ap 100 priesteru; tas ir apmēram 1,2% no kopējā iedzīvotāju skaita. Bez galvenajām baznīcām Rīgā ir arī trīs klostera baznīcas: dominikāņu Svētā Jāņa baznīca, franciskāņu Svētās Katrīnas baznīca un cisterciešu sieviešu klostera

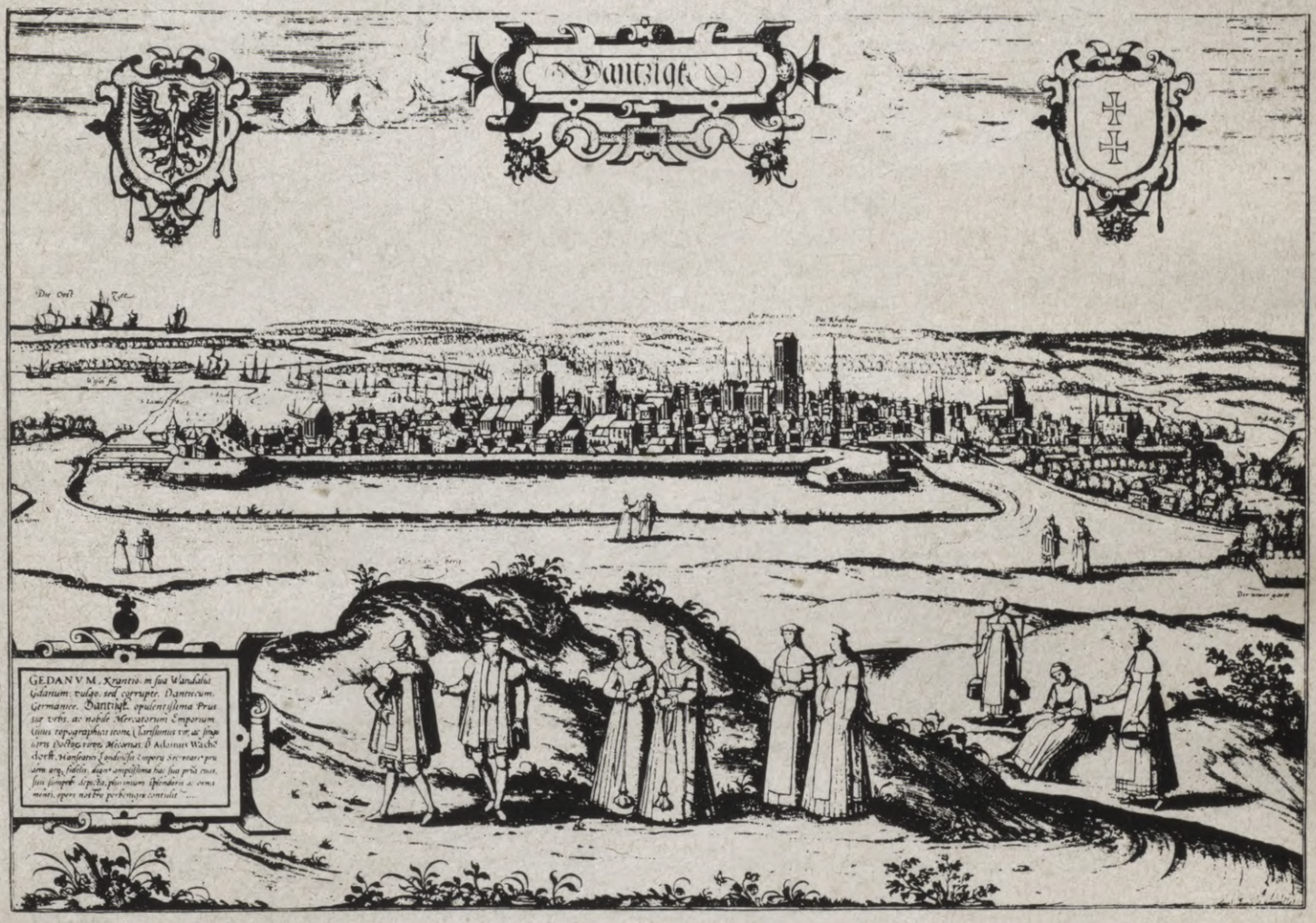

90. att. **Vecākais Dancigas skats. No Brauna–Hogenberga pilsētu grāmatas (1572)**

bet arī Salaspilī, Ikšķilē, Raunā, Cēsīs, Valmierā, Turaidā, Valkā, Smiltenē, Piebalgā, Limbažos. Apglabāts viņš Doma baznīcā Rīgā. Pēc arhibīskapa sakāves kādā Livonijas ordeņa vēstulē triumfējoši rakstīts: «Svētās asinis un vēl citi dārgumi no Kokneses aizvesti atpakaļ uz Rīgu un procesijā novietoti Doma baznīcā. Dievkalpojumi atkal notiek pēc ordeņa kārtības.»

Doma baznīcā 15. gadsimtā beigās bez galvenā altāra ir vismaz 30 palīgaltāri un Marijas Magdalēnas baznīca. Domājams, ka Svētās Katrīnas baznīcā dievkalpojumi noturēti arī latviski. Bet patversmes, kā arī slimnīcas Rīgā bija iekārtotas galvenokārt pēc Lībekas parauga.

Par katoļu laika liturģiju Rīgas baznīcā plašāks pētījums ir Hermanim fon Bruiningam, kas iznācis Rīgā 1904. gadā (*Messe und kanonisches Stundengebet nach dem Brauche der Rigaschen Kirche im späteren Mittelalter*). Rīgas arhibīskapam un

Livonijas ordenim bija nesaskaņas baznīcas liturģijas jautājumos. Rīgas katoļu baznīca bijusi ar diezgan konservatīvu ievirzi. Te nav steigušies arī ar ieskaitīšanu svēto kārtā, un tā ārpus svēto kalendāra palikuši pat bīskapi – Meinards, Bertolds, Alberts. Bijusi pieņemta krusta un misāles skūpstīšana. Mise bija jāuzklausa, kājās stāvot, valdniekam jānoņem kronis un diadēma, bīskapam – sava mitra, bet bruņotajiem – jānoliek zobens un citi ieroči. Lai visi pakļautos tikai evaņģēlija vārdam. Nedrošajos Rīgas apstākļos Rīgas domkungi dārgās relikvijas reizēm vadājuši sev līdzi, piemēram, 1406. gadā, kad tie meklējuši patvērumu Lībekā. Cītīgi ievērota dažādu dvēseļu misu lasīšana. Piemēram, 1487. gadā arhibīskaps Mihaels Hildebrands apstiprina kapelu Rīgas birģermeistaram Pēterim Hinrikem, lai tur regulāri noturētu mises par godu Dievam, Dievmātei Marijai un Visiem Svētajiem, jo sevišķi Matejam, Sebastiānam, Blāzijam un Marijai Magdalēnai. Dievkalpojumā katru dienu jāpiedalās četriem vai pieciem skolēniem, bet reizēm tur piedalās tikai Svētā Pētera baznīcas skolotājs. Noteikts arī, kādas dziesmas un kādiem svētajiem par godu jādzied.

Hermanis fon Bruinings arī izsekojis, kādi svētie bijuši vairāk vai mazāk populāri Rīgā. Ir diezgan liela atšķirība pat starp Rīgu un Rēveli, kur iecienīts ir Svētā Olafa kults (Oleviste), bet Rīgā tas nav iesakņojies. Rēvelē Skandināvijas ietekmē ir arī Birgitai veltīts klosteris. Brīžam ir it kā nesaskaņa starp reālo dzīvi un Rīgas misāles kalendāriju. Tur nav tieši minēta

91. att. **Vecākais Frankfurtes pie Oderas skats (1548)**

92. att. **Magdeburgas rātes *ex libris* (1586)**

Svētā Anna, kaut gan viņas kults bijis Rīgā populārs. Viņai veltīti altāri gan Domā, gan Pētera, gan Jēkaba baznīcā. Rēveles rātes arhīvā saglabājies kāds Svētajai Annai veltīts dzejojums viduslejasvācu valodā. Tas ir viens no nedaudzajiem viduslaiku garīgās dzejas paraugiem Livonijā.

Sevišķi tautas zemākajās kārtās iecienīts bijis Svētais Antonijs, kuru piesauca mēra un epidēmiju gadījumos. Zinātnieku un filozofu patrons skaitījās Svētais Kristofors. Bet viņš ir arī Jēzus bērniņa – Jaunās Dienas nesējs pāri ūdeņiem, arī Daugavas pārcēlājs. Ķirurgu un aptiekāru aizgādņi bija Svētais Kosms un Svētais Damians. Jau minējām Svēto Elīgiju kā Rīgas zeltkaļu patronu. Tāds viņš arī tēlots cunftes ģerbonī.

Cīņā pret mēri reizēm līdzējis arī Svētais Sebastiāns. Rīgā populārs, sevišķi starp Rīgas melngalvjiem, bija Svētais Juris (Georgs), par ko liecina arī Lībekā 1507. gadā Berntam Heinemanim pasūtītā Svētā Jura statuete. Rīgā populāra bijusi arī Svētā Ģertrūde, un tās vārdā nosauktā baznīca pieminēta jau 1418. gadā. Tā kā trūcīgas ir ziņas par viduslaiku skolām Rīgā, nevaram apgalvot, vai Svētais Gregors (pāvests, kas miris 604. gadā) bijis tiešām skolu patrons arī Rīgā.

Svētajam Hieronimam kā gudrības un izglītības simbolam bijis altāris Domā. Tēlojot viduslaiku zinātnieka darbistabu, Albrehts Dīrers viņu attēlojis savā kokgriezumā 15. gadsimta nogalē. Svētajam Jēkabam veltītā baznīca liecina par viņa popularitāti arī Rīgā. Jānim Kristītājam toties veltīta Dominikāņu klostera baznīca, un arī Rīgas Mazo ģildi reizēm dēvēja par Jāņa ģildi. Altāri baznīcās veltīti arī evaņģēlistam Jānim.

Svētais Laurentijs ar grāmatu rokā redzams kādā senā Limbažu ģerbonī, bet parasti viņu piesauca uguns nelaimēs. Gleznotāju, stiklinieku patrons bijis Svētais Lūka, un reizēm viņš pats tēlots ar otu rokā, gleznojot Dievmāti. Populāra Baltijā bijusi arī Svētā Margareta, par ko runā viņai veltītā dziesma viduslejasvācu valodā. Tur viņa salīdzināta ar cēlu pērli. Marijas Magdalēnas vārdā nosaukta cisterciešu klostera baznīca. Svēto Mārtiņu atgādina gan baznīcu nosaukumi, gan vietvārdi. Bet Svēto Maurīciju kā melngalvju patronu jau minējām. Svētais Mihaels ir tas, kas sver mirušo dvēseles aizsaulē, bet Svētā Nikolaja vārdā bija nosaukts pirmais cisterciešu klosteris Daugavgrīvā. Kā jūras braucēju patrons viņš vairāk ievērots Rēvelē, kur viņa vārdā nosaukta baznīca (Niguliste). Kuģinieku patrons ir arī Svētais Pēteris, kuram kā visas Rīgas aizgādnim veltīta vecākā Rīgas baznīca. Kā tēlnieku un akmeņkaļu patrons minēts Svētais Reinolds, bet Rīgā šīs profesijas nebija sevišķi populāras. Trīs svētie valdnieki (Kaspars, Melhiors un Baltazars) tika dēvēti par visu ceļinieku un viesnīcnieku aizbildņiem. Bet Svēto Stefanu mums atgādina viņam celtais altāris Pētera baznīcā un šim altārim 16. gadsimta pirmajā ceturksnī gādātā «*Missale Viburgense*».

No dažādo misāļu kalendārijiem svētie izgāja reālajā dzīvē, kad viņu vārdos kristīja mazos rīdziniekus. Starp izplatītākajiem vārdiem jāmin Johans, Nikolajs, Hermanis, Dītrihs, Konrāds, Matejs, Pēteris, Andreass, Laurentijs, Toms, Alberts, Mārtiņš, Hartvihs, Engelberts. Rīga nevar lepoties ar lieliem sasniegumiem viduslaiku garīgās

93. att. **Sv. Nikolajs un kuģa avārijā cietušie. Lībekas gleznotāja Hermena Rodes altārgleznа Sv. Nikolaja baznīcā Rēvelē (1482)**

dzejas laukā. Vairāk piemēru atrodams Rēvelē, jo tur labāk saglabājušies baznīcu un rātes arhīvi. Tāda ir 15. gadsimta otrās puses Rēveles dzirnavu dziesma «*Das Revaler Mühlenlied*), kur dzirnavas simbolizē katoļu baznīcu. Iespējams, ka vispirms Rēveles dominikāņu klosterī bijis tēlots «Nāves dejas» motīvs, ko vēlāk skatām Svētā Nikolaja baznīcā (Niguliste). Rīgas liģeru amata šrāgās 1463. gadā ir rinda: «*Help, godt, in allen dingen!*» (Palīdzi, Dievs, visās lietās!) Tikai ar tādu ticību rītdienai varēja izdzīvot viduslaiku cilvēks. Vienalga, vai viņš dzīvoja Rīgā, Rēvelē vai Tērbatā.

Mums nav attēlu, kas rādītu sadzīves ainas tālaika Rīgā, bet seni kokgriezumi, gravīras, gleznas rāda līdzīgas ainas vācu kultūras areāla zemēs. Fragments no Rostokas Svētā Jāņa baznīcas altārgleznas tēlo, piemēram, Hanzas kuģus. Brēmenes Rolands mums atgādina Rolandu Rīgā. Rostokas, Lībekas, Hamburgas, Ķelnes viduslaiku panorāmas dod priekšstatu par viduslaiku pilsētu vispār. Ir attēli, kuros redzam viduslaiku celtniekus, būvstrādniekus, pilsētas rātes sapulces, viduslaiku aptiekas, muitniekus, tiesas ainas, pat pilsētas bendi tā svarīgajā darbā, dažādas birģeriskās dzīves ainas, ieskaitot pat zīdaiņu kopšanu un bērnu audzināšanu. Skatām klejojošus mūkus un dūdu spēlmaņus, ubagus ceļā uz pilsētu, viduslaiku ārstus, burvju mākslinieku, blēdīgus kāršu spēlmaņus, piekukuļotus advokātus, apkārtceļojošus studentus, senākās profesijas draiskās pārstāves un pat pirmos ar sifilisu aplipinātos birģerus. Vārdu sakot, raibu raibo viduslaiku panorāmu. Redzam ķeceri grēku nožēlotāja kreklā īsi pirms nāvessoda sārtā. Un viduslaiki nebūtu viduslaiki, ja nerunātu par antikristu, velnu, raganām, dažādiem dēmoniem. Ja ik uz soļa neatskanētu: «*Memento mori!*» (Atceries nāvi!).

Bieži senie kokgriezumi rāda dažādas mācību ainas: gan elementārskolās, kur skolotājam rokā grāmata, bet padusē rīkšu sainis, gan augstskolu auditorijās, kur nereti studenti modīgāk tērpti nekā pasniedzēji. Kādā attēlā Alberts Lielais Ķelnē skaidro studentiem Aristoteļa mācību. Pie viņa kājām varbūt sēdējis arī rēvelietis Maurīcijs vai vēl arī citi livoņi. Lielākā daļa vācu universitāšu vēl ir sholastiska gara piesātinātas, sevišķi Ķelnē, bet katrā no universitātes pilsētām jau ir arī kāda gaiša humānisma saliņa.

Piemēram, vācu humānists Hermanis Buše (*Busche*, 1468–1534) mācījis poētiku Ķelnē, lasījis par antīkajiem autoriem Rostokā, Greifsvaldē, Leipcigā. Viņš piedalījies Vitenbergas universitātes atklāšanā 1502. gadā, un droši vien starp viņa klausītājiem bijuši arī rīdzinieki.

Visizcilākais sava laika humānists ir Konrāds Celtiss (1459–1508), kas studējis Ķelnē, Erfurtē, Rostokā, Leipcigā, apmeklējis arī Itāliju, kā pirmais vācietis kronēts 1487. gadā Nirnbergā par «*poeta laureata*». Pieminams viņa sacerētais cildinājums Nirnbergai (1495). Viņa nodoms ir veidot ilustratīvu izdevumu par Vāciju «*Germania illustrata*» un vēl daudz ko citu, kas paliek pusceļā.

Ar agrīno vācu humānismu saistītas ne tikai universitātes pilsētas. Slavens ir Nirnbergas patricietis, Albrehta Dīrera draugs Vilibalds Pirkheimers (1470–1530), kuram sakari ar visu literāro Eiropu. Daļa no viņa plašās privātbibliotēkas vēlāk nokļuvusi Britu muzeja bibliotēkā. Viņa māsa Karitasa Pirkheimere (1467–1532) reprezentē tolaik vēl reti sastopamo mācītās jaunavas (*virgo docta*) tipu. Varētu vēl runāt par Nirnbergas zinātniekiem, māksliniekiem, pirmajiem Nirnbergas meistardziedoņiem. Viduslaikos vienas profesijas pārstāvis reizēm aris arī citos lauciņos. Ulmas ārsts Heinrihs Šteinhefels tulko 1477. gadā Ezopa fabulas. Alberts Pfisters Bambergā ir gan klēriķis, gan rakstvedis, gan vēlāk grāmatu iespiedējs. 15. gadsimtā turpinās pilsētu hroniku rakstīšana. Tāda ir Lībekas domkunga Hermaņa Kornera (1365–1438) sarakstītā savas pilsētas hronika «*Chronica novella*». 15. gadsimtā Hanzas pilsētās kļūst populāras tautas grāmatas par «Lapsu Kūmiņu», «Tilu Pūcesspieģeli», dažādu fabulu pārstrādājumi vācu valodā. Īpaši būtu jārunā par literatūru viduslejasvācu valodā, kas sevišķi izplatās Lībekā, Magdeburgā, Ķelnē.

15. gadsimtā iecienītas ir Vastlāvju jeb Meteņa spēles. Lībekā ar 1430. gadu fiksēti kādi 73 dažāda nosaukuma teksti. Var runāt arī par Frankfurtes pie Mainas mistēriju spēlēm, par teātra aizsākumiem Hamburgā, par apmēram 1475. gadā viduslejasvācu valodā sacerēto dzejojumu, kas pauž Dievmātes Marijas ciešanas (*Bordesholmer Marienklage*). Pieminama 15. gadsimta pēdējā ceturksnī tapusī «Rostokas dziesmu grāmata» (*Rostocker Liederbuch*), ko droši vien turējis rokās arī viens otrs Rostokā studējušais rīdzinieks. Tajā ir 52 pārsvarā laicīga satura dziesmas.

Senajās Hanzas pilsētās ir ģimenes, kas gadsimtiem ilgi it kā reprezentē savu pilsētu. Ievērojams ir Hinriks Kastorps (1420–1488) Lībekā, kura uzvārdu savā romānā «Burvju kalns» vēlāk izmantojis izcilais 20. gadsimta lībiekietis Tomass Manns. Savus jaunības gadus H. Kastorps aizvada kā tirgotāja māceklis Livonijā, 1451. gadā viņš atgriežas Lībekā, ilgus gadus ir pilsētas birģermeistars, viņa laikā celti slavenie Holstenas vārti, kas it kā simbolizē Hanzas savienības pamatīgumu. Viņš arī rūpējies par savas pilsētas vēstures izpēti. Plaši sazarota ir arī pazīstamo tirgotāju Fekinghūzenu (*Veckinghusen*) dzimta, kuras pārstāvji sastopami Brigē, Dortmundā, Zēstē, Lībekā, Rīgā, Rēvelē, Tērbatā.

Ap 1470. gadu radusies gravīra «Merkura bērni». Merkurs ir ne tikai tirgotāju, bet arī dažādu amatnieku un ar mākslu saistītu arodu patrons, viņu godā zeltkaļi, tēlnieki, gleznotāji, ērģeļu meistari, rakstveži, pulksteņmeistari un vēl citi. Protams, māksla tiecas atraisīties no amatniecības, un 15. gadsimta mākslinieks vairs nekautrējas paust savu vārdu. Ādams Krafts (1458–1505), kas veidojis Svētā Zēbalda altāri, Nirnbergā jau rāda skulptūrā arī sevi ar amata rīkiem rokā. Albrehts Dīrers (1471–1528) jau 15. gadsimtā aizsāk savu pašportretu sēriju.

Bet skumja ir viduslaiku pamatatziņa: «Visu mākslu māksla un visu zinātņu

94. att. **Mēklenburgas Rīmju hronika. Hercogs Albrehts II ar dēlu. Mēklenburga (pēc 1378)**

95. att. **Abrahams un Melhisedeks. Hansa Bornemana altārglezna Līneburgas Sv. Nikolaja baznīcai. Fonā pilsētas panorāma 15. gs.**

zinātne ir māksla labi nomirt.» To rāda dažādie «*Ars moriendi*» noraksti, dažādās «Nāves dejas» variācijas Heidelbergā, Bāzelē, Lībekā, Rēvelē un vēl citur. Īpaša tēma būtu Bernta Notkes (1430–1509) un viņa skolas ietekme uz Baltijas mākslu kopsakarībās ar mākslinieka mītnes pilsētu Lībeku un Skandināviju, kur viņš daudz paveicis. Kad viņš 1489. gadā Stokholmā veido skulpturālo grupu ar Svēto Juri, to uztver kā simbolu zviedru brīvības cīņām. Un «Nāves dejas» motīvs taču skatāms tepat mūsu draugu pilsētā Tallinā (Nigulistes baznīcā).

LĪBEKAS TORŅU MIRDZUMS

«Pie jūras ir daudz ievērības cienīgu pilsētu, bet visas tomēr pārspēj Lībeka ar savām augstajām celtnēm un bagātīgi rotātajām baznīcām.»

(Enejs Silvio Pikolomīni, vēlākais pāvests Pijs II 1453. gadā)

Lībeka bija Hanzas savienības vadošā pilsēta, un vēl tagad Lībeku uzskata kā etalonu, runājot par vēsturisko Hanzu kopumā, par šo pilsētu arhitektūru, mākslu, grāmatniecību, skolām, pilsētas pārvaldi, sociālo struktūru, tiesībām, viduslaiku pilsētnieku mentalitāti. Kultūras slānis te pāris gadsimtus vecāks nekā, piemēram, Rīgā, Rēvelē vai Tērbatā. Neatrodot neko analogu Rīgā, mēs varam izlīdzēties ar Lībekas piemēriem. Bet reizē arī jāteic: viduslaiku kultūras pašreizējais mantojums Lībekā ir krietni mazāks, nekā tas bija vēl pirms Otrā pasaules kara. Jau klosteru slēgšana 16. gadsimtā un baznīcas īpašumu sekularizācija noplicināja sakrālo mākslu. Daudz zuda arī turpmākajos gadsimtos.

Lībeka, tāpat kā Rostoka un Vismāra, smagi cieta pēdējā pasaules kara laikā, kad gaisa uzlidojumos gāja bojā ap 80% no vecpilsētas arhitektūras pieminekļiem, baznīcas un gotiskie dzīvojamie nami. Sevišķi liktenīgs Lībekai bija britu aviācijas barbariskais trieciens tieši Pūpolsvētdienā, 1942. gada 29. martā, kad smagi cieta Doms, Svētās Marijas un Svētā Pētera baznīca. No pēdējās arī pēc atjaunošanas palikusi vairs tikai ārsienu imitācija. Pēc kara Lībekas baznīcas interjera ziņā ir ievērojami nabagākas nekā agrāk. Gājusi bojā, piemēram, Bernta Notkes glezna «Svētā Gregora mise», arī viņa «Nāves dejas» atjaunojums 1701. gadā.

Un tomēr – vēl tagad Lībeka mums šķiet kā sakrālās mākslas arhīvs. Tā skatāma pilsētas muzejā, kas iekārtots kādreizējā Svētās Annas klosterī, par muzeju kalpo arī kādreizējā franciskāņu Svētās Katrīnas baznīca. Rūpīgs restaurācijas darbs veikts baznīcās, kas vēl joprojām darbojas. Protams, muzejos, atrauti no savas ierastās vides kādreizējās baznīcās, mākslas darbi zaudējuši organisko kopsakaru, daļu sava sakrālā rakstura. Kara laikā zudusi arī lielākā daļa Lībekas rokrakstu un grāmatu. Pirms kara Lībekā bija fiksētas 960 inkunābulas (plus vēl ap 100 fragmentu), no kurām 97 iespiestas pašā Lībekā, bet pēc kara te atrodama tikai mazākā daļa. Lielākā daļa šo grāmatu joprojām meklējamas Sanktpēterburgas, Polijas un vēl citās bibliotēkās. Tāda ir šī kara rūgtā mācība.

Neraugoties uz kara postījumiem, Lībekas torņu mirdzums fascinē vēl šobrīd. Senā Lībeka tēlota daudzās pilsētu panorāmās. Pilsētas mūru celtniecību un daļu no baznīcu siluetiem redzam jau 1475. gadā Lībekā iespiestajā grāmatā «*Rudimentum Novitiorum*». Lībeka rādīta H. Šēdela 1493. gadā Nirnbergā izdotajā «Pasaules hronikā», kuras kokgriezumi tapuši Mihaela Volgemūta (1434–1515) darbnīcā, iespējams, ka te roku pielicis tolaik vēl jaunais Albrehts Dīrers. Lībeka, tāpat kā Rīga, skatāma S. Minstera «Kosmogrāfijas» 1550. gada izdevumā, bet 1552. gadā tapusi plašā Eliasa Dībela veidotā panorāma, kas ilgus gadsimtus bijusi bagāts kultūrvēsturisks avots. Pilsētas tirgus laukums rādīts kādā apjomīgā 1630. gada

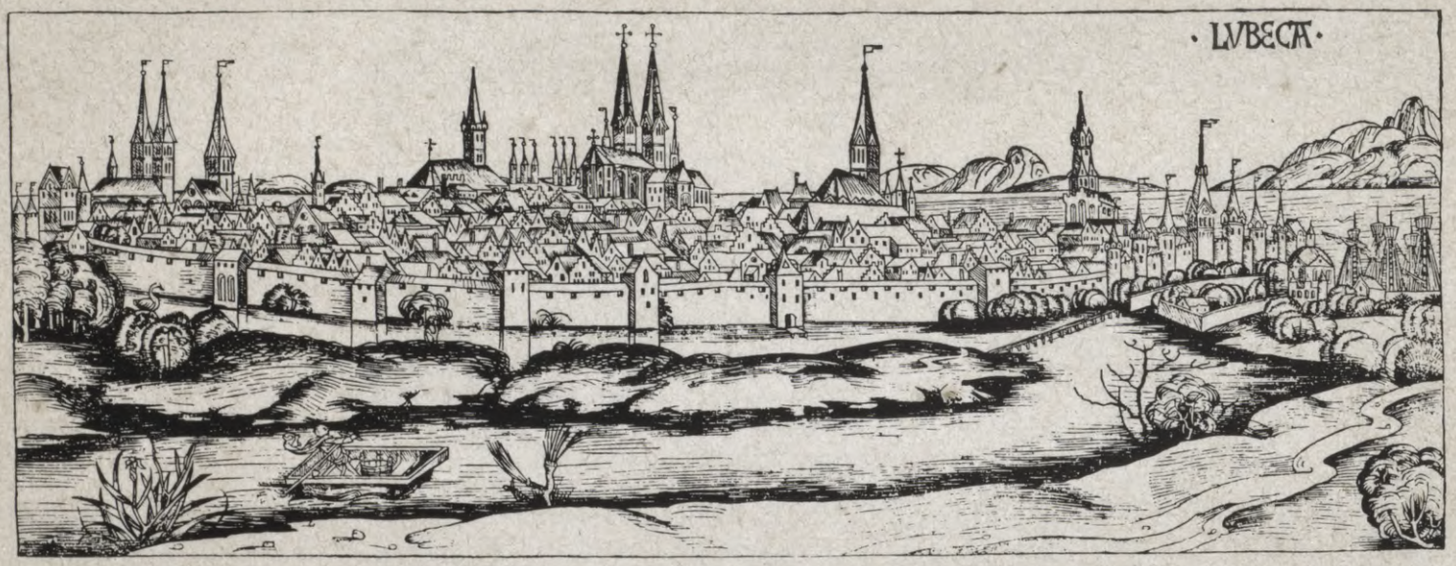

96. att. **Lībekas skats H. Šēdela «Pasaules hronikā» (1493)**

gravīrā. Raksturīgs ir 1641. gadā Mateja Meriana izdotais pilsētas siluets. Šinī Lībekas kopskatā jau izpaužas baroka laika patoss. Lībeka vara grebumā redzama grāmatā, ko 1664. gadā izdevis Albrehts Hakelmanis, kurš kādu laiku bijis arī Rīgas tipogrāfs. Lībekas skati ir arī vairākos vēsturisko hroniku un Lībekas tiesību izdevumos. Lībeka, piemēram, redzama Gotfrīda Šulca «Hronikas» 1654. gada izdevumā, kur apgalvots, ka tā stāstot par notikumiem «kopš pasaules radīšanas līdz šai dienai». Kādā 1681. gadā izdotā vienlapē pilsēta skatāma kopā ar togad debesīs novēroto komētu. Pilsētas panorāma, kā jau toreiz ierasts, drukāta arī Lībekas dziesmu grāmatas priekštitulā (1703).

Ir vēstures liecības par 1159. gadā hercoga Heinriha Lauvas atkārtoti dibināto Lībekas pilsētu, sākot ar 12. gadsimtu. Sens attēls rāda Lībekas Doma celtniecību 1173. gadā. 12. gadsimta misu grāmatā Lībekā atrodams baznīcas mūzikas senatnīgs pieraksts. Ir Lībekas kuģa zīmogs no 1256. gada. 1292. gadā tapuši pirmie Svētā Gara hospitāļa darbības noteikumi. Šinī hospitālī sienas gleznojumos arī skatāmi vecākie Lībekas pilsoņu – patriciešu portreti. Tāds ir, piemēram, Bertrams Mornevegs (miris 1288. gadā), kas bijis veiksmīgs tirgotājs Livonijā un ar tur gūto peļņu varējis sponsorēt patversmes celtniecību. Ir vairākas interesantas 14., 15. un 16. gadsimta kapa plāksnes. 1353. gadā pabeigta Svētās Katrīnas klostera baznīcas būve, kas sokas īpaši pēc mēra epidēmijas 1349.–1350. gadā, kad pilsētnieki, Dieva dusmu sabaidīti, labprāt sekmē celtniecības darbus savas dvēseles glābšanai. 1360. gadā Lībekas rātsnamā atklāj īpašu Hanzas sanāksmēm veltītu zāli, un zināms pat Hanzas savienības locekļu izvietojums šinī telpā. Ap 1370. gadu kā Hanzas savienība, tā Lībeka ir savas slavas zenītā, un pilsētnieku pašapziņu vēl ceļ karaļa Kārļa IV ierašanās Lībekā 1375. gadā. 1478. gadā rātsnamā notiek grezns bankets par godu Saksijas hercoga Albrehta vizītei, un te inscenē kaut ko līdzīgu bruņinieku turnīram. Bet jau 1384. gadā pilsētā izceļas ievērojami sociāli nemieri, kur viens no vadoņiem ir kāds Heinrihs Pāternostermakers (uzvārdu tulkojot – rožukroņu taisītājs). Vecā rāte varas grožus tā īsti atgūst tikai 1416. gadā.

Arī vēl 15. gadsimta pirmā puse ir Lībekas slavas un varenības zīmē. 1438. gada 5. maijā ar kuģi no Rīgas uz Lībeku dodas Maskavas metropolīts Izidors, kura tālākais ceļamērķis ir Florence. Izidoru, pēc tautības grieķi, Lībekā pārsteidz ne tikai skaistās celtnes un pilsētnieku turība, bet, kā ceļojuma aprakstā sacīts: «Pēc tam viņi mūs veda tur, kur atrodas viņu grāmatas, un mēs redzējām vairāk nekā 1000 sējumu, kas viens par otru gudrāki un labāki.»

Kāds Lībekas apmeklētājs no Prūsijas 1460. gadā raksta, ka Lībeku varot nosaukt par otru paradīzi. Lībekas Doma baznīcas sānu jomu tiešām sauc par «Paradīzi», un tiktāl tas atbilst iepriekšminētajam ditirambam. Jau no 1430. gada pilsētā notiek regulāri Vastlāvju spēļu uzvedumi, tātad varam runāt par teātra mākslas aizsākumiem. Bet šo otru paradīzi 1462.–1464. gadā atkal piemeklē mēra epidēmija, un, liekas, ka tā rosinājusi Bernta Notkes «Nāves dejas» gleznojumu Svētās Marijas baznīcā (1463).

Reformācijas kustība 16. gadsimtā izmaina lībekiešu reliģiozos priekšstatus. Jau pirms tam sākusi šķobīties Hanzas savienības varenība. 1518. gadā 31 pilsētu no savienības izslēdz par nepietiekamu Hanzas prasību ievērošanu. 1530. gadā arī Lībekā uzvar Mārtiņa Lutera piekritēji un sāk darbu pirmie pieci evaņģēliskie sludinātāji. 1531. gadā iespiež Johana Būgenhāgena sastādīto baznīcas un dievkalpojuma kārtību. 1546. gadā kādreiz bagātā Lībeka pieredz bada draudus. Protams, senās slavas uzplaiksnījums ir vēl arī 16. gadsimta otrajā pusē un 17. gadsimtā. Renesanses stila rotājumus gūst rātsnams. Pilsoņu namu apdarē kļūst iecienītas terakotas, ko darina Statiusa fon Dīrena (*Düren*) darbnīcā. Tāpat kā Rīgā, par pirmo evaņģēliskās baznīcas superintendentu kļūst pedagogs – Katrīnas skolas rektors Hermanis Bonuss (1504–1548). Ar laiku aug valdošās baznīcas dogmatiskā neiecietība; kā «raganas» 1637. gadā sadedzina piecas Lībekas sievietes. Neiecietība ir pret pirmajām ceļojošā teātra izrādēm Lībekā, un tamlīdzīgi. Bet tāda jau ir 17. gadsimta kopējā iezīme. Blakus izglītībai māņticība, blakus šķietamai dievticībai tolerances trūkums pret citādi domājošiem. Sakarā ar Saules aptumsumu 1654. gadā pareģo pasaules galu, bet 1687. gadā it kā par Dieva zaimošanu soda ar nāvi kalēja zelli Pēteri Ginteru. 1669. gadā Lībekā notiek pēdējā Hanzas pilsētu sanāksme, kas pulcina vairs tikai deviņas pilsētas. Kā pēdējie mohikāņi paliek trijas: Lībeka, Brēmene, Hamburga. Hanza kā pilsētu savienība beidz pastāvēt, bet tās kultūras starojums, protams, turpinās.

Katoļu laikā līdz 1530. gadam rosīgākie pilsētas hroniku rakstītāji ir mūku ordeņu pārstāvji. Tādi ir franciskāņi Detmārs un Reimārs Koki, tāds ir dominikānis Hermanis Korners (*Frater ordinis predicatorum*), kurš 1431. gadā bijis Erfurtes students, ieguvis tur maģistra grādu. No 1392. līdz 1491. gadam Erfurtē pavisam studējuši kādi 76 lībekieši. 1397. gadā Erfurtes universitātes matrikulā ierakstīts Lībekas birģermeistara dēls Hinriks Vesthofs – vēlākais Lībekas domkungs. 1409. gadā Erfurtē mācās Johans Hammo,

97. att. **Erasms Sarcērijs – pirmais Lībekas Katrīnas skolas konrektors. Vara grebums (1565)**

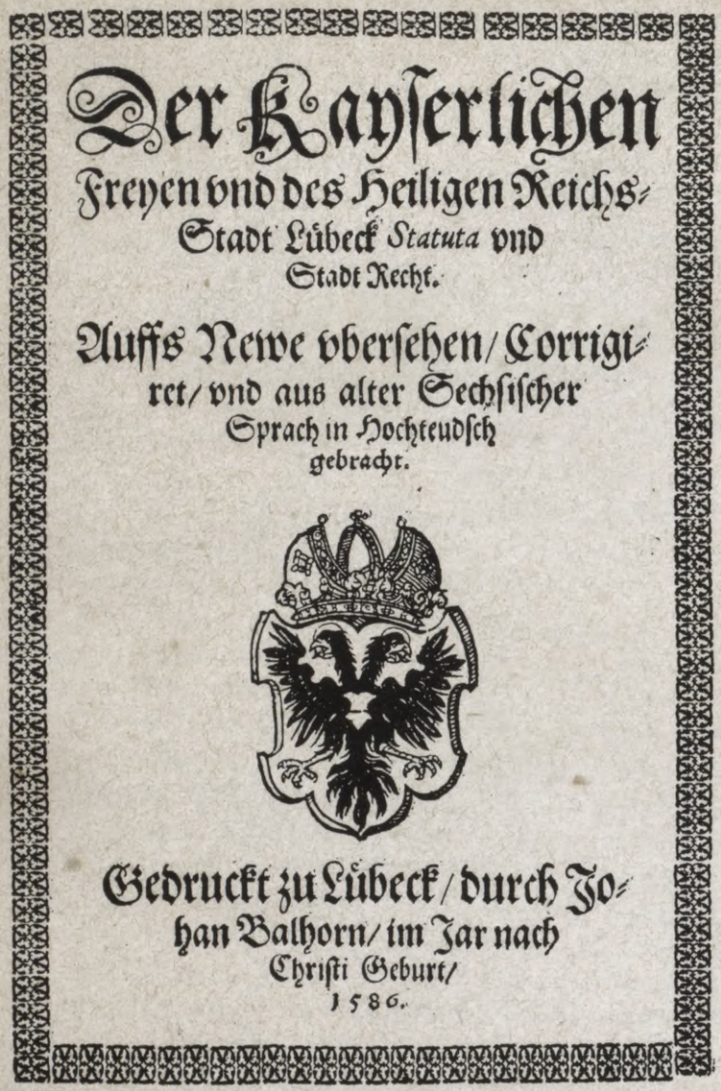

Der Kayserlichen
Freyen vnd des Heiligen Reichs-
Stadt Lübeck *Statuta* vnd
Stadt Recht.

Auffs Newe vbersehen/ Corrigiret/ vnd aus alter Sechsischer
Sprach in Hochteudsch
gebracht.

Gedruckt zu Lübeck/ durch Johan Balhorn/ im Jar nach
Christi Geburt/
1586.

98. att. **Lībekas tiesības un statūti 1586. gada izdevumā**

kas vēlāk ir profesors Leipcigā, 1418. gadā Leipcigas universitātes rektors. Kad 1419. gadā nodibina universitāti Rostokā, daudzi lībekieši dodas uz turieni. Lībeka, tāpat kā Rīga, ir bagāta tirdzniecības pilsēta, bet savas universitātes tai tolaik, tāpat kā Rīgai, nav.

Lībekā, tāpat kā Rīgā, tirgotāji ir diferencēti. Vieni brauc galvenokārt uz Brigi, citi uz Novgorodu, vēl citi uz Skandināviju, Rīgu, Rēveli utt. Tā sauktajiem Rīgas braucējiem (*Rigafahrer*) ir savas kuģu piestātnes Lībekā, savi altāri Lībekas baznīcās, savs sols Rīgas melngalvju namā, viņi balsta kultūras norises kā Lībekā, tā Rīgā.

Interesanti ir Lībekas pilsoņu testamenti, kas saglabājušies jau no 1288. gada. Smagas slimības laikā vai tuvojoties pēdējai stundai, daļu mantas viņi novēl Lībekas klosteru un baznīcu celtniecībai, tāpat sakrālo celtņu būvei Rīgā, Rēvelē, Tērbatā. Ir arī ziedojumi svētceļojumiem uz Dievmātes Marijas zemi – Livoniju. Kāds Johans Risenberhs, guļot slims Tērbatā, 1353. gadā dāvina naudu Tērbatas, Rēveles un Rīgas klosteriem.

Vairākos testamentos (galvenokārt garīdznieku) fiksēti grāmatu novēlējumi. Šīs grāmatas gan grūti precīzi nosaukt, jo tām nav minēts pilns nosaukums. Tā priesteris Gerlahs Islenders 1351. gadā savu Bībeli un misu grāmatu novēl nonnām Volīnas klosterī, bet dažas citas grāmatas draugiem Lībekā. Lībekas diecēzes priesteris Johans Holthofs 1358. gadā novēl dominikānim Jēkabam savu grāmatu par cilvēku svētlaimi (*humane salutis*), tāpat vēl arī citas grāmatas, bet dominikāņu kapelānam Johanam – «*Compendium summe vitiorum*». Heiligentāles klosteris saņem grāmatu «*Profectus religiosorum*», kā arī citas grāmatas. Brālis Johans Pils klosterī dabū dažas loģikas un teoloģijas grāmatas, bet šī paša dominikāņu klostera brālis Jēkabs kādu teoloģisko patiesību kompendiju. Dominikānis Hinriks saņem «*Auctoritates theologie*», bet kāds maģistrs Jēkabs – «*Speculum Marie*».

Daudz grāmatu atstāj arī priesteris Folrāds Lasans 1360. gadā. Dominikānis Tīdemans Varendorps manto vairākas teoloģijas, medicīnas un astronomijas grāmatas, brālis Konrāds – kādu gramatikas grāmatu «*Grecismus*», dominikānis Hinriks – kādu konkordanču grāmatu un Bībeli, tāpat grāmatu par gleznieciību (*De picturis*). Dominikānis Jēkabs saņem «*Compendium theologie veritatis*», bet brālis Johans – «*Sermones de sanctis*». Jau šie piemēri rāda, ka grāmatu īpašnieki vai nākamie to ieguvēji bijuši galvenokārt dominikāņi.

Zemākā ranga kleriķu Lībekā bijis ap 300. Protams, arī augstākie baznīcas prelāti bijuši mecenāti dažādos kultūras aspektos. Bīskaps (1466–1489) Alberts Krummediks veicinājis Bernta Notkes «Triumfa krusta» tapšanu Doma

baznīcā (1477), viņam tāpat nopelni grāmatiespiešanas aizsākumos Lībekā. 16. gadsimta sākums vēl it kā neliecina par straujām pārmaiņām baznīcas dzīvē. 1502. gadā dibina Svētās Annas klosteri, veidojas jauni altāri un vikārijas baznīcās. Rātskungs Hinriks Kerkrings liek 1520. gadā sevi gleznot uzšķirtas Bībeles priekšā. Ārējā dievbijība liekas nesatricināma, bet vai tāds ir reliģiskais pārdzīvojums?

Lībeka arī viduslaikos nav bijusi baznīcām un klosteriem īpaši bagāta pilsēta. Līdz ar Domu vēl minamas četras galvenās pilsētas baznīcas: Marijas, Pētera, Jēkaba un Egīdija. Tad vēl pāris klosterbaznīcu, un tas arī viss. Hanzas tirgotāju pragmatisms nav tiecies pēc daudzuma; toties esošās baznīcas bijušas ar bagātu interjeru. Neraugoties uz kara postījumiem, neraugoties uz to, ka daļa sakrālās mākslas tagad izvietota muzejos, arī šobrīd Lībekas baznīcas ir ievērības cienīgas. Tikai Svētā Pētera baznīca, kas savā laikā bija vienīgā piecu jomu baznīca Ziemeļvācijā, arī pēc atjaunošanas ir palikusi bez sava interjera.

99. att. **Stefana Arndesa Lībekā iespiestais «Veselības dārzs» (*Gaerde der suntheit*) ar apmēram 700 kokgriezumiem (1492)**

Iespaidīgs ir Jānim Kristītājam, Dievmātei Marijai, Svētajam Nikolajam un Svētajam Blāzijam veltītais Lībekas Doms, kura celtniecība sākta jau 12. gadsimtā. Ka 17 metru augsto Triumfa krustu tiešām 1477. gadā darinājis Bernts Notke ar saviem palīgiem, apstiprina restaurācijas laikā (1972) atrastā pergamenta strēmele, kas bijusi ievietota krustā. Te minēti darba veicēji un novēlējums: «Lūdz Dievu par šīm dvēselēm, lai Dievs tām žēlīgs». Pieminamas vēl vairākas altārgleznas, kancele, kapa plāksnes. Baznīcā lasāms 17. gadsimtā tapis teksts «Kristus žēlabas nepateicīgajai pasaulei» (Es esmu gaisma, bet jūs mani neredzat ...).

Vēl slavenāka nekā Doms bijusi Lībekas Svētās Marijas baznīca – pilsoņu baznīca, rātes baznīca kā pretstats arhibīskapa katedrālei. Kara laikā baznīca izdegusi un zudis tās bagātais interjers. Saglabājusies 10 metru augstā sakramentu glabātava (1476–1479) un Marijas altāris no 1518. gada. Bez Bernta Notkes «Nāves dejas» pārgleznojuma 1701. gadā gāja bojā arī ērģeles, uz kurām jaunībā vingrinājies J. S. Bahs.

Svētā Jēkaba baznīca pirmo reizi pieminēta 1227. gadā, un galīgi tās celtniecība pabeigta 1334. gadā. Viduslaikos galvenokārt jūras braucējiem veltītā baznīca kara gados palikusi neskarta, un tur vēl daudz ievērojamu mākslas darbu, piemēram, 15. gadsimtā tapušais «*Brömbse–Altar*». Svētā Egīdija baznīcā, kas sākta celt 13. gadsimtā, jau 14. gadsimtā galvenajā altārī bijis redzams eņģelis, kas spēlē lautu. Šī, ja tā varētu teikt, ir muzikālas ievirzes baznīca, vēlāk slavena arī ar savu «Dziedātāju kapelu» (*Sängerkapelle*). Kā sava veida muzejs kalpo agrākā franciskāņu Svētās Marijas baznīca, mākslas darbiem bagāta bijusi kādreizējā dominikāņu

100. att. **Holstenas vārti (1466–1478) Lībekā. Pa kreisi – Sv. Marijas baznīca, pa labi – Sv. Pētera baznīca un sāls spīķeris**

klostera baznīca. Ievērības cienīgi sienu gleznojumi (no 13. un 14. gadsimta) skatāmi Svētā Gara hospitālī, kas bija viens no pirmajiem sociālās aprūpes centriem Vācijā.

Lībekā ir daudz laicīgās arhitektūras pieminekļu. Jau 1226. gadā sākta rātsnama celtniecība, kas gadsimtu gaitā izveidojas par vienu no skaistākajiem Vācijā. Te redzami dažādu stilu uzslāņojumi. Pieminama ieejas halle, audienču zāle, rātspagrabs. No 1350. gada (tagad muzejā) saglabājies iespaidīgs durvju rokturis. Interesanta ir kuģinieku apvienības (*Schiffergesellschaft*) ēka (1535), jau 13. gadsimtā sāktie Pils vārti (*Burgtor*) un vēl jo vairāk masīvie Holstenas vārti, kas pabeigti 1478. gadā un it kā reprezentē visas Hanzas savienības spēku un vienību. Tā arī lasām vārtu devīzē. «Ārpusē miers un vienība mājās» (*Concordia domi foris pax*). Varētu vēl minēt senlaicīgos sāls spīķerus un gotikas, renesanses un baroka laika pilsoņu namus ar vairākiem īpatnēji veidotiem iekšējiem pagalmiem. Kāda Lībekas pilsoņa namā ap 1675. gadu griestu gleznojumam izmantoti Zālamana Augstās dziesmas motīvi.

15. un 16. gadsimtā Lībeka sevi piesaka ar ievērojamu mākslinieku vārdiem: Hermens Rode, Bernts Notke, Henings van der Heide, Klauss Bergs, Benedikts Dreiers, Hanss Kemmers. Tādi darbi kā Bernta Notkes «Nāves deja» (1463) vai Hermena Rodes altāris Svētā Lūkas brālībai (1484) jau ir ar izcilu mākslas vērtību. Tas nenozīmē, ka Lībekā vai Lībekai nebūtu strādājuši arī citpilsētu meistari. Kā izcilākais te minams Hanss Memlings, kas pārsvarā uzturas Brigē. Uz Lībekas patriciešu Greverādes ģimenes pasūtījuma Lībekas Domam 1491. gadā top «Kristus ciešanu altāris», ko parasti piemin kā viduslaiku dievbijības paraugu. Greverādes ģimenes pārstāvji ir patiesi mākslas mecenāti, jo tieši uz viņu ierosmi radās Bernta Notkes «Gregora mesa» un Hermena Rodes Svētā Lūkas altāris.

Vairāki minēto autoru darbi skatāmi Svētās Annas klostera muzejā, kur izvietota viduslaiku un renesanses laika sakrālā māksla. Te ir gleznas, vitrāžas, koka un

akmens skulptūras, altāra piederumi, kapa plāksnes, svētceļnieku plaketes, relikviju šķirstiņi, epitāfijas u. tml. Piemēram, kapakmens no kādreizējā Svētā Jāņa klostera vēstī, ka 1310. gada 1. decembrī mirusi kāda Īda fon Moruma un klātesošie aicināti: «Lūdziet visi par viņu.» Vairāki eksponāti stāsta par Lībekas un Rīgas sakariem. Piemēram, ar 282. numuru fiksēta svētceļnieku plakete, kur redzama tronī sēdošā Marija ar bērniņu. Uzraksti vēstī, ka tā ir grēku atlaides zīme svētceļniekiem uz Livoniju: «*Signum S. Marie in Livonia remissionis peccatorum*». Jau Rīgas

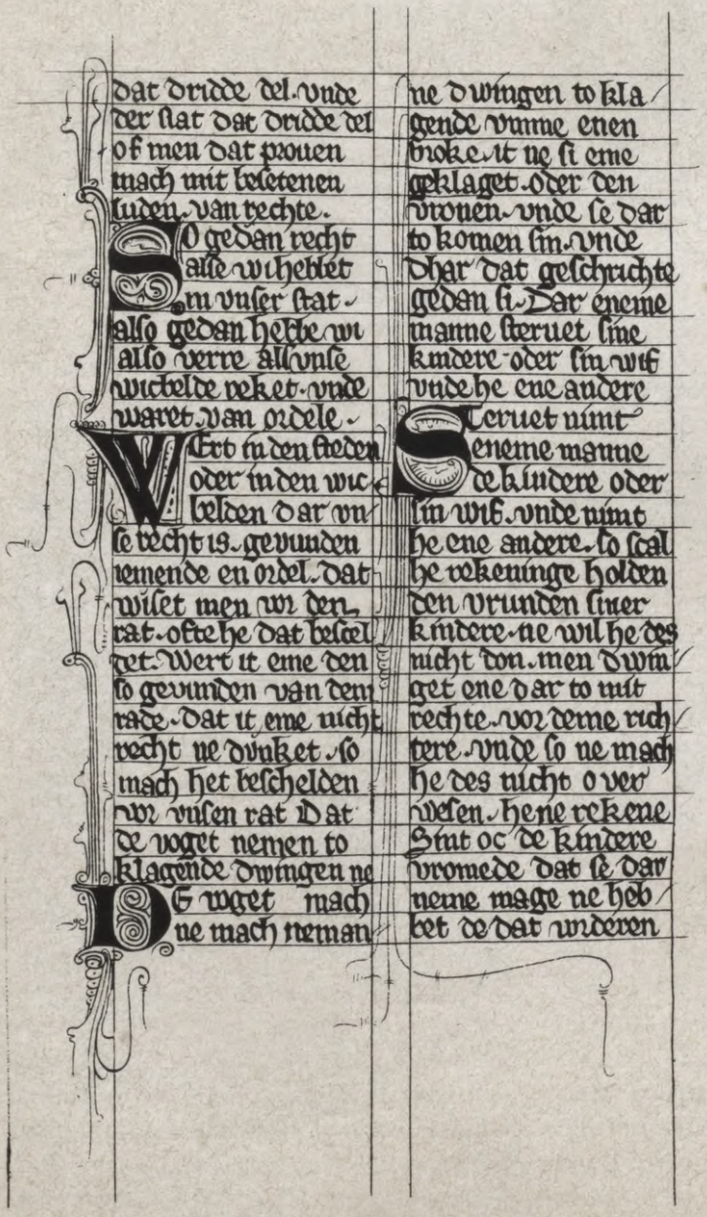

101. att. **Lappuse no Lībekas tiesību kodeksa Rēvelē (1282)**

102. att. **Hermens Rode. Sv. Lūka raksta savu evaņģēliju. Lūkas brālības altāris Lībekā (1484). *Annen Museum***

bīskaps Alberts 1202. gadā pasludināja Livoniju par Svētās Marijas zemi un mudināja šurp doties svētceļniekus.

Ar 82. kataloga numuru muzejā atzīmēta koka skulptūra, kas piedēvēta vai nu Rīgai, vai Lībekai un, domājams, ir Bernta Notkes skolas darbs ap 1490. gadu. Šī «Madonna uz Mēness sirpja» tur klēpī Jēzus bērniņu, kurš savukārt satvēris rokās balodi. Madonnas tērpa krokās ir uzraksts «*Ave Maria gratia plena*». Izteiktas domas, ka šis darbs identisks ar 1488. gadā Rīgas Svētā Pētera baznīcai veidoto Marijas tēlu.

Līdz 1943. gadam Rīgā, bet pēc tam Lībekā glabājās Hinrika Kerkringa ģimenei veidotais altāra triptihs. Centrā te

103. att. **Nāve ar baznīcas ķesteri un tirgotāju. Kolorēts vara grebums pēc 1463. gada Lībekas gleznas «Nāves deja»**

Dievmāte ar bērnu, bet vienā pusē tai Lībekas rātskungs Hinriks Kerkrings un otrā pusē viņa dzīvesbiedre. Abi dievbijīgā lūgšanā. Tas ir uz koka gleznots Jakoba fon Utrehta darbs (ap 1520. gadu).

Ievērojamākais vārds Lībekas 15. gadsimta mākslā ir Bernts Notke (1440–1509). Viņš dzimis Pomerānijā, dzimtā, kam tirdznieciski sakari ar Flandriju un Rēveli. Varbūt tādēļ viņš tik daudz strādājis arī Rēvelei un Skandināvijai. Lai gan zudis viņa «Nāves dejas» oriģināls Lībekā (1463), saglabājies variants Rēvelei (1468) Svētā Nikolaja baznīcā.

Pirms Bernta Notkes oriģināla pārgleznošanas Lībekā 1701. gadā tai pievienoto tekstu viduslejasvācu valodā vēl paspējis norakstīt Lībekas vēsturnieks Jēkabs fon Melle, kuru mēs varētu saukt par Lībekas 18. gadsimta sākuma Broci. Lībekas «Nāves deja», tāpat Rēveles «Nāves deja» it kā simbolizē Hanzas tirgotāja acīm skatīto pasaules ainu. Cilvēka īslaicīgos pūliņus un viņa niecību Nāves priekšā.

Jaunu tekstu pārgleznojumam 1701. gadā jau augšvācu valodā dod Lībekas Annas klostera skolotājs Natanels Šlots (1666–1703), kurš dzimis Dancigā, studējis Jēnā. Te ir gan tēze, gan antitēze: Nāve ir deja un Nāve nav deja. Īstās ciešanas ir dzīve, un Nāve no tām atbrīvo. Svarīgāka nekā dzimšanas diena ir cilvēka mirstamā stunda.

«Nāves dejas» motīvs nav raksturīgs tikai Lībekai. Tas tēlots arī Svētās Marijas baznīcā Vismārā. Lībekas «Nāves deja» devusi impulsu šīs tēmas risinājumam grāmatā, kas iznāk Lībekā 1489. un 1496. gadā. «Nāves dejas» motīvs ir 1550. gadā dāņu valodā iznākušajā grāmatā, bet Brēmenē šo motīvu 1597. gadā risina Nātans Hitrejs (1543–1598), agrākais pilsētas skolas profesors Rostokā, pazīstamā vēsturnieka Dāvida Hitreja brālis. Tāpat Braunšveigas hronists Hermanis Boto to izmanto paša sacerētajā hronikā.

Runājot par Lībeku, jau agri var lietot jēdzienu: mākslas eksports. It kā jau 1276. gadā Lībekā pasūtīta kāda glezna Svētās Katrīnas franciskāņu baznīcai Rīgā. 1421. gadā šai pašai baznīcai top cita Lībekā gleznota altārglezna, ko pasūta Rīgas melngalvji. Arī 1493. gadā, lai izgreznotu melngalvju altāri Rīgas Svētā Pētera baznīcā, pasūtījumu veic Lībekā. Lībekas zeltkalis Bernts Heinemanis 1507. gadā veido Svētā Jura statueti Rīgas melngalvjiem. Vairākas Rīgā iecienītās Hanzas kannas ir Lībekas meistaru darbs. Rīgai strādājuši Lībekas zeltkaļi Engelbrehts (jaunākais) Bekers, tāpat Jirgens Mansfelds. Kad domā par Pētera baznīcas torņa atjaunošanu 1666. gadā, rīdzinieki aicina lībekieti Jirgenu Toifelu (*Teufel*). 1588. gadā lībekieši sūta uz Rīgu Volfgangu Šīreru (*Schürer*), lai tas izgrezno lībekiešu solu Rīgas Melngalvju namā.

Rīgai ap 1600. gadu strādājis Hanss Bodekers, bet ap 1604. gadu Bernts Bodekers. Rīgai sūtītas ne tikai gleznas un kokgriezumi, bet arī zvani, misiņa lējumi un citi mākslas priekšmeti.

Daudz lībekieši strādājuši Rēvelei. Jau pieminējām Berntu Notki. 1482. gadā altārgleznu Rēveles Svētā Nikolaja baznīcai glezno Hermens Rode. Lībekā dzimis Hanss Risenberhs (*Ryssenberch*), kurš, sākot ar 1450. gadu, ir Rēveles pilsonis un ievērojams šīs pilsētas zeltkalis.

Ar Indriķa hronikā minēto 1205. gada praviešu spēli Daugavmalā aizsākas Rīgas teātra vēsture. Lībekā tik agru liecību nav, toties ir vairāk materiālu par 14., 15. un tāpat 16. un 17. gadsimtu. Te ir runa gan par garīgajām mistēriju spēlēm, gan par uzvedumiem, kas saistīti ar Vastlāvjiem. Arī pēc evaņģēliskās baznīcas uzvaras 1530. gadā lībekieši vēl ir iecietīgi pret senām tradīcijām. Lai skolēni varētu šādās izrādēs piedalīties, tiem dotas kādas

105. att. **Lībekas Sv. Jēkaba baznīca. Kokgriezums (ap 1551–1552)**

104. att. **Fragments no kapa plāksnes Lībekā (ap 1360)**

piecas brīvdienas. Bērni staigājuši vakaros ar izdobtiem ķirbjiem uz galvām, kuros iedegtas vaska svecītes, un tas izskatījies varen iespaidīgi. 1441. gadā Lībekā uzvesta līdzība «Laimes ritenis», bet šī uzveduma teksts tapis ap 1430. gadu Rēvelē. Iespējams, ka Lībekā uzvesti sižeti, kas saistīti ar tolaik bieži pieminēto «Nāves deju», tāpat iespējams, ka Lībekā pēc reformācijas uzvesta Rīgas kādreizējā franciskāņa Burkarda Valdisa līdzību spēle. Par ceļojošo teātra trupu izrādēm līdz 1633. gadam ziņu nav, bet tādu ir jau samērā daudz 17. gadsimta otrajā pusē, lai gan Lībekas ortodoksālā garīdzniecība vēršas pret teātra izrādēm, tāpat kā Rīgā un citur Eiropā. Rīgā 1690. gada oktobrī sākas Johana Ūliha komediantu trupas izrādes, bet pēc tam viņi dodas uz Lībeku.

Mūzikas ziņā rīdzinieki 17. gadsimtā ar lībekiešiem mēroties nevar. Lībekā Svētās Marijas baznīcā un arī citur koncertus organizē viens no izcilākajiem 17. gadsimta otrās puses ērģelniekiem un instrumentālās mūzikas sacerētājiem Dītrihs Bukstehūde (ap 1637–1707), pie kura ciemojas jaunais J. S. Bahs. Tā lībekieši pie izcilu komponistu mūzikas tiek radināti agrāk nekā rīdzinieki. Toties rīdziniekiem jau 1524. gadā top «*Bibliotheca Rigensis*», bet Lībekā pirmā pilsētas bibliotēka veidojas tikai 1616.–1622. gadā. Tās vadītājs ir pedagogs Johans Kirhmans (1575–1643), kura attēls jau saglabājies arhīvos. Par bibliotēkas telpu kalpo kādreizējā franciskāņu klostera ēdamzāle.

Grāmatiespiešanu Ziemeļvācijā aizsāk Ķelne (1464), turpina Lībeka (1474), Rostoka (1476), Magdeburga (1479) un tikai 1491. gadā Hamburga. Šīs ir arī pilsētas, kur top grāmatas viduslejasvācu valodā, kas 15. gadsimtā vēl ir visai izplatīta. Jau 1478. gadā parādās reklāmas lapiņa par grāmatām lejasvācu izloksnē. Grāmatu tirgotājs Johans Evilers, kurš kopš 1482. gada dzīvoja Lībekā, sadarbojās ar iespiedējiem Ķelnē un pat Venēcijā, un viņa grāmatu pircēji ir gan Zviedrijā, gan Dānijā, gan Livonijā.

Par sevišķi rosīgiem grāmatiespiešanas un grāmattirdzniecības centriem 15. gadsimtā izvēršas Lībeka un Ķelne. Lībekā 1488. gadā jau ir veseli pieci grāmatu iespiedēji. Pirmo Lībekā iespiesto grāmatu 1474. gadā izdod Lukass Brandiss. Tā ir psalmu grāmata viduslejasvācu valodā. 1475. gadā viņš izdod «*Rudimentum novitiorum*» – pasaules vēsturi, kur ir jau gandrīz 100 labas kvalitātes kokgriezumu un nodrukāta arī pasaules karte. Lukass Brandiss dzimis 1450. gadā Deličā, miris pēc 1500. gada. Viņš mācījies Leipcigas universitātē, grāmatas sācis iespiest 1473. gadā Merzeburgā, vēlāk pārcēlies uz Lībeku, kur viņam grāmatu iespiešanā palīdz brālis Matejs. Jau 1474. gadā viņš iespiež Lībekā pirmo klasiskās senatnes autora darbu Ziemeļeiropā. Tie ir Josēfa Flāvija darbi par ebreju senatni. Vēlāk viņš grāmatas iespiedis arī Magdeburgā, drukājis grāmatas Dānijai. Pieminams viņa Lībekas pilsētai drukātais breviārs «*Breviarium Lubicense*» (1478). Visā Ziemeļvācijā kļūst populārs viņa izveidotais burtu tips (*Brandistype*).

Par pirmajiem Ziemeļvācijas grāmatu iespiedējiem ziņu parasti maz. Nav pat vienmēr zināms, kad un kur tie dzimuši, kādu izglītību guvuši, kur apguvuši arodu. Reizēm tie drukājuši te vienā, te citā pilsētā, un Ziemeļvācijas tipogrāfi ir pirmie, kas sākuši grāmatas iespiest arī Dānijai, Zviedrijai un Somijai. Inkunābulas parasti drukāja nelielā tirāžā, piemēram, «*Missale Magdeburgense*» iespiesta 500 eksemplāros. Pašu tekstu iespieda melnā drukā, bet komentējošo daļu sarkanā krāsā. Ja drukāja notis, tad nošu līnijas bija sarkanas, bet pašas notis melnas. Grāmata neskaitījās pabeigta, ja tai roku nebija

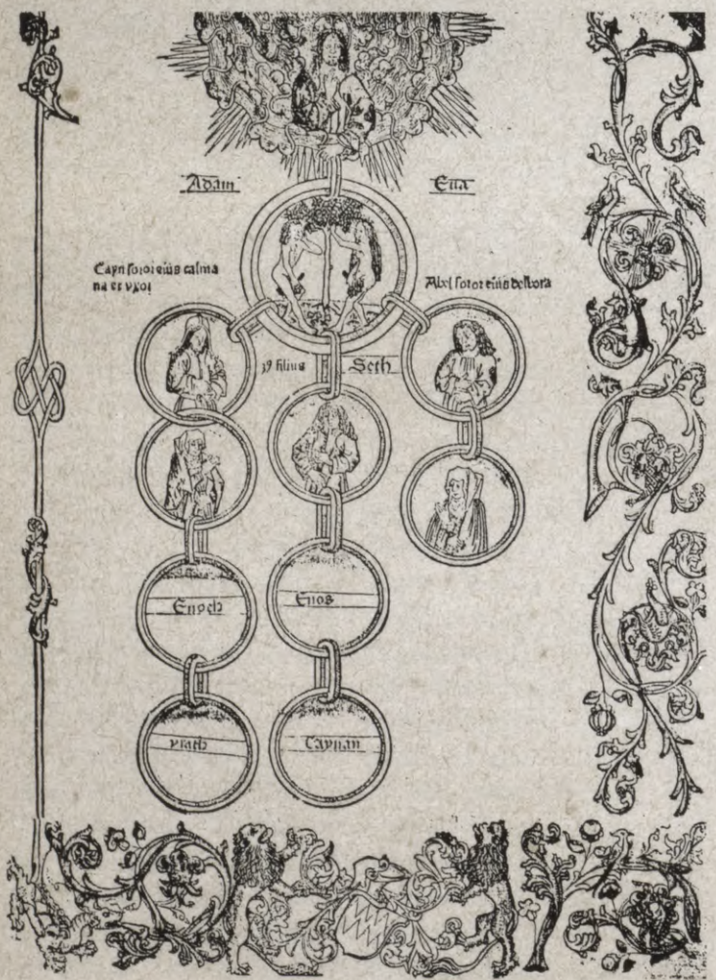

106. att. **Pirmā ievērojamā Lībekā iespiestā grāmata 1475. gadā**

107. att. **Svētais Hieronims. Krāsains kokgriezums no Stefana Arndesa 1494. gadā izdotās Lībekas Bībeles**

pielicis arī illuminētājs, kas izcēla atsevišķus iniciāļus vai rotājumus. Lībekā jau no sākuma ir arī slavenas grāmatsējēju tradīcijas. Tāda bija, piemēram, Heinriha Kostera vadītā sietuve. Pārsvarā izdeva teoloģisko literatūru: Bībeles, misāles, breviārus, psalmu grāmatas, svēto dzīves aprakstus. Izcils veikums ir lejasvācu Bībeles 1494. gada izdevums uz 492 lapām. Bet starp Lībekas inkunābulām jau ir arī laicīga satura izdevumi. Iznāk grāmata par Lapsu Kūmiņu (1488), iespiež S. Branta «Muļķu kuģi» (1497). 1492. gadā ar apmēram 700 kokgriezumiem iznāk apjomīgā «*Garten der Gesundheit*» (Veselības dārzs).

Var minēt vēl trīs ievērojamus Lībekas tipogrāfus 15. gadsimtā, kas ir Lībekas grāmatniecības ziedu laiks. Ievērojams tipogrāfs ir Johans Snells, kurš miris 1519. gadā. Viņš mācījies Rostokas universitātē. Rostokā arī apguvis grāmatiespiešanas mākslu. Odensē viņš 1482. gadā drukā pirmo Dānijā izdoto grāmatu. Viņš iespiedis arī «*Missale Upsalense*» (1484), kas top Stokholmā. Tātad viņa vārds saistāms ar grāmatiespiešanas aizsākumiem kā Dānijā, tā Zviedrijā.

Dramatisks liktenis ir grāmatiespiedējam Bartolomejam Gotānam, kas dzimis, domājams, Magdeburgā, bet miris Krievijā 1496. gadā. Viņš ir pirmais Magdeburgas grāmatu iespiedējs, kurš drukā «*Missale Magdeburgense*» (1480), tad pārceļas uz Lībeku, strādā arī Stokholmā. Pie viņa izcilākajiem veikumiem pieder pirmā Somijai paredzētā grāmata «*Missale Aboense*» (1488). Jāpiebilst, ka šī izdevuma kanoniskais attēls (Kristus pie krusta) ir tāds pats kā Stefana Arndesa Lībekā 1500. gadā drukātajā «*Missale Viburgense*», kuras vienīgais zināmais eksemplārs pasaulē glabājas LAB. B. Gotāna mūža noslēgums ir traģisks. Lai veicinātu grāmatiespiešanu arī Novgorodā un vispār Krievijā, viņš dodas uz Novgorodu, bet tur viņu aplaupa un noslīcina. Daļēji tas saistāms ar jukām Novgorodā 1494. gadā, kad tiek slēgts Hanzas kantoris Novgorodā, daļēji ar nevēlēšanos ieviest Krievijā

108. att. **Skats bruņu kalēju darbnīcā Lībekā**

kaut ko jaunu, nebijušu. Tik skumji beidzas B. Gotāna kultūras misija Novgorodā, un viņš ir viens no pirmajiem mocekļiem grāmatniecības gadsimtu gaitā.

1450. gadā Hamburgā dzimis un 1519. gadā Lībekā miris Stefans Arndess, kurš, domājams, savu arodu apguvis Gūtenberga pilsētā Maincā, praktizējies arī Itālijā, strādājis Šlēsvigā, Lībekā, no 1498. gada arī kā tiesas rakstvedis Lībekā. Viņa iespiedumi izceļas ar drukas tīrību un skaistumu. 1486. gadā iespiestā «*Missale Slesvicense*» pieder pie krāšņākajiem liturģiskajiem izdevumiem vispār. Izcila ir arī jau vairākkārt pieminētā «*Missale Viburgense*».

Rosīga ir Lībekas grāmatniecība arī 16. un 17. gadsimtā, bet tādu ievērību kā 15. gadsimtā tā vairs negūst. Sākumā grāmatiespiešana skaitījās māksla, bet vēlāk tā kļūst atkal par amatu pārējo vidū. Sadārdzinās papīrs, pieaug konkurence, pēc reformācijas vairs nevajag tik daudz liturģisko grāmatu, neiespiež misāles, breviārus u. tml. Starp 16. gadsimta tipogrāfiem var minēt Jirgenu Rīholfu Vecāko (miris 1516. gadā) un Jirgenu Rīholfu Jaunāko (1494–1573), tāpat Johanu Balhornu Vecāko (1500–1573) un Johanu Balhornu Jaunāko (1550–1604), kuri, kā mēs redzam, veido jau tipogrāfu dinastijas. Iespiedēji arī samērā bieži pārceļas no pilsētas uz pilsētu. Saglabājies Rostokas tipogrāfa Ludviga Dīca iesniegums Lībekas pilsētas rātei 1524. gadā, kur viņš izsaka vēlēšanos pārcelties uz Lībeku.

Ar Lībeku saistās ziņas par pirmo latviešu valodā Vācijā iespiesto grāmatu. Šlēsvigas Zemes arhīvā saglabājies Lībekas domkapitula dekāna J. Branda rakstīts protokols par notikumiem Lībekā 1525. gada beigās. 1525. gada 8. novembrī Lībekas katoliskie varas orgāni atņēmuši kādam caurbraucējam tirgonim, kas devies uz Rīgu, pilnu mucu ar «luterāņu grāmatām, arī misēm vienkāršajā livoņu, latviešu un igauņu valodā». Domājams, ka grāmatas iznīcinātas, jo sūtījums līdz Rīgai nav nonācis. Šīs grāmatas varēja būt iespiestas Vācijā kādā protestantu spiestuvē (visticamāk Vitenbergā), bet Lībekas tolaik vēl katoliskā rāte aizkavēja to ceļu uz Livoniju. Tulkotājs šīm pirmajām evaņģēliska satura grāmatām latviešu valodā varēja būt Rīgas latviešu evaņģēliskās draudzes mācītājs Nikolavs Ramms – vēlāk pirmais *Bibliotheca Rigensis* darbinieks.

Pēc reformācijas uzvaras Lībekā 1530. gadā te vēlāk iespiež ne tikai pirmo Lībekai domāto evaņģēliskās baznīcas kārtību «*Kirchenordnung*». Te iespiesti arī vairāki Rīgai domātie dievkalpojuma kārtības noteikumi (1548/1549, 1559, 1567). Kā zināms, pati pirmā «*Kirchenordnung*» Rīgai drukāta Rostokā 1530. gadā, tātad agrāk nekā Lībekai.

MĀRTIŅŠ LUTERS UN EVAŅĢĒLISKĀ RĪGA

«Evaņģēlijs uzvar un izplatās Livonijā, sevišķi pie rīdziniekiem, no kuriem nesen saņēmu vēstules un sūtni. Tik brīnišķīgs ir Kristus.»

(No M. Lutera vēstules G. Spalatīnam 1524. gada 1. II)

Ein fürneme Lieffländiſche Fraw.

WAnn in Liffland ein fürnemm Weib
Zu ehren ſchmücket jhren Leib/
So leget ſie ſich alſo an/
Wie diſe Fraw iſt angethan/

16. un 17. gadsimtā kultūra Eiropā un līdz ar to Vācijā ir tiktāl sazarojusi, ka mūsu grāmatas ietvaros tai varam pieskarties tikai garāmejot. Arī kultūras norises Rīgā skatīsim diferencēti, jo specifiski pētījumi jau bijuši par Rīgas arhitektūru un mākslu, Rīgas aptiekām, Rīgas naudām u. tml. Savu uzmanību galvenokārt pievērsīsim reformācijas kustībai Rīgā un evaņģēliskās baznīcas izveidei, jo ar to saistās Rīgas šī gadsimta kultūra: skolu reformas, «*Bibliotheca Rigensis*» tapšana (1524), pirmās tipogrāfijas organizēšana Rīgā (1588), kā arī latviešu nacionālās grāmatniecības aizsākumi. Atzīmēsim atsevišķus kultūrvēsturiskus faktus un personības Rīgas 16. gadsimta vēsturē.

Gadsimta sākums it kā neliecina par gaidāmajām pārmaiņām. Livonijas ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs it kā nostiprinājis Rīgas un pārējās Livonijas militāro drošību. 1509. gadā par Rīgas arhibīskapu kļūst Jaspers Linde, kuru 1524. gadā nomaina izglītotais, bet neiecietīgais Johans Blankenfelds (miris 1527. gadā). 1513. gadā Jaspera Lindes izdevumā Nīderlandē iespiež «*Breviarium Rigensis*» (saglabājies LAB). Bet tanī pašā 1513. gadā arhibīskaps Valmieras landtāgā spiests atzīt, ka neesot viņa spēkos cīnīties pret konkubinātu (garīdznieku kopdzīvi ar neprecētām sievietēm), jo jau tā garīdznieku skaits sarucis. Lai pierādītu Rīgas arhibīskapijas kopsakaru ar Vāciju, Rīgas arhibīskaps Vormsas reihstāgā 1521. gadā izdala kopijas no kādreiz (1360) ķeizara Kārļa IV Rīgas arhibīskapam dotās privilēģijas. Bet atsaukšanās uz Vāciju maz ko līdz, jo pašā Vācijā briest nemiers ar pastāvošo baznīcu, ar mūku izlaidīgo dzīvesveidu, ar grēku atlaižu tirgošanu un citām ticību nebūt ne veicinošām akcijām. Kādā 1508. gadā Vācijā publicētā gravīrā redzams, kā grimst baznīcas kuģis. Karikatūras par grēku atlaižu tirgotājiem un tādas grāmatas kā Roterdamas Erasma «Muļķības slavinājums» (1509) baznīcas autoritāti neceļ. 1502. gadā dibinātajā Vitenbergas universitātē no 1508. gada par teoloģijas profesoru strādā Mārtiņš Luters (1483–1546), kurš 1512. gadā spiests atzīt: «Jau esmu gan maģistrs, gan doktors, tomēr gaisma, ko meklēju, joprojām nenāk pār mani.» Viņam pieder arī vārdi: «Ja vispār pastāv elle, tad Roma celta uz tās pamatiem.»

Rīga ir nenoliedzami viena no pirmajām luterticībai pievērstajām pilsētām Ziemeļ– un Austrumeiropā. Daži procesi te noris sinhroni ar Vāciju, daži pat Vāciju apsteidz. Rīgā Lutera mācība uzvar jau 1523.–1524. gadā, bet Lībekā tikai 1530. gadā, Brandenburgā un Saksijā 1539. gadā, arī Dānijā un Norvēģijā krietni vēlāk nekā Rīgā (1536). Kā izskaidrot luterticības straujos panākumus Rīgā, Rēvelē, Tērbatā un vēl citās toreizējās Livonijas pilsētās? Kā izskaidrot Lutera īpašo, aktīvo attieksmi pret notikumiem Livonijā? Saviem ticības brāļiem

109. att. **Grēku atlaižu tirdzniecība (1521)**

un domubiedriem Baltijas reģionā viņš sūtījis ap 17 gan ar roku rakstītus, gan iespiestus vēstījumus, un daļa no tiem vēl tagad saglabājusies minēto pilsētu arhīvos.

Luterānisma strauju izplatību Livonijā sekmē fakts, ka katolicismam te nav bijušas vēsturiski dziļas saknes ne zemes pamatiedzīvotāju latviešu un igauņu vidū, ne arī Hanzas pilsētas Rīgas pilsoniskajā slānī. Pāvesta biežā iejaukšanās Livonijas pilsoņu likteņos nebija pa prātam daudziem. Rīgas pilsoņi gribēja kļūt politiski, saimnieciski un garīgi neatkarīgāki no Rīgas katoļu arhibīskapa, neciest no viņa pastāvīgajām ķildām ar Livonijas ordeni. Pilsētas bagātību vairošanu sekmētu arī katoļu baznīcas īpašumu sekularizācija. Tālaika Rīgā kaltajām metāla naudām vienā pusē bija ordeņa mestra ģerbonis ar uzrakstu «*Magister Livoniae*», bet otrā pusē arhibīskapa ģerbonis ar uzrakstu «*Archiepiscopus Rigensis*». Pēc 1526. gada šo arhibīskapa ģerboni nomaina pilsētas ģerbonis un uzraksts «*Moneta Nova Rigensis*». Sava loma bija arī gados vecā arhibīskapa Jaspera Lindes slimībai, nākamā arhibīskapa Johana Blankenfelda neiecietībai, ordeņa mestra Valtera fon Pletenberga kompromisa meklējumiem; viņš pats gan palika vecajā ticībā, bet netraucēja reformācijas gaitu. Aktīva reformācijas labā bija Rīgas rātes sekretāra Johana Lomillera nostāja, kuru atbalstīja birģermeistars Konrāds Durkops. Katolicisms Rīgā nebalstījās uz senām, stiprām tradīcijām, kā tas bija Itālijā, Francijā, Spānijā, Dienvidvācijā. Arī Livonijas

110. att. **Svētais Kristofors ar Jēzus bērniņu. A. Dīrera kokgriezums (1525)**

111. att. **Bruņinieks Jorgs. L. Krānaha Vecākā zīmēts M. Lutera portrets Vartburgā**

franciskāņu un dominikāņu klosteri te nebija tāds spēcīgs vecās ticības balsts kā Rietumeiropā.

Čaklajiem un iniciatīvas bagātajiem Rīgas pilsoņiem imponēja daudzas Lutera paustās atziņas, piemēram:

«Kristīgam cilvēkam jārunā maz, bet jāstrādā daudz.»

«Nejautā, vai kāds ir drēbnieks vai kurpnieks, zemnieks vai pilsonis, dižciltīgs vai vienkāršs cilvēks. Ja viņš tic uz Kristu, dzīvo dievbijīgi un kalpo savam tuvākam, tad viņš ir dzīvs svētais.»

«Vieta, kurā mums kā vīriešiem, tā sievietēm jāmācās dzīvot ar Dievu, ir sirdsapziņa.»

«Ar Dieva vārdu nevar jokus dzīt. Ja tu to nesaproti, tad noņem cepuri viņa priekšā.»

«Šī dzīve nav dievbijība, bet ceļš uz dievbijību; nav veselība, bet atveseļošanās; nav esamība, bet tapšana, nav miers, bet vingrināšanās.»

«Dievs labprāt pieļauj, ka tu esi bagāts, bet negrib, lai no tā būtu atkarīga tava mīlestība.»

«Nauda ir velna vārds, ar ko viņš visu izdara; gluži tāpat kā Dievs visu izdara ar savu Vārdu.»

Luterānismam Livonijā bija jau sagatavota labvēlīga augsne. 15. gadsimtā te atbalsojās Jana Husa uzskati. Problemātiska un vēl pētāma ir radikālā Rostokas maģistra Nikolava Rusa uzturēšanās un

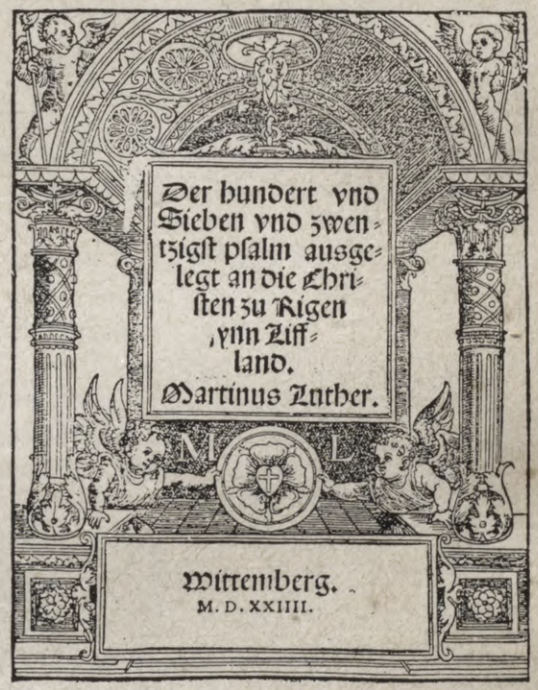

112. att. **M. Lutera rīdziniekiem veltītais 127. psalma skaidrojums. Vitenbergas 1524. gada izdevums**

darbība Rīgā pirms 1517. gada (pēc dažām ziņām, viņš Rīgā arī miris), bet neapstrīdama ir Roterdamas Erasma darbu izplatība Rīgā un pārējā Baltijā. Viņš arī sarakstījies ar pirmo Rīgas Pētera baznīcas evaņģēlisko mācītāju Andreasu Knopkenu. Reformācijas sākuma fāzē, kad reformācijas un humānisma ceļi vēl neiet šķirti, Luteram tuvu stāvošās aprindās nereti teic «mūsu Erasms». Bija pat apgalvojumi, ka Luters esot tikai izperējis jau Erasma sadētās olas. Jau Erasms

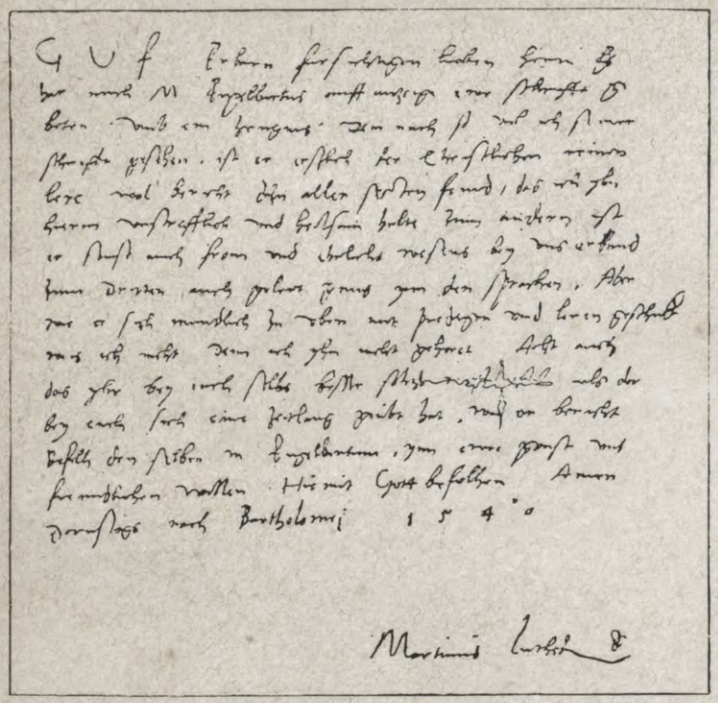

113. att. **M. Lutera vēstule Rīgas pilsoņiem (1540)**

bija aicinājis pievērsties dziļākām Bībeles un citu garīgo rakstu studijām. Viņš teicis: «Mēs skūpstām baznīcas svēto vecās kurpes un viņu netīros kabatlakatiņus, bet viņu patiesās relikvijas, tas ir, viņu dziļdomīgās grāmatas, mēs atstājam novārtā.» Jau 1516. gadā Roterdamas Erasms izdod Jaunās Derības grieķu tekstu kopā ar tulkojumu latīņu valodā.

114. att. **«Kristīga pamācīšana Livonijai par ārējo dievkalpojumu un vienprātību no Dr. M. Lutera un citiem». Vitenbergas 1525. gada izdevums**

Kad Luters 1523. gadā sūta savu pirmo vēstījumu rīdziniekiem, reformācija Rīgā ir jau principā uzvarējusi. Arī Rīgā, tāpat kā pārējā Eiropā, ātri nonākušas Lutera 95 tēzes, kas 1517. gadā iezīmē reformācijas sākumu Vitenbergā. Laikabiedri saka, ka pāris nedēļās it kā eņģeļi paši šo vēsti izplatījuši Eiropā. Populārs kļūst Lutera izteikums 1519. gadā: «baznīca ir visur, kur tiek sprediķots un pielūgts Dieva vārds», tāpat 1520. gadā iznākušais darbs «Par kristīga cilvēka brīvību», kur formulēts arī mūsdienu demokrātijas pamatprincips: «kristīgs cilvēks ir brīvs kungs pār visām lietām un nav pakļauts nevienam». Galvenā Svēto Rakstu atslēga ir ticība, nevis tā sauktie labie darbi, kas labi reizēm šķiet tikai pašam darītājam. «Darbi cilvēku nepadara ne labu, ne ļaunu, bet cilvēks dara labus un ļaunus darbus.»

Ar saviem 1521. gadā Vormsā teiktajiem vārdiem Luters apliecina savu uzskatu nopietnību un dziļumu: «Šeit es stāvu, citādi es nevaru, lai Dievs man palīdz! Āmen.» Protams, arī rīdziniekus apdraud visai bargais Vormsas edikta publicējums 1521. gadā, ar ko pāvests cer salauzt nepakļāvīgā Lutera pretestību: «Neviens nedrīkst lasīt M. Lutera sacerējumus, tos pirkt, pārdot, turēt mājās, pārrakstīt, drukāt un ļaut iespiest citiem.» Bet M. Luteram draudzīgi un labvēlīgi noskaņotais Albrehts Dīrers tanī pašā laikā sacīja: «Lai ikviens, kas lasa doktora Mārtiņa Lutera grāmatas, redz, cik skaidra un uzskatāma ir viņa mācība, jo viņš māca svēto Evaņģēliju. Tādēļ tās vajag turēt lielā godā, nevis dedzināt.»

Bet pirmos Rīgas luterāņu mācītājus stiprina paša M. Lutera sacītais: «Patiesības gars ir sāpes nesošs, jo patiesība ir skarba.» Mēs būtu slikti kristieši, ja savas ticības dēļ neko nespētu paciest. «Ja gribi būt Kristus roze, tad atceries, ka tev jāstaigā pa ērkšķiem,» atgādina Mārtiņš Luters.

Andreass Knopkens Pētera baznīcā un Silvestrs Tegetmeiers Jēkaba baznīcā

115. att. **Pirmais M. Lutera vēstījums rīdziniekiem. Vitenbergas 1523. gada izdevums**

ir pirmie liela mēroga sprediķotāji Rīgā jau 1522. un 1523. gadā. A. Knopkena sprediķi nav saglabājušies, bet viņa komentārs Vēstulei romiešiem, ko ar Filipa Melanhtona un Johana Būgenhāgena ieteikumu iespiež 1524. gadā Vitenbergā, pamatojas uz jau iepriekš Rīgā sludināto. Tas ir agrīns evaņģēliskās mācības izklāsts ne tikai Rīgā, bet vispār Eiropā. Ar labiem darbiem vien Dieva žēlastība nav iegūstama, galvenais ir ticība. Kristus negrib, ka tie, ko viņš ir izpircis ar savām asinīm, atkal zemotos kāda priekšā. Mums nav jāskūpsta pāvesta ar podagru slimās kājas. Izvirtusī priesterība līdz šim nav cēlusi, bet gan aptumšojusi kristīgās ticības godu. Knopkena komentētā Vēstule romiešiem (*In epistolam ad Romanos*) Vācijā pavisam izdota četras reizes, ne tikai Vitenbergā, bet arī Strāsburgā, kas liecina par šī darba popularitāti.

Par Andreasa Knopkena dzīvi ziņu maz. Viņš dzimis Vācijā Kistrīnas pilsētā, mācījies Treptovas pilsētas skolā, vēlāk līdz 1521. gadam bijis tās pedagogs. Te sadraudzējies ar Luteram tuvu stāvošu cilvēku – vēlāk tik ievērojamo reformācijas darbinieku Johanu Būgenhāgenu ar iesauku Pomerānietis. Kad Būgenhāgens 1521. gadā pārceļas uz Vitenbergu, A. Knopkens pārnāk uz Rīgu, kur viņa brālis Jēkabs jau ir Pētera baznīcas domkungs. A. Knopkens ilgstoši sarakstījies ar Roterdamas Erasmu; uz Rīgu viņš pārnāk ar F. Melanhtona un J. Būgenhāgena ieteikumu. Rīgā viņš vispirms ir palīgmācītājs Pētera baznīcā, kur, pēc paša izteikuma, reizēm jāspredikо arī tiem, kas kalpo «vairāk vēderam nekā garam». Jau 1522. gada vasarā viņš Rīgā iesaistās disputā ar katoļu garīdzniekiem. Kopā ar Dr. Johanu Brīsmanu viņš sastādījis pirmo Rīgas evaņģēliskās baznīcas kārtību «*Kirchenordnung*», kas 1530. gadā iznāk Rostokā. Viņš ir autors vairākām viduslejasvācu valodā sacerētām baznīcas dziesmām. A. Knopkens miris 1539. gadā un apglabāts Pētera baznīcā. Šo kapakmeni zīmējis savā kopojumā «*Monumente*» (I, 43, 44) J. K. Broce. Rīgas mācītājs bijis arī A. Knopkena dēls Mateass Knopkens, kurš miris Rīgā 1581. gadā. Viņš papildinājis Rīgas Dziesmu grāmatu, kā arī «*Kirchenordnung*» tālākos izdevumus Lībekā.

1522. gadā evaņģēliskā garā Rīgā sāk sprediķot arī no Rostokas nākušais Silvestrs Tegetmeiers. Viņš dzimis Hamburgā, miris Rīgā 1552. gadā. Rostokā viņš ir maģistrs ar izredzēm uz profesora vietu, arī kapelāns vietējā Domā. Rīgā viņš kļūst par Jēkaba baznīcas, vēlāk arī Pētera baznīcas sprediķotāju, savos uzskatos viņš radikālāks par A. Knopkenu, tomēr katrā ziņā mērenāks par vēlāk Rīgā, Valmierā un Tērbatā nonākušo Melhioru Hofmani (1500–1544), kas savu mūžu noslēdz Vācijas cietumā kā anabaptistu piekritējs. S. Tegetmeiers arī atstājis

Biblia cū pleno apparatu

summariorum/cōcordantiarū et quadru/plici repertorij siue indicij numericz folio rum distinctiōe Basilee nuper impressa.

Matthie Sambucelli pro libri cōmendatione herasticon.

Emendata magis scatvrit nunc biblia tota:
Que fuit in nullo tempore visa prius.
Qua loca canonici concordant singula iuris:
In summa casus que tenet et capitum.
Qua legum veterisqz noui argumenta vident:
Omine felici quam Basilea premit. 1 5 4 5.

116. att. **Latiņu Bībele, ko M. Luters izmantojis tulkošanas darbā**

117. att. **F. Melanhtons. A. Dīrera vara grebums (1526)**

fragmentāri saglabātu dienasgrāmatu. Tieši S. Tegetmeieram nākas Tērbatā klusināt M. Hofmaņa sacelto nemieru. Jau 1520. gadā M. Luters bija brīdinājis: «Es negribu, lai evaņģēlijs tiktu aizsargāts ar varu un asinsizliešanu.»

Vēl maz pētīta Melhiora Hofmaņa saistība ar reformācijas kustību Baltijā, bet viņš katrā ziņā ir interesanta personība. Dzimis Švābijā, miris Strāsburgā. M. Hofmanis ir bez teoloģiskas izglītības, vienkāršs amatnieks, kažocnieks, bet ar labām Bībeles zināšanām un veiksmīgs runātājs. Viņam ir samērā daudz publicētu darbu, un tie, kas saistīti ar Livoniju, saglabājušies LAB. Sākumā viņam ir labas attiecības ar M. Luteru, J. Būgenhāgenu, A. Knopkenu, bet viņus atsvešina M. Hofmaņa radikālisms, atšķirības Svētā vakarēdiena izpratnē, M. Hofmaņa ticība drīzai pastardienai, viņa demokrātisms baznīcas satversmes jautājumos (brīva mācītāju izvēle, tiesība spredikot arī lajiem). Šis nemiera gars bijis Rīgā, Valmierā, Rēvelē, Tērbatā, Skandināvijā, Holandē, bez šaubām, arī Vācijā. Mūžīgs tekulis, bēgulis, kas savu mūžu noslēdz Strāsburgas cietumā.

Mārtiņš Luters neatbalsta svētbilžu grautiņus un citus varmācības recidīvus ne Vācijā, ne Livonijā. Tad jau no debess velves būtu jārauj zemē arī Saule, Mēness un zvaigznes, jo tās taču spīdējušas arī agrāk, ironizē M. Luters. «Elki jāiznīdē sirdī, bet, kas dauza akmeņus, tas joprojām ir elku pielūdzējs, tikai dumpīgs, velnišķīgs pēc dabas.» M. Luters, kura mācībā ir arī mistikas un iracionalitātes elementi, protams, ir teicis: «Ticībā nedrīkst pieķerties tam, ko var just un sajust, bet tam, ko nevar sajust un kas, kā Pāvils raksta, nav redzams.» Bet viņš ir

PHILIPPI
MELANCHTONIS PHILO
sophiæ moralis Epitomes libri duo
emendati & aucti.
NAM TRES VIRTVTES ADDI-
tæ, Quintus Aristotelis totus immutatus, ac-
cesit etiam tractatus De autoritate prin-
cipum, & alter De arbore consan-
guinitatis et affinitatis, &
index copiosus.
AN. M.D. XLII.
Cum gratia & Priuilegio Imp.
Hermannus Nyhemius
Liuonicensis.

118. att. **F. Melanhtona darba 1542. gada izdevums, kas piederējis kādam livonim (LAB)**

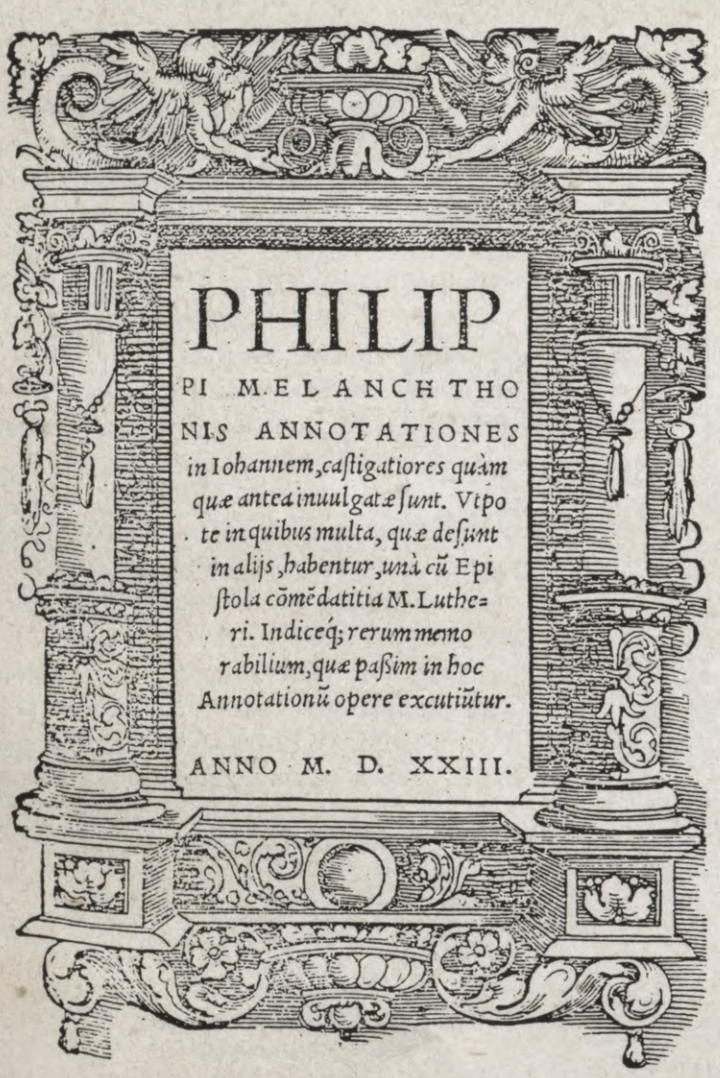
PHILIP
PI MELANCHTHO
NIS ANNOTATIONES
in Iohannem, caſtigatiores quàm
quæ antea inuulgatæ ſunt. Vtpo
te in quibus multa, quæ deſunt
in alijs, habentur, unà cũ Epi
ſtola cõmẽdatitia M. Luthe=
ri. Indiceq; rerum memo
rabilium, quæ paſsim in hoc
Annotationũ opere excutiũtur.
ANNO M. D. XXIII.

119. att. **F. Melanhtona darba 1523. gada izdevums (LAB)**

arī atgādinājis: «Es labprāt gribētu redzēt, ka visas mākslas, bet sevišķi mūzika kalpotu tam, kas tās devis un radījis.» Īpašas simpātijas M. Luteram ir pret mūziku, ko viņš sauc par augstu Dieva dāvanu, kas stādāma tuvu teoloģijai. «Dziesmas aizkustina vairāk nekā svētrunas,» teicis M. Luters, un viņa varenā «Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils» ir visa šī trauksmainā laikmeta apliecinājums mūzikā. Pēc 200 gadiem no jauna to apliecinājis J. S. Bahs un G. F. Hendelis.

Rīgas rātes sekretārs Johans Lomillers savās divās vēstulēs Mārtiņam Luteram uz Vitenbergu 1522. un 1523. gadā informē viņu par reformācijas gaitu Livonijā. Viņš aicina M. Luteru būt rīdziniekiem par apustuli Pāvilu, un, ja M. Luters nevar veltīt rīdziniekiem īpašu rakstu, lai vismaz viņus piemin, iedrošina, pasveicina.

Jau vēstulē domubiedram Georgam Spalatinam Vācijā Mārtiņš Luters 1523. gada 23. janvārī pauž prieku par reformācijas panākumiem Livonijā. Un tad seko 1523. gadā Vitenbergā iespiestais un tieši livoņiem veltītais M. Lutera darbs «*Den auserwählten lieben Freunden Gottis, allen Christen zu Righe, Revell u. Tarbthe in Liefland, meinen lieben Herren und Brüdern in Christo*». Visu izšķirot Dieva žēlastība, nevis tā sauktie labie darbi. Cilvēks sevi attaisno ar ticību, nevis ar ārišķīgām kulta ierāžām, kas reizēm izskatās kā Dieva zaimošana. Sīkāku sakramenta skaidrojumu rīdziniekiem varot dot viņu pašu mācītāji Rīgā. Un Luters arī brīdina: starp ganāmpulka avīm Livonijā var būt paslēpušies vilki.

1524. gadā Vitenbergā iespiests M. Lutera aicinājums «Visu pilsētu rātskungiem vācu zemē» (*An die Ratherren aller Stötte Teutscheslands, daß sy Christliche Schulen aufrichten und halten sollen*), kas ir mudinājums arī Rīgas pilsētas maģistrātam veidot laicīgās skolas, dibināt bibliotēkas.

1524. gadā Vitenbergā iznāk rīdziniekiem veltītais M. Lutera darbs ar 127. psalma skaidrojumu «*Der hundert und Sieben und zwenzigst psalm, ausgelegt an die Christen zu Rigen ynn Liffland*». Te ir runa arī par skolu dibināšanu un evaņģēlisko mācītāju aprūpi. Dievs jau rīdziniekus esot bagātīgi apveltījis ar savu vārdu, tā ka grūti vēl ko piebilst. Dieva vārds gan reizēm kritis arī uz akmeņiem, dažs meklējot nevis Kristu, bet sevis paša gandarījumu. Ja Dievs mūs sargās, no kā tad vēl baidīties – drošina M. Luters.

1525. gadā Vitenbergā iznāk «*Eyne Christliche vormannung von eusserlichem Gottis dienste unde eyntracht, an die yn lieffland durch Martinum Luther und andere*». Blakus M. Lutera sacerējumam te arī J. Būgenhāgena un M. Hofmaņa darbi. Lai gan kristietības ārējās formas vien pie svētības neved, M. Luters neieteic to varmācīgu laušanu. Vara mums dota ne

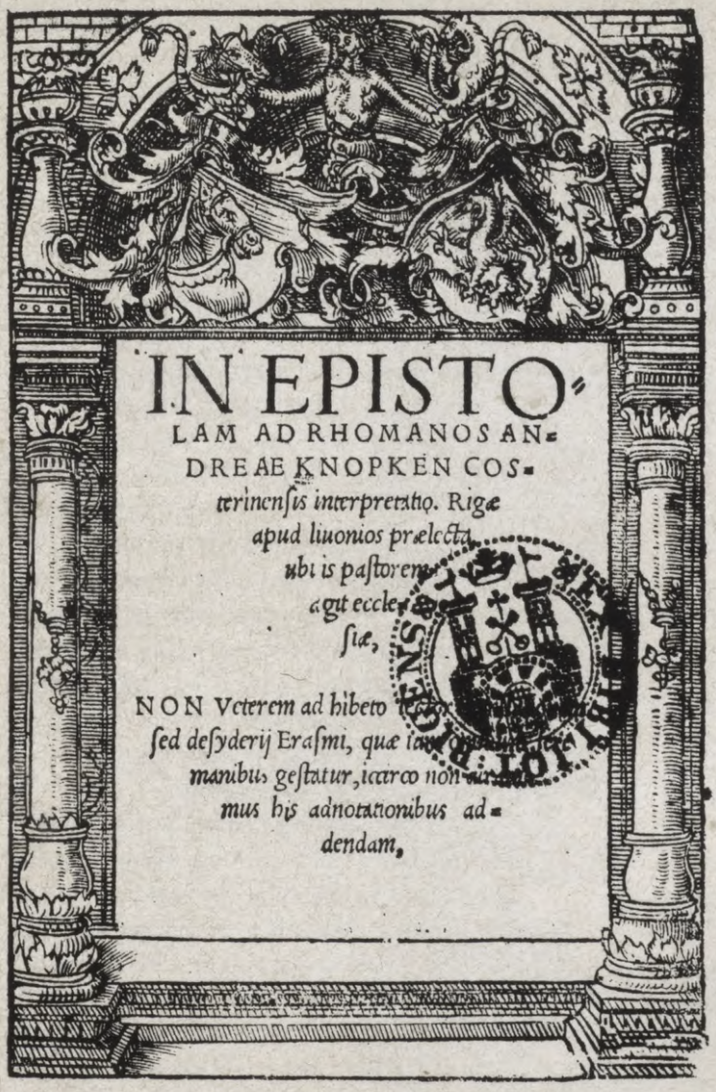
IN EPISTO-
LAM AD RHOMANOS AN-
DREAE KNOPKEN COS-
terinenſis interpretatio. Rigæ
apud liuonios prælecta,
ubi is paſtorem
agit eccle-
ſiæ,

NON Veterem ad hibeto
ſed deſyderij Eraſmi, quæ
manibus geſtatur, iccirco non
mus his adnotationibus ad-
dendam,

120. att. **A. Knopkena darba «Vēstule romiešiem» 1524. gada izdevums (LAB)**

jau graušanai, bet esošā uzlabošanai. Visos Dieva tīrumos starp labību zeļ arī nezāles, tāpat kā ikvienā mājā ir dažādi trauki, ne tikai sudraba biķeri vien. Savu sēklu pasaulē izsējis arī sātans. Jāpiebilst, ka iepriekš pieminētie M. Lutera darbi vēl tagad atrodami LAB.

Mārtiņa Lutera vēstījumi rīdziniekiem teoloģiskajos un baznīcas organizācijas jautājumos nav viņa vienīgā saskare ar baltiešiem. Viņš rakstījis gan Rīgas, gan Rēveles rātei arī par dažādiem praktiskiem jautājumiem. 1529. gada 31. augusta vēstulē Rīgas rātei viņš ieteic miera ceļā atrisināt strīdu ar katoļu arhibīskapu. 1537. gada 31. oktobrī viņš dod padomu kādā laulības šķiršanas procesā, bet 1540. gada 26. augusta vēstulē ieteic rīdziniekiem par evaņģēlisko sprediķotāju Engelbertu Šetekenu. M. Luters apliecina viņa piederību Augsburgas konfesijai, atzīst viņa dievbijību, godīgumu, labās valodu zināšanas. Cik šis maģistrs būs labs kā mācītājs, to gan M. Luters neņemas spriest, jo nav dzirdējis viņu sprediķojam no kanceles. Pats viņš cituviet devis šādu laba sprediķa definīciju: «Sprediķi vajag lasīt tā, kā māte baro bērnu.» E. Šetekens vispirms bijis mācītājs Rīgā, vēlāk Vecgulbenē. Zināms, ka par mācītājiem Rīgā un pārējā Livonijā šinī laikā sāka strādāt daudzi ar tiešu M. Lutera, F. Melanhtona vai J. Būgenhāgena ieteikumu. Vitenberga bija sava veida mācību centrs visām evaņģēliski noskaņotajām vācu pilsētām.

Luters arī sarakstās ar ievērojamo Kēnigsbergas teologu Dr. Johanu Brīsmanu, kas 1527. gadā pārnāk uz Rīgu un te uzturas līdz 1531. gadam, veidojot kopā ar Rīgas luterāņu mācītājiem pirmo Rīgas evaņģēliskās baznīcas dievkalpojuma kārtību. J. Brīsmanis (1488–1549) dzimis Kotbusā, studējis Frankfurtē pie Oderas un Vitenbergā, kur jau 1522. gadā kļuvis teoloģijas doktors. Viņam lieli nopelni,

IN EPISTO-
LAM AD ROMANOS ANDREAE
KNOPKEN COSTERINEN-
ſis interpretatio, Rigæ apud Liuo-
nios prælecta, ubi is paſtorē
agit Eccleſiæ.

ADIECTA EST IPSA PAV-
li Epiſtola, à PHILIP po Melanchtho-
ne, paſſim notis quibuſdam illuſtrata, qui-
bus & diſputationis ordo, & ſermonis cõ-
poſitio indicatur.

ARGENTORATI KNOBLO-
CHVS EXCVDEBAT.
M. D. XXV.

121. att. **A. Knopkena darba «Vēstule romiešiem» atkārtots 1525. gada izdevums Strāsburgā (LAB)**

122. att. **Vācu ordeņa mestra V. fon Pletenberga kapa plāksne Jāņa baznicā Cēsīs. J. K. Broce (*Monumente*, I, 111)**

ieviešot reformāciju Austrumprūsijā, Rīgā, Rēvelē, Pērnavā un vispār Livonijā. Viņš sarakstījies ar Mārtiņu Luteru, Filipu Melanhtonu, Georgu Spalatīnu un citiem reformācijas vadošajiem darbiniekiem. Viņš atteicās kļūt par Rīgas (jo nevarēja pierast pie Rīgas klimata), Lībekas un Rostokas superintendentu, jo gribēja sevi veltīt zinātniskam darbam un luterticības nostiprināšanai Kēnigsbergā. Bijis arī Kēnigsbergas universitātes vicekanclers. Tāpat kā A. Knopkens Rīgā, viņš devis savu Romiešu vēstules traktējumu (*Annotationes in epistolam ad Romanos*, 1524).

Rīga kopā ar Vitenbergu, Magdeburgu, Štrālzundi, Kēnigsbergu pieder pie pilsētām, kur evaņģēliskās baznīcas kārtība izstrādāta visagrāk. Rēvelei sastādītā palikusi rokrakstā, bet Rīgai veidotā agenda «*Kurtze Ordnung des Kirchendienstes*» iespiesta Rostokā 1530. gadā (vienīgais eksemplārs saglabājies Upsalā), vēlāk, Knopkena papildināta, arī atkārtoti izdota Rostokā 1537. gadā. Rīgas agenda, tāpat kā Rīgas luterāņu dziesmu grāmata, bijusi populāra ne tikai Rīgā un Livonijā, bet arī visā Ziemeļvācijā. Arī šeit izpaudusies Rīgas prioritāte.

LAB saglabājusies Mārtiņa Lutera 1540. gadā rakstītā vēstule (Ms. 392). Te ir arī ievērojama M. Lutera darbu pirmizdevumu kolekcija, kas svarīga ne tikai teoloģiskā nozīmē. Vitenbergas iespiedumiem titullapas zīmējis vai nu Lukass Krānahs Vecākais pats, vai arī viņa skolas pārstāvji, tātad šie izdevumi ir izcili grāmatu mākslas pieminekļi.

Īpaši būtu jārunā par M. Lutera tulkotās Jaunās Derības un visas Bībeles dažādajiem izdevumiem, jo M. Luters sacījis: «Tā vajaga paļauties uz Svēto Rakstu vārdiem: ja man parādītos visi eņģeļi un atklātu kaut ko tādu, kas atšķiras no Svētajiem Rakstiem, es viņiem neticētu.» Tāpat viņš arī teicis: «Valdnieku vēstules jāpārlasa divas un trīs reizes, jo tās ir rakstītas gudri un ar apdomu. Bībele jālasa daudz vairāk un biežāk, jo tur Dievs licis uzrakstīt savu gudrību.» Jau stājoties pie Bībeles tulkošanas, Luters apzinājās šī darba grūtumu un kritiķu varbūtējos pārmetumus, tāpēc ar zemnieka dēla tiešumu viņš tiem atbild: «Kad cilvēki, kuri nezina Bībeli ne latīniski, ne vāciski, noķengā mani pēdējiem vārdiem, man tas ir tas pats, kas ēzeļa baurošana.» Bībeles tulkošana bija ne tikai teoloģisku problēmu risināšana, bet arī laušanās caur dažādu valodu mūža mežu, meklējot pareizāko atveidojumu vācu valodā, ko Luters bagātinājis un pilnveidojis kā reti kāds. Runājot par Ījaba grāmatas tulkojumu, viņš, piemēram, saka: «Lasītājs nenojauš, kādi celmi un brikšņi bija tur, kur viņš

123. att. **Ulriha fon Hutena «Sarunu grāmatiņa» Strāsburgas 1521. gada izdevumā**

124. att. **Melhiors Hofmanis – viens no Vācijas anabaptistu vadoņiem, kas no 1524. līdz 1526. gadam uzturējies Rīgā, Tērbatā un citur Livonijā**

tagad iet kā pa ēvelētiem dēļiem, un kā mēs svīdām un noņēmāmies, novākdami šos celmus un brikšņus no ceļa.»

M. Luteru un viņa laiku raksturo arī divi manuskripti, kas saglabājušies LAB. Pirmais no tiem ir reformācijas laika vēstuļu noraksti (Ms. 350) – «*Epistolae saec. reformationis Lutteri*», bet otrs ir kopsējums (Ms. 348) «*Reformationsgeschichte in Müntzen*» – reformācijas laika dažādi attēli.

Savas dzīves noslēgumā M. Luters redz reformācijas panākumus visā Eiropā, ieskaitot Livoniju. Bet viņš lūdz, lai viņa vārdu labāk noklusē, lai ticības brāļi sevi labāk dēvē par kristiešiem, ne luterāņiem. «Kas ir Luters?» vaicā pats ticības reformators, «Mācība taču nav mana. Es arī neviena labā neesmu pie krusta sists.» Īsi pirms nāves teiktie M. Lutera vārdi apliecina viņa skepsi pret pārejošo, laicīgo: «Mēs visi esam ubagi. Tā tas ir.»

Mārtiņa Lutera ietekme Latvijā bijusi liela arī turpmākajos gadsimtos. Kara, posta, bada un epidēmiju gados, kad, liekas, zudis pēdējais glābiņš, cilvēku ausīs skanējusi dziesma. Veclaicīgā un neveiklā izteiksmē, bet nepārprotama saturā: «Lai ir to velnu vēl cik daudz, / Kas grib mūs visai parīt. / Mēs tomēr esam Dieva draudz', / Neko tie nespēj darīt.» Arī latviešu mēlē Kristofora Fīrekera latviskojumā atskanējis Mārtiņa Lutera paustais vārds: «Dievs, savu vārdu uzturi!» Uzturi baltās dienās un jo vairāk nebaltās.

125. att. **Johans Brīsmans, Kēnigsbergas luterāņu teologs, kas no 1527. līdz 1531. gadam uzturējies Rīgā un sastādījis pirmo, 1530. gadā Rostokā iespiesto Rīgas evaņģēliskās baznīcas nolikumu**

RĪGAS FRANCISKĀNIS LAIKMETU GRIEŽOS

«Tev grūta dzīve pasaulē
Kā dzimtcilvēkam Vidzemē.»

(No Burkarda Valdisa fabulas «Par suni un lauvu» krājumā «Ezops»)

Ar reformāciju Rīgā saistāms vārds, kas nav svešs vācu 16. gadsimta literatūras vēsturē. Tas ir pazīstamais fabulu, garīgo dziesmu un līdzību spēļu autors Burkards Valdiss, kurš ap 1490. gadu dzimis Vācijā, Hesenes novadā, Allendorfā. Miris viņš ap 1556. gadu arī Hesenes novadā, Abterodē. Par viņa jaunību nav ziņu; no viņa četriem brāļiem Hanss kļūst vēlāk par Allendorfas birģermeistaru. Domājams, ka jau jaunībā Burkards Valdiss pabijis Romā.

Rīgā viņš ir franciskāņu mūks, un 1523. gadā arhibīskaps Jaspers Linde sūta viņu kopā ar vēl diviem citiem uz Vāciju un Romu, lai gūtu atbalstu cīņā pret luterānisma izplatību Rīgā un pārējā Livonijā. Kopā ar Valdisu ir pieredzes bagātais Antonijs Bomhovers, no kura dzimtas nākuši vairāki redzami Livonijas katoļu garīdznieki. Uz Romu arhibīskapa sūtņi dodas 1523. gada jūnijā, kavējoties arī Dancigā, Štetinā, Leipcigā un citās vācu pilsētās. Brauciens nav veiksmīgs, jo tikko miris iepriekšējais pāvests un nākamais, Klements VII, vēl nav ievēlēts. Neizdodas arī sastapt ķeizaru Kārli V, toties iznāk pabūt Nirnbergas reihstāgā, tikties ar ietekmīgiem laicīgās un garīgās varas politiķiem. Kulta ārišķīgais spožums Romā un reizē īstas dievbijības trūkums liek jau daudz ko pārdomāt. Vācijā, Līneburgā A. Bomhovers no kāda vietējā grāmattirgotāja iegādājas veselu mucu ar grāmatām, un arī tā ceļo kopā ar pašiem mūkiem uz Rīgu un Rēveli.

Bet gada laikā, ko franciskāņi pavadījuši ārpus Rīgas, te notikušas radikālas izmaiņas. Uzvarējusi evaņģēliskā ticība, notikuši svētbilžu grautiņi baznīcās, slēgti klosteri. Abus franciskāņus 1524. gada 10. maijā Daugavgrīvā apcietina, un sevišķi A. Bomhoveram, kas ir arhibīskapa galvenā uzticības persona, nākas ilgāku laiku pavadīt cietumā. Uz brīvām kājām samērā ātri tiek B. Valdiss, kas pārgājis luterticībā. Vēl vairāk: viņš kļūst par dedzīgu evaņģēliskās mācības paudēju Rīgā. Tāpat kā M. Luters, izstādamies no mūka kārtas, B. Valdiss apprecas, bet viņa izvēle nav laimīga. Kopdzīve ar kādu Kēnigsbergas alvas lējēja atraitni Barbaru Šulci neveidojas saskanīga.

Rīgā B. Valdiss apgūst alvas lējēja jeb kannu lējēja profesiju un turpmāk tā arī sevi savos literārajos darbos dēvē (*Kangeter to Riga*). Desmit gadu laikā (1526–1536) viņš izveidojas par labu sava amata pratēju, un ar viņa domām Rīgas rāte rēķinās, arī spriežot par monētu kalšanu vai valūtas svārstībām. Viņa darbnīca atradusies, domājams, Šķūņu un Mazās Jaunielas stūrī, viņam jau bijusi sava meistara zīme, kur tēlots mūks un redzams burts «W». 1915. gadā Vīlandē atrasta kāda viņa darināta kanna, un B. Valdiss bijis arī amata mācītājs savam pēctecim, ilggadējam Rīgas alvas lējējam Ciriakam Klintam, kas par alvas lējēju ir veselus 52 gadus. B. Valdiss nav bijis tikai ierindas amatnieks, kā rāda viņa fabulu saturs, ar gatavo produkciju viņš

126. att. **Līdzība par pazudušo dēlu Bāzelē 1497. gadā iespiestā franciskāņu spredi̦ku grāmatā**

devies tālos braucienos: bijis Nirnbergā, Augsburgā, Maincā, Špeierē, Halberštatē, Hildesheimā, Frankfurtē pie Mainas, Ingolštatē, tāpat Šveicē, Nīderlandē, Spānijā un Portugālē.

Bet tad B. Valdiss iesaistās kādā neveiksmīgā politiskā intrigā, un 1536. gada Ziemassvētkos viņu Bauskā kā Livonijas ordeņa pretinieku apcietina. Trīsarpus gadu viņš pavada ieslodzījumā Bauskā, Cēsīs, Vīlandē. Tikai Hesenes landgrāfa Filipa, viņa paša brāļu un uzticīgā mācekļa Ciriaka Klinta iejaukšanās panāk viņa atbrīvošanu 1540. gadā.

Pēc apmēram 20 Livonijā aizvadītiem gadiem B. Valdiss atgriežas Vācijā. Lai papildinātu savas teoloģiskās zināšanas, viņš vēl 1541. gadā (tātad Lutera dzīves laikā) iestājas Vitenbergas universitātē. Vēlāk viņš ir Abterodes luterāņu mācītājs. Jau gados pavecais B. Valdiss apprec kāda mācītāja atraitni, bet arī šī laulība neizrādās veiksmīga. Pēc B. Valdisa nāves viņa sieva saietas ar kādu gados jaunāku kalējzelli un uz apkārtējo pārmetumiem dod ciniskas atbildes.

Mūža pēdējā posmā B. Valdiss ir literāri ražīgs. Asi ir politiskie pamfleti pret Volfenbiteles hercogu Heinrihu, kas joprojām aizstāv katoļu ticību («Mežonīgais vīrs no Volfenbiteles», «Braunšveigas hercoga Heinriha bēdu dziesma»). Viņš pārdzejo kādreiz populāro eposu «*Theuerdank*» (1553), raksta par Jēzus Kristus ciešanu ceļu, sacer satīras par katoļu baznīcu, pārstāsta arī dažādus, kā mēs tagad teiktu, kriminālus vai neticamus notikumus (kādai sievietei piedzimis bērns ar divām galvām, kāda māte nogalinājusi pati savus bērnus). Bet ne jau tādēļ mēs šobrīd pieminam B. Valdisu.

Viņš ir nozīmīgs galvenokārt triju darbu dēļ. 1527. gada 17. februārī Rīgas tirgus laukumā uzvesta B. Valdisa sacerētā «Līdzība par pazudušo dēlu» (*De parabell vam verlorn Szohn*), kas sacerēta lejasvācu valodā, izmantojot seno Bībeles leģendu. Šis darbs tapis tā sauktā *interregnum* laikā, kad miris iepriekšējais Rīgas arhibīskaps Johans Blankenfelds un vēl nav ievēlēts nākamais – Tomass Šēnings. Līdzība par pazudušo dēlu nav parasta meteņa spēle. Tas ir reizē reliģiski politisks pamflets evaņģēliskās ticības aizstāvībai.

Teatralizēti uzvedumi Rīgā notikuši jau krietni agrāk. Arhibīskaps Henings Šarpenbergs aizliedz, piemēram, 1428. gadā masku spēles Rīgas baznīcās, jo tas veicinot ticības profanāciju. Arī Rīgas Domskolā humānisma ietekmē uzved skolas drāmas latīņu valodā. 1519., 1523. un 1525. gadā tās uzvestas Svētā Jāņa baznīcā. Izrādes rīkotas ne tikai meteņa laikā, bet arī dažādu skolas svētku gadījumos. Skolotāju vadībā lomas tur tēlojuši skolēni. Izrādes notikušas Jāņa baznīcā, rātsnamā, Melngalvju namā un vēl citur. Tādas skolēnu izrādes minētas arī vēlāk gadsimta otrajā pusē, piemēram, 1580. gadā bijis uzvedums ar Bībeles tematiku «Jēkabs un Jāzeps».

Meteņa spēles kā viduslaiku farsa paveids Rīgā ieviesušās no Vācijas (*Fastnachtspiele*). Līdzība par pazudušo dēlu ir viduslaikos populārs motīvs, un tas tēlots arī mākslā – atcerēsimies Hieronimu Boshu un Hansa Holbeina gravīras.

B. Valdisa sacerējums vēlāk iznācis arī grāmatā, kur gan titullapā nav norādīta ne izdošanas vieta, ne autors. Bet, ka 2031 atskaņotā panta autors ir B. Valdiss, to parāda jau piebilde «*Kangeter to Riga*». Vienīgais zināmais šīs grāmatas eksemplārs atrodas Volfenbiteles Hercoga Augusta bibliotēkā un pieder pie retākajām 16. gadsimta grāmatām.

Burkarda Valdisa darbu ievada priekšvārds dzejā un pēc tam priekšvārds prozā, bet grāmatu noslēdz vairāki garīgi dziedājumi, starp tiem 127. psalma skaidrojums dzejā, kas it kā sasaucas ar Mārtiņa Lutera rīdziniekiem sūtīto šī psalma skaidrojumu. Priekšvārdā autors vēršas pret pagāniskajām Meteņa tradīcijām un arī pazudušā dēla katolisko traktējumu. Autors neslēpj sava sacerējuma didaktisko nolūku – sekmēt luterticības izplatību. Pasaulē esot nācis ne tikai Kristus, bet arī Antikrists, kas postot Dieva iesākto darbu. Cilvēku var glābt galvenokārt ticība, nevis tā sauktie labie darbi, un arī vislielākais grēcinieks var būt Dieva žēlastības izredzēts.

De parabell vam vorlorn Szohn
Luce am̃ xv. gespelet vnnd Christlick gehandelt
nha ynnholt des Texts/ordentlick na dem
geystliken vorstande sambt aller vñ=
stendicheit vthgelacht/Tho
Ryga ynn Lyfflandt/Am
xxvij. dage des Monts
Februarij.
M. D. xxvij.

127. att. **Titullapa 1527. gadā izdotajai Burkarda Valdisa līdzībai par pazudušo dēlu (vienīgais eksemplārs Volfenbiteles hercoga Augusta bibliotēkā)**

Sacerējuma fabula ir visai vienkārša. Jaunākais dēls ir neapmierināts ar savu līdzšinējo dzīvi pie tēva. Viņš pieprasa tam pienākošos mantojuma daļu un, naudu galu galā saņēmis, dodas plašajā pasaulē. Seko aina, kur kāda kroga, pareizāk sakot, meitu mājas saimnieks žēlojas par sliktajiem laikiem, kas esot iestājušies, sākot ar luterticības parādīšanos. Cilvēki vairs tā neapmeklējot krogus, nemeklējot ielas staigules, pie visa vainīga Lutera ticība. Kāds dienaszaglis mierina noskumušo krodzinieku un informē viņu par jaunākā dēla parādīšanos šinī pusē. Viņu sagaida ar labākajiem vīniem, un viņa uzmanību cenšas iegūt vairākas ielasmeitas. Seko arī kāršu spēle un kauliņu mešana, līdz tēva dotais mantojums iztērēts līdz pēdējam grasim. Tad attieksme pret īslaicīgo bagātnieku mainās; viņu no kroga patriec, atņem pat labākās drēbes un apavus. Tikai ar pūlēm viņš dabū kaut kur cūkgana vietu. Tā paiet pasaules godība. Vēlāk pazudušais dēls atgriežas tēva mājās, kur viņam piedod visas iepriekšējās aplamības un uzņem kā gaidītu viesi. Skan «Jēzus Kristus ir mūsu Pestītājs» un «*Te Deum laudamus*». Tēva rīcība gan skumdina vecāko dēlu, kas ar nevainojamu dzīvesveidu un čaklumu gājis dienu dienā. Rezignēts arī tas atstāj tēva māju un kļūst par mūku – vientuļnieku. Bet tāda jau ir Dieva griba: viņš izvēlas mūs, nevis mēs viņu. Grēcinieka atgriešanās ir vairāk vērta nekā taisnā ikdienas pūliņi.

B. Valdiss ir arī ievērojams vācu evaņģēliskās dziesmas autors 16. gadsimta pirmajā pusē. 1553. gadā Kristians Egenolfs Frankfurtē pie Mainas izdod viņa psalmu grāmatu (*Der Psalter. In Newe Gesangsweise und künstliche Reimen gebracht durch Burcardum Waldis*). Psalmus B. Valdiss sācis rakstīt jau Rīgā un turpinājis to Vācijā. Krājums veltīts autora brāļiem, kas viņam līdzējuši atbrīvoties no Livonijas ordeņa cietuma. Tās ir 155 dziesmas ar melodijām, kas bijušas populāras Vācijā ne tikai 16., bet arī vēl 17. gadsimtā. Vairākas no tām uzņemtas dažādu pilsētu dziesmu grāmatās, piemēram, Brēmenē,

128. att. **Hansa Baldunga Grīna alegorija par pērkamo mīlu (ap 1510)**

Rostokā, Greifsvaldē, Magdeburgā, Leipcigā, Štetinā, Strāsburgā, Nirnbergā, Bonnā, Cīrihē. Tātad ne tikai viduslejasvācu valodas reģionā, bet arī augšvācu valodas zonā. Blakus M. Luteram viņš ir viens no ražīgākajiem protestantisko psalmu dzejniekiem reformācijas laikmetā. Pazīstami viņa psalmi: «Kristus pie krusta», «Liels ir Tas Kungs un slavens», «Kad esmu bailēs un bēdās». Arī Rīgas dziesmu grāmatas atkārtotajā izdevumā (Rostokā, 1537. gadā) ir B. Valdisa «Lūgšana Dievam» (*Gebet zu Gott*). B. Valdisa psalmos jūtams spēks, skaidrība, domas cildenums.

Trešais lielākais B. Valdisa veikums ir 1548. gadā Frankfurtē pie Mainas izdotais fabulu krājums «Ezops» (*Esopus, Gantz Neu gemacht und in Reimen gefaßt*). Seko vēlākie izdevumi 1555., 1557., 1567., 1584. gadā. Krājums veltīts Rīgas birģermeistaram Johanam Butenam (*Butten*), ko autors dēvē par savu kādreizējo draugu. Tātad saites ar Rīgu nav pārtrūkušas arī pēc 10 gadu prombūtnes. B. Valdisa fabulas dažādos krājumos sastopamas arī vēlākajos gadsimtos, tās augstu novērtējis Kristians Gellerts (1715–1769) un citi ievērojami vācu fabulisti.

Fabula viduslaikos ir iecienīts žanrs, tāpat kā sakāmvārdi, parunas. Redzams, ka B. Valdiss pazinis viduslaikos populāro teiku un leģendu krājumu «*Gesta Romanorum*», tāpat 1461. gadā izdoto Ulriha Bonera «*Edelstein*» (Dārgakmens). Viņam nav bijuši sveši Nirnbergā sacerētie švanki (joki, farsi), Sebastiāna Branta satīras, tautas grāmatas par Lapsu Kūmiņu un vēl citi ierosmes avoti. Arī laikabiedra Erasma Albēra 1534. gada izdevums «*Etliche fabel Esopi*». Mūsu LAB ir šīs grāmatas 1550. gada izdevums.

B. Valdisa krājumu veido ap 400 fabulu, un te ir plaša tēlu galerija, jo izmantota autora plašā dzīves pieredze, apceļojot vai visu Eiropu. Dažādi dzīvnieki te simbolizē dažādas iedzīvotāju kārtas, un, lai būtu skaidrāk, autors nevairās no lokalizēšanas; viņš, piemēram, nerunā par bruņurupuci, bet par gliemezi, kas Eiropā biežāk sastopams. Amplitūda B. Valdisa fabulās ir plaša – no Itālijas tavernām līdz Livonijas zemnieka sētai. B. Valdisa fabulās pieminēta Rīga, pieminēts Vidzemes dzimtļaužu sūrais liktenis. Piemēram, fabulā par suni un lauvu (*Vom Hund und Löwen*) dzirdam ķēdes suņa un brīvi klejojošā lauvas sarunu. Lauva nebūt nejūsmo par suņa šķietami nodrošināto dzīvi (Daudz mīļāku par tavu dzīvi / Nudien es turu savu brīvi). Te arī nodaļas sākumā citētā rinda (Tev grūta dzīve pasaulē / Kā dzimtcilvēkam Vidzemē). Brīvdomīga un nepārprotama ir fabulas izskaņa: «Mēs brīvi visos laikos sveiksim.» Tāds ir kādreizējā Rīgas franciskāņa ceļš uz vācu literatūras visai augstu pakāpienu. Mūks, diplomāts, alvas lējējs, tirgotājs, dzejnieks, evaņģēliskās draudzes mācītājs.

BIBLIOTHECA RIGENSIS PIRMIE GADSIMTI

«Lai tās tiktu lietotas un kalpotu vispārīgam labumam.»

(No dokumenta par pirmo piecu bibliotēkas grāmatu saņemšanu 1524. gada 6. martā)

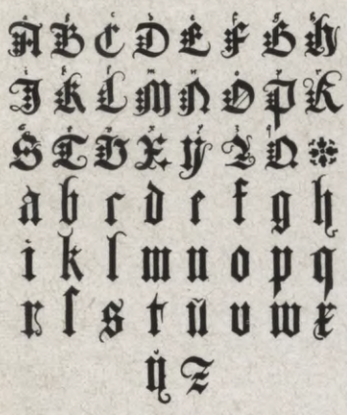

Bibliotheca Rigensis, Rīgas pilsētas bibliotēka, Rātsnama bibliotēka, Latvijas ZA Fundamentālā bibliotēka, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka – tādi ir oficiālie vai mazāk oficiālie nosaukumi šai bibliotēkai gadsimtu gaitā. Vācu kultūras tradīcijās veidoto bibliotēku vairāk pētījuši vācu autori, piemēram, bibliotēkas direktors no 1904. līdz 1933. gadam Nikolajs Bušs. Pēckara gados atzīmējams ilggadējās bibliotēkas darbinieces Marijas Lācis veikums.

Ugunsgrēkā 1941. gada vasarā iet bojā inventāra grāmatas, bibliotēkas katalogi, apmēram 9/10 grāmatu fonda, daudz periodikas. Sadeg ap 350 000 sīkiespieddarbu, ap 200 000 vienību lielā gravīru, karšu, portretu un attēlu kolekcija. Tas, protams, apgrūtina arī bibliotēkas vēstures pētniecību.

Sākuma nodaļās runājām par nelieliem grāmatu krājumiem, kas bijuši Rīgas katoļu baznīcās un Livonijas ordeņa pārziņā. Jau 13. gadsimta sākumā dibināta Rīgas Doma baznīcas (kapitula) bibliotēka, kas pieminēta arī 1248., 1332., 1428., 1501. gadā, tātad vēl tā sauktajos katoļu laikos.

Bet reformācijas kustība dod stimulu pirmajai publiskajai bibliotēkai Baltijā un vienai no pirmajām visā Ziemeļ– un Austrumeiropā – *Bibliotheca Rigensis*, kas aizsākusies 1524. gada 6. martā. Dibināt skolas un grāmatu krātuves aicina M. Luters savā 1524. gada vēstījumā vācu pilsētu birģermeistariem un rātskungiem (*An die Ratherren aller Stötte Teutscheslands* ..). Arī Johans Būgenhāgens, izstrādājot pirmos evaņģēliskās baznīcas kārtības noteikumus Hamburgai un citām Ziemeļvācijas pilsētām, akcentē bibliotēku dibināšanu. Līdzīgi kā Rīgā, reformācijas laikā top bibliotēkas arī Magdeburgā, Hamburgā, Līneburgā, Augsburgā, Nirnbergā un vēl citās vācu pilsētās. Bibliotēkas veido vai nu kādreizējo klosteru bibliotēku krājumi, vai arī klosteru grāmatas tiek pievienotas jau maģistrāta rīcībā esošajām.

Oficiālais dokuments par Rīgas pilsētas bibliotēkas dibināšanu atrasts tikai 1910. gadā, un tagad tas glabājas LAB. Tas sastādīts viduslejasvācu valodā, ko viduslaikos lietoja arī Livonijā. Tā norakstu un tulkojumu mūsdienu vācu literārajā valodā devis jau J. K. Broce savā kopojumā «*Proben von Schriftzügen liefländischer Urkunden und Handschriften*». Dokuments sastādīts vairākus gadus pēc 1524. gada notikumiem, kad pilsētas maģistrāts kārtoja un reģistrēja likvidēto klosteru īpašumus, domājams, ap 1528. gadu, kad par birģermeistaru kļūst Pāvils (Pauls) Dreilings. Kāda uzbrukuma laikā franciskāņu klosterim 1524. gadā no tā iznestas piecas grāmatas, kas nokļuvušas pilsētas maģistrāta, konkrēti rātes locekļa Pāvila Dreilinga rokās, kas tās nodevis tālāk luterāņu mācītājam Nikolavam Rammam. Minētais dokuments M. Lācis tulkojumā skan:

«1524. gadā ap gavēņa vidu es, Nikolajs Ramme, saņēmu tālāk minētās

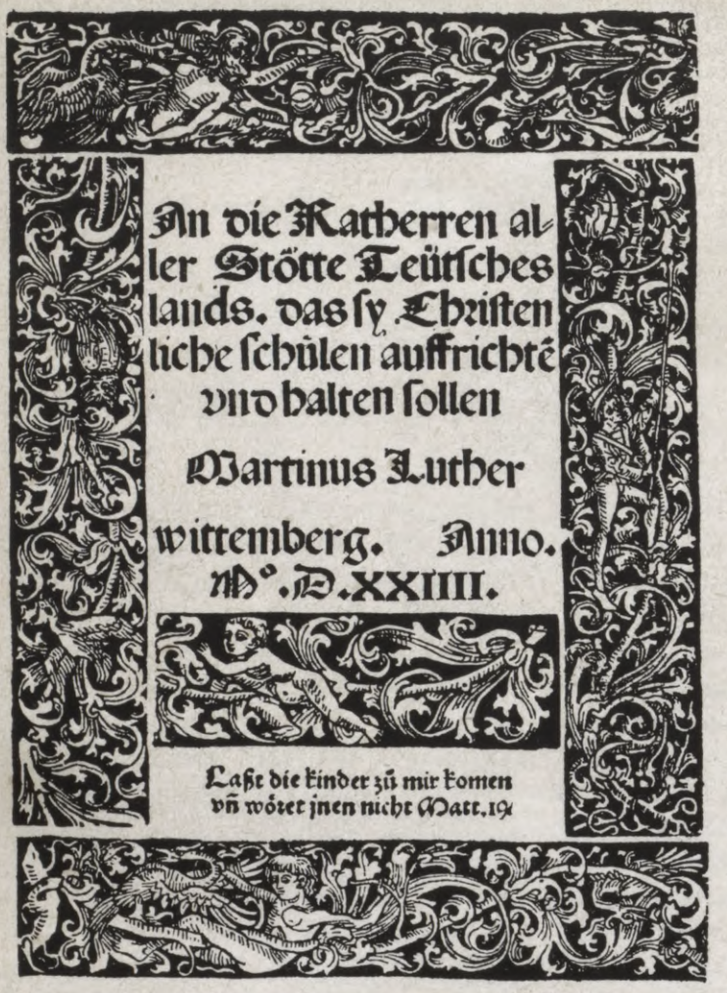

129. att. **M. Lutera aicinājums vācu pilsētu maģistrātiem dibināt skolas un bibliotēkas. Vitenberga, 1524**

Pelēkā klostera grāmatas, ko man nodeva godājamais, gudrais un apdomīgais birģermeistars Pāvils Dreilings, lai tās tiktu lietotas un kalpotu vispārīgam labumam. Tās ir šeit nosauktās grāmatas:

Bībeles otrā daļa ar Līra komentāriem,
Bībeles sestā daļa,
Hugona darbu sestā daļa,
Aurēlija Augustīna runu krājums,
Kipriāna darbi.

Minētās grāmatas atrodas pie manis drošās rokās, nodotas vispārīgam labumam, joprojām ir cienījamās rātes pārziņā atprasāmas vai atvēlamas, kā cienījamai rātei tas patiktos.» No pārņemšanas dokumentā minētajām grāmatām četras vēl joprojām glabājas LAB. Tā ir Parīzes teologa Līras Nikolaja komentētās Bībeles otrā daļā (Bāzeles izdevums 1498. gadā), kardināla Karas Hugona komentētā Bībeles sestā daļa (Bāzeles izdevums 1502. gadā), Aurēlija Augustīna runu krājums (Bāzeles izdevums 1494./1495. gadā), Kartāgas bīskapa Kipriāna darbi (domājams, Štutgartes iespiedumā 1486. gadā). Ka grāmatas piederējušas franciskāņu, minorītu vai mazo brāļu klosterim, liecina ieraksts «*Liber minoritarum Rigensium*». Drīz rāte pārņēmusi arī pārējās franciskāņu un dominikāņu klosteru grāmatas, bet nekādi saraksti par pārņemtajām grāmatām nav saglabājušies. Domājams, ka pavisam no klosteriem nākušas kādas 200 grāmatas, no kurām pārsvarā inkunābulas, daudzas arī katenāti (grāmatas ar ķēdi). Grāmatas līdz 1553. gadam glabājušās vai nu mācītāja N. Ramma dzīvoklī, vai vēlāk kādā no Domskolas telpām, jo par bibliotekāriem parasti izraudzīja Domskolas skolotājus.

Nikolavs (*Nicolaus*) Ramms ir interesanta personība. Viņš dzimis Rīgā, 1507. gadā iestājies Rostokas universitātē, 1514. gadā kļuvis Limbažos par augustīniešu klostera biktstēvu. Rīgā viņš bijis viens no pirmajiem M. Lutera mācības atbalstītājiem, atklāti polemizējis ar katoļu garīdzniekiem Doma baznīcā, bijis arī pirmais Rīgas latviešu evaņģēliskās draudzes mācītājs Jēkaba baznīcā. 1530. gadā viņš sacerējis dziesmu latviešu valodā par Dieva desmit baušļiem. Viņš ir viens no pirmajiem garīgo rakstu tulkotājiem latviešu valodā, un ar viņa vārdu saistāma līdz šim neatrastā, 1525. gadā Vācijā iespiestā grāmata latviešu valodā. Par viņa valodas prasmi nevar šaubīties, jo N. Ramms bijis arī rakstvedis latviešu krāvēju un latviešu alus nesēju brālībā. Ar viņa roku rakstīti šo brālību biedru saraksti. Viņš miris 1532. gadā.

Bibliotēkā vēl tagad saglabājies 1502. gada izdevums Strāsburgā – Varacas Jakoba «*Legenda aurea*» jeb «*Lombardica historia*», kur ir ieraksts par grāmatas piederību Rīgas baznīcas bibliotēkai: «*Liber Bibliothecae Ecclesiae Rigensis 1551*». Arī Rīgas kaimiņu pilsētā Rēvelē pirmās pilsētas bibliotēkas (minēta ar 1552. gadu) kopsakars ar baznīcu vēl ir visai tiešs. Bibliotēka saistīta ar Svētā

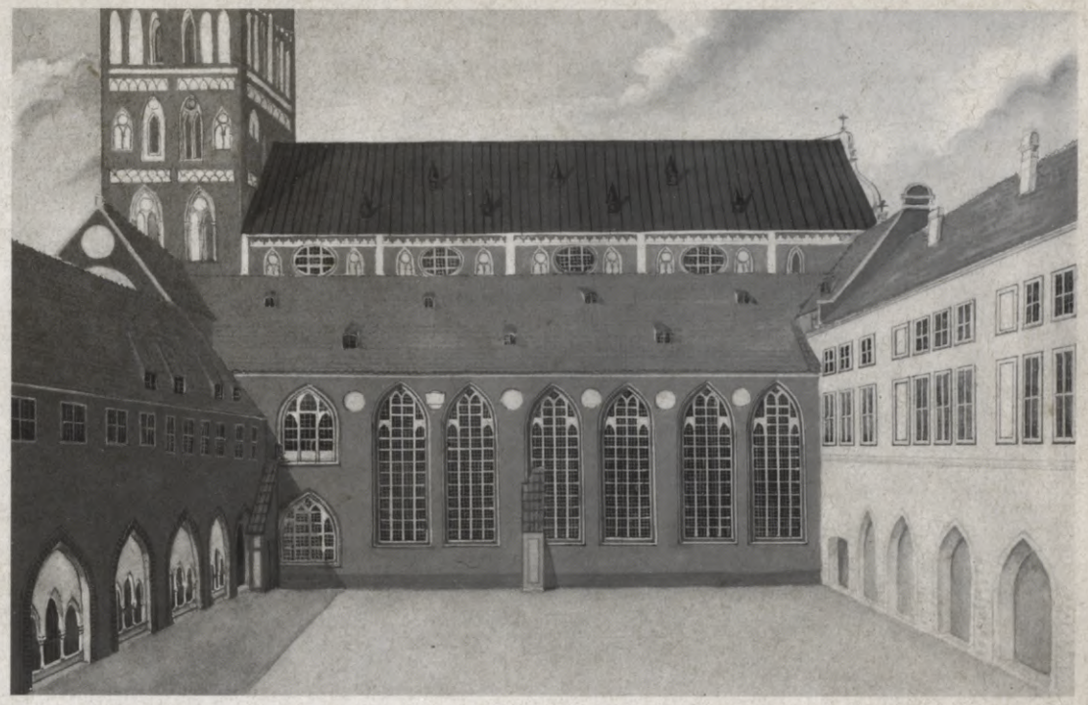

130. att. **Rīgas pilsētas bibliotēka Doma baznīcas krustejā (pa labi). J.K.Broce (*Monumente*, IV, 192)**

Olafa baznīcu un atrodas tās telpās. Ievērojamu grāmatu krājumu atstājis 1551. gadā mirušais mācītājs Johans Grists, un vēlāk Olafa baznīcas bibliotēka, tāpat kā Rīgas bibliotēka, papildinās ar sekularizēto klosteru grāmatām.

Rīgas pilsētas bibliotēkas sākotnējā organizācija ir visai primitīva. Sava budžeta bibliotēkai nav; vajadzības gadījumā līdzekļus dod rāte. Bibliotekārs strādā bibliotēkā bez atalgojuma savā, no tiešā darba brīvajā laikā, bet vispārīgā pārraudzība ir bibliotēkas inspektoram, kas ir kāds no rātes locekļiem. Arī grāmatu fonds sākumā papildinās stihiski. Kad apsīkst bijušo klosteru grāmatu pieplūdums, seko arī atsevišķu privātpersonu dāvinājumi. Tā rīdzinieka Jirgena Padela dienasgrāmatā 1545. gadā fiksēts fakts: «18. aprīlī paziņots, ka miris Hinriks Stulberss; viņš bija ļoti mācīts vīrs. Apbedīts 19. datumā Svētā Jēkaba baznīcā; savas grāmatas viņš nodevis bibliotēkai.» Nav gan zināms ne šo grāmatu skaits, ne saturs. H. Stulberss bijis no turīgas ģimenes, 1517. gadā mācījies Rostokas universitātē, 1520. gadā minēts kā Rīgas klēriķis. Izteiktas pat domas, ka viņš cēlies no Rīgas latviešiem, bet tam nav stingra pamatojuma. Bibliotēkā nonākušas grāmatas, kas piederējušas Rostokā, Greifsvaldē, Vitenbergā un vēl citur studējošiem rīdziniekiem. Johans Molders, kurš kā Rīgas klēriķis 1509. gadā bijis matrikulēts Greifsvaldes universitātē, atstājis savu īpašuma ierakstu kādā 1501. gada izdevumā. Kāds Filipa Melanhtona darba 1542. gada izdevums piederējis Rostokā studējošam livonim Hermanim Nihemijam (*Nyhemius*).

Bibliotēkā nonākušas mācītāja Venceslava Lemhena un viņa dēla, arī mācītāja

131. att. **Dokuments (oriģināls) par pirmo 5 grāmatu saņemšanu no kādreizējiem Rīgas klosteriem 1524. g. martā (LAB)**

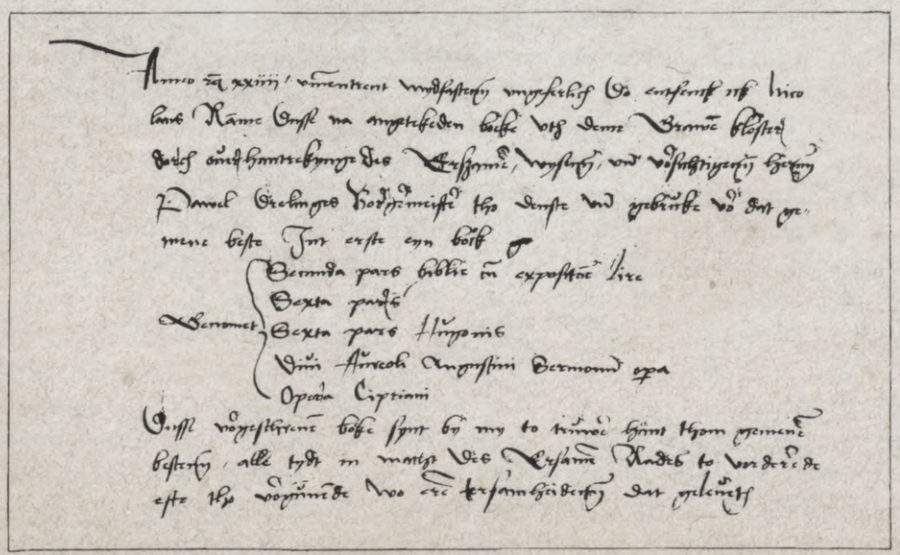

132. att. **Ziemeļvācijas reformators un Rīgas luterāņu aizbildnis Johans Būgenhāgens**

Laurencija Lemhena grāmatas. Vairāku ādas sējumu vākos bijuši iespiesti burti GNR un gadskaitlis, kas nozīmējis, ka grāmatas nākušas no rīdzinieka Georga Neinera bibliotēkas. Grāmatas bibliotēkai dāvājis Rīgas humānista Bazīlija Plīnija tēvs mācītājs Gregorijs Plīnijs, tāpat Rīgas dzejnieks, humānists Daniels Hermanis. Grāmatās nereti atrodam interesantas marginālijas. Bet 16. gadsimta cilvēks tic vēl arī dažādām burvestībām. Tā baznīctēva Laktancija darbu 1497. gada Venēcijas izdevumā atrodams nolādējums grāmatu zagļiem. Šādi nolādējumi atrodami ne vienā vien grāmatā, piemēram, «*Dieses Büchlein ist mir lieb. / Wer mir es stiehlt, der ist ein Dieb*» (Šī grāmatiņa man mīļa, kas to paņem, ir zaglis.) Galvenokārt no klosteriem nākuši senākie bibliotēkas rokraksti. Tādas ir Dāvida dziesmas ar Lombardijas Pētera skaidrojumiem (*Psalter Davidis cum commentario et prefatione Petri Lombardi*), kā arī Zālamana līdzības un sakāmvārdi (*Parabolae et sapientia Solomonis*).

Gadsimta beigās rūpes par bibliotēku, tāpat Rīgas Domskolu un 1588. gadā dibināto tipogrāfiju, ko vada Nikolauss Mollīns, parāda pilsētas sindiks Dāvids Hilhens. Viņa pamudināts, Igaunijas muižnieks J. Ovelakers 1596. gadā novēl savā testamentā Rīgas pilsētas bibliotēkai 300 mārkas grāmatu iegādei. Izteiktas domas, ka D. Hilhens arī panācis brīveksemplāru bibliotēkai no visiem Mollīna iespieddarbiem, bet tam nav drošu pierādījumu. Tiek jau domāts par bibliotēkas grāmatu sarakstu un katalogu, bet ieceres pārtrauc ilgstošais poļu–zviedru karš. Par bibliotēkas darbību 17. gadsimta pirmajā pusē ziņu nav. Tikai gadsimta vidū notiek bibliotēkas telpu remonts. Fonda papildināšanā joprojām nozīmīgi ir dāvinājumi. Bibliotēkā 1636. gadā nonāk mirušā pilsētas ārsta Johana Bavāra grāmatu kolekcija. Tās ir galvenokārt grāmatas par medicīnu un dabaszinātnēm, arī izdevumi valodniecībā. Te ir Manūcija (Venēcijā), Plantēna (Antverpenē), Frobēna un Oporina (Bāzelē) un vēl citu ievērojamu tipogrāfu darbi. Daudzās grāmatās bijis tās kādreizējā īpašnieka ārsta J. Bavāra ieraksts. No 1631. gada bibliotēka saņem Rīgas pilsētas akadēmiskās ģimnāzijas pasniedzēju disertācijas, disputus.

No 1650. līdz 1654. gadam par bibliotekāru strādā Rīgas aptiekāra dēls filozofs, dzejnieks, mediķis un Kurzemes hercoga galma astronoms Mihaels Brauers, bet par bibliotēkas inspektoru, tiekas, viņa radinieks Nikolajs Brauers. Cik labs Brauers bijis kā bibliotekārs, grūti spriest, toties viņam padevušies glaimi. 138 latīņu valodā sarakstītos pantos viņš sumina Rīgas birģermeistaru Heinrihu Ūlenbroku. Bibliotēka līdz šim esot gulējusi putekļos kā nabaga Lācars. Par Lācaru apžēlojušies vismaz suņi, bet kas rūpēsies par bibliotēku? Sen jau bijušas dzirdamas Atēnu (domāta Rīga) žēlās nopūtas, līdz beidzot parādījies Apolons (domāts H. Ūlenbroks). Bibliotēka jāatbrīvojot no dzelzs restēm, aiz kurām tā līdz šim ieslodzīta. M. Brauers jūsmīgi vēršas pie H. Ūlenbroka sirdsapziņas: «Tukšās vietas aizpildi

ar labākām grāmatām nekā tās, ko mums devuši īsi apcirptie vīri» (tātad viduslaiku mūki). Iesniegumā rātei viņš apgalvo, ka, saņēmis bibliotēkas atslēgas un katalogu, viņš strādājot tagad rītos un vakaros, lai kaut cik savestu kārtībā pamesto un piemirsto bibliotēku. Pēc M. Brauera domām, bibliotēka jāpadara pieejamāka plašākam lasītāju lokam. Jāierīko vietas lasītājiem, un pašas grāmatas zinātniski jāsakārto. Par visām bagātībām krāšņākā manta esot labi iekārtota bibliotēka. 1650. gadā M. Brauers kā vienreizēju pabalstu saņem 10 Rīgas dālderus, no 1651. līdz 1654. gadam vēl 25 dālderus. Vēl ir ziņas par kādiem 40 saņemtiem dālderiem 1654. gadā. Būdams jau grūti slims, M. Bauers lūdz dot viņam dzīvokli netālu no bibliotēkas tā sauktās latīņu skolas telpās. Iespējams, ka M. Brauers arī ko paveicis, bet viņa iesākto darbu pārtrauc pāragrā nāve (1654). J. Brauers ir arī vairāku Rīgā iespiestu, latīņu valodā sacerētu darbu autors, starp tiem veltījumi ārstam Johanam Bavāram, superintendentam Hermanim Samsonam.

133. att. **Par bibliotēku. No Johana Būgenhāgena 1524. gadā izstrādātās Hamburgas «Baznīcas kārtības» (*Kirchenordnung*)**

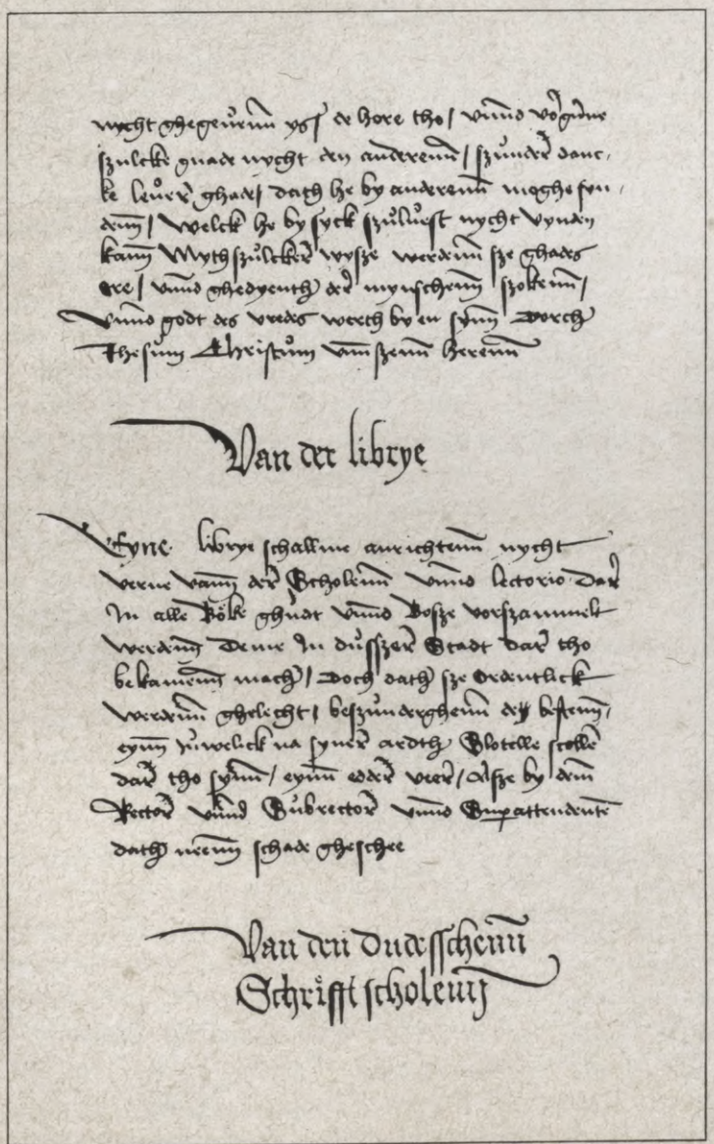

Van der librye

Van den Dudsschenn Schrifft scholenn

Gadsimta vidū telpa, kur atradās bibliotēka, bijusi samērā glīti iekārtota: griestus balstījušas ozolkoka kolonnas joniešu stilā, logi greznoti ar rātes locekļu ģerboņiem. Bet bibliotēkas finansiālais stāvoklis bijis smags. Šinī laikā sācies jauns zviedru–poļu karš (1656–1660), Rīga pārcieš krievu karaspēka aplenkumu, un apšaudē tiek bojāta arī bibliotēkas ēka. Vēl 1664. gadā bibliotēkas inspektors ziņo, ka bojātā jumta dēļ cieš grāmatas. Īpaši līdzekļi rātes budžetā grāmatu iegādei vēl netiek paredzēti, un bibliotēkai novēlētās summas 17. gadsimtā nereti aiziet citiem tēriņiem. Grāmatas reizēm pirktas par noguldījumu procentu summām. Līdzekļus grāmatu iegādei pilsētas rāte, sākot ar 1659. gadu, sāk pieprasīt no gadatirgos iebraukušajiem ārzemju grāmatu tirgotājiem, loteriju rīkotājiem u. tml. Tai pašā gadā rāte nolemj, ka katra pilsētas amatpersona, stājoties amatā vai precoties, dāvinās bibliotēkai grāmatas vai arī naudu grāmatu iegādei. 1664. gadā, pieņemot par pilsētas grāmatu iespiedēju Heinrihu Besemeseru, rāte noteic, ka no katra iespiestā vai Rīgā izdotā darba viens eksemplārs jānodod pilsētas bibliotēkai. Tātad tikai 1664. gads ir obligātā eksemplāra ieviešanas gads Rīgā, un šī prasība turklāt netiek konsekventi īstenota.

Samērā ilgu laiku (1662–1698) par bibliotekāru strādā Tornā dzimušais Rīgas Domskolas subrektors Georgs Guntekens (arī Guntke), bet viņa panākumi mazi, lai gan saglabājušās vairākas viņa iegūtās grāmatas. Grāmatas Guntekena laikā netiek pienācīgi kārtotas, neprecīzs un

juceklīgs arī katalogs, kas reizē ir inventāra grāmata. 1671. gada pavasarī bibliotēkas inspektors pat ziņo pilsētas rātei, ka sakarā ar bibliotēkas slikto stāvokli to nevarēs atvērt parastajās dienās. Grāmatas arī reti tiek atputekļotas.

No 1662. gada bibliotekārs jau saņem noteiktu atalgojumu – 100 dālderus gadā. Bibliotēka ir atvērta divas reizes nedēļā, ikreiz pa stundai (!). 1664. gadā rāte apstiprina pirmos grāmatu izsniegšanas noteikumus. Uz māju tās saņem pret drošības naudu zeltā vai sudrabā, turklāt tikai pilsētas amatpersonas, patriciešu pārstāvji. Bibliotēkai arī nodod nelielas soda naudas, kas iekasētas par sīkākiem pārkāpumiem, piemēram, lamāšanos, nepatiesas liecības sniegšanu. Obligātais eksemplārs bibliotēkai jādod Rīgas tipogrāfiem; bibliotēkā sāk nonākt arī 1675. gadā dibinātā Rīgas liceja pedagogu raksti. Bibliotēka saņem kādreizējā Rīgas Domskolas pedagoga un izcilā evaņģēliskā spredikotāja Hermaņa Samsona personisko bibliotēku. Cik lieli bijuši 17. gadsimtā «*Bibliotheca Rigensis*» kopējie fondi, ziņu nav, bet, ja 1735. gadā bibliotēkā bija 5000 sējumi, tad pirms gadiem 50 droši vien bija kāds tūkstotis mazāk. Savas grāmatas pilsētas bibliotēkai novēl Rīgā dzimušais un Rīgā arī mirušais Rīgas Doma baznīcas mācītājs Hermanis Hermelings (1626–1685). Viņš mācījies Rīgas ģimnāzijā, studējis Rostokā, kur arī publicēta viņa filozofiskā satura disertācija (1648). H. Hermelinga bērēs 1685. gadā tiek iedibināta īpatna tradīcija. Vēl tagad LAB atrodas viena no tā sauktajām «bēru grāmatām», kas glabājusies Rīgas pilsētas bibliotēkā un bēru gadījumos likta uz zārka Rīgas inteliģences pārstāvjiem.

Ja pietiekami čakls nav bibliotekārs, tad, Dieva laime, ir rosīgs bibliotēkas pāraugs, un tāds 17. gadsimta otrajā pusē bijis 1603. gadā Rīgā dzimušais un 1678. gadā Rīgā mirušais Melhiors Fukss. Viņš arī ir vienīgais ar bibliotēku saistītais darbinieks, kura attēlu no 17. gadsimta mums saglabājusi vēsture. Viņš bijis rātes sekretārs, jau no 1639. gada rātskungs, vēlāk birģermeistars, arī burggrāfs, pilsētas muitas pārzinis (*Praefectus Portorii*). Bieži pildījis diplomātiskas misijas Zviedrijas karaļa galmā (Karaliene Kristīna viņu 1648. gadā ieceļ dižciltīgo kārtā), arī Hanzas pilsētās Vācijā. M. Fukss rūpējies par pilsētas ūdensvada būvi, vācis materiālus Rīgas vēsturei, 1675. gadā izdevis Rīgā savu garīgo pārdomu grāmatu, sacerējis arī kādu 17. gadsimta dzejojumu latviešu valodā. Un, liekas, tieši Melhiora Fuksa gādībai varam pateikties par vērtīgu 17. gadsimta rokraksta grāmatu, kas stāsta par bibliotēku, sākot ar 1659. gadu. Tā ir LAB saglabājies bibliotēkas albums – hronika par laiku no 1659. līdz 1848. gadam, tātad iesākta, kā mēs teiktu, M. Fuksa valdīšanas laikā. Šī apjomīgā rokraksta grāmata (inv. nr. 4839) 17. gadsimtam gan veltī tikai septiņas lappuses, bet zināmu priekšstatu par bibliotēku sniedz arī tās. Rokraksta grāmata iekārtota, lai tur ierakstītu grāmatu iegādei ziedotās summas vai bibliotēkai dāvātās grāmatas. Priekšlapā ir vēlāk (1664) bibliotēkas inspektoriem veltīts ievads, bet ieraksti sākti jau 1659. gadā. Tie līdz šim vēl nepietiekami pētīti.

1659. gada 15. decembrī kāds Heinrihs Lademahers savu kāzu gadījumā ziedo piecus valsts dālderus grāmatu iegādei, kāds Johans Fūrmans 22. decembrī – 10 dālderus, bet sekretārs Johans Šulcs 5. oktobrī – arī 10 dālderus. Ziedotāji ir galvenokārt garīdznieki, pilsētas pedagogi, maģistrāta pārstāvji – rātskungi, sekretāri, notāri u. tml.

1660. gadā kāds Gregorijs Ulrihs dāvā bibliotēkai Nirnbergas Bībeles jaunāko izdevumu (28. III), konrektors Georgs Millers 5. aprīlī piecus dālderus, Pauls Brokhauzs (sekretārs) 9. maijā 10 dālderus, bet sekretārs Pauls Rigemans 17. novembrī veselus 20 dālderus. 1662. gada jūlijā grāmatas bibliotēkai ziedo sekretārs Nikolajs Brauers, bet 1663. gada jūlijā pilsētas inženieris Francisks Murrers – Justa Lipsija darbus latīņu valodā. 1664. gada 2. augustā vairākus sējumus bibliotēkai dāvā Melhiors Fukss, bet tanī

134. att. **Tipogrāfijas skats Parīzes 1512. gada izdevumā «*Questionum theologicarum*». Grāmata piederējusi Rīgas ārstam Johanam Bavāram**

135. att. **Agrīns tipogrāfijas skats Parīzes 1520. gada izdevumā**

pašā datumā Gothards Fegezaks kādu Johana Arnta spredikļu grāmatu. 1664. gada 3. augustā ir runa par birģermeistara Hermaņa Samsona no tēva bibliotēkas (arī Hermaņa Samsona) ziedotām grāmatām. Rīgas vēsturē pazīstamais Pēteris fon Šīfelbeins bibliotēkai 1664. gadā dāvā 10 dālderus.

1667. gadā kādu franču Bībeli dāvājis sekretārs Pauls Grothūzens, vairākas grāmatas arī sekretārs Johans Otings, bet pats bibliotekārs Georgs Guntekens – Tertulliāna darbus trīs sējumos. 1668. gadā piecus dālderus bibliotēkai dod birģermeistars Melhiors Dreilings, bet 1669. gadā sešus dālderus Jaunā bāreņu nama skolotājs Heinrihs Švarks. 1670. gadā bibliotēka saņem vairākas grāmatas no sekretāra Paula Dolmaņa, bet 1673. gadā no sekretāra Laurencija Cimmermana. Sava paša sacerējumu «*Sonntags– und Festtags Betrachtung*» 1676. gadā bibliotēkai dāvā Melhiors Fukss, bet sekretārs Teodors Frīderihs kādu Šlēsvigas–Holšteinas aprakstu. 1677. gadā grāmatas dāvājis sekretārs Kristofs Rīgemanis, bet 1679. gadā profesors rektors Dāvids Kaspari (*Caspari*). 1682. gadā piecus dālderus bibliotēkai ziedo diakons Hermanis Cimmermanis, bet asesors Dītrihs fon Duntens 1683. gadā vairākas zinātniska satura grāmatas, starp tām Dekarta ģeometrijas izdevumu. 1684. gadā sekretārs Tomass Fegezaks dāvā kādu ģeogrāfijas leksikonu, 1687. gadā profesors Millers – vairākus sējumus astroloģijā un ģeogrāfijā, kā arī sekretārs Palms Rigemans – Samuela Pufendorfa Zviedrijas vēsturi, bet 1696. gadā sekretārs Heinrihs Dreilings – kādu citu Samuela Pufendorfa darbu. Naudā summējot, līdz gadsimta beigām saņemti kādi 200 dālderi. Te minēta tikai daļa ierakstu, jo laika gaitā tie kļuvuši pavirši; sākumā bija norādīts gads un datums, vēlāk tikai gads. Grāmatu nosaukumi nepilnīgi un viegli pārprotami. Bibliotekāra Guntekena kungs ar darbu nav sevi pārpūlējis. Piemēram, no 1687. līdz 1696. gadam nav neviena ieraksta, bet maz ticams, ka deviņu gadu laikā par bibliotēku neviens nebūtu licies ne zinis.

Īsi pirms gadsimtu mijas (1698) bibliotēkā nonāk H. Hēfelna grāmatas, bet gadsimtu mijā Rīgas ārsta Vilhelma Langes grāmatas. Dāvinājumi liecina, ka 17. gadsimta otrajā pusē Rīgas inteliģences turīgākajai daļai jau bijuši vērā ņemami grāmatu krājumi, protams, teologiem galvenokārt ar teoloģisku, ārstiem ar dabaszinātnisku, bet juristiem ar tiesību zinātņu ievirzi. Grāmatas lielākoties latīņu un vācu valodā, mazāk franču un pavisam nedaudz angļu valodā.

1702. gadā par bibliotekāru kļūst Domskolas inspektors profesors Daniels Eberhards. Viņš ir pirmais, kas visai sajaukto grāmatu fondu sistematizē, izkārtojot to sešās nodaļās: 1) teoloģija, 2) tieslietas, 3) medicīna, 4) vēsture, 5) filozofija, 6) filoloģija un dažāda satura grāmatas. Pēc grāmatu sakārtošanas top arī jauns katalogs. Daniels Eberhards ir ievērojama personība. Viņš dzimis Vācijā, Strelicā, audzis Lībekā, studējis Greifsvaldē, Hamburgā, Ķīlē, Vitenbergā, Leipcigā, Jēnā, Erfurtē. 1692. gadā viņš kļūst par karaliskā liceja konrektoru Rīgā,

bet tad pārceļas uz Tērbatu, kur ir pedagogs dažādās mācību iestādēs. 1702. gadā viņu pārceļ par Rīgas Domskolas inspektoru, un viņš ir teoloģijas profesors arī Rīgas ģimnāzijā. Viņa zinātniskie darbi iespiesti Vitenbergā, Tērbatā, Rīgā. Šis zinošais un, redzams, arī darbīgais cilvēks mirst Rīgā mēra epidēmijā 1710. gadā, un tā arī bibliotēkas pārkārtošanas darbs paliek pusceļā.

Par D. Eberharda darbības laiku stāsta arī LAB saglabātā rokraksta grāmata «*Handbuch der Stadt–Bibliotheque*» (1702–1842, inv. nr. 2853), kas sākta tieši viņa darbības posmā. Redzams, ka bibliotekārs centies ne tikai labāk sakārtot jau esošās grāmatas, bet pievērsies arī jaunu iegādei, starp citu, grāmatu izsolēs. D. Eberhards centies disciplinēt savus lasītājus, kas nereti pārāk ilgi turējuši grāmatas mājās. Sevišķi te grēkojuši Domskolas un Rīgas ģimnāzijas, tāpat tā sauktā Kārļa liceja pedagogi. Reizēm tie grāmatu ilgo aizkavēšanu centušies kompensēt ar kādas jaunas grāmatas dāvinājumu bibliotēkai. Rīgas apstākļos *Bibliotheca Rigensis* bija vienīgā zinātniskās pētniecības bāze, un kopīgiem spēkiem to vajadzēja atbalstīt. Čakls lasītājs, redzams, bijis, piemēram, mācītājs Liborijs Depkins, kā arī Domskolas rektors Mihaels Pinsderfers. Starp D. Eberharda fiksētajām grāmatām sastopam arī jau izdevumus latviešu valodā. Tā 1704. gadā pieminēts G. Mančeļa spredikļu grāmatas «*Langgewünschte Lettische Postill*» izdevums Rīgā 1699. gadā, tāpat latviešu Bībeles pirmizdevums 1689. gadā. Ne visas D. Eberharda minētās grāmatas vairs atrodamas Rīgas bibliotēkās. Tas, ko skatām šobrīd LAB vai LNB, ir arī vēlāko gadsimtu pienesums, un pilnīgu priekšstatu par 16. vai 17. gadsimta Rīgas grāmatu repertuāru gūt neiespējami, jo mums nav zināmi šo gadsimtu grāmatu saraksti bibliotēkā. Minētas tikai atsevišķas grāmatas kāda dāvinājuma vai grāmatu izsnieguma sakarā.

Lielais Ziemeļu karš, kas sākas 1700. gadā, atnes lielu postu arī Rīgas pilsētas bibliotēkai. Pilsētas apšaudes laikā cieš bibliotēkas ēka, sevišķi tās jumts, un lietus, sniegs un krusa reizēm kapā neaizsargātās grāmatas. Mēra gados nāve nopļauj gan bibliotekārus, gan bibliotēkas inspektorus, un gar savam liktenim atstāto grāmatu grēdām dažreiz dziļdomīgi klaiņo suņi un kaķi. Vēl 1713. gadā ēkas stāvoklis ir pavisam bēdīgs: jumts caurs, logi izsisti. Bibliotēka atspirgst tikai pamazām, un tādēļ nav brīnums, ka pirmā bibliotēkas vēsturei veltītā J. Villiša (*Willisch*) grāmatiņa iznāk 1743. gadā ar diezgan bezcerīgu nosaukumu: «*Die bisshero unbekannt und verborgen gewesene Bibliotheque der Stadt Riga*» (Līdz šim maz pazīstamā un apslēpti palikusī Rīgas pilsētas bibliotēka).

Pašreizējo Rīgas lielo bibliotēku (LAB un LNB) fondi tikai nosacīti atspoguļo vēsturisko grāmatu krājumu, jo te nācis klāt arī vēlāko gadsimtu (18.–20. gs.) vākums. Mūsu uzdevums nav arī iedziļināties specifiskos grāmatniecības jautājumos (grāmatu mākslinieciskā apdare, iesējumi, *ex libris*), jo tas ir īpašu pētījumu objekts.

136. att. **Tipogrāfija 16. gs. No grāmatu muzeja Leipcigā**

Skaidrs, ka 16. gadsimtā Rīgas pilsētas bibliotēkā bija no kādreizējiem Rīgas klosteriem pārmantotās inkunābulas, tāpat paleotipi (16. gs. pirmās puses grāmatas). Te bija Vācijas un Rīgas reformatoru darbu pirmizdevumi un gadsimta beigās (no 1588. gada) arī pirmā Rīgas tipogrāfa produkcija. Arī starp paleotipiem vēl ir daudz teoloģiska satura izdevumu. Tāds ir unikālais «*Breviarium Rigensis*», kas iespiests Amsterdamā 1513. gadā un, šķiet, saglabājies tikai LAB. Interesantas ir Parīzē izdotās latīņu Bībeles (1504, 1513), Krakovā 1549. gadā iespiestā kulta grāmata Gņezno arhibīskapijai. LAB ir senslāvu «*Anocmoл*» izdevums Viļņā 1591./1595. gadā.

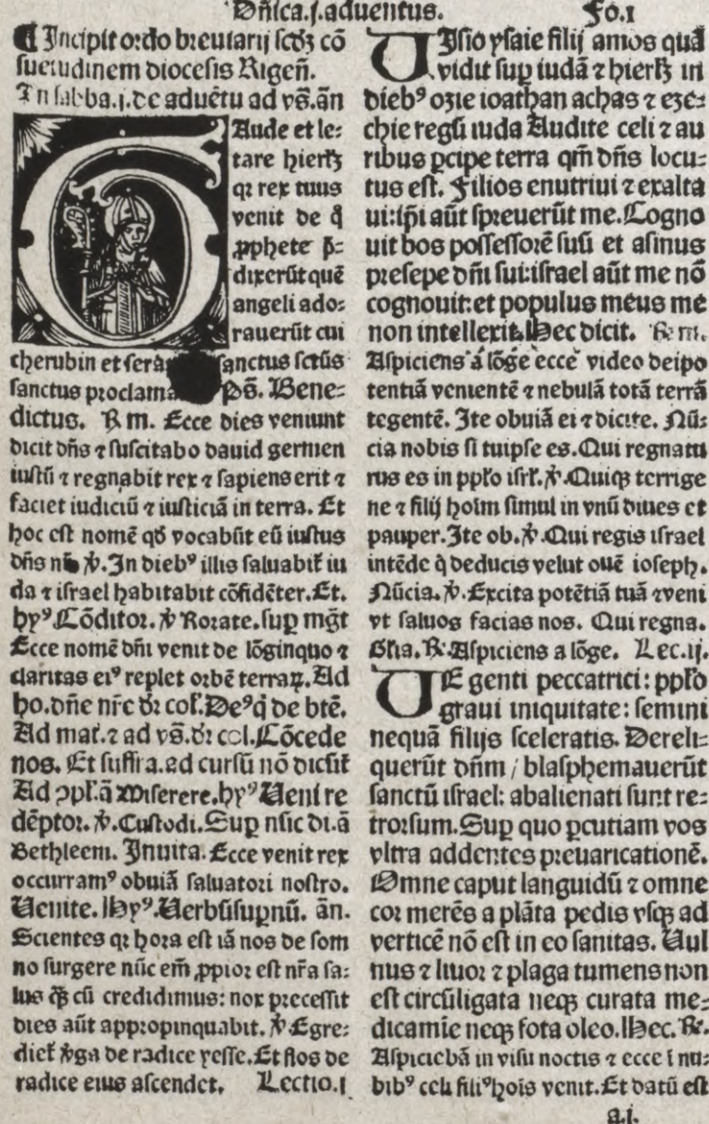
Dñica.j.aduentus. Fo.1

Incipit ordo breuiarij scdz cō suetudinem dioceſis Rigeñ.

In ſab̄ba.j.de aduētu ad vē.ān

Laude et letare hierꝛ qꝛ rex tuus venit de ꝙ ꝓphete ꝓdixerūt quē angeli adorauerūt cui cherubin et ſerā[illegible]anctus ſcūs ſanctus proclama[illegible]ō. Benedictus. ℟ m. Ecce dies veniunt dicit dñs ⁊ ſuſcitabo dauid germen iuſtū ⁊ regnabit rex ⁊ ſapiens erit ⁊ faciet iudiciū ⁊ iuſticiā in terra. Et hoc eſt nomē qō vocabūt eū iuſtus dñs nr̄ ℣. In dieb⁹ illis ſaluabit iuda ⁊ iſrael habitabit cōfidēter. Et. hy⁹ Cōditor. ℣ Rorate. ſup mḡt Ecce nomē dñi venit de lōginquo ⁊ claritas ei⁹ replet orbē terraꝝ. Ad ho. dñe nr̄e ōr col. De⁹ q de btē. Ad mat. ⁊ ad vē. ōr col. Cōcede nos. Et ſuffra. ad curſū nō dicūt Ad ꝓſā Miſerere. hy⁹ Veni redēptor. ℣. Cuſtodi. Sup nūc dī. ā Bethleem. Inuita. Ecce venit rex occurram⁹ obuiā ſaluatori noſtro. Venite. hy⁹. Verbū ſupnū. ān. Scientes qꝛ hora eſt iā nos de ſomno ſurgere nūc em̄ ꝓpior eſt nr̄a ſalus q̄ cū credidimus: nox preceſſit dies aūt appropinquabit. ℣ Egrediet virga de radice yeſſe. Et flos de radice eius aſcendet. Lectio. j

Vſio yſaie filij amos quā vidit ſup iudā ⁊ hierl̄ in dieb⁹ ozie ioathan achas ⁊ ezechie regū iuda Audite celi ⁊ auribus pcipe terra qm̄ dñs locutus eſt. Filios enutriui ⁊ exalta ui: ipſi aūt ſpreuerūt me. Cognouit bos poſſeſſorē ſuū et aſinus preſepe dñi ſui: iſrael aūt me nō cognouit: et populus meus me non intellexit. Hec dicit. ℟ m. Aſpiciens a lōge ecce video deipotentiā venientē ⁊ nebulā totā terrā tegentē. Ite obuiā ei ⁊ dicite. Nūcia nobis ſi tuipſe es. Qui regnaturus es in ꝓpło iſrl. ℣. Quicꝛ terrigene ⁊ filij homi ſimul in vnū diues et pauper. Ite ob. ℣. Qui regis iſrael intēde ꝙ deducis velut ouē ioſeph. Nūcia. ℣. Excita potētiā tuā ⁊ veni vt ſaluos facias nos. Qui regnas. Hēa. ℟. Aſpiciens a lōge. Lec.ij.

Ue genti peccatrici: pplō graui iniquitate: ſemini nequā filijs ſceleratis. Dereliquerūt dñm / blaſphemauerūt ſanctū iſrael: abalienati ſunt retrorſum. Sup quo pcutiam vos vltra addentes preuaricationē. Omne caput languidū ⁊ omne cor merēs a plāta pedis vſq ad verticē nō eſt in eo ſanitas. Vulnus ⁊ liuor ⁊ plaga tumens non eſt circūligata neq curata medicamie neq fota oleo. Hec. ℟. Aſpiciebā in viſu noctis ⁊ ecce ī nubib⁹ cēli filius hois venit. Et datū eſt

a.j.

137. att. **Lappuse no 1513. gadā Amsterdamā izdotā Rīgas breviāra (LAB)**

Bet 16. gadsimtā pieaug jau arī laicīgo izdevumu skaits. Tie ir humānista Roterdamas Erasma darbu dažādie izdevumi, Ezopa fabulas, Juvenāla satīras, Ovīdija un Petrarkas darbu izdevumi Itālijā un ārpus tās. Aug eksaktajām zinātnēm, ģeogrāfiskajiem atklājumiem un vēsturei veltīto iespiedumu skaits. Var minēt Nirnbergā 1527. gadā izdoto A. Dīrera apcerējumu par fortifikācijas mākslu (*Etliche Undericht zu Befestigung*), Aristoteļa «*De Physica*» izdevumu Frankfurtē pie Mainas 1577. gadā, K. Ptolemaja «*Geographia universalis*» Bāzeles 1542. gada izdevumu, krāšņo Hipokrāta darbu izdevumu Venēcijā 1588. gadā (*Opera*). Parīzes izdevumā 16. gadsimta sākumā «*De contemptu rerum*» redzams viens no pirmajiem tipogrāfijas attēliem. A. Ortēlija 1573. gadā Antverpenē izdotajā ģeogrāfiskajā atlantā «*Theatrum oder Schauplatz des Erdbodens*» ir arī pirmā precīzā Livonijas karte, bet 1597. gada Frankfurtes pie Mainas izdevums «*Regnum Congo*» sniedz jau priekšstatu par maz pazīstamo Āfriku.

Ir grāmatas ar ierakstiem par to kādreizējo piederību Rīgas klosteriem, Rīgas pilsētas bibliotēkai, arī atsevišķām privātpersonām, piemēram, Rīgas humānistam 16. gadsimta nogalē Danielam Hermanim. Kāda Bāzelē 1524. gadā iespiestā psalmu grāmata «*Psalterium*» piederējusi Georga Manceļa tēvam mācītājam Kasparam Mancelim. Interesanti ir dažādie M. Lutera darbu izdevumi ar Lukasa Krānaha un viņa skolas doto māksliniecisko noformējumu. Grāmatas īpašnieka konfesionālo piederību vai reliģiskās simpātijas reizēm pauž arī grāmatas iesējums. Tā «*Biblia sacra*» 1578. gada izdevuma iesējumā skatāmi M. Lutera un F. Melanhtona attēli. M. Lutera portrets ir arī Volfenbiteles 1576. gada izdevuma «*Corpus Doctrinae*» iesējumā.

Vairākas nozīmīgas grāmatas atrodamas arī LNB Retumu fondā, piemēram, agrīns S. Minstera «Kosmogrāfijas» izdevums Bāzelē 1546. gadā ar vairāku lasītāju piezīmēm. Ar Rīgu un pārējo Livoniju

138. att. **Melhiors Fukss (1603–1678) – Rīgas rātskungs un birģermeistars, arī pilsētas bibliotēkas inspektors**

saistāmi ievērojamā Hanzas reģiona vēsturnieka Alberta Kranca darbi: «*Vandalia*» (1519, Frankfurte pie Mainas), «*Saxonia*» (1520, Ķelne). Te ir Salomona Heninga hronikas izdevums Leipcigā 1594. gadā ar piebildi latīņu valodā, ka šī grāmata bijusi aizliegta universitātē, jo neatbildusi dažiem priekšstatiem par Vidzemes un Kurzemes vēsturi. Ir vairāki atšķirīgi B. Rusova hronikas izdevumi Rostokā un Bartā, tāpat vairāki 16. gadsimtā populārie Sigismunda Herberšteina Maskavas ceļojuma apraksti. Varētu vēl minēt vairākus «*Sachsenspiegel*» izdevumus Leipcigā (1535, 1545). Ar tā sauktajiem poļu laikiem saistāms «*Constitutiones Livonicae*» izdevums Krakovā 1583. gadā un D. Soļikovska sacerējums «*Ad Livones*», kas 1600. gadā drukāts Zamoščā Polijā. J. Brīsmaņa Rīgai sacerētā evaņģēliskās baznīcas kārtība «*Korte Ordeninge*» saglabājusies Lībekas 1559. gada un 1568. gada iespiedumos, bet vairāki Aleksandra Einhorna Rostokā izdotie darbi radušies sakarā ar evaņģēliskās baznīcas tālāko nostiprināšanos Livonijā. Agrāk Rīgas pilsētas bibliotēkā, tagad LNB saglabājies Rīgā vienīgais 1586. gada luterāņu katehisma Kēnigsbergas izdevums un tam 1587. gadā sekojošais psalmu un evaņģēlija fragmentu izdevums turpat Kēnigsbergā.

LAB senāko rokrakstu kolekcijā ir manuskripti, kas stāsta ja arī ne tieši par Rīgas kultūru, tad par tās vēsturi, jurisdikciju, sociālo aprūpi u. tml. Piemēram, vairāki atšķirīgi Rīgas tiesību (*Dat Rigesche Recht*) noraksti, kur katram sējumam ir arī kāda individuāla īpatnība. 1566. gada noraksts (Ms. 194) ir ar V. Hofa grāmatzīmi no 1605. gada, bet to, kā zināms, veidojis pirmais ievērojamais Rīgas gravieris Heinrihs Tūms, kas strādājis arī pirmajam Rīgas tipogrāfam Nikolausam Mollīnam. Kāds Rīgas tiesību noraksts (Ms. 195) toties ir ar rīdzinieka Georga Plēnija (*Plönnies*) grāmatzīmi (1687) un skaistu senlaicīgu iesējumu. Vēl viens noraksts (Ms. 196) nācis no G. Plēnija bibliotēkas 1654. gadā. Tā iesējumam izmantotas makulatūras lapas. Kāds Rīgas tiesību noraksts (Ms. 197) kādreiz piederējis pazīstamajam Rīgas ārstam un kalendāru sacerētājam Zaharijam Stopijam. Senas rokraksta grāmatas veidā (ar iekrāsotiem iniciāļiem) veidots noraksts (Ms. 198), kura iesējumam izmantots sens rokraksts ar liturģisku tekstu un notīm.

Juridiska satura ir arī «*Jus Provinciale Livonium de Anno 1599*» (Ms. 213). Ir noraksti Rīgas rātes izdotajām «Aizbildņu tiesībām» (*Vormünder Ordnung*), tāpat Rīgas rātes izdotie noteikumi par ģērbšanos un kāzu svinēšanu pilsētā. Vairākos norakstos saglabājies Rīgas rātes sindika Dāvida Hilhena ap 1599. gadu izstrādātais Livonijas zemes tiesību projekts (*Das Liefländische Landrecht*). Ir noraksti hronikām, kas stāsta par Rīgu, par Livoniju vispār, par Vācu ordeņa darbību. Ms. 17 (*Schragenbuch*) ietver arī amata noteikumus – šrāgas, kas 1541. gadā izdotas Rīgas stikliniekiem, tāpat 1542. gadā Rīgas zeltkaļiem.

Starp LAB rokrakstiem ir materiāli, kas runā par citu Hanzas pilsētu vēsturi. Senlaicīgs iesējums satur manuskriptu (Ms. 27) ar Kulmas tiesību norakstu, vēl ir arī Dancigas tiesību noraksts (Ms. 30).

139. att. **Grāmatas motīvs. Nīderlandes meistara glezna (1519)**

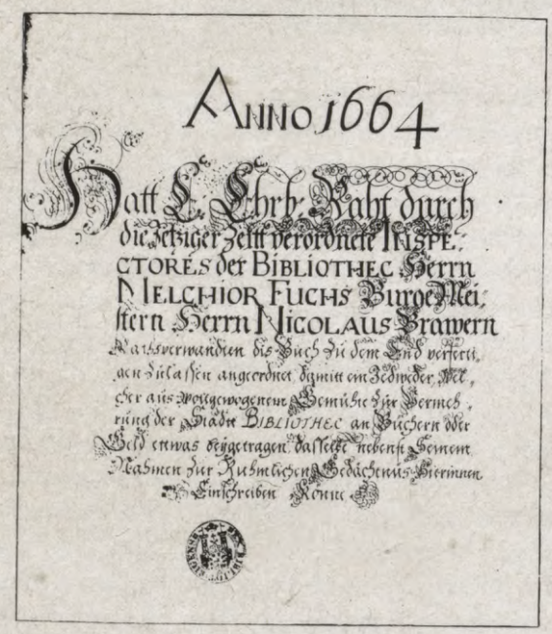

140. att. **Rīgas pilsētas bibliotēkas hronika (1664), kas tapusi pēc M. Fuksa ierosmes (LAB)**

Rīgā saglabājušies Rēveles Lielās ģildes būvrēķini par laiku no 1508. līdz 1576. gadam (Ms. 14) un ir Johana Rennera Brēmenes hronikas noraksts (1553; Ms. 632). Arī šādos senos rokrakstos tātad parādās Hanzas pilsētu vēstures un kultūras saistība.

J. K. Broce pievērsies galvenokārt 18. gadsimta Rīgas vēsturei, kuras tiešs aculiecinieks pats ilgus gadus bijis. Bet viņa rokrakstu un zīmējumu sējumos var atrast arī senāku gadsimtu liecības. Tā «*Monumente* ..» I sējumā rodam pārzīmējumus no dažādiem 16. gadsimta kapakmeņiem, kas veidoti Rīgas Domskolas rektoram Jakobam Batusam, pirmajam Rīgas evaņģēliskajam sprediķotājam Andreasam Knopkenam, Rīgas birģermeistaram Francam Nīenstedem un vēl citiem. Otra «*Monumente* ..» sējuma 107. lapā J. K. Broce pārzīmējis Rīgas panorāmu 1580. gadā, bet 5. sējuma 74. lapā ir pazīstamā Rīgas mācītāja un ģimnāzijas profesora Johana Dolmaņa (1595–1656) epitāfija. Piemērus varētu turpināt. Rīgas vēsturei noderīgus materiālus var atrast arī J. K. Broces kopojumā «*Sylloge diplomatum Livoniam illustrantium*». Piemēram, 65. lappusē ir Leipcigas universitātes rektora atsauksme par Laurencija Mellera un Salomona Heninga Livonijas vēsturei veltītajām hronikām. Vairākas lappuses (118, 124, 145) saistās ar Rīgas ārsta Zaharija Stopija un Rīgas maģistrāta attiecībām. Ir rūpīgi nozīmēti valdnieku, ordeņa mestru, arhibīskapu un vienkāršu Rīgas pilsoņu zīmogi.

Reizēm interesanti arī rokraksta fragmenti, ko vērīgais un uzmanīgais bibliotekārs Nikolajs Bušs izņēmis no kāda veca folianta iesējuma. Tas, kas kalpojis kā makulatūra grāmatsējējam, var vēl ieinteresēt vēsturnieku. Tā no grieķu valodas leksikona iesējuma nācis kāds ap 1504. gadu tautā gājis grēku atlaides fragments (inv. nr. 4286). Ir ar roku rakstītu 16. gadsimta kalendāru fragmenti. Saglabājusies lapiņa viduslejasvācu valodā un arī latīņu valodā, tā sauktais «*Historischer Memorial*», ko 1578. gada jūlijā ievietoja Rīgas Pētera baznīcas torņa smailē. Kā liecību par pagātni, kā atgādinājumu nākotnei. Arī šādi šķietami sīkumi papildina mūsu pilsētas vēstures mozaīku.

RĪDZINIEKI SKOLĀS UN AUGSTSKOLĀS

«Nav stiprāku mūru pilsētai kā mācīti, gudri un visiem tikumiem izglītoti pilsētnieki.»
(Filips Melanhtons)

Von ler der kinder
Der iſt in narheit gantz erblindt
Der nit mag acht han. das ſein kyndt
Mit zuchten werden vnderweiſt
Vnd er ſich ſünders dar auff fleiſt
Das er ſie loß ir gan an ſtraff
Gleich wie an hirten gent die ſchaff

Ziņas par Rīgas skolām līdz 16. gadsimtam ir visai trūcīgas. Arī par Rīgas Domskolu var konkrētāk un plašāk runāt, tikai sākot ar 1528. gadu, kad šī skola no bijušās katoļu klosterskolas pārtop par pilsētas latīņu skolu, par priekšpakāpi ģimnāzijai. Bet neviena izglītības reforma 16. gadsimtā gan Rīgā, gan Rēvelē, Tērbatā un citur Baltijā, tāpat kā Vācijas evaņģēliskajā daļā, nav domājama bez M. Lutera tuvākā līdzgaitnieka un domubiedra Filipa Melanhtona (1497–1560) līdzdalības. Viņš ir ne tikai teologs, kas centies samierināt M. Lutera radikālismu ar Roterdamas Erasma pausto humānismu. F. Melanhtons arī pats ir pedagogs, skolu un augstskolu reformators, Vitenbergas universitātes profesors (kādu laiku arī rektors), daudzu mācību grāmatu autors un ar izglītību saistītu problēmu risinātājs. Ne velti visā vācu kultūras reģionā viņu 16. gadsimtā dēvē par Vācijas audzinātāju (*Praeceptor Germaniae*).

Par skolām jau daudz bija domājis M. Luters, sacīdams: «Uzcītīgu, dievbijīgu skolotāju vai meistaru, kas zēnus uzcītīgi audzina un māca, nekad nevar pietiekoši labi atalgot, nedz ar kādu naudu samaksāt.» Bet M. Luteram skola nav prioritāte, prioritāte ir ticība: «Kur Svētie Raksti nevalda, tur es nevienam neieteiktu savu bērnu sūtīt. Kur Dieva vārdu nemitīgi nemāca, tur visam jāiet bojā; tādēļ mēs arī redzam, kādi ļaudis nāk no augstākajām skolām.» Iecietīgāks pret laicīgo zinātni un ar plašāku amplitūdu ir F. Melanhtons, kurš savā runā (*De philosophia*) 1536. gadā saka: «Baznīcai vajadzīga brīva izglītība, ne tikai gramatikas zināšanas, bet arī pārējās zinātnes, ieskaitot filozofiju.» Protams, arī viņš uzskata, ka starp baznīcu un skolu jābūt ciešai saiknei.

Izcilā vācu humānista Johana Reihlina (1455–1522) radinieks F. Melanhtons jau 21 gada vecumā kļūst par Vitenbergas universitātes sengrieķu un senebreju valodu profesoru. Vēlāk viņš māca arī latīņu valodu, retoriku, didaktiku, ētiku, teoloģijas dogmatiku. Kā lektors viņš bijis pat populārāks nekā M. Luters. 1520. gadā M. Luteram bijuši kādi 400 klausītāji, bet F. Melanhtonam to ir 600. Populāra kļūst viņa sastādītā grieķu valodas gramatika (*Institutiones Gramaticae Graecae*), kas no 1518. līdz 1622. gadam izdota 44 reizes. Daudz lietotas arī pārējās viņa sastādītās mācību grāmatas, piemēram: «*De rethorika*» (1519).

F. Melanhtons ir pārliecināts, ka topošie mācītāji nedrīkst apmierināties ar šauru teoloģisku ievirzi. Tiem vajadzīga plaša un vispusīga izglītība, jo visas zinātnes taču ir savstarpēji saistītas un veido it kā kopīgu zinātnes pasauli (*Orbis doctrinarum*). Viņu pašu interesē ne tikai teoloģija, filozofija un filoloģija, bet arī eksaktās zinātnes: matemātika, astronomija, medicīna. Viņš vairākkārt uzsvēris vēstures zinātnes nozīmību, un viņa redakcijā iznāk tā sauktā Kariona hronika, kas 1588. gada izdevumā ir arī LAB.

Sevišķi F. Melanhtons izceļ valodu apguvi, jo pats vairākas perfekti pārvalda. Vispirms viņš ieteic mācīties latīņu valodu un tikai tad pārējās, jo daudz valodu vienlaicīga apguve var radīt arī jucekli. Grieķu valodā izteikti filozofijas un dabaszinātņu pamatprincipi, tanī radīti izcili literāri un vēsturiski sacerējumi. Un grieķu valodā taču sarakstīta arī Jaunā Derība – pausts Dieva vārds. Tā kļuvusi par svētu, sakrālu valodu.

Zināma ir F. Melanhtona loma Augsburgas ticības apliecības (*Confessio Augustana*) tapšanā, viņa dotais evaņģēliskās baznīcas pamatprincipu izklāsts «*Loci communes rerum theologicarum*», sākot ar 1521. gadu, iznācis neskaitāmos izdevumos. Un reizē F. Melanhtons cenšas saglabāt labāko no antīkās kultūras mantojuma. Viņš runā ar studentiem par Homēru, Hēsiodu, Aristofanu, Lukiānu, Ciceronu un vēl citiem, komentē Aristoteļa filozofiju, sagatavo jaunu Terencija izdevumu, lepojas ar savu mājas bibliotēku, kur ir Plīnijs, Plutarhs, Ptolemajs un citi autori.

Līdz pat savai nāvei F. Melanhtons ir viens no Vitenbergas universitātes balstiem; izglītības jautājumos pie viņa griežas visbiežāk. «Īsta dzīve ir tikai universitātē,» teic viņš 1536. gadā kādā savā rakstā. F. Melanhtons daudz darījis, lai reformētu augstskolas evaņģēliskās ticības garā, piemēram, Vitenbergā, Rostokā, Greifsvaldē, Frankfurtē pie Oderas, līdzsvarotu humanitārās zinātnes ar eksaktajām. Jau savā Vitenbergas ievadlekcijā 1518. gadā (*De corrigendis adolescentiae studiis*) viņš runā par radikālu studiju reformu. Par to viņš izsakās arī mūža otrajā pusē 1554. gadā (*Ratio studiorum*). 1540. gadā viņš dod konkrētus priekšlikumus Leipcigas universitātes reformai.

Jādomā arī par agrāko klostera skolu, domskolu un tā saukto latīņu skolu reorganizāciju. No 1527. gada F. Melanhtons aktīvi piedalās Saksijas baznīcu un skolu vizitācijās, zināma viņa līdzdalība skolu pārveidē Vitenbergā, Magdeburgā, Nirnbergā, Halberštatē, Eislēbenē, Gotā un

141. att. **No Donāta *«Ars minor»* izdevuma Dancigā (ap 1498)**

142. att. **Devīze: *dormi secure!* (guli mierīgi!) aicina mācītāju nepārcensties, spredikļi gatavojot**

143. att. **Skola, kur skolēni sadalīti vecuma grupās (ap 1524)**

citās Vācijas pilsētās. Viņu aicina par Nirnbergas pilsētas skolas rektoru, bet, dziļi iesakņojies Vitenbergā, F. Melanhtons atsaka, tomēr piedalās ar runu skolas atklāšanā 1526. gadā (*In laudem novae scholae*). Protams, F. Melanhtonam nav ilūziju par skolotāja darbu ikdienā. Reizēm skolotājs ir nelaimīgāks par cietumsargu, jo mācīt skolēnus ir tikpat nepateicīgs darbs kā mācīt kamieli dancot vai ēzeli spēlēt flautu. Skolotāja darbam nav jēgas, ja skolēnam trūkst jebkādas intereses par mācībām. Viņš gan piespiedu kārtā tur grāmatu rokās, bet viņa acis un gars jau klaiņo kaut kur citur.

LAB saglabājušies vairāki interesanti F. Melanhtona darbu izdevumi, piemēram, «*Loci communes*» izdevums Vitenbergā 1541. gadā, vairāki «*Corpus Doctrinae Christianae*» izdevumi (Leipcigā 1563., Volfenbitelē 1576. gadā). Ir arī kāda F. Melanhtona oriģinālvēstule, kas rakstīta no Vitenbergas 1546. gada 16. janvārī un kur F. Melanhtons pateicas Dānijas karalim Kristianam par dāvātajiem 50 dālderiem, ko viņš saņēmis ar J. Būgenhāgena starpniecību.

F. Melanhtons bijis neliela auguma, fiziski trausls, bet ar lielām darbaspējām. A. Dīrers savā 1526. gada vara grebumā rāda, kā saka mākslas zinātnieks H. Velflīns, «mazliet nevērīgi ģērbtu filologu ar skaistu pieri un dvēseles skaidrībā mirdzošām acīm». Cilvēku, kurš tiecās pēc reliģiskas, ētiskas un intelektuālas sintēzes.

Ar F. Melanhtona vārdu saistās arī Rīgas Domskolas reforma un tās pirmā evaņģēliskā rektora Jakoba Batusa atnākšana uz Rīgu 1528. gadā. J. Batuss ir Nīderlandes zemnieka dēls, kas studējis savā dzimtenē, arī Parīzē un Spānijā. Strādājis par pedagogu Antverpenē, bet, M. Lutera mācības ietekmēts, pievērsies tai. Ar M. Lutera un F. Melanhtona ieteikumu viņš kļūst par Rīgas Domskolas rektoru, nostrādā šinī amatā 10 gadus, bet tad dodas uz Vitenbergu vēl papildināties teoloģijā. Atgriezies Rīgā, viņš pēdējos gadus ir Rīgas superintendents. Apglabāts Rīgas Doma baznīcas krusta ejā, kur latīniski

144. att. **Mācību aina. Lukasa Krānaha Vecākā gravīras fragments**

sacerētā epitāfija cildina viņa nopelnus. J. Batusa piemiņai veltīts raksts «*Epicedion ..*» iznāk 1548. gadā Lībekā, atkārtoti arī vēl 1710. gadā, kas liecina par viņa vērtējuma noturību. Zīmīgi, ka savā 1545. gada testamentā J. Batuss novēl 2000 ķieģeļu Rīgas pilsētas mūra celtniecībai. Viņa bagātā personiskā bibliotēka novēlēta kolēģiem Rīgas Domskolā un vairākiem rātskungiem. Bibliotēkā bijuši Aristoteļa, Homēra, Herodota, Plutarha, Lukiāna, Vergilija, Ovidija, Līvija, Cēzara, tāpat baznīctēvu raksti, reformatoru sacerējumi, vārdnīcas, gramatikas utt. Testamentā pieminēti arī draugi Vitenbergā – F. Melanhtons un J. Būgenhāgens.

Par tālākajiem Domskolas rektoriem un pedagogiem runā G. Švēders (*Schweder*) savā 1910. gadā izdotajā grāmatiņā «*Die alte Domschule und das daraus hervorgegangene Stadt–Gymnasium zu Riga*».

Starp J. Batusa pēctečiem rektora amatā (1545–1554) jāmin Rutgers Bekers (*Rutgerus Pistorius*), kurš sacerējis arī aprakstu par J. Batusu un vairākus dzejoļus latīņu valodā. Uz F. Melanhtona ieteikumu par Rīgas Domskolas rektoru no 1554. līdz 1561. gadam kļūst Hermanis Vilkens, kurš studējis Vitenbergā, Frankfurtē pie Oderas. Pats viņš mācījis latīņu valodu, vēlāk bijis lektors, pat rektors Heidelbergas universitātē. Rīgas laikā 1557. gadā Frankfurtē pie Oderas iznāk viņa grāmata «*Vitae Caesarum*». Tālākās publikācijas jau saistītas ar Heidelbergu.

Ilgāku laiku (1564–1578) Rīgas Domskolas rektors ir Georgs Marsovs, kurš studējis Rostokā. No 1583. līdz 1588. gadam rektors ir Georgs Mellers no Prūsijas, kas Rīgā iesaistās Kalendāra nemieros un tādēļ spiests no Rīgas vēlāk aiziet. Ilgu laiku rektors ir Stefans Teuthorns, bet no 1615. līdz 1639. gadam Agejs Frīderiks (*Aggäus Friederici*).

No Rīgas Domskolas konrektoriem jāmin maģistrs Gregorijs Plīnijs (konrektors no 1554. līdz 1558. gadam), kas bijis arī luterāņu mācītājs un vēlāk ievērojamā Rīgas humānista Bazīlija Plīnija tēvs. No 1577. gada viņš ir arī Domskolas inspektors. Pieminams konrektors (1584–1586) maģistrs Valentīns Rašs, kas nācis no Kēnigsbergas, kur studējis, vēlāk savas zināšanas papildinājis pie slavenā Johana Šturma Strāsburgā. Arī V. Rašam nākas Rīgu atstāt par līdzdalību Kalendāra nemieros, un vēlāk viņš šos notikumus aprakstījis darbā «*Rigensis tumultus initia et progressus*». No 1593. līdz 1599. gadam konrektors ir Tomass Hokendorfs (arī Hildendorps), kurš 1594. gadā sarakstījis mācību grāmatu «*Elementa linguae graecae*». No 1615. līdz 1627. gadam konrektors ir Arnolds Kīpers, rīdzinieks, kurš studējis Rostokā un Frankfurtē pie Oderas, kādu laiku bijis arī skolas rektors Jelgavā.

Svarīgas personas Rīgas Domskolā ir Domskolas inspektori. No 1594. līdz 1596. gadam šo amatu pilda Vestfālenē

145. att. **Vitenbergas ģerbonis (16. gs.)**

dzimušais Johans Rīvijs. Viņš bijis vairāku skolu direktors Vācijā (piemēram, Hallē), arī Leipcigas universitātes filozofijas profesors, kuram ir vairāki filozofiska satura darbi. Bojā gājusi viņa sacerētā Naumburgas vēsture. Vēlāk J. Rīvijs ir mājskolotājs Lietuvā bagātu magnātu ģimenēs, tad deviņus gadus Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera dēlu audzinātājs Jelgavā. Rīgā viņš kopā ar Dāvidu Hilhenu un Nikolaju Eki veic Domskolas reorganizāciju, kas aprakstīta arī Rīgas tipogrāfa N. Mollīna 1597. gadā izdotajā grāmatā «*Orationes tres*».

Domskolas inspektors no 1599. līdz 1605. gadam bijis humānists Salomons Frencels, bet no 1608. līdz 1639. gadam pazīstamais Rīgas evaņģēliskais sprediķotājs Hermanis Samsons, kurš, protams, nav bijis tāds vulgārs izēdājs un žūpa, kā to apgalvo filma «Vella kalpi». H. Samsons ir dzimis rīdzinieks, studējis Rostokā un Vitenbergā. Sākoties zviedru laikiem Rīgā, viņš kļūst par Vidzemes superintendentu, ir iecienīts Pētera baznīcas mācītājs, viens no ražīgākajiem N. Mollīna autoriem (ar 15 iespieddarbiem).

Starp Domskolas pedagogiem sākuma posmā izcilu vārdu maz. Rīgas mūzikas vēsturē pieminams Pauls Bucēnuss, kurš šeit strādā par kantoru – dziedāšanas skolotāju no 1582. līdz 1585. gadam. Arī par pašas Domskolas darbību 16. gadsimta pirmajā pusē ziņu maz. Ap 1561. gadu pieaug skolēnu skaits, jo Rīgā saplūst arī dažādi Livonijas kara bēgļi. Jau G. Marsova laikā skolēni iesaistīti dažādos teatrālos uzvedumos, un tas vēl biežāk notiek rektora Stefana Teuthorna darbības laikā, piemēram, 1582. gadā sagatavota spēle

146. att. **Skolotājs, kas nodevies darbam, neraugoties uz bērnu radīto troksni un sievas neuzticību. Kokgriezums kādam Strāsburgas iespieddarbam (1518)**

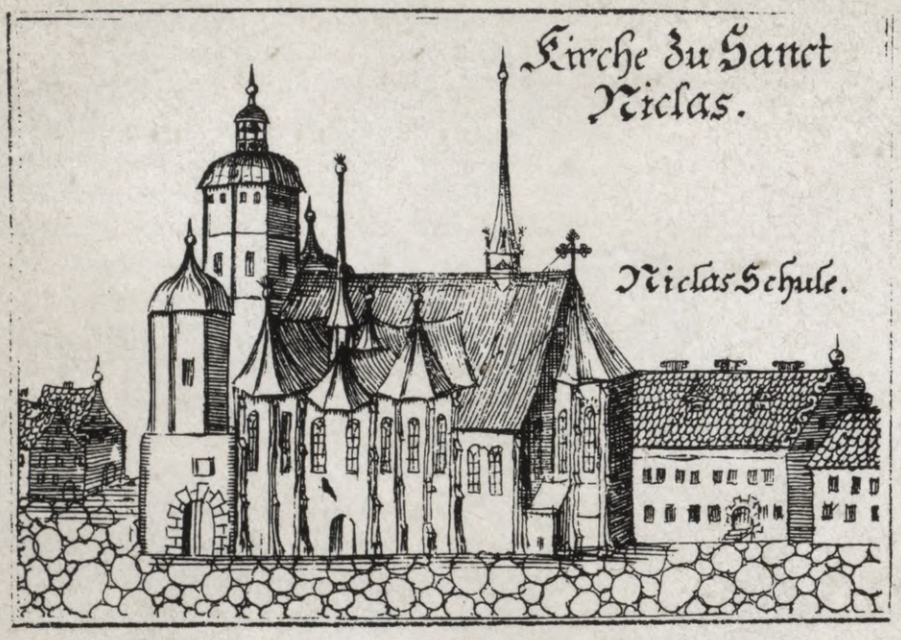

147. att. **Leipcigas Nikolaja baznīca un Nikolaja skola. Vara grebums (ap 1600)**

«Jēkabs un Jāzeps». 1594. gadā Rīgas melngalvji skolu apbalvo ar 50 dālderiem par kādu uzvedumu Jāņa baznīcā. Pieminēti vēl uzvedumi 1588., 1605., 1613. gadā. Šīs skolas izrādes vēlāk savā «Slavas dziesmā Rīgai» piemin Bazīlijs Plīnijs.

Heinriha Mellera rektorāta laikā (1583–1588) tapusi grāmatiņa «*Libellus ethicus* ..», ko 1589. gadā iespiedis N. Mollīns. Titullapā sievietes figūra. Viņa labajā rokā tur spoguli, bet otrā cirkuli. Grāmatā ir Cicerona sentences, kāda Cicerona runa, bet to ievada skolas likumi (*Leges Scholasticae*). Tie formulēti 144 latīņu pantos, no kuriem 45 runā par pienākumu pret Dievu un tikai septiņi par pienākumu pret vecākiem. Tātad prioritāte ir skaidri izteikta. Jāgodā Dievs un Jēzus Kristus, kas ir katras gudrības iesākums. Jāciena arī skolotāji un uzcītība mācībās, jo bez tā neesot ko stāties mūzu vaiga priekšā. Zīmīgas arī rindas, ka galvenā skolā ir latīņu valoda, bet vācu valodai latīņu skolā maza jēga.

Ir ziņas, ka Domskolas rektors un konrektors ap 1593. gadu saņēmuši 300 mārku lielu atalgojumu gadā, bet arī kantors kā viens no svarīgākajiem skolas pedagogiem – 300 mārkas. Domskolas inspektoram pēc 1594. gada reformas bija lielāks svars nekā skolas rektoram. Inspektors atbildēja par vispārējo disciplīnu, pieņēma jaunus pedagogus, izsniedza diplomus abiturientiem, sekoja, lai skolotāji un skolēni piedalās dievkalpojumos Domā un Pētera baznīcā.

Reorganizētās skolas atklāšana notika 1594. gada 18. jūlijā. Par to stāsta grāmata «*Orationes tres*» (Trīs runas), kas LAB saglabājusies vairākos individuāli atšķirīgos eksemplāros. Grāmatā iespiesti mācību plāni visām skolas klasēm: kvintai, kvartai, tercijai, sekundai un prīmai. Skolā tika apgūta ne tikai latīņu, bet arī sengrieķu valoda: čakli lasīts Homērs, Teokrits, Dēmostens, Plutarhs, Sofokls un vēl citi autori. Starp latīņu autoriem izcila vieta ierādīta Ciceronam, Cēzaram, Salustijam, bet nav pieminēts ne Tits Līvijs, ne Tacits.

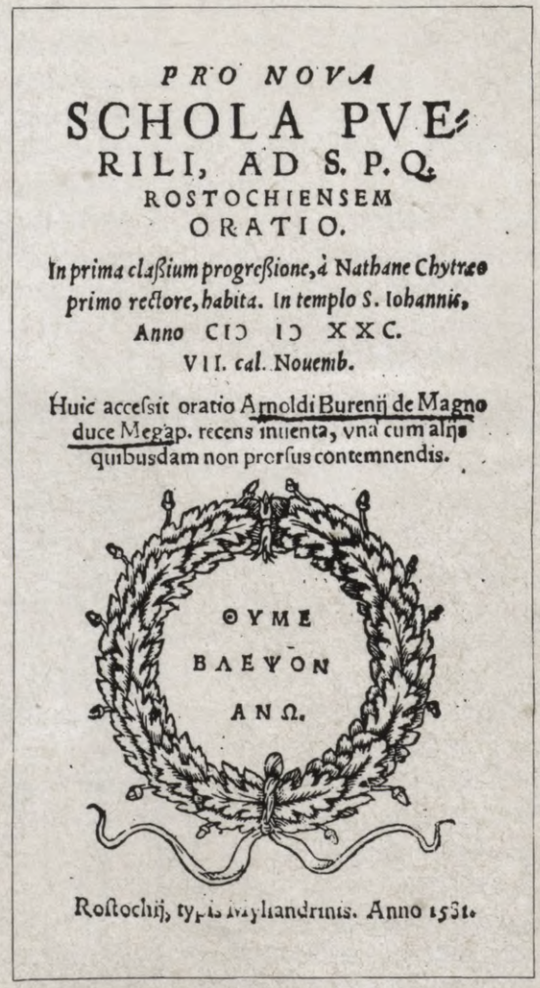
PRO NOVA
SCHOLA PVE-
RILI, AD S. P. Q.
ROSTOCHIENSEM
ORATIO.
In prima claſſium progreſſione, à Nathane Chytræo primo rectore, habita. In templo S. Iohannis, Anno CIↃ IↃ XXC. VII. cal. Nouemb.
Huic acceſsit oratio Arnoldi Burenij de Magno duce Megap. recens inuenta, vna cum aliis quibusdam non prorſus contemnendis.
ΘΥΜΕ
ΒΛΕΨΟΝ
ΑΝΩ.
Roſtochij, typis Myliandrinis. Anno 1581.

148. att. **D. Hitreja brāļa Nātana Hitreja raksts par Rostokas zēnu skolu (1581)**

149. att. **Mağistrs ar saviem audzēkņiem. Nirnbergas kokgriezums (1500)**

Daudz lasīti arī Terencijs, Katuls, Vergilijs, Ovidijs. Iecienītas bijušas Ezopa fabulas, Roterdamas Erasma un F. Melanhtona dažādie darbi, piemēram, F. Melanhtona runas un «*Loci communes*».

Mācības sākušās plkst. sešos no rīta un ar pārtraukumiem turpinājušās līdz vēlai pēcpusdienai. Brīvāka diena bijusi ceturtdiena. Arī grāmatā «*Orationes tres*» minēti skolēnu uzvedības noteikumi. No rīta pieceļoties, kārtīgi jānomazgājas, jāsaķemmējas, jānospodrina apavi, jāsakārto apģērbs un viss skolai līdzņemamais. Protams, vispirms jāpateicas Dievam par aizvadīto nakti. Ejot uz skolu, nedrīkst nodoties pļāpām vai strīdiem. Jāsveicina pretim nākošie rātes locekļi, mācītāji un citi ievērojami ļaudis. Ierodoties skolā, klusi jāieņem sava vieta, jānoskaita lūgšana un jānododas mācībām. Jābūt apgādātam ar tinti un rakstāmspalvām. Katram skolēnam nepieciešamas trīs burtnīcas vingrinājumiem, tāpat dienasgrāmatai un piezīmēm, vārdu deklinācijai un konjugācijai. Arī atgriešanās no skolas lai ir klusa un apvaldīta. Mājās jāatkārto uzdotais. Pie pusdienu galda jāizturas godbijīgi pret vecākiem, nav, protams, arī jāpārēdas. Pie pusdienu galda jārunā tikai tad, ja ko jautā. Arī gulēt iešana lai ir dievbijīgu lūgšanu pavadīta. Skolēnu uzvedību zināmā mērā reglamentēja arī dažādie rātes noteikumi, piemēram, par kāzu svinēšanu Rīgā. Skolēni kāzas Lielās ģildes istabā kuplināja ar dziedāšanu, un par to vismaz skolotājs saņēma zināmu atlīdzību. Sevišķi dāsni, protams, nav bijuši pat Rīgas patricieši.

Rīgas Domskola 16. gadsimtā nav vienīgā Rīgas skola. Rosīgi darbojas arī skola pie Pētera baznīcas, bet par to zināms vēl mazāk. Pētera skola 16. gadsimta vidū pārtop no latīņu skolas par vācu skolu un maina arī savas telpas, pārejot uz bijušo klosteri Skārņu ielā. 16. gadsimta nogalē parādās jau arī privātskolas: tāda ir 1595. gadā minētā H. Pulmaņa skola, kas pastāv līdz 1617. gadam. Pētera skolas uzplaukums sākas ar 1600. gadu, kad tās priekšgalā stājas Morics Lange (miris 1630. gadā). M. Lange Pētera skolu pārvērš par tā saukto rēķinu skolu, kur apgūst jau elementāru grāmatvedību. M. Lange ir arī mācību grāmatu autors. Rēķinu skola 17. gadsimta sākumā izveidojas arī pie Jēkaba baznīcas. No 1653. līdz 1657. gadam tā saistīta ar Frīdrihu Vēdemeieru, kas sarakstījis vairākas mācību grāmatas. Ievērojama ir viņa «*Rigisches Rechenbuch*», kas iznāk 1627., 1637., 1647., 1671. un 1688. gadā. Pēdējie tās izdevumi bijuši pat 19. gadsimta sākumā, tātad tā bijusi visai populāra un iecienīta.

Tikai 1631. gadā Rīgā uz Domskolas bāzes izveidojas ģimnāzija, kas zināmā mērā kompensē universitātes trūkumu šinī lielajā un bagātajā Hanzas pilsētā. Tāpēc rīdzinieki kā 16., tā 17. gadsimtā vēl čakli apmeklē ārzemju universitātes. Sevišķi daudz Rīgas studentu ir Vitenbergas un Rostokas universitātēs, no kurām nākuši daudzi slaveni Rīgas spredikotāji.

150. att. **Mācību aina Leipcigas 1489. gada inkunābulā (LAB)**

Cilvēki ar dabaszinātnisku ievirzi toties 17. gadsimtā dodas uz Leideni vai citām Nīderlandes augstskolām. Jau 16. gadsimtā daļa studentu dodas uz ārzemēm ar Rīgas rātes atbalstu, tie ir, varētu teikt, rātes stipendiāti. Par to liecina arī materiāli Latvijas Valsts vēsturiskajā arhīvā (2341. fonds). Šo specifisko jautājumu tuvāk pētījis igauņu vēsturnieks Arvo Tērings (*Die Ratsstudenten von Reval und Riga im Zeitraum vom 16. bis 17. Jahrhundert*).

Apmēram 50 Rīgas pilsoņu starp 1564. un 1655. gadu daļu savas mantas testamentos novēlējuši studentu stipendijām. Novēlētā summa bijusi no 300 līdz 1300 Rīgas mārkām. Stipendiātiem, protams, vajadzēja studēt evaņģēliski luteriskās universitātēs un pēc studijām stāties Rīgas pilsētas dienestā. No 1575. līdz 1600. gadam Rīga sūta uz ārzemēm studēt 117 jauniešus, no tiem 23 stipendiātus. Studenti stipendijas saņēmuši 3–4 gadus, daži pat 10 gadus. Reizēm studenti devušies uz ārzemēm ar īpašu mērķprogrammu: vai nu studēt tieši teoloģiju, vai tikai medicīnu, jurisprudenci. Sevišķi daudz pilsētai bija vajadzīgi mācīti juristi. Vairāk nekā puse no Rīgas stipendiātiem (56%) vēlāk atgriezušies pilsētas dienestā. Tērbatas universitātē 17. gadsimtā ar zviedru valdības stipendiju jau mācās Jānis Reiters, Rīgas latviešu amatnieka dēls.

Piemēra dēļ var minēt dažus 16. gadsimta rīdziniekus Vitenbergas universitātē, kas sevišķi populāra bija M. Lutera un F. Melanhtona darbības laikā. Pabūt vismaz kādu laiku Vitenbergas universitātē bija 16. gadsimta luterāņu teologiem prestiža jautājums. 1523. gadā par Vitenbergas studentu kļūst Georgs Padels, vēlākais Rīgas rātskungs, arī birģermeistars (1547), biežs Rīgas pārstāvis Hanzas pilsētu sanāksmēs. Viņš atstājis arī dienasgrāmatas piezīmes. Apmēram tanī pašā laikā Vitenbergā mācās rīdzinieks Hermanis Marsovs, viens no pirmajiem luterāņu mācītājiem Rēvelē. 1524. gadā Vitenbergā studēt ierodas Rīgas evaņģēliskā mācītāja Andreasa Knopkena brālis Jēkabs, bet 1537. gadā – Heinrihs Ulenbroks, Rīgas birģermeistara dēls, vēlāk arī pats Rīgas birģermeistars (1559). 1544. gadā studijas sāk mācītāja Tegetmeiera dēls Silvestrs, bet 1549. gadā par studentu kļūst Matejs Knopkens – Rīgas reformatora Andreasa Knopkena dēls. Var teikt, kā veidojas jau Rīgas evaņģēlisko mācītāju dinastijas. M. Knopkenam nopelni Rīgas dziesmu grāmatas tālākā izstrādē. No 1555. gada Vitenbergā studē Anselms Bocijs, kura pirmās publikācijas parādās jau 1562. gadā, bet 1588. gadā Rīgā iespiež viņa «*Carmen gratulatorium*» – pirmo Rīgas saglabāto iespieddarbu. 1557. gadā studijas sāk slavenās Tīzenhauzenu dzimtas atvase Georgs, kurš arī praktizējies dziesmu sacerēšanā (*Carmen*

elegiacum). 1559. gadā studē Georgs Neiners (*Georgius Ninerus Rigensis*), vēlākais Rīgas virsmācītājs, kura grāmatas nokļuvušas pilsētas bibliotēkā. Pēc M. Lutera un F. Melanhtona nāves Vitenbergas universitāte savu kādreizējo spožumu zaudē; tieši šīs izcilās personības pievilka daudzus studētkāros Rīgas jauniešus.

16. gadsimtā rīdzinieku iecienīta ir arī 1419. gadā dibinātā Rostokas universitāte. Vairākiem tās studentiem ir vieta Rīgas kultūrvēsturē. Tāds ir Nikolavs Ramms – luterāņu mācītājs un «*Bibliotheca Rigensis*» pirmais bibliotekārs, kurš studijas aizsāk vēl pirms reformācijas 1507. gadā. Pēc reformācijas pieplūdums Rostokas universitātē uz laiku apsīkst, jo te nebūt nevalda radikāls gars. Piemēram, 1531. gadā nav imatrikulēts neviens students.

151. att. **Mācību aina. Grāmatas motīvs 1497. gadā Ķelnē iespiestajā inkunābulā (LAB)**

1543. gadā Rostokā imatrikulēts Johans Šmits, vēlākais Rīgas notārs un rātes rakstvedis, kas atstājis piezīmes par sava laika notikumiem Rīgā (oriģināls Kopenhāgenā). 1551. gadā studijas sāk Hermanis Nihēmijs, te viņš iegūst maģistra grādu un vēlāk ir viens no profesora Dāvida Hitreja korespondentiem. Arī grāmatas ar viņa ierakstiem nonākušas Rīgas pilsētas bibliotēkā. 1562. gadā imatrikulēts Kristians Miksiuss (*Mixius Rigensis*), kurš vēlāk ir mācītājs Rīgā, devis arī dažas dziesmas luterāņu dziesmu grāmatai latviešu valodā (1587). 1567. gadā Rostokā sāk mācīties vēlāk pazīstamais Rīgas mācītājs Johans Dālens (*Johann tom Dalen*) – Rīgas latviešu draudzes sprediķotājs Jēkaba baznīcā.

1567. gadā Rostokā studē Gothards Velings – vēlākais Rīgas rātes sindiks, kurš zaudē dzīvību dramatiskajos Kalendāra nemieros 1586. gadā. 1572. gadā imatrikulēts Laurencijs Lemhens – arī vēlāk visai pazīstams Rīgas mācītājs. Pilsētas bibliotēkā nokļuvušas grāmatas no Lemhenu bibliotēkas. 1574. gadā studijas sāk Johans Hilhens – vēlākais Rīgas aptiekārs, kura kāzas ar vērienu nosvin 1580. gadā. No 1575. gada Rostokā studē Rīgas arhibīskapa kanclera dēls Kristofors Šturcs. Vēlāk viņš ir jurisprudences un vēstures profesors Rostokas universitātē, kura zinātniskie darbi pārsvarā iespiesti Rostokā. 1576. gadā studijas Rostokā sāk Georgs Cīglers (arī Tēgelmeisters) – maģistrs, mācītājs, redzams Rīgas pirmā tipogrāfa Mollīna autors. Arī viens no Rostokas profesora D. Hitreja korespondentiem. 1576. gadā Rostokā mācījies Pauls Einhorns, vēlāk ievērojams mācītājs, Latvijas vēsturei nozīmīgu darbu autors. 1577. gadā te mācās rēvelietis Lamberts Kemerlings – mācītājs un kalendāru sastādītājs. 1581. gadā imatrikulēts Johans Rīvijs, iepriekš minētā Rīgas Domskolas inspektora dēls, 1582. gadā – Kaspars Mancelis, Rīgas tirgotāja Joahima Manceļa dēls, vēlāk ievērojamā Georga Manceļa tēvs. 1585. gadā Rostokā studē Bernhards Mesings,

kas sastādījis kalendāru Rīgai 1591. gadam. 1587. gadā students ir Gothards Johans Tīzenhauzens, kurš tanī pašā gadā Rostokā publicējis dziesmu; veltītu Kurzemes hercogam. 1587. gadā Rostokā mācās arī Joahims Mancelis, Kaspara Manceļa brālis. Vēlāk viņš ir mācītājs Varnemindē pie Rostokas, viņa mazdēls Johans Mancelis ir Rostokas universitātes profesors. Sazarotā Manceļu dzimta devusi ievērojamus kultūras darbiniekus kā Latvijai, tā Vācijai. No 1590. gada Rostokā studē brāļi Noldes (Gerhards un Magnuss), kuru vēlākais konflikts ar jaunajiem Kurzemes hercogiem pāraug valsts mēroga problēmā, kā arī Salomons Henings – pazīstamā hronikas sacerētāja dēls. Šinī pašā gadā Rostokā sāk studēt arī nākamais Kurzemes hercogs Vilhelms, un pēc tālaika tradīcijas šis augsta ranga dižciltīgais skaitās universitātes rektors. Tātad reizē gan students, gan rektors. 1594. gadā Rostokas students ir Johans Flints, vēlāk skolotājs Rīgā. 1600. gadā studijas sāk rīdzinieks Kaspars Dreilings, kas vēlāk Kurzemes hercoga Frīdriha uzdevumā veic dažādus diplomātiskus pienākumus. Te minēta tikai daļa no Rostokā studējošiem rīdziniekiem, bet arī šīs daļas sociālā amplitūda ir plaša.

152. att. **Rostokas universitātes matrikulu grāmata (1419–1760)**

153. att. **Medicīnas lekcijas viduslaiku universitātē. Kokgriezums (16. gs.)**

ĢEOGRĀFISKĀS UN VĒSTURISKĀS VĪZIJAS

«Lai gan Livonijai ir sevišķi daudz upju un strautu, tomēr Daugava ir tā staltākā un lielākā upe, kura tek no Krievijas gar Rīgu un ietek atklātā jūrā; tā nav mazāka par Elbu pie Hamburgas.»

(No Baltazara Rusova «Livonijas hronikas»)

Vēl 16. gadsimta sākumā Rīga un pārējā Livonija daudziem Eiropā liekas *terra incognita*, bet ap gadsimta vidu stāvoklis mainās. Livonija jau iezīmēta vairākās 16. gadsimta pirmās puses kartēs, un pirmais iespiestais Rīgas attēls parādās S. Minstera «Kosmogrāfijas» 1550. gada izdevumā. Tāda Rīga izskatās ap 1547. gadu – ar Rīgas pili, Domu, Pētera un Jēkaba baznīcu, ar Daugavu, pa kuru peld kuģi, ar plašu pilsētas panorāmu. Arī vecākais Frankfurtes pie Oderas skats ap 1548. gadu nācis no «Kosmogrāfijas». Rīgas attēls dažādās variācijās, dažādos modulējumos vēlāk pāriet no grāmatas uz grāmatu; mainās tikai detaļas. S. Minstera «Kosmogrāfija» ir visai populāra grāmata; no 1544. līdz 1650. gadam tā iznākusi sešās valodās 46 izdevumos. Mums īpaši svarīgs ir 1550. gada vācu un 1552. gada vācu, latīņu un franču izdevumi, jo te ievietotas S. Minstera korespondenta Hansa Hāzentētera ziņas par Livoniju. Muzikants un dzejnieks H. Hāzentēters uzturējies Rīgā ap 1547. gadu, un viņa fiksēta ir arī latviešu tēvreize tālaika izteiksmē. H. Hāzentētera pierakstītā tēvreize gan nav pats vecākais, agrākais latviešu tēvreizes pieraksts. Hronoloģiski vecākas ir tā sauktās Grunava (15. gs.), Gisberta (1507) un Bruno (1525) tēvreizes, kā arī pirmajās latviešu luterāņu grāmatās iespiestās tēvreizes.

S. Minstera «Kosmogrāfija» nav arī pirmā grāmata, kur iezīmētas Livonijas robežas. Livoniju redzam jau Fra Mauro pasaules kartē 16. gadsimta sākumā, tā ir Klaudija Ptolemaja ģeogrāfijas 1508. gada izdevumā, tā skatāma Martina Valdsēmillera «*Carta marina*» (1516), tāpat zviedru garīdznieka Olava Magnusa 1539. gadā veidotajā kartē. Gandrīz vienlaikus ar S. Minsteru Livoniju savā Eiropas kartē rāda Gerhards Merkators 1554. gadā. Rīga redzama arī Sigismunda Herberšteina kartē, kas pievienota viņa 1557. gada Maskavas ceļojuma aprakstam. Visas iepriekšējās pārspēj 1573. gadā Gentes matemātiķa Johana Portancija zīmētā krāsainā Livonijas karte, ko pazīstam no Abrahama Ortēlija 1573. gada izdevuma Antverpenē. A. Ortēlija ģeogrāfiskais atlants ir vispār apbrīnas vērts. Arī tajās lappusēs, kur eksakto zināšanu kartogrāfiem pietrūcis (piemēram, Krievijas kartē), pārsteidz izdomas bagātība, eksotiskais elements. Katra lapa šādā karšu atlantā šķiet savdabīgi veidota glezna. 16. gadsimta pirmajā pusē un 17. gadsimtā Rīga un Livonija jau parādās daudzās ģeogrāfiskās kartēs un vēsturiskās hronikās.

Nevar teikt, ka Rīgas un vispār Livonijas tēlojums S. Minstera «Kosmogrāfijā» būtu īpaši glaimojošs. Rīdzinieki ir vairāk tirgoņi nekā mākslu un zinātņu atbalstītāji. Rīdzinieces tērpjas grezni, bet viņu dārgie tērpi ne vienmēr liecina par labu gaumi. Par vietējās pamattautas – latviešu likteni nav pat ko runāt. Vienkāršie zemnieki ir tikpat kā vergi. «Tā ir visnelaimīgākā un visvairāk apspiestā tauta, kurai līdzīgu nevarēs nekur citur

154. att. **Fragments no skandināvu klēriķa Olava Magnusa veidotās kartes, kur redzama arī Livonija**

atrast zem saules,» apgalvo H. Hāzentēters. Arī Dieva atziņā panākumi vēl niecīgi, un te lielā mērā vainojami līdzšinējie Livonijas saimnieki – Vācu ordenis. Tā kā S. Minsters ir luterānismā pārgājis franciskānis, saprotama viņa kritiskā nostāja pret līdz šim katoliskajiem pārvaldes orgāniem.

16. gadsimta otrajā pusē ir divi ievērojami vārdi Livonijas un līdz ar to Rīgas historiogrāfijā: brēmenietis Johans Renners un rēvelietis Baltazars Rusovs. Lai gan viņu sacerētās hronikas vairāk stāsta par notikumiem Livonijas igauņu daļā, šiem sacerējumiem nozīmīga vieta arī Rīgas un Latvijas vēsturē. Tās rāda gan ieilgušo un postošo Livonijas karu (1558–1583), gan līdzību senās Rīgas un Rēveles likteņos. Vienāds liktenis gan

155. att. **Rīgas skats pirms 1547. gada**

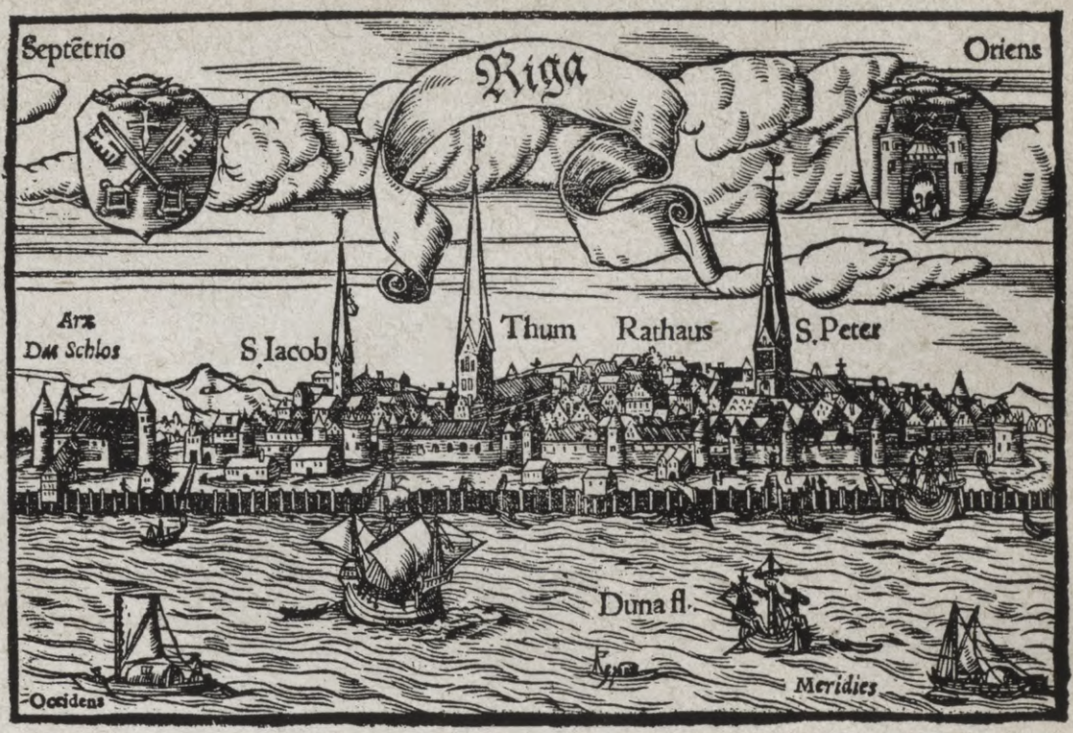

156. att. **Sebastiāns Minsters, kura «Kosmogrāfijā» (1550) pirmo reizi redzama Rīgas panorāma**

nav bijis pašām hronikām. B. Rusova hronika vairākkārt iznākusi autora dzīves laikā, tā slavēta, bet arī daudz apkarota un pelta, turpretim H. Rennera hronikas pamatteksts līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei nogulējis arhīvos neizmantots.

Johans Renners dzimis ap 1525. gadu Vestfālenē, bijis Brēmenes domkapitula sekretārs, vēlāk notārs Emdenē (Ziemeļvācijā). No 1556. līdz 1560. gadam viņš uzturējies Livonijā: sākumā bijis Jervas (Igaunijā) fogta kancelejas vadītājs Paidē, tad strādājis Pērnavas komtura kancelejā, būdams Livonijas kara pirmo gadu aculiecinieks. Labāk viņš pazinis Ziemeļvidzemi nekā tās dienvidu daļu. No 1561. gada J. Renners ir atkal Vācijā – notārs Brēmenē, arī ierēdnis valsts kambartiesā Špeierē. Miris Brēmenē 1583. gadā. Nav zināms, kur viņš apglabāts, nav viņa piemiņai veltītu rakstu vai dzejoļu. Bet viņa mūža labākā liecība ir viņa *«Lifflendischer historien negen boker»* (Livonijas vēsture deviņās grāmatās), kurai materiālus viņš, domājams, vācis, jau uzturēdamies Livonijā. J. Renners sarakstījis arī plašu Brēmenes pilsētas hroniku, tāpat apjomā

157. att. **Abrahams Ortēliuss – Nīderlandes kartogrāfs, kas devis pirmās pareizākās Livonijas kartes (1573)**

mazāku Brēmenes atskaņu hroniku, kas iespiesta 1583. gadā.

J. Rennera «Livonijas hroniku» tikai 1870. gadā Brēmenes pilsētas bibliotēkā atklāja bibliotekārs un vēsturnieks Johans Georgs Kols, un pēc šī varianta tā publicēta Getingenā 1876. gadā. Hronikas otrs variants toties ilgu laiku bija atradies privātpersonu rokās un tikai 1894. gadā nokļuva Lībekas pilsētas bibliotēkā. Pēdējā pasaules kara laikā hronika noklīdusi, bet pēc precīza tās noraksta to izdevumam Lībekā 1953. gadā sagatavojis Pēteris Karsteds. Latviski J. Rennera hronika diemžēl nav izdota.

J. Rennera «Livonijas hronika» tēlo notikumus līdz 1582. gadam, un, tā kā J. Renners pats ir Livonijas ordeņa dienestā, viņš aizstāv tā intereses arī savā sacerējumā, sevišķi slavējot pēdējo ordeņa mestru Gothardu Ketleru, bet tomēr kritiski novērtē cietsirdīgo attieksmi pret Livonijas zemniekiem. Savā darbā viņš, piemēram, iestrādājis Jaunāko Livonijas atskaņu hroniku, kur ir ziņas par 1343. gada igauņu dumpi.

J. Renners izmantojis daudzus gan iespiestus, gan rokrakstā palikušus Livonijas vēstures materiālus, un, tā kā ne viss līdz mūsdienām saglabājies, viņa hronikai ir liela vērtība. Viņa rokās, piemēram, bijušas dažādās Livonijas atskaņu hronikas, tāpat tikai viņam pieejamā Livonijas ordeņa korespondence. Viņš, protams, izmantojis arī jau par klasiku kļuvušos iespiestos darbus, piemēram, Sakša Gramatiķa «*Gesta Danorum*», tāpat A. Kranca «*De Saxonia*», M. Kromera sarakstīto Polijas vēsturi u. c. Viņu ietekmējis arī B. Rusova hronikas pirmizdevums 1578. gadā. Protams, ne visi viņa izmantotie avoti ir ar vienādu ticamības pakāpi; tāds visai nedrošs un tendenciozs ir, piemēram, Tilemana Bredenbaha darbs «*Belli Livoniae historia*» (Livonijas kara vēsture). Vienpusīgs vērtējums nereti ir arī tālaika skrejlapās, pamfletos.

Populāra personība bijis hronists Baltazars Rusovs un daudzkārt pieminēta, lai arī kritizēta un pelta, viņa Livonijas hronika (*Chronica der Prouintz Lyfflandt*), kura Augustīna Ferbera apgādā vispirms iznāk Rostokā 1578. gadā. Viņš cēlies no Rēvelē iebraukušiem igauņu zemniekiem, kuri jau vairākās paaudzēs pieder pilsētas namnieku slānim. B. Rusovs dzimis ap 1542. gadu, viņa skolotājs Rēvelē bijis kādreiz Rīgā izglītību guvušais Johans Sums (mācījies Rīgas Domskolā). Vēlāk B. Rusovs studē teoloģiju Vācijā, bet no 1563. līdz 1600. gadam ir luterāņu draudzes mācītājs Rēvelē, vienlaikus būdams

158. att. **Livonijas karte. Lappuse no Abrahama Ortēliusa 1573. gadā Antverpenē izdotā atlanta**

arī pedagogs, audzinātājs. Viņš ir pārliecināts protestants, Rēveles namnieku kārtas aizstāvis, kurš asi vērsies pret Igaunijas muižniecību; tās izlaidība, tikumu pagrimums, pēc B. Rusova domām, lielā mērā vainojams pie neveiksmēm Livonijas karā. Tādēļ jau dzīves laikā viņš nikni apsaukāts par neprātīgu zemnieku vērsi, apšaubīti viņa hronikā paustie uzskati. Par šo nenoliedzami spilgto personību plašu romānu sarakstījis mūsdienu igauņu rakstnieks Jāns Kross, un šis darbs publicēts arī vāciski.

B. Rusova «Livonijas hronika» izdota vairākkārt. Vispirms, tas ir pieminētais lielformāta izdevums uz cieta papīra ar 203 lappusēm. Dažiem eksemplāriem titullapa iespiesta ar sarkanu un melnu. Jau pēc pusgada populāro grāmatu atkārtoti izdod Rostokā, šoreiz mazākā formātā un sīkākiem iespiedburtiem «*Nye Lyfflendische Chronica*». Vēl cits – ar ceturto daļu papildināts izdevums, kas rāda notikumus no 1577. līdz 1583. gadam, iznāk 1584. gadā Pomerānijā (Bartā) vietējā hercoga

159. att. **Georgs Gize (*Gisze*) no Dancigas – Hanzas tirgotājs Londonā. Hansa Holbeina Jaunākā glezna (1532) Berlīnē**

160. att. **Torņa pulkstenis Nirnbergā. Astrolabijas daļa (1585)**

dibinātajā grāmatu spiestuvē. Tagad Barta ir neliela provinces pilsētiņa, bet 16. gadsimtā kādu laiku tā bija vērā ņemams grāmatniecības centrs, par ko liecina arī tā sauktā Bartas Bībele.

Visi B. Rusova hronikas izdevumi ir lieli bibliogrāfiski retumi; par laimi, tie atrodami Rīgas lielākajās bibliotēkās. Ir eksemplāri ar grāmatas lasītāju vai kritiķu piezīmēm, ir eksemplāri ar to kādreizējo īpašnieku piederības zīmēm (piemēram, Pētera Šīfelbeina). Eksistējis vēl arī neliels, šai pašai tēmai atbilstošs izdevums «*Wahrhaftige Nye Tyding*», kas izdots Rostokā 1581. gadā. B. Rusova hronika ir pēdējais plašākais vēsturiskais sacerējums viduslejasvācu valodā, jo 16. gadsimta beigās arī Ziemeļvācijā sāk dominēt augšvācu valoda, kuras izplatību sekmējis M. Lutera veiktais Bībeles tulkojums. Viduslejasvācu valoda paliek vairāk tikai par sarunu valodu ikdienā.

B. Rusova hronika vispirms tēlo notikumus līdz 1237. gadam, kad notiek bijušā Zobenbrāļu ordeņa saplūšana ar Vācu ordeni. Tālāk tā rāda notikumus Livonijas ordeņa pastāvēšanas laikā no 1237. līdz 1561. gadam un ataino Livonijas kara norisi no 1561. līdz 1577. gadam. B. Rusovs izmantojis agrākās vēsturiskās hronikas, ieskaitot Indriķa hroniku, tāpat vēlākus sacerējumus. Redzams, ka izmantoti arī Rēveles rātes arhīva materiāli, aculiecinieku stāstījumi, protams, arī paša personiskie vērojumi. B. Rusovs ir nešaubīgs zviedru varas piekritējs, viņš visai asi raksturo tā sauktos vācu laikus, Livonijas ordeņa valdīšanas gadus. Sevišķi aizskarti tādēļ jutās Livonijas vācu muižnieki, un B. Rusovam nav ilgi jāgaida uz pretrakstiem. Vispirms pret viņu vēršas bijušais Tērbatas bīskapijas soģis, diplomāts un ar apšaubāmu reputāciju pazīstamais Ēlerts Krūze, kurš jau 1579. gadā publicē savu «Patiess pretraksts pret 1578. gadā iznākušo Livonijas hroniku». Gadus desmit vēlāk (1588) ar pretrakstu pret B. Rusovu vēršas Igaunijas muižnieks Tenis Maidels. Bet šie abi ir vairāk personisku antipātiju inspirēti sacerējumi. Nopietnāk vērtējams

pret B. Rusovu vērstais Bērzaunes un Kalsnavas dzimtkunga Heinriha Tīzenhauzena pamflets vācu valodā «Livonijas hroniku rakstītāja B. Rusova pieļautās kļūdas», kur B. Rusovam tiek pārmestas nepietiekamas vēstures zināšanas. Ar H. Tīzenhauzenu nav viegli polemizēt, jo viņš ir ļoti izglītots cilvēks, kurš sacerējis arī Rīgas arhibīskapu vēsturi, devis precīzus savu valdījumu pārskatus, pārzinājis savas dzimtas ģenealoģiju. Par spīti niknajai kritikai, B. Rusova hronika ātri kļūst populāra, to izmanto vēl 17. un 18. gadsimta vēsturnieki. Piemēram, Dionīsija Fabrīcija hronika ir lielā mērā B. Rusova hronikas tulkojums latīņu valodā. 1926. gadā iznācis B. Rusova hronikas tulkojums latviešu valodā, bet pret to var izteikt daudz pretenziju.

161. att. **Lappuse no Johana Rennera Livonijas hronikas, kas tapusi Brēmenē ap 1582. gadu**

B. Rusova hronikas 3. izdevums (1584) sākas ar autora veltījumu Brēmenes maģistrātam, un Brēmenes prioritātes izceltas arī hronikas tekstā. B. Rusovs ir vienlaikus hronists un mācītājs, moralizētājs, kas pārmet livoņiem viņu izlaidīgo un bezdievīgo dzīvesveidu. Dievs ar Livoniju esot apgājies tēvišķi, bet vai to sapratuši paši livoņi? Zemē, kas līdzinoties prāvai ķēniņvalstij, neesot ne augstskolu, pat ne pietiekami vidējā ranga skolu, tāpēc kavējoties arī kristīgās ticības izplatība. Lai kļūtu par mācītāju, jāstudējot ārzemēs, bet finansiāli tas ne katram esot pa spēkam. «Dažs labs krietns, bet nabaga vīrs labprāt būtu atdevis savus bērnus ārzemju augstskolās, bet nabadzības dēļ to nespēj,» sūrojas B. Rusovs.

Savā hronikā B. Rusovs bieži piemin mēra epidēmijas, ugunsgrēkus, arī neikdienišķas dabas parādības, piemēram, komētas. Reizēm viņš it kā tēlo sinhroni norises vairākās vietās. Tā Rīgas ārpilsētā 1547. gadā izceļas liels ugunsgrēks, kas nodara pilsētai ievērojamu postu, jo nodeg daudzas dzīvojamās ēkas, cieš baznīcas. Bet tanī pašā 1547. gadā ne tik bēdīgas, toties interesantas ir norises Rēvelē. No Itālijas Livonijā ieradies kāds virves dejotājs, kas arī rēveliešiem rāda savu mākslu. Virve bijusi novilkta no Svētā Olafa baznīcas torņa, un visi ar aizturētu elpu vērojuši svešinieku uzstāšanos. Jāpiebilst, ka virves dejotāji, starp citu, 1544. gadā uzstājušies arī Hamburgā.

1553. gadā Livonijā sākas mēris, kas plosās piecus gadus. 1553. gadā liels ugunsgrēks notiek arī Rēvelē, bet 1556. gadā ap gavēņa laiku Livonijā ilgāku laiku redzama slotai līdzīga komēta. 1556. gada pavasarī Rēvelē no jauna izceļas mēris. Mēra epidēmija ir 1570., tāpat 1571. gadā. Tas sākas ap Jēkaba dienu Rēvelē un visā Livonijā. Tā kā Rēvelē mēris sācies tieši no aptiekām, kur cilvēki parasti meklē palīdzību slimības gadījumos, tad, pēc B. Rusova uzskata, tas nenotiek bez Dieva ziņas un saprotams kā Dieva dusmu rīkste.

1573. gadā Livonijā bijusi tik stingra ziema, ka vēl pirms Vasarsvētkiem ļaudis

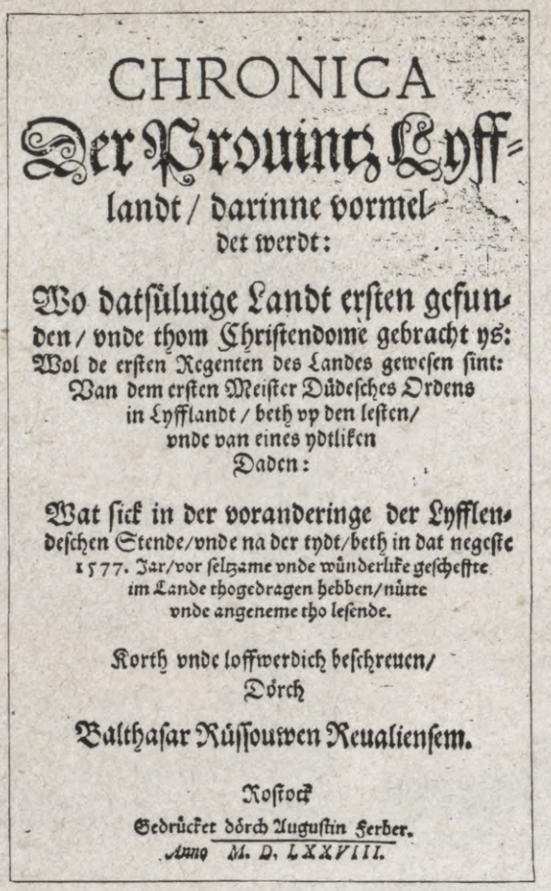

CHRONICA
Der Prouintz Lyff-
landt / darinne vormel-
det werdt:

Wo datsüluige Landt erſten gefun-
den / vnde thom Chriſtendome gebracht ys:
Wol de erſten Regenten des Landes geweſen ſint:
Van dem erſten Meiſter Düdeſches Ordens
in Lyfflandt / beth vp den leſten /
vnde van eines ydtliken
Daden:

Wat ſick in der voranderinge der Lyfflen-
deſchen Stende / vnde na der tydt / beth in dat negeſte
1577. Jar / vor ſeltzame vnde wünderlike geſchefften
im Lande thogedragen hebben / nütte
vnde angeneme tho leſende.

Korth vnde loffwerdich beſchreuen /
Dörch

Balthaſar Rüſſouwen Reualienſem.

Roſtock
Gedrücket dörch Auguſtin Ferber.
Anno M. D. LXXVIII.

162. att. **Rēveles mācītāja Baltazara Rusova «Livonijas hronikas» pirmizdevums Rostokā (1578)**

varējuši iet pa jūras ledu no Rēveles uz Zviedriju. 1576. gadā jau pirms Mārtiņiem Rēvelē sasnieg neredzēti daudz sniega un nosalst daudzi cilvēki, bet rudenī līdz pat Jaunajam gadam plosās neredzētas vētras. It kā nepietiktu ar Livonijas kara radīto postu vien. Bailes iedvesoša komēta redzama arī 1577. gadā. Krievu karapulku briesmu darbu dēļ sakustējušās pat debesis, Saule, Mēness un zvaigznes. 1578. gada pavasarī visapkārt valda bads, no kura mirst simtiem cilvēku. 1580. gada 25. jūlijā Jervā sacēlies tāds negaiss, it kā zeme ar debesi ietu kopā, un rudenī Livonijā atkal redzama komēta. 1581. gada martā kāda zviedriete Stokholmā dzemdē piecīšus: divus puisēnus un trīs meitenes, bet bērni diemžēl drīz mirst. 1582. gadā ap gavēņa laiku Rīgu apmeklē Polijas karalis Stefans Batorijs, kurš te ierodas ar greznu svītu. Viņš ir pirmais karalis, kas apmeklē Rīgu tās pastāvēšanas laikā.

B. Rusovs nav bezkaislīgs hronists. Kā mācītājs un morālists viņš meklē atbildi par Livonijai nodarīto postu. Nav tā, ka Livonijā nemaz vairs nebūtu saprātīgu un dievbijīgu cilvēku. Bet tādu ir mazākums. Vairāk cieņā Livonijā ir kas cits. Visas pasaules netikumīgās dziesmas ir pazīstamas Livonijā, tās ar patiku dzied gan jauni, gan veci – tas jāatzīst B. Rusovam. Baznīcu cilvēki apmeklē reti un maz vairs ko zina par Dieva vārdu. Toties kāzas svin ar pārmēra greznību gan muižnieki, gan tirgoņi, kas cenšas neatpalikt bagātībā. Un dara to svētdienās, kas būtu vairāk gan domātas dievlūgšanai. Turklāt kāzas svin ar tādu troksni un skaļumu, it kā būtu sācies karagājiens.

B. Rusovs tēlo Livonijas kara sākumu, kad te 1558. gadā ielaužas Ivana IV Bargā jeb, kā toreiz teica, Briesmīgā karapulki. Kara laikā Rēvele un pārējās Livonijas pilsētas jūtas pamestas vienas savam postam. Vācu Hanzas pilsētas neparāda pietiekamu solidaritāti un nopietni nepalīdz. Tikai Rīga atsūta Rēvelei rudzus un aplenktai pilsētai noderīgas lietas. Toties Lībeka rīkojas pat nodevīgi: Rēveles blokādes laikā turpina tirgoties ar krieviem. Savs krekls un sava peļņa katram tomēr tuvāka.

B. Rusovs rāda rēveliešu nereti izmisuma pilno cīņu ar ienaidnieku pārspēku; noņemtos baznīcu zvanus pārkausē lielgabalos. Krievu cars prot veikli izmantot savā labā arī Holšteinas hercoga Magnusa godkārīgās ieceres Livonijā. Bet vienkāršie Rēveles pilsoņi labāk izprot Krievijas cara viltu nekā dažs labs aizjūras vācu firsts vai brīvkungs.

Svētā Nikolaja baznīcā Rēvelē dievkalpojuma laikā iekrīt 52 mārciņas smaga krievu bumba. Pilsoņiem ir pienākums namu bēniņos turēt slapjas vēršu ādas un citus līdzekļus varbūtējo ugunsgrēku dzēšanai. Krievi izposta arī Svētās Birgitas klosteri pilsētas tuvumā, un tā drupas vēl tagad skatāmas Tallinā. Krievu karapulku briesmu darbi tomēr rēveliešus nesalauž, pilsēta paliek neieņemta.

Grāmatas beigās B. Rusovs arī paskaidro, kādēļ ķēries pie šīs hronikas rakstīšanas. «1578. gadā es izdevu vienkāršu

un vientiesīgu Livonijas hroniku. Tas notika tādēļ, ka nevarēju nevienu atrast, kā tikai pats sevi, kam varētu uzvelt šos pūliņus un darbu,» raksta B. Rusovs. Nav brīnums, ka hronikas pirmizdevums ne visiem bijis pa prātam. Skaudra patiesība ir kā dūmi, kas dažam kož acīs. «Mēs visi parasti topam dusmīgi, ja mums pasaka rūgtu patiesību.»

Runājot par pašu Rīgu, jāmin Rīgas rātes birģermeistara Jirgena Padela (1505– 1571) dienasgrāmatas par laiku no 1539. līdz 1559. gadam. Viņš bijis Rīgas tirgotāja dēls, studējis Vitenbergā, vēlāk kā Rīgas rātes loceklis bieži pārstāvējis pilsētu dažādos saietos, arī Hanzas pilsētu sanāksmēs. Iespējamais viņa radinieks Kaspars Padels dienasgrāmatu turpinājis līdz 1593. gadam. No Jirgena Padela dienasgrāmatas gan saglabājušies tikai izvilkumi. Dienasgrāmatu rakstījis arī Rīgas rātes sekretārs Johans Šmits, kurš ir dzimis rīdzinieks un no 1559. līdz 1562. gadam strādājis par rātes sekretāru. Vērā ņemami materiāli ir arī tālaika diplomātiskā sarakste starp Livonijas ordeņa mestru, Rīgas arhibīskapu un Rīgas pilsētu.

Mezgla punkts Rīgas 16. gadsimta otrās puses notikumos ir tā sauktie Kalendāra nemieri (1584–1589), kuru atspoguļojums gan atkarīgs no tā, kurā frontes pusē atradies autors. Ar daudziem norakstiem šīs polemiskās literatūras vidū atzīmējama Gotharda Vīkena (*Vieken*) jeb Fīkena hronika vācu valodā – «Īss apraksts par to, kas atzīmēšanas cienīgs noticis Rīgā kopš 1521. gada» (*Kurtze Beschreibung, was sich Gedenkwürdiges in Riga begeben und zugetragen hat von Anno 1521 bis*). Dažādos arhīvos saglabājušies kādi 44 noraksti, un hroniku vēl mēģinājuši turpināt līdz 1775. gadam. Iespiestā veidā hronika tomēr līdz pat šim laikam nav izdota. Tai būtu vajadzīgs komentētājs un lietpratīgs izdevējs. Hronikas autors Vīkens, domājams, bijis tirgotājs, visticamāk no Lībekas. Atmiņas pierakstītas ap 1612./1613. gadu, un, lai gan hronikā daudz kļūdu, te nenoliedzami arī daudz faktu materiāla. Savos uzskatos Vīkens ir Polijas karaļa varas aizstāvis.

Neizdota ir arī Rīgas rātes arhīvā saglabātā Lielās ģildes oldermaņa Mihaela Caupes (*Zaupe*, ap 1540–ap 1618) hronika, no kuras publicēti tikai atsevišķi fragmenti. Neizdots joprojām ir Kalendāra nemieru aculiecinieka Dāvida Hilhena «Īsais stāstījums ..» (*Brevis narratio*) latīņu valodā par dažām Kalendāra nemieru laika norisēm. Vairākkārt pieminēti šinī laikā tādi vārdi kā Tastijs, Velings, Rascijs.

Biežas atsauces ir uz Franca Nīenstedes (1540–1622) hroniku, kuras oriģināls gan zudis. LAB atrodamas dažas ar F. Nīenstedes biogrāfiju saistītas piezīmes.

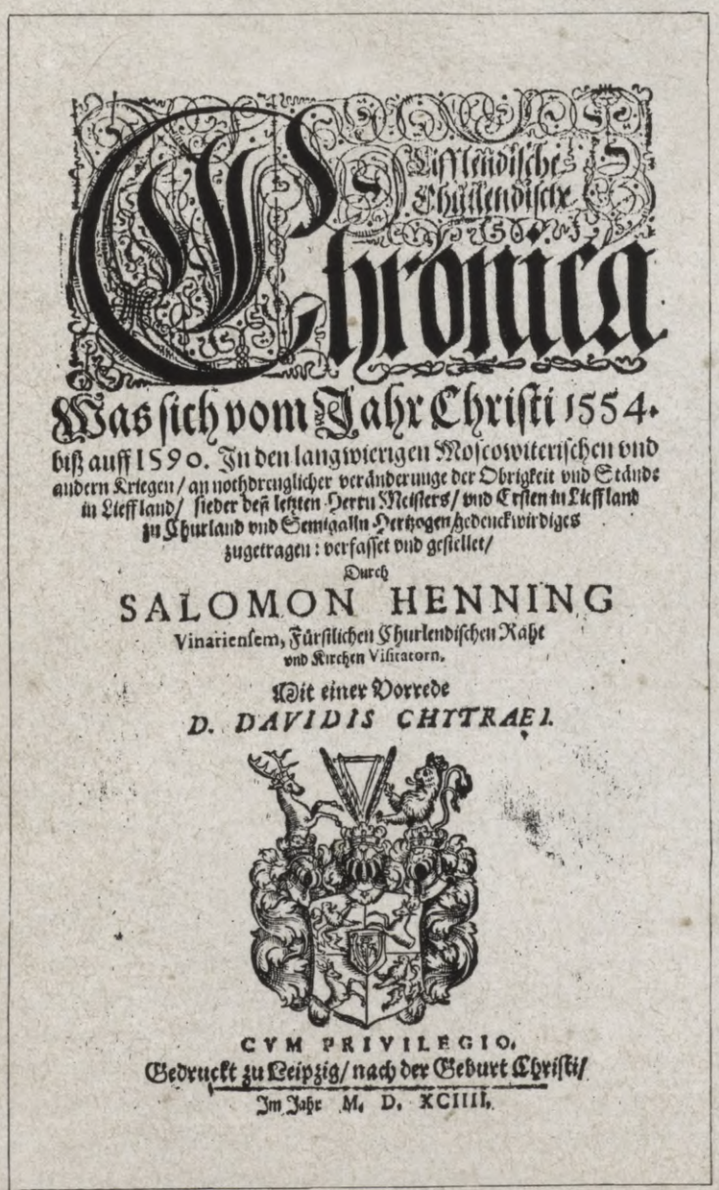
Liffländische
Chronica
Was sich vom Jahr Christi 1554.
biß auff 1590. In den langwierigen Moscowiterischen vnd andern Kriegen / an nothdrenglicher veränderunge der Obrigkeit vnd Stände in Liefland / sieder deß letzten Herrn Meisters / vnd Ersten in Liefland zu Churland vnd Semigallen Hertzogen Gedenckwirdiges zugetragen: verfasset vnd gestellet /
Durch
SALOMON HENNING
Vinarienſem, Fürstlichen Churlendischen Rahte vnd Kirchen Visitatorn.
Mit einer Vorrede
D. DAVIDIS CHYTRAEI.
CVM PRIVILEGIO.
Gedruckt zu Leipzig / nach der Geburt Christi /
Im Jahr M. D. XCIIII.

163. att. **S. Heninga hronikas izdevums Leipcigā 1594. gadā ar D. Hitreja priekšvārdu. No G. Šauruma kolekcijas (LAB)**

164. att. **Ādama Oleārija ceļojumu apraksta izdevums (1656)**

Autors bijis no Vācijas ieceļojis tirgotājs, kas dzīvojis dažādās Livonijas pilsētās, kādu laiku arī Krievijā. No 1571. gada viņš ir Rīgas namnieks, 1583. gadā kļūst par rātskungu, bet 1585. gadā par birģermeistaru. Kopā ar savu znotu Dāvidu Hilhenu viņš veido ietekmīgu Rīgas patriciāta grupu. Viņa poliskā orientācija spiež tam uz laiku atstāt Rīgu, bet vēlāk viņš atkal atgriežas un ieņem dažādus amatus. Starp viņa sacerējumiem galvenā ir «Livonijas hronika» (*Livländische Chronik*), kas rāda notikumus līdz 1609. gadam. Latvijas senatnes tēlojumā F. Nīenstede ir joprojām kultūrtrēģerisma gūstā, bet atzīstams viņa stāstījums par paša pārdzīvoto laiku.

Kā galvenā Livonijas pilsēta Rīga pieminēta vēl citās hronikās, vēsturiskos sacerējumos, arī skrejlapu tipa literatūrā, dažādu diplomātu ziņojumos, ceļojumu aprakstos u. tml. Vīlandes katoļu priesteris Dionīsijs Fabrīcijs (1564–1617) latīņu valodā saraksta savu «Īso Livonijas vēstures norisi» (*Compendiosa Livoniae historiae series*), kas gan vairāk ir tikai B. Rusova hronikas pārstāsts no katoļu viedokļa.

Pie humānisma aizsācējiem Rīgā pieder Rotgers Pistorijs (īstajā vārdā Bekers), kurš no 1544. līdz 1554. gadam ir Rīgas Domskolas rektors un arī mācītājs Pētera baznīcā. Savos dzejojumos viņš apraksta Rīgas pilsētu, tās tirdzniecību, zemniekus, kas arvien biežāk ierodas Rīgā. Viņš arī izveido interpolēto Indriķa hronikas norakstu (*Codex Oxenstierna*). Rīgas humānists Augustīns Eicēdijs (īstajā vārdā Unferfērts) 1554. gadā publicē Vitenbergā vēsturisku eposu latīņu valodā «Daugavas paklājs» (*Aulaeum Dunaidum*). Viņu pēdās Rīgas apdziedāšanā gājuši 16. gadsimta beigu autori.

Nevaram ignorēt arī Kurzemes hercogistes (1561–1795) vēsturniekus, jo luterāņu baznīcas organizācijā, skolu struktūrā un vēl citās izpausmēs bija daudz līdzīga Rīgai un Jelgavai. Hercoga Gotharda Ketlera sieva bija Mēklenburgas princese Anna, un Ziemeļvācijas kultūras strāvojumi bija jūtami ne tikai Rīgā.

Ievērojams hronists ir Salomons Henings (1528–1589), kurš studējis vairākās Vācijas universitātēs valodas, tiesības, teoloģiju, 1553. gadā viņš stājies Livonijas ordeņa dienestā un 1554. gadā kļuvis par ordeņa mestra Gotharda Ketlera sekretāru. Mums jau ir S. Heninga portrets, kas ar 16. gadsimta autoriem tik bieži vis negadās. Hercoga uzdevumā viņš veic

165. att. **Karte no Ā. Oleārija ceļojumu apraksta, kur redzama arī Livonija**

Kurzemes un Zemgales baznīcu vizitāciju un par novēroto uzraksta izsmeļošu vēstījumu «Patiess un patstāvīgs ziņojums» (*Wahrhaftiger und beständiger Bericht*), kas iespiests Rostokā 1589. gadā. Grāmatas titulā viņš citē evaņģēlista Mateja vārdus: «Meklējiet vispirms Dievu un viņa taisnību, tad jums tiks arī pārējais.» Livonijā, kur kristīgā ticība iesakņojas tikai pamazām, ir pastāvīgi jādomā par tautas garīgo aprūpi. S. Henings lielā mērā ir hercoga Gotharda Ketlera apoloģēts, un

166. att. **Ādams Oleārijs (1599–1671)**

hercogam labvēlīgā garā sarakstīta arī viņa «Vidzemes un Kurzemes hronika 1554–1590» (*Liffländische und Churländische Chronica*), kas rāda Livoniju 16. gadsimta otrajā pusē. Grāmatai ir ievērojamā Rostokas vēsturnieka un teologa Dāvida Hitreja priekšvārds, un tā iznāk jau pēc autora nāves 1590. gadā Rostokā, otrais izdevums Leipcigā 1594. gadā. LAB ir J. K. Broces pārzīmēts Rostokas izdevuma tituls (*Livonica*, 30).

Livonijas kara laikā Nirnbergā, Kēnigsbergā un citās Vācijas pilsētās iespiestas ilustrētas skrejlapas, kas rāda Ivana IV Bargā karaspēka vardarbību pret Livonijas civiliedzīvotājiem, pat sievietēm un bērniem. Skati te tiešām šaušalīgi, piemēram, 1561. gadā Nirnbergā izdotajā skrejlapā. 1578. gadā Nirnbergā izdotā «Avīze» (*Klegliche Zeitung*) tēlo notikumus pie Cēsīm. Šāda veida skrejlapām sava veida paraugs bija arī līdzīgas skrejlapas, kas iznāca bailēs no turku invāzijas Dienvidaustrumeiropā. Jau pirmajā Livonijas kara gadā (1558) Ķelnē iespiesta Tilmana Bredenbaha grāmata «*Belli Livonici ..*», kurai gan ne vienmēr var uzticēties.

Rīgas mācītājs un arī vēsturisku sacerējumu autors Pauls Oderborns 1585. gadā publicē grāmatu par Ivana IV Bargā dzīvi «*Joannis Basilidis vita*». Vācu tulkojumā tā 1588. gadā iznāk Gerlicā. Laikmetu raksturo 1579. gadā Vācijā iespiestā «Kristīgā saruna» (*Christlich Gespräch von der Grausamen Zerstörungen Lifflands durch den Muscoviter vom [15]58 Jar her geschehen*). Interesanta ir paša autora Timana Brakela personība, kurš dzimis Livonijā, bet mēs nezinām ne viņa dzimšanas, ne miršanas gadu. T. Brakels bijis mācītājs Tērbatā, iebrūkot te krieviem, 1559. gadā sagūstīts, bijis Pleskavā, Novgorodā, Maskavā, pats izbaudījis visas gūsta sekas. Vēlāk, no krieviem atbrīvots, viņš bijis mācītājs Antverpenē, kur, domājams, arī miris. Viņa «Kristīgā saruna» ir pārruna dzejas formā par Livonijas bēdīgo likteni un sava laika mentalitātei raksturīgs sacerējums. Vairākkārt iespiesta Kurzemes galma padomnieka Laurencija Millera hronika «*Polnische, Liffländische, Moschowiterische, Schwedische und andere Historien*», kas 1585. un 1586. gadā iznāk Frankfurtē pie Mainas, vēlāk arī citās Vācijas pilsētās. L. Millera darbi nav pa prātam Polijas karalim, un tos aizliedz viņa protektorātā.

16. gadsimta sākumā Rīga un Livonija minēta ievērojamā Ziemeļvācijas vēsturnieka Alberta Kranca (1450–1517) darbos, bet 16. gadsimta otrajā pusē ar Rīgu un Livoniju daudz saistīts Rostokas vēsturnieks Dāvids Hitrejs (1530–1600). Livoniju viņš piemin savā «*Vandalia regionum ad mare Balticum ..*», kas iznāk Rostokā 1589. gadā un arī Leipcigā 1590. gadā. 1589. gadā Rostokā iespiesta viņa cildinājuma dziesma (*Lobrede ..*) Kurzemes hercogam Gothardam Ketleram, kas 1614. gadā iznākusi arī latīņu

tulkojumā. Rostokā, Lībekā un Leipcigā gan latīņu, gan vācu valodā iespiesta (1590–1598) viņa «*Chronicon Saxonia*», bet paša D. Hitreja portrets kokgriezuma tehnikā skatāms viņa darbā «*Sylva Chronici Saxoniae*». Viņš sarakstījies ar vairākiem rīdziniekiem, tostarp ar vienu no Kalendāra nemieru vadoņiem Mārtiņu Gīzi. D. Hitreja dotajam Rīgas notikumu vērtējumam ne vienmēr piekrituši poliski orientētie rīdzinieki, un reizēm autors ielaidies kompromisā, tekstu pārveidojot. D. Hitrejs, starp citu, ticis aicināts uz Pērnavu par iecerētās ģimnāzijas rektoru, bet Livonijas karš ģimnāzijas projektam pārvelk svītru.

Ar Rīgu kādu laiku bijis saistīts arī D. Hitreja znots, jurisprudences profesors Johans Georgs Godelmanis (1559–1611). Viņš studējis vairākās Vācijas universitātēs, doktora grādu ieguvis Bāzelē, bijis profesors Rostokā, bet, M. Gīzes aicināts, kādu laiku uzturējies Rīgā tieši Kalendāra nemieru laikā, aizstāvēdams pilsoniskās opozīcijas prasības. Viņa karjera noslēdzas Drēzdenē, kur viņš ir hercoga padomnieks. Frankfurtē pie Mainas 1591. gadā iznāk viņa grāmata par burvjiem, raganām un citiem ne visai labiem radījumiem, un varam teikt, ka viņam bijusi arī tolaik par vilkaču zemi dēvētās Livonijas pieredze.

167. att. **Karte no Ā. Oleārija ceļojumu apraksta, kur iezīmēta arī Rīga**

Fragmentāri Rīga un Livonija, bez šaubām, pieminēta vēl daudzos 16. gadsimta sacerējumos. Tāds ir, piemēram, poļu augstmaņa Johana Meletija darbs «*Livoniae historia*», ko iespież 1562. gadā Vitenbergā. Livoniju poļu valodā apraksta 1567. gadā arī Martins Kvjatkovskis. Pieminama Tomasa Hornera «*Historia Livoniae*», tāpat 1599. gadā Kēnigsbergā iespiestā Matiasa Vaizela hronika. Rīgā vairākkārt ieradies un Livoniju raksturojis poļu augstmanis un diplomāts Johans Demetrijs Soļikovskis (1529–1603). Rīgā vairākkārt uzturējies izcilais pāvesta kūrijas diplomāts Antonijs Posevīns (1533–1611), kurš te 1584. gadā dibina jezuītu kolēģiju. Viņa grāmata «*Moscovia*» vispirms iznāk Viļņā (1586) un tikai tad Antverpenē un Ķelnē. Livonija pieminēta arī viņa 1580. gadā Mantujā izdotajās vēstulēs, tāpat svarīgs ir viņa Livonijas komentārs pāvestam, kas publicēts tikai Rīgā 1852. gadā. Viņš bijis daudzu vēsturisku notikumu pelēkais kardināls, kurš mēģinājis īstenot pāvesta tālejošos nodomus Austrumeiropas telpā. A. Posevīns strādājis arī pie kādas tālaika Livonijas kartes.

Seno Livoniju reizēm piemin ar to tieši nesaistītas personas. Tā Kēnigsbergas aptiekārs Reinholds Lūbenavs no 1573. līdz 1589. gadam apceļo ne tikai Vāciju, bet arī Austrumeiropu un pat zemes ārpus Eiropas. Pēc atgriešanās Kēnigsbergā top ceļojuma apraksts sešās grāmatās, kur R. Lūbenavs apraksta arī ceļojumu caur Kurzemi un 10 mēnešu ilgo uzturēšanos Rīgā, sākot ar 1585. gada rudeni. Apjomīgu ceļojumu no 1585. līdz 1589. gadam veic arī Ulmas pilsonis Samuels Kīhels (*Kiechel*), 1586. gada jūlijā viņš nonāk Rīgā. Rīga esot Daugavas krastos, kas te platāka nekā Reina pie Ķelnes. Rīga esot galvenā Livonijas pilsēta, ne sevišķi liela, bet labi būvēta, skaista un dzīvespriecīga pilsēta. S. Kīhels piemin ar Kalendāra

168. att. **Rēvele 16. gs. 1. pusē (no Ā. Oleārija ceļojumu apraksta 1647. gadā)**

169. att. **Zemnieku pēršana Vidzemē (no Ā. Oleārija ceļojumu apraksta franču izdevuma)**

nemieriem saistītos notikumus Rīgā. Viņš dodas arī uz Rēveli, Tērbatu, Pleskavu.

Savu ceļojumu no Antverpenes uz Maskavu caur Livoniju 16. gadsimta otrajā pusē aprakstījis katoļu prelāts Rafaels Berberīni. Vairāk vai mazāk pareizas ziņas par seno Livoniju atrodam vairāk nekā 700 lappuses biezajā Johana Oldekopa hronikā, kas publicēta Vācijā 1891. gadā. J. Oldekops dzimis 1499. gadā, bijis Hildesheimas būvmeistara dēls, jaunībā aizrāvies ar M. Lutera mācību, bet galu galā palicis uzticīgs katolicismam. Viņš miris dzimtajā pilsētā 1573. gadā. Ziņas par Livoniju viņš gan guvis netieši, piemēram, no sava Tērbatā dzīvojošā brālēna. Fakti par Livoniju izkaisīti hronikas tekstā. 48. lappusē lasāms, ka pazīstamais indulģenču tirgotājs Tecelis vācis naudu arī Livonijas mestra interesēs, lai finansētu karu pret krieviem. 53. lappusē sacīts, ka 1517. gadā vairāki simti svētceļnieku devušies caur Hildesheimu uz Āheni un starp tiem bijuši arī livoņi.

Dažkārt bibliotēku un arhīvu fondos saglabājušies apraksti bez autora norādes, bet kādu fakta vai patiesības drumsliņu jau var atrast arī tādos. Tā LAB J. K. Broces kopojuma *«Vermischte Schriften»* 25. sējumā ir kāda līdz šim nenoskaidrota autora apraksts par Livoniju 16. gadsimtā, un tekstu šeit vēl papildina zīmējumi.

Vēsturiskās hronikas, ceļojumu apraksti un personiskās dienasgrāmatas ne vienmēr ir vienādas apjomā vai līdzvērtīgas saturā. Diezgan kritiski mums, piemēram, jāvērtē Rīgas birģermeistara Franca Nīenstedes piezīmes. Nozīmīgākas šķiet kādreizējā Štrālzundes birģermeistara Bartolomeja Sastrova (1520–1603) atstātās atmiņas, kas pieder pie vispār pirmajiem veiksmīgajiem autobiogrāfijas mēģinājumiem Vācijā. B. Sastrovs mācījies Greifsvaldē, Štrālzundē, Rostokā, labi iepazinis visu šo triju Hanzas pilsētu dzīvi. Nodzīvojis pilnskanīgu pilsonisku dzīvi. Bijis pilsētas rakstvedis, notārs, rātskungs, beidzot birģermeistars. Un viņa piezīmes ir nenoliedzami izcils Hanzas laikmeta dokuments.

ČAKLIE TIRGOTĀJI UN KŪTRIE ZINĀTNIEKI

«Vienīgi tirgoņu bagātība Livonijā ir lielā godā, bet zinātnes te nevērtē pavisam.»

(No S. Minstera «Kosmogrāfijas»)

Lai gan 16. gadsimts ir jau Hanzas savienības varenības norieta sākums, atsevišķas šīs apvienības pilsētas vēl attīstās visai dinamiski, piemēram, Hamburga, Danciga. Arī Rīga, vismaz līdz Livonijas kara sākumam 1558. gadā, kad seko politiska nestabilitāte, sociāli nemieri, saasinās reliģiskās pretrunas. Blakus vācu pilsētām Rīgas tirdzniecībā ievērojamu vietu sāk ieņemt Nīderlande, vēlāk vēl arī citas valstis. Bet merkantilajai rosībai ne vienmēr atbilst sasniegumi kultūrā. Par to sūrojas savā «Kosmogrāfijā» jau S. Minsters, par to uztraucas savā vēsturiskajā hronikā B. Rusovs, un vēl pašās gadsimta beigās (1599) rūgtus vārdus par Livonijas ordeņa valdīšanas laiku saka poļu diplomāts un zinātnieks Johans Demetrijs Soļikovskis, kurš rakstījis arī par Livonijas topogrāfiju, tiesībām un vēl citiem jautājumiem: «Ja zemē nav nekādu zinību, nav mācītu vīru, tad visa šī milzīgā vara, bez saprāta vadīta, savā smagumā sagrūst.»

16. gadsimts nav vispār vienpusīgi vērtējams. Blakus humānismam, renesanses laika kultūrai un lieliem zinātniskiem atklājumiem, piemēram, N. Kopernika grāmatai 1543. gadā par debess sfēru griešanos, zeļ arī māņticība, reliģiska neiecietība, it sevišķi gadsimta otrajā pusē, kad arvien biežāk uzliesmo tā saukto burvju, raganu un vilkaču sārti. Neapvaldīta peļņas kāre degradē ne tikai tirdzniecību: to redzam vairākās Pītera Breigela gravīrās, arī vācu meistara Josta Amana darbos, kas rāda Merkura bērnu priekus un bēdas.

Protams, turpina izplatīties grāmatiespiešanas māksla. Ar humānistu darbu (sevišķi Roterdamas Erasma) izdevumiem kļūst slavens Johans Frobēns (1460–1527) Bāzelē. Ievērojams ir Sigismunda Feierābenda (1528–1590) devums Frankfurtē pie Mainas, pilsētā, kur grāmatiespiešana aizsākas tikai 1511. gadā. Vesela virkne ievērojamu izdevniecību ir Itālijā, Francijā, Nīderlandē (sevišķi Kristofs Plantēns un Elzevīru dinastija). Šveices profesors Konrāds Gesners (1516–1565) ar savu *«Bibliotheca universalis»* (1545) liek pamatus modernajai bibliogrāfijai. Bet 16. gadsimtā jau arī zudis sākotnējais grāmatiespiešanas aizsākumu patoss. Tā kļūst vairāk amats, mazāk māksla. Sāk izpausties negatīvas tendences tipogrāfu darbā. M. Luters jau 1525. gadā žēlojas par paviršībām savu darbu iespiedumos. Pāvesta bulla jau 1515. gadā nosaka grāmatu cenzūru, bet Špeierē 1529. gadā pieņem visiem vācu tipogrāfiem saistošu likumu par grāmatu cenzūru. 1559. gadā parādās pirmais aizliegto grāmatu saraksts (*Index librorum prohibitorum*), Frankfurtē pie Mainas sāk darboties pirmā grāmatu cenzūras komisija. Bet Frankfurtē pie Mainas 1564. gadā arī iznāk pirmais grāmatu mesas katalogs, 1573. gadā arī pirmie grāmatiespiešanas noteikumi (*Buchdruckerordnung*). Nelielu grāmatu spiestuvi 1587. gadā iekārto pat Romā, Vatikānā. 1595. gadā

170. att. **Johana Markvarta dotais tirdzniecības tiesību skaidrojums. Frankfurtes pie Mainas 1662. gada izdevums**

pirmais grāmatu mesas katalogs iznāk arī Leipcigā, kas ar laiku sāk apsteigt Frankfurti pie Mainas.

Rīdzinieki savu pirmo tipogrāfiju sagaida tikai 1588. gadā, bet līdz tam grāmatas Rīgai latīņu, vācu un vēlāk arī latviešu valodā iespiež cituviet. Jau 1513. gadā Amsterdamā top Rīgas breviārs. Pirmie luterāņu raksti Rīgai iespiesti Rostokā, Lībekā; grāmatas Rīgai drukā Vitenbergā, Kēnigsbergā, Nirnbergā un vēl citur; tā sauktajos poļu laikos arī Viļņā, Krakovā, Zamoščā. Pētera Kanīzija (1521–1597) plaši izplatītais katoļu katehisms (*Parvus Catechismus Catholicorum*) latviski iespiests Viļņā 1585. gadā, bet mazais luterāņu katehisms 1586. gadā Kēnigsbergā. Te arī drukātas garīgās dziesmas, psalmi, evaņģēlija fragmenti. Par latviešu grāmatas tālāko gaitu izsmeļoši rakstīts Alekseja Apīņa grāmatā «Latviešu grāmatniecība» (Rīga, 1977). Interesants būtu īpašs pētījums par abu Hanzas pilsētu (Rīgas un Kēnigsbergas) grāmatnieciskajiem sakariem, bet to apgrūtina Kēnigsbergas arhīvu zudumi pēdējā pasaules kara laikā. Kādreiz 16. gadsimtā slavena bija Prūsijas hercoga Albrehta iedibinātā tā sauktā sudraba bibliotēka, kur izcēlās Nirnbergas meistaru izcilie iesējumi.

Ārpus Rīgas iespiests Livonijas bruņniecības tiesību pirmizdevums (1539), ārpus Rīgas savus sacerējumus drukā Rīgas mācītāji, pedagogi, ārsti, literāti. Dažs arī vēl tad, kad Rīgā jau tipogrāfija pastāv; dažreiz tas saistīts ar konfesionāliem apsvērumiem, citkārt ar personisko pazīšanos. Vēlāk ražīgs Rīgas tipogrāfa autors ir Rīgas rātes sindiks Dāvids Hilhens, bet 1584. gadā viņš vēl kādu savu disputu izdod Tībingenā.

Zinātnes attīstību Rīgā kavē ne tikai Rīgas pilsoņu merkantilā dzīves ievirze, bet arī savas universitātes trūkums, kas neļauj veidoties prāvākam inteliģences slānim. Tomēr visu 16. gadsimtu parādās, ja tā varētu teikt, atsevišķi zinātnes uzplaiksnījumi, jo Rīgai skatu pievērš ne tikai dzimtie rīdzinieki.

171. att. **Tirgotāja kantoris 16. gs. Josta Amana gravīra**

Vairākas reizes Rīgā uzturējies N. Kopernika draugs Varmijas kanoniķis un zinātnieks Aleksandrs Skulteti (miris 1564. gadā). Rīgā viņš bijis 1515. un 1516. gadā, arī laika posmā no 1521. līdz 1524. gadam un no 1527. līdz 1529. gadam. Protams, tikai īslaicīgi. Viņš sastādījis pašu pirmo Livonijas ģeogrāfisko karti «*Mappa sive descriptio terrae Livoniae*» (1529), kas gan nav saglabājusies.

Iespējams, ka šīs kartes veidošanā līdzdarbojies viņa daudzpusīgais draugs N. Koperniks, kurš arī pats dzīvoja Baltijas jūras piekrastē Fromborkā (Frauenburgā).

Interesanta personība ir 1509. gadā Cvikavā dzimušais Johans (Jans) Kornārijs (*Cornarius*), kurš studējis Leipcigā, no 1517. gada Vitenbergā. Sākot ar 1523. gadu, viņš ir praktizējošs ārsts Rīgā un, domājams, te uzturējies līdz 1525. gadam. Tad viņš ceļo uz Angliju, Holandi, Franciju, 1527. gadā kļūst Mēklenburgas prinča Magnusa galma ārsts, uzturas arī Rostokā (universitātes aulā te kādreiz bijis redzams viņa portrets). Vēlāk viņš papildina zināšanas Itālijā, ir ārsts Nordhauzenā, Frankfurtē pie Mainas, medicīnas profesors Marburgā, īslaicīgi uzturas dzimtajā Cvikavā un mūžu noslēdz 1558. gadā kā medicīnas profesors (kādu laiku arī Medicīnas fakultātes dekāns) Jēnā. Viņa attēlu izdevās atrast tikai plašajā Hercoga Augusta bibliotēkas kolekcijā Volfenbitelē. Mums svarīgi, ka viņa prakse un literārā darbība sākusies tieši Rīgā. Pie viņa galvenajiem nopelniem pieskaita Hipokrāta, Galēna un citu antīko autoru darbu sagatavošanu izdošanai. Arī LAB saglabājies Klaudija Galēna darbu izdevums Bāzelē 1536. gadā, ko no grieķu valodas latīniski tulkojis Nordhauzenes ārsts Johans Kornārijs. Šī grāmata pilsētas bibliotēkā nonākusi no kādreizējā Rīgas ārsta Johana Bavāra personiskā grāmatu krājuma, par ko liecina ieraksts.

J. Kornārijs balstījās uz medicīnas autoritātēm. Sava veida antipods viņam

172. att. **Satīra par peļņas kāri. Pēc P. Breigela motīviem (1530)**

173. att. **Jans Kornārijs un viņa komentētie antīkās pasaules mediķu darbi (1536). Grāmata piederējusi Rīgas ārstam Johanam Bavāram, vēlāk LAB**

MARCELLI VIRI IL-
LVSTRIS, DE MEDICAMENTIS EMPIRICIS, PHYSI-
cis, ac rationabilibus Liber, ante mille ac ducentos plus minus annos ſcri-
ptus, iam primum in lucem emergens, & ſuæ integritati pleriſq; locis reſti-
tutus, Per Ianum Cornarium Medicum, Phyſicum Northuſeñ.

ITEM

CLAVDII GALENI LIBRI NOVEM
nunc primum Latini facti, idq; opera eiuſdem Iani Cornarij,
quorum argumenta uerſa pagina indicabit.
Elenchi in utrunq; opus.

FRO BEN.

BASILEAE ANNO M. D. XXXVI.

Cum priuilegio Imperiali in annos quatuor.

Ioannes Bauarus. D. D.

174. att. **Viduslaiku zinātnieks pie rakstāmpults (1511)**

175. att. **Fortūnas riteņa griešanās. Zinātņu enciklopēdijā «*Margarita philosophica*», kas bijusi populāra 16. gs. sākumā**

bija viens no izcilākajiem 16. gadsimta mediķiem Filips Aureols Teofrasts Bombasts fon Hoenheims ar pavārdu Paracelzs (1493–1541). Runā, ka viņš 1527. gadā demonstratīvi sadedzinājis vairākus Galēna darbu izdevumus, jo uzskatījis, ka ārstam galvenais ir empīriskās zināšanas, prakse. «Es apguvu dabas grāmatu, kura rakstīta ar Dieva roku,» teic Paracelzs. «Es esmu bieži riskējis ar dzīvību savas mākslas meklējumos. Neesmu kaunējies pat no bendēm, klaidoņiem, zīlniekiem mācīties visu, ko uzskatīju par derīgu.» Paracelzs ironizē par tikai grāmatu gudrības apguvušiem ārstiem: «Lasīšana vēl nevienu nav padarījusi par ārstu. Medicīna ir māksla, un tā prasa praksi. Ja, kļūstot par ārstu, pietiktu iemācīties pļāpāt latīniski, grieķiski, senebrejiski, tad, lai kļūtu par karavadoni, pietiktu palasīt Līviju.» Bet tā tas nemēdz būt.

Paracelzs dzimis Šveicē, mācījies Vīnē, vēlāk Itālijā, kur Ferrārā 1515. gadā gūst doktora grādu. Vairākkārt bijis tā sauktais mēra dakteris, arī kara ārsts Venēcijā, Dānijā, Nīderlandē. Viņam nav savas ģimenes, jo trauksmainais, faustiskais raksturs viņu aizved līdz pat Konstantinopolei, Krievijai, Polijai, Lietuvai, Zviedrijai. Viņš krustām šķērsām izbraukājis un pārstaigājis visu Eiropu, un, ja varam ticēt austriešu rakstniekam Ervīnam Gvido Kolbenheijeram, kurš Paracelzam veltījis turpat 1000 lappušu biezu romānu (Paracelza bērnība. Paracelza zvaigznājs. Trešā valstība), tad Paracelzs bijis arī Latvijā. To nevar pierādīt, bet to nevar arī strikti noliegt.

Kad Paracelzam izdodas vismaz uz laiku izārstēt slaveno Bāzeles grāmatu izdevēju J. Frobēnu, viņš ar tā atbalstu kļūst par Bāzeles universitātes profesoru. Gan ne uz ilgu laiku, jo viņa nepiekāpīgais, impulsīvais raksturs bieži rada konfliktus. Viņš ir pirmais vācu zinātnieks, kas savas lekcijas lasa vāciski. Paracelzs mirst nepilnu 48 gadu vecumā un apglabāts Zalcburgas Svētā Sebastiāna baznīcā. Tikpat, cik nemierīgs viņa mūžs, tikpat mainīgs viņa mirstīgo atlieku liktenis. Urnu ar

176. att. **Zondes ievadīšana. No kādas medicīnas mācību grāmatas (1528)**

Paracelza pīšļiem 1945. gada pavasarī atrod kādā pilsētas gruvešu kaudzē ...

Jau 16. gadsimtā par Paracelzu klīst dažādi nostāsti, veidojas leģendas. Viņš saukts gan par svēto, gan arī dēvēts par velna mācekli; viņš daudz cildināts, bet arī pelts. Paracelzs ir ceļā no gotikas uz renesansi. Viņš ir modernās medicīnas celmlauzis un ievērojams dabaszinātnieks, bet reizē arī teologs, mistiķis, astrologs, alķīmijas un maģijas pārstāvis. Pārsteidz viņa daudzpusība un radikālisms dažādās medicīnas nozarēs, kur viņš dēvēts par medicīnas Mārtiņu Luteru. Viņš ir arī ķīmiķis, ģeologs, astronoms, filozofs. Sanktgallenes kantonā viņš novēro komētu, kas vēlāk gūst Haleja vārdu. Teoloģiskā ziņā viņš simpatizē Jana Husa uzskatiem, bet viņu baida zemnieku nemieri vācu zemēs. Kā Svēto Rakstu maģistrs (tā viņš pats sevi dēvējis) viņš 1528. gadā dod Dāvida psalmu skaidrojumu. Un vienlaicīgi viņš pēta sifilisa apkarošanas iespējas. Jo daudz kas ir sinhrons šinī Dieva svētītajā vai arī Dieva atstātajā pasaulē.

Cilvēks ir Dieva līdzība uz zemes, bet reizē arī dzīvās dabas daļa. Savā uzrunā Bāzeles studentiem 1527. gadā viņš aicina ieklausīties galvenokārt dabas balsī. Viņš bijis reizē anatoms, ķirurgs, tā sauktais brūču ārsts, terapeits, epidemiologs, psihiatrs, farmakologs. Paracelzs domā, ka katrai slimībai ir savas īpašas zāles. Var teikt vēl vairāk: katram cilvēkam ir savas īpašas zāles. Kas vienam inde, tas otram dzīvība. Viņš jau izprot slimību arī kā sociālu problēmu, ir labs psihologs, jo ārstam jābūt arī slimnieka uzticības personai, draugam. Viņš viens no pirmajiem runā par ārsta ētiku. Daži viņa svarīgākie darbi iznākuši jau autora dzīves laikā, piemēram, Ulmā

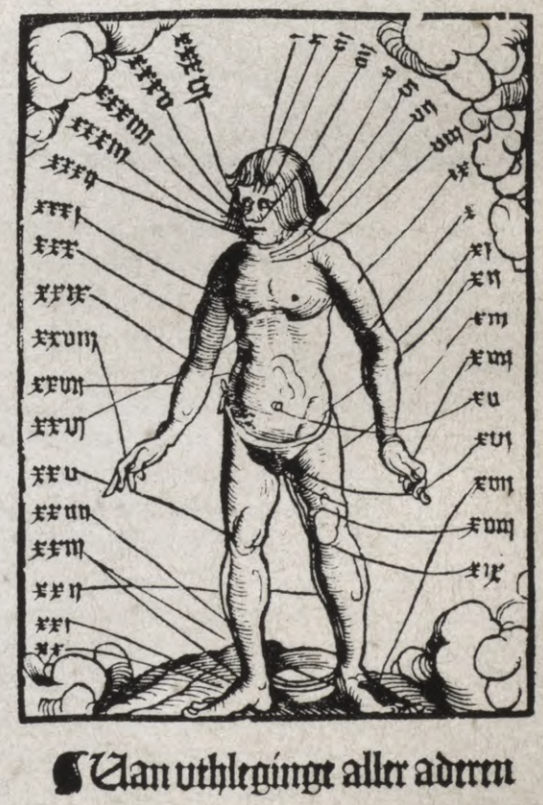

177. att. **Rostokā 1523. gadā izdots kalendārs, kurā doti padomi ārstniecībā**

178. att. **Aptieka 16. gs. Kokgriezums (1529)**

1536. gadā izdotā «*Chirurgia Magna*». Trīspadsmit apjomīgos sējumos tas iznācis Bāzelē 1589. gadā. Vairāki interesanti Paracelza darbu izdevumi ir arī Rīgas zinātniskajās bibliotēkās. Paracelzā kā prizmā parādās 16. gadsimta meklējumu gars.

Rīgā tāda mēroga personības tolaik neatrodam, bet arī starp Rīgas ārstiem un aptiekāriem 16. gadsimtā ir bijuši cilvēki ar plašāku redzesloku, cilvēki, kuriem jau bijusi ne tikai lokāla nozīme un kuru profesionālā prakse saistījusies ar vēl citām, ārpus medicīnas loka esošām interesēm. Par Rīgas pirmajām aptiekām jau savā saistošajā grāmatā «Vecās aptiekas» (Rīga, 1993) rakstījis medicīnas vēsturnieks Arnis Vīksna. 16. gadsimtā Rīgā ir Lielā aptieka jeb Rātsaptieka un 1570. gadā dibinātā Mazā jeb Ziloņa aptieka. No Lielās aptiekas pārziņiem jāmin Tērbatas birģermeistara dēls Andreass Hegsters, kuru 1511. gadā protežē Rīgas arhibīskaps Jaspers Linde. Aptieka ap 1537. gadu atradusies pie tirgus, un jau 1516. gadā pieminēts šī aptiekāra iekārtotais farmācijas dārzs pie Jēkaba vārtiem.

1544. gadā aptiekārs ir Johans Zanders (*Sander*), kas apprec Hegstera meitu Annu, toties viņa darbu turpina dēls Silvestrs Zanders, kurš studējis Vitenbergā un 1574. gadā ieguvis oficiālo Rīgas pilsētas aptiekāra titulu. Viņa darbības laiks ir no 1564. līdz 1579. gadam. Johans Zanders apglabāts Doma baznīcas kapsētā, bet dēls Silvestrs Pētera baznīcā. Lietpratīgus aptiekārus dažādu prognožu izlemšanā reizēm pieaicināja pilsētas ārsti, un aptiekāram, tāpat kā mūsdienās, nereti bija lielāka cilvēku uzticība nekā ārstam. Viduslaiku aptiekas, protams, nebija aptiekas mūsdienu izpratnē, jo tur tirgojās ne tikai ar ārstu ieteiktajām zālēm. Zāļu sortiments gan ne vienmēr bija pietiekami plašs, par ko liecina žēlošanās dažādās 16. gadsimtā sacerētajās dziesmās, kas iekļuvušas pat protestantu dziesmu grāmatās. 16. gadsimtā Rīgā vēl nav oficiāli reglamentētas aptiekāru darba kārtības un zāļu takses. Šādi reglamenti rodas tikai ap 1600. gadu.

Vēl kā ievērojams Rīgas 16. gadsimta aptiekārs (1580–1591) atzīmējams Johanness Hilhens – Ķelnes tirgotāja dēls un Rīgas rātes sindika Dāvida Hilhena vecākais brālis. Viņš 1574. gadā studējis Rostokā, 1580. gadā apprecējis kāda Tērbatas rātskunga meitu, un Tērbatā viņam kādu laiku bijusi arī aptieka. 1591. gadā viņu ieceļ arī par otru Rīgas pilsētas ārstu (*Stadtphysikus*), kurš saņem 400 mārku lielu gada algu un vēl dažas piemaksas. Viņš bijis tiem laikiem visai turīgs vīrs. Pie viņa kādu laiku (1584) strādā Kēnigsbergas aptiekārs Reinholds Lūbenavs. Vēlāk J. Hilhens seko aicinājumam kļūt par Krievijas cara Borisa Godunova galma ārstu, un no tā laika ziņas par viņu pagaist. Jo cara galmā varēja strauji gūt panākumus karjerā, bet tikpat strauji arī krist nežēlastībā.

Arī informācija par Rīgas 16. gadsimta ārstiem nav vienveidīga. Dažs tikai ar vārdu pieminēts. Starp tiem kāds Dr. Bazīlijs no Prūsijas, kas ārstējis Livonijas markgrāfu Vilhelmu. Par citiem ārstiem ziņas jau plašākas. Vācijā, Kaselē dzimušais Mateass Frīsners no Lībekas ieradies Rēvelē, kur 1553. gadā strādājis par ārstu. No 1558. gada viņš ārstē Livonijas ordeņa mestru Gothardu Ketleru, kad tas gūst ievainojumu, krītot no zirga. Vēlāk viņš ir ārsts Rīgā, bet bijis saistīts arī ar hercoga Ketlera galmu Jelgavā un piederējis pie Jelgavas Svētās Trīsvienības draudzes.

Ar tālaika mediķiem bieži saistīta pirmo kalendāru tapšana, jo reizēm mediķi ir vienīgie eksakti izglītotie cilvēki pilsētā. Pirmie viduslaiku kalendāri ir latīņu valodā, tikai 15. gadsimtā parādās arī vācu valodā. Līdz 16. gadsimtam cieņā bija tā sauktie mūžīgie vai pastāvīgie kalendāri, kas derēja ne vienam gadam vien, tikai vajadzēja izmainīt svētku dienas atkarībā no Lieldienām. Pirmo īsto, tikai vienam gadam izdoto kalendāru iespiež Nirnbergā 1513. gadā. Pagājušā gadsimta 80. gados kādas vecas grāmatas iesējumā Rīgas pilsētas bibliotēkā tika atrasti 16. gadsimta pirmās puses kalendāru fragmenti, kas, redzams, kalpojuši kā makulatūra iesiešanai. 16. gadsimtā kalendārus jau sastāda arī viduslejasvācu valodā, ko tolaik lieto Rīgas vācieši. Pirmo «Rīgas apvāršņa» kalendāru 1554. gadam sastādījis Rīgas arhibīskapa ārsts Tarkvīnijs Šnellenborgs, bet tas vairs nav saglabājies.

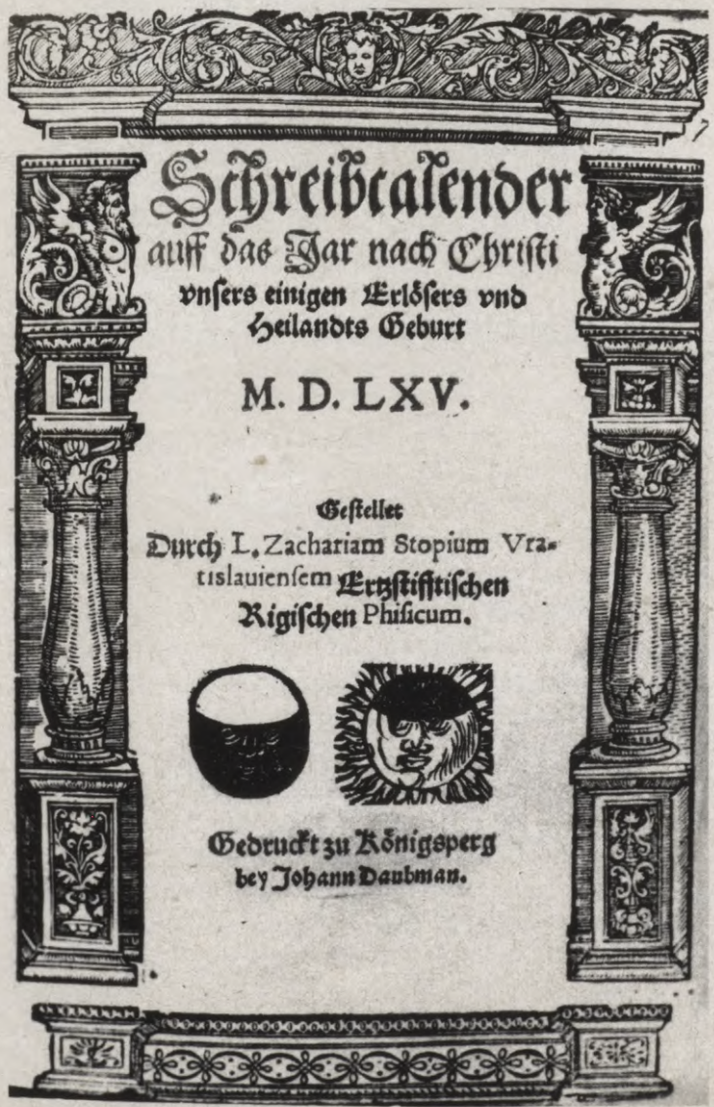
Schreibcalender
auff das Jar nach Christi
vnsers einigen Erlösers vnd
Heilandts Geburt
M. D. LXV.
Gestellet
Durch L. Zachariam Stopium Vra-
tislauiensem Ertzstifftischen
Rigischen Phisicum.
Gedruckt zu Königsperg
bey Johann Daubman.

179. att. **Rīgas ārsta Zaharija Stopija sastādītais kalendārs, kas iespiests 1565. gadā Kēnigsbergā**

1555. gadā Kēnigsbergā kā vietējā ārsta dēls dzimis Kaspars Fīdlers, kurš strādājis pat franču karaļa galmā, bijis Prūsijas hercoga ārsts, tad Kurzemes hercoga Frīdriha ārsts. 1599. gadā viņš sāk praktizēt Rīgā, bet jau 1600. gadā viņu kā izcilu mediķi ieteic Krievijas caram Borisam Godunovam. Vēlāk viņš ir ārsts arī kņazam Vasilijam Šuiskim, bet, kā jau tas Krievijā parasts, ātri krīt nežēlastībā un tiek izsūtīts uz Sibīriju, jo ārsta ētikas dēļ atsakās noindēt dumpīgo Ivanu Bolotņikovu. Arī Sibīrijā viņš gūst lielu cieņu, bet diez vai tāda bija Kaspara Fīdlera iecerētā Austrumu Odiseja.

Daudzpusīga personība bijusi no Breslavas (Vroclavas) nākušais Zaharijs Stopijs, kura vārdu vēl saglabājusi apdzīvotā vieta Rīgas apkaimē – Stopiņi, jo dakterim piederējuši vairāki īpašumi ārpilsētā. Viņš bijis ne tikai pilsētas, bet arī Rīgas arhibīskapa, arī Kurzemes hercoga Ketlera ārsts. Ārstēdams ietekmīgas personas, Z. Stopijs gūst draugus arī Varšavā, un vēlāk viņa dēls, arī Z. Stopijs, kļūst par Polijas karaļa ārstu. Stopiju ģerbonis līdz 18. gadsimta beigām atradies Doma baznīcā Rīgā. Z. Stopijs Vecākais aktīvi piedalījies Kalendāra nemieros Rīgā, bet, redzot, ka notikumi sveras nemierniekiem par ļaunu, pratis laikus apmest kažoku uz otru pusi.

180. att. **Astronoms (ap 1520)**

181. att. **Josta Amana gravīra kādam Feierabenda izdevumam Frankfurtē pie Mainas (1566)**

Savu kareivīgo dabu Z. Stopijs parādījis strīdā ar vēlāko Tērbatas ārstu Urbānu Liliencveigu, kurš kādu laiku strādājis arī Rīgā, bet, Z. Stopija Rīgas rātei nikni apsūdzēts, bijis spiests 1576. gadā Rīgu pamest. LAB saglabājies kāds 1569. gadā Rostokā izdots iespieddarbs, kas stāsta par Z. Stopija uzstāšanos Rostokā (*Oratio de imposturis pseidomedicorum*). Rīgas ārsts, kā redzams, te nikni karojis pret visādiem, pēc viņa domām, viltus mediķiem. Rokrakstā palicis Z. Stopija darbs «*Livländische Ökonomie*», ko vēlāk iestrādā savā darbā «*Stratagema oeconomicum oder Ackerstudent*» (Saimniecības stratagēma jeb tīruma students) Solomons Guberts. No 1645. līdz 1757. gadam grāmata izdota četras reizes, un tas ir lielā mērā arī Z. Stopija nopelns. Izmantoti viņa aprēķini par Saules lēktu un vietu, kā arī ieteikumi lauksaimniecības ienesīguma kāpināšanā (!).

Jau pirmā Rīgas tipogrāfa N. Mollīna laikā 1591. gadā iznāk Z. Stopija sastādītais kalendārs Rīgai «*Practica auff das Jahr 1591*», bet 1623. gadā viņa apcerējums, kā cīnīties pret mēri (*Tractat gegen die Pest*).

Bet kalendāru Rīgai Z. Stopijs veido jau agrāk, tad, kad pašā Rīgā grāmatas nedrukā. LAB saglabājies viņa sastādītais un Kēnigsbergā 1565. gadā iespiestais «*Schreibcalender auf das Jahr 1565*». Kalendāram ir burtnīcas izskats un 27 teksta lappuses, iesietas sarkana pergamenta vāciņos. Titullapai seko 2. un 3. lappuse ar neizbēgamo veltījumu «augstajai valdīšanai», nedaudzām hronoloģiskām ziņām un kalendāra zīmju skaidrojumu. Ar apskaužamu pašapziņu un noteiktību kalendāra sastādītājs apzīmē 1565. gadu kā 5527. gadu pēc pasaules radīšanas, kā 3871. gadu pēc grēku plūdiem utt. Īpaši norādītas dienas, kas labvēlīgas labības sēšanai, koku ciršanai, acu zāļu lietošanai u. tml. Katram mēnesim veltītas divas lappuses: atvēruma kreisajā pusē teksts, bet labajā – tukša vieta piezīmēm, ko ietver māksliniecisku veidotas vinjetes. Tās rāda raksturīgas ainas no lauku dzīves.

182. att. **Izcilais dāņu astronoms Tiho Brahe savā observatorijā. 16. gs. beigu gravīra**

Kalendārs iespiests Austrumprūsijā, kur zemnieku dzīves ritums daudz neatšķīrās no Latvijas. Redzam, kā zemnieki ar, sēj, pļauj, kā lauku sētā slauc govis, kuļ sviestu, cērpj aitas, kauj cūkas, mīstī linus. Kāda aina rāda kopēju peldi vasaras ūdeņos; vīrieši un sievietes te vienkop, un visi, protams, bez jebkāda ģērba. Ko tad nu teiksim? Arī tā ir viduslaiku mentalitāte.

Katras vinjetes vidū arī norādīts mēneša dienu skaits un attiecīgās zodiaka zīmes alegorisks tēls, arī Mēness fāzes un gaidāmā laika prognozes. Tās gan ir visai vispārējas: vējains, mitrs, skaidrs, nepastāvīgs, sauss, karsts, skaists. Tālaika argumenti pret laika prognozēšanu bija visai spēcīgi: gaidāmais laiks, tāpat kā cilvēku liktenis, esot Dieva ziņā, un cilvēkiem pašiem to neklājoties pareģot.

Nedēļas dienas kalendārā apzīmētas ar alfabēta burtiem: a, b, c, d, e, f, g. Svētdienas burts 1565. gadā – G izcelts ar sarkanu iespiedumu, tāpat kā svētku dienas. Blakus datumiem atbilstošie vārdi, kādos kristīja tolaik jaundzimušos rīdziniekus. Janvārī, piemēram, redzam vārdus: Stefans, Johans, Simons, Izidors, Erhards, Julians, Pauls. Šādi vārdi tolaik tika arī vienam otram Rīgā dzīvojošam latvietim, bet lauku apvidos, kur iespiesto kalendāru vēl nepazina, izlīdzējās ar ierastajiem latviešu vārdiem vai tādiem, ko ieteica mācītājs.

Blakus ārsta praksei, kalendāru izveidei, astroloģisku prognožu došanai un tautsaimniecības problemātikai Z. Stopijam bijusi vēl viena aizraušanās. Tā ir astronomija. Ar viņa vārdu saistāmi agrīnie astronomiskie novērojumi Rīgā. Pat nedaudz agrāk nekā slavenais 16. gadsimta astronoms Tiho Brahe viņš 1572. gadā komentējis Kasiopejas zvaigznājā uzliesmojušo zvaigzni – supernovu, kā arī spožo 1577./1578. gada komētu. Pretēji B. Rusovam un viņam līdzīgiem hronistiem, kas šādas komētas traktēja kā Dieva dusmu izpaudumus, Z. Stopijs jau mēģina dot kaut cik zinātnisku tās aprakstu. Šis viņa 83 lappušu

183. att. **Lielgabala pareiza nostādīšana. No Vitrūvija darbu pirmā vācu izdevuma (16. gs.)**

184. att. **Viduslaiku zinātnieku disputs. Hansa Burgmaira kokgriezums (1508)**

biezais darbs «Astroloģisks spriedums par komētu» (*Judicium astrologicum von Comet Stern*) glabājas Sanktpēterburgas ZA bibliotēkā. Tas veltīts Kurzemes hercoga dzīvesbiedrei Mēklenburgas princesei Annai.

Z. Stopijs gan nav pirmais, kas atzīmējis Rīgā kādas komētas novērojumu. Vēsturniece Meta Taube, pētot Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamatus, atklājusi nelielu ierakstu Rīgas nesēju amata grāmatā, un vēlāk to zinātniski komentējis astronoms Jānis Klētnieks. Ieraksta tulkojums no vācu valodas skan: «1531. gada 16. augusta dienā Rīgā, ziemeļrietumos bija redzama komēta, un tā stāvēja ilgāk nekā 14 dienas. Viszēlīgais Dievs lai apžēlojas par mums Kristus dēļ. Āmen.» Komēta, kas satraukusi rīdziniekus, bijusi tā sauktā Haleja komēta, kura aprakstīta arī ievērojamā vācu astronoma Petra Apiani (1495–1552) darbā «*Astronomicum Caesareum*» (Karaliskā astronomija), kas iznāk Ingolštatē 1540. gadā; šī darba 1967. gada faksimilizdevums atrodams arī LAB.

Rīdzinieks bijis arī Rīgā 1591. gadam iespiestā kalendāra «*Alt und New Schreibcalender auff das Jar 1591*» (Vecs un jauns piezīmju kalendārs 1591. gadam) autors Bernhards Mesings, kura kalendārus un sastādītās prognozes iespieda arī Vācijā (Nirnbergā) līdz 1607. gadam. Te jau var runāt par vairāku pilsētu zinātnes mijiedarbību. Rīdziniekiem nebija svešs arī Greifsvaldes universitātes profesors, matemātiķis un latīņu dzejnieks Dāvids Herlics (*Herlicius*), kura kalendāri bija populāri Baltijas jūras reģionā. Viņš studējis Leipcigā, Vitenbergā, bijis pedagogs Gistrovā, Greifsvaldē (te arī 1597. gadā universitātes rektors), Stargardē, Lībekā. Tieši viņam 1628. gadā karavadonis Valenšteins uzdod sastādīt sava politiskā un militārā pretinieka Gustava Ādolfa horoskopu. Diemžēl 1635. gadā ugunsgrēkā iet bojā viss Herlica arhīvs un bibliotēka, un zinātnieks šo nelaimi vairs ilgi nepārdzīvo (mirst 1636. gadā).

PAR MĀKSLU, MŪZIKU UN DAŽĀM DZEJISKĀM DRUMSLĀM

«Dievišķas bijības pilni skar ērģeles
spēlmaņa pirksti,
Daudzskaņu meldija plūst,
plēšas tām palīgā nāk.»

(No B. Plīnija «Slavas dziesma pilsētai Rīgai, Livonijas metropolei»)

Par arhitektūru un mākslu Rīgā daudz nerunāsim, jo par šiem jautājumiem bijuši jau specifiski pētījumi. Par renesanses kultūru Rīgā aizstāvēta pat doktora disertācija (Ojārs Spārītis). Izdotas grāmatas par Rīgas Melngalvju namu un Latvijā sastopamajām naudām. Rundāles pils muzejs izdevis vairākus vērtīgus katalogus par sudrabu Latvijas lietišķajā mākslā, par alvas izstrādājumiem Latvijas mākslas amatniecībā. Par zvanu un lielgabalu lējējiem jau pirms Otrā pasaules kara latviešu un vācu valodā rakstījis arhitekts un mākslas vēsturnieks Pauls Kampe.

Jāteic, ka reformācijas kustība no tēlotājas mākslas viedokļa kā Rīgā, tā arī Ziemeļvācijā rada ilgāku stagnāciju, jo vienkāršotā luterāņu liturģija neprasa ne svētbildes, ne krāšņus altārus, ne visu to estētisko bagātību, kas valdīja katoļu baznīcās. Protestantismā visas dievbijības un gudrības pamats ir Svētie Raksti – Bībele. Māksla un mākslas priekšmetu eksports apsīka galvenajā Hanzas pilsētā Lībekā, un tas, protams, ietekmēja arī pārējās Hanzas pilsētas. Ja pieņemam, ka A. Dīrers bija tiešām iecerējis altārgleznu Rīgas Pētera baznīcai, tad reformācija Rīgā un paša A. Dīrera simpātijas pret protestantismu šo ieceri padarīja lieku. Svētbilžu grautiņos Rīgā un cituviet tiek arī iznīcinātas vai izsaimniekotas ievērojamas mākslas vērtības, un tas ir reformācijas kustības negatīvais aspekts.

Tomēr arī 16. gadsimtā tiek rosīgi celts un pārbūvēts, jo vienmēr kaut kas nodeg vai citādi iet bojā, mainās cilvēku gaume. A. Dīrers kādā 1506. gada zīmējumā rāda renesanses laika vācu celtnieku, būvmeistaru. Ar visiem tā amata rīkiem kopā to attēlojis arī kāds Josta Amana 1536. gada kokgriezums.

Kāda ap 1515. gadu izskatījusies Rīgas pils, redzam no J. K. Broces pārzīmējuma (*Monumente*, II, 217). Ap šo laiku pie Rīgas pils tapis arī Jaunavas Marijas – Madonnas cilnis, jo tā skaitījās Livonijas ordeņa patronese. Tas ir viens no 16. gadsimta izcilākajiem skulpturālajiem veidojumiem Rīgā. Te arī ordeņa mestra Valtera fon Pletenberga cilnis, kas varētu būt veidots tikai viņa nāves gadā (1535). Ordeņa mestrs tēlots bruņinieka tērpā ar kaujas zobenu rokā, bet viņa tēla traktējums pauž kaut ko traģisku: gan paša V. fon Pletenberga vecuma nespēku, gan arī drīz paredzamo ordeņa valsts sabrukumu. Arī šos ciļņus savos «*Monumente*» iezīmējis J. K. Broce (V, 39).

16. gadsimta pirmajai pusei atbilst arī Rīgas Melngalvju nama ieejas ciļņi. Šos piedurvju akmeņus pēc 1521. gada līguma darinājis Vestfālenes meistars Reinkens, kas strādājis gan Rīgai, gan Rēvelei. Kaļķakmens stēlā bijis skatāms Rīgas pilsētas ģerbonis, kā arī Melngalvju brālības ģerbonis. Zem Rīgas ģerboņa bijusi novietota Jaunavas Marijas figūra, bet zem melngalvju ģerboņa Svētā Maurīcija – melngalvju patrona tēls. Abi ciļņi bijuši krāsaini. Ar ciļņiem greznoti piedurvju akmeņi bijuši arī pie dzīvojamo namu

ieejām, piemēram, Mazajā Pils ielā. 15. un 16. gadsimta mijā, domājams, tapusi arī Lielā Kristapa jeb Rīgas Kristapa monumentālā koka skulptūra, kas pārcietusi visus svētbilžu grautiņus, jo Lielais Kristaps nav kādas konfesijas, bet visas Rīgas simbols.

1547. gada ugunsgrēkā nodeg Doma baznīcas tornis, un jaunu torņa smaili baznīca iegūst tikai gadsimta beigās. Ievērojamas pārbūves skar Rīgas Jāņa baznīcu; tās altāra daļas piebūve top no 1587. līdz 1589. gadam. Ka jaunbūve izdevusies skaista, liecina Jāņa baznīcai veltītās rindas B. Plīnija Rīgas cildinājumā, kas iznāk 1595. gadā. Rīgas Jāņa baznīcas konstrukciju var salīdzināt ar Tērbatas Jāņa baznīcu. Kā vecākais Rīgas pulksteņmeistars minēts no Mindenes Vestfālenē nākušais Pēteris Šteinhauzs, kas 1583. gadā kopā ar Simonu Ratki apņemas uzbūvēt torņa pulksteni Pētera baznīcai Rīgā. Pulksteņa konstrukcija bijusi visai sarežģīta un tā celtniecība ieilgusi; nav īsti zināms, kad tas pabeigts. Rāte nodrošinājusi būvei vajadzīgos materiālus, un pulksteņmeistars saņēmis 400 dālderu lielu atlīdzību, kā arī brīvu uzturu. Savus pakalpojumus Rīgas pilsētai 1599. gadā piedāvā arī kāds cits pulksteņmeistars Matiass Skote.

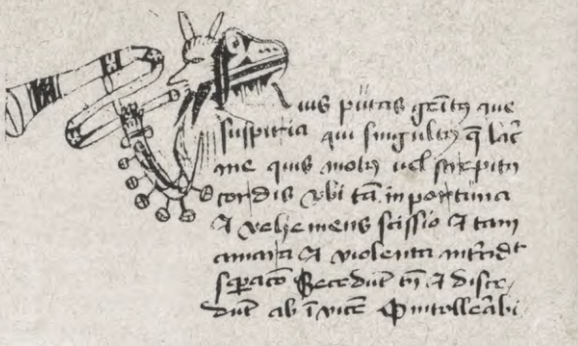

185. att. **Martina Polonusa «*Chronica Romanorum*». 14. gs. rokraksts (LAB). Detaļa: velns spēlē mūzikas instrumentu**

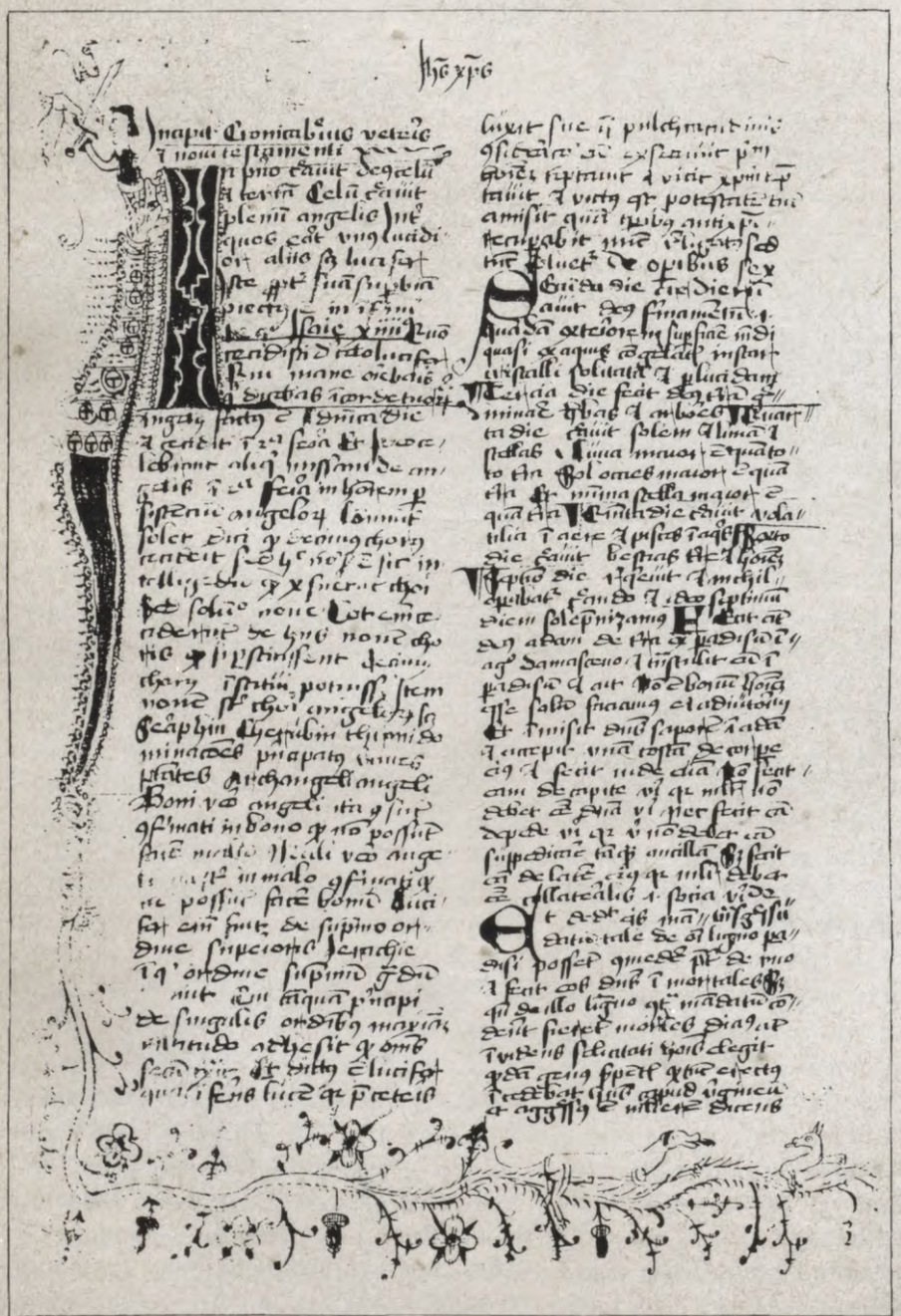

Īpaša pētījuma vērts būtu 16. gadsimta Rīgas un Rēveles arhitektūras un mākslas salīdzinājums. Interesants ir Rēveles nocietinājuma mūru un torņu izvietojums ap 1530. gadu. Arī Rēvelē notiek Melngalvju nama pārbūve (fasāde 1597. gadā). Raksturīgs veidojums ir Rēveles Lielās ģildes jeb tā sauktās bērnu ģildes nams. Ar Rēveli saistīts ievērojamais vietējās cilmes mākslinieks Mihaels Zitovs (1469–1525), kura slava iet tālu pāri Igaunijas robežām. Viņa darbi ir ne tikai Eiropas, bet arī Ņujorkas un Detroitas muzejos. Pēc viņa meta tapuši arī vairāki nozīmīgi Rēveles kapakmeņi, piemēram, ārstam Dr. Ballavisam. M. Zitovs strādājis vairāku Eiropas karaļnamu galmos.

Renesanses klasiskās formas Baltijā, tāpat kā citur, īpatnēji saplūst ar tai

186. att. **Josta Amana gravīra Bībeles izdevumam Frankfurtē pie Mainas (1566)**

sekojošo manierismu. Latvijā maz arī zināms par šī laika Lietuvas–Polijas mākslu. Viļņā, piemēram, no 1584. līdz 1603. gadam top Akadēmijas ēku komplekss. Lietuvā, kur dominē katolicisms, spilgtāk izjūtama itāļu renesanses ietekme. Tur joprojām cieņā ir svētbildes, piemēram, Madonna no Viļņas Aušras vārtu kapelas (1550).

Īpaša tēma ir dažādie kapakmeņi un epitāfijas, kas bija atrodamas Rīgas baznīcās un arī ārpus Rīgas 16. un 17. gadsimtā. Vēl 18. gadsimta nogalē daudz no tā bija saglabājies, un to centās pārzīmēt J. K. Broce. Piemēram, pārzīmēts kapakmens (*Monumente*, II, 15) 1552. gadā mirušajam un Doma baznīcā apbedītajam Kristianam Mihaelam (*Christianus Michaelis*), kas saukts par *doctor barbarici*, tātad varētu būt bijis saistīts ar Rīgas latviešiem. Te redzams arī viņa portretiskais atveids. Kapa plāksne Pētera baznīcā veidota Rīgas reformatoram A. Knopkenam (1539). 16. gadsimta vidū kā memoriālās tēlniecības tips veidojas sienas kapenes. J. K. Broce pārzīmējis arī Livonijas ordeņa mestra V. fon Pletenberga kapakmeni (*Monumente*, I, 111) un viņa sekotāja

Hermaņa Brigeneja kapakmeni (*Monumente*, I, 213) Cēsu Jāņa baznīcā. Jau 1590. gadā, redzams, veidota kapene Rīgas birģermeistaram Francam Nīenstedem Jāņa baznīcā Rīgā, kaut gan viņš miris tikai 1622. gadā. Izteiksmīga ir kapa plāksne Jāņa baznīcas mācītājam Gregorijam Baueram 16. gadsimta pirmajā pusē (*Monumente*, I, 27). Daudzi kapakmeņi un vispār baznīcu interjers 18. gadsimta nogalē un 19. gadsimta sākumā tiek izpostīti pārprastu Apgaismības ideālu un racionālisma vārdā.

Rīgai, Rēvelei, Tērbatai, Pērnavai un citām Livonijas pilsētām daudz strādājuši dažādo vācu Hanzas pilsētu (sevišķi Lībekas) zeltkaļi, arī Nirnbergas, Augsburgas un citu vācu pilsētu meistari. Pašā Rīgā pirmā zeltkaļu amata šrāga apstiprināta jau 1360. gadā, un 1542. gadā izdotajos noteikumos lasām, ka zelta un sudraba darinājumiem Rīgā bijušas augstas prasības, tādas pašas, kādas tās bija Ķelnē un Lībekā. Sākot ar 15. gadsimtu, zeltkaļu izstrādājumus sāk arī zīmogot. Žēl, ka daudz no šī laikmeta darbiem gājis zudumā, un tagad mēs spriežam no fragmentiem par veselo. Ir reizēm skumji un savādi, ka, piemēram, daļu no kādreiz Rīgas melngalvjiem piederējušajiem sudraba traukiem mēs varam šobrīd skatīt tikai Brēmenē. Arī J. K. Broce dažādos aspektos (*Monumente*, VII, 104, 105) pārzīmējis Rīgas melngalvjiem veidoto Svētā Jura statueti, kur tas redzams, stāvot uz uzvarētā pūķa. Statueti pēc H. Heides meta 1507. gadā Rīgas melngalvjiem darinājis Lībekas meistars B. Heinemans. Kopš 1939. gada šis darbs vairs nav Latvijā. Rīgā vairs nav arī biķera, ko 1580. gadā veidojis Rīgas zeltkaļu meistars Tomass Smole. 17. gadsimtā tas piederējis zviedru draudzei Rīgas Jēkaba baznīcā (*Monumente*, X, 60). Rundāles pils muzeja 1991. gadā izdotajā katalogā pieminēti vairāki Hansa Unava (1553–1586) veidoti kausi. Gandrīz vienlaikus ar Rīgu (1542) zeltkaļu amata šrāgas apstiprina Rēvelē (1537), un arī te būtu vēlams īpašs šo abu pilsētu produkcijas salīdzinājums.

Iecienīti Rīgā un arī pārējā Livonijā bijuši alvas lējēji jeb tā sauktie kannu lējēji. Alvas lējēji bijuši Rīgā jau 13. gadsimtā, un ne tikai Rīgā, bet visā Baltijas jūras reģionā populāras bijušas tā dēvētās Hanzas kannas. Par alvas lējēju un reizē dzejnieku Burkardu Valdisu jau runājām. Viņa māceklis Ciriaks Klints šim amatam ziedo veselus 52 gadus (1540–1592). Daži no viņa darinājumiem saglabājušies. No 1591. līdz 1626. gadam alvas lējēju cunftes vecākais ir Gideons Rīders.

Starp baznīcas zvanu, kroņlukturu un lielgabalu lējējiem jau 14. gadsimta beigās Rīgā minēts kāds Johanness Klockengitter (zvanu lējējs). Rīgas pilsētas lietuve pirmo reizi dokumentāri fiksēta 1588. gadā. Iespējams, ka tā pastāvējusi jau agrāk.

187. att. **K. Celtiss pasniedz Saksijas kūrfirstam Fridriham pirmās vācu viduslaiku dzejnieces Rosvitas no Gandersheimas darbu pirmizdevumu (1501)**

188. att. **Viens no izcilākajiem vācu humānistiem Konrāds Celtiss (1459–1508)**

Rīga zvanus lējusi arī Kurzemei, tāpat Igaunijas pilsētām, piemēram, no 1524. līdz 1529. gadam divi zvani lieti Jaunajai Pērnavai. Bet pašai Rīgai nereti zvanus lējuši pazīstami Lībekas meistari, piemēram, Matiass Benings (no 1588. līdz 1599. g.).

Pazīstamākie Rīgas pilsētas lējēji 16. gadsimtā bijuši: Josts Munsters (1522), Hanss Skote (1535), Mihaels Baiers (1561–1581), Hanss Meiers (1583–1610), Francis Egerts (1596–1601). Zvani lieti, domājams, arī Jelgavā, Liepājā. Hercogs Jēkabs 17. gadsimta vidū iekārto metāllietuvi Baldonē. Rīgas zvanu lējēji dažus zvanus lējuši arī Krievijai (Polockai, Pleskavai). Zvani lieti Kurzemes, Zemgales un Vidzemes lauku baznīcām. Zvanu metāls (bronza) it kā atļauj lielu iztēles brīvību, bet lējējiem galvenokārt jārēķinās ar zvanu akustiku.

Zvanu uzraksti visbiežāk atrodami uz zvanu kakla; figurālu izciļņu greznojumus lietoja samērā reti. Uz kāda vēlāk Doma muzejā nonākušā galda zvana tēlots Orfejs, bet pilsētas ģerbonis un apustulis Pāvils redzams uz Pētera baznīcas zvana (1585), Dievmāte Marija – uz Rīgas Doma baznīcas zvana (1596). Hanss Meiers 1596. gadā lej arī septiņžuburu lukturi Pētera baznīcai. Franča Egerta Doma baznīcai lietajā zvanā (1596) skatāms mazais Rīgas ģerbonis. Metālu zvanu liešanai Rīga iegādājās gan Lībekā, gan citās Ziemeļvācijas pilsētās; tā sauktajos zviedru laikos (1621–1710) to ieguva arī no Zviedrijas kalnraktuvēm. Uzraksti uz baznīcu

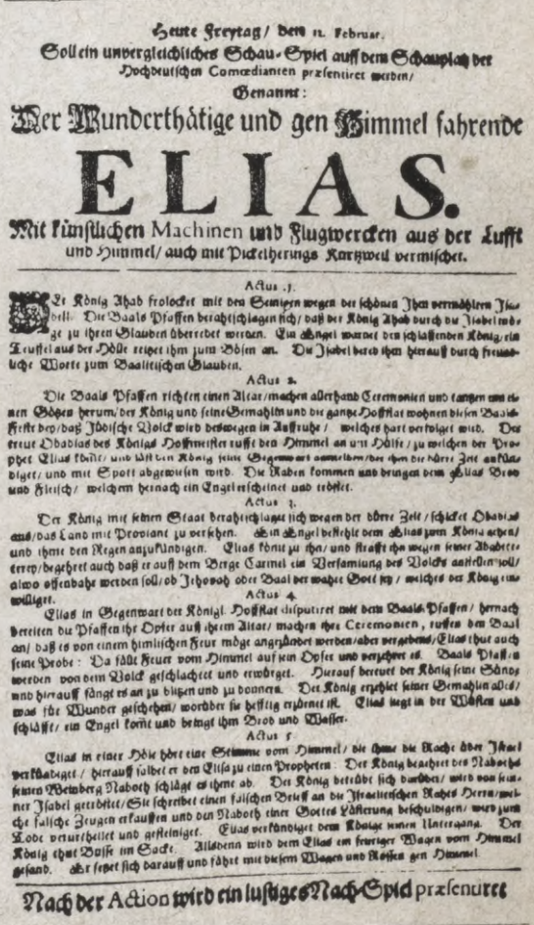
Heute Freytag/ den 11. Februar.
Soll ein unvergleichliches Schau-Spiel auff dem Schauplatz der Hochteutschen Comœdianten præsentiret werden/
Genannt:
Der Wunderthätige und gen Himmel fahrende
ELIAS.
Mit künstlichen Machinen und Flugwercken aus der Lufft und Himmel/ auch mit Pickelherings Kurtzweil vermischet.

Actus 1.

Actus 2.

Actus 3.

Actus 4.

Actus 5.

Nach der Action wird ein lustiges Nach-Spiel præsentiret

189. att. **Vecākā saglabājusies teātra programma Lībekā (1697)**

190. att. **Viens no Hansa Holbeina Jaunākā agrinajiem zīmējumiem (ap 1517–1520). Cūkgans vai arī pazudušā dēla motīvs. Zināma radniecība ar B. Valdisa līdzību par pazudušo dēlu (1527)**

zvaniem līdz pat 15. gadsimta beigām bijuši latīņu valodā, vēlāk arī lejasvācu un augšvācu valodā. 15. un 16. gadsimtā šie teksti parasti slavē Dieva godību, bet 17. gadsimtā parādās arī zvanu dāvinātāju tieksme redzēt savus nopelnus iemūžinātus metālā. Uz kāda 1509. gadā Pētera baznīcai lietā zvana ticis piesaukts Svētais Blāzijs, lai tas pasargā pilsētu no plūdiem, mēra un krievu iebrukuma.

Kara gados reizēm zvani pārkalti lielgabalos, bet bieži arī aizvesti kā kara laupījums uz iekarotāju zemēm. Dažkārt zvani, lai tos paslēptu, nogremdēti upēs, ezeros, ierakti zemē, pēc tam gan ne vienmēr vairs atrasti.

Ar zvanu lējējiem saistāma arī lielgabalu vai dižgabalu tapšana, un, piemēram, Hanss Meiers lējis gan zvanus, gan lielgabalus. Lielgabali Rīgas nocietinājumu torņos bijuši jau 15. gadsimtā. Uz dažiem lielgabaliem redzams to lējēju portrets; tāds, piemēram, ir Hansa Meiera krūšutēls uz viņa 1600. gadā veidotā lielgabala, kas vēlāk atradies Doma baznīcas krusteja. Lielgabalos pārlieti ne tikai zvani; tā tas pēc reformācijas uzvaras Rīgā noticis arī ar kādreizējā arhibīskapa Jaspera Lindes pieminekli.

Lielgabaliem ir zīmīgi nosaukumi; tā 1535. gadā tapis «Stiprais Simsons». No 12 Hansa Meiera lietajiem lielgabaliem kādam ir visai mīlīgs nosaukums «Kaķītis» (1568). Uz «Kaķīša» stobra ir Rīgas ģerbonis un attēls, kur redzams, kā kaķis plosa peli. Lielgabalam «Saturns» ir devīze «Es esmu Saturns, es apriju bērnus, šturmēju cietokšņus, aizsargāju savu ligzdu, mani atlējis Hanss Meiers Rīgā

191. att. **Leipcigas jaunava. 16. gs. gravīra**

192. att. **Pārrakstītāja darbnīca. 16. gs. sākuma gravīra**

1600. gadā». Nosaukumi ir visai dažādi, piemēram, «Marss» (1586), «Piekūns» (1598), «Evaņģēlists Jānis» (1600). Daļu no šiem lielgabaliem savā laikā vēl skatījies J. K. Broce un pārzīmējis ar saviem komentāriem krājumā «*Monumente*». Daži Rīgas zvanu un lielgabalu lējēji bijuši slaveni arī ārpus Rīgas. Hansa Meiera darbu turpina viņa trīs dēli: Jirgens, Gerts un Hanss. Gerts Meiers kļūst par Stokholmas lietuves vadītāju.

Kā kalta nauda senajā Rīgā, stāsta Kristīnes Ducmanes un Evalda Vēciņa grāmata «Nauda Latvijā» (Rīgā, 1995). Jau J. K. Broce devis Rīgā 16. gadsimtā kalto monētu sarakstu (*Monumente*, II, 219). 16. gadsimtā veidojas naudas kalēju jeb monētu meistaru dinastijas, jo blakus Tomasam Rammam redz Kristoferu Rammu, blakus Martenam Vulfam Heinrihu Vulfu. Arhibīskaps (1509–1524) Jaspers Linde par savu monētu meistaru pieņēmis Albrehtu Vildenu (*Wylden*). Uz monētām, ko arhibīskaps licis kalt kopā ar Livonijas ordeņa mestru, redzams gan arhibīskapa simbols (liepa), gan lielais ordeņa krusts un uzraksts: *Moneta Archiepiscopi et Magistri Livoniae*. Bet reversā attēlota Svētā Jaunava Marija ar Kristus

In dem Dritten Teil wird angezeiget vnd beschrieben von abnemen/ blödigkeit/ schwacheit/ dunckel vnd trübheit des Gesichtes / Auch wie man sich vor den Prillen vnd Augengleſern bewaren vnd enthalten möge / Item wie man sich von den Prillen vnd Augengleſern entwehnen vnd abſtehen ſölle.

193. att. **Sirmgalvis ar acenēm. Attēls no 1583. gadā Drēzdenē izdotas medicīnas grāmatas**

194. att. **Norvēģu studenta Kristofera Hjorta (*Cervinus*) ieraksts un zīmējums studiju biedra Nilsa Krāga albumā Vitenbergas universitātē (1592)**

195. att. **Franču renesanses «Stundu grāmata», kur Sv. Marks tēlots kā pārrakstītājs, kas tikko uzasinājis spalvu un to vēl pārbauda pirms mērkšanas tintes pudelē**

bērniņu uz kreisās rokas. Nākamais arhibīskaps (1524–1527) Johans Blankenfelds kalis monētas tikai Tērbatā, jo ar Rīgu tam bijušas saspīlētas attiecības. Arī viņa sekotājam arhibīskapam (1528–1539) Tomasam Šeningam nav neko veicies, un viņš naudas kaltuvi ierīko Koknesē. Toties atkal rosīgs monētu kalšanas veicinātājs ir pēdējais Rīgas katoļu virsbīskaps (1539–1563) Brandenburgas markgrāfs Vilhelms. Rīgas monētas atrodamas ne tikai Rīgas muzejos. V. fon Pletenberga dālderis ar paša ordeņa mestra attēlu, piemēram, skatāms Hamburgas vēstures muzeja monētu kolekcijā.

16. gadsimts ir personības atraisīšanās gadsimts. Tā nogalē arī Rīgā jau izceļas konkrētas personas, piemēram, Rīgas rātskungs birģermeistars burggrāfs Nikolajs Eke. Ar N. Ekes vārdu saistīts vēlāk dibinātais Ekes konvents. Viņa slavai jau kalta atsevišķa medaļa. Viņa pretrunīgais un nebūt ne viennozīmīgais mūžs noslēdzas 1623. gadā.

Par sava laika kultūru stāsta arī tādi šķietami sīki atradumi kā 16. gadsimta rakstāmā grifele, šaha figūriņa, kas atrasta Livonijas ordeņa pilī Cēsīs. Dažādu spēļu ziņā ordeņa brāļiem bija stingri ierobežojumi, bet šaha spēle arī viņiem bija atļauta.

Lai arī pati Rīga un Livonija 16. gadsimtā Eiropai vēl samērā maz pazīstama, Eiropā jau labi zināmi bijuši rīdzinieču tērpi, jo tie parādās vairākos izdevumos. Turklāt ir redzami dažādu sabiedrības

slāņu apģērbi, pārsvarā gan pārstāvētas Rīgas patricietes, bet vēlāk arī ierindas pilsoņu sievas, kalpones, arī latviešu zemnieces. No ievērojamiem mākslinieciem pirmais rīdzinieču un citu Livonijas dāmu tērpiem uzmanību pievērsis vācu gleznotājs un grafiķis Albrehts Dīrers (1471–1528). Strīdīgs palicis jautājums, kur viņš tam guvis pirmparaugu. Domājams, ka tas noticis viņa Nīderlandes ceļojuma laikā (1521), jo pats Rīgā A. Dīrers nav bijis. Šie tērpu zīmējumi tagad glabājas Parīzē, Luvrā, tā dēvētajā

Von Reinicken Fuchß.

Ander Theyl des Buchs

Schimpff vnd Ernst/welches nicht weniger kurtzweilig denn Centum Nouella/Esopus/ Eulenspiegel/ Alte weisen/ Weise Meyster/ vnd alle andere kurtzweilige Bücher/ Aber zulernen Weißheyt vnd verstand/ weit nützlicher vnd besser.

Wie auß der Vorrede zuuernemen ist.

Heinrich Stiebe

Gedruckt zu Franckfurt am Mayn/ bey Dauid Zepheln/ Im Jar/ M. D. LXII.

Cum Gratia & Priuilegio Imperiali inouo.

196. att. **Populārās grāmatas par Lapsu Kūmiņu izdevums Frankfurtē pie Mainas (1562)**

197. att. **H. Veigela kokgriezums, kam par paraugu bijis A. Dīrera zīmējums. J.K. Broces pārzīmējums**

Rotšildu kolekcijā. Kolorētie tērpu zīmējumi rāda dažādu kārtu sievietes. Kāda zīmējuma stūrī A. Dīrera iniciāļi un ar viņa roku rakstīta piezīme: «Tā tērpjas bagātas dāmas Livonijā.»

Uzmanību livonietēm pievērsis Hanss Veigels savā 1577. gadā Nirnbergā izdotajā tērpu grāmatā «*Habitus praecipuorum populorum*». Paraugs viņam, redzams, bijuši A. Dīrera zīmējumi. Šos H. Veigela zīmējumus savukārt pārzīmējis J. K. Broce (*Monumente*, IX, 202, 203). Livonietes skatāmas Abrahama de Bruina Ķelnē (1577) un Antverpenē (1581) izdotajās gravīru grāmatās, kur redzamas gan pilsētnieces, gan laucinieces. Populārs vācu grafiķis 16. gadsimta otrajā pusē ir Josts Amans (1539–1591), kurš savā tērpu grāmatā, kas iznāk 1586. gadā Frankfurtē pie Mainas, nav aizmirsis arī daiļās livonietes. Livonijas sievietes attēlojuši arī

198. att. **Burvju mākslinieki ceļā. Braunšveiga (ap 1450)**

199. att. **Aicinājums uz garīga satura teātra izrādi Rostokā 1520. gadā (lejasvācu valodā)**

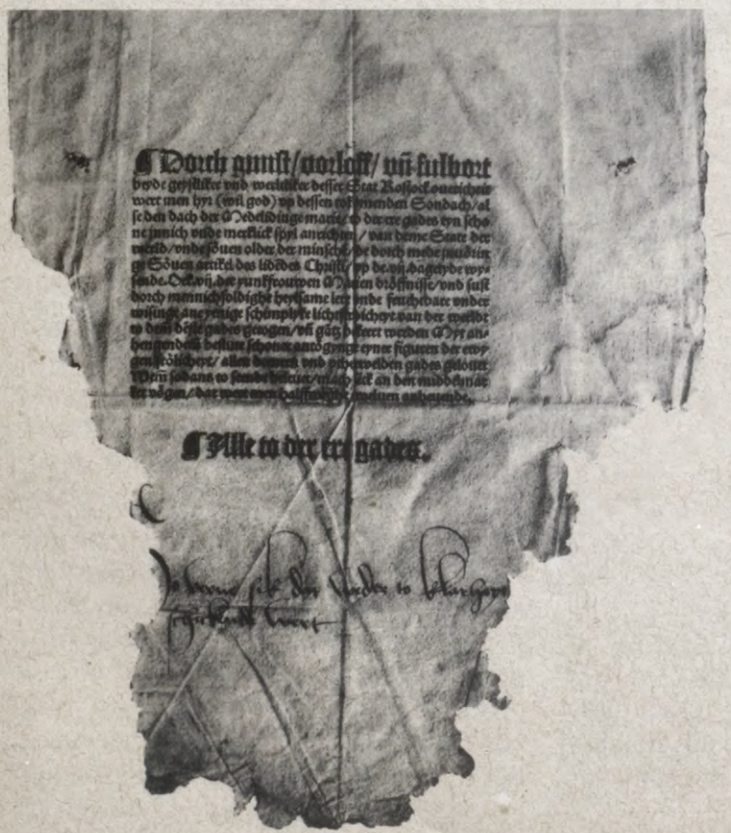

vairāki Itālijas mākslinieki – Bartolomeo Grasi, kura albums iznāk Romā 1585. gadā, tāpat Čezare Večellio ar savu 1590. gadā izdoto grāmatu. Livonijas dāmu tērpi tātad jau 16. gadsimtā piesaistījuši Eiropas mākslinieku un līdz ar to Eiropas sabiedrības uzmanību.

Tēlotājai mākslai reformācija Rīgā jaunus impulsus nedeva, bet ar mūziku ir citādi. Arī luterticības liturģijā mūzikai ierādīta ievērojama loma, un pirmo evaņģēlisko dziesmu grāmatu Rīgai drukā Rostokā jau 1530. gadā, atkārtoti 1537. gadā, tad daudzkārt Lībekā un visbeidzot 1588. gadā jau Rīgā (tā gan nav saglabājusies). Toties ir eksemplārs no Rīgā 1592. gadā iespiestās «*Korte Ordeninge*» ar tai pievienotajām dziesmām. Titullapa rāda ķēniņu Dāvidu, spēlējot arfu. Rīgas dziesmu grāmatas bijušas populāras arī Vācijā. Tanī pašā 1592. gadā N. Mollīns galvenokārt Rīgas Domskolas vajadzībām izdod latīnisko «*Antiphonae et responsoria*», bet 1596. gadā iznāk psalmi un garīgās dziesmas, kas nav bijušas iespiestas 1592. gada izdevumā (*Etlike Psalmen unde Geistlike Leder, so in der Rigeschen Ordeninge nicht gedrücket syn*). Titullapā ir vinjete ar eņģeļa galviņu.

Rīgas pilsētā, protams, bijuši arī tā sauktie pilsētas muzikanti. Labāki vai sliktāki, kā nu kuru reizi, tāpat arī baznīcu ērģelnieki. Mums svarīgāki ir Rīgas Domskolas dziedāšanas skolotāji – kantori. Rīgas Doma ejā kādreiz atradusies no koka darinātā Domskolas kantora (1585–1602) Johana Nobija epitāfija. Tajā apgalvots, ka visi viņa labākie skolnieki pratuši skaisti dziedāt.

Vēl nozīmīgāks par J. Nobiju bijis Rīgas Domskolas kantors (1582–1585) Pauls Bucēnuss, kurš 1586. gadā miris. Biogrāfiskās ziņas par viņu visai trūcīgas. Liekas, ka viņš nācis no Brandenburgas novada Vācijā. Viņš ir dižo mūziķu Palestrīnas un Orlando Laso laikabiedrs. P. Bucēnuss strādā Rīgā, kas jau tolaik ir Polijas karaļa protektorātā, bet viņa rakstītā baznīcas mūzika domāta protestantiskās Rīgas liturģijai. Kādai viņa

200. att. **Braunšveigas galma kapelmeistara Mihaela Pretorija kompoziciju izdevums Helmštetē (1607)**

kompozīcijai gan bijis veltījums: *Vivat Stephanus Rex Poloniae, pater Patriae* (Lai dzīvo Polijas valdnieks Stefans, tēvijas tēvs). Bet šādi komplimenti jau lietas būtību nemaina. Kad Stefans Batorijs 1582. gadā apmeklēja Rīgu, viņam galvu cieņā nolieca daudzi Rīgas patricieši – luterāņi.

Muzikoloģe Ilona Breģe konstatējusi LAB divus P. Bucēnusa kompozīciju rokrakstus: sešbalsīgo «*Passio Domini*» (*in usum ecclesiae Rigensis*) un ap 1583. gadu tapušo vienbalsīgo «*Sacra aliquot cantiones*». Viņam it kā pavisam bijušas 24 mesas, un Berlīnes Valsts bibliotēkā pirms Otrā pasaules kara atradušās trīs no tām. Viņa mesās pārsvarā vēl latīņu teksts, bet tur ir arī iestarpinājumi vācu valodā. P. Bucēnusa Mateja pasijas teksts pirms kara glabājies Breslavā, un kāds noraksts no tās atsūtīts arī Rīgai. P. Bucēnuss, redzams, labi pratis latīņu valodu un varējis ar tekstu brīvi operēt. Strādājot Rīgā, viņš savas kompozīcijas veltījis Rīgas patriciešiem, rātes locekļiem, luterāņu mācītājiem, piemēram, Nikolajam Ekem, Johanam Tastijam, Gothardam Velingam, Laurencijam Lemhenam, Georgam Plīnijam un vēl citiem. Rīgas Senās mūzikas centrs 1995. gadā izdevis viņa 1578. gadā sacerēto «*Passio Domini Nostri Jesu Christi*».

Gadsimta sākums Rīgā vēl ir katoļticības laikmets, un arī gadsimta beigās, Polijas karaļa protežēts, katolicisms cenšas te atgūt kādreizējās pozīcijas. Katoļu arhibīskaps Tomass Šenings bijis liels mūzikas draugs un arī pats muzicējis. Starp Rīgas jezuītu kolēģijas materiāliem, kas, sākoties zviedru laikiem (1621), aizvesti no Rīgas uz Upsalu, bijuši vairāki Orlando Laso kompozīciju noraksti. Tātad Rīga arī mūzikas ziņā nav bijusi aizmirsta nomale.

Par dzeju 16. gadsimta Rīgā var runāt tikai nosacīti un fragmentāri. Ja tai pieskaita arī Rīgas dziesmu grāmatās publicēto garīgo dziesmu tekstus, tad savs pienesums te arī Rīgas luterāņu mācītājiem un Burkardam Valdisam. Dažas Rīgā sacerētās dziesmas bijušas tik populāras, ka tās vēlāk pārpublicētas Lībekas, Hamburgas, Cvikavas un vēl citu vācu pilsētu izdevumos.

Dzejas laukā spēkus vairākkārt izmēģinājis latviešu tēvreizes pierakstītājs Hanss Hāzentēters, sevišķi, sākoties Livonijas karam (1558). Ap 1563. gadu top viņa «Jaunā dziesma» (*Eyn neuwes lied*). Ar aicinājumu Rīgai turēties kara un posta gados starp 1567. un 1571. gadu tapusi viņa «*Eyn newes liedlein*», bet starp 1574. un 1577. gadu radusies viņa dziesma par Rīgas pilsētu (*Ein lied von der statt Riga*). Rīga esot daudziem tirgotājiem labi pazīstama pilsēta, tā atrodoties skaistā vietā un tur esot ērta osta. Pilsētu valdot gudra rāte, un tur esot vienprātība. Par to gan jāšaubās, jo jau 1584. gadā sākās Kalendāra nemieri. Analogi mudinājumi – turēties pret krievu uzbrukumu atrodami arī vairākos tālaika Rēveles literātu sacerējumos. Bet ir arī ironiski dzejojumi par Livonijas ordeni, kas nav pratis pasargāt valsti.

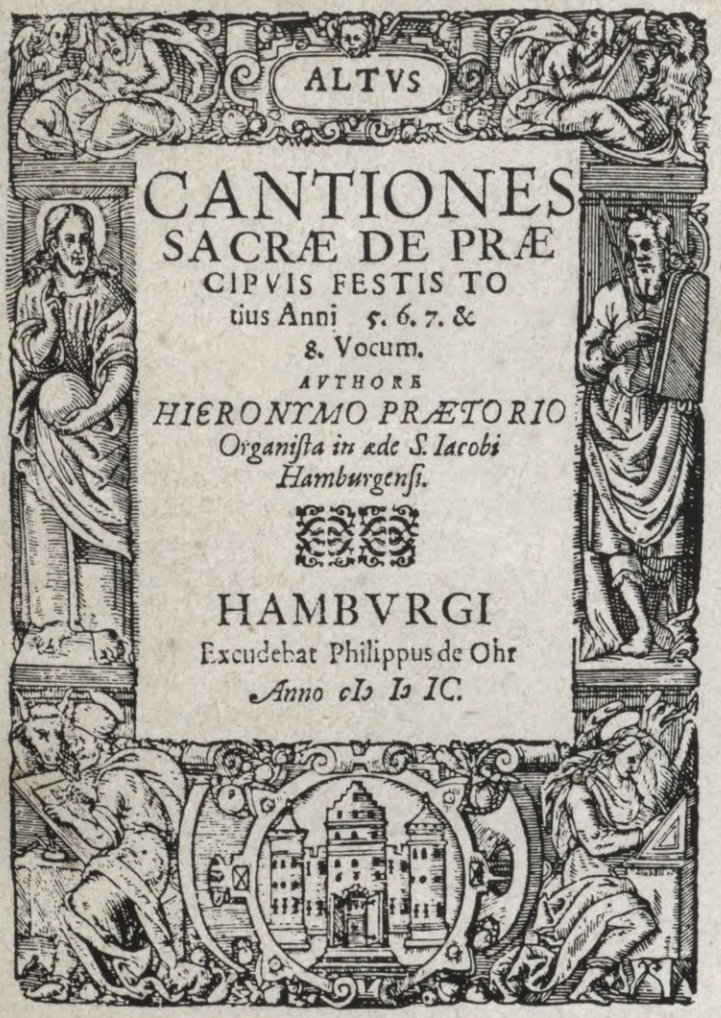
ALTVS

CANTIONES
SACRÆ DE PRÆ
CIPVIS FESTIS TO
tius Anni 5. 6. 7. &
8. Vocum.
AVTHORE
HIERONYMO PRÆTORIO
Organiſta in æde S. Iacobi
Hamburgenſi.

HAMBVRGI
Excudebat Philippus de Ohr
Anno cIↃ IↃ IC.

201. att. **Sv. Jēkaba baznīcas ērģelnieka Hieronima Pretorija baznīcas dziesmu krājums. Hamburgas 1599. gada izdevums**

Arī gadsimta nogalē starp Rīgas luterāņu mācītājiem minami vairāki autori. Tāds ir Pauls Oderborns ap 1591. gadu, kuram dzejas rindas parādās arī starp viņa četriem spredikļiem (*Vier Predigten*). Viņš min vairākus tekstus, kas kādreiz bijuši arhibīskapa pilī Raunā zem tur novietotajiem portretiem. Kāds vārdā nenosaukts autors ap 1590. gadu sacerējis pat Vidzemes zemniekiem veltītu dzejolīti (*Das alte auf unsere Undeutschen gedichtete Liedlein*). Karavadoni Georgu Fārensbahu 1594. gadā apdzied Rīgas humānists un dzejnieks Daniels Hermanis, bet Georgs Cīglers savā «*Weltspiegel*» (Pasaules spogulī) daudz citē antīkos autorus. Dzejiski iespraudumi atrodami S. Heninga hronikā, bet Morics Brandiss savā hronikā ap 1600. gadu apgalvo, ka Rīgu jau 1198. gadā sācis celt bīskaps Bertolds.

Dzejā reizēm izteikti nolādējumi grāmatu zagļiem, priekšraksti veselības saglabāšanai. Dzejā mēdza izteikt arī astroloģiskos laika pareģojumus. Dzejiski uzraksti bijuši uz zvaniem, lielgabaliem, dzeramiem kausiem. Uz Rīgas Doma ērģelēm bija lasāms, ka tās 1601./1602. gadā darinājis ar Dieva palīgu Jakobs Rābe. Īpaši būtu pētāmi kapakmeņu uzraksti un epitāfiju teksti, kas veltīti gan Rīgas patriciešiem, gan Kurzemes hercoga nama pārstāvjiem. Epitāfiju dzejā pats sev (!) jau savlaicīgi uzraksta Rīgas birģermeistars Francs Nīenstede. Dzejā mēdza izteikties studenti, kas atstāja kādu rindu draugu piemiņas albumos. Tādi atrodami, piemēram, studenta Kaspara Dreilinga albumā ap 1600. gadu. Bet tās ir tikai laicīgās dzejas drumslas, kas vēl neveido laicīgās dzejas vienlaidu plūdumu. Līdz tam vēl Rīgā tālu.

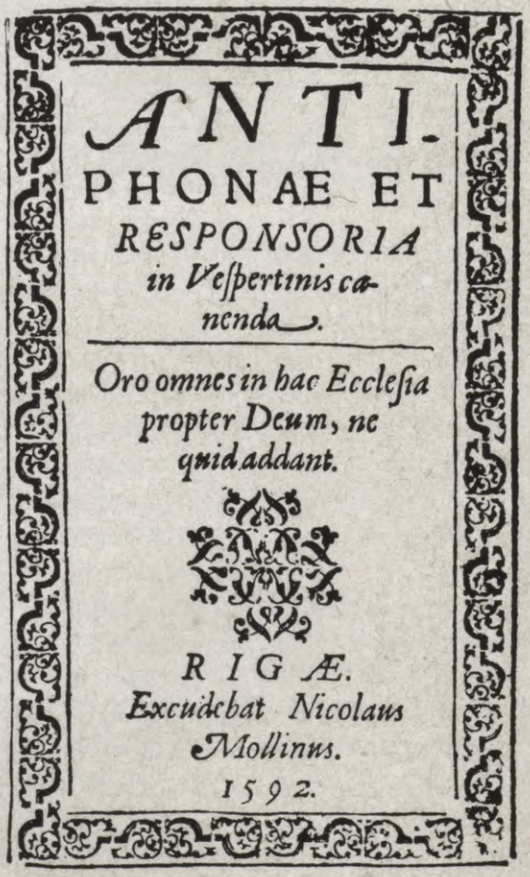
ANTI-
PHONAE ET
RESPONSORIA
in Veſpertinis ca-
nenda.

Oro omnes in hac Eccleſia
propter Deum, ne
quid addant.

RIGÆ.
Excudebat Nicolaus
Mollinus.
1592.

202. att. **N. Mollīna 1592. gadā Rīgā izdotās grāmatas «Antifons..» titullapa**

PIRMĀ RĪGAS TIPOGRĀFA NIKOLAUSA MOLLĪNA DARBĪBA (1588–1625)

«Viscentīgāki sargieties no viltus rakstiem, ķecerībām, paskvilām un citām nelietībām, lai kādos vārdos tās sauktos.»

(No Polijas karaļa Sigismunda III privilēģijas N. Mollīnam 1590. gadā)

Grāmatiespiešanas aizsākums ikvienā pilsētā ir ievērojams notikums, ko gan nepavada īpašas uzvaras fanfāras. Sākums reizēm ir necils, bet nozīme liela. Var vaicāt, kāpēc Rīgā pirmā tipogrāfija dibināta samērā vēlu (1588). Brīnums drīzāk, ka tas vispār notika, neraugoties uz Rīgas tolaik nedrošo politisko stāvokli, konfesionālo un sociālo spriedzi. Jo risks bija liels. Protams, agrāku spiestuves veidošanu aizkavēja arī universitātes un plašāka inteliģences slāņa trūkums Rīgā.

Arī Vācijā daudzās pilsētās grāmatas sāk iespiest tikai 16. gadsimtā. Minēsim Vitenbergu (1502), Frankfurti pie Oderas (1504), Braunšveigu (1509), Frankfurti pie Mainas (1513), Vormsu (1514), Halberštati (1520), Halli (1520), Cvikavu (1523), Drēzdeni (1524), Eizenahu (1524), Marburgu (1527), Berlīni (1541), Kēnigsbergu (1542), Bonnu (1543), Jēnu (1545), Dortmundi (1545), Hannoveri (1547), Diseldorfu (1561), Tornu (1568), Helmšteti (1579), Greifsvaldi (1581), Veimāru (1581), Brēmeni (1585).

Ir vesela virkne vācu pilsētu, kur grāmatas sāk iespiest tikai 17. gadsimtā. Var minēt Hildesheimu (1605), Goslāru (1607), Hemnicu (1610), Darmštati (1611), Osnabriku (1619), Štrālzundi (1628), Naumburgu (1629), Āheni (1634), Gotu (1646), Baireitu (1661), Brandenburgu (1665), Ķīli (1667), Fuldu (1669), Zēsti (1673), Getingeni (1683), Desavu (1696). Vēlāk nekā Rīgā grāmatas top mūsu kaimiņu pilsētās Tērbatā (1631), Rēvelē (1634), bet Kristiānijā, tagadējā Oslo, tikai 1643. gadā.

Pirmais Rīgas tipogrāfs, no Antverpenes nākušais Nikolauss Mollīns (ap 1550–1625) savas darbības laikā Rīgā devis ap 180 iespieddarbu. Strādājot pie grāmatas par N. Mollīnu pirms gadiem 15 (*O. Zanders*. Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. Rīga, 1988, 173 lappuses), diemžēl nebija iespēju izmantot Nīderlandes arhīvus. Tikai pieņēmuma līmenī tika izteikta doma, ka N. Mollīns ir no Nīderlandes uz Rīgu reliģisko vajāšanu dēļ pārcēlies protestants, ka viņš bijis tipogrāfs jau Antverpenē un, iespējams, pat sadarbojies ar slaveno K. Plantēnu. Kaut kādu neprašu vai iesācēju diez vai rīdzinieki būtu pieņēmuši.

Teikto vēlāk apstiprinājis holandiešu pētnieka Paula Valkema Blova 1992. gadā publicētais raksts «Nikolausa Mollīna Antverpenes gadi (1579–1586)», ar ko bija iespēja iepazīties, pateicoties trimdas latviešu cilmes bibliotekāres Vilmas Kalniņas tulkojumam. Meklēdams materiālus Antverpenes, Gentes, Briges, Hāgas, Amsterdamas un vēl citos arhīvos, holandiešu zinātnieks noskaidrojis dažus faktus N. Mollīna biogrāfijā, kā arī viņa darbības rezultātus Antverpenē, kas līdz spāņu iebrukumam 1585. gadā bija izcils Eiropas grāmatniecības un kultūras centrs. Joprojām gan nav precīzi zināms N. Mollīna dzimšanas gads. Viņš bijis

203. att. **Rīgas panorāma 16. un 17. gs. mijā. Priekšplānā nerrs sarunājas ar kādu pilsoni**

kokgriezēja un tipogrāfa Jana Mollīna dēls, kurš Antverpenē apmeties ap 1551. gadu. Iespiedējs un kokgriezējs bijis arī N. Mollīna brālis; Mollīns, seniors, piemēram, iespiedis Brabantes grāfistes vēsturi, tāpat sīkākus iespieddarbus. Domājams, ka tipogrāfa amatu N. Mollīns vispirms apguvis pie tēva.

Jau 1575. gadā N. Mollīnu uzņem Antverpenes Svētā Lūkas ģildē. No 1573. līdz 1575. gadam viņš strādā K. Plantēna firmā, bet 1576. gadā pēc tēva nāves sāk patstāvīgu darbību. Par laika posmu līdz 1579. gadam gan trūkst jebkādu ziņu. Pēc Antverpenes krišanas spāņu rokās N. Mollīns pārbrauc uz Ziemeļnīderlandi, kur kādu laiku ir tipogrāfs Dordrehtā.

N. Mollīns strādājis gan ar savas firmas zīmi, gan arī iespiedis grāmatas citiem izdevējiem. Daļa no šiem iespieddarbiem vēl atrodami Holandes un Beļģijas arhīvos. N. Mollīns nav vairījies no dažāda tipa iespieddarbiem, ko apliecina arī viņa vēlākā darbība Rīgā, tie lielākoties ir neliela apjoma. Bet 1580. gadā viņš iespiedis arī antīkās pasaules vēsturnieka Josēfa Flāvija plašo darbu par ebreju tautas vēsturi. Daļu tipogrāfijas tehnikas, tāpat dažādās kokgriezuma vinjetes N. Mollīns mantojis no tēva, un tas lieti varēja vēlāk noderēt arī Rīgā. Tiktāl par gadiem Nīderlandē.

Grāmatiespiešanas aizsākums kādā pilsētā liecina par tās kultūras briedumu. Šo procesu var aizkavēt gan objektīvi, gan subjektīvi apstākļi. N. Mollīns, protams, bija vidusmēra ierindas tipogrāfs, ko grūti salīdzināt ar Plantēnu, Elzevīriem vai citiem šī aroda izcilajiem pārstāvjiem. Viņa attēls nav skatāms ne gravīrās, ne gleznās, par viņu klusē vēsturiskās hronikas. Bet Rīgai viņa vārds ir

CHRISTOPHORVS PLANTINVS,
TVRONENSIS.

Qui Plantine bonas hoc tempore iuſerat artes
Creſcere, te iuſſit præla parare Deus.
Omnia χρῆσα, inquit, doctorum ſcripta manebunt,
Hæc pius excudat dummodò Chriſtophorus.

204. att. **Slavenais Antverpenes tipogrāfs Kristofs Plantēns (1572)**

izcili svarīgs un nozīmīgs. Pateicoties viņam, tolaik vēl visai merkantilajā ostas pilsētā Rīgā vairojās kultūras vērtības. Viņš darbojies poļu–zviedru kara laikā, kad bieži pilsētu apdraud militāra blokāde, valda kara posts, bads, mēris, stihiskas nelaimes.

Arhīva materiālu par Rīgas grāmatniecību līdz 1646. gadam nav daudz. N. Mollīna saglabāto iespieddarbu skaitu mazinājuši pēdējie divi pasaules kari. Bet šajos sējumos reizēm iepresēti grāmatu toreizējo īpašnieku iniciāļi, piemēram, GNR – Georgs Neiners no Rīgas (*Rigensis*).

N. Mollīna laikmets visos aspektos ir sarežģīts un pretrunīgs. Čehu pedagogs un apgaismotājs Jans Amoss Komenskis 1623. gadā izdevis grāmatu «Pasaules labirints». Tik sarežģīta šķiet toreizējā pasaule. 1618. gadā sācies Trīsdesmitgadu karš, kas nelabvēlīgi ietekmē uz ilgu laiku visu Vācijas grāmatniecību un kultūru. Politiskā ziņā Rīgai tolaik liela līdzība ar seno Dancigu: luterāniska pilsēta katoliskās Polijas protektorātā. Kādā Rubensa gleznā skatāms, ka tirdzniecības dievs Merkurs pamet bēdu piemeklēto Antverpeni. Kara likstu rezultātā tāds liktenis varēja būt arī Rīgai.

Rīgas maģistrātam 16. gadsimta otrajā pusē patstāvīgas tipogrāfijas organizēšana Rīgā kļūst par aktuālu uzdevumu, jo pilsētai vairs nepietiek ar citur tai iespiestajām grāmatām. Bez tam tipogrāfijas dibināšanas iniciatīva draud pāriet rosīgā pāvesta legāta Antonio Posevīno rokās, kuram nodoms iekārtot katoļu rakstu spiestuves ne tikai Viļņā, bet arī Rīgā un vēl citās Livonijas pilsētās.

Domājams, ka N. Mollīnu uz Rīgu aicinājis pilsētas uzdevumā rātes virssekretārs, vēlāk sindiks Dāvids Hilhens, kuram draugi ne tikai Krakovā un Viļņā, bet arī Antverpenē, Rostokā un citās Vācijas pilsētās, jo viņš pats studējis vairākās Eiropas universitātēs. D. Hilhenam ir labas attiecības ar Polijas kancleru Janu Zamoiski, D. Hilhena sievastēvs ir Rīgas birģermeistars Francs Nīenstede, ap D. Hilhenu pulcējas Rīgas inteliģence, ieskaitot tipogrāfu N. Mollīnu. D. Hilhens rūpējas par tipogrāfijas iekārtošanu, cenšas jau pašā sākumā tipogrāfam panākt Rīgas rātes un Polijas karaļa privilēģiju. Viņš arī pats ir visai ražīgs N. Mollīna autors.

N. Mollīns Rīgā ieradies vai nu 1587. gada beigās, vai arī 1588. gada agrā pavasarī, kad Rīgā vēl nav norimis Kalendāra nemieru saceltais viļņojums. Pat daba tolaik, kā savā hronikā vēsta Hamburgas matemātiķis un teologs Nikolajs Helduaders, bijusi visai neviesmīlīga: pastāvīgas lietavas un postošas vētras, kas sagāž mājas, baznīcu torņus, pārrauj aizsprostus. Ir sava veida paradokss, ka no pirmajiem diviem protestanta N. Mollīna Rīgā iespiestajiem darbiem viens ir panegiriks katoļu nometnei – Polijas karalim Sigismundam III un kancleram Janam Zamoiskim. Runa ir par vēl tagad LAB saglabāto Anselma Bocija apsveikuma dzejoli latīņu valodā «*Carmen gratulatorium*». Te piepildās izteiciens: dod Dievam, kas Dieva, un ķeizaram, kas ķeizaram pienākas.

205. att. **Grāmatu iespiedējs. Josta Amana kokgriezums (1568)**

206. att. **Grāmatsējējs. Josta Amana kokgriezums (1568)**

Pēc diviem pārbaudes gadiem (1588, 1589) N. Mollīns ar 1590. gada 1. janvāri kļūst par pirmo un vienīgo Rīgas rātes privileģēto tipogrāfu un grāmatu izdevēju, baudot arī priekšrocības kā grāmatu tirgotājs. Tipogrāfijas iekārtu daļēji palīdz sagādāt pilsēta, jo viss taču jāsāk pilnīgi tukšā vietā. Kā atalgojumu tipogrāfs saņem no pilsētas 100 dālderus gadā, ir atbrīvots no dažādiem nodokļiem, 1594. gadā saņem arī 400 dālderu lielu aizdevumu, lai tipogrāfija nostiprinātos finansiāli.

Spiestuve un tipogrāfa dzīvoklis atradies Krāmu (Krāmeru) ielā. Uz sava rēķina N. Mollīnam jāpērk papīrs, jāalgo korektors tekstu salasīšanai latīņu, vācu un vēlāk arī latviešu valodā, tāpat jāalgo gravieris un grāmatu sējējs. N. Mollīnam bijušas divas grāmatu spiedes, kas atbilst tālaika ierindas tipogrāfa līmenim. N. Mollīna darbu kontrolē divi inspektori, tā sauktie drukātavas kungi no rātes locekļu vidus. Viens eksemplārs no katra iespieddarba jānodod rātei, un tā ir sava veida cenzūra. Rāte arī regulē pārdodamo grāmatu cenas. Tipogrāfam vispirms jāpilda amatpersonu un pilsētas mācītāju pasūtījumi, tāpat jāiespiež Rīgas Domskolai vajadzīgās grāmatas, un tikai tad viņš var domāt par citu autoru izvēli. 1597. gadā tipogrāfam atvēl brīvu dzīvokli, pilsētas rāte aizstāv viņu pret jezuītu kolēģijas uzbrukumiem, pārmetumiem Polijas galmā par to, ka N. Mollīns drukā luterāņu konfesijai atbilstošas grāmatas. Rīgā iebraukušie citzemju grāmatu tirgotāji drīkst tirgoties Rīgā tikai pāris nedēļas un arī tad ar ierobežotu grāmatu kontingentu.

Jau agri N. Mollīnam sākas konflikti ar Rīgas grāmatsējējiem, jo arī tie grib tirgoties ar pašu iesietām vai no ārzemēm ievestām grāmatām. Aizstāvēdama N. Mollīnu, Rīgas rāte 1592. gadā divreiz noraida grāmatsējēja Kristiana Šmita lūgumu dot arī viņam grāmattirdzniecības atļauju. Grāmatsējējs Kristians Ritavs pārdrukā Lībekā vairākus N. Mollīna iespieddarbus. Finansiālu grūtību dēļ tikai ar K. Ritava atbalstu N. Mollīns

207. att. **Gravieris. Josta Amana kokgriezums (1568)**

1625. gadā laiž klajā savu pēdējo grāmatu – Rīgas mācītāja Hermaņa Samsona plašo sprediķu krājumu: «Debesu dārgumu krātuve» (*Himlische Schatzkammer*).

No N. Mollīna iespieddarbiem saglabājusies apmēram puse. Kalendāriem taču vajadzēja iznākt katru gadu. Domājams, ka drukātas arī ābeces, rēķinu grāmatas, M. Lutera sastādītais katehisms, jo bez šādiem iespieddarbiem nav iedomājama protestantiskas pilsētas grāmatniecība. Visvairāk grāmatu iespiests īsi pirms poļu–zviedru kara 1599. gadā (16), kā arī 1619. gadā (14). Bet kara gados reizēm nav iznākusi neviena grāmata, piemēram, 1604. un 1606. gadā. N. Mollīns tātad vidēji izdevis 4–5 grāmatas gadā, un pārsvarā tie ir vietējo rīdzinieku vai citu Livonijas pilsētu autoru darbi.

No N. Mollīna iespieddarbiem 126 ir latīņu valodā, 48 vācu, 3 latviešu valodā un pa vienam zviedru un somu valodā. Laika posmā no 1588. līdz 1625. gadam arī Vācijā latīņu valodas īpatsvars vēl

208. att. **Papīra dzirnavas. Josta Amana kokgriezums (1568)**

209. att. **Grāmatsējējs. Josta Amana kokgriezums (1588)**

210. att. **Antverpenes tipogrāfs Kristofs Plantēns (1588)**

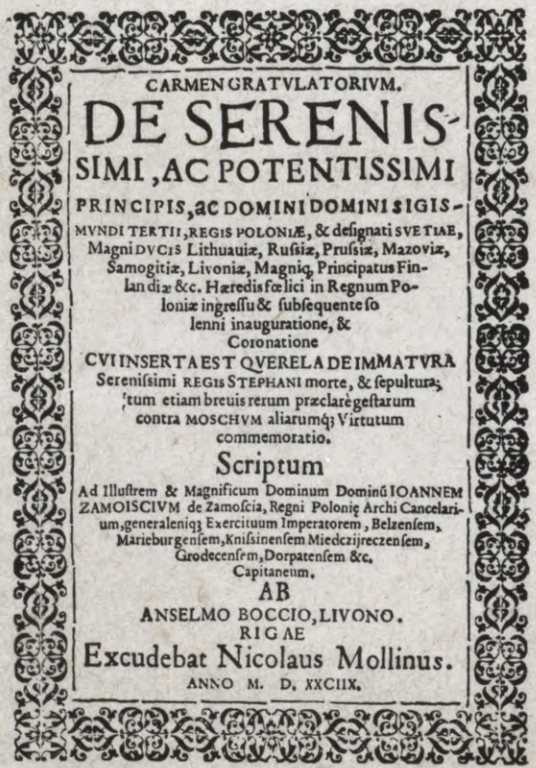
CARMEN GRATVLATORIVM.

DE SERENISSIMI, AC POTENTISSIMI

PRINCIPIS, AC DOMINI DOMINI SIGISMVNDI TERTII, REGIS POLONIÆ, & designati SVETIAE, Magni DVCIS Lithuaniæ, Russiæ, Prussiæ, Mazoviæ, Samogitiæ, Livoniæ, Magnique Principatus Finlandiæ &c. Hæredis fœlici in Regnum Poloniæ ingressu & subsequente solenni inauguratione, & Coronatione

CVI INSERTA EST QVERELA DE IMMATVRA Serenissimi REGIS STEPHANI morte, & sepultura; tum etiam breuis rerum præclarè gestarum contra MOSCHVM aliarumq; Virtutum commemoratio.

Scriptum

Ad Illustrem & Magnificum Dominum Dominũ IOANNEM ZAMOISCIVM de Zamoscia, Regni Poloniæ Archi Cancelarium, generalemq; Exercituum Imperatorem, Belzensem, Marieburgensem, Knisinensem Miedzirzeczensem, Grodecensem, Dorpatensem &c. Capitaneum.

AB

ANSELMO BOCCIO, LIVONO.

RIGAE

Excudebat Nicolaus Mollinus.

ANNO M. D. XXCIIX.

211. att. **Vecākais saglabājies N. Mollīna iespieddarbs Rīgā 1588. gadā – Anselma Bocija latiņu valodā sacerēts apsveikums Sigismundam III**

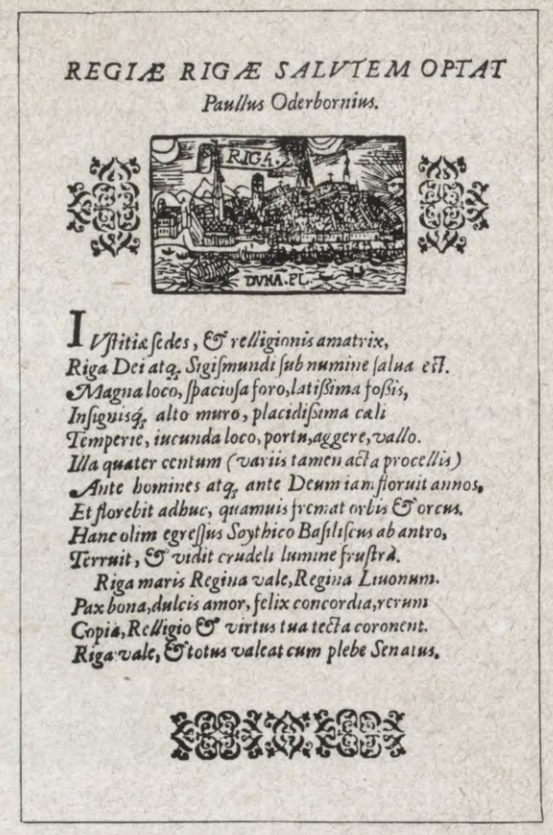
REGIÆ RIGÆ SALVTEM OPTAT

Paullus Oderbornius.

RIGA.

DVNA.FL.

IVstitiæ sedes, & religionis amatrix,
Riga Dei atq; Sigismundi sub numine salua est.
Magna loco, spaciosa foro, latissima fossis,
Insignisq; alto muro, placidissima cœli
Temperie, iucunda loco, portu, aggere, vallo.
Illa quater centum (variis tamen acta procellis)
Ante homines atq; ante Deum iam floruit annos.
Et florebit adhuc, quamuis fremat orbis & orcus.
Hanc olim egressus Scythico Basiliscus ab antro,
Terruit, & vidit crudeli lumine frustrà.
Riga maris Regina vale, Regina Liuonum.
Pax bona, dulcis amor, felix concordia, rerum
Copia, Religio & virtus tua tecta coronent.
Riga vale, & totus valeat cum plebe Senatus.

212. att. **Panorāma ar Rīgas siluetu. Lappuse no Rīgas mācītāja Paula Oderborna «Četriem spredikiem» (1591)**

visai liels (63%), jo tā joprojām ir galvenā Eiropas grāmatniecības un zinātnes valoda. N. Mollīna iespieddarbu iedalījums pēc satura var būt tikai aptuvens: kādi 42 pārstāv teoloģiju, 20 vēsturi, jurisprudenci, rātes rīkojumus, ap 15 ir filozofiska un pedagoģiska satura grāmatas, bet lielāko grupu (102) veido dažādi apsveikuma dzejoļi un citi sīkdarbi. Frankfurtes pie Mainas grāmatu mesas katalogā N. Mollīns parādās, sākot ar 1599. gadu, kad to pārstāv Georga Cīglera darbs «Pasaules spogulis». Dažas N. Mollīna grāmatas vēlāk pārdrukā Zviedrijā, arī Vācijā, piemēram, Vitenbergā 1622. gadā grāmatu par Rīgas aplenkšanu. Titullapas ir parasti barokāli pārblīvētas, un pat nelielām grāmatām ir garu garie veltījuma ievadi, jo bagāto Rīgas patriciešu dāvinājumi naudā ir parasti vienīgais autora honorārs. G. Cīglera teoloģiski ētiskajā un vēsturiskajā

traktātā «Par cilvēcisko lietu nepastāvību» (*De incertitudine rerum humanarum*), kas iznāk 1598. gadā, ir arī Rostokas profesora Dāvida Hitreja atzinības vārdi par šo grāmatu, un tas, protams, ceļ tās prestižu.

Tipogrāfijas iekārta sākumā bijusi visai pieticīga, piemēram, trūcis burtstabiņu citātu iespiešanai grieķu valodā, un tā izdevuma «Trīs runas» (*Orationes tres*) klajā laišana ieilgusi (1594–1597). Tikai daļai no N. Mollīna iespieddarbiem saglabājies sākotnējais iesējums. Izmantoti galvenokārt trīs burtu tipi: antīkva, kursīvs un fraktūra. Sākumā grūtības sagādājusi arī nošu iespiešana. Titullapas N. Mollīns reizēm mēģinājis iespiest vairākās krāsās, kā arī variēt burtu lielumu. 1591. gadā iespiestajiem P. Oderborna spredikiem jau pievienots iespiedkļūdu saraksts. Papīrs, liekas, ievests no ārzemēm, un uz tā visbiežāk sastopamās ūdenszīmes ir pilsētas vārti, tornis ar pusmēnesi, nerra cepure, kronis, lilija. Papīrs bijis izturīgs, jo N. Mollīna iespieddarbi labi saglabājušies vēl pēc 400 gadiem. Daži darbi drukāti uz pergamenta, piemēram, 1591. gadā iespiestais «Nolikums par aizbildņiem» (*Vormünder Ordnung*). Uz iespiedēju parasti norāda rindas titullapas apakšā «*Ex Officina Typographica Nicolai Mollini*», bet vācu vai latviešu izdevumiem «*Gedruckt in der Königlichen Seestatt in Riga Liefflandt bey Nicolaus Mollin*» (Iespiedis Nikolauss Mollīns karaliskajā piejūras pilsētā Rīgā). Nav ziņu par grāmatu metieniem un cenu.

213. att. **M. Mēnija sastādītais astroloģiskais prognostiks 1592. gadam. N. Mollīna iespieddarbs Rīgā**

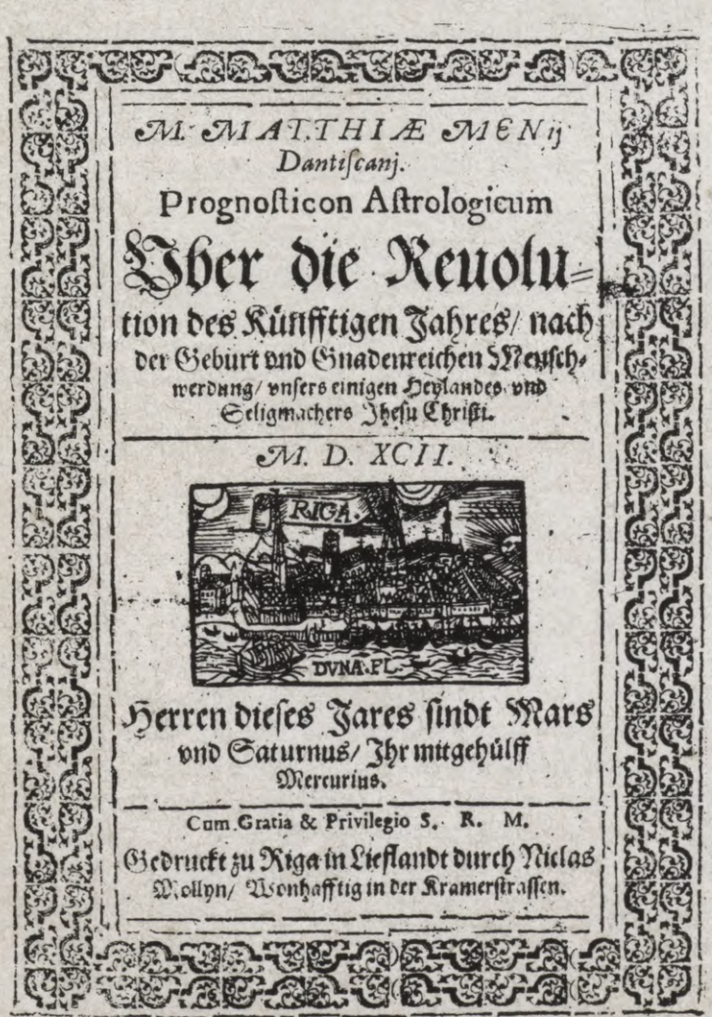
M. MATTHIÆ MENij
Dantiſcanj.
Prognoſticon Aſtrologicum
Vber die Reuolu-
tion des Künfftigen Jahres/ nach
der Geburt vnd Gnadenreichen Menſch-
werdung/ vnſers einigen Heylandes vnd
Seligmachers Jheſu Chriſti.
M. D. XCII.
RIGA
DVNA.FL
Herren dieſes Jares ſindt Mars
vnd Saturnus/ Jhr mitgehülff
Mercurius.
Cum Gratia & Privilegio S. R. M.
Gedruckt zu Riga in Liefflandt durch Niclas
Mollyn/ Wonhafftig in der Kramerſtraſſen.

N. Mollīnam, protams, nebija izcilu mākslinieku titullapu noformēšanai. Titullapas barokāli ornamentētas, te arī dažādi alegoriski motīvi. Ilustrācijām visbiežāk izmantots kokgriezums. N. Mollīna izdevumos daudz dažādu ģerboņu, tostarp Rīgas. Par ģerboņa elementiem izmantoti pilsētas mūri, torņi, vairogi. Visvairāk pilsētas vārtus no abām pusēm balsta lauvas, bet virs vārtiem sakrustotas pilsētas atslēgas.

Pirmā Rīgā iespiestā pilsētas panorāma domāta 1590. gada kalendāram. Šis pilsētas siluets atkārtojas vēl arī citās grāmatās, piemēram, P. Oderborna spredikļu izdevumā (1591). Te vēl nav redzams Doma baznīcas tornis, ko atjaunoja tikai 1595. gadā. Vēlākos izdevumos tas jau parādās. Skolai domātajā ētikas grāmatiņā (1589) «*Libellus ethicus*» redzama sieviete ar spoguli labajā un cirkuli kreisajā rokā, bet aizmugurē pilsētas siluets. Pilsētas panorāma redzama arī 1625. gadā izdotajā spredikļu grāmatā «Debesu dārgumu krātuve». Bet H. Samsona «Komētas spredikļi» (1619) papildina komētas attēls kokgriezuma tehnikā.

Vara grebums izmantots retāk. No 1602. līdz 1622. gadam Rīgā N. Mollīna spiestuvē par gravieri strādā Heinrihs Tūms, kas arī veidojis pirmās grāmatzīmes Rīgā (1604, 1608). Viņa darbs ir arī vēl šobaltdien daudzkārt pārdrukātā Rīgas

ORATIO
PARAENETICA,
DAVIDIS HILCHEN,
SECRETARII REGII, ET
RIGEN: SYNDICI:
AD
SPECTABILEM SE-
natum Rigenſem.
RIGÆ,
Ex Officina Typographica Nicolai
Mollini. 1596.

214. att. **Rīgas sindika (juriskonsulta) Dāvida Hilhena runas iespiedums Rīgā (1596)**

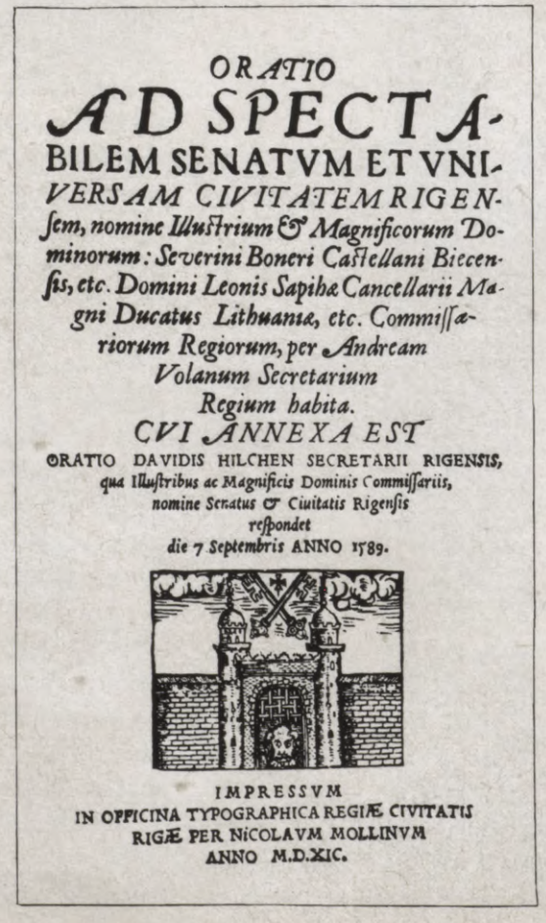
ORATIO
AD SPECTA-
BILEM SENATVM ET VNI-
VERSAM CIVITATEM RIGEN-
ſem, nomine Illuſtrium & Magnificorum Do-
minorum: Severini Boneri Caſtellani Biecen-
ſis, etc. Domini Leonis Sapihæ Cancellarii Ma-
gni Ducatus Lithuaniæ, etc. Commiſſa-
riorum Regiorum, per Andream
Volanum Secretarium
Regium habita.
CVI ANNEXA EST
ORATIO DAVIDIS HILCHEN SECRETARII RIGENSIS,
qua Illuſtribus ac Magnificis Dominis Commiſſariis,
nomine Senatus & Ciuitatis Rigenſis
reſpondet
die 7 Septembris ANNO 1589.
IMPRESSVM
IN OFFICINA TYPOGRAPHICA REGIÆ CIVITATIS
RIGÆ PER NICOLAVM MOLLINVM
ANNO M.D.XIC.

215. att. **A. Volāna runas iespieduma titullapa ar Rīgas ģerboni (1589)**

panorāma 1612. gadā. Gravīras tehnikā iespiests arī Rīgas un tās apkaimes attēls, kas pievienots 1622. gadā latīņu un vācu valodā izdotajai grāmatai «Par galvaspilsētas Rīgas iekarošanu». Te redzam, kā Rīgu 1621. gadā aplenc zviedru karaspēks. Minēti arī zviedru kuģi, kas piedalījās blokādē. Ar numuriem apzīmētas konkrētas vietas pilsētā, piemēram, ar 35. numuru žagaru tilts pār pilsētas kanālu.

N. Mollīns sadarbojies arī ar grāmatsējējiem, kas tieši nestrādāja viņa spiestuvē. Sevišķi rūpīgi veidoti iesējumi eksemplāriem, kas bija domāti dāvināšanai prominentām personām: rātskungiem, Lielās un Mazās ģildes eltermaņiem, Melngalvju brālības pārstāvjiem. Laicīga satura grāmatas parasti iesietas gaišākas ādas vākos, bet teoloģiskiem izdevumiem tumšāki, atturīgāki iesējumi. Sējuma āda dažādi ornamentēta, tur iespieda Rīgas ģerboni, gadskaitļus, grāmatas īpašnieku iniciāļus. No Rīgas birģermeistara Pētera fon Šīfelbeina kādreizējās bibliotēkas nākušie Johana Dāles sprediķi (1594), piemēram, iesieti brūnā ādā, un uz tās zeltā iepresēts Rīgas lielais ģerbonis ar uzrakstu «*Rigae in Livonia*». Lielās ģildes eltermanis 1623. gadā saņēmis no N. Mollīna Z. Stopija grāmatu par mēra apkarošanu. Visai aktuāla un lietderīga dāvana. Apdāvinātie savukārt devuši N. Mollīnam kādu naudas kompensāciju. Par to liecina, piemēram, ieraksti Melngalvju nama kases grāmatā 1607. un 1615. gadā.

No 1597. gadā iespiestajām skolas runām (*Orationes tres*) saglabājušies vairāki atšķirīgi sējumi. Iniciāļi zelta spiedumā uz kāda no eksemplāriem HOK nozīmē *Herr Otto Kanne*, tātad tas piederējis Rīgas rātes virssekretāram un vēlākajam rātskungam Oto Kannem. Bet iniciāļi uz cita eksemplāra HHW nozīmē *Herr Heinrich Wulff* – tātad piederību Rīgas monētu kalējam Heinriham Wulfam, kas, iespējams, N. Mollīnu atbalstījis finansiāli un veidojis viņa tipogrāfijai nepieciešamos spiedogus. Kādā no sējumiem, domājams, paša N. Mollīna ieraksts «Johanam Meijeram dāvinājis Nikolauss Mollīns» (*Johanni*

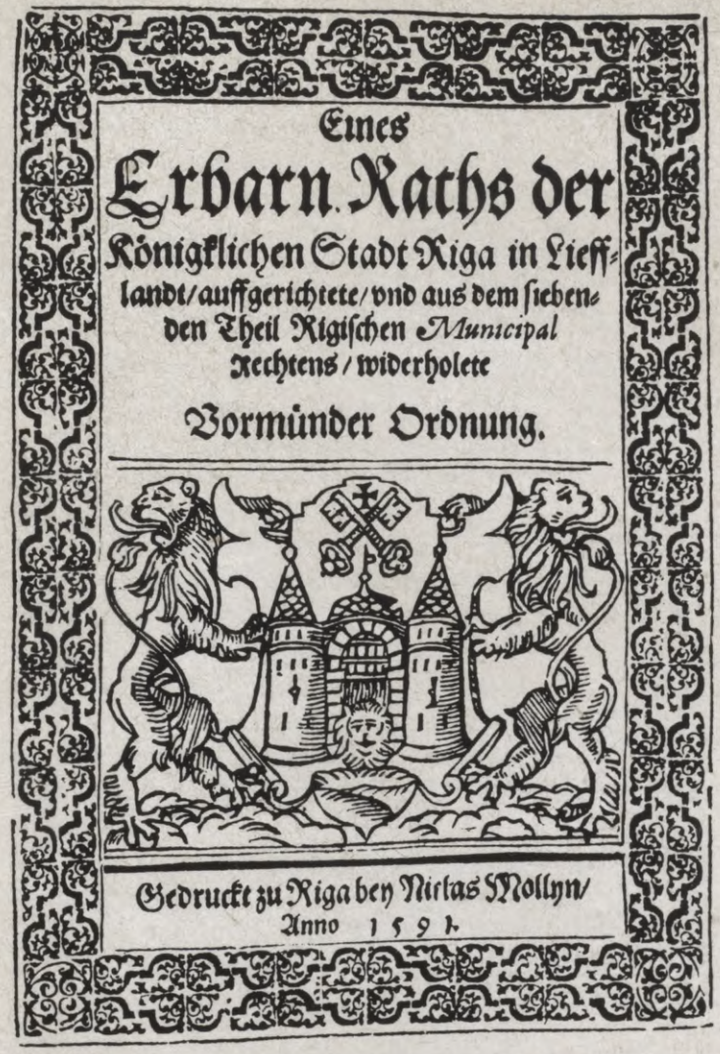
Eines
Erbarn Raths der
Königklichen Stadt Riga in Lieff-
landt/auffgerichtete/vnd aus dem sieben-
den Theil Rigischen *Municipal*
Rechtens/widerholete
Vormünder Ordnung.
Gedruckt zu Riga bey Niclas Mollyn/
Anno 1591.

216. att. **Rīgas rātes izdotie un N. Mollīna 1591. gadā iespiestie noteikumi par aizbildnību**

Maiero dedit Nicolaus Mollinus). J. K. Broce kādu šī izdevuma sējumu ieguvis 1772. gadā no Raunas mācītāja, bet tas savukārt grāmatu atradis pie kāda vietējā linaudēja, kas paspējis grāmatas baltajās lapās sazīmēt audumu rakstus. Lūk, cik mīklaini var būt kādas grāmatas ceļi.

Baltos, sarkanos un brūnos vākos iesiets G. Cīglera traktāts «Par cilvēcisko lietu nepastāvību» (1598, 1599). Viens no eksemplāriem nācis no Rīgas ārsta Johana Bavāra krājuma, cits no J. K. Broces kolekcijas, bet ir arī sējums, kas kādreiz piederējis poļu augstmanim Jozefam Zaluskim Krakovā. Bieži grāmatu eksemplāros ir pasvītrojumi tekstā vai piezīmes uz lapu malām rokrakstā. Rīgas humānista Salomona Frencela vairākos darbos saglabājušies viņa pašrocīgi ieraksti.

Pirmajos 13 Rīgas gados līdz gadsimtu mijai (1600) relatīvi mierīgā laikā N. Mollīns iespiedis 71 grāmatu (47 latīņu valodā un 24 vācu). Tas ir vidēji 5–6 grāmatas gadā, turklāt dažāda žanra grāmatas: kalendāri, mācību grāmatas, Rīgas rātes nolikumi, Rīgas humānistu sacerējumi, dziesmu grāmatas, sprediķi un teoloģiska satura raksti, veltījuma un apsveikuma dzejoļi, kā arī mierinājumi bērēs. Tipogrāfija šinī laikā nostiprinās gan juridiski, gan materiāli.

Polijas galmā Rīgu skaita par bagātu pilsētu, reizēm salīdzinot ar Nirnbergu un Dancigu. 16. gadsimta nogalē Rīgā vērojama būvnieciska rosme, un blakus Hanzas pilsētu ietekmei arvien vairāk sāk izpausties arī Nīderlandes arhitektūras un mākslas ietekme. Par šo laiku stāsta Bazīlija Plīnija «*Encomium Rigae*» (Cildenās Rīgas, Livonijas galvaspilsētas slavinājums, sacerēts no Bazīlija Plīnija, dzimuša

RIGÆ LIVONVM
EX OFFICINA TYPO-
GRAPHICA NICOLAI
MOLLINI.
ANNO
M D XCVII.

217. att. **Pēdējā lappuse ar Rīgas ģerboni no izdevuma «Trīs runas...» (1597)**

218. att. **Heinriha Tūma 1605. gadā V. Hofa ģimenei veltīta grāmatzīme. (LAB, Ms. 194, *«Dat rigesche Recht»*)**

rīdzinieka), kas iznāk Leipcigā 1595. gadā. Faktiem bagātu un kolorītu ainu par gadsimta nogali sniedz Rīgas rātskungam Johanam Bodekeram piedēvētā hronika (1597–1627). Tajā stāstīts, kā 1594. gadā sākta Doma baznīcas torņa pārbūve, ka 1597. gada pavasara plūdos bijuši arī cilvēku upuri, bet tā paša gada augustā Pēterbaznīcas tornī iepēris zibens, ko, par laimi, gan ar pienu (!) nodzēsuši.

Turpmākie 15 gadi (1601–1615) ir grūts laiks gan Rīgai, gan N. Mollīna tipogrāfijai – poļu–zviedru karš, neraža, bads, mēris, nepieredzēti aukstas ziemas un vēl citas nelaimes. Vēlāk, atceroties šos bada un briesmu gadus, veidojas tā dēvētie umurkumura svētki (*Hungerkummer*). Šajos gados N. Mollīns izdevis tikai 58 grāmatas un dažu gadu pat nevienu. Apmiruši vai izklīduši Rīgas humānisti, sarucis grāmatu pircēju un lasītāju skaits. Kara gados arī grūti iegādāties papīru un citu tipogrāfijai vajadzīgo. Pozitīvi jāvērtē 1612. gadā iespiestā Rīgas panorāma, arī pirmās Rīgā iespiestās latviešu grāmatas (1615), kuras, funkcionāli apvienojot, mēdz saukt par luterāņu draudzes rokasgrāmatu (*Handbuch*).

1607. gadā Rīgā atkal redzēta Haleja komēta, atkal 1608. gada jūlijā Pēterbaznīcas tornī iespēris zibens u. tml. Bet arī šajos grūtajos laikos tiek izdaiļota Melngalvju nama fasāde, darināta Pētera baznīcas kancele, iebūvētas jaunas stabules Doma baznīcas ērģelēs, top krāšņas epitāfijas. Un, lai gan toleranto humānismu nomainījusi ortodoksā luterānisma ietekme, joprojām pulsē Rīgas sabiedriskā dzīve, par ko liecina arī 1613. gadā izdotie Vastlāvju svētku svinēšanas noteikumi. Dzīrēs, kas parasti ilgst 10 dienas, piedalās, protams, arī Rīgas inteliģence, un tās pulciņā droši vien bija redzams tipogrāfs N. Mollīns.

Cometen Prediegt/
Das iſt/
Chriſtliche Unter=
weiſung / wie man den Cometen /
(welcher ſich newlich am Himmel hat ſehen laſſen) ſoll betrachten: Auch ernſtliche vermahnung zu wahrer buß vnd bekehrung zu Gott.
Gehalten am andern Sontag des Advents Anno 1618. in Volckreicher verſamlung in S. Peters Kirchen zu Riga in Liefflandt.
Durch
M. Hermannum Samſonium Paſtorem vnd der Schulen Inſpectorem.
Ludovicus 11. Imperator Caroli M. filius conſpecto ingenti Cometæ dixit: Timeamus Conditorem huius cometæ non ipſum, & laudemus clementiam ejus, qui noſtram ineptiam, oresſimus, talibus admonere dignatur indiciis.
Gedruckt zu Riga/bey Nicolaum Mollinum.

219. att. **Hermaņa Samsona tā sauktais «Komētas spredikis» (1619)**

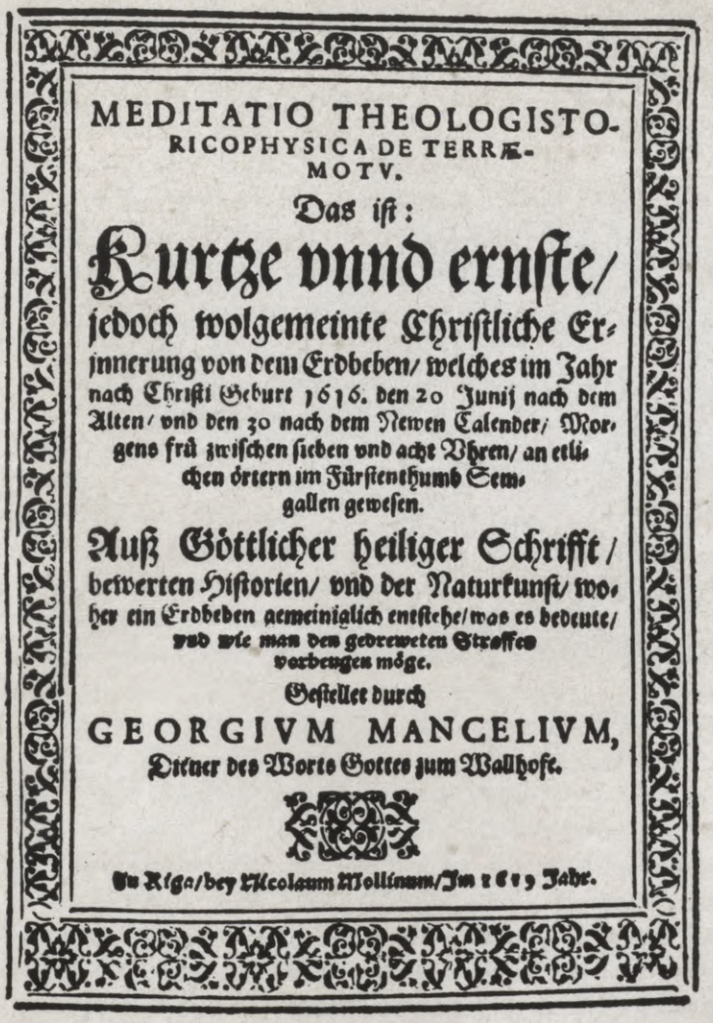

MEDITATIO THEOLOGISTO-
RICOPHYSICA DE TERRÆ-
MOTV.

Das iſt:

Kurtze vnnd ernſte/
jedoch wolgemeinte Chriſtliche Er-
innerung von dem Erdbeben/ welches im Jahr
nach Chriſti Geburt 1616. den 20 Junij nach dem
Alten/ vnd den 30 nach dem Newen Calender/ Mor-
gens frů zwiſchen ſieben vnd acht Vhren/ an etli-
chen örtern im Fürſtenthumb Sem-
gallen geweſen.

Auß Göttlicher heiliger Schrifft/
bewerten Hiſtorien/ vnd der Naturkunſt/ wo-
her ein Erdbeben gemeiniglich entſtehe/ was es bedeute/
vnd wie man den gedrewten Streffen
vorbeugen möge.

Geſtellet durch

GEORGIVM MANCELIVM,
Diener des Worts Gottes zum Wallhofe.

Zu Riga/ bey Nicolaum Mollinum/ Im 1619 Jahr.

220. att. **Georga Manceļa meditācija par zemestrīci Zemgalē. Rīgas izdevums (1619)**

Pēdējie 10 N. Mollīna darbības gadi Rīgā (1616–1625) saistās ar zviedru varas sākumu, un arī Gustavs II Ādolfs apstiprina kādreiz N. Mollīnam dotās privilēģijas. Šinī laikā iespiestas apmēram 50 grāmatas. Sevišķi ražīgs ir Rīgas Pētera baznīcas mācītājs H. Samsons, kuram vienam pašam N. Mollīna apgādā iznākušas 15 grāmatas. Bet jaunais Valles mācītājs Georgs Mancelis publicē Rīgā 1619. gadā savas «Teoloģiskās un filozofiskās meditācijas par zemestrīci», ko pats novērojis Zemgalē. Vairāki darbi stāsta par Rīgas padošanos 1621. gadā zviedru karaļa žēlastībai. J. Bodekera hronika vēsta, ka 1618. gadā pie Ģertrūdes baznīcas Rīgā redzēts vilks, bet kāds jauneklis to pievārējis. Tanī pašā gadā bijusi skatāma slotveida komēta. 1622. gada mēra epidēmijā miris kāds grāmatsējējs Kaspars, kas varētu būt strādājis pie N. Mollīna. Sērga nesaudzē arī tipogrāfa dzimtu: mirst meita, znots, bet dzīvs palikušais dēls Johans vēlāk strādā pie sava patēva, nākamā Rīgas tipogrāfa Gerharda Šrēdera, kura pirmais iespiestais darbs ir «*Riga devicta*» (1625). It kā par pakļauto Rīgu. Bet vai tad Rīgu ir kāds varējis uzvarēt?

1615. gadā top trīs latviski iespieddarbi Rīgas latviešu luterāņu draudžu dievkalpojumam, apvienoti vienā rokasgrāmatā, kas ietver garīgās dziesmas un psalmus, Mazo katehismu, kā arī evaņģēlijus un epistulas. Tā ir sava veida pretimnākšana Rīgas un vispār Latvijas pamatiedzīvotājiem un arī it kā velte tuvajai reformācijas simtgadei (1617). Ar šiem iespieddarbiem tiek radīta tipogrāfiskā bāze tālākajām grāmatām latviešu valodā. 1615. gada rokasgrāmatas priekšvārdā teikts, ka šajos bīstamajos un ļaunajos laikos vajadzīgs tīrs un skaidrs Dieva vārds. Grāmata tapusi uz pilsētas rātes, Lielās un Mazās ģildes mudinājumu, un N. Mollīns to iespiedis par saviem līdzekļiem, sākumā gan šaubīdamies, vai izdevums atmaksāsies, jo starp Rīgas latviešiem nevarēja būt daudz grāmatas pircēju, lai gan elementārskolas latviešiem pastāvēja jau 16. gadsimtā. Bažas radīja arī pieredzes trūkums latviešu grāmatu iespiešanā. Vēlāk tomēr N. Mollīns ar šo izdevumu lepojās, jo tas ar saviem apmēram 100 attēliem bija viens no viņa skaistākajiem izdevumiem. Vienīgais šī izdevuma eksemplārs Latvijā, kas nācis no bibliofila Gustava Bergmaņa kolekcijas, pirms pēdējā kara glabājās Rīgas pilsētas bibliotēkā, bet tagad atrodas LNB. 1938. gadā tika fiksēts arī kāds Rostokas eksemplārs, kur bija skatāmas latviski rakstītas piezīmes. Šo grāmatu N. Mollīns dāvinājis Rīgas Melngalvju brālībai, kā arī Lielās un Mazās ģildes eltermaņiem, saņemdams pretī zināmu naudas kompensāciju.

No kultūrvēsturiskā viedokļa interesanti ir pirmie Rīgā iespiestie kalendāri, kas ir ne tikai plaši izplatītas laicīga satura grāmatas, bet rāda arī tālaika zināšanu līmeni astronomijā, matemātikā,

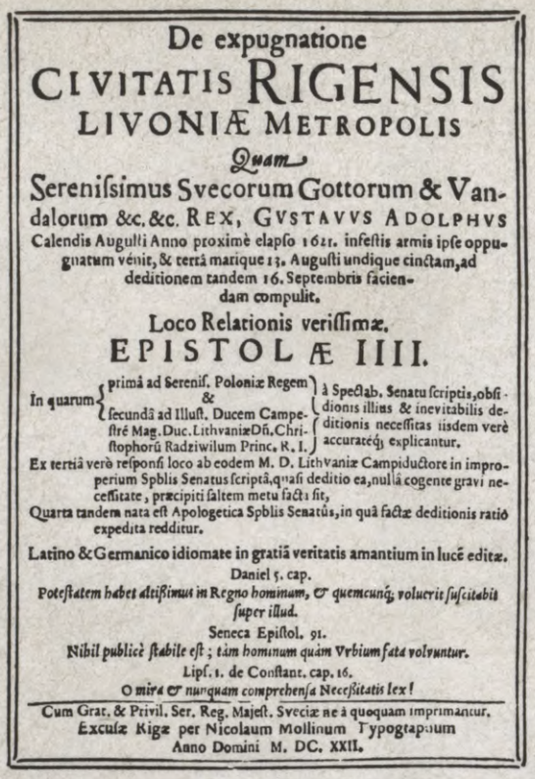

De expugnatione
CIVITATIS RIGENSIS
LIVONIÆ METROPOLIS
Quam
Sereniſsimus Svecorum Gottorum & Vandalorum &c. &c. REX, GVSTAVVS ADOLPHVS
Calendis Auguſti Anno proximè elapſo 1621. infeſtis armis ipſe oppugnatum venit, & tertâ martique 13. Auguſti undique cinctam, ad deditionem tandem 16. Septembris faciendam compulit.
Loco Relationis veriſſimæ.
EPISTOLÆ IIII.
In quarum { primâ ad Sereniſ. Poloniæ Regem & ſecundâ ad Illuſt. Ducem Campeſtré Mag. Duc. Lithvaniæ Dñi. Chriſtophorũ Radziwilum Princ. R. I. } à Speclab. Senatu ſcriptis, obſidionis illius & inevitabilis deditionis neceſſitas iisdem verè accuratéq; explicantur.
Ex tertiâ verè reſponſi loco ab eodem M. D. Lithvaniæ Campiductore in improperium Spblis Senatus ſcriptâ, quaſi deditio ea, nullâ cogente gravi neceſſitate, præcipiti ſaltem metu facta ſit,
Quarta tandem nata eſt Apologetica Spblis Senatûs, in quâ factæ deditionis ratiò expedita redditur.
Latino & Germanico idiomate in gratiã veritatis amantium in lucẽ editæ.
Daniel 5. cap.
Poteſtatem habet altiſſimus in Regno hominum, & quemcunq; voluerit ſuſcitabit ſuper illud.
Seneca Epiſtol. 91.
Nihil publicè ſtabile eſt; tam hominum quàm Vrbium fata volvuntur.
Lipſ. 1. de Conſtant. cap. 16.
O mira & nunquam comprehenſa Neceſſitatis lex!
Cum Grat. & Privil. Ser. Reg. Majeſt. Sveciæ ne à quoquam imprimantur.
Excuſæ Rigæ per Nicolaum Mollinum Typographum
Anno Domini M. DC. XXII.

221. att. **N. Mollīna izdotā grāmata par Rīgas aplenkšanu 1621. gadā (1622)**

medicīnā, zāļu lietošanā un laika pareģošanā. Kalendāru astroloģiskie pielikumi (prognostiki) rāda, ka astroloģija vēl ir noteicēja tālaika uzskatos. Rīgas mācītājs H. Samsons gan 1626. gadā noraida astroloģijas pretenzijas – noteikt gaidāmo laiku un cilvēka likteni, jo tas esot tikai Dieva ziņā. Starp 16. gadsimta kalendāru sastādītājiem pieminēts arī leģendārais Dr. Fausts. Un bez astroloģijas ietekmes nav varējis iztikt pat tāda mēroga zinātnieks kā Johans Keplers.

No pirmajiem Rīgā iespiestajiem kalendāriem saglabājušās fragmentāras lapiņas, turklāt tikai no dažiem gadiem. 1589. gadā N. Mollīns iespiež astrologa Johana Nikolaja Arborija sastādīto kalendāru 1590. gadam (*Schryff Calender* ..). Titullapā pirmo reizi redzams Rīgā iespiests pilsētas skats. Kalendāra sastādītājam vēl trūcis precīzu datu par Rīgas ģeogrāfisko platumu, tādēļ ir kļūdas tā eksaktajā daļā. Kalendārs vēl sarakstīts viduslejasvācu valodā, un viduslaiku kolorītu tam piešķir pat minētie kristāmie vārdi, piemēram, *Scholastica* (10. II). Hronoloģiskajā daļā pieminēta arī pirms 150 gadiem J. Gūtenberga izgudrotā grāmatu iespiešanas māksla.

1591. gadam N. Mollīns iespiedis pat divus kalendārus. Vienu no tiem sastādījis rīdzinieks Bernhards Mesings, un tas jau ir augšvācu valodā, kas sāk dominēt arī Rīgā. Autors pieminējis gan veco, gan jauno laika skaitīšanas sistēmu, tādēļ viņam ir, piemēram, gan vecais, gan jaunais jūnijs. Atzīmētas dienas, kad ieteicams precēties, griezt matus, tirgoties u. tml. Otru kalendāru 1591. gadam sastādījis Zaharijs Stopijs.

Divi kalendāri iespiesti arī 1592. gadam. Tikai fragmenti saglabājušies no rēvelieša Lamberta Kemerlinga «*Prognosticon Astrologicum*». Visādas nelaimes pareģotas dažādu profesiju pārstāvjiem, bet tēlniekiem un kokgriezējiem gads būšot vēlīgs, jo par tiem gādāšot Saturns. Matiasa Mēnija 1592. gadam sastādītais astroloģiskais kalendārs veltīts Kurzemes hercogienei Annai Ketlerei, kādreizējai Mēklenburgas princesei. Te izteiktas laika prognozes visiem četriem gadalaikiem, bet šiem pareģojumiem, protams, trūkst zinātniska pamatojuma. Šis autors neko labu nesola arī mākslu pārstāvjiem, jo vispār valdīšot Marss un Saturns, kas pārsvarā esot ļaunas planētas. Dažādu briesmu un posta pareģošanā tālaika autoriem bijusi neizsmeļama fantāzija, un šis tas no rakstītā gluži loģiski jau arī piepildījās.

Nav saglabājies neviens kalendārs par laika posmu no 1592. līdz 1601. gadam. Tikai fragments ir no kalendāra 1601. gadam, kur dots gadatirgu saraksts arī Kurzemes hercogistē, kas liecina, ka šie kalendāri tolaik lietoti visā Latvijas teritorijā, jo Jelgavā grāmatas vēl neiespiež. Fragmenti ir no kalendāra 1603. un 1612. gadam. Reizēm N. Mollīns tikai pārdrukājis jau cituviet iespiestu kalendāru. Tā tas noticis ar kalendāru 1602. gadā, ko Štetīnei (Ščecinai) sastādījis medicīnas un filozofijas doktors Herlīcijs. Kā redzējām, kalendāros vēl neierobežoti valda astroloģija, toties klibo to eksaktā daļa. Tomēr tas jau ir solis zinātnes virzienā.

222. att. **N. Mollīna 1612. gadā iespiestās Rīgas panorāmas pārzīmējums**

Vēl tagad interesi izraisa N. Mollīna 1612. gadā iespiestā Rīgas panorāma – prospekts, kas, neraugoties uz atsevišķām kļūdām, ir sīkākais un labākais Rīgas attēls 17. gadsimtā. Tas veidots pēc kāda 1606. gada Amsterdamas prospekta parauga, un ar šo vara grebumu N. Mollīns apliecinājis savas tipogrāfijas mākslinieciskās iespējas. Vara grebumu veidojis H. Tūms, un tā augšmalā ir uzraksts: «*Vera Delineatio Celebrimae Civitatis Rigensis Livoniae Metropolis*» (Livonijas galvaspilsētas, slavenās Rīgas pilsētas pareizs attēlojums). Labajā panorāmas stūrī bijis arī H. Samsona dzejojums Rīgas cildināšanai. Vara grebumam diemžēl trūkst ceturtā segmenta, kas rāda Daugavas labo krastu no pils līdz upes ietekai jūrā. Vienīgais šī iespieddarba oriģināls (nepilnīgs un bojāts) atrodas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā. Ceļot jauno rātsnamu, Rīgas pilsētas arhitekts Kristofs Hāberlands to 1765. gadā atradis promsviežamos būvgružos (!) un uzdāvinājis Rīgas senatnes pētniekam J. K. Brocem, kas to savukārt nodevis tā sauktajai Himzela kolekcijai, kas vēlāk veido Rīgas Doma muzeja pamatu. Zudis ne tikai viens no panorāmas segmentiem, bet arī apmale ar īsu Livonijas vēstures un poļu–zviedru kara izklāstu. J. K. Broces rīcībā bijis arī pilnīgāks eksemplārs, kas glabājies Melngalvju namā. Rīgas panorāmas pārzīmējums redzams J. K. Broces «*Monumente*» 4. sējuma 83. lapā, un viņam arī varam pateikties par izsmeļošiem Rīgas skata komentāriem. Vara grebums maksājis 12 ungāru florīnus, jo tik daudz N. Mollīns par to saņem no Melngalvju brālības eltermaņa.

Priekšplānā redzama daļa Pārdaugavas un vairāki rīdzinieki greznos apģērbos. Zīmējumā attēlots arī kāds pilsonis sarunājamies ar latviešu zemnieka ģimeni. Redzams, ka tie ir ceļā uz tirgu, un zemnieku pāris ģērbies savai kārtai atbilstoši.

J. K. Broce komentē tā saukto Vārtu pārceltuvi, ko izmantoja iebraucēji no Kurzemes puses. No «Sarkanā torņa» Pārdaugavā tā varēja tikt uz Jezuītu velna salu, vēlāko Mūksalu. Panorāmā redzama arī kāda tālaika kariete, Daugava, pa kuru peld kuģi, strūgas un laivas, kuģis, ko Rīgas ģerboņa dēļ saukuši par Rīgas galeru. Kādā no strūgām poļu muzikants spēlē dūkas, toties netālu no Mārstaļu bastiona strūdzinieki kurina ugunskuru. J. K. Broce arī uzskaita panorāmā redzamās Daugavas salas.

Ir komentāri par Daugavas krastmalu pie pils un pils nocietinājumiem, par

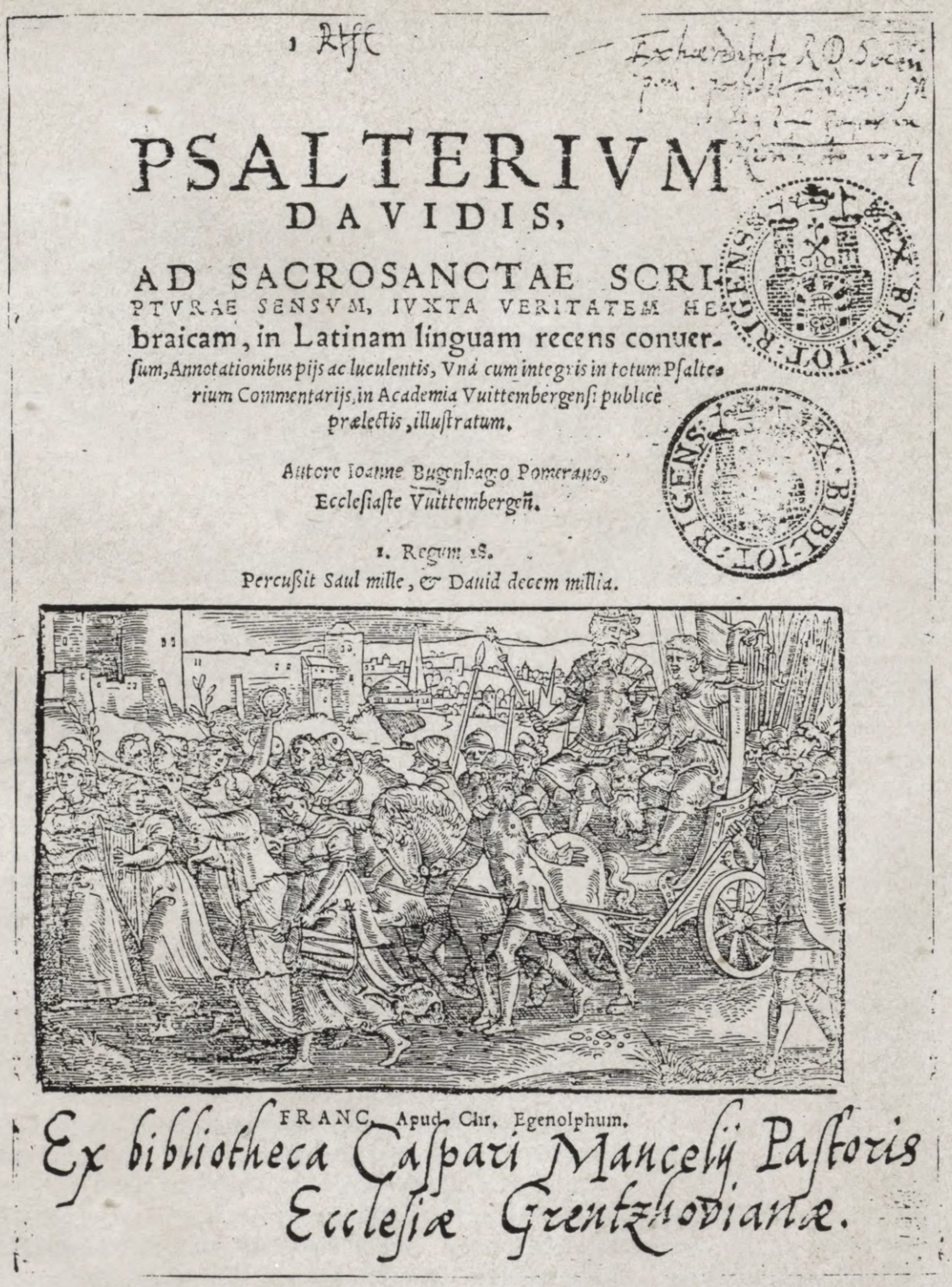

PSALTERIVM
DAVIDIS,

AD SACROSANCTAE SCRI
PTVRAE SENSVM, IVXTA VERITATEM HE
braicam, in Latinam linguam recens conuer-
sum, Annotationibus pijs ac luculentis, Vnà cum integris in totum Psalte-
rium Commentarijs, in Academia Vuittembergensi publicè
prælectis, illustratum.

Autore Ioanne Bugenhago Pomerano,
Ecclesiaste Vuittembergē.

1. Regum 18.
Percussit Saul mille, & David decem millia.

FRANC. Apud Chr. Egenolphum.

Ex bibliotheca Caspari Mancelij Pastoris
Ecclesiæ Grentzhodiantæ.

223. att. **Georga Manceļa tēvam – Mežmuižas draudzes mācītājam Kasparam Mancelim piederējusi grāmata (LAB)**

dažādajiem Rīgas bastioniem un vārtiem, par paceļamo tiltu pār Rīdziņas upi. Priekšpilsētā, smilšu kalnos paceļas vairākas vējdzirnavas. Atsevišķas detaļas raksturo rīdzinieku sadzīvi, piemēram, pie Jēkaba torņa tā dēvētā putnu kārts, kur notika tradicionālās strēlnieku sacīkstes.

Pilsētas panorāmā redzam veco rātsnamu, Melngalvju namu, lielāko Rīgas baznīcu slaikos torņus, arī dažas mazākas Rīgas baznīcas un kapelas, piemēram, Marijas Magdalēnas jeb Klostera baznīcu netālu no Jēkaba baznīcas. 1612. gada panorāmā jau skatāms Doma baznīcas

jaunais tornis, ko pabeidz celt 1595. gadā, tāpat jaunais Pētera baznīcas torņa gailis. N. Mollīna iespiestā panorāma atgādina kādas citas Hanzas pilsētas izvērsto prospektu, ko 1586. gadā pabeidz Rostokas hronists Vike Šorlers (1566–1625), tātad apmēram N. Mollīna laikabiedrs. Cita Rostokas panorāma iespiesta 1598. gadā, un arī tur priekšplānā redzami pilsētnieki tālaika tērpos.

Vēsturiska tipa sacerējumus un rātes rīkojumus N. Mollīns iespiedis samērā maz, un tie visi vairāk pieder lokālai vēsturei un ikdienas aktualitātēm. Tie ir veltījumi Polijas, vēlāk Zviedrijas karaļu namam, Rīgas humānistu aizbildnim un draugam Polijas kancleram Janam Zamoiskim, dažādu karavadoņu uzvarām poļu–zviedru kara laikā. Kāds autors, ar pseidonīmu Filarets, apraksta rīdzinieka studenta Johana Markvarta bēdīgo galu Rostokā (1614), kurš cietis kautiņā ar pilsētas sardzi.

Interesantākais N. Mollīna vēsturiska satura iespieddarbs, kas jau iznācis zviedru laikā (1622), ir grāmata par Rīgas aplenkšanu 1621. gadā, kas izdota gan latīņu (*De expugnatione Civitatis Rigensis Livoniae Metropolis*), gan vācu valodā (*Von Eroberung der Hauptstatt Riga in Liefland* ..). Tātad: «Par Vidzemes galvaspilsētas Rīgas iekarošanu». Šī iespieduma korektūras sūtītas uz Stokholmu, jo Gustavs II Ādolfs gribējis savu militāro uzvaru parādīt pēc iespējas labākā gaismā. Šis sacerējums vēlāk pārdrukāts arī Vācijā. Tekstā rīdzinieki it kā taisnojas Polijas karalim un tā vietvaldim Kristofam Radzivilam, ka neesot spējuši turēties pretī zviedru pārspēkam. Tālāk seko notikumu izklāsts, un interesanta ir grāmatai pievienotā Rīgas un tās apkaimes karte, kur svarīgākie objekti apzīmēti ar cipariem un tiem dots komentārs. Arī šīs gravīras autors, domājams, bijis H. Tūms.

Ne tikai Rīgā, bet arī citās Hanzas pilsētās, piemēram, Hamburgā 1583. gadā iespiesti šo pilsētu rātes noteikumi kāzu un citu svētku svinēšanā un tērpu greznības ierobežojumi. Tāda veida noteikumus pilsētu rātes izdod jau rokraksta grāmatniecības laikā (14. un 15. gadsimtā). Arī Rīgā jau pirms N. Mollīna spiestuves dibināšanas šādi noteikumi fiksēti 1574. un 1584. gadā. 1593. gadā N. Mollīns iespiež Rīgas rātes izdotos noteikumus par ģērbšanos un galda klāšanu (*Reformirte Kost und Kleider Ordnung*) un 1598. gadā kāzu svinēšanas noteikumus (*Hochzeit Ordnung*). Tam par cēloni bija ne tikai puritāniskās tendences 16. gadsimta nogalē, bet arī Rīgas rātes bažas, ka arī turīgākie Rīgas latvieši varētu sākt mēroties ar vāciešiem svētku rīkošanā un tērpu greznībā.

1593. gada N. Mollīna iespieddarbs LAB nav saglabājies, bet nolikuma saturs zināms no rokraksta Latvijas Centrālajā valsts vēstures arhīvā. 1598. gada izdevums fragmentāri saglabājies LAB, bet

Zwo Lehrhaffte vnd wolgegründte
Predigten
Von Zweien Hochwürdigen Sacramenten / dem Oſterlamb im Alten: Vnd dem Heiligen Nachtmhal Chriſti im Newen Teſtament.
IEHOVA·LVX·MEA·ET·SALVS MEA.
Gehalten in Volckreicher verſamblung/ vnd vielen Frommen Chriſten zum vnterrichte
in Truck verfertiget durch
M. Hermannum Samſonium Paſtorem der Kirchen GOttes in Riga / vnd der Schulen Inſpectorem.
Gedruckt in der Königl. Seeſtadt Riga in Liefflandt bey Nicolaum Mollinum. 1615.

224. att. **Rīgas mācītāja H. Samsona spredikļi 1615. gada iespiedumā**

pilnu tekstu atrodam J. K. Broces «*Livonica*» 30. sējumā. Šis ir noraksts ar visiem birģermeistaru labojumiem un papildinājumiem. Nolikumā ir piecas lielākas nodaļas. Pirmā vērsta pret izšķērdību kāzās, otrā pret tērpu greznību, trešā pret izšķērdību kristībās, ceturtā pret izšķērdību bērēs, bet piektā nodaļa nosoda pārmērības apdāvināšanā. Viss bija stingri reglamentēts: cik viesu drīkst būt kāzās, kā jādodas uz baznīcu, kā kāzas turpināmas mājās, kā jāpasniedz vīns, kā jādejo, cik jāmaksā par spēlēšanu muzikantiem utt. Reglamentēta bija pat pavāra darbība un viņa gatavoto ēdienu skaits. Nedrīkstēja dejot vairāk par 14 pāriem reizē. Par kāzu noteikumu neievērošanu sodīja ar dažāda lieluma naudas sodu, bet priecāties kārie rīdzinieki tos pārkāpa itin bieži, un svētku līksmība sita augstu vilni.

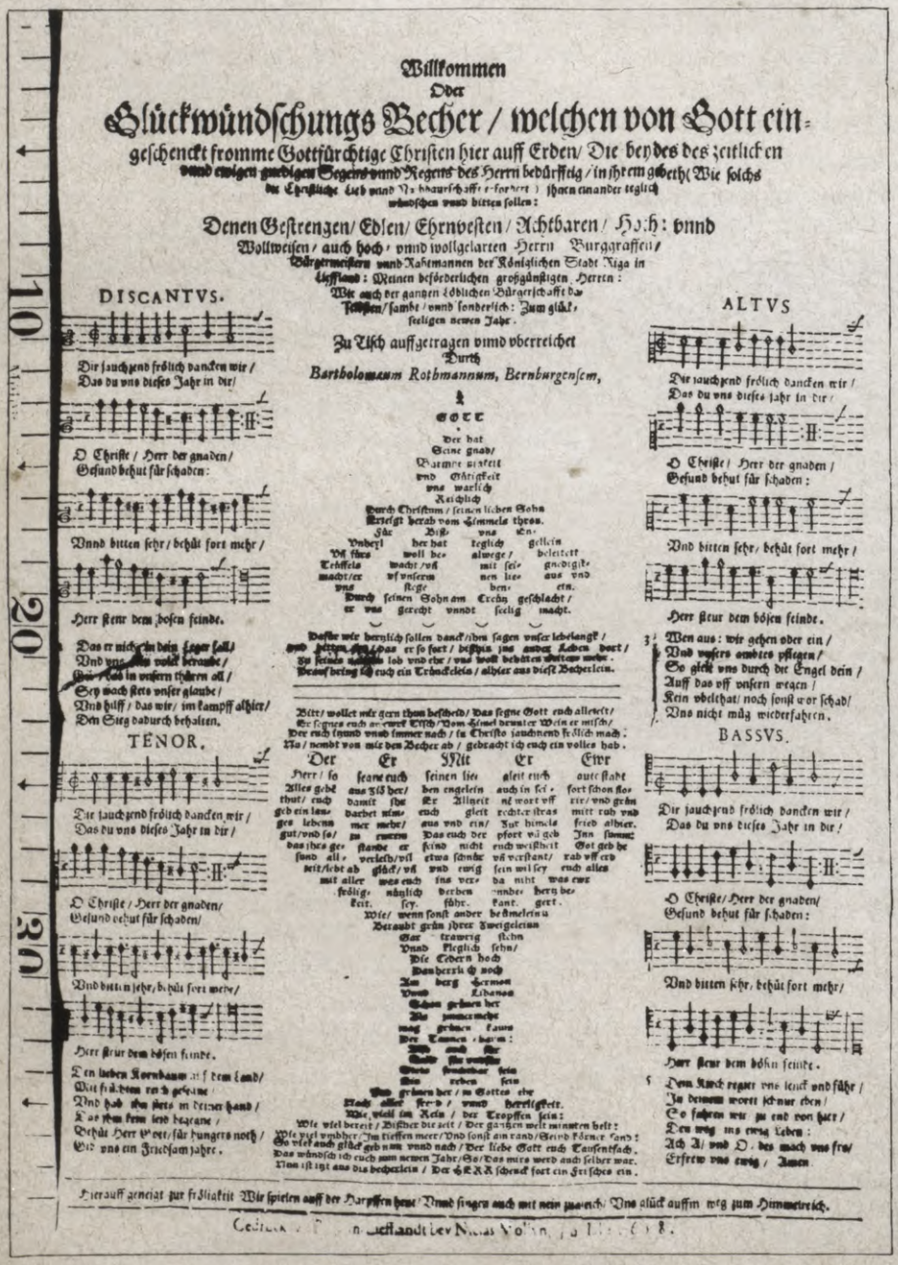
Willkommen
Oder
Glückwündschungs Becher / welchen von Gott eingeschenckt fromme Gottfürchtige Christen hier auff Erden/ Die beydes des zeitlichen vnnd ewigen gnedigen Segens vnnd Regens des Herrn bedürfftig / in jhrem gebeth (Wie solchs die Christliche Lieb vnnd Nachbaurschafft erfordert) jhnen einander teglich wündschen vnnd bitten sollen:
Denen Gestrengen/ Edlen/ Ehrnvesten/ Achtbaren/ Hoch: vnnd Wollweisen/ auch hoch/ vnnd wollgelarten Herrn Burggraffen/ Bürgermeistern vnnd Rahtmannen der Königlichen Stadt Riga in Liefflandt: Meinen beförderlichen großgünstigen Herren: Wie auch der gantzen Löblichen Bürgerschafft daselbsten/ sambt/ vnnd sonderlich: Zum glückseeligen newen Jahr.
Zu Tisch auffgetragen vnnd vberreichet
Durch
Bartholomaeum Rothmannum, Bernburgensem,
DISCANTVS.
ALTVS
TENOR.
BASSVS.

225. att. **N. Mollīna iespiestā vienlape «Laimes vēlējumu biķeris» (1618)**

N. Mollīns izdevis grāmatas arī skolai un zinātnei, lai gan par zinātni mūsdienu izpratnē tolaik Rīgā vēl pāragri runāt. Arī pārējā Eiropā empīriskās zinātnes uzplaukst tikai 17. gadsimtā, un arī tad Eiropas lielajos grāmatniecības centros vēl iespiež grāmatas, kur blakus zinātnei valda māņticība un tumsonīgi aizspriedumi. Tā LAB saglabājusies 1616. gadā Leipcigā izdotā «Dabas maģija» (*Magia naturalis*), kur stāstīts par Zemes un debess ķermeņu uzbūvi, planētām, meteoriem, zemestrīcēm, Saules un Mēness aptumsumiem, dažādiem metāliem, bet tikpat nopietni spriests arī par elles un paradīzes uzbūvi, eņģeļu un velnu izskatu u. tml.

Jau 1589. gadā iznāk Rīgas Domskolai domātā «Ētikas grāmatiņa» (*Libellus ethicus*), kur ir vecākie iespiestie Rīgas Domskolas noteikumi, latīņu dzejas pantos izklāstīti skolas likumi un atrodamas Cicerona sentences par skolas zēnu tikumiem vispār. 1597. gadā N. Mollīns beidz iespiest trīs Johana Rīvija, Dāvida Hilhena un Nikolaja Ekes runas (*Orationes tres*) sakarā ar reorganizētās Rīgas Domskolas svinīgo atklāšanu 1594. gadā. 1615. gadā, stājoties amatā, jaunais Rīgas Domskolas rektors Agejs Frīderiks izsaka savas domas par audzināšanas jautājumiem N. Mollīna iespiestajā «*Dissertatio scholastica*». Kā skolas grāmatu lietoja 1614. gadā Rīgā iespiestās Cicerona vēstules, tā veidota pēc pazīstamā Strāsburgas humānista un pedagoga Johana Šturma parauga (*Epistolarum libri tres*). Nav atrasta Rīgas Domskolas konrektora Tomasa Hildendorpa grieķu valodas mācību grāmata, kas izdota 1594. gadā (*Elementa linquae Gracae*). Vairākkārt par rīdzinieku izglītību savus uzskatus paudis Rīgas mācītājs un Domskolas pedagogs Hermanis Samsons. 1620. gadā N. Mollīns

ENCHIRIDION.

Der kleine Cate-

chismus: Oder Christliche zucht

für die gemeinen Pfarhern vnd Prediger auch Hausuäter etc.

Durch

D. Martin. Luther.

Nun aber aus dem Teudtschen in die Liefflandische Lawrsprach gebracht/vnd von Wort zu Wort/wie es von D. M. L. gesetzet/ gefassen worden.

Cum Grat. & Priv. Serenis. Reg. Polon.

Johan. am 1.

Das Gesetz ist durch Mosen gegeben/ die Gnade vnd warheit ist durch JEsum Christum worden.

Gedruckt zu Riga in Liefland bey Nicolaus Mollin.

1615.

226. att. **1615. gadā Rīgā latviski iespiestā Mazā katehisma titullapa (LNB)**

izdod viņa loģikas apguvei veltīto grāmatu «*Logicae systema*).

Starp N. Mollīna iespieddarbiem ir tikai daži, ko varam pieskaitīt zinātnēm. Tāda ir Rīgas humānista D. Hermaņa grāmata par Vidzemē novērotām anormālām dzemdībām 1596. gadā «*De monstroso partu*». 1603. gadā iznāk B. Plīnija apcerējums par vējiem «*De ventis*». Latviešu kultūras vēsturē ievērojamais Georgs Mancelis (1593–1654) izdod Rīgā 50 lappušu biezu grāmatiņu «*Meditatio theologisto ricophysica de terrae motu ..*». Grāmatas pilns nosaukums: «Teoloģiskas un fizikālas meditācijas (pārdomas) par zemestrīci. Tas ir: īss un nopietns, tomēr labi domāts kristīgs atgādinājums par zemestrīci, kas piemeklēja vairākas vietas Zemgalē 1616. gada 30. jūnijā agri rītā starp pulksten septiņiem un astoņiem. Dievbijīgi svētie raksti, vēsture un dabas zinātne par to, kā zemestrīces parasti rodas, ko tās nozīmē un kā šo draudošo sodu novērst.» G. Mancelis, tolaik vēl jauns mācītājs Valles draudzē Zemgalē, ir šo notikumu aculiecinieks un, kā redzams, optimists, kas domā, ka ar dievbijīgu dzīvesveidu zemestrīces var novērst.

Autors dzimis Mežmuižā (Zemgalē), mācījies Jelgavā, tad Rīgas Domskolā, studējis Frankfurtē pie Oderas, Štetīnē, Rostokā. Viņš ir viens no latviešu rakstu valodas veidotājiem un ortogrāfijas reformatoriem. No 1632. gada Tērbatas universitātes profesors, vēlāk ietekmīga persona Kurzemes hercoga galmā. Rakstījis latīņu, vācu un latviešu valodā.

Būdams mācītājs, G. Mancelis zemestrīces tomēr nesaista ar velnu, raganu un burvju aktivitātēm, kā tas toreiz bija ierasts domāt. Viņš jau mēģina dot šīs parādības dabaszinātnisku skaidrojumu, minot dažādas teorijas, sākot jau ar Talesu, Dēmokritu, Aristoteli. Viņš piemin arī sava laikabiedra, Hanzas pilsētas Dancigas zinātnieka Bartolomeja Kekermaņa (1572–1609) darbu «Fizikāli vērojumi par zemestrīču izcelšanās vietu», tātad ir sava laika zināšanu kursā. Ar savu nelielo grāmatiņu G. Mancelis ir pirmais, kas sniedz ģeoloģiskas ziņas par Kurzemi un līdz ar to jau atstājis pēdas Latvijas zinātnes vēsturē.

Daži N. Mollīna izdotie sacerējumi, kas pretendē uz dabas parādību skaidrojumu, gan ir vairāk teoloģiski prātojumi vai biedinājumi par nākotnē draudošām briesmām. Tāds ir Hermaņa Samsona (1579–1643) 1619. gadā Rīgā iespiestais «Komētas spredikis» (*Cometen Predigt*), ko autors veltījis diviem Vitenbergas profesoriem. Kā nekā tas ir pirmais ar astronomiju saistītais teksts, kas iespiests Rīgā (ja neskaita Rīgas kalendāru eksakto daļu). Komēta attēlota arī grāmatas titullapu rotājošā kokgriezumā. Autors te piemin ne tikai 1618. gadā novēroto komētu, bet arī citas agrākās, jau 16. gadsimtā redzētās. Komētas apraksts rāda toreizējo astronomisko zināšanu līmeni Rīgā, un

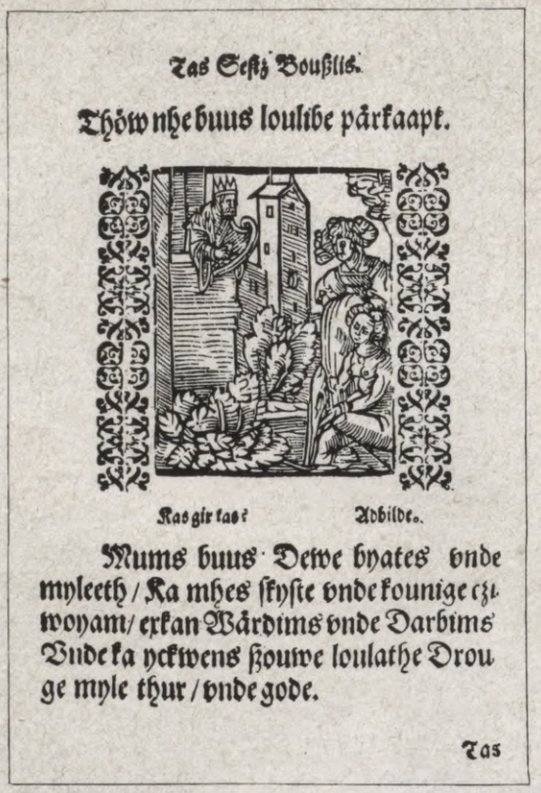

Tas Sestz Boußlis.

Thöw nhe buus loulibe pårkaapt.

Kas gir tas? Adbilde.

Mums buus Dewe byates vnde myleeth / Ka mhes skyste vnde kounige czi woyam / exkan Wårdims vnde Darbims Vnde ka yckwens ßouwe loulathe Drouge myle thur / vnde gode.

Tas

227. att. **Sestā baušļa skaidrojums Rīgā iespiestajā evaņģēliskās baznīcas rokasgrāmatā (1615)**

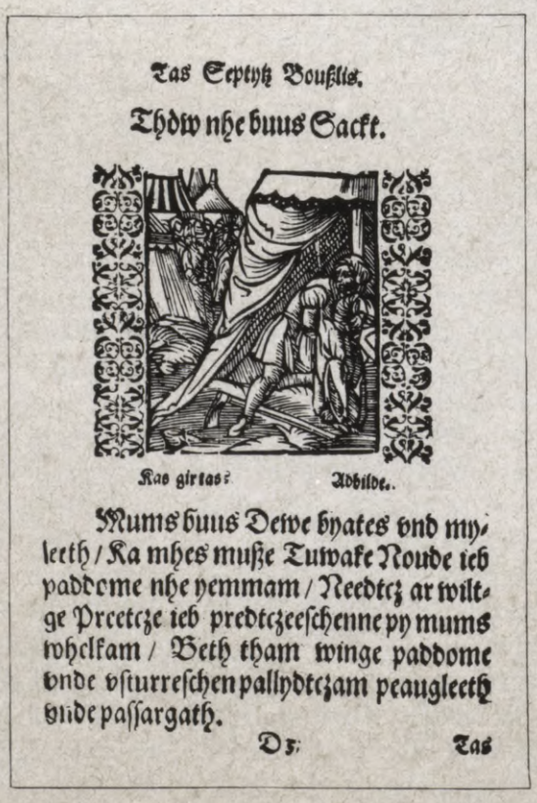

Tas Septytz Boußlis.

Thöw nhe buus Sackt.

Kas gir tas? Adbilde.

Mums buus Dewe byates vnd myleeth / Ka mhes muße Tuwake Noude ieb paddome nhe yemmam / Needtcz ar wiltge Preetcze ieb predtczeeschenne py mums whelkam / Beth tham winge paddome vnde vsturreschen pallydtczam peaugleeth vnde passargath.

Dz. Tas

228. att. **Septītā baušļa skaidrojums Rīgā iespiestajā evaņģēliskās baznīcas rokasgrāmatā (1615)**

apmēram līdzīgs tas bija arī pārējās Hanzas pilsētās. H. Samsons ir vispār interesanta personība tālaika Rīgas kultūras dzīvē: vitāls, daudzpusīgs, darbīgs un reizē neiecietīgs savā ortodoksālajā ticībā. Viņš dzimis Rīgā un te arī miris. 1599. gadā viņš dodas uz Rostoku studēt grieķu un latīņu literatūru. Tur arī jau 1600. gadā iespiests viņa pirmais sacerējums. Vēlāk viņš studē luterānisma citadelē Vitenbergā, publicējas Lībekā, Hamburgā, Greifsvaldē un vēl citās Vācijas pilsētās, arī Tērbatā. Kā izcilu sprediķotāju Rīgas Domā un Pētera baznīcā viņu aicina pāriet uz Dancigu, Rostoku, Hamburgu, bet H. Samsons paliek uzticīgs Rīgai. Viņa akcijas ceļas ar zviedru ienākšanu Rīgā, jo zviedru kanclers A. Uksenšērna bijis viņa studiju biedrs Vitenbergā. Sākot ar 1622. gadu, H. Samsons ir Vidzemes superintendents, un viņa vārds daudz ko noteic tālaika garīgajā dzīvē.

Viņš rakstījis daudzas kapa runas sakarā ar Rīgas rātskungu vai citu patriciešu nāvi. Pie N. Mollīna iespiestie sprediķi veltīti ne tikai Rīgas, bet arī citu pilsētu augstmaņiem. 1623. gadā drukātais gan veltīts Rīgas birģermeistaram Johanam Ulriham, bet 1613. gadā iespiestais Dancigas birģermeistaram Johanam fon Lindenam. Vēl kādi citi 1615. gada sprediķi veltīti Hamburgas rātskungiem un tirgotājiem, bet Jēzus Kristus ciešanu stāsts, kas iespiests 1613. gadā, Rīgas rātei. Zviedru karaļnamam veltīts viņa apjomīgais un 1625. gadā krāšņi izdotais sprediķu krājums «Debesu dārgumu krātuve» (*Himlische Schatzkammer*). Savos sprediķos H. Samsons aizstāv uzskatu, ka katra valdība ir Dieva iecelta un tai, bez šaubām, jāpakļaujas. Gandrīz katrā sprediķī tiek sludināta mērenība sadzīvē un nosodīta rīdzinieku tērpu greznība. Dievs cilvēkus priekšlaicīgi biedinot, bet viņi tam neklausot. Par pārlieku augstprātību tērbatiešiem nodedzis rātsnams, bet Dancigas iedzīvotāji izbaudījuši Stefana Batorija karaspēka aplenkumu. Dieva biedinājums bijis arī Rīgas Doma torņa sagāšanās. Velns staigājot apkārt

kā rūkdams lauva, un bēdas tiem, kas to nesaprot.

Jau pēc N. Mollīna nāves 1626. gadā iznāk vācu valodā H. Samsona «Deviņi atlasīti un labi pamatoti raganu spredikļi», kur autors nešaubās par velnu un tā sauktu velna kalpu esamību. No velniem visvairāk ciešot alkīmiķi, bet jāuzmanoties arī ārstiem un citiem zinību vīriem, ko apdraudot melnā maģija. Arī pārāk liela zinātkāre radot postu, un H. Samsons te min leģendāro Dr. Faustu.

Euangelia vnd
Epiſteln/ aus dem Teutſchen in die Liefflandiſche Pawrſprache gebracht/ ſo durchs gantze Jahr auff alle Sontage vnd fürnemſten Feſten in der Kirchen Gottes zu Riga/vnd andern örtern Liefflandes mehr/vor das gemeine Haußgeſinde vnd Pawren geleſen/ vnd erklehrt werden
IEHOVA·LVX·MEA·ET·SALVS MEA.
Mit der Hiſtorien des Leidens vnd Aufferſtehung vnſers Herrn Jeſu Chriſti aus den vier Euangeliſten.
Cum Grat. & Priv. Ser. Reg. Majeſt. Poloniæ.
Gedruckt in der Konigl. Reſidentz Riga in Liefflandt/ bey Nicolaus Mollin/
1615.

229. att. **Rīgā latviski iespiestie evaņģēliju un vēstuļu teksti (1615)**

Apmēram puse no visiem N. Mollīna iespieddarbiem ir sīki izdevumi lokālai vajadzībai: dažādi panegiriki, kas veltīti vācu, poļu un zviedru augstmaņiem, Rīgas rātskungiem, birģermeistariem u. tml., tāpat tā dēvētie gadījuma dzejoļi, visvairāk apsveikumi kāzās, to vien ir kādi 46. Autori samērā nenozīmīgi, lai gan formas ziņā tie rakstīti korektā latīņu valodā. Interesants tipogrāfiskā ziņā bijis Bartolomeja Rotmaņa 1618. gadā Rīgas rātei veltītais «Laimes vēlējumu biķeris» (*Glückwünschungsbecher*), kur vienlapē teksts izkārtots kausa formā, kuram abās pusēs iespiestas dziesmas ar notīm. Izdotas arī kapa runas un tā sauktie mierinājuma vārdi aizgājušo tuviniekiem. Tāds ir, piemēram, 1591. gadā burggrāfam Vilhelmam fon Efernam sakarā ar dēla, pāragri mirušā Kēnigsbergas studenta nāvi. 1615. gadā pirmoreiz Rīgā jau augšvācu valodā iespiež garīgās dziesmas un psalmus.

Ko var teikt, rezumējot N. Mollīna darbību Rīgā? Viņš sāk strādāt politiski nedrošā laikā un poligrāfiski tukšā vietā, ilgi ir vienīgais privileģētais grāmatu iespiedējs, izdevējs un arī tirgotājs Rīgā. Pamazām viņš veido tipogrāfisko bāzi, kas vēlāk vēl ilgi kalpo viņa pēctečiem. Strādādams ilgstošā poļu–zviedru kara apstākļos, viņš tomēr paspēj izdot visus galvenos grāmatu tipus, no kuriem gan saglabājusies apmēram tikai puse. Savu «*Carmen heroicum*» pie N. Mollīna Rīgā 1594. gadā iespiež Rēveles Domskolas rektors Joahims Benkendorfs, jo Igaunijā grāmatas sāk drukāt krietni vēlāk. Lai gan N. Mollīna iespiedtehnika ir samērā trūcīga, daļa viņa produkcijas jau ir Eiropas līmenī. Viņš sekmē arī latviešu grāmatniecības tradīciju veidošanos pašā Latvijā. N. Mollīns, bez šaubām, bijis ierindas grāmatu izdevējs, ko nevar salīdzināt ne ar Plantēnu vai Elzevīru, bet viņš godprātīgi veicis tam uzticēto darbu, vairodams savas otrās dzimtenes Rīgas kultūras vērtības.

230. att. **Pēdējais N. Mollīna iespieddarbs Rīgā (1625) – Rīgas mācītāja H. Samsona spredi̦ku krājums «Debesu dārgumu krātuve» ar Rīgas panorāmu titullapā**

RĪGAS HUMĀNISMA NEILGAIS UZZIEDS

«Redzot, ka pilsēta beidzot ir uzcelta,
bīskaps visaugstais
Pavēl par Rīgu to saukt,
vēlēdams gadsimtos plaukt.»
(No Bazīlija Plīnija poēmas 1595. gadā «Encomium Rigae»)

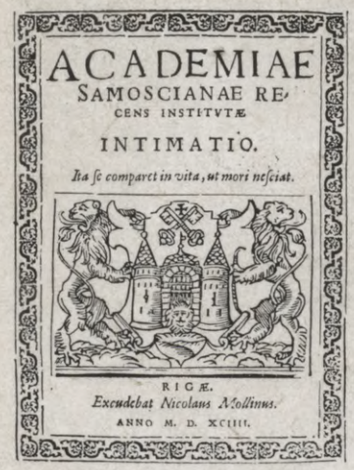
ACADEMIAE
SAMOSCIANAE RE-
CENS INSTITVTÆ
INTIMATIO.
Ita se comparet in vita, ut mori nesciat.
RIGÆ.
Excudebat Nicolaus Mollinus.
ANNO M. D. XCIIII.

Rīgas humānisti nav kaut kāds sadomāts, mākslīgi konstruēts jēdziens, un humānisti nav meklējami tikai tālaika Itālijā, Francijā, Vācijā, Nīderlandē un citās zemēs ar gadsimtos uzkrātu kultūras slāni. Rīgas humānisti ir gan necils, bet spēcīgs atzars no Eiropas humānisma kuplā koka, kas sācis sazaļot Itālijā 14. gadsimtā. Humānisma likteņi dažādās zemēs un laikmetos, protams, ir atšķirīgi, un Rīgas humānismam (tāpat kā Vācijā un Nīderlandē) ir vairāk akadēmisks, filoloģisks raksturs. Antīko autoru un Eiropas humānistu darbi atrodami jau 1524. gadā dibinātajā Rīgas pilsētas bibliotēkā, kad daudzu rīdzinieku iemīļots autors ir Roterdamas Erasms, kad Rīgas kultūra veidojas kopsakarā ar F. Melanhtonu un vēl citiem. Pirmie Rīgas humānisti ir pārsvarā iebraucēji no citām zemēm, piemēram, Rīgas Domskolas rektors Jakobs Batuss nācis no Nīderlandes. Citā Hanzas pilsētā Kēnigsbergā kādu laiku uzturas slavenā itāļu humānista Pjetro Bembo skolnieks Georgs Sabīns. Bet 16. gadsimta pirmajā pusē un vidū humānisti Rīgā vēl ir gadījuma parādība (Rutgers Pistorijs, Henriks Montāns, Augustīns Eicēdijs). Toties straujš humānisma uzplaukums Rīgā ir 16. gadsimta pēdējie divi gadu desmiti.

Polijas karalis un līdz ar to Rīgas valdnieks šī laika posma sākumā ir Stefans Batorijs, kurš reprezentē apgaismoto absolūtismu. Viņa labā roka ir kanclers Jans Zamoiskis, cilvēks ar plašu eiropeisku izglītību un sakariem. Viņš atbalsta humānistus ne tikai Polijā un Lietuvā, bet arī Rīgā. J. Zamoiska draugs ir izcilākais tālaika poļu dzejnieks Jans Kohanovskis. 1594. gadā J. Zamoiskis dibina Zamoščā (Polijā) Akadēmiju, kur pulcējas zinātnieki un literāti, tostarp arī rīdzinieki, piemēram, D. Hilhens. J. Zamoiskis pārstāv valstsvīra un karavadoņa tipu, par kādu sapņo humānisti: vienā rokā zobens, bet otrā rakstāmspalva. Pie karalaika ugunskura viņš gan rakstījis vēstules, gan labojis iesācēju dzejnieku vārsmas latīņu valodā. Protams, humānisma uzplaukumu Rīgā gadsimta beigās sekmē arī tipogrāfijas tapšana (1588) un Domskolas reforma. Vienā ziņā Rīgas humānistiem gan nav veicies. Pie vācu literatūras viņi it kā nepieder, jo pārstāv Polijas pārvaldē atrodošos pilsētu; maz viņus piemin arī poļu literatūras vēsture, jo tie ir vācu cilmes autori, pārsvarā no protestantu konfesijas.

Humānisti ir tā inteliģences slāņa pārstāvji, kas cīnās par cilvēka personības autonomu attīstību, harmonisku fizisko un garīgo atraisīšanos. Viņi izvirza universālā cilvēka koncepciju. Viņi karo par domāšanas patstāvību, garīgu brīvību, cilvēcisko cieņu. Par to, lai cilvēks pats būtu visu lietu mērs, par viņa tiesībām uz laimi jau tepat virs zemes. Viņi vēl tic cilvēces progresam un prāta iespējām, sapņo par zinātnieku un literātu republiku, par «*tertium regnum*» – trešo valsti, kas it kā varētu būt neitrāla starp skarbajām dzīves realitātēm. Viņi vēršas pret dogmatisku

ENCOMIVM.

INCLITAE CI-
VITATIS RIGÆ
METROPOLIS
LIVONIÆ.

Conſcriptum
à
Baſilio Plinio Rigenſi
Liuono.

Lipſiæ, Zacharias Berwald excudebat,
Anno 1595.

231. att. **Leipcigā izdotais Bazīlija Plīnija «Rīgas slavinājums» (1595)**

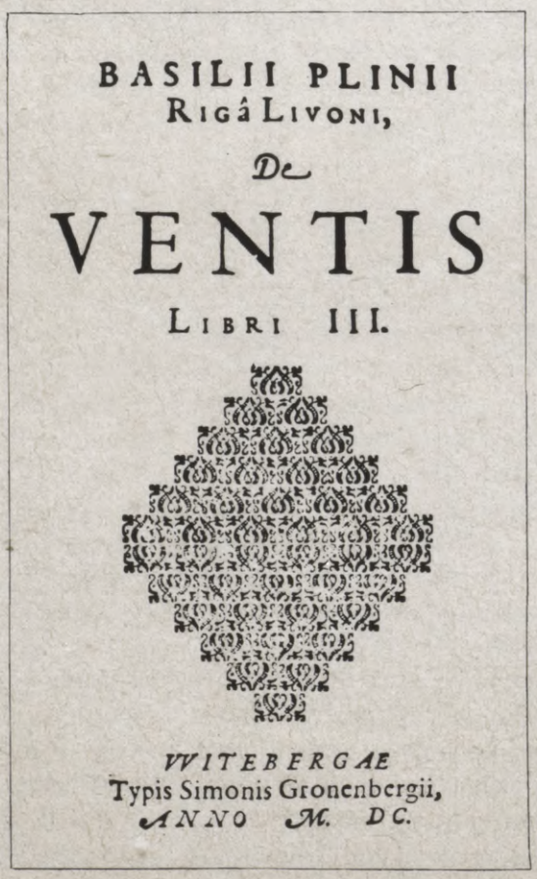
BASILII PLINII
Rigâ Livoni,
De
VENTIS
Libri III.

VVITEBERGAE
Typis Simonis Gronenbergii,
ANNO M. DC.

232. att. **Vitenbergā iespiestā Bazīlija Plīnija poēma «Par vējiem» (1600)**

un sholastisku domāšanu, pret fanātismu, reliģisku neiecietību. Viņi cenšas antīko filozofiju saistīt ar kristietību, veidot vēsturisko atmiņu. Ētiskos un estētiskos paraugus viņi meklē galvenokārt antīkajā literatūrā un mākslā. Klasiskā senatne ir kopēja tēvzeme visiem humānistiem, un Cicerona valstība viņiem šķiet lielāka par Kārļa V impēriju. Laikā un telpā viņus vieno latīņu valoda, kas ir tālaika garīgās dzīves esperanto. Piemēram, Roterdamas Erasms, šis vīrs par sevi – *homo per se* – vismīļāk dzīvotu grāmatu tornī un no tā apcerīgi vērotu pasauli. Un Mišels de Montēņs arī gadsimta otrajā pusē aicina saglabāt savu personību pat vissmagākajos apstākļos. Humānistu uzskatos, protams, daudz iluzora, nereāla. Konkrētajā dzīvē viss ir citādi. Filozofi reti nokļūst valdnieka tronī, un labs filozofs ne vienmēr ir labs valdnieks. Vairums humānistu stāv arī tālu no zemākajiem tautas slāņiem, pat baidās no tiem. Rīgas humānisti mēroga ziņā, protams, ir sīkāki nekā viņu vienaudži Eiropā, bet tendences tās pašas. Tagad, kad tik daudz runājam par Latvijas integrāciju Eiropā, derētu atcerēties, ka 16. gadsimta humānisti Rīgā jau tolaik veidoja garīgi integrētās Eiropas daļu.

Rīgas humānistu pulcētājs 16. gadsimta nogalē ir Dāvids Hilhens (1561–1610), kuram bija nopelni arī Rīgas tipogrāfijas izveidē, skolu reformā un pilsētas bibliotēkas izaugsmē. Starp humānistiem viņš pazīstams ar pseidonīmu *Helicionus*. Jau no studiju gadiem dažādās universitātēs viņam ir pazīšanās visā Eiropā; viņš, piemēram, sarakstās ar Dāvidu Hitreju, Justu Lipsiju un citiem Eiropas zinātniekiem. Poļu valodas zināšana un personiskā tuvība kancleram J. Zamoiskim stiprina arī pārējo Rīgas humānistu pozīcijās. D. Hillens ir arī čakls un ražīgs N. Mollīna autors, kaut gan viņa darbi iespiesti arī cituviet.

Latviešu lasītājam vispazīstamākais ir Rīgas humānista Bazīlija Plīnija darbs «Slavas dziesma daudzinātajai Rīgai, Livonijas metropolei», ko 1997. gadā jaunā atdzejojumā, turklāt vairākās valodās un

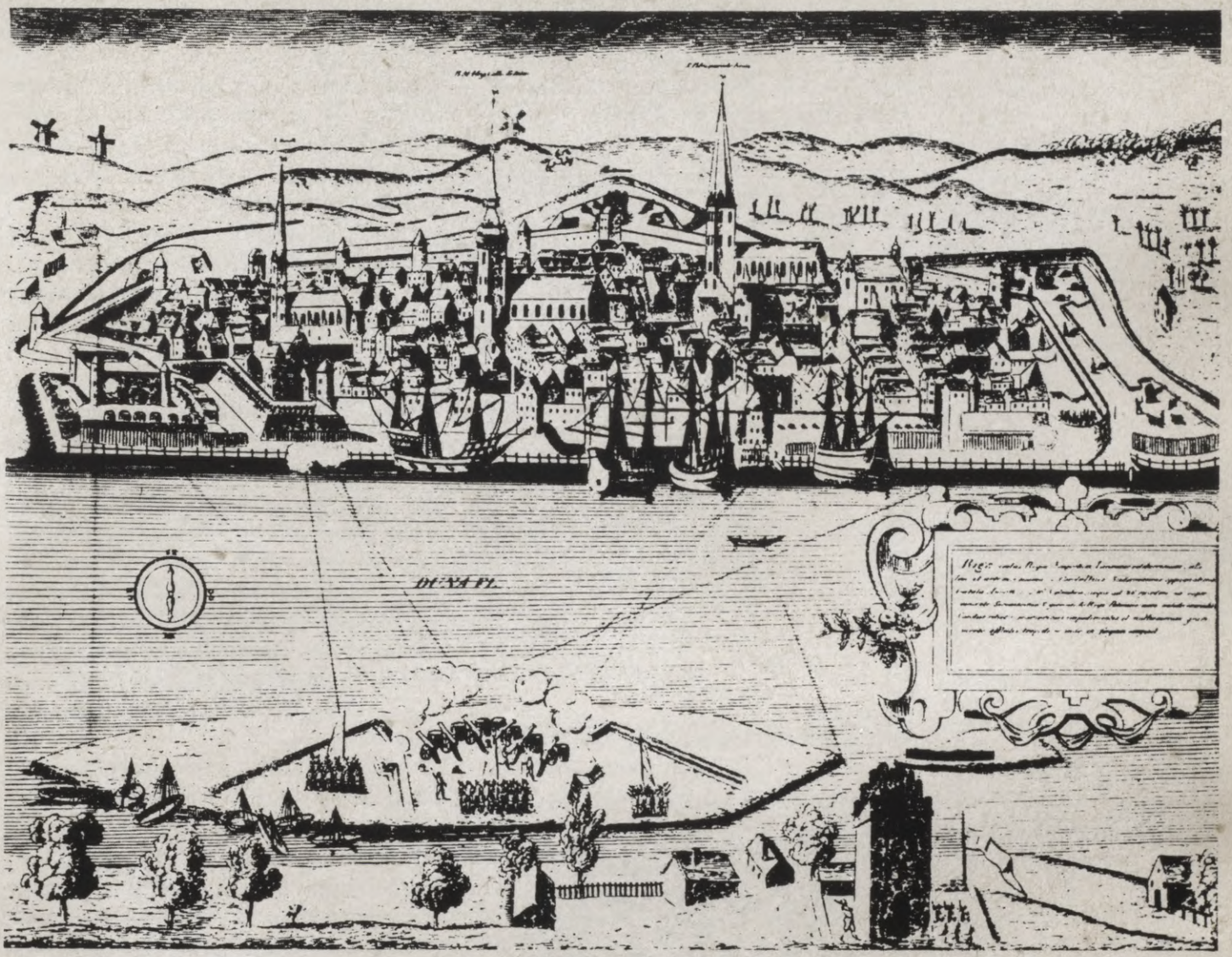

233. att. **Rīga ap 1601. gadu**

skaistā poligrāfiskā ietērpā, laidis klajā Latvijas Kultūras fonds sadarbībā ar grāmatu apgādu «Jumava». Pirmizdevums ar 58 lappusēm latīņu teksta, kas iznācis 1595. gadā Leipcigā, Latvijā saglabājies tikai LAB, un šo rindu autors to neatrada šobrīd arī Leipcigā.

Jāpiebilst, ka lasītājus Latvijā ar B. Plīnija poēmas fragmentiem 1927. gadā iepazīstināja jau izcilais romāņu literatūras un jaunlatīņu dzejas pazinējs profesors Arnolds Spekke savā 265 lappušu biezajā grāmatā «*Alt–Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts vom Jahre 1595*». Lai arī mūs tagad vairs neapmierinātu tulkojums pats, joprojām vērtīgi ir A. Spekkes plašie komentāri, kur viņš mēģina izsekot poēmas literāros avotus un ietekmes. Tulkojumu ar īsu ievadu A. Spekke izdevis arī trimdā 1972. gadā.

Daži vārdi par autora tendenci un B. Plīniju pašu. Viņa tēvs Georgijs Plīnijs cēlies no Pomerānijas un ir ienācējs Rīgā tikai 16. gadsimta vidū. Viņš bijis Rīgas Domskolas konrektors, studējis teoloģiju Vitenbergā, ilgu laiku bijis sprediķotājs Rīgas Doma baznīcā. Rakstījis arī par saviem vērojumiem Kalendāra nemieru laikā (*Initium tumultus Rigensis a Plinio descriptum*). Vēl tagad LAB saglabājusies kāda G. Plīnijam piederējusī 1583. gadā Bernē izdota grāmata.

Pats B. Plīnijs dzimis starp 1560. un 1575. gadu, miris Rīgā 1605. gadā. No

1604. gada skaitījies Rīgas pilsētas ārsts. Tā kā studiju gados Vitenbergā viņš saņēmis stipendiju ar Rīgas birģermeistara Nikolaja Ekes atbalstu, poēmas veltījuma daļā viņš neskopojas ar uzslavām gan N. Ekem, gan citiem Rīgas patriciešiem – «slavenajiem, varenajiem, visu tikumu, zināšanu un gudrības rotātajiem ievērojamiem vīriem». Viņa sacerētā poēma esot autora vaļasprieks, un augstie kungi esot pelnījuši vēl ko labāku.

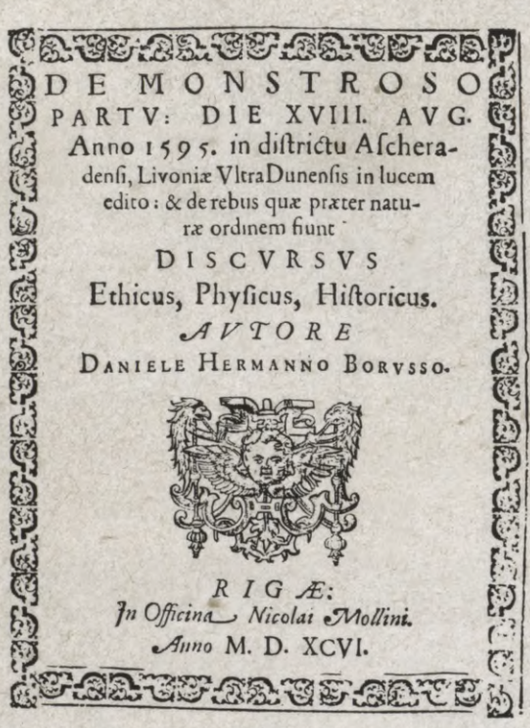

DE MONSTROSO
PARTV: DIE XVIII. AVG.
Anno 1595. in diſtrictu Aſcheradenſi, Livoniæ VltraDunenſis in lucem edito: & de rebus quæ præter naturæ ordinem fiunt
DISCVRSVS
Ethicus, Phyſicus, Hiſtoricus.
AVTORE
DANIELE HERMANNO BORVSSO.

RIGÆ:
In Officina Nicolai Mollini.
Anno M. D. XCVI.

234. att. **Rīgā iespiestais Daniela Hermaņa sacerējums «Par nedabiskām dzemdībām» (1596)**

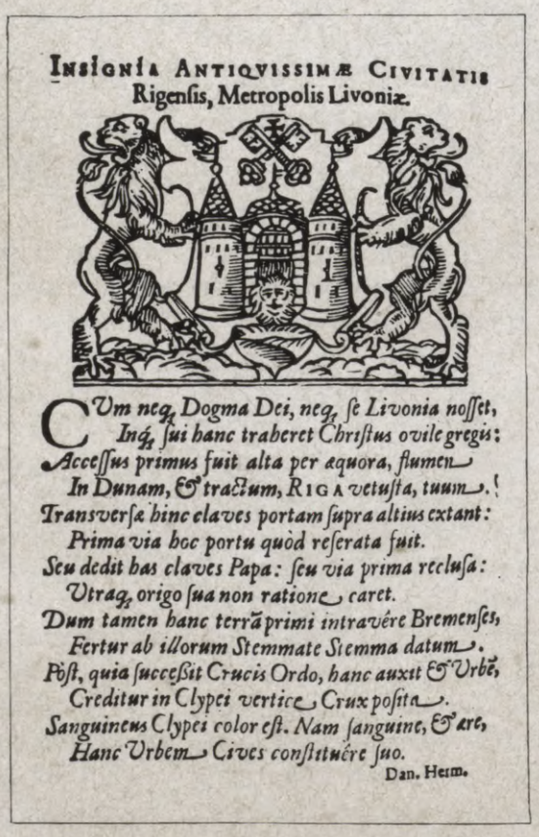

INSIGNIA ANTIQVISSIMÆ CIVITATIS
Rigenſis, Metropolis Livoniæ.

CVm neq; Dogma Dei, neq; ſe Livonia noſſet,
Inq; ſui hanc traheret Chriſtus ovile gregis:
Acceſſus primus fuit alta per æquora, flumen
In Dunam, & tractum, RIGA vetuſta, tuum.
Transverſæ hinc claves portam ſupra altius extant:
Prima via hoc portu quòd reſerata fuit.
Seu dedit has claves Papa: ſeu via prima recluſa:
Utraq; origo ſua non ratione caret.
Dum tamen hanc terrā primi intravēre Bremenſes,
Fertur ab illorum Stemmate Stemma datum.
Poſt, quia ſucceſſit Crucis Ordo, hanc auxit & Urbē,
Creditur in Clypei vertice Crux poſita.
Sanguineus Clypei color eſt. Nam ſanguine, & are,
Hanc Urbem Cives conſtituēre ſuo.
Dan. Herm.

235. att. **Iepriekšējā attēlā redzamā Daniela Hermaņa darba teksta lappuse ar Rīgas ģerboni**

Autoru nepārprotami spārnojis lokālpatriotisms, un dažā ziņā mēs viņam varam piekrist. Rīgā esot skaistas sievietes pat zemāko tautas slāņu vidū. Daugavas plašais tecējums tiešām var mēroties gan ar Reinu, gan Donavu, un tolaik tā, redzams, bijusi zivīm bagāta. Autors pamatoti priecājas par skaisti atjaunoto Jāņa baznīcu, jūsmo par Rīgas dārziem (no kuriem gan, protams, nav neviena tālaika attēla). Var piekrist, ka Rīga ir it kā aizsargvalnis pret Austrumu barbaru invāziju, un dīvaini pravietiski skan B. Plīnija vārsmas, ka «katrs, ko sasilda Rīga», aizmirsis bijušās dzimtenes krastus un ir nedomā par atgriešanos mājās. Pat bada cietēji no Donas meklēšot glābiņu Daugavas krastos.

Var piekrist, ka dzeršanas kārē un varēšanā livoņi ir grūti pārspējami, bet diez vai Rīgas alus bija tas labākais, kā apgalvo autors. Tad regulāri to neievestu no Ziemeļvācijas Hanzas pilsētām. Rīdzinieces nebūt nebija tik pieticīgas tērpu ziņā, kā to tēlo B. Plīnijs, jo tad jau nebūtu tik biežo tērpu greznības aizliegumu. B. Plīnijs arī nekritiski atkārto leģendu, kā Brēmenes tirgotāji «uzzēģelējuši» Līvzemes krastus 12. gadsimtā. Tāpat visai apšaubāms ir senlatviešu dzīves tēlojums.

Vitenbergā sacerētais un Leipcigā publicētais Rīgas cildinājums nav vienīgais B. Plīnija darbs, kādēļ viņš pieminams šobaltdien. Viņš bijis ne tikai literāts, bet arī ārsts, dabaszinātnieks. Viņam ir apcerējumi par magnētismu un krāsu teoriju. Viņš runā par zemes sfēriskumu, kas liecina par iepazīšanos ar Kopernika mācību. Kādā darbā viņš piemin izcilo tālaika astronomu Tiho Brahi, ar kuru, iespējams, ticies. Ir zināms, ka B. Plīnijs arī gleznojis, tātad bijis universāls cilvēks humānistu izpratnē.

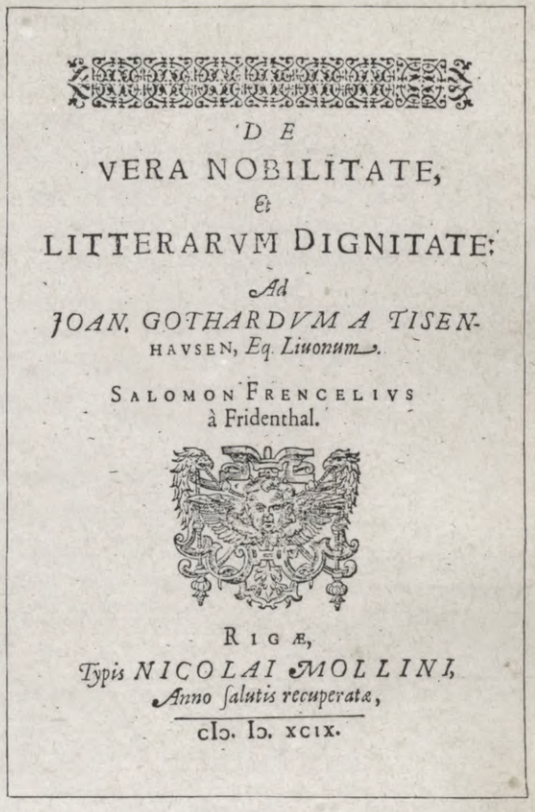

236. att. **Rīgas humānists Salomons Frencels un viņa 1599. gadā Rīgā iespiestais apcerējums «Par īsto dižciltību un zinātņu cieņu»**

Atzīmējama viņa latīniski sacerētā poēma «Par vējiem» (*De ventis*), kas vispirms iespiesta Leipcigā (1600) un tad arī Rīgā (1603). Tā veltīta «cēlajam, varenajam senātam, kā arī abu kolēģiju tribūniem, cienījamiem vīriem un visai Rīgas tautai». Šo darbu ietekmējusi Aristoteļa filozofija, Vergilija «Georgikas» un Lukrēcija darbs «Par lietu dabu». B. Plīnijs te skaidro dažādas vēju izcelšanās teorijas. Bez vēju ietekmes nebūtu iespējama attīstība dabā un cilvēku sadzīvē. Bez vējiem nebūtu arī kuģniecības, kas saista dažādas zemes un tautas. Poēmā atrodama tolaik reti sastopama, bet visai mūsdienīga ekoloģiska atziņa, ka cilvēkiem pret dabu jāizturas saudzīgi, lai tā būtu kā māte, nevis skaudīga pamāte. Te paustas arī vairākas ētiskas un estētiskas atziņas. Īstam humānistam jāsmeļ no visiem kultūras avotiem, garā jāpārstaigā visa pasaules literatūra. Un Dieva cienīga dāvana ir brīvība; tikai brīvais un drosmīgais var cerēt sasniegt, ko vēlas.

Vienīgais Rīgas humānists, kura attēls zināms (pat divi), ir zinātnieks un lauriem kronētais Breslavā dzimušais Salomons Frencels (1561–1605). Pirms Rīgas viņš ir ētikas un filozofijas profesors Helmštetē, kur iespiesti viņa pirmie darbi. Kādu laiku viņš uzturējies arī ķeizara galmā Prāgā. 1599. gadā S. Frencels kļūst par Rīgas Domskolas inspektoru, un Rīgā viņš arī miris. N. Mollīns iespiedis vairākus viņa darbus, bet ne visi saglabājušies. Interesanta ir 1599. gadā iespiestā poēma «Par īsto dižciltību un zinātņu cieņu» (*De vera nobilitate et litterarum dignitate*). Mantotā dižciltība ne vienmēr vienota ar morālu cēlumu. S. Frencels nosoda pārmērības tērpu un uztura ziņā, sludina mērenu baudu, bēdājas par garīgo interešu trūkumu, kas vērojams Rīgā un Livonijā. Arī valdniekiem nebūtu par ļaunu apgūt vairāk zinātnes un līdzināties humānistu sludinātajam dzīvesveidam, bet kas to dos. Poēma veltīta Livonijas magnātam Johanam Gothardam Tīzenhauzenam, kurš stāvēja tuvu humānistiem un uz kura materiālo atbalstu S. Frencels, redzams, cerējis. Bez mecenātisma, bez sponsorējuma tālaika zinātnieki un literāti bieži bija bezpalīdzīgi.

Ziemeļvācijā S. Frencels bija meklējis zinātņu un mākslu atbalstītāja Heinriha Rancava atbalstu, Rīgā viņš cer uz ietekmīgā D. Hilhena palīdzību, ar kuru vēlāk veidojas draudzība, arī ilgstoša sarakste. Vēl Helmštetē pirms pārnākšanas uz Rīgu (1599) iznāk D. Hilhenam veltīta grāmata «*Carmina gratulatoria clarissimorum virorum ad Sal. Frenceliusu*». Tā liecina par S. Frencela pazīšanos ar Eiropā ievērojamiem zinātniekiem, literātiem, piemēram, Dāvidu Hitreju, Johanu Kasēliusu. Te ir gan vēstules, gan apsveikumi dzejā, gan ceļa vārdi jauna dzīves posma sākumā. Grāmata sniedz priekšstatu gan par tālaika Vācijas, gan Rīgas garīgajām norisēm.

Pretstats klusajam un nosvērtajam S. Frencelam, kurš bijis vairāk kabineta tipa humānists, ir straujais un impulsīvais Georgs Cīglers jeb Tēgelmeisters (1551–1633) – rēvelietis, kas studējis Kēnigsbergā un citās pilsētās, maģistra grādu ieguvis Rostokā, bijis skolas rektors Gistrovā, vēlāk Mēklenburgas galma mācītājs, bet 1587. gadā ieradies Rīgā. Te viņš ir Pētera baznīcas mācītājs, bet drīz vien tiek apsūdzēts dumpīgu runu turēšanā un nepietiekamā baznīcas liturģijas ievērošanā. Jau 1601. gadā viņš pārceļas uz Kēnigsbergu, un seno prūšu zemē Zāmlandē noslēdzas viņa mūžs.

Pazīstamākais G. Cīglera darbs ir teoloģiski ētiskais un vēsturiskais traktāts «Pasaules spogulis», ko N. Mollīns izdod

DE
INCERTI-
TVDINE RERVM
HVMANARVM.
DISCVRSVS,
Theologicus, Ethicus, Historicus.
Georgii Ciegler
Psal: 25.
Integritas & rectum custodiens me.
Rigæ Livonum
EX OFFICINA TYPOGRA-
PHICA NICOLAI MOLLINI.
M. D. XCIIX.

237. att. **Georga Cīglera traktāts «Par cilvēcisko lietu nepastāvību»**

Lüneburg/
Gedruckt vnd Verlegt bey Jo-
hann vnd Heinrich Sternen/Buchf.
Im Jahr/1638.

238. att. **Līneburgas grāmatizdevēju Šternu firmas zīme. Viņi izdevuši arī rīdzinieku darbus**

239. att. **Georga Cīglera darba «Pasaules spogulis» izdevums Lineburgā (1638)**

1599. gadā. Vācu izdevums veltīts Cēsu vaivadam un poļu senatoram Georgam Fārensbaham, bet darba latīniskais variants «Par cilvēcisko lietu nepastāvību» (*De incertitudine rerum humanarum*) Rīgas rātei. Šis ir viens no apjomīgākajiem N. Mollīna iespieddarbiem un vienīgais, ar ko N. Mollīns iedrošinājās piedalīties Frankfurtes pie Mainas grāmatu mesā 1599. gadā. Šis darbs arī guvis plašāku ievērību Eiropā, jo pārdrukāts Štetīnē (1606), Stokholmā (1620), Līneburgā (1638), Amsterdamā (1663). Zviedrijā tas izdots zviedriski, bet Nīderlandē holandiski.

Grāmatas popularitāti veicinājusi autora prasme runāt ne tikai par lokālām problēmām, bet skart arī vispārcilvēciskus jautājumus, piemēram, kas ir augstākā laime cilvēka dzīvē un vai tā vispār sasniedzama. Dzīve mainās tik ātri kā Fortūnas ritenis: priekiem seko bēdas, it viegli sadrūp krātā laicīgā manta. Tērpu greznība vien un dižciltīga izcelšanās vēl negarantē cilvēka nozīmību. Grezni tērpties var arī ielasmeitas un āksti. Dzīvei jābūt līdzsvarotai, vēlmes jāiegrožo. G. Cīglers risina arī grūto jautājumu par dzejnieka vietu kārtu sabiedrībā. Lai iegūtu dienišķo maizi, te reizēm jāziedo garīgā patstāvība.

Viens no spilgtākajiem Rīgas humānistiem ir Daniels Hermanis (1543–1601), kam ievērojama vieta divu Hanzas pilsētu – gan Rīgas, gan Dancigas kultūrvēsturē. Abas šīs pilsētas blakus Lībekai bija bagātākās tirdzniecības pilsētas Baltijas jūras piekrastē, un abu likteņos var atrast vēsturiskas paralēles. D. Hermaņa daiļrades pētniecība līdz šim bijusi it kā sašķelta divās daļās. Rīdziniekus vairāk interesējuši viņa Rīgā aizvadītie gadi un Rīgā iespiestās

grāmatas; ārpus uzmanības loka it kā palikuši D. Hermaņa darbi, kas iznākuši Kēnigsbergā, Dancigā, Krakovā. Dažus no tiem izdevās atrast Gdaņskas Akadēmiskajā bibliotēkā. Tie rāda dzejnieka evolūciju, personības un literāta attīstību. D. Hermanis it kā saista Vācijas un Polijas literārās tradīcijas ar Livoniju un seno Rīgu.

Dažādiem notikumiem bagāts viņa mūžs, kas aizsācies nelielā Austrumprūsijas pilsētiņā Neidenburgā (Nidicē), kur viņa tēvs ir birģermeistars. Izcili apdāvināts bijis D. Hermaņa vecākais brālis, agri mirušais Johans, kas mācījies vairākās Vācijas, Francijas un Itālijas universitātēs, pratis sešas valodas, dzejojis vācu, grieķu un latīņu valodā. Dažas no brāļa mantotās grāmatas tālāk nokļūst D. Hermaņa īpašumā, vēlāk Rīgas pilsētas bibliotēkā.

Pats D. Hermanis vispirms mācās Kēnigsbergā, bet 15 gadu vecumā iestājas slavenā Johana Šturma vadītajā skolā Strāsburgā. Jau tad viņš gūst atzinību par saviem latīņu valodā rakstītajiem dzejoļiem. Seko mācības Kēnigsbergas universitātē slavenā Georga Sabīna rektorāta laikā, Heidelbergā un vēl citās Vācijas augstskolās 1567. gadā notiek atkalatgriešanās Strāsburgā, un tieši ar viņa sacerētu dzejoli atklāj par akadēmiju pārtapušo Strāsburgas skolu. Tolaik Strāsburgā mācās arī cilvēki, ar kuriem vēlāk krustojušās D. Hermaņa gaitas Rīgā un Livonijā: vēlākais Polijas kanclers Jans Zamoiskis, vēlākais Livonijas vietvaldis Nikolauss Kristofors Radzivils, arī kāds Kurzemes hercoga Ketlera radinieks. Pirmais D. Hermaņa darbs iespiests Kēnigsbergā (1566), tur 1575. gadā viņa sacerētā «*Carmen de vita litterata*».

Divus gadus D. Hermanis studē Bāzelē, un tur rakstītajos dzejoļos parādās arī Šveices garīgā dzīve. Neilgi viņš studē Ingolštatē, tad seko karadienests, kur viņš piedalās kaujā pret turkiem. 1571. gadā atsākas studijas Vitenbergā, kur viņš vispirms pievēršas valodām, filozofijai, jurisprudencei, vēlāk arī dabaszinātnēm. D. Hermanis apmeklējis Saksijas kalnraktuves, apceļojis Bohēmiju, Moráviju, Silēziju. Pēc tēva un vecākā brāļa nāves kādu laiku dzīvojis dzimtajā Neidenburgā. Viņa dzejoļu amplitūda ir plaša. Blakus laicīga satura dzejoļiem ir Kristus ciešanu stāsts u. tml.

Hercogam Rūdolfam veltīts dzejolis paver iespēju D. Hermanim 1573. gadā kļūt par ķeizariskās kancelejas sekretāru, un viņa darbs pārsvarā noris Vīnē un Prāgā. Viņam piešķir dižciltību, savu ģerboni un slepenpadomnieka titulu. Šinī laikā top virkne nozīmīgu politiska un satīriska rakstura dzejoļu. Veidojas pazīšanās plašā kultūras reģionā ar redzamiem tālaika zinātniekiem, literātiem. Bet, kad tolerantā ķeizara Maksimiliāna II vietā nāk jezuītu audzēknis Rūdolfs II, luterānim D. Hermanim Vīne jāatstāj.

1579. gadā D. Hermanis kļūst par Dancigas pilsētas sekretāru, vēlāk sindiku. Bieži viņš ir Stefana Batorija svītā un poļu ķēniņa karagājienu aculiecinieks. Šo pieredzējumu pēdas parādās D. Hermaņa līdz galam nepabeigtajā poēmā «*Stephaneis*», kas vispirms iespiesta Dancigā (1582) un atkārtoti arī Rīgā (1614). 1582. gadā viņš kļūst, ja tā varētu teikt, par Dancigas pilnvaroto Rīgā un tā paša gada pavasarī apprecas ar rīdzinieci Urzulu Krēgeri.

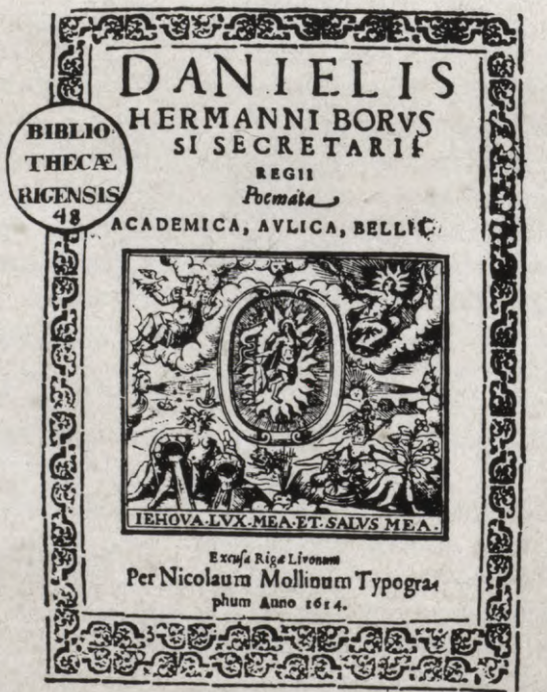

240. att. **Tituls Daniela Hermaņa darbu izdevumam Rīgā (1614)**

DAN. HERMANNI

oribus excultis, pietate & prædita multa,
Inq; meos nutus officiosa fuit.
ui nos concordes vita conjunxit in ista,
Iungat in extremo nos Deus ille die.
e tandem Riga aggeribus vallata recepit,
Atq; mihi requiem præbuit, & tumulum.
veni portum: Spes, & Fortuna valete.
Inveni in Christi gaudia viva sinu.
ıolvi miseræ tandem ludibria vitæ
Expertus mortis vulnera: Vivo tamen.
vendo didici, didici moriendo, voluptas
Quanta sit in solum Spem posuisse Deum.
mirùm requie Christi mihi sanguine parta,
Perfruor, & Spes est nunc rata facta mihi.
vite felices, quotquot didicistis, amici,
Quid prosit, soli fidere posse Deo.
xi, & quem dederas cursum mihi, Christe, peregi,
Nec mihi Vita brevis, nec mihi longa fuit.

Danielis Hermanni Niedburgen.
Poëmatum FINIS.

MIHI DATA EST OMNIS POTESTAS IN COELO ET IN TERRA Matth. XXVIII

Jehova lux mea & salus mea Psal: 27

EXCVDEBAT IN REGIA CIVITATE MARITIMA RIGA Nicolaus Mollinus

241. att. **Beigu lappuse Daniela Hermaņa darbu izdevumam Rīgā (1614) līdz ar ziņām par tipogrāfu N. Mollīnu**

Viņa atlikusī dzīve divus gadu desmitus saistās ar Rīgu. Viņš pārstāv Rīgas intereses Polijas galmā, kādu laiku ir kardināla Radzivila sekretārs, vēlāk pāriet Cēsu vaivada G. Fārensbaha dienestā. Beidzot viņš pamet visu diplomātisko un sabiedrisko rosību un nododas tikai dzejai. Viņš apglabāts Rīgas Doma baznīcā zem paša sacerētas epitāfijas.

Sevišķi mīļš kancleram Janam Zamoiskim bijis 1583. gadā Krakovā izdotais D. Hermaņa dzejojums par dzintara izcelšanos «*De rana et lacerta ..*». Tas iznācis arī Rīgā (1600) un atrodams D. Hermaņa darbu kopizdevumā «*Poemata*» Rīgā 1614. gadā. Titullapā tēloti dzintara gabali, kur mūžīgā dzintara sprostā redzam kādu ķirzaciņu un vardīti.

Poļu–zviedru kara laikā cilvēku uzmanība nereti bija pievērsta neparastām dabas parādībām un dažādām anomālijām. Par kādu 1595. gadā Aizkrauklē kroplu dzimušu bērnu D. Hermanis 1596. gadā izdod Rīgā 340 pantu garu diskursu «*De monstroso partu*». Dzejdarba veltījumā pieminēta arī Rīgas rāte. Tikai aklais neredzot, apgalvo D. Hermanis, ka ar šīm neveiksmīgajām dzemdībām Dievs devis it kā zīmi, ka visa Livonija virzās aplamā virzienā.

D. Hermanim ir vesels cikls dzejoļu, kurus viņš apvienojis ciklā «*bellica*» (dziesmas no karalauka). Vairākos dzejoļos D. Hermanis tēlo Livonijas neapskaužamo likteni kara gados un aicina saudzēt vismaz Rīgu – Livonijas krāšņāko rotu. Kamēr pastāvot Rīga, viss vēl neesot zaudēts. Vairāki dzejoļi veltīti kancleram Janam Zamoiskim, karavadonim Georgam Fārensbaham. Arī jaunajam karalim Sigismundam III, bet no šī netolerantā un ietiepīgā valdnieka maz ko laba varēja sagaidīt Rīga un arī Rīgas humānisti.

LAB saglabājušās apmēram 10 D. Hermaņa vai viņa brālim Johanam piederējušās grāmatas. Tie ir dažāda satura, galvenokārt Parīzes, Vīnes, Vitenbergas un Leipcigas izdevumi, kas liecina par dzejnieka interešu daudzpusību.

242. att. **Rīgas humānists Salomons Frencels**

Kā ievērojamu jaunlatīņu dzejnieku viņu savā Dancigā 1688. gadā izdotajā «*Diarium Biographicum*» piemin rīdzinieks Henings Vite. Latviski no viņa dzejdarbiem nav tulkots nekas. Bet viņa elēģiskās vārsmas, tāpat kā B. Plīnija Rīgas cildinājums, darītu bagātāku mūsu Rīgas kultūras mantojumu.

Rīgas humānistu pulciņš 17. gadsimta sākumā izirst. Vieni ir miruši kara un mēra gados, citi Rīgu atstājuši. 17. gadsimta sākums ir gan solis uz priekšu vēsturē, bet tas nav solis uz priekšu garīgajā tolerancē. Tomēr šī humānisma kaut īslaicīgais starojums paliek. Viņi jau parādījuši Rīgu un Livoniju tālaika pasaulei, redzējuši tālāk un dziļāk nekā reliģisko konfesiju neiecietīgie karotāji. Viņu darbos, kaut nepilnīgi, jau parādās šīs zemes pamatiedzīvotāji – līvi un latvieši. Humānisti jau metuši tiltu no Baltijas jūras krastiem uz pārējās Eiropas kultūru. Rīgas humānisti – zvaigzne, kas iedegusies un ātri apdzisusi.

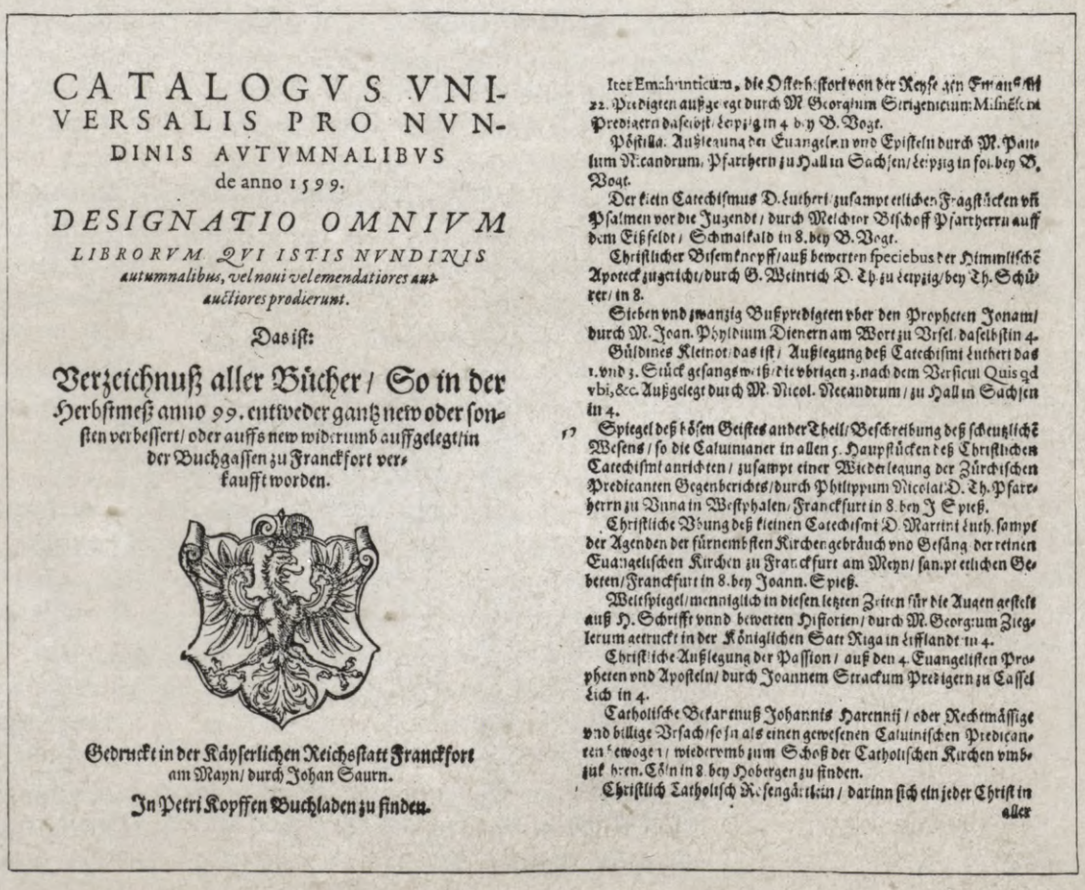

CATALOGVS VNIVERSALIS PRO NVNDINIS AVTVMNALIBVS de anno 1599.

DESIGNATIO OMNIVM LIBRORVM QVI ISTIS NVNDINIS autumnalibus, vel noui vel emendatiores aut auctiores prodierunt.

Das ist:

Verzeichnuß aller Bücher / So in der Herbstmeß anno 99. entweder gantz new oder sonsten verbessert / oder auffs new widerumb auffgelegt / in der Buchgassen zu Franckfort verkaufft worden.

Gedruckt in der Käyserlichen Reichsstatt Franckfort am Mayn / durch Johan Saurn.

In Petri Kopffen Buchladen zu finden.

Iter Emahunticum, die Osterhistori von der Reyse gen Emaus in 22. Predigten außgelegt durch M. Georgium Strigenicium Misnēsem Predigern daselbst / Leipzig in 4. bey B. Vogt.

Pöstilla. Außlegung der Euangelien vnd Episteln durch M. Paulum Nicandrum, Pfarrhern zu Hall in Sachsen / Leipzig in fol. bey B. Vogt.

Der klein Catechismus D. Lutheri / zusampt etlichen Fragstücken vñ Psalmen vor die Jugendt / durch Melchior Bischoff Pfarrherrn auff dem Eißfeldt / Schmalkald in 8. bey B. Vogt.

Christlicher Bisemknopff / auß bewerten speciebus der Himmlischē Apoteck zugericht / durch G. Weinrich D. Th. zu Leipzig / bey Th. Schürer / in 8.

Sieben vnd zwanzig Bußpredigten vber den Propheten Jonam / durch M. Joan. Phyldium Dienern am Wort zu Vrsel / daselbst in 4.

Güldines Kleinot / das ist / Außlegung deß Catechismi Lutheri das 1. vnd 3. Stück gesangsweiß / die vbrigen 3. nach dem Versicul Quis qd vbi, &c. Außgelegt durch M. Nicol. Necandrum / zu Hall in Sachsen in 4.

Spiegel deß bösen Geistes ander Theil / Beschreibung deß scheutzlichē Wesens / so die Caluinianer in allen 5. Haupstücken deß Christlichen Catechismi anrichten / zusampt einer Wiederlegung der Zürchischen Predicanten Gegenberichts / durch Philippum Nicolai D. Th. Pfarrherrn zu Vnna in Westphalen / Franckfurt in 8. bey J. Spieß.

Christliche Vbung deß kleinen Catechismi D. Martini Luth. sampt der Agenden der fürnembsten Kirchengebräuch vnd Gesäng der reinen Euangelischen Kirchen zu Franckfurt am Meyn / sampt etlichen Gebeten / Franckfurt in 8. bey Joann. Spieß.

Weltspiegel / menniglich in diesen letzten Zeiten für die Augen gestelt auß H. Schrifft vnnd bewerten Historien / durch M. Georgium Zieglerum getruckt in der Königlichen Statt Riga in Lifflandt in 4.

Christliche Außlegung der Passion / auß den 4. Euangelisten Propheten vnd Aposteln / durch Joannem Strackum Predigern zu Cassel Lich in 4.

Catholische Bekantnuß Johannis Harennij / oder Rechtmässige vnd billige Vrsach / so jn als einen gewesenen Caluinischen Predicanten bewogen / wiederumb zum Schoß der Catholischen Kirchen vmbzukehren. Cöln in 8. bey Hobergen zu finden.

Christlich Catholisch Rosengärtlein / darinn sich ein jeder Christ in aller

243. att. **Frankfurtes pie Mainas grāmatu mesas katalogs 1599. gadam, kur pirmo reizi minēta kāda Rīgā iespiestā grāmata (G. Cīglera «Pasaules spogulis»)**

RĪGAS GRĀMATA ZVIEDRU LAIKU SĀKUMĀ

«Savu spiestuvi esmu apgādājis ar tik skaistiem grieķu, ebreju, latīņu un vācu burtiem, kādi Rīgā vēl līdz šim nav bijuši. Tāpēc arī esmu iekritis parādos.»

(N. Mollīna pēctecis tipogrāfs Gerhards Šrēders par savu spiestuvi Krāmu ielā)

Ar dažām šīs grāmatas nodaļām jau esam iesniegušies 17. gadsimtā: ar Rīgas pilsētas bibliotēkas darbības aprakstu, ar pirmā Rīgas tipogrāfa Nikolausa Mollīna raksturojumu, ar tekstu par Rīgas humānistiem. Izsekosim vēl dažas norises Rīgas kultūras dzīvē līdz 17. gadsimta vidum, un tad arī šai grāmatai varētu pielikt punktu.

Pamatojums: pirmkārt, 17. gadsimta otrajā pusē Hanzas savienība beidz oficiāli eksistēt, un simboliski to veido vairs tikai trīs pilsētas: Lībeka, Brēmene, Hamburga. Rīga, tāpat Rēvele un Tērbata, saistīta ar zviedru karaļvalsti un vairs nekādās Hanzas sanāksmēs nepiedalās. Protams, vēl izjūtama ir vācu Hanzas pilsētu kultūras ietekme, bet Rīgu 17. gadsimtā spēcīgi ietekmējusi arī Polija, Zviedrija, Nīderlande un vēl citas Eiropas valstis.

Otrkārt, tā sauktie zviedru laiki Rīgā (1621–1710), kas sākas ar Rīgas blokādi, ieņemšanu un Gustava II Ādolfa svinīgu sagaidīšanu pilsētā un kas beidzas Ziemeļu kara laikā ar varmācīgu Latvijas un Igaunijas teritorijas pievienošanu Krievijas impērijai, pelnījuši īpašu, atsevišķu grāmatu. 90 gadu ilgais laika posms nav iekļaujams dažās lappusēs, un šinī laikmetā vēl daudz kas tuvāk izpētāms. Interesants ir, piemēram, jautājums par 17. gadsimtā Rīgas Domskolā un 1631. gadā veidotajā Rīgas akadēmiskajā ģimnāzijā sacerētajiem disputiem latīņu valodā. Latviski maz kas rakstīts par 1675. gadā dibināto «*Schola Carolina*» (Kārļa skola), kas arī veidoja Rīgas kultūras dzīves fonu. Plašāka pētījuma vērts ir pirmo Rīgas tipogrāfu darba turpinātāju: Albrehta Hakelmaņa, Heinriha Besemesera, Georga Matiāsa Nellera un Johana Georga Vilkena kopējais veikums līdz zviedru laiku beigām. Līdz šim akcentēti tikai izdevumi, kas saistās ar latviešu grāmatniecību. Tāpat tēma par sevi ir zviedru laiku Rīgas arhitektūra un māksla, literārie mēģinājumi, muzikālā dzīve un teātra aizsākumi.

Par N. Mollīna pēcteča Gerharda Šrēdera darbības laiku Rīgā (1625–1657) no vācu autoriem vairāk rakstījis A. Buholcs grāmatā «*Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888*» (R., 1890), bet latviski vēsturniece Meta Taube (LZA Vēstis, 1990., nr. 6.). No mākslinieciskā aspekta arī G. Šrēdera latviski iespiestos darbus, to ilustrācijas un vinjetes analizējusi Silvija Šiško, Elita Grosmane un Valdis Villerušs savā kopdarbā «Latviešu grāmatu grafika» (R., 1988).

G. Šrēders ieradies no Vācijas Rīgā ap 1623. gadu, domājams, kādu laiku strādājis pie N. Mollīna un jau tad lūdzis Rīgas rātes atļauju dibināt vēl vienu tipogrāfiju Rīgā. Šis lūgums gan nav ievērots, toties G. Šrēderam solītas pirmtiesības uz pilsētas spiestuvi pēc N. Mollīna nāves. 1625. gadā G. Šrēders arī kļūst par vienīgo privileģēto Rīgas grāmatu izdevēju, iespiedēju un grāmatu tirgotāju, gan ar ierunu, ka tad viņam jāprec par sevi krietni vecākā N. Mollīna atraitne. Pārvarējis pirmo mulsumu, G. Šrēders šim

244. att. **Tipogrāfija Zviedrijā 17. gadsimtā**

noteikumam piekrīt, jo iegūt tipogrāfiju gados tik jaunam iespiedējam skaitās liels panākums. Tādi ir vēlo viduslaiku un cunftu iekārtas noteiktie spēles noteikumi, šī laikmeta mentalitāte un tikumi.

No G. Šrēdera iespiedumiem Rīgā LAB saglabājušies kādi 215 eksemplāri (neskaitot dubletus), bet LNB ap 119. Savu darbību Rīgā G. Šrēders sāk visai enerģiski, iegādādamies Vācijā jaunus burtstabiņus, atjaunodams spiestuves iekārtu. Ilustrāciju klišejas jeb politipāžas

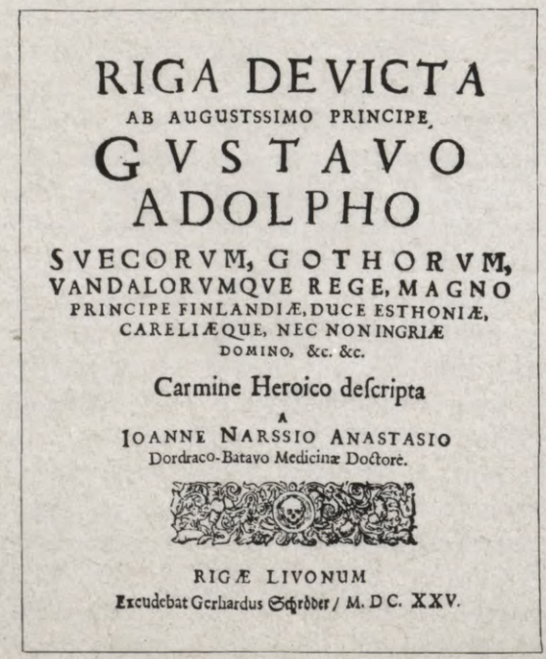
RIGA DEVICTA
AB AUGUSTSSIMO PRINCIPE,
GVSTAVO
ADOLPHO
SVECORVM, GOTHORVM,
VANDALORVMQVE REGE, MAGNO
PRINCIPE FINLANDIÆ, DUCE ESTHONIÆ,
CARELIÆQUE, NEC NON INGRIÆ
DOMINO, &c. &c.
Carmine Heroico deſcripta
A
IOANNE NARSSIO ANASTASIO
Dordraco-Batavo Medicinæ Doctore.
RIGÆ LIVONUM
Excudebat Gerhardus Schröder / M. DC. XXV.

245. att. **Pirmais Gerharda Šrēdera iespieddarbs Rīgā (1625) – grāmata par zviedru iekaroto Rīgu**

(kokgriezumu atlējumus metālā) viņš tomēr saņēmis pārsvarā mantojumā no N. Mollīna, Par to liecina vienādās ilustrācijas un vinjetes gan N. Mollīna, gan G. Šrēdera izdevumos. Piemēram, attēls «Kristus dzimšana» ir gan N. Mollīna 1615. gadā latviski izdotajā luterāņu baznīcas rokasgrāmatā, gan arī G. Šrēdera 1631. gadā un 1643. gadā latviski iespiestajos «*Lettisch Vademecum*» tekstos, tāpat G. Manceļa sacerētajā un 1654. gadā izdotajā spredikļu grāmatā. Var uzskaitīt daudzus motīvus, kas ilustratīvi atkārtojas N. Mollīna un G. Šrēdera iespieddarbos. Tie ir gan no Vecās, gan Jaunās Derības, piemēram, Kains nogalina Ābelu. Piedzēries Noass. Dāvids noskatās Batsebas peldē. Jāzeps un Potifāra sieva. Trīs Austrumu gudrie pielūdz Kristu. Jānis Kristītājs kristī ļaudis. Kristus kārdināšana. Līdzība par pazudušo dēlu. Kristus brīdina no viltus praviešiem. Līdzība par skabargu un baļķi acī. Kristus un grēciniece. Kristus dziedina spitālīgos. Līdzība par žēlsirdīgo samārieti. Līdzība par bagāto vīru un nabaga Lācaru. Sievietes pie tukšā Kristus kapa. Kristus debesbraukšana.

Daļa no kokgriezumu ilustrācijām N. Mollīnam varēja būt jau līdzpaņemtas no Antverpenes, daļu N. Mollīns un G. Šrēders aizguvuši no dažādiem Vācijas tipogrāfiem, daļa varbūt veidotas arī Rīgā, lai gan nav ziņu par profesionāliem Rīgas kokgriezējiem grāmatu grafikai.

G. Šrēdera alga ir 100 dālderu gadā, bet nopietna spiestuves rekonstrukcija izmaksātu daudz vairāk. Viņš vairākkārt sūdzas Rīgas rātei par telpu šaurību un sliktu stāvokli Krāmu ielā. Tās apdraud gan paša tipogrāfa drošību, gan arī grūti tā saglabāt iespiestās grāmatas, ko rīdzinieki samērā maz pērk. Domskolas audzēkņi nereti izlīdzas ar vecajām, jau citu iegādātajām, un lielu konkurenci rada arī ārzemju grāmattirgotāju ievestās grāmatas.

Dažā ziņā G. Šrēders ir pat labākā situācijā nekā citu pilsētu tipogrāfi, jo Tērbatā viņa laikā ir jau divi grāmatu iespiedēji: Jakobs Bekers un Johans Fogels, kuri gan nevar ar viņu konkurēt

246. att. **Varagrebēju darbnīca. Augsburgas gravīra (1621)**

iespieddarbu kvalitātē. G. Šrēders ir vienīgais privileģētais Rīgā visos grāmatu izdošanas un pārdošanas aspektos. Tā kā Rīga ir gandrīz tikai luterticīga pilsēta, viņu arī īpaši netraucē baznīcas konsistorija, kas veic cenzūras funkcijas. Piemēram, Frankfurtē pie Mainas stāvoklis bija krietni sarežģītāks. Rīgu neposta Trīsdesmitgadu karš (1618–1648), kas graujoši ietekmē Vācijas kultūru. Lai gan G. Šrēderam vispirms jāpilda Rīgas rātes bezmaksas pasūtījumi, dažus no tiem pilsēta tomēr finansē, piemēram, liekot 1651. gadā iespiest 500 eksemplāros «*Bürgerlicher Eid*» (Pilsoņu zvērestu).

Tomēr gandrīz viss G. Šrēdera darbības laiks paiet vienos ķīviņos, par ko liecina dokumenti Rīgas rātes iekšējā arhīvā, kurus publicējis jau A. Buholcs. G. Šrēders cīnās divās frontēs. Vispirms jau pret Rīgas grāmatsējējiem, kuri 1640. gadā organizējas atsevišķā cunftē. Tādu Rīgā bijis pieci vai seši. Sava grāmatsējēja G. Šrēderam tipogrāfijā nav, un viņš spiests ar šiem cilvēkiem rēķināties, bet tie arī apdraud viņa monopolu grāmattirdzniecībā. Vai tad G. Šrēderam nepietiekot ar grāmatu izdošanu un iespiešanu vien? Pašu iesietās grāmatas viņi gribētu arī paši pārdot. Reizēm G. Šrēders izmantojot citu pilsētu (Lībekas, Rostokas) grāmatsējēju pakalpojumus, un rīdzinieki līdz ar to paliekot bez darba. Bez tam raksturā G. Šrēders esot ķildīgs un uzpūtīgs.

G. Šrēders toties vaino grāmatsējējus gausā un paviršā darbā. Turklāt šo nekvalitatīvo darbu viņi vēl uzskatot par mākslu, kaut gan grāmatiesiešana no laika gala bijis vienkārši amats. G. Šrēders ir par sava monopola saglabāšanu arī Rīgas grāmattirdzniecībā, un pilsētas rāte parasti nostājas pašas pieņemtā tipogrāfa pusē. Savā Rīgas rātei 1644. gadā iesniegtajā «Memoriālā» G. Šrēders raksturo Rīgas tipogrāfijas darbu, jau sākot ar 1588. gadu. Pēc viņa domām, viņš pat baudot mazāk privilēģiju nekā N. Mollīns, lai gan viņa laikā iespieddarbu kvalitāte cēlusies.

Pirmie strīdi sākas jau 1626. gadā ar Kristianu Rītavu un Dītrihu Vitmani. Jauns strīds izceļas 1627. gadā. Rīgas rāte aizliedz grāmatsējējiem kaut kur ārzemēs pārdrukāt G. Šrēdera Rīgā izplatītās grāmatas, tāpat pārdot Rīgā no ārzemēm ievestās. Jaunas nesaskaņas rodas 1630., kā arī 1634. gadā, kad rāte apķīlā grāmatsējējiem 11 iesietās F. Melanhtona «*Corpus Doctrinae*», arī 33 latīņu un 110 vācu ābeces.

Lai novērstu konfliktus, pilsētas rāte 1640. gadā nosaka pat grāmatiesiešanas taksi. Par grāmatu iespiešanu īpašu noteikumu (*Buchdruckerordnung*) 17. gadsimtā vēl Rīgā nav. Abpusēju sūdzību straume tomēr nerimstas arī vēlāk. Tā 1642. gadā

sūdzību par G. Šrēderu Rīgas rātei iesniedz grāmatsējēji Lorencs Bemols, Andreass Glatcovs un Kristofs Šmits. Strīdi turpinās arī 1644. gadā.

Kāds 1642. gada dokuments rāda, kādas grāmatas G. Šrēders devis iesiet Lorencam Bemolam un Kristofam Šmitam. Tie ir ne tikai Rīgas izdevumi vien, bet arī no ārzemēm ievestās, vēl neiesietās grāmatas: Bībeles, agendas, spredikļu, lūgšanu un dziesmu grāmatas, tāpat 17. gadsimtā populāro autoru Mārtiņa Lutera, Johana Arnta, Jana Komenska darbi. Reizēm fiksētas arī aptuvenās grāmatu cenas. Rīgas dziesmu grāmata maksājusi vairāk nekā piecas mārkas, bet latviski izdotā agenda «*Lettisch Vademecum*» (1631) pat desmit mārkas. Latīņu ābece maksājusi divas mārkas, bet nedaudz dārgāka bijusi ābece vācu valodā.

G. Šrēderam iznāk karot arī ar citpilsētu grāmatu tirgotājiem, kuriem atļauts uzturēties Rīgā gadatirgu laikā divas nedēļas un te pārdot atsevišķas grāmatu grupas. Viņu tirgošanās parasti noritējusi Rīgas Doma sānu velvēs, un tirgotāji no Vācijas, Holandes un Šveices bieži pārkāpuši rātes noteikto tirgošanās ilgumu. Savi aģenti Rīgā ir gan Johanam Hallefortam no Rostokas, gan Hansam Wolfam no Lībekas, gan Kristianam Hermsdorfam no Frankfurtes pie Mainas. K. Hermsdorfs 1650. gadā lūdz pagarināt viņa grāmattirdzniecības laiku Rīgā līdz četrām nedēļām, bet pret to iebilst gan G. Šrēders, gan viņa parastie oponenti – Rīgas grāmatsējēji. Kalendārus kā ejošu preci grib tirgot pat no ārzemēm iebraukušie dzelzspreču un tekstiliju pārdevēji. Tā 1642. gadā G. Šrēders žēlojas Rīgas rātei, ka dzelzspreču tirgotājs no Lībekas Antonijs Štolcs vedot ik gadus uz Rīgu kaudzēm grāmatu, esot apmeties Mārstaļu ielā un apgādājot ar savu pievedumu ne tikai rīdziniekus, bet arī Kurzemes hercogisti.

Par spīti grūtībām, G. Šrēders mūža beigās ir pārticis vīrs, bet viņš gan neatstāj savā dzimtā tipogrāfa darba turpinātājus, tā ka nekāda grāmatiespiedēju dinastija neveidojas. Pirmais viņa 1625. gadā izdotais darbs ir saturā nenozīmīgais holandieša Johana Narsija sacerējums par zviedru uzvarēto Rīgu (*Riga devicta*), un arī pēdējais G. Šrēdera iespieddarbs 1657. gadā runā par Rīgas aplenkšanu, šoreiz no krievu cara Alekseja Mihailoviča puses (*Gründliche und wahrhaftige Relation von der Belagerung der königlichen Stadt Riga*). Šo aplenkumu rīdzinieki izturējuši godam, un vairāki Rīgas augstmaņi par to saņem zviedru karaļa apbalvojumus.

Vairāk nekā N. Mollīns G. Šrēders ir izdevis grāmatas vācu un latviešu valodā, vairāk arī mācību grāmatas un zinātniska satura sacerējumus. Daži izdevumi bijuši tik populāri, ka iespiesti vairākkārt, nesot peļņu arī pašam izdevējam, piemēram, Frīdriha Vēdemeiera veidotā rēķināšanas mācība (*New wolgegründetes Rigisches Rechenbuch*), kas izdota 1627., 1637. un 1647. gadā. Šāda tipa grāmatas gan maz saglabājušās, jo, tāpat kā citas mācību

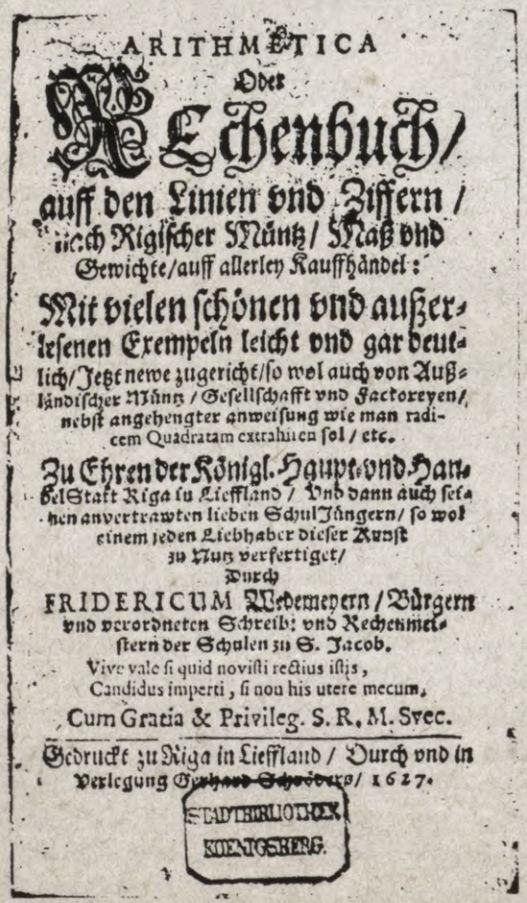
ARITHMETICA
Oder
Rechenbuch/
auff den Linien vnd Ziffern/
nach Rigischer Müntz/ Maß vnd
Gewichte/auff allerley Kauffhändel:
Mit vielen schönen vnd außerlesenen Exempeln leicht vnd gar deutlich/Jetzt newe zugericht/so wol auch von Außländischer Müntz/Gesellschafft vnd Factoreyen/ nebst angehengter anweisung wie man radicem Quadratam extrahiren sol/etc.
Zu Ehren der Königl. Haupt- vnd Handelstatt Riga in Liefland/ Vnd dann auch seinen anvertrawten lieben Schul Jüngern/ so wol einem jeden Liebhaber dieser Kunst zu Nutz verfertiget/
Durch
FRIDERICUM Wedemeyern/Bürgern vnd verordneten Schreib: vnd Rechenmeistern der Schulen zu S. Jacob.
Vive vale si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti, si non his utere mecum.
Cum Gratia & Privileg. S. R. M. Svec.
Gedruckt zu Riga in Liefland/ Durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders/ 1627.
STADTBIBLIOTHEK
KOENIGSBERG

247. att. **Rīgā iespiestā Frīdriha Vēdemeiera populārā rēķināšanas grāmata (1627)**

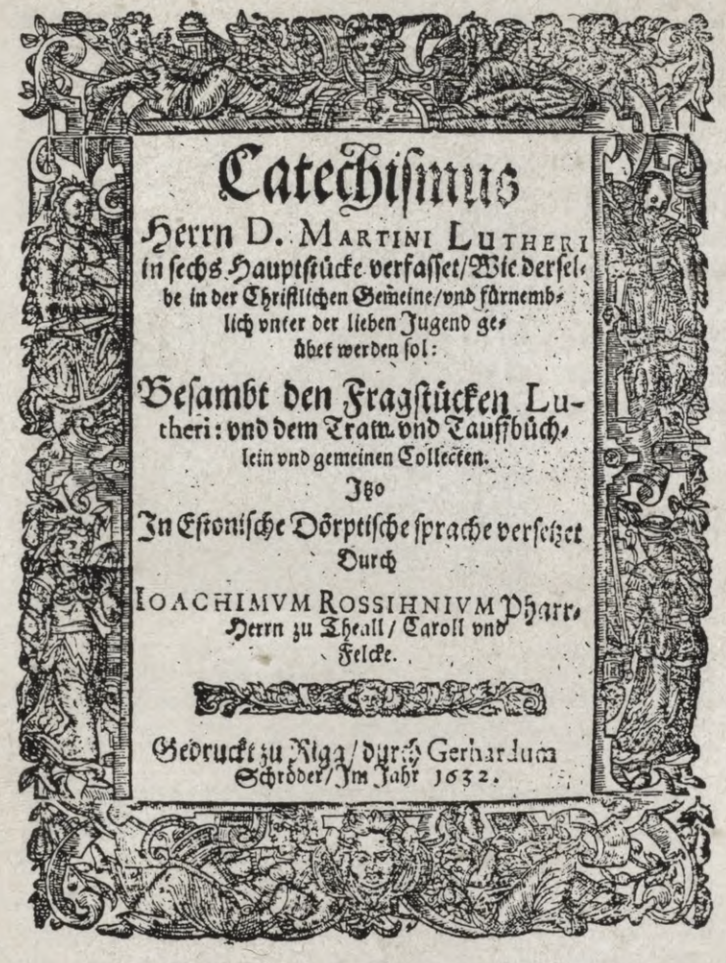

Catechiſmus
Herrn D. MARTINI LUTHERI
in ſechs Hauptſtücke verfaſſet/Wie derſelbe in der Chriſtlichen Gemeine/vnd fürnemblich vnter der lieben Jugend getibet werden ſol:
Beſambt den Fragſtücken Lutheri: vnd dem Tram. vnd Tauffbüchlein vnd gemeinen Collecten.
Itzo
In Eſtoniſche Dörptiſche ſprache verſetzet
Durch
IOACHIMVM ROSSIHNIVM Pharrherrn zu Theall/ Caroll vnd Felcke.
Gedruckt zu Riga/ durch Gerhardum Schröder/ Im Jahr 1632.

248. att. **Mārtiņa Lutera katehisms igauņu valodā, kas iespiests Rīgā (1632)**

grāmatas un kalendāri, pirktas īslaicīgai lietošanai. Tādu cieņu kā Bībele, dziesmu un spredikļu grāmatas šie izdevumi, protams, nevarēja iegūt.

Rīgas bibliotēkās nav saglabājies neviens G. Šrēdera laikā iespiestais Rīgas kalendārs, kaut gan tādiem vajadzēja iznākt regulāri – ik gadu. Arī vecos kalendārus rīdzinieki, redzams, nav turējuši par glabāšanai vērtiem. Kalendāru tirdzniecībā G. Šrēdera monopolu centās iedragāt citpilsētu tirgotāji. G. Šrēders sūdzas Rīgas rātei, ka šādas konkurences dēļ viņam ik gadus jānorakstot ap 300 neizpirkto kalendāru, bet 1643./1644. gadā viņš neesot varējis pārdot 100 lielos un 600 mazos almanahus. G. Šrēders tomēr nedomā atteikties no kalendāru izdošanas vispār: «Es nevaru mazāk iespiest, jo tā būtu kauna lieta, ja pilsētā visu cauru gadu nebūtu dabūnami kalendāri.» Tas tiešām liktos savādi tik lielai pilsētai, kāda bija Rīga.

Rīgas garīgo kultūru 17. gadsimta pirmajā pusē vēl, protams, nosaka vācu tautības pilsētnieki. Bet G. Šrēders jau rēķinās arī ar latviešu lasītāju, pat potenciālu latviešu grāmatu pircēju Rīgā, tāpat Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē. Viņš rēķinās arī ar latviešu draudžu vācu tautības mācītājiem un visiem pārējiem, kam vēlama labāka latviešu valodas apguve. Tāpēc aktuāls kļūst jautājums ne tikai par garīga satura rakstiem latviski, bet arī par latviešu valodas gramatikām un vārdnīcām.

Jau 1662. gadā Johans Georgs Gecēliuss ierosina izdot pilnu latviešu Bībeles tekstu, jo zviedri, dāņi un vēl citi skandināvi Bībeles dzimtajā valodā jau saņēmuši, un Latvija un Igaunija ir stiprs luterticības balsts. Bet līdz latviešu Bībeles pilnam izdevumam (1689–1694) vēl tālu. Vispār no 1631. līdz 1664. gadam latviski iznākušas tikai apmēram 10 grāmatas. 1631. gadā G. Šrēders izdod atkārtoti latviešu agendu luterāņu draudzēm «*Lettisch Vademecum*» (Latviešu ceļvedis). Pirmizdevums Latvijā ir tikai LNB, bet atkārtotais (1643) arī LAB. Šo un tāpat citu latvisko rakstu tapšanā G. Šrēderam neatsverams palīgs ir Georgs Mancelis – teicams latviešu valodas pratējs un tās jaunās latviešu rakstības ieviesējs, kura pastāv 300 gadu un kuru dažkārt dēvējam par veco ortogrāfiju. Šī rakstība jau samērā pareizi atveido latviešu valodas skaņas.

Tipogrāfam G. Šrēderam grūtības sagādā jaunu, latviešu valodas rakstībai atbilstošu burtu liešana, un viņš atzīst, ka latviešu rakstus bijis grūtāk drukāt nekā tekstus grieķu vai senebreju valodā. «*Vademecum*» iespiests vēl uz samērā slikta papīra fraktūras burtiem, bet tur jau ir arī ilustrācijas. Grāmatas mērķi G. Šrēders formulē latviešu lasītājam adresētajā priekšvārdā (līdz tam nepieredzēts gadījums): «Esmu ar lielu darbu šo grāmatu ikkatram saimniekam par labu sataisījis. [..] Ja viņš nespētu baznīcā nākt, tad viņš tomēr savā mājā no savu bērnu vai no citu godīgu cilvēku, kas lasīt māk, var likties priekšā lasīties. Tāpēc neapraudi, mans draugs, to naudu,

ko tu par šo grāmatu izdod, bet apdomā, kādu lielu mantu un dāvanu tu savai dvēselei esi dabūjis. Dažs izplītē un apdzer vienā dienā vairāk un tikai lielos grēkos iekrīt.» G. Šrēders arī pārliecināts, ka Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē nebūšot neviena zemnieka, kas šī tulkojuma valodu nesaprastu un neatzītu to par īstenu latviešu valodu.

«*Lettisch Vademecum*» nav vienīgais G. Šrēdera un G. Manceļa latviešiem domātais kopdarbs. 1637. gadā G. Manceļa tulkojumā latviski iznāk Zālamana līdzī-

250. att. **Braunšveigas pilsētas sindiks, bibliofils Johans Kamans, kura privātbibliotēkā bijuši arī G. Manceļa darbi**

249. att. **Georga Manceļa veidotā pirmā latviešu valodas vārdnīca «*Lettus*», kas iespiesta Rīgā (1638)**

LETTUS
Das iſt
Wortbuch/
Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettiſchen Sprache;
Allen vnd jeden Außheimiſchen/die in Churland/Semgallen vnd Lettiſchem Liefflande bleiben/vnd ſich redlich nehren wollen/ zu Nutze verfertigt/
Durch
GEORGIVM MANCELIVM
Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c.
Erſter Theil.
Cum Grat. & Priv. S.R.M. Svec.
Gedruckt vnnd verlegt zu Riga/ durch GERHARD. Schröder/
Anno M. DC. XXXVIII.

bas (*Die Sprüche Salomonis in die Lettische Sprache gebracht*), 1646. gadā Zīraka gudrības grāmata (*Das Haus–Zucht– und Leerbuch Syrachs*), bet 1644. gadā stāsts par Jeruzālemes izpostīšanu (*Die trawrige Historia der erbärmlichen Zerstörung der Stadt Jerusalem*).

Apjomā (1200 lappušu) un popularitātes ziņā visas G. Manceļa pārējās grāmatas pārspēj G. Šrēdera Rīgā 1654. gadā izdotais «Ilgi gaidītais latviešu spredikļu krājums» (*Langgewünschte Lettische Postill*), kur G. Mancelis parādās kā spēcīgs spredikļotājs, un, šos spredikļus pārlasot, mēs labāk izprotam arī tālaika latviešu sadzīvi, ticējumus, ieražas. Arī luteriskās ortodoksijas cīņu pret latviešu folkloras tradīcijām un tā saukto elkdievību. Valoda G. Mancelim ir vitāla, sulīga, lai gan vēl ģermānismiem pārbagāta. Spredikļu grāmata piedzīvojusi piecus atkārtotus izdevumus, no kuriem pēdējais iznāk Jelgavā 1823. gadā.

Visnozīmīgākā līdz pat šodienai no G. Manceļa grāmatām ir 1638. gadā Rīgā iespiestā vācu–latviešu vārdnīca: «*Lettus, das ist Wortbuch*», kas bijusi par pamatu visām tālākajām šāda aspekta vārdnīcām. Grāmata adresēta «visiem

ienācējiem, kas šeit grib palikt un godīgi pelnīt iztiku». Tātad latviešu valodas prašana 17. gadsimta pirmajā pusē šķita Latvijā pašsaprotama lieta. Grāmata sastāv no pašas vārdnīcas un tai pievienotā ikdienā visbiežāk lietoto dažādu izteicienu krājuma «*Phraseologia Lettica. Das ist täglicher Gebrauch der Lettischen Sprache*». Doti arī vairāku pilsētu un piļu nosaukumi Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē. Seko vēl desmit sarunas (*Zehen Gespräche*), kur divu latviešu zemnieku Anša un Miķeļa dialogi veido it kā nelielus prozas fragmentus. Izdevumu noslēdz jau pieminētās Zālamana līdzības. Savā grāmatā G. Mancelis jau lieto vārdu «latvietis» un «latviešu valoda», ne vairs kā agrāk, kad runāja tikai par nevāciem un bauriem.

Jāpiemin divi interesanti «*Lettus*» eksemplāri. Viens no tiem piederējis, domājams, Kristoforam Fīrekeram, kas 1631. gadā mācījās Tērbatas ģimnāzijā un vēlāk bija G. Manceļa students Tērbatas universitātē. Šis eksemplārs glabājas LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, un tā baltajās lapās ar roku pierakstīti latviešu leksikas materiāli: sakamvārdi, parunas, tautasdziesmas, tostarp līgotnes. Piemēram, baltajā lapā pirms titula atrodam ierakstu «Šī saulīte brītiņam, / Viņa saule mūžiņam». K. Fīrekers (ap 1615–ap 1685) slavens ne tikai ar savām latviski tulkotajām garīgajām dziesmām, bet arī nopelniem latviešu valodniecībā. Viņš vācis un apstrādājis plašus materiālus latviešu valodas gramatikai, kā arī sarakstījis latviešu–vācu vārdnīcu «*Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit Fleiß gesamlet von Christopher Fürecker*», kas autora dzīves laikā palikusi neiespiesta. Šis manuskripts divos sējumos glabājas LAB Latviešu Draugu biedrības rokrakstu fondā (5361, 5362). Tagad šīs vārdnīcas pirmiespiedums divās daļās iznācis LAB izdevumā (1997, 1998) ar Austrālijas profesora T. G. Fenella komentāriem angļu valodā.

Interesants ir arī «*Lettus*» eksemplārs, ko šīs grāmatas autoram izdevās atrast Braunšveigas pilsētas bibliotēkā. To G. Mancelis ar ierakstu dāvājis kādam draugam Magdeburgā, bet pēc pilsētas izpostīšanas Trīsdesmitgadu kara laikā grāmata, mainot īpašniekus, nonākusi kāda Braunšveigas patricieša un bibliofila kolekcijā, kur tā glabājas vēl šobaltdien.

Ap 1630. gadu sarakstīta un 1644. gadā G. Šrēdera izdota pirmā latviešu valodas gramatika, turklāt tā iznākusi par paša autora līdzekļiem. Autors ir Kokneses un vēlāk Aizkraukles mācītājs Johans Georgs Rēhehūzens, un grāmatas tituls latīniski skan «*Manuductio ad linguam letticam facilis et certa*» (Viegls un drošs vadonis latviešu valodā). Grāmatas nolūks ir sekmēt vācu tautības mācītāju latviešu valodas prasmi, jo autors vēl 1648. gadā žēlojas

Evangelium am Sontage
Trinitatis, Joh. 3.
To ſwâhtu Ewangelium/ka Nicodemus ar Chriſto runnajis gir/aprarta taß Ewangeliſts Jahnis ſawâ Ghramatâ treſſchâ Weetâ/und ſkann tee Wahrdi juhſſâ Walloda tah:
Vrr by weens Zillwâhr no teem Wariſeereem/Wahrdâ Nicodemus/weens Wirrſſeneer teem Juddo-Laudeem/taß nahze py JEſu/Nackty/ und ſatzija us to: Meiſteri/mehß ſinnam/ka tu eſſi weens Mahzetais no Deewu nah-
Ander Theil. A zis/

251. att. **Lappuse no Rīgā izdotās G. Manceļa latviešu sprediķu grāmatas (1654)**

Vidzemes ģenerālgubernatoram: «Jaunie mācītāji valodu pienācīgi neprot un daudzreiz sprediķo tādos nevācu vārdos, kam ne tikai nav jēgas, bet ar kuriem paši bieži vien traki un pavisam ķecerīgi kļūst.» Nelielā grāmatiņa tomēr nekāds drošais vadonis latviešu valodā nav, jo autors pats ir vājš šīs valodas pratējs. Vienīgais zināmais grāmatas eksemplārs glabājas Upsalas universitātes bibliotēkā. Grāmata saņem bargu Kurzemes superintendenta Paula Einhorna kritiku, kurš pats ir labs latviešu valodas pratējs. J. G. Rēhehūzens gan sagatavo pretrakstu, bet tas iespiests netiek, tā ka var jau runāt par pirmo grāmatu cenzūras gadījumu Latvijā. Vēlāk, 17. gadsimta otrajā pusē, latviski izdotās garīgās grāmatas caurskata Rīgas Jāņa baznīcas latviešu draudzes mācītāji.

Latviešu folkloras un etnogrāfijas pētniekiem arī šobrīd svarīgi ir divi G. Šrēdera izdevumi Rīgā. Tie ir P. Einhorna raksti vācu un latīņu valodā: «*Widerlegunge der Abgötterey*» (Elku dievības atspēkošana, 1627) un 1636. gadā iznākusī grāmata «*Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae*» (Latviešu cilts reformācija Kurzemes hercogistē). Te ir savākts plašs faktiskais materiāls, un, lai gan autors nav objektīvs, šie sacerējumi parāda latviešu sadzīvi 17. gadsimtā.

ENCOMIVM
RIGÆ TO-
TIVS LIVONIÆ
METROPOLEOS
CELEBERRIMÆ
Anno 1640. 1. die Octobris verſu He-
roico in celeberrimo ejusdem Vrbis Gy-
mnaſio publicè memoriter cele-
bratum.
à
CHRISTOPHORO SCHALLERO
Reinſtadio-Anhaltino.
Acceſsit
Oratio Auſpicalis 13. Octobris ab eodem me-
moriter recitata, cum Magnifici, Nobiliſs. atq; Am-
pliſs. Senatus voluntate, ibidem Scholæ Collega decla-
ratus, publicum in ſecundâ & tertiâ claſſe
docendi munus ſuſciperet.
RIGÆ,
Typis Gerhardi Schröderi Anno 1641.

252. att. **Rīgā izdotais Kristofora Šallera cildinājums Rīgai (1641)**

253. att. **Viens no ražīgākajiem autoriem Rīgā – mācītājs Hermanis Samsons**

Par zinātniskas ievirzes grāmatām mūsdienu izpratnē G. Šrēdera laikā vēl grūti runāt, jo tolaik par astronomiju, medicīnu, dabaszinātnēm u. tml. mēdza spriest un publicēties arī teologi, it īpaši tad, ja tie vienlaikus bija Rīgas Domskolas pedagogi. Suntažu mācītājs Salomons Guberts izdod Rīgā 1645. gadā un atkārtoti 1649. gadā savu «Ekonomisko stratagēmu jeb Tīrumu studentu» (*Stratagema Oeconomicum oder Ackerstudent*). Šīs lauksaimniecības padomu rokasgrāmatas pirmizdevums glabājas Sanktpēterburgas ZA bibliotēkā, bet atkārtotie izdevumi (1649, 1688) arī Rīgā. Grāmatas izdevējs G. Šrēders ievadā sūdzas par grāmatu slikto noietu Rīgā salīdzinājumā ar Vāciju. Viņa rokās bijis par šo tēmu arī kāds apjomā plašāks apcerējums, t. i., 16. gadsimta Rīgas ārsta Zaharija Stopija «*Liefländische Oeconomie*», bet izdevējs izšķīries galu galā drukāt S. Guberta kompilāciju. Te, piemēram, izmantotas jau Z. Stopija

sastādītās astronomiskās tabulas. Grāmata ietver arī latviešu zemnieku praktisko pieredzi zemes kopšanā, laika pareģošanā, veterinārijā. Grāmata gan vairāk domāta muižām, jo tās pirmajā nodaļā uzskaitīti muižas pārziņa pienākumi un arī viņa attiecības ar zemniekiem. Tik daudz jau Suntažu mācītājs saprata, ka latviešu zemniekam pietiek ar gadsimtos sakrāto sentēvu pieredzi un bez viņa grāmatas tas gluži labi var iztikt.

Grāmatā atrodami latviešu zemnieku laika novērojumi. Piemēram, ja saule rietot iebrien mākoņos, gaidāms lietus. Dots arī lauku darbu izkārtojums pa mēnešiem, norādīts, kādi darbi darāmi tā sauktajā vecajā un kādi jaunajā mēnesī. Ir ieteikumi, kad jāsēj sīpoli, kad jātecina bērzu sulas u. tml. Autors lieto jēdzienu «maizes zeme», kas nozīmē melnzemi ar māla piejaukumu. Grāmatas beigās pievienotas dažas dziesmas saimes ļaudīm latviešu valodā. Muižas pārvaldniekam jāraugās, lai lauku darbi tiktu padarīti savlaicīgi, un autors dziļdomīgi spriež: «Laiks nestāv uz vietas, bet aizplūst kā straume, to nedrīkst laiskumā izniekot.» Grāmata, redzams, bijusi populāra, jo tās pēdējais izdevums iznāk vēl 1757. gadā.

1631. gadā veidotajai ģimnāzijai Rīgā bija vajadzīgas gan mācību grāmatas, gan antīko autoru darbu izdevumi latīņu valodā, kas joprojām ir galvenā valoda zinātnieku aprindās. 1648. gadā G. Šrēders, piemēram, iespiež Cicerona runu izdevumu. Ir 1641. gada vienlape, kur H. Samsons runā par zinību vīriem Rīgas pilsētas ģimnāzijā (*Omnibus viris literariae* ..). Jau tiek drukāti dažādi disputi, un pie čaklākajiem runātājiem un disputu vadītājiem pieder reizē arī G. Šrēdera izdoto grāmatu autori: teologs Hermanis Samsons, filozofs Johans Struborgs, daiļrunas profesors Johans Brēvers. Par dabaszinātnēm

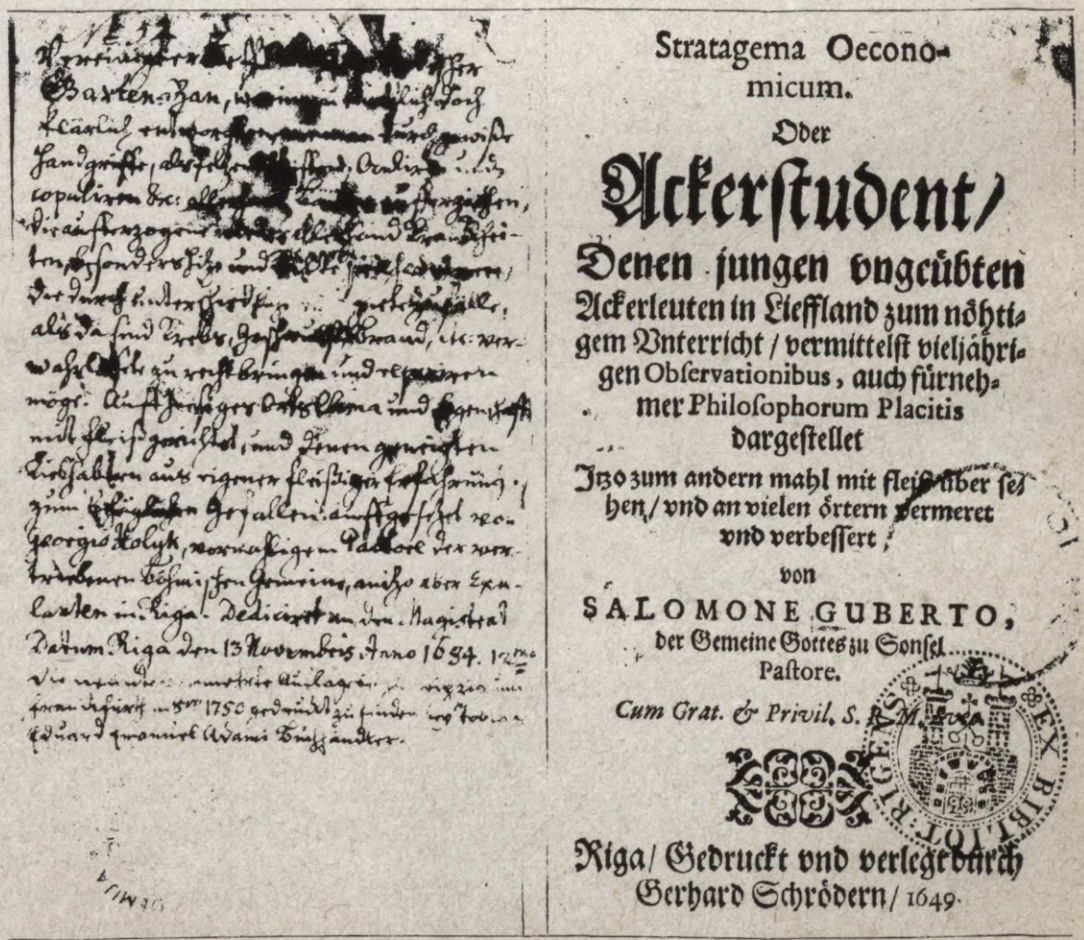

Stratagema Oeconomicum.

Oder

Ackerstudent/

Denen jungen vngeübten Ackerleuten in Liefland zum nöhtigem Vnterricht / vermittelst vieljähriger Observationibus, auch fürnehmer Philosophorum Placitis dargestellet

Itzo zum andern mahl mit fleiß vber sehen/ vnd an vielen örtern vermeret vnd verbessert/

von

SALOMONE GUBERTO,

der Gemeine Gottes zu Sonsel Pastore.

Cum Grat. & Privil. S. R. M.

Riga/ Gedruckt vnd verlegt durch Gerhard Schrödern/ 1649.

254. att. **Salomona Guberta lauksaimniecības rokasgrāmatas «Ekonomiskā stratagēma..» izdevums Rīgā (1649)**

E. E. Raths
Der Königl. Stadt Riga
Wieder
Den Kleiderpracht und andere Verschwendung und Uppigkeiten
Erneuerte
Gesetze und Kleider-Ordnungen.

Gedruckt durch Heinrich Bessemessern.

255. att. **Rīgas tipogrāfa Heinriha Besemesera iespiestie atjaunotie ģērbšanās noteikumi**

disputē un raksta 1601. gadā Rīgā dzimušais Johans Hēfelns (*von Höveln*). Viņš studējis Kēnigsbergā, Rostokā, Leidenē, no 1631. gada ir Rīgas ģimnāzijas profesors, bet no 1637. gada arī Rīgas pilsētas ārsts, vēlāk Kurzemes hercoga galma mediķis. J. Hēfelns miris 1652. gadā. Pieminama viņa draudzība ar ievērojamo vācu tālaika dzejnieku Paulu Flēmingu. J. Hēfelns raksta par dabas parādību principiem, dažādiem elementiem, fizikālām problēmām, arī par cilvēku saprātu.

Anno 1686. No. 51. ½

Rigische
NOVELLEN.

Vom 28. JUNII. Montag.

Extract Schreibens aus Wien/ vom 9. Junii.

SE. Hoch-Fürstl. Durchl. der Herzog von Lotteringen sind den 11. passato von Oedenburg nach der Neustadt gerücket/ daselbst mit Ihr. Käyserl. Majestät conferiret/ und gleich darauff nacher Baaden zu der verwittibten Käyserin sich verfüget/ und den folgenden Tag per posta von dannen nacher Gran aufgebrochen. auch drey andere Printzen von Neuburg/ welche zu der Käyserl. Haupt-Armee ehestes abreisen werden/ alhier arriviret/ und wird heute Ihr. Käyserl. Mayst. Geburths-Tag des 46. Jahr complet geschlossenen Alters mit besonderer Solennität/ und Bezeugung grosser Frolockens alhier celebriret. Sonsten hat man gewisse Nachricht erhalten/ daß abermahlen etliche mit Proviant und andern

256. att. **Lappuse no pirmās Rīgā izdotās avīzes «*Rigische Novellen*»**

Divi G. Šrēdera iespieddarbi veltīti tieši Rīgai. Kristofs Šallers (*Schaller*), no 1640. gada Rīgas Domskolas konrektors, vēlāk mācītājs Kurzemē, 1640. gadā dod G. Šrēderam drukāt savu cildinājumu Rīgai (*Encomium Rigae totius Livoniae metropoleos celeberrimae anno 1640*), kas gan nav guvis tik plašu ievērību kā B. Plīnija 1595. gadā sacerētais.

Lielāku uzmanību gūst Rīgas mācītāja un pedagoga birģermeistara Bērenta Dolmaņa dēla Johana Dolmaņa (1595–1656) sacerētais nožēlu un brīdinājuma spredi̦kis «*Gedenke mein Riga*» (Atceries, mana Rīga), ko viņš teic 1649. gada 10. aprīlī Rīgas Doma baznīcā, pieminot nesen kā notikušos postošos pavasara plūdus. Ģimnāzijas profesors atgādina, ka visādas nelaimes visbiežāk atgadoties tad, kad pilsētnieki neievērojot rātes izdotos noteikumus, kaut vai tos, kas ierobežo tērpu greznību un svētku svinēšanu. 1649. gada plūdos visvairāk cietuši Pārdaugavas koka mājiņās dzīvojušie latvieši: «Daži ļaudis visu nakti līdz kaklam stāvējuši ūdenī un turējuši rokās virs galvas bērnus, citi glābušies uz jumta vai vītolu zaros. Kāda nedēļniece peldējusi ar visu gultu pa istabu.»

Pirmo izglītību J. Dolmanis guvis tepat Rīgā, tad skolojies Vitenbergā, kur kļuvis par maģistru. Viņš ir bijis gan Rīgas pilsētas virsmācītājs, gan Domskolas inspektors un teoloģijas profesors vietējā ģimnāzijā. Jau no 1633. gada līdz pat 1655. gadam viņš cītīgi apgādā Rīgas tipogrāfiju ar paša sacerētiem spredi̦kiem. Dažu spredi̦ku nosaukums rada pat komisku noskaņu, lai gan tie teikti skumjā brīdī. Tā 1652. gadā J. Dolmanis dod iespiest spredi̦ki, kas teikts Ģertrūdes fon Rozenas bērēs. «*Evangelisch Marzipan und Zuckerbrot bey der Leichbegängnis*» (Evaņģēlisks marcipāns un cukurmaize bērēs). Baroka laika pārspīlētība un gaumes trūkums bija sastopams arī izglītoto rīdzinieku vidū.

Rīgas autori vispār bija iecienījuši didaktiskas ievirzes darbus. 1652. gadā G. Šrēders iespiež Kurzemes muižnieka Gerharda fon Torka darbu «*Schola*

257. att. **Gravīra, iespiesta no vara plātnes, kas atrasta starp veciem sadzīves priekšmetiem. Iespējams, ka tā domāta Rīgas skolotāja Ērika Pommergartena rēķināšanas grāmatai (1661)**

amicitia» (Draudzības skola), bet rīdzinieks, Gīsenā studējušais Šoto Kālens (*Cahlen*), kas bijis gan Rīgas Doma, gan Pētera baznīcas mācītājs, izdod 1629. gadā Rīgā savu sprediķi «*Ars bene vivendi et moriendi*» (Māksla labi dzīvot un labi nomirt). Diez vai pašam autoram tas tā izdevās, jo viņš kopā ar dēlu Dāvidu, arī Rīgas garīdznieku, mirst mēra epidēmijā, kas plosās pilsētā 1657. gadā.

Pats slavenākais kā N. Mollīna, tā G. Šrēdera laika Rīgas sprediķotājs tomēr ir un paliek Hermanis Samsons, kas publicējies no 1600. līdz 1643. gadam, tātad līdz pat savai nāvei. Ne tikai Rīgā, bet arī Rostokā, Hamburgā, Vitenbergā un citur.

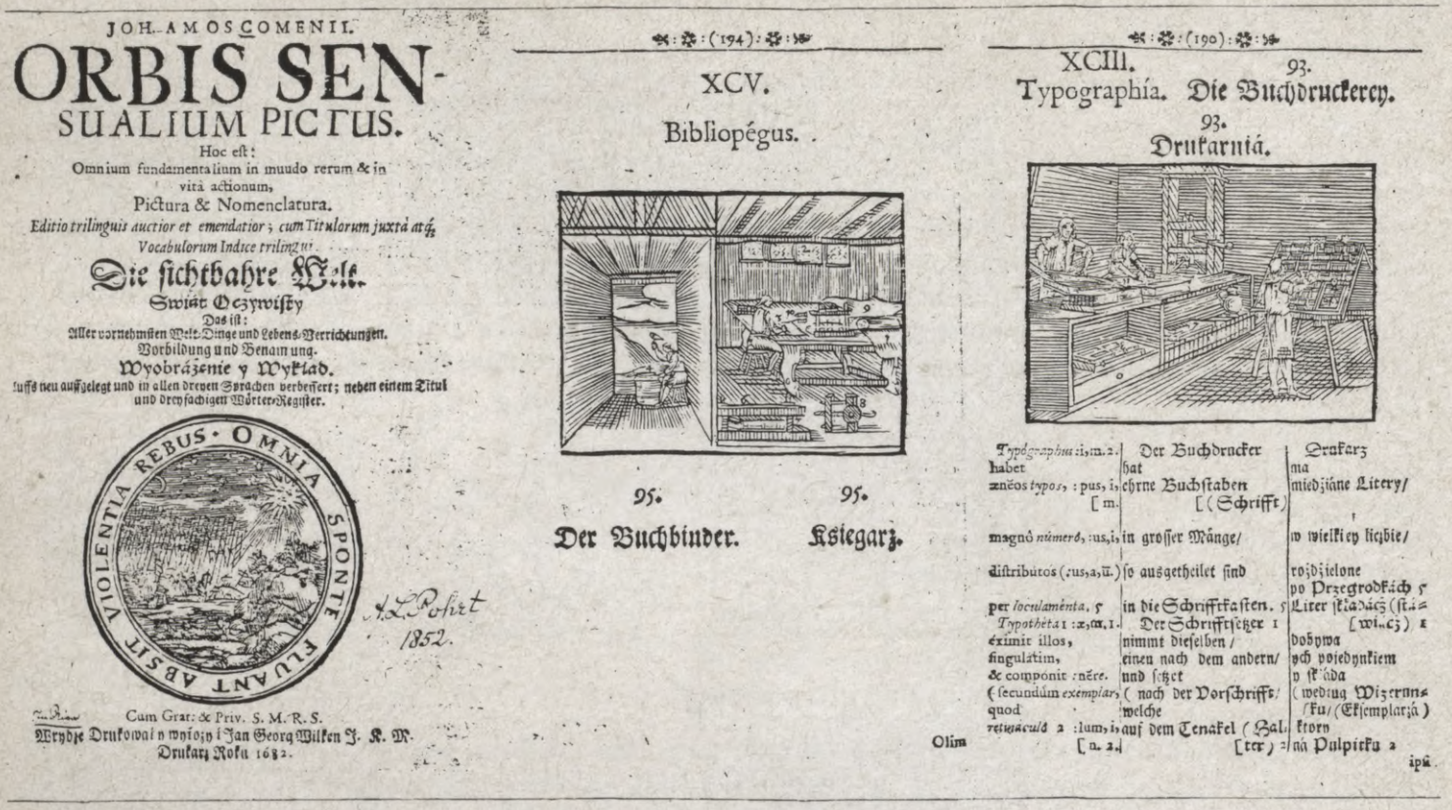

JOH. AMOS COMENII.

ORBIS SENSUALIUM PICTUS.

Hoc est:

Omnium fundamentalium in mundo rerum & in vitâ actionum,

Pictura & Nomenclatura.

Editio trilinguis auctior et emendatior; cum Titulorum juxtà atq; Vocabulorum Indice trilingui.

Die sichtbahre Welt.

Swiát Oczywiſty

Das iſt:

Aller vornehmſten Welt-Dinge und Lebens-Verrichtungen.

Vorbildung und Benam ung.

Wyobrázenie y Wyklad.

ſuſſs neu auffgelegt und in allen dreyen Sprachen verbeſſert; neben einem Titul und dreyfachigen Wörter-Regiſter.

VIOLENTIA REBUS · OMNIA · SPONTE FLUANT ABSIT

A. L. Robert 1852.

Cum Grat: & Priv. S. M. R. S.

Wydge Drukowaí w mieſzu i Jan Georg Wilken J. K. M. Drukarz Roku 1682.

XCV.

Bibliopégus.

95. Der Buchbinder.

95. Księgarz.

XCIII. 93.

Typographía. Die Buchdruckerey.

93. Drukarniá.

habet	hat	ma
znèos *typos*, : pus, i, [m.	ehrne Buchſtaben [(Schrifft)	miedźiáne Litery/
magnò *número*, : us, i,	in groſſer Mänge/	w wielkiey liczbie/
diſtributos (: us, a, um.)	ſo ausgetheilet ſind	rozdźielone
per *loculamenta*, ſ	in die Schrifftkaſten. ſ	po Przegrodkách ſ
Typothèta 1 : æ, æ. m. 1.	Der Schrifftſetzer 1	Liter ſkładáczſ (ſtá= [wiácz) 1
éximit illos,	nimmt dieſelben /	dobywa
ſingulatim,	einen nach dem andern/	ych poiedynkiem
& componit : nère.	und ſetzet	y ſkłáda
(ſecundùm *exemplar*,	(nach der Vorſchrifft/	(wedtug Wizerun=
quod	welche	ſku/ (Exſemplarzá)
reſpiciens 2 : lum, i, [n. 2.	auf dem Tenakel (Bal= [ter) =	ktory

Olim

Drukarz

ná Pulpitku 2

ipá.

258. att. **Jana Komenska ilustrētā mācību grāmata «Acīm redzamā pasaule», kas iznākusi Rīgā (1682). Lappuses ar grāmatsietuves un grāmatspiestuves skatiem**

Bijis mācītājs, no 1622. gada Vidzemes superintendents, teoloģijas profesors, karalienes Kristīnas laikā 1641. gadā iecelts dižciltīgo kārtā. Savu atzinēju pulkā viņš saukts par Rīgas Dēmostenu, bet kāds katoļu konfesijai piederošs autors izdod 1641. gadā pret viņu vērstu grāmatiņu «*Antichristus Rigensis sive Hermannus Samsonius*» (Rīgas Antikrists jeb Hermanis Samsons). Pats H. Samsons kādā disputā par Antikristu nosaucis pāvestu Romā. Katram savi uzskati. Viņš spredikojis pret jezuītiem un turkiem, kā arī pret tiem, kas, pēc viņa domām, nav bijuši pietiekami konsekventi evaņģēliskajā ticībā. Viņš ir viens no retajiem Rīgas autoriem, kura portrets jau saglabājies no 17. gadsimta pirmās puses. Pateicoties viņam, ar veltījumu Gustavam II Ādolfam 1631. gadā iznāk «*Rigisches Gesangbuch*» (Rīgas dziesmu grāmata), kas 17. gadsimtā iespiesta atkārtoti. Daļa viņa sacerējumu vēl palikuši rokrakstā, piemēram, agenda Rīgas luterāņu draudzēm.

Ievērību izraisa H. Samsona spredikļi Doma baznīcā, ko G. Šrēders 1626. gadā izdod grāmatā «*Neun Außerlesen Hexen Predigt*» (Deviņi izraudzīti un pamatoti raganu spredikļi). Šis izdevums liecina, ka pat tālaika izglītotie cilvēki gandrīz neviens nešaubās par raganu un burvju esamību, kaut gan aicina nepakļauties to ietekmei. 17. gadsimta pirmajā puse arī Vakareiropā vēl ir raganu un burvju prāvu laiks, un empīrisko zinātņu augošā izplatība vēl labi sadzīvo ar tumsonīgu māņticību. H. Samsons ir pārliecināts, ka ikkatru cilvēku varot apsēst vesels velnu leģions un ikdienā cilvēkiem jāsargājoties arī no velna kalpiem – burvjiem un raganām. H. Samsons gan netic, ka raganas var pārvērst cilvēkus dzīvniekos, kā to apgalvoja viduslaiku teologi. Viņš tāpat netic katoļu baznīcas praktizētajam velnu izdzīšanas ceremoniālam. Velnu un velnu kalpu iespaidā visātrāk nokļūst agrākie elkdievību pielūdzēji, tātad līvi, latvieši, igauņi. Minot leģendāro Dr. Faustu, H. Samsons biedina, ka velna ietekmē varot nonākt arī pārāk ziņkārie. Kritiska ir viņa attieksme pret astrologiem un to pretenzijām uz cilvēku likteņu pareģošanu pēc

zvaigznēm. Tāpat viņš apšauba kalendāru taisītāju un zvaigžņu lūkotāju (*Sternkucker*) iespējas noteikt laiku nākošajam gadam. Jo tādas lietas ir tikai Dieva ziņā.

Daudzi G. Šrēdera iespieddarbi (ap 146) ir tā sauktie gadījuma dzejoļi: apsveikumi kāzās un citās svinībās, tāpat mierinājuma vārdi bērēs Rīgas patriciešiem, pilsētas maģistrāta pārstāvjiem, skolotājiem, mācītājiem un bagātajiem tirgotājiem. Tā kā šādos iespieddarbos uzskaitīti ne tikai amati un tituli, bet nereti arī īpašuma sastāvs, tie var kalpot par biogrāfiski ģenealoģisku ziņu avotu. Sēru vēstījumos reizēm izmantoti 16. gadsimta vācu gleznotāja un grafiķa Hansa Holbeina «Nāves dejas» motīvi. Šiem gadījuma dzejoļiem, protams, galvenokārt lokāla nozīme, un Rīgas tipogrāfs G. Šrēders tos drukāja it visiem, kuriem vien gribējās apmierināt savu autora patmīlību un kuri varēja segt iespiešanas izdevumus. Tie laiki vēl nebija pienākuši, kā tas bija, piemēram, 18. gadsimta otrajā pusē, kad Rīgā savus darbus izdeva visā Eiropā pazīstami autori (I. Kants, J. G. Herders u. c.).

ORBIS
SENSUALIUM
PICTUS.
Die sichtbahre
Welt.
Wá oczy podány
Swiát.

CXXII. Urbs. 122. Die Stadt. 122. Miáſto.

Ex multis dómibus | Aus vielen Häusern | Z wielu Domow

Rīgas mācītāju rāti un iebaidīti, rīdzinieki 17. gadsimta pirmajā pusē tomēr nav zaudējuši savu vitalitāti un dzīvesprieku. To apliecina plaši svinētās kāzas, vairākkārt drukātie tērpu greznības noliegumi. Rīgā 17. gadsimta pirmajā pusē, protams, vēl nav ne sava teātra, ne spilgti izteiktu mūzikas tradīciju, bet starp G. Šrēdera autoriem jau pavīd Rīgas Doma un Rīgas rātes mūziķu (kantoru un ērģelnieku) vārdi. Jakobs Lotihijs (1586–1659) izdod 1652. gadā sakarā ar Cēsu mācītāja Bartolomeja Meijera kāzām savu «*Votum nuptiale oder Hochzeitlicher Freudenwunsch*», bet Kaspars Špringers, kurš ir mūziķis no 1652. līdz 1696. gadam, izdod 1654. gadā paša sacerēto «*Hochzeitlicher Braut Tantz*», kas liecina par laicīgās mūzikas iesakņošanos Rīgā.

Ar Rīgas tipogrāfa G. Šrēdera laiku saistāms arī pirmā Rīgas laikraksta projekts, kas gan realizējas tikai gadus 50 vēlāk (1681). Vecākais LAB saglabātais pirmās Rīgas avīzes «*Rigische Novellen*» numurs (51.) ir no 1686. gada. Bet G. Šrēdera laikā iniciators laikrakstam Rīgā ir Tērbatas universitātes tipogrāfs Jakobs Bekers, kurš, starp citu, ir izdevis Tērbatā vairākus visai Vidzemei nozīmīgus vēsturiskus darbus. Tādi ir Tērbatas universitātes profesora Frīdriha Mēnija 1632. gadā Tērbatā iespiestā grāmata «*Syntagma de origine Livonorum*» un arī Tērbatā 1633. gadā iznākusī viņa grāmata «*Historischer Prodromus des Liefflandischen Rechtens und Regiments*».

Jakobs Bekers proponē jau 1632. gadā izdot avīzi Rīgai kādos 500 eksemplāros. Avīzi iespiestu G. Šrēders, bet papīru no savām papīrdzirnavām Tērbatas apkaimē dotu J. Bekers. Apspriedē, kas notiek Rīgā, piedalās G. Šrēders, J. Bekers, Rīgas rātes sindiks un rātes nozīmētie «drukātavas kungi», bet J. Bekera priekšlikums atbalstu negūst. Vēlāk enerģiskais J. Bekers sāk laikrakstu iespiešanu Kēnigsbergai un Dancigai. J. Bekers galvo, ka viņam esot labi sakari ar Leipcigas grāmatu tirgotājiem un arī Rīgā varētu izveidot veiksmīgāku grāmatu veikalu, nekā to spējis G. Šrēders, kurš pats esot vainīgs, ka viņa

259. att. **Pilsētas apraksts no Jana Komenska grāmatas izdevuma Rīgā (1682)**

Ta Swehta

Grahmata

Jeb

Deewa Swehtais Mahrds/

Kas

Wiſſa Rakſtôs Wezajā un Jaunajā Derrībā/

Tohs Prahtigus Zilwekus/ Prahweſchus/ Ewangelijſtus jeb Preezas-Mahzitajus un Apuſtuļus uſrakſtijis/

Tahm latweeſchu Draudſibahm par labbu iſtaiſita.

RĪGĀ/ Gedruckt bey Johann Georg Wilcken/ Köntgl. Buchdrucker/ M DC LXXXIX.

260. att. **Ernesta Glika tulkotās latviešu Bībeles izdevums Rīgā (1689)**

Johannes Fischerus
D. Theol. et Gen. Superintend. prim.
Sultzbacens. post Livonus tandem Magdeburg
Nat. Lubec 1633. Dec. 23. Denat. Magdeb. 1705. Maij. 31

261. att. **Vidzemes ģenerālsuperintendents Johans Fišers, kurš veicinājis latviešu Bībeles tapšanu**

iespieddarbus bez atļaujas pārdrukājot Lībekā, Gotlandē un vēl citur. Saites ar Rīgu J. Bekeram nepārtrūkst arī turpmāk. Jau agrāk viņš bijis Rīgas pasta nama pārzinis, bet kopš 1643. gada viņš skaitās oficiāli visas Vidzemes pastmeistars. Tieši viņš organizē regulārus pasta sakarus ar Ziemeļvācijas Hanzas pilsētām un Holandi, sekmējot arī kultūras vērtību apmaiņu.

Pirmie Rīgas tipogrāfi N. Mollīns un G. Šrēders savas darbības laikā Rīgā (1588–1657) izdevuši kopā vairāk nekā 500 iespieddarbu, un tas nav tik mazs skaitlis, ja darbs sākts pilnīgi tukšā vietā. Ja darbu kavējuši postoši kari, Rīgas aplenkumi, konfesionāli strīdi, bada un neražas gadi un vēl citas nelaimes. Rīga jau ir tipogrāfiski sevi apliecinājusi, un Rīgas vēsturi jau sāk veidot arī tepat iespiestais drukātais vārds.

RĪGA – ROTA ZVIEDRIJAS KARAĻU KRONĪ

«Mācītājs un skolu inspektors Rīgā magistrs Johans Dolmans pirmo reizi atkal ģildē svinēja kāzas zviedru karavadoņa Jakoba de la Gardija klātbūtnē.»

(Ieraksts Johanam Bodekeram piedēvētajā hronikā 1625. gada 21. janvārī)

Tā dēvētie zviedru laiki Rīgā, kas turpinās līdz 1710. gadam, sākas 1621. gada 16. septembrī, kad Gustavs II Ādolfs pa Šāļu vārtiem ienāk Rīgas vecpilsētā, kur viņu sagaida pilsētas patricieši. Pāris gadsimtu vēlāk šo ceremoniju mēģina iemūžināt vitrāžā Doma baznīcā. Sveicot zviedru ķēniņu, dedzīgu sprediķi Pētera baznīcā teic pazīstamais luterāņu mācītājs Hermanis Samsons, kurš atkārtoti sprediķo arī citudien, bet muzicēšanu vada Domskolas kantors. Jau 17. septembrī notiek dievkalpojums arī zviedru valodā katoļiem atņemtajā Jēkaba baznīcā. Pirmā laika eiforiju var saprast: beidzot iestājies miers, luterticīgā Rīga atbrīvojusies no Polijas karaļa aizbildniecības, te sāk valdīt militāri spēcīgākais protestantisma aizstāvis Eiropā Gustavs II Ādolfs. Gandarīts var būt arī Hermanis Samsons, ko 1622. gadā ieceļ par Vidzemes superintendentu; viņa pozīcijas ir stipras, jo varenais un ilggadējais zviedru kanclers Aksels Uksenšērna (1583– 1654) kādreiz bijis viņa studiju biedrs Vitenbergā. Par godu Rīgas iekarošanai top kalta medaļa, kur Gustavs II Ādolfs redzams zirgā uz pakļautās pilsētas fona. Jau minējām, ka Rīgas tipogrāfs N. Mollīns 1622. gadā laiž klajā grāmatu latīņu un vācu valodā par pilsētas iekarošanu. Šī darba pārspiedumi vai arī variācijas par šo tēmu iznāk Vitenbergā, Frankfurtē pie Mainas, iespējams, vēl citur.

Gustavs II Ādolfs ir pilsētai vēlīgs, jo Rīga ir bijušās Livonijas ordeņa valsts metropole, iedzīvotāju tobrīd te pat vairāk nekā Stokholmā, un arī saimnieciskā ziņā Rīga ir spēcīgāka par oficiālo karaļvalsts galvaspilsētu. Kas valda pār Rīgu, Rēveli, Pērnavu, Narvu, tas ir noteicējs *Mare Balticum* reģionā. Zviedrija 1621. gadā nav nebūt vēl tā lielvalsts, par kādu tā izveidojas 17. gadsimta gaitā. Tā ir tikai ceļā uz savu varenību, un attieksmē pret Rīgu Gustavs II Ādolfs ir visai piesardzīgs; līdz pat 1635. gadam poļi mēģina pilsētu atgūt. Rīgai apstiprina gan senās, gan tikko dotās privilēģijas, un Gustavs II Ādolfs nekavējoši domā par Rīgas aizsardzības nostiprināšanu. Pilsētai jābūt zviedru valsts priekšpostenim Baltijas jūras krastā. Rīgai arī atļauj turpināt sudraba un zelta naudas kalšanu, tikai šo monētu svaram un raudzei jāatbilst Zviedrijas paraugiem.

Bet medaļai ir arī otra puse. Viss tiek pakļauts centralizētās zviedru valsts interesēm, ieviešot, piemēram, līdz tam Rīgā nebijušas labības tirdzniecības licences, kas kādreizējo Hanzas pilsētu tikai ierobežo. Neraugoties uz visiem zviedru karaļa reverānsiem, Rīga, kas radusi būt patstāvīga, sacensties merkantili pat ar Lībeku un Dancigu, jūtas zviedru valstī tomēr nostumta otrā plānā. Blakus vācu valodai Rīgā sāk dominēt arī zviedru valoda. Zviedru likumdošana ne vienmēr ir pa prātam pie autonomijas radušajiem rīdziniekiem. Tā kā Eiropā joprojām turpinās karš, Rīgā izmitina prāvu zviedru garnizonu. Izplatās bads, slimības, mēris. Par

262. att. **Gustavs II Ādolfs – Zviedrijas karalis (1611–1632)**

zviedru laiku notikumiem līdz 1638. gadam stāsta J. Bodekera hronika. Aplenkuma laikā 1621. gada 16. augustā kāda lielgabala lode skārusi Doma baznīcas velves, bet 24. augustā trāpīts rātsnama tornī, toties 2. septembrī cietusi gan Pētera, gan Jāņa baznīca. 1621. gada rudenī un 1622. gada pavasarī starp mirušajiem ir ar Rīgas kultūrvidi saistāmi vārdi: aptiekārs Johans, grāmatsējējs Kaspars, ērģelnieks Joahims, muzikanti Hieronims un Jirgens. 1622. gada 28. februārī Rīgā apglabāts kāds 107 gadus vecs vīrs, tātad ilgdzīvotāji bijuši arī tolaik. 1622. gada 4. oktobrī par birģermeistaru ievēlē Johanu Ulrihu. Mēra uzliesmojumi bijuši arī 1623., 1624., 1625. gadā. Vastlāvji februārī svinēti Lielajā ģildē, bet tanī pašā gadā tirgus laukumā parādījušies jauni svari. 1626. gada 30. maijā Rīgā plosījusies spēcīga vētra. Ortodoksālo neiecietību parāda 1627. gada februārī mirušā rīdzinieka Karstena Mērmaņa liktenis. Kā kalvinistam viņam liedz apbedīšanu Rīgas baznīcās, un nelaiķi ar kuģi nākas vest apglabāšanai uz konfesionāli iecietīgāko Amsterdamu. 1629. gada 14. augustā zibens iespēris Doma baznīcā, bojājot arī ērģeles. Jauns mēra uzliesmojums ir 1630. gadā, bet šī gada 9. jūlijā maģistru Johanu Strūborgu aicina par filozofijas profesoru iecerētajā Rīgas ģimnāzijā.

Hronikā pieminēti arī notikumi ārpus Rīgas, piemēram, Magdeburgas izpostīšana 1631. gadā, tāpat kauja pie Licenas (apmēram divas jūdzes no Leipcigas) 1632. gadā, kur krīt Gustavs II Ādolfs. Arī šo rindu autoram gadījies būt zviedru valdības veidotajā memoriālā. Nožēlu par zviedru karaļa nāvi pauž neskaitāmi tā sauktie gadījuma dzejoļi, kas tolaik parādās visā protestantiski noskaņotajā Eiropas daļā, arī Rīgā. Var pat runāt par īpašu Gustava II Ādolfa kultu, kur savu artavu devuši gan izcili (Pauls Flēmings), gan maz pazīstami autori.

Tolaik nepilngadīgā karaliene Kristīna oficiāli sāk valdīt 1642. gadā, un te, lūk, daudzus protestantisma sekotājus Eiropā sagaida dziļa vilšanās. Kristīnai maz rūp zviedru valsts intereses, un paradoksālā kārtā tieši Gustava II Ādolfa meita jau agri parāda simpātijas katolicismam. 1654. gadā viņa atsakās no Zviedrijas troņa un turpmāk ceļojumos pa visu Eiropu turpina zinātnes un mākslas mecenātes dzīvi. Viņas mūžs noslēdzas 1689. gadā Romā, katoļu baznīcas klēpī.

Nenoliedzami, ka Kristīna ir visai interesanta un pretrunīga personība. Volfenbiteles hercoga Augusta bibliotēkas attēlu kolekcijā rodami vairāki maz redzēti Kristīnas portreti, kur dažos ekstravagantos tērpos viņa atgādina amazoni, mazāk gan varonīgo, bet dievbijīgi biklo Žannu d'Arku. Interesants Kristīnas ātēls ir dažos īpaši drukātajos somu Bībeles (1642) eksemplāros. Jau Zviedrijā viņa mazāk izrāda interesi par valsts lietām, vairāk par filozofiju, mākslu, zinātni un

263. att. **Zviedrijas un tolaik arī Vidzemes karaliene Kristīna (1632–1654)**

literatūru, lai Stokholma kļūtu par sava veida Ziemeļu Atēnām. Viņa sarakstās un aicina uz Zviedriju tālaika zinātnes spīdekļus, piemēram, Hugo Grociju un Renē Dekartu. Dekarts 1649. gadā arī seko Kristīnas aicinājumam un ierodas Stokholmā, bet šī vēsīgā pilsēta izrādās liktenīga jau vecajam un vārgulīgajam filozofam; 1650. gadā viņš Stokholmā mirst. Gadsimta otrajā pusē bijušās karalienes ceļi, ticams, krustojušies ar pirmo akadēmiski izglītoto izcilo latvieti Jāni Reiteru.

Kristīna ir čakla retu grāmatu, rokrakstu, gleznu un citu mākslas priekšmetu vācēja. Šai principā teicamajai īpašībai nāk diemžēl līdzi kāda jau Gustava II Ādolfa laikā iedibināta «tradīcija»: no iekarotajām Baltijas provincēm, tāpat vēlāk no Ziemeļ– un Vidusvācijas uz Zviedriju «pārceļo» mākslas vērtības, kurām gan būtu jāatrodas Rīgā, Rēvelē, Tērbatā, Vismārā, Greifsvaldē vai vēl kur citur. Likvidējot 1621. gadā jezuītu kolēģiju Rīgā, uz Zviedriju pārved jezuītu bibliotēku (*Liber collegii societatis Jesu Rigensis*). Un tā kādreiz Rīgai piederējušie rokraksti un grāmatas nokļūst Stokholmā, Upsalā vai vēl citos zviedru arhīvos. Jau Gustavs II Ādolfs aizvāc uz Zviedriju vairākus Rīgas baznīcu zvanus. Šinī jomā Kristīna pati un viņas vietvalži tā dēvētajā zviedru Vidzemē rīkojas līdzīgi, un par dažu labu Rīgā drukātu grāmatu jāsaka: atrodas tikai Upsalā, atrodas tikai Stokholmā. Var jau teikt, ka tāpat agrāk rīkojušies arī vācieši, krievi, poļi, bet tas šo skumjo pieredzi nesaldina.

Rīga, protams, nav vienīgā «cietēja». No 1648. gada Zviedrijas karaliskajā bibliotēkā Stokholmā, piemēram, glabājas tā sauktā «Velna Bībele» (*The Devils Bible*, Cod. Holm. A 149) – manuskripts, kas 1594. gadā atradies Prāgā. Skumji vēl arī tas, ka liela daļa no Kristīnas vākuma vēlāk nepaliek pat Zviedrijā, bet nonāk Romā, kur pēc Kristīnas nāves viņas personiskās bibliotēkas grāmatas un rokraksti izklīst. Gustava II Ādolfa māsas dēla Kārļa X valdīšanas laikā (1654–1660) Rīga smagi cieš no krievu cara aplenkuma 1656. gadā.

Dažādas dzīves nozares pilsētā reglamentē 1652. gadā izdotie zviedru administrācijas noteikumi. Tie nosaka, ka pilsētā ir tikai viena oficiāli atzīta reliģija, tā ir 1530. gadā pieņemtā Augsburgas konfesija. Pilsētai ir četri birģermeistari, un rātes pārziņā ir pilsētas kanceleja un arhīvs ar dažādām Rīgai dotajām privilēģijām un citiem dokumentiem. Tikai pilsētas kancelejai ir tiesības rīkoties ar pilsētas zīmogu. Nolikumā ir iedaļas par namnieku zvērestu, par pilsētas skolām un ģimnāziju, par kārtību kāzās un kristībās, tāpat par abām ģildēm un amatiem, kuriem bieži ir strīdi ar pilsētas rāti un arī savā starpā. Pie Lielās ģildes jeb tirgotāju

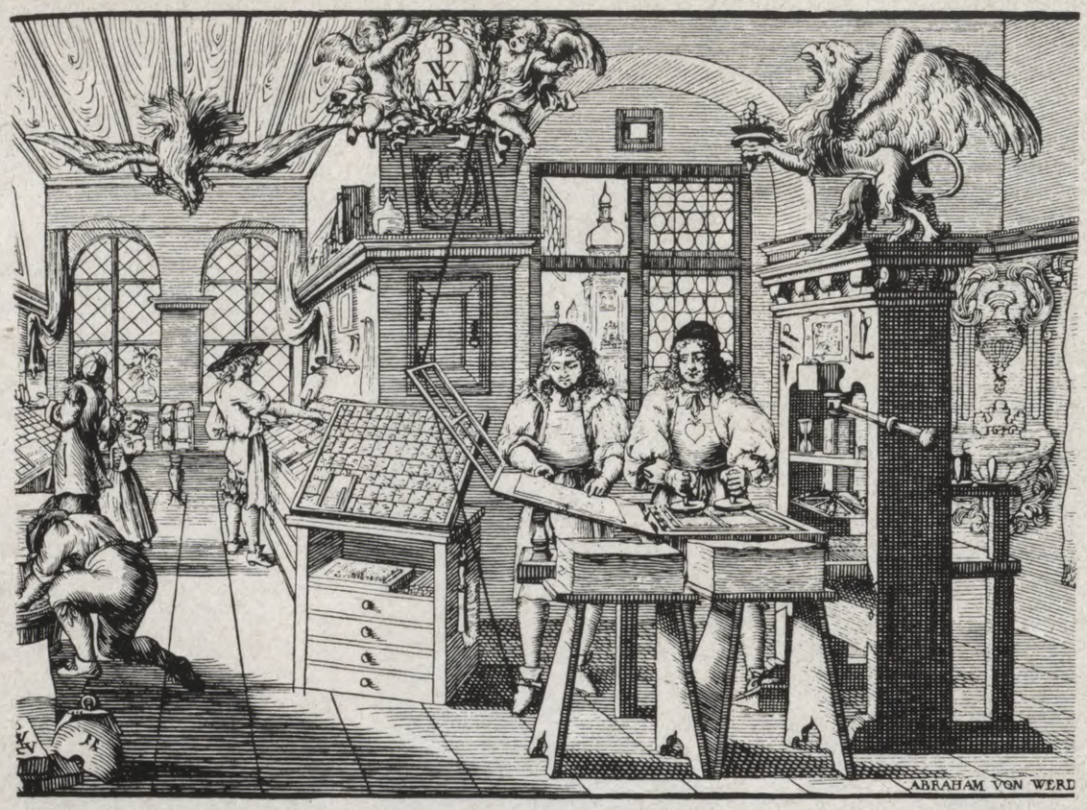

264. att. **Grāmatspiestuve Holandē ap 1676. gadu. Kokgriezums**

ģildes pieder arī Rīgas aptiekāri, zeltkaļi, literāti un gleznotāji, tikai tad tiem jābūt māksliniekiem šī vārda tiešajā nozīmē, nevis tikai kaut kādiem sienu vai griestu krāsotājiem. Pie Mazās ģildes pieskaitāmi varkaļi, kannu lējēji, bārddziņi, cimdu un cepuru taisītāji, muzikanti, saktu kalēji, pērļu rotu veidotāji, akmeņkaļi, arī rakstveži. Kā redzams, visai raiba publika.

Ārstēt var tikai tie, kas nokārtojuši vajadzīgos eksāmenus, kā mēs tagad teiktu – ieguvuši ārsta sertifikātu. Nav pieļaujama kaut kādu pūšļotāju klātbūtne. Aizliegts bez atļaujas uzstāties lāču dīdītājiem, leļļu dancinātājiem, paukotājiem un iebraukušiem komediantiem. Nav atļauti priekšnesumi, kas var samaitāt jaunatni. Nav pieļaujama bezdievīga maskēšanās Vastlāvjos un Triju kungu dienā. Namamātēm jāraugās, lai viņu kalpones neģērbtos pārāk lepni. Tiesai jānodod apzināti apmelotāji un dažādu paskvilu rakstītāji. Palaidnīgas sievietes naktīs saķeramas un izvedamas ārpus pilsētas. Uz rātslaukuma, Daugavā un Rīdziņā nedrīkst mest dažādus atkritumus un būvgružus. Tieši zviedru laikos sāk domāt par pilsētas ūdensvada būvi. Uz ielām nedrīkst laist cūkas utt. Redzams, ar tīrību un kārtību kā nu bijis, tā bijis.

Par periodu no 1621. līdz 1660. gadam jau ir vairāk vizuāli skatāma, nekā tas bija par senākiem Rīgas vēstures posmiem. 1932. gadā Rīgā iznācis pabiezs katalogs pilsētas mākslas muzejā organizētajai izstādei «Gustava Ādolfa un zviedru laikmeta pieminekļi», atceroties Gustava II Ādolfa 300. nāves dienu. Te apkopoti 563 dažādi eksponāti un vairāk nekā 1000 dažādu tālaika monētu un medaļu. Eksponāti bija nākuši ne tikai no Latvijas arhīviem, bibliotēkām un muzejiem, bet arī no dažādām Zviedrijas krātuvēm. Protams, Otrais pasaules karš un ilgā Latvijas okupācija daudz no tā pazudināja vai arī izkliedēja ārpus Rīgas. Degot Melngalvju namam un Rīgas vecajam rātsnamam ar tur atrodošos bibliotēku, sagraujot Kurzemes Provinciālmuzeju Jelgavā un vēl citus arhīvus, daudz kas neatgriezeniski zudis. Bet, pateicoties saglabātajam LAB, Rīgas vēstures un

kuģniecības muzeja bagātajām kolekcijām un vēl citiem krājumiem, varam tomēr principā restaurēt šī laikmeta vizuālo ainu. Zviedru laikos jau ir vairāk attēlu par pašu Rīgu, gleznu, kurās tēloti rīdzinieki vai arī tie, kas ar Rīgu kaut kādā kopsakarā. Ir jau Rīgā iespiestas grāmatas, dažādu personu sarakste.

Gleznās redzami Zviedrijas karaļi: Gustavs II Ādolfs, Kristīna, Kārlis X, dažādi Zviedrijas vietvalži Rīgā un Vidzemē, ko gan pareizāk, pēc E. Dunsdorfa ieteikuma, būtu saukt par Lielvidzemi, jo tā nav Vidzeme mūsdienu izpratnē un nav arī vairs agrākā Livonija kopumā. Gleznotāji parasti maz ievērojami, bet ir jau arī ar pašu Rīgu un Vidzemi saistāmi vārdi, piemēram, Jēkabs Elbfuss. Gleznās skatām Zviedrijas kancleru, grāfu Akselu Uksenšērnu, Vidzemes ģenerālgubernatoru (1634–1643) Bengtu Uksenšērnu, kurš studējis Rostokā, Vitenbergā, Jēnā, daudz braukājis pa visu Eiropu, tādēļ iesaukts par «ceļojošo Bengtu». Vidzemes ģenerālgubernatori bijuši arī Magnuss de la Gardijs (no 1649. līdz 1652. g.), Gustavs Horns (1652,1653), bet Rīgas zeltkaļa dēls Valentīns Meijers (1601–1674) kļūst par zviedru armijas ģenerāli, Rīgas komandantu un aizstāv Rīgu 1656. gadā.

Gleznās redzam Rīgas birģermeistaru no 1621. gada Heinrihu fon Ülenbroku (1561–1641), vairākkārtējo Lielās ģildes jeb Svētās Marijas ģildes eltermani Dīdrihu Cimmermani (1578–1663), kas piedalās Gustava II Ādolfa sagaidīšanā Rīgā, vairākus Mazās ģildes jeb Svētā Jāņa ģildes eltermaņus – Karstenu Gerkenu (1627), Kordu Rušebušu (1629), Hansu Velšu (1635), Mihelu Baueru (1652), Hansu Bartelu (1652).

Ap 1620. gadu tapis Rīgas rātskunga Ludviga Hintelmaņa (zviedru laikos ievērojams mākslas mecenāts) portrets. Ap šo pašu laiku gleznoti arī viņa sievas Katrīnas un meitas portreti, tā ka te jau vērojama Rīgas patricieša ģimenes kopaina.

Pašapzinīgs uz mums no portreta noraugās Hermanis Samsons. Viņa darbu ilgus gadus turpina Johans Brēvers (1616–1700), no 1643. gada teoloģijas, filozofijas, vēstures un retorikas profesors Rīgas ģimnāzijā, Domskolas inspektors, Pētera baznīcas virsmācītājs, Rīgas superintendents. Portretēts arī Rīgas birģermeistara Bērenta Dolmaņa dēls Johans Dolmanis, kurš izglītojies Rīgā, Vitenbergā,

265. att. **Stokholmas panorāma 1637. gadā**

266. att. **Prāgā 1610. gadā izdota īpatnēja karte, kur atrodama arī Livonija un Rīga**

bijis mācītājs Rīgā, teoloģijas profesors pilsētas ģimnāzijā, Domskolas inspektors, tāpat arī daudzu Rīgā iespiestu (1633–1655) darbu autors.

Sava laika kultūrvēsturei var būt nozīmīgs gandrīz viss: gan zviedru laikos Rīgā lietotie dālderi, dukāti un citas naudas vienības, gan Rīgas rātes, gan atsevišķu amatu zīmogi, gan sava laika mūzikas instrumenti, atsevišķiem notikumiem un personām veltītas medaļas, dažāda tipa pulksteņi, baznīcu zvani, lielgabali, dzeramie kausi utt. Pat lietišķai vajadzībai veidotiem priekšmetiem uzspiests sava laika garīgās kultūras zīmogs. Piemēram, Melngalvju namā glabājies Rīgas zeltkaļa meistara Gerta Vinkelmaņa 1654. gadā veidotais kauss ar devīzi: draudzība (*Amicitia*). Laikmetu raksturo gan Gustava II Ādolfa segli, gan Rīgas pilsoņa bruņas un āva (1628), tāpat Baltijas jūras reģiona tirdzniecībā prioritāti guvušais holandiešu fregates modelis (1630). Zviedrijas valsts arhīvā saglabājušās Rīgas pārstāvju vēstules Gustavam II Ādolfam Stokholmā. Tādas sūtījis, piemēram, Rīgas birģermeistars Bērents Dolmanis (1622), Rīgas birģermeistars Tomass Ramms (1622), Rīgas pilsgrāfs Johans Ulrihs (1625), arī Rīgas naudas kaltuves pārzinis Martens Volfs (1629). Piemiņas medaļas kaltas ne tikai karaliskajam namam. Tās veltītas Rīgas komandantam 1625. gadā brīvkungam Johanam Baneram, Vidzemes ģenerālgubernatoram Gustavam Hornam, Gustava II Ādolfa skolotājam, pirmajam Tērbatas universitātes kancleram Johanam Šitem (*Skytte*). No grāmatniecības viedokļa interesantas ir pēc Stokholmas parauga veidotās Rīgas grāmatsējēju amata šrāgas (1630), kas pārrakstītas uz pergamenta un iesietas ādas vākos, rotātos ar Zviedrijas valsts ģerboņiem. Stokholmā tās saņēmis Rīgas grāmatsējēju pārstāvis Pēteris Duderštets.

Par laiku no 1621. līdz 1660. gadam jau samērā daudz Rīgas panorāmu, prospektu – gan no putna lidojuma, gan pretskatā, sākot jau ar Rīgas un tās apkārtnes vara grebumu N. Mollīna 1622. gadā izdotajā «*De expugnatione civitatis Rigensis*». Rīgas prospekts kokgriezuma tehnikā skatāms 1625. gadā Rīgā izdotajā H. Samsona vācu sprediķu krājuma (Debesu dārgumu krātuve) titullapā, un «*Monumente ..*» 4. sējumā (147, 147a) to komentējis J. K. Broce.

Zināmā mērā 16. gadsimta Rīgas panorāmas atdarinājums, kas to rāda vēl kā poļu pārvaldītu pilsētu 17. gadsimta sākumā, ir 1632. gadā grāmatā «*Commentaria*

rerum germanicarum» publicētais Rīgas attēls, ko darinājis Pēteris Bertijs (1565–1629), skolas lektors Leidenē, vēlāk Francijas karaļa kartogrāfs. J. K. Broce to pārzīmējis «*Monumente ..*» 4. sējumā (166), tāpat viņš 4. sējumā (58a, 59) pārzīmējis Rīgas skatu ap 1650. gadu. Rīga te tēlota nezināma autora eļļas gleznā, kas kādreiz atradusies vecajā Rīgas rātsnamā, bet tagad glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.

Lai Rīgu nosargātu un paturētu savā īpašumā, jau karalienes Kristīnas laikā pilsētu nostiprina ar valņiem, bastioniem, ravelīniem. Kāda tā izskatījusies no putna lidojuma ap 1637. gadu, rāda vairāki J. K. Broces pārzīmējumi «*Monumente ..*» 3. sējumā (162), 4. sējumā (41, 41[a]) un 5. sējumā (64). J. K. Broce komentē, ka Rīgas skatu pārzīmējis no Johana Angelija Verdenhāgena grāmatas «*De Rebus publicis Hanseaticis*» 2. izdevuma 1641. gadā Frankfurtē pie Mainas un to uzskata par pazīstamā Mateja Meriana darbu. Šie prospekti arī parādās Frankfurtes pie Mainas 1638. un 1646. gadā izdotajā J. L. Gotfrīda grāmatā «*Newe Archontologia Cosmica*» un Martina Ceilera 1658. gada Amsterdamas izdevumā «*Fidus Achates*» (Uzticamais Ahats). Te bija apkopotas tikai Eiropas slavenāko pilsētu gravīras, un Rīga jau ir starp tām.

267. att. **Zviedru augstmaņa grāfa Delagardi ģerbonis**

1937. gadā Rīgā izdotajā albumā «Senā Rīga gleznās, zīmējumos un gravīrās» redzam vēl Rīgas skatu ap 1640. gadu (28. lpp.), bet 30. lpp. rāda Rīgu ap 1655. gadu no Frankfurtē pie Mainas izdotās grāmatas «*Orationum in Rigensi Athenenaeo habitarum*». Mazāk populārs ir Rīgas skats 1635. gadā Frankfurtē pie Mainas izdotajā grāmatā «*Theatrum Europaeum*».

Sava veida kuriozi ir gadījumi, kad par Rīgu zviedru laikos stāsta atkārtotie 16. gadsimta vai 17. gadsimta sākuma autoru darbi, kur, protams, tā traktēta kā poļu pārvaldīta pilsēta. Tā 1658. gadā Frankfurtē pie Mainas 6. izdevumā iznāk Abrahama Zaura (*Saur*) populārā grāmata «*Theatrum Urbium*», kur par Rīgu sacīts: Rīga esot apmēram tikpat liela kā Freiburga pie Breisgavas, un vīnu te ievedot no Ķelnes. Darbs šinī zemē skaitoties kauna lieta, toties cieņā esot dīkdienība. Sievietes šinī zemē esot augstprātīgas un no sevis iedomājoties par daudz. Rodas jautājums rakstītājam: kā rīdzinieki Hanzas laikos būtu sasnieguši tādu pilsētas uzplaukumu, ja visi būtu palaidušies laiskumā. Un skaistām sievietēm, kādu Rīgā, redzams, nav bijis mazums, zināmu augstprātību var arī piedot.

1633. gadā vācu valodā Amsterdamā iznāk pazīstamo kartogrāfu Gerharda Merkatora un Jodokusa Hondiusa «*Atlas major, das ist Abbildung der ganzen Welt*». Atsevišķa nodaļa te arī Livonijai jeb

Līflandei. Nosaukta ne tikai Rīga, bet arī Cēsis, Valmiera, Koknese. Atzīts, ka Rīga ir rosīgs tirdzniecības centrs un tai ir stipri, vērā ņemami nocietinājumi.

No 17. gadsimta vidus varam jau arī spriest par detalizētiem Rīgas skatiem. Agrāk rātsnamā atradusies glezna (tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā), ko pārzīmējis arī J. K. Broce «*Monumente..*» 4. sējumā (60). Tā ir tā sauktā Siļķu krastmala Rīgā ap 1650. gadu, siļķu brāķis (šķirotava), kur tās izkrāva no kuģiem un šķiroja tālāksūtīšanai. Tā atradusies aptuveni pretim rātslaukumam starp Šāļu un Zivju vārtiem. Ir arī gleznas, kas rāda Rīgas rātes locekļu sēdi ap 17. gadsimta vidu, Rīgas kases kolēģijas sanāksmi un tālaika Rīgas muitnīcu (*Accisebude*). Tās ir žanra gleznas un reizē kultūrvēsturiski liecinājumi, sevišķi rīdzinieku tērpu vēsturei.

LAB ir daži rokraksti, kas raksturo 17. gadsimta pirmo pusi. Ar Ms. atzīmēti manuskripti no kādreizējās Rīgas pilsētas bibliotēkas kolekcijas. Ms. 1215 apvieno dažādu valdnieku un augstmaņu autogrāfu paraugus, starp tiem arī Gustava II Ādolfa vēstuli Rīgas burggrāfam Tomasam Rammam 1623. gadā (latīņu valodā ar zīmogu), kā arī vairākus karalienes Kristīnas vēstījumus no Stokholmas 1645. gadā. Ir saglabājušies karalienes Hedvigas Eleonoras rokraksta paraugi, Vidzemes ģenerālgubernatora sūtījums Rīgai 1625. gadā, Kurzemes hercoga Jēkaba vēstule Vidzemes ģenerālgubernatoram Gustavam Hornam 1655. gadā. Lai arī tie nav tieši ar kultūras procesiem saistīti vēstījumi, tie vismaz liecina par oficiālas sarakstes līmeni šinī laikā.

Vairākos norakstos LAB (Ms. 160, 404) saglabājusies Rīgas pilsonim Gothardam Vīkenam piedēvētā hronika, kas tēlo notikumus Rīgā no 1521. līdz 1626. gadam. Hronika sākta ap 1612. gadu, un tās autors bijis tirgotājs vai kuģa kapteinis, domājams, no Lībekas. Vēl poļu laikos sāktā hronika gan vairāk atbalsta poļu, nevis zviedru politiku. Tāpat vairākos norakstos (Ms. 497, 498) saglabājusies kādreizējā Rīgas birģermeistara Franca Nīenstedes hronika un viņa autogrāfiskās piezīmes par laiku no 1586. līdz 1622. gadam 108 lappušu biezumā, iesietas ādas vākos. Par Rīgas iekarošanu 1621. gadā stāsta Ms. 601 (*Livonica* 16) un Ms. 603, 3, bet vēl poļu laikos, ap 1610. gadu tapusi Dionīsija Fabrīcija hronika «*Livoniae Historiae compendioso series*» (Ms. 182). Par Rīgu, Daugavgrīvu un Spilvi vēstī manuskripts Ms. 383, bet Ms. 530 apvieno Gustava II Ādolfa Rīgai dotās privilēģijas «*Corpus Privilegiorum Civitatis Rigensis*» (1621–1630).

Dažādas karalienes Kristīnas laika rezolūcijas un rīkojumus vieno Ms. 530, bet Ms. 198 (*Dat Regische Recht*) 323 teksta lappusēs sniedz Rīgas tiesību izklāstu. Tas rakstīts ar melnu un sarkanu tinti, iniciāļi iekrāsoti, piemēram, 1., 83., 221., 323. lpp. Interesants arī šī kodeksa iesējums, kam izmantoti senu rokrakstu fragmenti. Toties Ms. 199 ietver «*Statuta Rigensis 1650*». Ar rātskunga un sindika Johana Flīgela (*Flügel*), tāpat Johana Meiera vārdu saistīts Rīgas tiesību projekts ap

268. att. **J. K. Brocem piederējis Amsterdamas izdevums ar Zviedrijas aprakstu (1656)**

269. att. **Zviedrijas tiesību izdevums Rīgā (1709) Georga Mateja Nellera apgādā**

1650. gadu (Ms. 204), bet Ms. 56 ir Rīgas rātes grāmatas pirmais sējums (*Liber primus*, 191 S.). Noteikumi Rīgas aptiekāriem ietverti (*Apotheker Ordnung Riga*, 1625) Ms. 108. Dažādi izraksti par medicīnu un filozofiju ap 1650. gadu saistāmi ar Johana Rūdolfa Glaubera vārdu (Ms. 145), un 17. gadsimtam pieder arī «*Collegium materiae medicae*» (Ms. 143).

Ievērojama vieta pilsētas dzīvē bijusi dažādiem Lielās un Mazās ģildes noteikumiem, tāpat atsevišķu amatu šrāgām – statūtiem. Manuskriptā Ms. 62 (*Schragenbuch*) no 421. līdz 451. lappusei lasāmas grāmatsējēju šrāgas, kas veidotas, kā jau minēts, pēc Stokholmas parauga (1639). Turpat arī ap 1645. gadu pieņemtās alvas un kannu lējēju šrāgas, bet atsevišķu manuskriptu (Ms. 382) veido gleznotāju cunftes noteikumi 1644. gadā (*Maler Schragen*). Dažādi Lielās ģildes noteikumi apvienoti Ms. 22.

Manuskriptā, kas runā par Rīgas Domskolu (Ms. 496), pamatteksts sākas no 1660. gada, bet ir arī ieraksti par agrākā laika (1626, 1630, 1639, 1648) Domskolas skolotājiem un inspektoriem. Par 1631. gadā dibināto Rīgas ģimnāziju minēts dažādu rakstu kopsējumā «*Manuscriptorium variorum ad historiae Livoniae*» (Ms. 492).

Dažādi 16. un 17. gadsimta dokumentu noraksti ir 707 lappušu biezajā manuskriptā (Ms. 15), bet par kaimiņu Hanzas pilsētas Rēveles tirdzniecību 1619. gadā informē Ms. 50. Sava veida dienasgrāmata, turklāt ar interesantu iesējumu, ir Ms. 394 (*Hooft Boeck von Hans Kempe*), bet specifisku tēmu – ledus iešanu Daugavā – no 1615. līdz 1650. gadam traktē Ms. 559, *Rigensia* 30, 21. Skaists iesējums ir 17. gadsimta manuskriptam «*Sylloge sententiarum ac phrasium*» (Ms. 144), kur ir dažādu autoru, galvenokārt antīko – Katona, Horācija, Ovidija, Hēsioda, Juvenāla, Terencija, Senekas, Plutarha, Roterdamas Erasma u. c. sentences.

Interesants ir kopsējums – konvolūts (Ms. 160) ar dažāda satura Rīgas vēsturei nozīmīgiem rakstiem. Te ir gan fragments no kādas polemikas latīņu valodā ar Rīgas mācītāju Hermani Samsonu, gan latīņu valodā rakstīts Rīgas mācītāju saraksts no 1539. līdz 1710. gadam, Vīkena hronikas noraksts. Svarīgs ir teksts latīņu un vācu valodā, kas stāsta par uzrakstiem uz Rīgas vārtiem, sabiedrisko celtņu portāliem, uz baznīcu zvaniem utt. no 14. līdz 18. gadsimtam. Šis sausais uzskaitījums, cerams, dos ierosmi tālākiem pētījumiem.

Vairāki manuskripti LAB saistāmi ar interesanto un reizē arī pretrunīgi vērtējamo zviedru laiku vēsturnieku Frīdrihu Mēniju, kurš nācis no Pomerānijas, no 1621. līdz 1629. gadam uzturējies poļu

270. att. **Rīgas prospekts no 1625. gadā Rīgā iespiestās Hermaņa Samsona spredikņu grāmatas**

pārvaldītajās teritorijās, līdz ar to gūdams iespēju strādāt Polijas arhīvos, lasīt dažādas Eiropā iznākušās vēstures grāmatas. No 1629. gada viņš ir zviedru feldmaršala Gustava Horna kara kapelāns, vēlāk Daugavgrīvas, Carnikavas un Ropažu mācītājs. G. Horns viņam uzdod vākt materiālus par zviedru iekaroto Vidzemi, lai uz to pamata taptu plašāki vēsturiski apcerējumi. F. Mēnijs ir arī pirmās, Tērbatā 1632. gadā publicētās latviešu tautasdziesmas pierakstītājs. LAB manuskripts (Ms. 405) stāsta par vēstures grāmatām, kas bijušas F. Mēnija rīcībā līdz 1636. gadam. Strādādams Rīgā un tās apkārtnē, F. Mēnijs 1630. gadā sastāda sarakstu par tām grāmatām, kas viņam būtu vēlamas tālākajam darbam. F. Mēniju, šķiet, gaida spoža vēsturnieka un arī pedagoga karjera, jo no 1630. gada viņš ir lektors tikko dibinātajā Tērbatas ģimnāzijā, bet no 1632. gada – vēstures profesors Tērbatas universitātē. Blakus jau Rīgā 1630. gadā publicētajai «*Intrada und Vortrab der Grossen Universal Liefflandischen Historischer Geschichten Beschreibung*» un Tērbatā izdotajām «*Syntagma de origine Livonorum*» (1632), «*Historischer Prodromus des Liefflandischen Rechtens und Regiments ..*» F. Mēnijam vēl ir daudz ieceru.

Bet, ak vai! Fortūnas ritenis reizēm pagriežas neparedzētā virzienā. Personiskās dzīves sarežģījumu dēļ viņš spiests Tērbatu un visus amatus atstāt, kādu laiku viņu iesloga pat cietumā, un viņš miris ap 1657. gadu Zviedrijā, būdams pārzinis vara raktuvēs. Daļa viņa grāmatu un rokrakstu izklīst pa Tērbatu, citi nonāk Zviedrijas karaliskajā bibliotēkā Stokholmā. F. Mēnijam reizēm pārmesta paviršība, bet viņa galvenā nelaime laikam gan tā, ka daudzās ieceres pārcērt likteņa nelabvēlība. Būtu vēlams īpašs viņa darbības izvērtējums.

1647. gadā Rīgā tiek radīts pilsētas arhivāra postenis, un kā pirmo šinī amatā ieceļ Leidenes universitātes absolventu rīdzinieku Johanu Viti (*Witte*). Viņa pirmie darbi gan veltīti dabaszinātnēm, piemēram, 1633. gadā Rīgā iespiestais «*Problemata quatuor physica*». Vēlāk viņš ir arī oficiāls Zviedrijas karaļa historiogrāfs Vidzemē un kā čakls darbinieks vieš lielas cerības. Krājas materiāli Rīgas vēsturei, piemēram, par Melngalvju brālību. Bet iesākto pārtrauc J. Vites nāve 1657. gadā. Iestrādes iznīcina arī ugunsgrēks rātes kancelejā 1674. gadā.

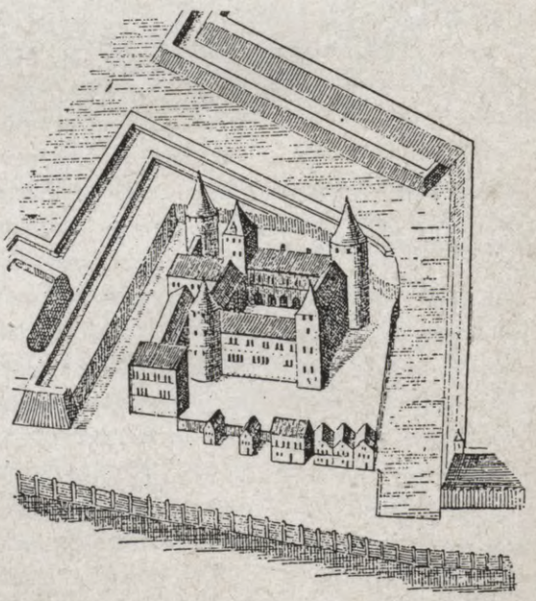

271. att. **Rīgas pils Mateja Meriana vara grebumā (17. gs. 1. puse)**

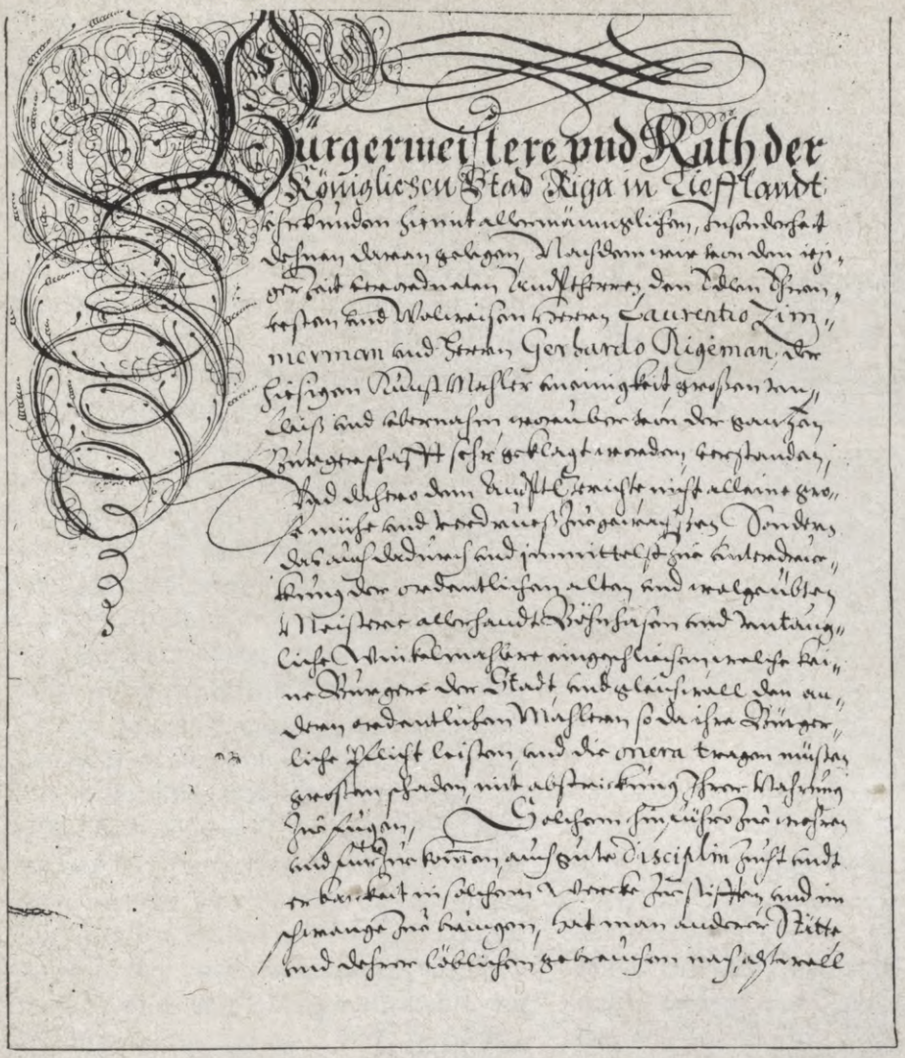

272. att. **Rīgas gleznotāju un daiļkrāsotāju amata noteikumi ap 1644. gadu (LAB, Ms. 382)**

J. K. Broce savā «*Sylloge diplomatum Livoniam illustrantium*» (S. 168) pārzīmējis karalienes Kristīnas laika Rīgas zīmogu. Pieminēsim vēl dažus 17. gadsimta pirmās puses autorus, kas vai nu rakstījuši par Rīgu un Vidzemi, vai arī šeit savus darbus publicējuši. G. Šrēders drukājis Kurzemes superintendenta Paula Einhorna darbus, kurš vārda tiešā nozīmē mirst, sprediķojot kancelē pret savu uzskatu pretiniekiem 1655. gadā. Rīdzinieks ir Matiass Rēlants (1599–1657), kas bijis mācītājs Rīgas Domā, Jāņa baznīcā un arī priekšpilsētas Jura baznīcā. 1650. gadā viņš publicē Rīgā savu sprediķi (*Busglocke* ..) par plūdiem pilsētā, bet 1656. gadā Hamburgā savu sprediķi par 1653. gadā Rīgas tuvumā kādai zvejnieku sievai nedzīvi dzimušu bērnu (*Partus monstrosus, das ist Miß–oder–Wunder–Geburt* ..).

Rīgenas salā Pomerānijā dzimušais Baltijas vēsturnieks Frīdrihs Konrāds Gadebušs (1719–1788) savā grāmatā «*Abhandlung von livländischen Geschichtschreibern*» (Riga, 1772) min arī Moricu Brandisu, par kuru trūkst tuvāku biogrāfisku ziņu. Viņš dzimis Naumburgas novadā Vācijā, iespējams, bijis rados ar pazīstamo Leipcigas tipogrāfu Brandisu dzimtu, 16. gadsimta nogalē kļuvis par Igaunijas bruņniecības sekretāru. Rokrakstā palikusi ap 1606. gadu rakstītās Vidzemes vēstures pirmā daļa (*Der erste Theil Liefländisher Geschichte*).

Maz ziņu arī par Vidzemes un Kurzemes hroniku, kuru no 1628. līdz 1643. gadam sacerējis Jirgens Helms, kas bijis mācītājs Rostokā, bet kādu laiku uzturējies

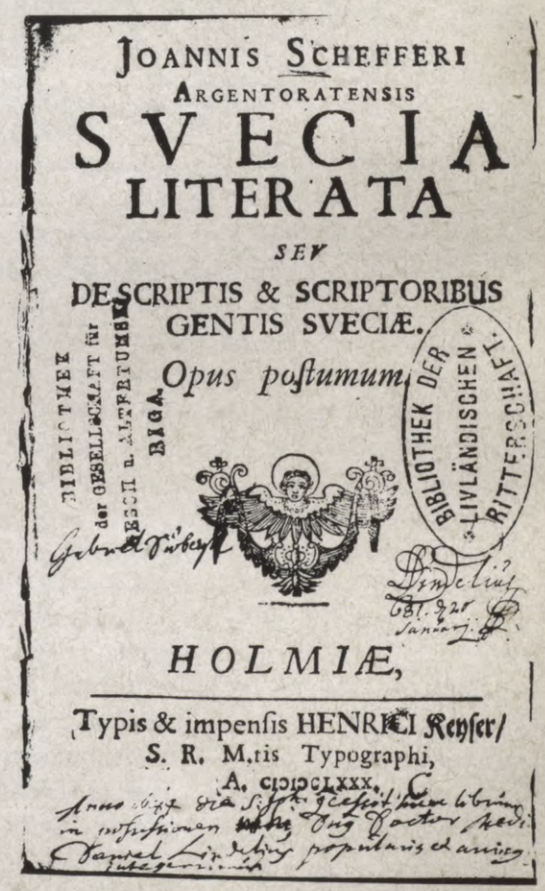
JOANNIS SCHEFFERI
ARGENTORATENSIS
SVECIA
LITERATA
SEV
DE SCRIPTIS & SCRIPTORIBUS
GENTIS SVECIÆ.
Opus postumum.
HOLMIÆ,
Typis & impensis HENRICI Keyser/
S. R. M.tis Typographi,
A. CIↃIↃCLXXX.

273. att. **Johana Šēfera apraksts par Zviedrijas literatūru un zinātni. Stokholmas 17. gadsimta izdevums**

274. att. **Grāmatu tirgotājs. Vara grebums (1698)**

arī Vidzemē. Hronika vairākkārt mainījusi savu īpašnieku, līdz beidzot manuskripts 1791. gadā sadedzis. Mums jāsamierinās ar J. K. Broces fragmentāro norakstu un pārzīmējumiem. Te arī vecākais fiksētais Rīgas skats 1499. gadā (*Livonica* I, S. 66).

Domājams, Igaunijā dzimis un miris 1639. gadā Tērbatā studējošais Jakobs Skots (*Scott oder Schotte*). Šajā gadā Tērbatā iznāk viņa «*Historia de Livonia*». 1638. gadā Tērbatā sāk studijas 17. gadsimta zviedru vēsturnieks Tomass Hiarns (*Hiaerne*), kura darbos ir atsauces uz Lībekas hronistu Arnoldu, ziemeļvācu vēsturnieku Albertu Krancu, rēvelieti Baltazaru Rusovu. Vairāk 17. gadsimta otrajai pusei pieder 1612. gadā Magdeburgā dzimušais un 1692. gadā Vidzemē mirušais Kaspars Koimerns (*Ceumern*), kurš studējis Rostokā, bijis advokāts un bruņniecības sekretārs Vidzemē. Rīgā 1690. gadā iznāk viņa grāmata «*Theatridium Livonicum oder kleine Liefländische Schaubühne*». No katoļu autoriem pieminams 1622. gadā Minhenē mirušais Konrāds Feters (*Vetter*), kurš 1614. gadā Ingolštatē, Vācijā, vāciski publicē aprakstu par Marijas Magdalēnas klosteri Rīgā. Šis darbs, domājams, ir Erdmaņa Tolgsdorfa sacerējuma «*Historia monasterii virginum ordinis S. Benedicti Rigae*» tulkojums, kas arī iznāk Ingolštatē 1615. gadā latīniski. Ap 1550. gadu dzimušais un 1620. gadā mirušais E. Tolgsdorfs ir viens no ievērojamākajiem jezuītu darbiniekiem Rīgā, Valmierā, Cēsīs; katoļu aprindās viņš dēvēts par Vidzemes tēvu un apustuli. E. Tolgsdorfs rakstījis arī ikgadējās atzīmes par jezuītu kolēģijas darbību Rīgā. Vēl pētāma viņa līdzdalība latviešiem domātajos katoļu rakstos.

Rīgu un Vidzemi savās grāmatās piemin pazīstamais Ulmas ģeogrāfs un ceļojumu aprakstu autors Martins Ceilers (*Zeiller*, 1589–1661). Populārs ir 1624. gadā Hamburgā iznākušais Holšteinas novada mācītāja, astronoma un kalendāru veidotāja Johana Nikolaja Helduadera (1564–1634) apraksts par Baltijas jūras reģiona valstīm «*Der historische Wald– und Umbzirck des baltischen Meeres oder der Ostsee*». Elzevīru apgādā Leidenē 1627. gadā (atkārtoti 1642. gadā) iznāk grāmata «*Respublica sive status regni Poloniae, Lithuaniae, Prussiae, Livoniae*». Ka ar zinātnēm un mākslu 17. gadsimtā Rīgā darbojušās arī daiļā dzimuma pārstāves, liecina kādas Ģertrūdes Pafrātes (*Paffrath*) gadījuma dzejoļi ap gadsimta vidu, diemžēl par autori nav nekas tuvāk zināms.

Par Rīgas arhitektūru un mākslu 17. gadsimta pirmajā pusē, par atsevišķām Rīgas baznīcām, to interjeru, tur bijušajiem kapakmeņiem un epitāfijām, tāpat par profānās mākslas paraugiem tālaika Rīgā rakstījuši gan vācu, gan latviešu autori. Tāpat par tā sauktās ziemeļu renesanses un manierisma izpaudumiem Rīgā un Baltijā vispār. Tādēļ atcerēsimies tikai atsevišķus faktus, dažas piemirstas personālijas, kopsakaru ar Ziemeļvāciju, Nīderlandi, Poliju, Zviedriju un līdz ar to visas Eiropas kultūras kopainu.

275. att. **Rīgas panorāma ap 1632. gadu**

276. att. **Elzevīru izdevums Leidenē, kur stāstīts arī par Rīgu (1627)**

17. gadsimts nav vairs īsti ne sakrālās mākslas, ne sakrālās kultūras gadsimts, kaut gan konfesionālu konfliktu dēļ noris it nikni kari (1618–1648). Tikai gadsimta otrajā pusē ar piētisma kustību Vācijā sākas atkal zināma garīga atdzimšana. Tas jau ir laiks, kad empīrisko zinātņu ietekmē aizsākas prāta kults, kas kulminē 18. gadsimtā, kad Dievu it kā nostumj malā, un, neraugoties uz izņēmumiem (piemēram, J. Bēmi, B. Paskālu), var šaubīties par šī gadsimta dievbijību. Ortodoksālais protestantisms nav daiļo mākslu draugs, un katoļu barokālais krāšņums vairāk pārliecina acis nekā sirdi.

Arī Rīgas pilsoņi tolaik vairāk domā par ielu bruģēšanu, pilsētas ūdensvadu un ērtiem mitekļiem nekā par jaunu baznīcu celtniecību. Un zviedru valdības galvenā rūpe nav Rīgas skaistums, bet militāri stipra, nocietināta pilsēta. Attieksmi pret agrāko sakrālo kultūru raksturo kaut vai tas, ka 1643. gadā bijušo Jura baznīcu un klosteri pārvērš par kaņepāju noliktavu. Vēlāk pilsētas rāte te ierīko pat malkas zāģētavu un šķūni. Noliktavu būvei materiāli ņemti arī no kādreizējās Svētās Katrīnas baznīcas. Nereti dekoratīvu cilni, kas agrāk rotājis kādu klosteri vai baznīcu, iemūrē kāda pilsoņa nama vai noliktavas sienā. Darītājus tas nemaz nemulsina: izskatās taču labi.

Agrāk galvenās celtniecības un mākslas ietekmes nāca no Lībekas un citām Ziemeļvācijas Hanzas pilsētām, turpretim tagad Rīgas rātes un zviedru administrācijas dienestā bieži stājas arī holandieši, poļi, zviedri un vēl citu tautību pārstāvji. Nav noliedzama arī latviešu cilmes amatnieku līdzdalība.

17. gadsimta sākumā daudzas mākslas un arhitektūras norises Rīgā saistās ar Berntu Bodekeru – Lībekas varkaļu dzimtas atvasi, kurš ieradies Rīgā no Brēmenes. Viņš piedalās būvdarbos Rīgas Domā, rātsnamā, Melngalvju namā, viņš ir vairāku nozīmīgu epitāfiju autors. No Andernahas Trīsdesmitgadu kara izpostītajā Vācijā 1633. gadā Rīgā ierodas kokgriezējs, tēlnieks un būvmeistars Mihaels

DIARIUM
BIOGRAPHICUM,
In Quo
SCRIPTORES SECULI POST NATUM
CHRISTUM XVII. PRÆCIPUI,
Quos inter Reges, Principes, Pontifices, Cardinales, Epiſcopi,
Theologi, JCti, Medici, Philoſophi, Mathematici, Oratores,
Hiſtorici, Poëtæ, Philologi, Antiquarii, Artifices,
Absque Nationis, Religionis & Profeſſionis diſcrimine,
Juxta annum diemque cujusvis emortualem,
concisè deſcripti magnô adducuntur numerô.
LIBRI ITIDEM EORUM,
In Ebraica, Syriaca, Chaldaica, Arabica, Æthiopica, Perſica, Sinica,
Indica, Japonica, Malabrica, Græca, Latina, Italica, Hiſpanica, Gallica, Anglica,
Germanica, Svecica, Danica, Polonica, Belgica, aliisque lingvis conſignati,
Latiô Recensentur Idiomate,
Ut eruditio præſentis ævi, tanquam in ſpeculo, unô intuitu
cognoſci queat,
OPUS,
Ex variis, tam editis, quàm aliunde acquiſitis monumentis literalis,
indefeſsô ſtudiô ac maximô labore confectum,
ab
HENNINGO WITTE.
Præmittitur Diſſertatio de multiplici libri hujus uſu, accedit
demum Index, juxta Auctorum cognomina.
A L Pohrt
1850.
GEDANI,
Sumptibus MARTINI HALLERVORDII, Bibliopolæ Regiomontani.
Imprimebat DAVID-FRIDERICUS RHETIUS, 1688.

277. att. **Rīdzinieka Heninga Vites Dancigā izdotā bibliogrāfiskā vārdnīca (1688)**

Rapenekers, kurš strādā Rīgā līdz 1650. gadam. Viņš veidojis bareljefu kamīnam Lielās ģildes Līgavas kambarī, kur devīze bijusi: «Nerunā to, kas ļaudīm patīk, bet gan to, kas tiem nāk par labu.» Būdams Rīgas rātes dienestā, viņš piedalās dažādu celtņu projektēšanā, aizsargmūru un vārtu celšanā, dzīvojamo ēku un noliktavu portālu darināšanā, reizēm veikdams arī privātus pasūtījumus. P. Kampe viņam piedēvē stāvošā kareivja figūru uz Smilšu vārtu ārējā portāla.

Interesanta personība ir 1609. gadā Vācijā dzimušais un 1681. gadā Rīgā mirušais Francis Murers (*Murrer*), kura senči nākuši no Šveices. Viņš piedalās Ādama Oleārija Persijas ekspedīcijā (1632–1639) un tik teicami iemācās persiešu valodu, ka var būt par profesionālu tulku. 1640. gadā viņš sāk strādāt par ārstu Rīgā, papildina savas zināšanas Holandē, kādu laiku uzturas arī Stokholmā. Viņam piedāvā profesūru Tērbatas universitātē, bet viņš paliek uzticīgs Rīgai. Blakus medicīnai viņš ir kartogrāfs, Rīgas nocietinājumu projektētājs, dažādu būvju pārraugs, sākot ar 1649. gadu, oficiāls Rīgas pilsētas inženieris – līdz pat 1681. gadam.

Rīgas celtnieku vidū laika posmā no 1616. līdz 1625. gadam varētu vēl minēt Hansu Jakobu Kristleru no Strāsburgas, holandieti Henriku Tomu (1632), vācieti Tobiāsu Kēnigu (1653), kurš uz karalienes Kristīnas pavēli izstrādā Rīgas nocietinājumu modeli. Zviedru militārais inženieris Georgs fon Švengels ap 1640. gadu sastāda Vidzemes un Igaunijas kartes, 1634. gadā pārbūvē arī Daugavgrīvas cietoksni. Rīgā ir līdz 30 nocietinājuma torņu, un tos parasti ceļ pēc Nīderlandes

parauga. Rīgas fortifikācijas darbus finansē zviedru valdība, un būvdarbus 1640. gadā vada Ēriks Dālbergs, vēlākais Rīgas ģenerālgubernators. Īpaši nozīmīgi ir Smilšu vārti, ap 1650. gadu top Pulvertornis tagadējā apveidā.

Nav jau tā, ka sakrālās mākslas jomā 17. gadsimta pirmajā pusē Rīgā nekas netika darīts. Bet tā ir vairāk baznīcu interjera papildināšana, vairāk top piebūves un pārbūves, mazāk jauni projekti. Tomēr 1636. gadā ceļ Jēzus baznīcu Rīgā, kuras būvei vajadzīgos akmeņus piegādā no Lībekas, bet vairākus zvanus baznīcai lej Stokholmā. Altāri dāvā mākslas mecenāts rātskungs Ludvigs Hintelmanis, bet kanceli – zeltkalis Francis Garfelds. Būve izmaksā 7817 dālderus un 32 grašus. Lūk, kāda precizitāte finansu norēķinos! Baznīcu 1638. gadā iesvēta superintendents H. Samsons. Bet Rīgas aplenkuma laikā (1656) krievi baznīcā novieto savus lielgabalus, projām dodoties, baznīcu nodedzina, līdzi paņemot zvanus, ērģeles un daļu no baznīcas inventāra.

278. att. **Celtnieka Ruperta Bindenšū projekti Pētera baznīcas sānu portālam**

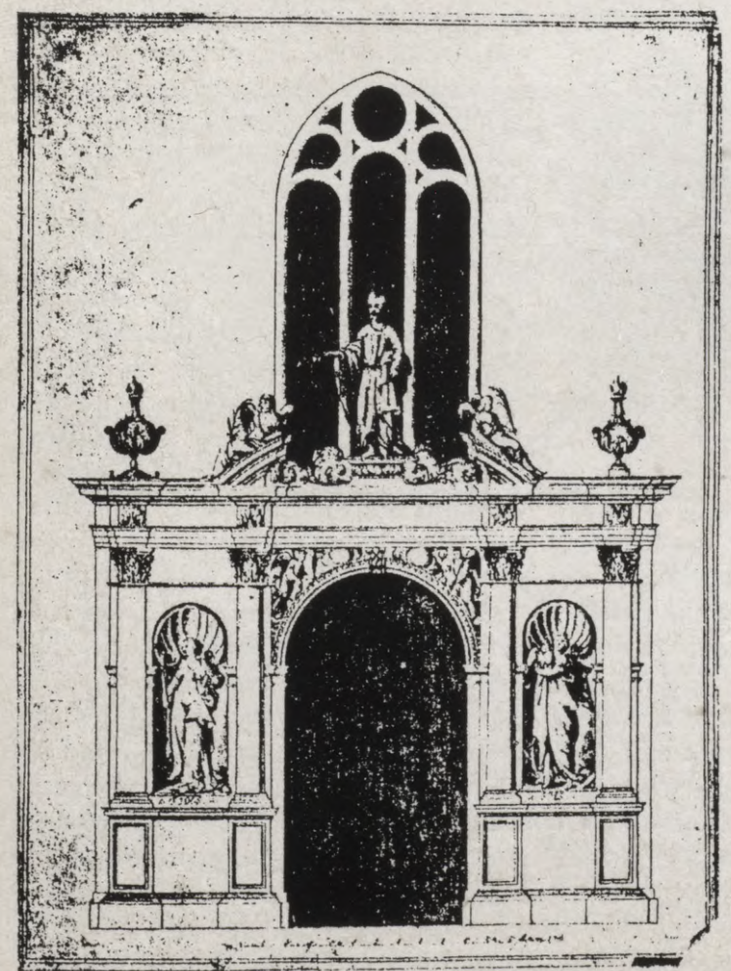

Ievērojamas pārmaiņas 17. gadsimta pirmajā pusē skar Rīgas Domu. 1633. gadā kārniņu jumtu sāk nomainīt ar vara segumu. Jau 1601. gadā baznīca ieguvusi no Dancigas aicinātā Jakoba Rāba darinātu ērģeļu prospektu. Rātskungs Ludvigs Hintelmanis 1641. gadā dāvā baznīcai jaunu kanceli, jo luterāņu dievkalpojumā noteicošais ir mācītāja teiktais vārds. Kanceli būvējis Rīgā, Jelgavā, Rēvelē un vēl citur iecienītais Tobiāss Heince (viņš, piemēram, 1617. gadā veidojis lasāmpulti Trīsvienības baznīcai Jelgavā). Vairākkārt pārveidotas tā sauktās dziedātāju luktas Doma baznīcas šķērsjomā un Lielās ģildes eltermaņa soli. Jau no 1578. gada Svētās Elizabetes kapelā bijis *chorus musicus*, kur dziedājuši Domskolas zēni. Mūzikas patronese skaitījās Svētā Cecīlija, kuras cilnis arī atradies Domā. Izvērstu un skaistu Doma ansambļa vērtējumu devusi mākslas zinātniece E. Grosmane.

Svarīgs kultūrvēsturisks aspekts ir kapakmeņi un epitāfijas no agrākajām Doma, Pētera, Jāņa un Jēkaba baznīcām, kas maz vairs saglabājušies šobrīd, bet J. K. Broces rūpīgajos pārzīmējumos ar komentāriem skatāmi viņa «*Monumente* ..» sējumos. Blakus mākslinieciskām funkcijām tie ietver sevī plašu ģenealoģisku materiālu, rāda, kā rīdzinieki ģērbušies u. tml. Arī tas ir sava veida stāstījums par Rīgas mācītājiem, literātiem, Domskolas pedagogiem, rātskungiem, birģermeistariem un pārējiem no tā dēvētajām smalkajām aprindām.

Skaistas epitāfijas veidojis lībekietis Bernts Bodekers, bet jāpiemin arī vairāki Gustava II Ādolfa un Kristīnas laika darinājumi. 1623. gadā veidots kapakmens bijušajam birģermeistaram Nikolajam Ekem. Pēc 1643. gada top kapa plāksne «*Monumentum Dn. M. Hermanii Samsonii Pastoris et Inspectoris Scholae*». Rīdzinieku tērpus labi parāda ap 1641. gadu Domā veidotā L. Hintelmaņa

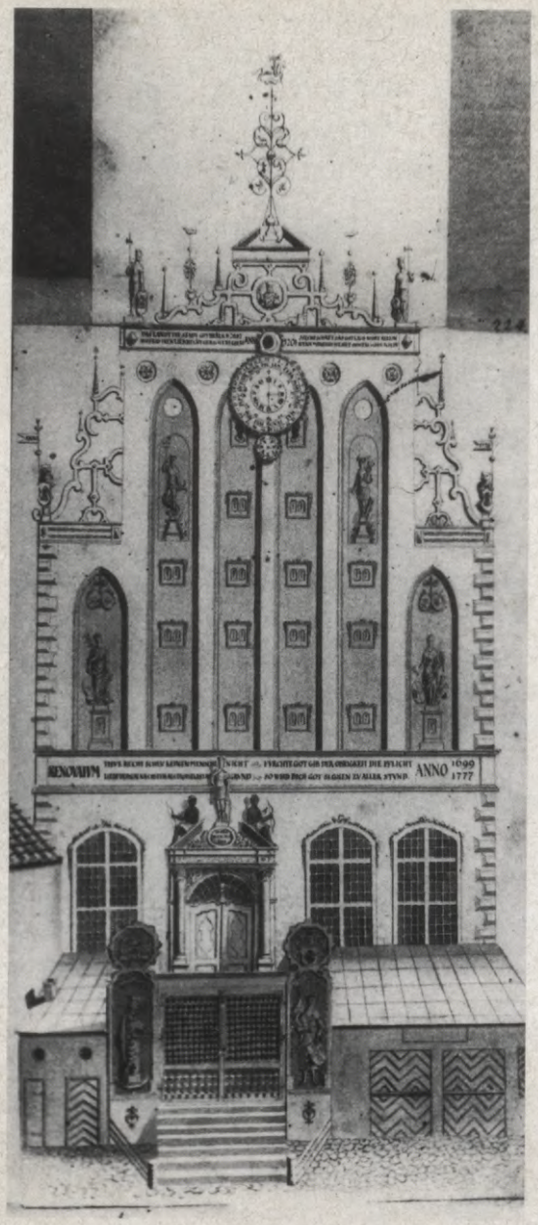

279. att. **Rīgas Melngalvju nama fasāde 17. gadsimtā**

ģimenes epitāfija, tāpat Johana Kokena fon Grīnblata ģimenes epitāfija (1653). Pētera baznīcā epitāfija ir mācītājam un pedagogam Johanam Dolmanim, bet Jāņa baznīcā tās mācītājam Gregorijam Baueram (1643).

Jāņa baznīca 17. gadsimtā greznojas ar divām smilšakmens skulptūrām: Jāni Kristītāju un Salomi. Lai gan vidusaugšvācu valoda 17. gadsimta sākumā sāk dominēt arī Rīgā, baznīcas grāmata (1608–1619), kas stāsta galvenokārt par Domu, vēl sarakstīta viduslejasvācu valodā. Agrāk dievkalpojumi Rīgā notika vācu un latviešu valodā, bet zviedru laikos tādi notiek arī zviedriski un somiski (Rīgas garnizona kareivjiem). J. K. Broce «*Monumente* ..» 10. sējumā (69) zīmējis Rīgas zviedru draudzes apzeltīto sudraba biķeri, kas svēris 94 lotes un ko jau 1580. gadā Jēkaba baznīcai darinājis Rīgas zeltkaļu meistars Tomass Smole. Šobrīd tā atrašanās vieta nav zināma. Ap biķera kāju bijis uzraksts vācu valodā: «Šis biķeris ir Jēzus Kristus vārdā darināts Sv. Jēkaba baznīcai. Dievs, stiprini mūs ticībā.»

Rosīga 17. gadsimtā ir Rīgas profānā celtniecība. No 1619. līdz 1625. gadam pārveido Melngalvju nama fasādi, kas vērsta uz rātslaukuma pusi. Būvdarbus te vada holandietis Adrians Jensens ar brāli Lambertu. Nama nišu iedobumā bijuši simboliski gleznojumi, kas rāda Merkuru un Neptūnu – tirgotāju un jūrnieku aizstāvjus. Bijis arī teiksmainā karaļa Artūra krūšutēls, jo citās Hanzas pilsētās, piemēram, Dancigā, vairāk runā par karaļa Artūra galmu. Ap 30 kg smago Svētā Jura jātnieka figūru 1622. gadā veidojis Rīgas zeltkalis Eberhards Meiers. Tagad no tās saglabājušies tikai fragmenti. Vietējais Rīgas pulksteņmeistars (1619–1626) Matiāss veido Melngalvju namam tā saukto mūžīgo kalendāru (*Calendarium perpetuum*). Ievērojama bijusi Rīgas Melngalvju nama sudraba kausu un citu galda piederumu kolekcija. 1658. gada Rīgas melngalvju sarakstā redzam ne tikai rīdziniekus. Te ir Braunšveigas, Lībekas, Rostokas, Dancigas, Vismāras, Halles, Leipcigas, Amsterdamas, Norčēpingas un vēl citu pilsētu pārstāvji.

17. gadsimtam pieder viens no namiem «Trīs brāļu» kompleksā Mazajā Pils ielā. Ap 1612. gadu tapis cilnis Nikolaja Ekes dibinātajam konventam (tagad Skārņu ielā 22), ko veidojis Nirnbergas meistars Melhiors Karls. Ēkas fasādi greznojusi epitāfija ar grēcinieci Kristus priekšā. Birģermeistara portretu un ģerboni papildinājusi sentence latīņu valodā: «Mani ienīst, lai gan daru labu.» Tā no Kalendāra nemieru laikiem ne visai

labu slavu guvušais N. Eke cerējis atgūt rīdzinieku labvēlību.

Ar dekoratīviem ciļņiem tolaik rotāti ne tikai bagāto pilsoņu nami, bet arī labības un citu preču noliktavas. Kādu cilni ar Rīgas ģerboni un vairogu turētājām lauvām papildinājis vēlējums latīņu valodā: «Šo labības noliktavu ir uzcēlusi mūsu tēvu tālredzīgā gudrība. Lai tad nu Dieva žēlastība piepilda šo namu ar bagātību.» Jau ap 1650. gadu zīmētajā pilsētas plānā fiksēts tagadējais Herdera laukums, kur atradušies pilsētas mazie svari. Netālajā Doma baznīcā svēra cilvēku dvēseles, bet te – Rīgā ievestās preces. Arī zināma sakarība. Ap 1619.–1622. gadu darina jaunus krēslus gan Lielajai, gan Mazajai ģildei. Mazajā ģildē bijuši piecu Hanzas pilsētu – Rīgas, Brēmenes, Lībekas, Rostokas un Hamburgas ģerboņi, kas liecina, ka vēl nav zudusi gadsimtiem ilgā sadraudzība.

Rīgai jau 16. gadsimtā ir sava zvanu un lielgabalu lietuve, lai gan zvanus Rīgai 17. gadsimtā lej arī Vācijā, Polijā, Zviedrijā. Tā laika posmā no 1645. līdz 1653. gadam divus zvanus Rīgai lējis Lībekas meistars Antonijs Vīze (*Wies*), kurš strādājis arī Kurzemes baznīcām. Kādu pašā Rīgā 1620. gadā lietu zvanu (Medarda Gesa darbs) Marijas Magdalēnas baznīcai vēlāk kā kara laupījumu aizved uz Zviedriju. Kāds 1647. gadā Rīgā liets zvans, ko pilsētas rāte dotējusi ar 250 dālderiem, iet bojā 1677. gada ugunsgrēkā. Rīgā jau veidojas zvanu un lielgabalu lējēju dinastijas. Ievērojama ir Meieru dzimta, kas ieceļojusi no Nirnbergas. 1610. gadā mirušā Hansa Meiera darbu turpina (1627–1657) viņa dēls Georgs (Jirgens) Meiers. Būdams Rīgas rātes dienestā, viņš lējis zvanus arī Rēveles Svētā Olafa baznīcai. Viņa brālis Gerhards Meiers ir karaliskās lielgabalu lietuves pārzinis Stokholmā (1630–1659). No 1657. gada Rīgā strādā zvanu lējējs Baltazars Feldmans no Nirnbergas. Vienā pašā 1640. gadā Rīgā izlieti 20 zvani. 17. gadsimtā uz baznīcu zvaniem un lielgabalu stobriem nereti ir to sponsorētāju un arī pašu lējēju vārdi. Viņi jau apzinājušies sava aroda nozīmīgumu. Uz 1641. gadā Rīgā lietā zvana, kas domāts vispirms rātsnamam, bet vēlāk atradies Pētera baznīcā, bijis uzraksts: «Ar Dieva palīgu mani lējis Georgs Meiers Rīgā, Anno 1641.» Uz zvana redzams arī pilsētas ģerbonis.

Līdzīgi bijis ar lielgabaliem. Dažus no Rīgas zviedru laika lielgabaliem vēlāk zīmējis un komentējis erudītais J. K. Broce. «*Monumente* ..». 4. sējuma 176. lapā redzams kāds lielgabals, kas atradies tā sauktajā Sarkanajā tornī. Tur bijuši vēl divi 1639. gadā lieti lielgabali, uz kuriem bez Rīgas ģerboņa bijis redzams arī zviedru ģerbonis un uzraksts: «Kristīna, mana Zviedrijas karaliene, mani dāvājusi Rīgas pilsētai tās aizsardzībai un uzbrukumam pret visiem tās ienaidniekiem.» J. K. Broce min kādu 1632. gada lielgabalu ar uzrakstu «*Gustavus Adolphus Rex Sveciae*» (Gustavs Ādolfs Zviedrijas karalis). Parasti saka: kad runā lielgabali, mūzas klusē. Bet uz Rīgas lielgabaliem daži tieši

280. att. **Ciļņi, kas rāda preču svēršanu, kādreiz atradās Rīgas Melngalvju namā**

izmēģinājuši savas spējas dzejošanā. Uz diviem 1622. un 1659. gadā lietiem lielgabaliem rodams vēlējums: «Kas ar Dieva vārdu vada ieročus, / Jūt Dieva palīdzību un aizstāvību. // Nekad mēs neuzvarēsim vieni paši, / Bet Dievam jābūt mūsu palīgam.» Par Lielo Pūķi sauktais lielgabals greznojies ar Rīgas ģerboni un svinīgu solījumu dzejā: «Kas grib uzzināt manu vārdu, / Tas mani sauc par Lielo Pūķi. // Mana Tēvija ir Rīgas pilsēta, / Es pretošos tās ienaidniekam. // Upi es nosargāšu tīru. / Lai tas nāk par svētību visai kopienai. // To lai palīdz mums Kristus, Dieva dēls. / Medards Gess mani ir izlējis jau 1618. gadā.» Dažus lielgabalus pilsētai dāvājusi kāda atsevišķa persona, citus, piemēram, Melngalvju brālība. Arī nosaukumi lielgabaliem visai dažādi, piemēram: Rīgas Lauva, Kaķītis, Saturns, Merkurs u. c.

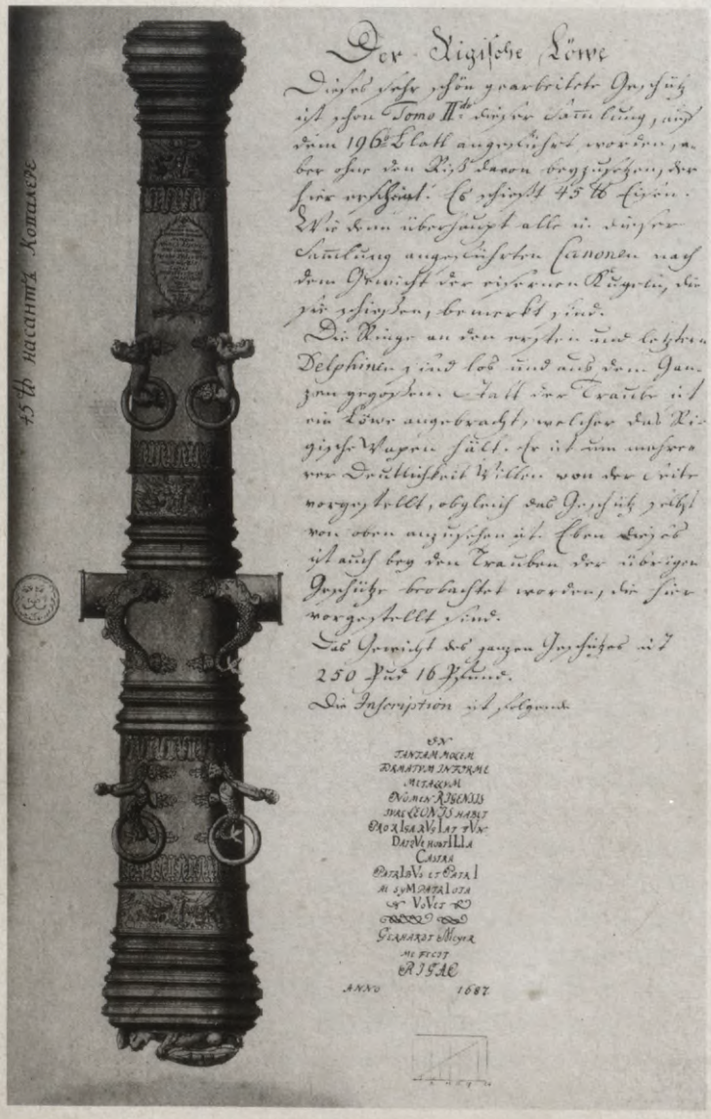

281. att. **Lielgabals «Rīgas Lauva» (1687). Attēls no J.K. Broces «*Monumente*» (IV, 173)**

Starp pārējiem Rīgas amatiem izcilu vietu vienmēr ieņēmuši zeltkaļi, kuriem vienīgajiem no Rīgas amatu pārstāvjiem bija ļauts piedalīties Lielās ģildes pasākumos. Arī te vērojama dzimtas tradīciju turpināšanās. No 1616. līdz 1625. gadam Rīgas zeltkalis ir Eberhards Meiers, seko Hermanis Vinkelmanis (no 1642. līdz 1651. gadam), Joahims Meineke (1652), Gerts Vinkelmanis (1654). Tie, kurus neapmierināja Rīgas meistaru produkcija, pasūtīja savas rotas arī Lībekā, Augsburgā, Nirnbergā vai vēl kur citur. Tērpu greznības atkārtotie noliegumi (1626, 1632, 1636, 1637, 1647, 1656) liecina, ka arī samērā puritāniskajos zviedru laikos nav izdevies apslāpēt rīdzinieku tieksmi bagātīgi un krāšņi tērpties.

Astronoms Jānis Klētnieks plašāk rakstījis par Saules pulksteņu izplatību Rīgā un Latvijā. Tie ievesti no Nirnbergas, Augsburgas un citām Vācijas pilsētām, izgatavoti arī tepat Rīgā. Saules pulksteņus jau piemin Salomons Guberts savā lauksaimniecības rokasgrāmatā, kas iznāk Rīgā 1645. un 1649. gadā. Saules pulksteņi atrasti arī Bauskā, Alūksnē un citos Latvijas novados, un tā nav bijusi īslaicīga kaprīze.

Pēc vācu un zviedru parauga ap 1638. gadu veidojas Rīgas gleznotāju cunftes šrāgas, kur Rīgas rātes toreizējā sekretāra Melhiora Fuksa pārrakstā jau minēti Rīgas amata meistari: Balcers Šturms, Dāvids Lehners, Kristians Dorendorfs, Matiāss Eberts, Lukass Stafenss u. c. Ik pēc diviem gadiem Svētā Lūkas dienā pārvēlams cunftes eltermanis. Reglamentēts svētku mielasts, ko rīko sakarā ar uzņemšanu meistara kārtā. Tā sauktajam meistardarbam jābūt ar Bībeles tematiku, piemēram: Kristus dzimšana vai Kristus augšāmcelšanās. Nedrīkst gleznot Rīgas pilsoņus aizskarošas gleznas. Jau par stingru tradīciju kļuvusi zeļļu ceļošana labākai amata apguvei. «Nevienu zelli nevar uzņemt meistara kārtā, ja viņš nav piecus

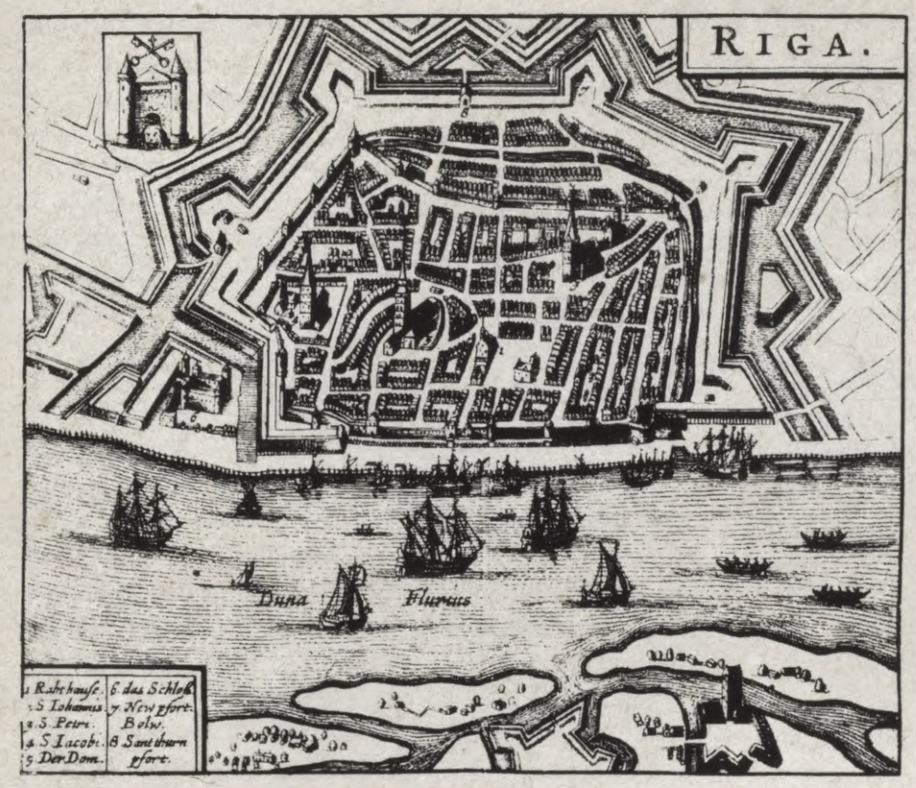

282. att. **Rīgas panorāma ap 1640. gadu**

gadus ceļojis un saņēmis no sava pēdējā meistara apliecību par labu uzvedību.» Šie ceļojumi neļauj iesīkstēt uz vietas, palīdz apgūt dažādu pilsētu un kultūras reģionu mākslas pieredzi. Jau minēts, ka 17. gadsimta 30. gados cunftē organizējas arī Rīgas grāmatsējēji. Blakus viņu amata statūtu grāmatai (*Schragenbuch*) veidojas jau arī «Sodu grāmata» (*Strafbuch*), kas risina meistaru un zeļļu savstarpējās attiecības.

Par Rīgā un pārējā Latvijā apgrozībā bijušajām monētām stāsta kapitālais Kristīnes Ducmanes un Ēvalda Vēciņa pētījums «Nauda Latvijā» (R., 1995), tādēļ pie tā īpaši nekavēsimies. Tā sauktie Rīgas dālderi kalti gan Gustava II Ādolfa laikā (1625–1631), gan karalienes Kristīnas laikā (1639, 1643), tāpat Kārļa X valdīšanas gadā (1660). Visbiežāk 17. gadsimtā Rīgā minētas tādas naudas vienības kā dālderi, guldeņi, graši. Tā tas, piemēram, sacīts 1706. gadā Vismārā izdotajā Paula Jakoba Marpergera grāmatā «*Schwedischer Kaufmann*». Protams, blakus Rīgas naudām apgrozībā ir arī Lībekas, Hamburgas, Dancigas, Nirnbergas, Frankfurtes pie Mainas un vēl citu pilsētu monētas, tāpat kā Rīgā joprojām pastāv saistība ar Ziemeļvācijas mēra un svara vienībām. Blakus Rīgas olektij runā par Lībekas un Hamburgas olekti, Vismāras un Lībekas alus vātēm u. tml. Tas ir laiks, kad vēl bieži lieto terminus: Hamburgas alus, flāmu siļķes, Līneburgas sāls.

17. gadsimta pirmajā pusē jau veidojas samērā regulāri pasta sakari. Par Rīgas pastu runā no 1632. gada, un pirmais Rīgas pastmeistars (1635–1672) ir arī citādi rosīgais Jakobs Bekers. Vēstule no Rīgas uz Kēnigsbergu ceļo apmēram desmit dienas, vēlāk to paspēj septiņās dienās. 1644. gadā Rīgas pasts pieslēdzas Zviedrijas–Somijas pasta tīklam, bet ar Dancigas starpniecību Rīgas pasta sakari sniedzas līdz Hamburgai un vēl tālāk līdz Nīderlandei, tātad apgūta ir gan Pomerānija, gan Mēklenburga, gan Šlēsviga–Holšteina. Ar Rīgas pastu gan sekmīgi sāk konkurēt arī Kurzemes (Jelgavas) pasta maģistrāle, kas īpaši neizjūt vajadzību pēc Stokholmas starpniecības.

17. gadsimta pirmajā pusē Rīga nevar lepoties ar fundamentāliem pētījumiem ne teoloģijā, ne filozofijā, ne jurisprudencē, ne dabaszinātnēs. Engelbrehts Mengdens (1587–1650) gan 1643. gadā pārstrādā kādreizējās Vidzemes bruņniecības tiesības un atstāj piecu sējumu manuskriptu «*Landrecht des Fürstenthums Liefland*». Rīgā gan sacer dažādu amatu šrāgas, 1653. gadā pieņem jaunu «*Rigisches Stadtrecht*» redakciju, 1656. gadā apstiprina Mazās ģildes statūtus, bet tie ir lokāla mēroga pasākumi praktiskai vajadzībai, ne teorētiski dziļi pētījumi. Rīga nevar lepoties ar tādiem tālaika gara milžiem kā Johans Keplers, Jākobs Bēme, Viljams Hārvijs, Hugo Grocijs, Renē Dekarts, Frānsiss Bēkons. Vēl joprojām nāk prātā S. Minstera 1550. gadā teiktais: «Vienīgi tirgoņi un bagātnieki pie viņiem lielā godā, bet zinātniekus te nevērtē pavisam.» Zinātnes lauciņu pieticīgi kopj Rīgas Domskolas un 1631. gadā dibinātās akadēmiskās ģimnāzijas profesori, bet zināma pamošanās tomēr jūtama ir. Galvenie iniciatori te ir teoloģijas profesors Hermanis

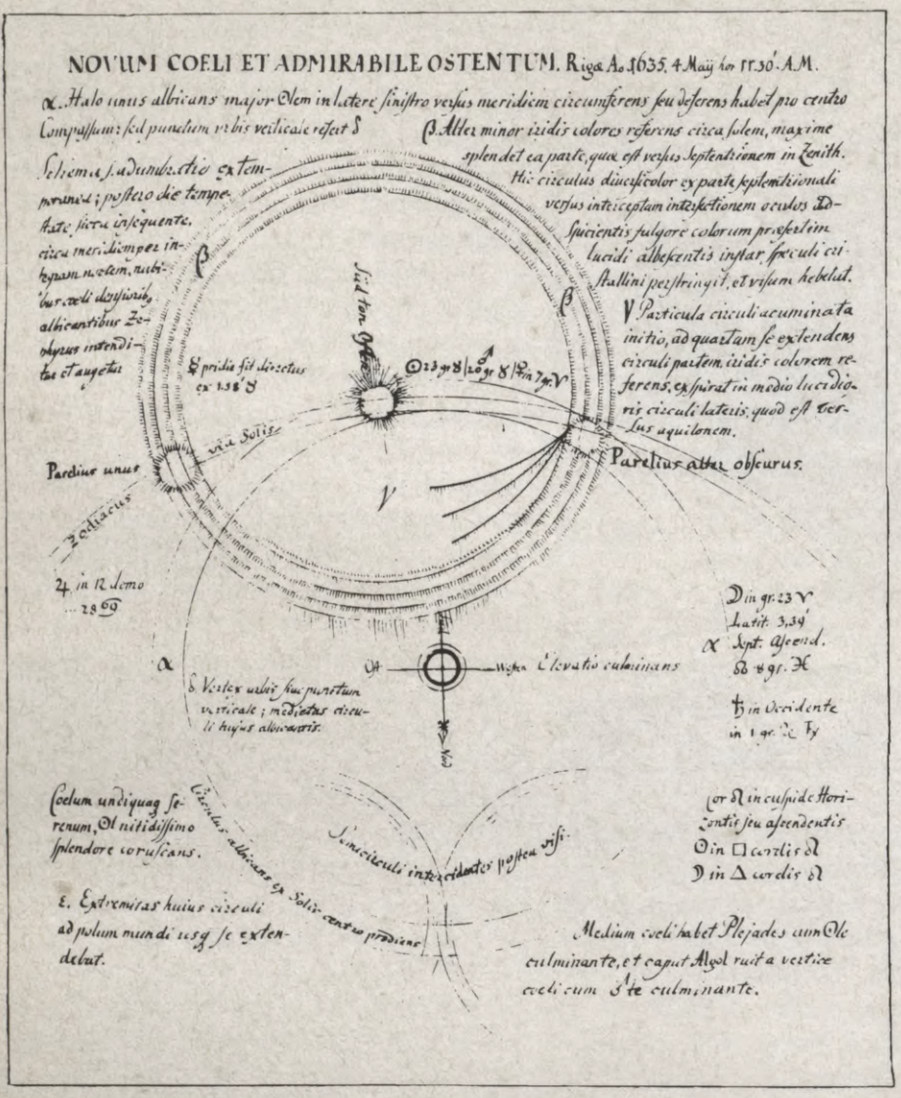

283. att. **Neparasta dabas parādība 1635. gada 4.V. No birģermeistara Pētera Šīfelbeina arhīva. Domājams, Johana Hēfelna zīmējums**

Samsons, filozofs Johans Strūborgs, filologs Johans Brēvers, fiziķis un dabaszinātnieks Johans fon Hēfelns (*Höveln*), jurists Joahims Rennenkampfs, lai arī viņu zinātniskajiem disputiem un vadītajām disertācijām vairāk tikai lokāla, kultūrvēsturiska nozīme.

Kādreizējā Rīgas birģermeistara Pētera Šīfelbeina papīros atrasts Johana fon Hēfelna skaidrojums par kādu neparastu dabas parādību, kas novērota Rīgā 1635. gadā, – «*Novum coeli et admirabile ostentum*», ko pārzīmējis J. K. Broce (*Monumente* .. X, 108). Johans fon Hēfelns dzimis 1601. gadā Rīgā, studējis Kēnigsbergā, Rostokā, Leidenē, bijis dabaszinātņu un fizikas profesors Rīgas ģimnāzijā, no 1637. gada arī pilsētas ārsts. Kādu laiku (1638–1649) bijis Kurzemes hercogienes Elīzabetes Magdalenas galma ārsts. Savu disertāciju viņš 1628. gadā publicējis Leidenē, bet Rīgā un Kurzemē sacerētos panegirikus, piemēram, hercogam Jēkabam (1642), tepat Rīgā. Bijis pazīstams ar izcilo ziemeļvācu dzejnieku Paulu Flēmingu, kad tas uzturējās Rīgā. Šis Rīgā iemīļotais ārsts un arī dzejnieks miris 1652. gadā.

Upsalas bibliotēkā saglabājies kāds tikai 12 lappušu liels fragments no 1630. gadā Rīgā iespiestas latīņu–zviedru vārdnīcas «*Variarum rerum vocabula cum suetica interpretatione*». Zviedru teksts te iespiests fraktūrā, bet latīņu teksts – antīkvas burtiem. Iespējams, ka tas ir tikai korektūras novilkums, jo pilns grāmatas teksts nav saglabājies. Šī vecākā zviedru vārdnīca pirmo reizi iespiesta Rostokā 1578. gadā, tās atkārtoti izdevumi vēlāk iznākuši Rostokā, Lībekā, Stokholmā (te arī 1638. gadā). Tas liecina par zviedru administrācijas nolūku padarīt Rīgu par īstu zviedru pilsētu, kur dominētu zviedru valoda.

civitatis Noſtræ Rigenſis honorem prona magis innoteſcat, primum Ei, velut Metropoli Livoniæ Provinciæqve illius Capiti inter omnes Noſtras totius Livoniæ Civitates, proximumqve à Reſidentia Noſtra Holmia locum tribuimus, inſignia qvoqve Rigenſis Civitatis in tantum augemus, ut ſupra crucem illam inter binas claves poſitam, qvibus pro inſigni ſuo ſemper uſa eſt Civitas, corona Regia in poſterum emineat, caputqve Leoninum, qvod in inſignibus conſpicitur, itidem coronatum de hinc adpareat, plane ſicuti ſchema hic

Unſerer Stadt Riga Ehre erweitert werden möge, deroſelben deſto beſſer kund ſey; So eignen Wir derſelben, alß einer Haupt-Stadt in Liefland und Haupte in der Provincz unter allen Städten, durch gantz Liefland die erſte Stelle, und näheſte nach Unſer Reſidence Stadt Stockholm zu, und vermehren das Wapen der Stadt Riga in ſo weit, daß über dem Creutz, zwiſchen den beyden Schlüſſeln, welches die Stadt von Alters her zu Ihrem Wapen gebrauchet, eine Königliche Crohne obſchwebe, deßgleichen, daß das Löwen-Haupt ins künfftige gekrönet geführet werde, Alles alſo wie in neben geriſſenem Wapen in ſeinen unterſchied-

284. att. **Lappuse no 17. gs. Rīgas izdevuma «*Privilegium Nobilitatis Senatus Rigensis*»**

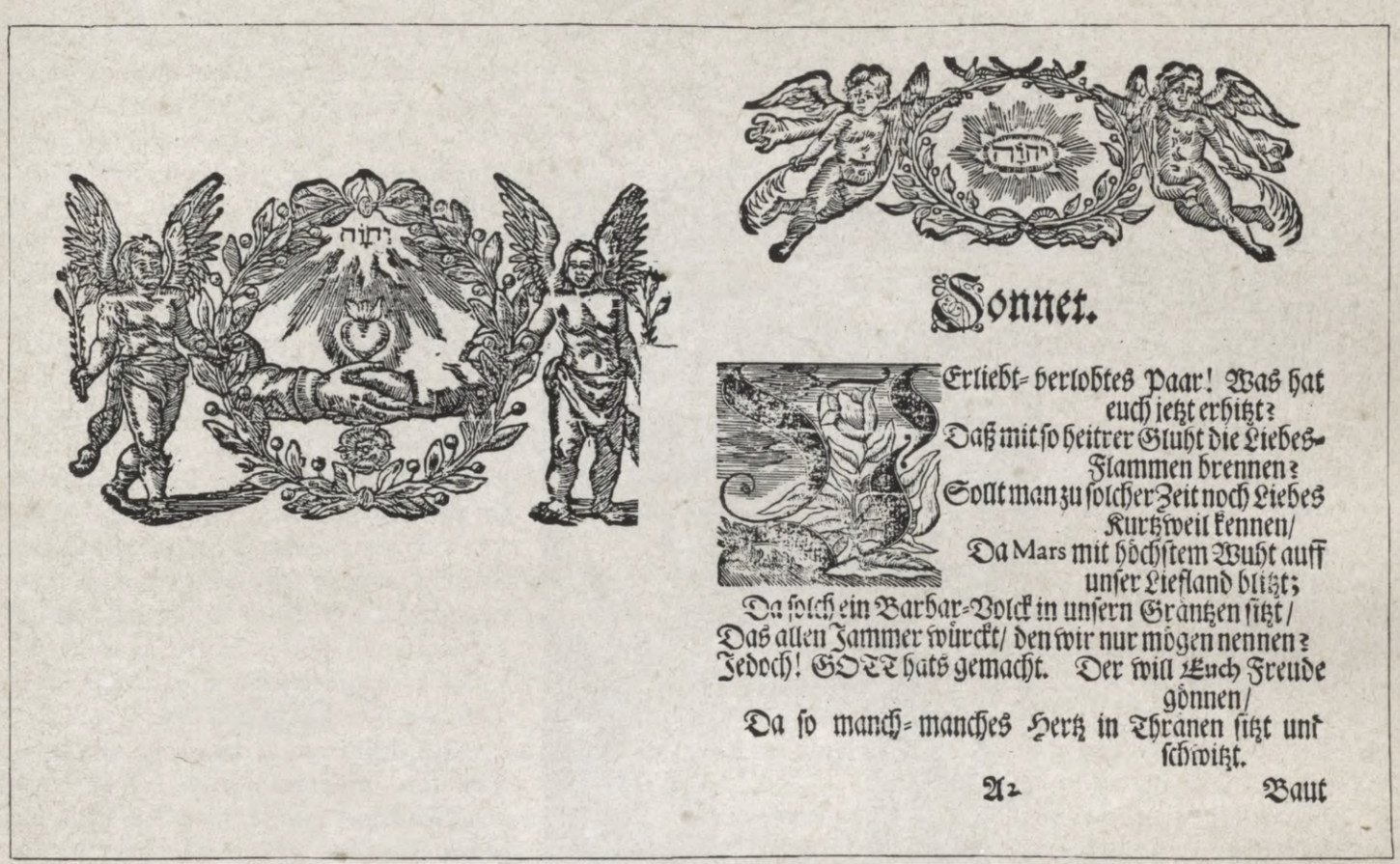

285. att. **Kristiana Lauterbaha sacerēts apsveikuma dzejolis mācītāja Liborija Depkina kāzās (1702). G.M. Nellera izdevums Rīgā**

Nozīmīga un pieminama ir tā Rīgas inteliģences grupa, ko 17. gadsimtā veido Rīgas ārsti un aptiekāri. Lai gan Rīgas aptieku noteikumi drukāti tikai 1688. gadā, rokrakstā tie, liekas, bijuši jau ap 1600., 1610., 1625. gadu. Zināms arī, kādas zāles Rīgā lietotas ap 1649. gadu. No 1599. līdz 1625. gadam Rīgas aptiekārs bijis lībekietis Mihaels Brauers – redzams, turīgs vīrs, jo viņš vairākkārt aizdod pilsētai naudu Rīgas aizsardzībai (1603, 1622). Viņam pieder vairāki nami Rīgā, arī aptiekas dārzs pie Jēkaba vaļņa Rīgas nocietinājumos. Savā 1625. gada 23. augusta testamentā viņš 1000 dālderus novēl baznīcas kārtības (*Kirchenordnung*) pilnveidošanai un drukai; 1200 dālderi paredzēti stipendijām tiem teoloģijas studentiem, kas stingri turēsies pie Augsburgas (luterāņu) konfesijas.

1621. gadā Rīgas aplenkuma laikā mēra epidēmijā mirst kāds aptiekārs Johans un kāds aptiekāra māceklis, arī vārdā Johans. M. Brauera pēctecis (1626–1643) ir Matiass Oto no Rēveles, kurš apprec M. Brauera meitu un līdz ar to aptiekas mantinieci. No 1628. gada viņš skaitās Rīgas pilsonis, no 1637. gada Lielās ģildes loceklis, bet ar viņa darbu pilsētas maģistrāts nav diez ko mierā. Būdams vieglprātīga dzīvesveida pārstāvis, viņš maz rūpējas par aptieku, ātri notriec sievastēva atstāto mantojumu, iedzīvojas parādos, iegrābj roku pat Pētera baznīcas naudas lādē un nekautrējas aizņemties naudu no sava palīga Dāvida Martīni, kas ir pavisam cita kaluma vīrs. D. Martīni ir iecelotājs no Pomerānijas, kurš iedibina ilglaicīgo Rīgas aptiekāru Martīni–Himzelu dinastiju. D. Martīni stingrajās rokās (1644–1673) rātsaptieka atkal atplaukst. Lai iegūtu aptieku, viņam gan jāprec M. Oto pameita, bet jau 1652. gadā D. Martīni ir Lielās ģildes eltermanis, 1655. gadā par 1000 dālderiem pērk namu, vēlāk arī citas ēkas, noliktavu un vīna pagrabu, vārdu sakot, aptiekāra profesija ir ienesīgs arods. Bet Mazo jeb Ziloņa

286. att. **Rīgas panorāma kādā 1655. gadā Frankfurtē pie Mainas izdotā grāmatā**

287. att. **Rīgas ķirurgu amata zīmogs (1613)**

varam pateikties par Rīgas pilsētas bibliotēkai atstāto grāmatu krājumu, no kura unikāli eksemplāri vēl tagad ir LAB.

Ievērojams cilvēks ir Rostokā 1601. gadā dzimušais un turpat 1668. gadā mirušais Johans Belovs. Par ārstu viņš kļūst jau Rostokā, no 1632. gada ir Tērbatas un reizē arī Zviedrijas karaļa galma ārsts, 1634. gadā Tērbatas universitātes rektors, bet 1641. gadā prorektors. Īsu laiku (1642–1643) viņš ir Rīgas pilsētas ārsts, bet tad kļūst par krievu cara ārstu un šinī amatā noturas līdz 1651. gadam. Cara galmā viņa atalgojums sevišķi bagātīgs bijis pārtikas produktu un dzērienu ziņā. Vīns, degvīns, medalus, alus un vēl citi dzērieni saņemti tādā daudzumā, ka ar to pietiktu visas ārstu un aptiekāru cunftes apdzirdīšanai. Bet cara galmā arī viegli varēja krist nežēlastībā un pazaudēt savu vienīgo galvu, kas uz pleciem.

Rīgā dzimis un te arī miris Nikolauss Vite fon Lilienaus (1618–1688). Viņš mācījies Rīgas ģimnāzijā, 1641. gadā iestājies Rostokas universitātē, tad pārgājis uz Leideni, kur ieguvis ārsta diplomu. Pirms kļūšanas par Rīgas ārstu viņš 10 gadus (!) apceļo Vāciju un Franciju. Tā kā aptieku vada (1611–1643) Matiāss Tress, tad Daniels Millers, kurš mirst mēra epidēmijā 1657. gadā. Mēris ir lāsts, kas nesaudzē pat aptiekārus un ārstus.

No 17. gadsimta pirmās puses Rīgas ārstiem minēsim Dr. Reinholdu Mitendorfu (1596–1657), kurš publicējis Rostokā vairākas savas disertācijas, piemēram, par skorbuta ārstēšanu, toties Rīgā – vairākus savus gadījuma dzejoļus: 1652. gadā apsveikumu karalienei Kristīnai, bet 1654. gadā – nožēlu par Gustava II Ādolfa nāvi. Tas, ka arī 20. gadsimtā vairāki pazīstami Latvijas mediķi raksta dzeju, liecina par šīs tradīcijas vai «netikuma» turpinājumu jau no 17. gadsimta.

Rīgas ārsta Johana Bavāra, seniora, dēls ir Rīgas ārsts Johans Bavārs, juniors (1575–1636), kurš studējis Padujā Itālijā. Viņa pienākums Rīgā bijis «palīdzēt katram, it īpaši mēra laikā». J. Bavāram

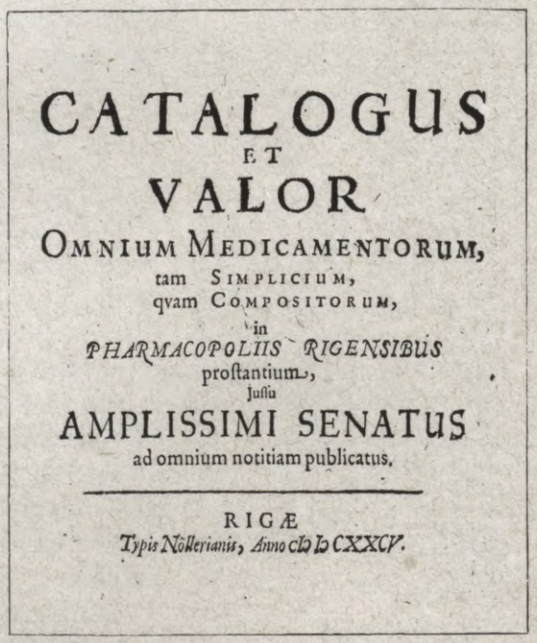
CATALOGUS
ET
VALOR
OMNIUM MEDICAMENTORUM,
tam SIMPLICIUM,
qvam COMPOSITORUM,
in
PHARMACOPOLIIS RIGENSIBUS
proſtantium,
Juſſu
AMPLISSIMI SENATUS
ad omnium notitiam publicatus.

RIGÆ
Typis Nöllerianis, Anno clɔ Iɔ CXXCV.

288. att. **Rīgā izdots katalogs (1685) par pilsētas aptiekās esošo zāļu sortimentu**

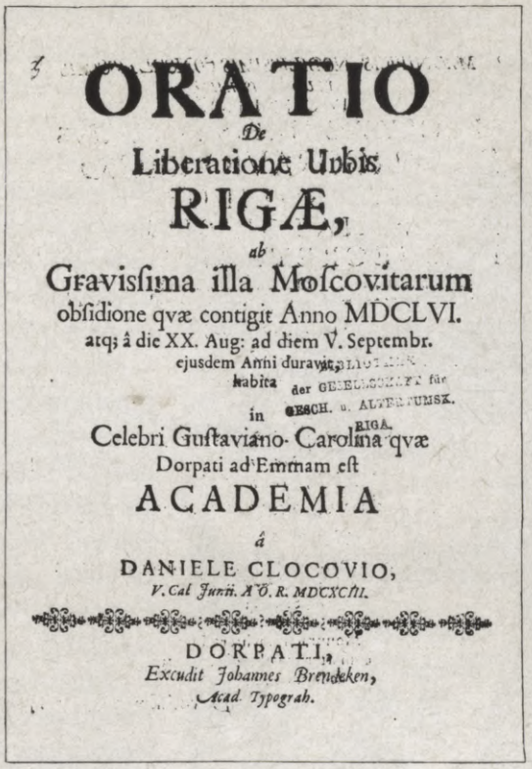

ORATIO
De
Liberatione Urbis
RIGÆ,
ab
Gravissima illa Moscovitarum
obsidione qvæ contigit Anno MDCLVI.
atqs â die XX. Aug: ad diem V. Septembr.
ejusdem Anni duravit,
habita
in
Celebri Gustaviano-Carolina qvæ
Dorpati ad Emmam est
ACADEMIA
á
DANIELE CLOCOVIO,
V. Cal. Junii. A. O. R. MDCXCII.
DORPATI,
Excudit Johannes Brendeken,
Acad. Typograh.

289. att. **Tērbatas izdevums (1693), kas stāsta par notikumiem Rīgā 1656. gadā**

viņš Rīgā skaitās Zviedrijas karaļa galma ārsts, samērā bieži iznāk pabūt arī Stokholmā. Viņa pirmie disputi iespiesti 1640. gadā, Rīgā drukāts viņa apcerējums par mēra epidēmiju, kas plosījusies pilsētā 1657. gadā. Arī viņš, līdzīgi citiem,

PLACAT
Wegen Reinigung
Der Gassen.
RIGA/
Gedruckt im Jahr 1691.

290. att. **Noteikumi par ielu tīrīšanu Rīgā (1691)**

sacerējis dzejoļus vācu, latīņu un grieķu valodā.

Tāpat dzimis rīdzinieks ir Johans Fūrmans (1628–1701), kurš mācījies Rīgas ģimnāzijā, divus gadus studējis Leidenē, apbraukājis Holandi, Angliju, Franciju, Itāliju, kur iepazinies ar ievērojamām klīnikām. Doktora grādu viņš ieguvis Padujā, no 1658. gada bijis ārsts Rīgā. Tātad vismaz par Rīgas ārstiem varam droši sacīt, ka tie nebija ne mucā audzēti, nedz pa spundi baroti.

Nedaudz par literatūru, teātri un mūziku. Dzejas laukā 17. gadsimta pirmajā pusē rīdzinieki neko dižu neparāda. Gadsimta sākumā iziris humānistu jaunlatīņu dzejas autoru pulciņš, kas grupējās ap Dāvidu Hilhenu. To vidū bija tiešām talantīgi dzejnieki, piemēram, Daniels Hermanis. Gustava II Ādolfa un karalienes Kristīnas laikā dzejo galvenokārt Rīgas pedagogi, mācītāji un, kā redzējām, arī ārsti. Bet tie nav talanti, kas paceltos augstu pāri apvārsnim. Kādu četrrindi latīņu vai vācu valodā prot sameistarot vai katrs kaut cik izglītots Rīgas pilsonis. Bet ortodokso luterāņu mācītāju vārsmās ir vairāk didaktikas nekā dzejas, un pārējo autoru devums ir galvenokārt dažādi panegiriski dzejojumi, kas nevienos laikos nav izcēlušies ar lielu mākslas vērtību. Pirmā Rīgā 1588. gadā iespiestā grāmata bija slavas dziesma «*Carmen gratulatorium*» Polijas karalim, savukārt tagad tādas slavas dziesmas veltī arī Rīgas patriciešiem. Minēsim 1653. gadā izdoto Mihaela Brauera «*Carmen gratulatorium*», kas veltīta Rīgas burggrāfam Heinriham fon Ūlenbrokam. Sava veida eksotika ir tā, ka vācu tautības literāti (rīdzinieki, vidzemnieki un kurzemnieki) mēģina dzejot arī latviski, ja ne vairāk, tad sacer kādu rindu latviski studiju biedra piemiņas albumam. Rīdzinieks Melhiors Fukss (1603–1678), Rīgas rātes sekretārs, vēlāk rātskungs un birģermeistars (kam nopelni arī pilsētas bibliotēkas labā), jaunības gados publicē Leipcigā (1631) kādu apsveikumu latviešu valodā, un šādu piemēru ir vairāk.

291. att. **Ziņnesis. 17. gs. 1. puses gravīra**

Mūsu uzdevums nav estētiski izvērtēt visu to nepārskatāmo gadījuma dzejoļu klāstu, ko sarakstījuši Rīgas Domskolas un vēlāk ģimnāzijas pedagogi, arī studenti, ierēdņi, ērģelnieki, kantori, ārsti un gluži vienkārši uz dzejošanu sliecīgi Rīgas pilsoņi, bet jāpiekrīt vien ir vācu vēsturniekam Kurtam Tīršam (*Tiersch*): kultūrvēsturiska un ģenealoģiska vērtība šiem darinājumiem ir, bet tā ir it kā staigāšana pa apnicīgu tuksnesi. Gadījuma dzejoļi ir pārsvarā latīņu valodā, bet ir arī vācu, pat vēl lejasvācu valodā. Autori cenšas parādīt savu erudīciju, labas grieķu mitoloģijas un Bībeles zināšanas. Arī formu daudzveidību nevar noliegt. Trūkst tikai tā, kas dzejoļiem liek saglabāt savu vērtību gadsimtos. Mierinājuma dzejoļos bēru gadījumos skan motīvs – *vanitas vanitatum*. Viss ir pārejošs, niecīgs. Dzīve ir ceļš uz nāvi, un tikai pēc nāves sākas īstā dzīvība.

Rīgā labi pazīstami ir Dancigā pāragri mēra epidēmijā mirušā vācu pirmās poētikas rokasgrāmatas autora Martina Opica (1597–1639) darbi. Vēl gadsimta beigās (1697) Rīgā iznāk Kurzemes mācītāja Johana Višmaņa sarakstītā rokasgrāmata latviešu dzejas veidotājiem «Nevācu Opics» (*Der undeutsche Opitz oder kurze Anleitung zu Lettischen Dichtkunst*).

Rīgā ir pieejami ziemeļvācu dzejnieka Johannesa Rista (1607–1667) darbi, bet pazīstamais Filips Cēzens (*Zesen*, 1619–1689) kādu laiku uzturējies Rēvelē (1654). Rīdziniekiem un pārējiem baltiešiem tuvas ir Kēnigsbergas universitātes profesora dzejnieka Simona Daha (1605–1659) literārās aprindas. S. Dahs dzimis Mēmelē (Klaipēdā), mācījies Mēmelē, Kēnigsbergā, Vitenbergā, Magdeburgā. Viņš ir viens no ražīgākajiem baroka laika Austrumprūsijas dzejniekiem. Vairākus dzejoļus viņš veltījis Kurzemes hercogam Jēkabam. Pie S. Daha draugu pulciņa pieder Rīgā dzimušais Rutgers van Bergens (1603–1661), kurš no 1622. gada studē Kēnigsbergā. Viņš apceļojis Vāciju, Holandi, Franciju, Angliju, no 1639. gada ir Polijas karaļa sekretārs Kēnigsbergā. Viņš arī sacerējis dzejoli latīņu valodā sakarā ar S. Daha nāvi. Rīdzinieki un citi baltieši iesaistījušies dažādās vācu valodu un vācu literatūru veicinošās biedrībās, kas organizējas Hamburgā, Leipcigā, Vitenbergā un citur, jo 17. gadsimta pirmajā pusē vācu valoda nebūt vēl netiek turēta par īpaši piemērotu dzejai.

Arī Rīgas mūzikas spektrs 17. gadsimta pirmajā pusē nav tik plašs un spilgts kā, piemēram, Hamburgā vai Lībekā, un Rīgas mūziķi tikai retos gadījumos ir vietējie,

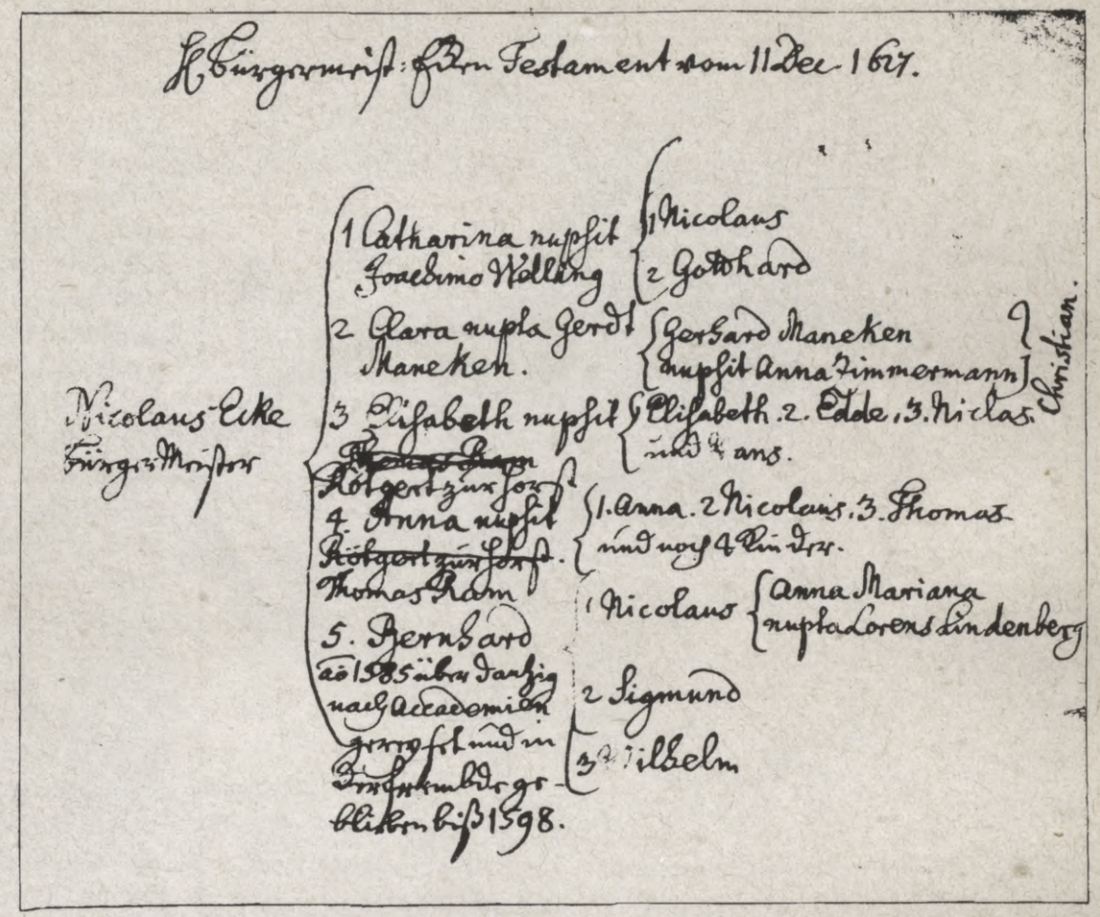

292. att. **Rīgas birģermeistars un burggrāfs Nikolajs Eke un viņa testaments 1627. gadā**

biežāk gan iebraucēji no dažādiem Vācijas novadiem. Ar mūziku saistīti gan ērģeļu būvētāji, gan paši ērģelnieki, Domskolas kantori, tāpat Rīgas rātes dienestā pieņemtie pilsētas muzikanti. Jakoba Rāba 1601. gadā būvētās jaunās ērģeles Rīgas Domam jau minējām. Par ērģeļu būvētāju Rīgas rāte 1614. gadā pieņem Moricu Ventu (*Vendt*), 1630. gadā Johanu Pauli, bet 1642. gadā Jakobu Ventu.

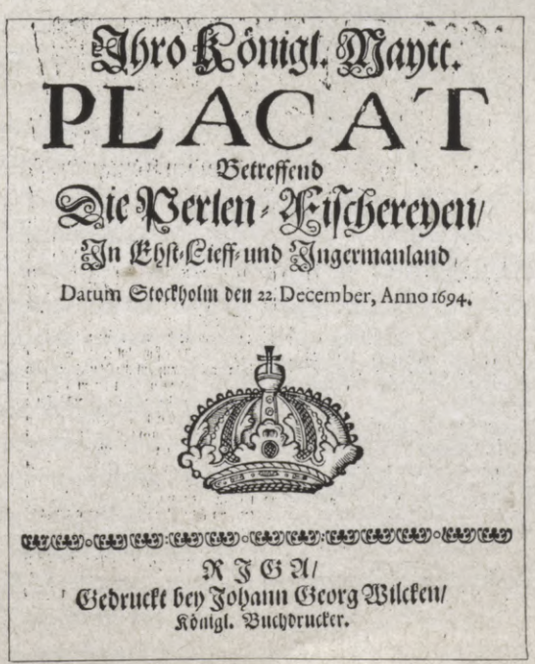
Ihro Königl. Mayet.

PLACAT

Betreffend

Die Perlen-Fischereyen

In Ehst-Lieff- und Ingermanland

Datum Stockholm den 22. December, Anno 1694.

RIGA

Gedruckt bey Johann Georg Wilcken

Königl. Buchdrucker.

293. att. **Stokholmā izdoti un Rīgā iespiesti noteikumi par pērļu zveju Vidzemē (1694)**

Rīgas Domskolas kantors no 1617. gada Jakobs Lotihijs no Kēnigsbergas, kurš mācījies Kēnigsbergā, Rostokā, Altdorfā, rakstījis arī gadījuma dzejoļus un tiem pieskaņotu mūziku. Viņa dēls Jakobs Lotihijs, juniors, no 1640. līdz 1642. gadam studē Tērbatā un daļēji iet tēva pēdās, publicēdams 1640. gadā savu runu par mūziku (*Oratio de musica*).

Rīgas Doma kantori spēlēja galvenokārt baznīcas mūziku, bet Rīgas rātes pieņemtajiem muzikantiem funkcijas ir dažnedažādas, un tie ir tādi sava veida izsūtāmie zēni. Viņiem jāpiedalās rātes organizētajos sabiedriskajos pasākumos, jāspēlē korāļi Pētera baznīcas tornī, bet

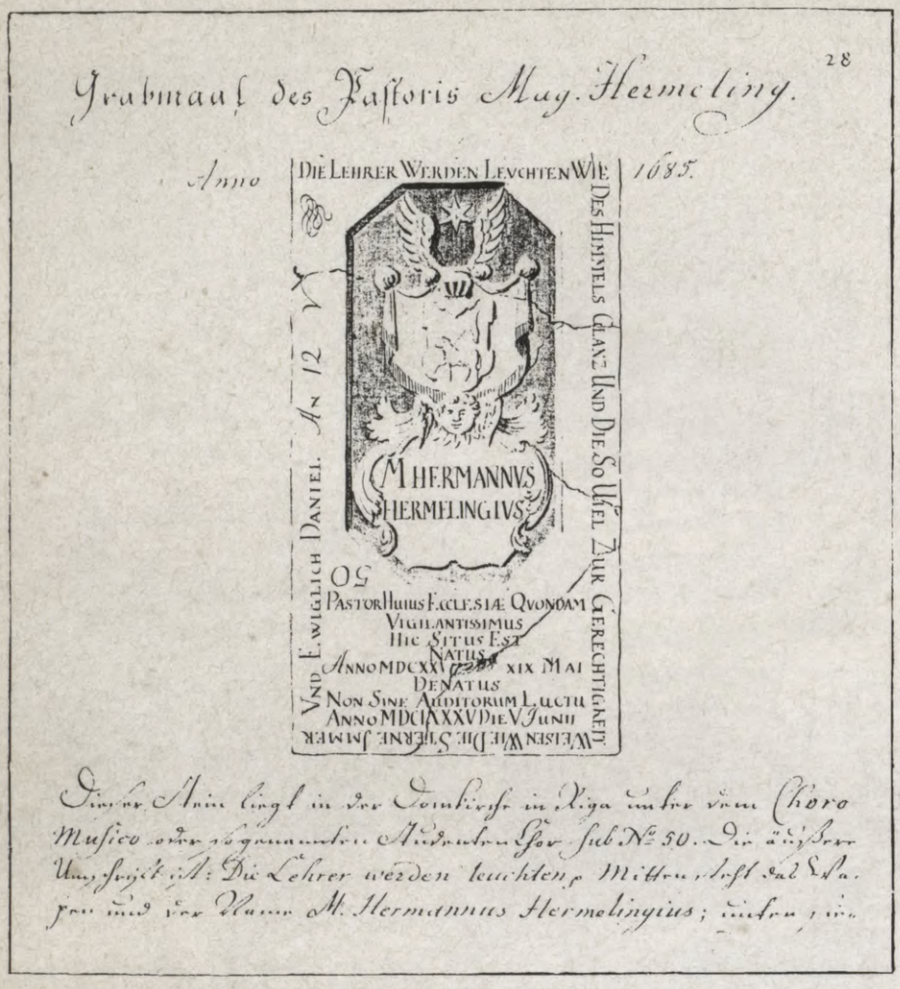

294. att. **Rīgas mācītāja Hermaņa Hermelinga kapakmens Doma baznīcā**

Der
Welt-berühmten Königlich-
Schwed-Liefländiſchen feſten Haupt-
Kauff- und Handels-Stadt
RIGA
Unüberwindlichkeit /
Wornebenſt vorhero
derſelben feſten Stadt Lage /
Nahmens Urſprung / Waſſerſtrohm /
Erbauung / Beſchaffenheit / Handelung / ꝛc.
Ober-Herren / Rechte / Stadt-Ordnung
und Privilegia, vornehmſte Geſchichte an Feuers-
Brünſten / ꝛc.
Sonderlich aber deren denckwürdigen Belage-
rungen / da ihre Feinde allemahl die Feſtung unge-
wonnen verlaſſen und abziehen müſſen /
Aus vielen raren Chronicken und mancherley
MS. mit groſſem Fleiß und Mühe zuſammen ge-
bracht und wahrhafftig beſchrieben ſtehen /
Vorgeſtellet
Induſtriâ, Veritate, Sanâ Mente. And. Joh. Vulpius
Stettin u. Leipzig / bey Gabr. Dahlen / Kön. Schwed. privil. Buchhändler.

295. att. **Štetinē un Leipcigā 1703. gadā izdots Rīgas cildinājums**

svētdienas, otrdienas un ceturtdienas pēcpusdienās jāmuzicē rātsnamā. Protams, jāpilda arī privāti pasūtījumi, spēlējot bagāto birģeru kāzās un citās svinībās.

1614. gadā par pilsētas mūziķi pieņem Baltazaru Reinekenu no Magdeburgas, 1623. gadā Johanu Veimeru, 1636. gadā Klementu Martīni, bet no 1648. līdz 1696. gadam Rīgas pilsētas mūziķis ir, domājams, no Kēnigsbergas nākušais Silēzijas dēls Kaspars Špringers, kurš ilgus gadus ir «*Princeps Musicae Instrumentalis*» Rīgā. Šķietami augstais amats nesola vieglu dzīvi. Konkurenci rada no ārzemēm iebraukušie mūziķi, piemēram, no 1648. gada Rīgā muzicē no Anglijas iebraukušais Johanness (Džons) Stenlijs (*Stanley*), kurš lūdz rātes atļauju sniegt Rīgā arī mūzikas mācību stundas. Angļu mūzikas ietekme 17. gadsimtā jūtama visā Eiropā. Reizēm nav saskaņas paša K. Špringera mūziķu grupā. Apgrūtina pienākums muzicēt Pētera baznīcas tornī, un šim nolūkam K. Špringers sarunā aizvietotāju. Paša K. Špringera kompozīcijās jūtama Kēnigsbergas mūziķa Heinriha Alberta ietekme. Ar K. Špringera vārdu saistās gan laicīgās dziesmas, gan deju mūzikas paraugi. 1654. gadā Rīgā iespiesta viņa kompozīcija: «*Hochzeitlicher Braut Tantz*» (Līgavas kāzu deja).

Vairāki ar mūziku saistīti materiāli gājuši bojā, degot Rīgas pilsētas bibliotēkai. Patlaban LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā atrodams kāds K. Špringera Ziemassvētku kompozīcijas (*Zweichoriger Wiederhall der zehnstimmigen Weihnachtsfreude*) noraksts. Ar 17. gadsimta pirmo pusi vēl saistāma no Meisenes nākušā Martina Krūziusa kompozīcija «*Harmonia sacra*» (1653), kā arī Johanam Kāldenam (*Kahlden*) piedēvētā kompozīcija (*Pasquille nach altem Liedlein*).

Bet Rīgas rāte reizēm arī nākusi saviem mūziķiem pretim, iegādājoties ārpus Rīgas iznākušās vācu, itāļu un angļu autoru kompozīcijas, piemēram, Rostokas mūziķa Daniela Frīderika darbus vai arī Hamburgā izdotos Tomasa Simsona skaņdarbus. Tomēr nevar teikt, ka 17. gadsimta Rīgā

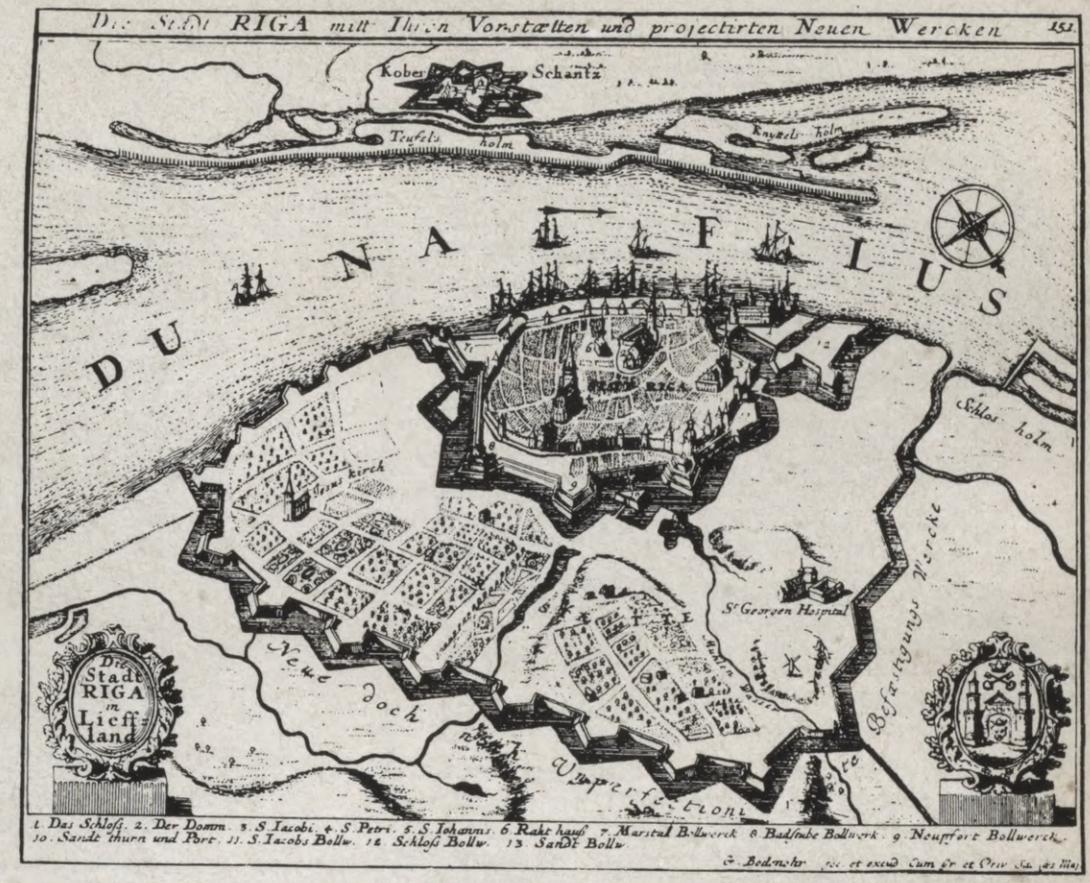

296. att. **Rīga ap 1660. gadu**

mūzika būtu guvusi tādu prestižu, lai par to teiktu «*Musica noster amor*».

17. gadsimta pirmajā pusē Rīgā jau samērā bieži ierodas ceļojošie komedianti, profesionālu aktieru trupas no Vācijas, Holandes, Anglijas. Notiek arī leļļu teātra uzvedumi. Spēlē parasti improvizējot, nevairoties no parupjiem jokiem, izmantojot tolaik ierastos komiskos personāžus: Hansvurstu, Pikelhēringu u. tml. Sieviešu lomas vēl izpilda vīrieši, un tālaika aktieriem vispār vēl ir gaužām slikta slava. Tos pieskaita klaidoņiem, liedz tiem kristīgas apbedīšanas ceremoniālu.

Spēlē parasti zem klajas debess, sliktā laikā kādas Rīgas noliktavas šķūnī. Katru reizi jāizprasa atļauja pilsētas rātei un daļa no izrādes ienākumiem jāziedo labdarīgiem mērķiem – bāreņu patversmēm, baznīcu celtniecībai, arī cietuma aprūpei. Rīgas rāte, piemēram, aizliedz 1644. gadā izrādīt komēdiju par Zuzannu un trim zemnieka dēliem. Komedianti spiesti

297. att. **Rīgas patriciešu Reiternu ģerbonis**

28 Abraham Saurs

Die Stadt Riga.

RIga iſt die Hauptſtadt deß Liefflands / vnd ſol den Namen von etlichen Fiſcherhäußlein / ſo nicht weit von dem Ort da Riga jetzund gelegen / an einem Sandberg in einer langen Reye gebauet gewesen / vberkommen haben. Dieſe Stadt iſt vngefährlich ſo groß als Freyburg in Breißgäw / ligt auff einem ſandigen Grund / vnd an einem Schiffreichen Waſſer / genannt die Düne / welche kömpt auß Reußland / vnd rinnet 2. Meil vnter Riga in die Oſtſee / daſſelbig Waſſer gefreuert ſo hart / daß man mit allem Laſt / wie ſchwer der iſt / darüber fahren mag. Ihr Getränck iſt Bier / Meth vnd guter Wein / der wird von Cölln zu Schiff dahin gebracht. Arbeit iſt dieſem Land ein Schand / vnd müſſig gehen ein Ehr / Das Weibervolck das im Landt geboren / iſt hochtragend / vnd viel von ſich haltend / vnd andere Weiber ſo auß Deutſchland hinein bracht werden / ſind von jhnen veracht. Sie wöllen auch nicht Weiber / ſondern Frauen genennet werden. Sie ſpinnen / auch

298. att. **Rīgas skats 17. gs. no Abrahama Zaura apraksta**

reizēm piepelnīties, arī raujot zobus vai tirgojoties ar dažādām drogām.

1643. gadā Rīgā uzstājas Heinriha Oto vadītā trupa, bet 1644. gada sākumā spēlē Martina Rosta vadītie komedianti. Viņu trupā ir arī akrobāti un dejotāji, vārdu sakot, visai dažāda publika. 1648. gadā Rīgā izrādīta «Judīte» pēc Vecās Derības motīviem. Rīgas luterāņu baznīcas konsistorija, tāpat kā citu pilsētu augstākā baznīcas vadība, uz teātra izrādēm raugās aizdomīgi, reizēm pat krasi noliedzoši. Ap gadsimta vidu sevišķi populāri Ziemeļvācijā un Baltijā ir angļu aktieri, kaut gan pašā Anglijā tolaik valda skarbs puritānisms, sevišķi Olivera Kromvela laikā. Angļu komedianti bijuši Rīgā 1644. gada pavasarī. Droši vien tie ir tie paši, kas iepriekš uzstājušies Kēnigsbergā, Elbingā un Dancigā. Angļu trupa Rīgā ir arī 1647. gadā, bet no šejienes tā dodas uz Stokholmu, lai uzstātos mākslu mīļotājas Kristīnas galmā. 1648. gadā Rīgā uzvesta kāda izrāde, kas saistāma ar tolaik Minsterē un Osnabrikā parakstīto līgumu par Trīsdesmitgadu kara beigām.

Acīm redzama ir dažādu kultūras norišu analoģija Rīgā un Jelgavā, lai gan pirmā pieder zviedru karaļvalstij, bet otra ir Kurzemes hercogistes galvaspilsēta. Tā kā pilsētas nav tālu viena no otras, bieži notiek dažādu pasākumu mijiedarbība. Jelgavā nereti uzstājas tās pašas aktieru trupas, kas Rīgā, spēlē tie paši mūziķi, strādā vieni un tie paši ārsti, aptiekāri, pedagogi. Un, tā kā Jelgavā grāmatas vēl neiespiež, prāvu daļu no Rīgas grāmatu produkcijas sarakstījuši Kurzemes mācītāji. Par Kurzemes hercoga Frīdriha galma ārstu no 1621. gada strādā Rīgā dzimušais Johans Berghofs, kurš 1613. gadā sācis studēt medicīnu Rostokā. Vēl pirms darba sākšanas Rīgas Domskolā par Kurzemes hercoga

E. E. Rahts
Der
Königlichen Stadt Riga
in Liefland / auffgerichtete und aus dem Sieben-
den Theil Rigaſchen Municipal-Rech-
tens wiederholete
Wormünder
Ordnung.
Cum Gratiâ & Privilegiô Sacræ Reg. Majeſtat. Sveciæ.
Nach dem Exemplar ſo 1591. bey Nicol. Mollin gedruckt /
Wieder auffgeleget / durch Georg. Matth. Möllern. 1687.

299. att. **Rīgā izdotā «Aizbildņu kārtība» (1687)**

JNSIGNIA LIVONIÆ SEPTENTRIONALIS.
Jn campo erigitur rubro GRYPS ensifer albus
Cor Regis titulos & diadema gerit.

vide infra pag: 125.
Aus dem Ertzhauser Scribenten Kojalowicz ist dargethan, daß Liefland seinen wirklen Zuwachs im rothen Felde zum Theil den Herren Ertzhausern Marschalln und ersten Administratorn von Liefland Hieronymo Schorischewicz von dem Könige Sigismunde Augusto empfangen habe. vid. Kojalow: Lan: II Lib: VII. p. 451.

Ein weiß geschwerdter Greiff tritt auff ein rothes Feldt
An dessen Brust die Crohn und Königs Nahmen stehen
Jst was? / o Liefland! wir in deinem Wapen sehen
So wird die tapffre Treu bekand der gantzen Welt!

Caspar is Von Ceimern
Salcensis Sorabi

THEATRIDIUM LIVONICUM
Oder
Kleine Liefländische Schau-bühne/

Worinnen
Aller von Anfang her in Liefland gewesenen/so Geist- als Weltlichen Regenten als Bischöffen/ Ertz-Bischöffen/ Herrmeistern und Königen Namen/ zu was Zeit sie gelebet/ und in was Jahren ein jeder regieret/ biß zu Anno 1621. siegreicher Schwedischen Eroberung der Stadt RIGA/ zu finden.
Darauff folgig eine Verzeichnüß der Städte/ Schlösser/ und Clöster/ wie sie Anno 1555. vor der Moscowitischen Verstörung des Landes/ als Liefland noch in vollem Flor gewesen/ besessen worden/ und was darin vor Kirchen und Filialen zu finden.
Wie auch eine Specification und Namen-Register des vor dieme gewesenen und ausgegangenen und nu jetzo darin befindlichen Adels.
Denn auch etliche in alter Nieder-Sächsischer als auch Lateinischer Sprache von vorigen alten Liefflandes Regenten der Ritterschafft damahl gegebene Privilegia ins Teutsche versetzet.
Endlich eine kurtze Erwehnung der Müntze/ wie solche bey alten Zeiten in Liefland gänge und gebe gewesen.
Aus alten Monumenten zusamen gezogen/ und heraus gegeben.

Cum Gratiâ & Privilegiô Sac. Regiæ Majest. Sveciæ.

RIGA/
In Verlegung/ Georg Matthias Möller/ 1690.

300. att. **Kaspara Ceimerna dots Livonijas vēstures pārskats. Rīgas iespiedums (1690)**

galma mūziķi 1611. gadā kļūst Jakobs Lotihijs. Arī Johanness Stenlijs strādājis gan Rīgā, gan Jelgavā.

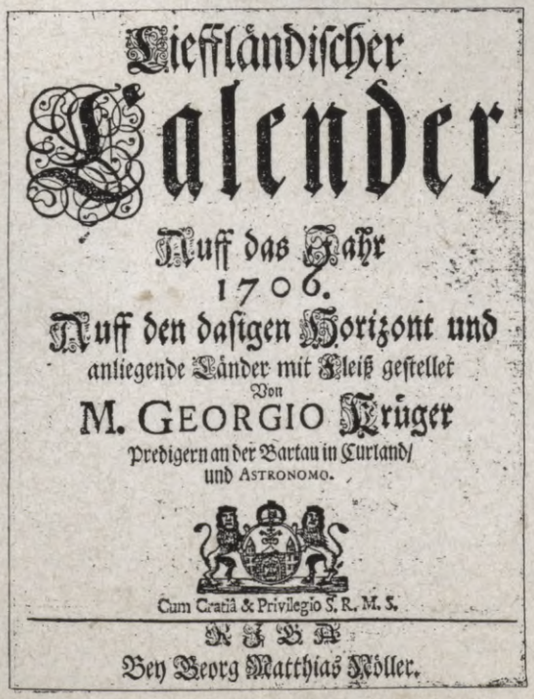

Liefländischer
Calender
Auff das Jahr
1706.
Auff den dasigen Horizont und
anliegende Länder mit Fleiß gestellet
Von
M. GEORGIO Krüger
Predigern an der Bartau in Curland/
und Astronomo.

Cum Gratiâ & Privilegio S. R. M. S.

RIGA
Bey Georg Matthias Möller.

301. att. **Bārtas mācītāja un astronoma Georga Krīgera sastādītais kalendārs. Rīgas iespiedums (1706)**

Sevišķi intensīvs ir hercoga Jēkaba valdīšanas laiks Kurzemē (1642–1682). Jelgava nav Hanzas pilsēta, bet te ilgi saglabājas vācu kultūras tradīcijas, jo Kurzemes hercogi jau no paša sākuma saistīti radniecības saitēm ar Vāciju. Vestfālenietis ir pirmais hercogs Gothards Ketlers, kurš 1566. gadā apprec Mēklenburgas princesi Annu, un tāpēc Jelgavas arhitektūrā un mākslā izteikti dominē ziemeļvācu ietekme. Kurzemē arī lieto Mēklenburgas baznīcai veidoto kārtības rulli. Rostokā mācījušies hercoga dēli Vilhelms un Frīdrihs, arī nākamais hercogs Jēkabs studējis Rostokā un Leipcigā. Hercogs Vilhelms pēc atstādināšanas no troņa ilgāku laiku dzīvo Pomerānijā. Hercogs Jēkabs apprec Brandenburgas princesi Luizi Šarloti, kas pieder pie reformātu baznīcas, un arī tas ienes zināmu niansi Kurzemes konfesionālajās nostādnēs.

Hercogienei ir dzīva interese par S. Daha Kēnigsbergā vadīto dzejnieku pulciņu. Bet viņai ir labas attiecības arī ar

302. att. **Kristiana Kelha sacerētā Livzemes vēsture. Rēveles izdevums (1695)**

Zviedrijas karaļa galma aprindām, lai gan Gustava II Ādolfa karaspēks 1621. gadā pamatīgi izlaupījis Jelgavu. Kā Rīgā, tā Jelgavā 17. gadsimta pirmajā pusē sadzīvē vēl bieži lietota viduslejasvācu valoda, kas saistāma ar Hanzas tradīciju. Prinča Frīdriha Kazimira piedzimšanai 1650. gadā veltīts kāds apsveikuma dzejolis, kur daļa teksta arī latviski.

Arī Jelgavā ap 1650. gadu ir jau trīs aptiekas, bet inženieri pilsētas nocietinājumu būvei tiek aicināti no zviedriskās Rīgas. Dažādās Kurzemes hercogu galma svinībās parasti ir klāt arī Lībekas, Kēnigsbergas un citu Hanzas pilsētu pārstāvji. Piemēram, hercoga Frīdriha bēru procesijā 1643. gada 22. februārī redzam Mēklenburgas, Pomerānijas, Holšteinas pārstāvjus, bēru viesus no Braunšveigas, Naumburgas, Merzeburgas, Hamburgas, Magdeburgas, bet Rīgas maģistrātu te pārstāv G. Velings. Protams, gājienā redzami arī Jelgavas galmam piederošie ārsti, astronomi, mūziķi, notāri, kancelejas darbinieki u. tml.

Jau 17. gadsimtā Kurzemes hercogiem, tāpat kā daudziem citiem Eiropas vidēja ranga valdniekiem, rodas nepārvarama vēlēšanās atdarināt kaut mazākos mērogos Saules karaļa Luija XIV galmu Francijā. Lai varētu brīvi korespondēt, hercogs Jēkabs 1652. gadā Lībekā sarunā kādu franču tautības sekretāru, kas turpmāk kārto saraksti latīņu, franču un poļu valodā. Sarakste ir diezgan konfidenciāla, jo kancelejas kārtības rullī sacīts:

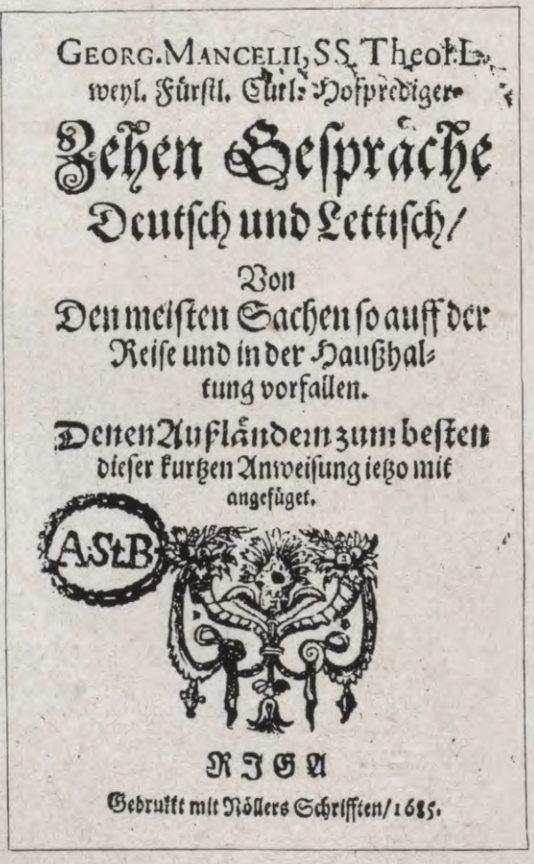
GEORG. MANCELII, SS. Theol. L.
weyl. Fürſtl. Curl. Hofprediger.

Zehen Geſpräche
Deutſch und Lettiſch/

Von
Den meiſten Sachen ſo auff der Reiſe und in der Haußhaltung vorfallen.

Denen Außländern zum beſten dieſer kurtzen Anweiſung ietzo mit angefüget.

ASLB

RIGA
Gedruckt mit Nöllers Schrifften/ 1685.

303. att. **Georga Manceļa «Desmit sarunas». Vācu un latviešu sarunvalodas paraugs. Rīgas izdevums (1685)**

ORATIO
DOMINICA
πολύγλωττος καὶ πολύμορφος,
nimirum
Plus CENTUM Linguis, Verſionibus aut Characteribus,
reddita & expreſſa,
EDITIO NOVISSIMA,
Speciminibus variis quam priores auctior.
Das iſt:
Das Gebet deß HErrn
Oder
Vater Unſer/
In viel Sprachen und Schreib-Arten/
nemlich/
In mehr als hundert Sprachen/ Uberſetzung und Schrifften verfaſſet und vorgeſtellet/
Die letzte Edition,
Um unterſchiedliche Exempel vermehrter als die vorige.

Pſalm XIX. v. 4. 5. Ihre Schnur gehet aus in alle Lande / und ihre Rede an der Welt Ende/ Er hat der Sonnen eine Hütten in denſelben gemacht. Und dieſelbige gehet heraus / wie ein Bräutigam aus ſeiner Kammer / und freuet ſich wie ein Held zu lauffen den Weg.

Verlegt von Johann Ulrich Krauſen / Burgern und Kupfferſtechern in Augſpurg.
Mit Röm. Käyſerl. Maj. Allergnädigſt ertheiltem Privilegio.
Das übrige durch Johann Chriſtoph Wagnern / Buchdruckern daſelbſt.

304. att. **Augsburgā izdots tēvreižu krājums dažādās valodās**

«Neviens nedrīkst ieiet rakstāmtelpā, kas nav nodevis zvērestu.» Hercogs Jēkabs sarakstījies ne tikai ar dažādiem Vācijas valdniekiem, bet arī ar Luiju XIV, Anglijas karali Kārli I, vēlāk protektoru Oliveru Kromvelu.

Hercogam Jēkabam piederējis samērā daudz kuģu, gan tepat Ventspilī, gan ārzemēs būvētu. Lielākais no tiem bijis «*Das Wappen des Herzogs zu Kurland*» (Kurzemes hercoga ģerbonis). Kuģu ceļš vedis tos uz Dancigu, Lībeku, Hamburgu, Amsterdamu, uz Anglijas ostām, arī uz tālo Gambiju un Tobago. Kāds kuģa kapteinis holandietis Pēteris Šulte pat atstājis dienasgrāmatu par braucienu uz Gambiju (1651/1652) un tur redzēto. Hercoga kuģiem nosaukumi bijuši gan latīņu, gan vācu valodā, piemēram, Fortuna (Liktenis), *Pax* (Miers), *Der König David* (Ķēniņš Dāvids), *Die drei Heringe* (Trīs siļķes) u. c.

Jelgavā un pārējās Kurzemes pilsētās daudz kas atgādina Rīgu. Arī te ir monētu kaltuve, minēsim kaut vai 1646. gadā Jelgavā kalto dukātu. Arī te ir ģērbšanās noteikumi un tērpu greznības ierobežojumi pilsoņiem, piemēram, 1591. gadā izdotais. Latīņu skola ir ne tikai Jelgavā, bet arī Liepājā, Bauskā un citās mazpilsētās. Jelgavas skolas noteikumos 1638. gadā sacīts: «Bez mācītāja ziņas nedrīkst jaunatnei mācīt neko jaunu.» Skolu noteikumi bijuši arī Liepājā (*Leges scholasticae Scholae Civitatis Libaviensis*). Jaunie jelgavnieki apmeklējuši gandrīz tās pašas augstskolas, ko rīdzinieki, lielākoties gan netālo Kēnigsbergu.

Par Rīgas latviešu nacionālo atmodu 18. gadsimtā daudz rakstījis Jānis Straubergs. Bet pirmie pamošanās asni manāmi jau 16. un 17. gadsimtā. Rosīgākie te ir Rīgas latviešu tautības transportstrādnieki, par kuriem disertāciju aizstāvējusi vēsturniece Meta Taube, un tie amati, kur ir latviešu pārsvars, piemēram, linaudēji. Pēc 1625. gada latviski tulko linaudēju šrāgas. Latviešu elementārskolas Rīgā ir jau 16. gadsimtā pie Jēkaba un Jāņa baznīcas draudzēm. 17. gadsimtā veidojas vēl citas. Ģertrūdes draudzes skolotājs (1632–1648) ir ķesteris latvietis Mārtiņš Baķītis; skola tapusi ar viņa materiālu atbalstu un pašas latviešu Ģertrūdes draudzes iniciatīvu. Te it kā īstenota jau Gustava II Ādolfa izvirzītā ideja, ka skolas nedrīkst būt tikai augstāko kārtu prerogatīva. M. Baķītim seko Goris Blūms, vēlāk Andrejs Baķītis.

Jāņa draudzes pirmie zināmie skolotāji ir ķesteris Jānis Viktors, Jānis Cīgners, Goris Blūms, Miķelis Gertsons. Latviešu skolas tiek vāji finansētas. J. Cīgners 1644. gadā raksta: «Visā gadā es neesmu nopelnījis vairāk kā 45 dālderus par savu darbu, un par to man ne tikai jāizpilda ķestera amats, jāiekasē ar lielām pūlēm visas rentes naudas, jārīko zvani, jātur skola, kas ir sevišķi nepieciešams, lai

COLLECTORES
VERSIONUM
Orationis Dominicæ.

d'Av. Pierre d'Avity *in Deſcr. IV. partium Mundi*, Gall.
Dur. Claud. Duretus, *in Theſauro, LL. univerſi*, Gall.
Georg. Barthol. Georgievia, *in Lib. de Moribus Turcarum*,
Geſn. Conradus. Geſnerus, *in Mithridate ſuo.*
Gramm. Johann. Bapt. *Grammaye, in I. qui centum verſiones orationis Dominicæ complectitur.*
Megiſ. Hieronym. Megiſerus, *in Specimine quinquaginta Linguarum, Anno 1603, &al.*
Micræl. Johann. Micrælius, *in Pomeraniâ, Germ. edit Part. 1. pag. 124.*
Piſt. Georg Piſtorius Mauer, Pfarrer zu *Duras, in I Pater noſter*, oder das Vader unſer inſer in vierzig unterſchiedlichen Sprachen. Gedruckt zu Ollmutz 1621. in 12mo

Reut. Johann. Reuterus, *Livonus in I. Oratio Dominica XL. Linguarum. Rigæ 1662.*

LIVONICA.

Tahes mus, kas tu es eek ſckan debbesſis!
1. Schwve titz tovvs.
2. Waarez enäck mums tovvs vvalſtibe:
3. Tovs prahtz buska, kſch kan debbes, ta vvurſan ſummes.
4. Mußse deniſche mayſe duth mums ſchodeen.
5. Pammate mums muſſe grake, ka meſs pammayt muſſe parraduekem:
6. Ne vvedde mums louna badekle.
7. Pett paſſatza mums nu vvuſſe loune. Amen.

AVCTOR. Meg. n. 39. Conf. Dur. p. 869. Munſt. Chron. T. III. c. 1134. p. 1134. Pift. n. 32. Reut. n. 41. Wilk. n. 36.

305. att. **Jāņa (Johana) Reitera latviskotā tēvreize no iepriekšminētā Augsburgas izdevuma**

varētu dziedāt baznīcas ceremonijās, bet no nabaga ļaudīm gandrīz nekādu atlīdzību saņemt nevar, jo, kad viņiem par skolas naudu atgādina, tad tie vairs nenāk skolā, un baznīcā trūkst dziedātāju.» Skolas cieš arī tad, kad, piemēram, 1656. gada krievu aplenkuma laikā Ģertrūdes baznīcu izlaupa. G. Manceļa 1638. gadā Rīgā izdotajā «*Phraseologia Lettica*» jau ir vairāki ar grāmatu un skolu saistīti jēdzieni: *ein Buch* (grāmata), *Feder* (rakstāma spalva), *im Buch lesen* (grāmatu lasīt), *Schulmeister* (skolmeistars), *Schüler* (skolas puisis), *Schulgeld* (skolas nauda).

Latviešu labā balsi paceļ pat tie, kurus nevar uzskatīt par īpašiem mūsu tautas labvēļiem. Kurzemes superintendents Pauls Einhorns savā 1627. gadā Rīgā iespiestajā darbā «Elkdievības atspēkošana» atzīst, ka latvieši ir gan neliela un maz pazīstama tauta, bet jāraksta arī par to, jo tā tāpat pieder pie tautu saimes. Latviešu tautasdziesmas viņš dēvē par himnām senajiem latviešu dieviem, kas vācu mācītājam, protams, nav pieņemami. Viņš arī pukojas par latviešu kāzu pārgalvīgajām apdziedāšanās dziesmām, bet viņš tomēr raksta par latviešu laulību paražām, latviskajiem mēnešu nosaukumiem u. tml. Arī latviešiem esot vajadzīgas skolas, bet P. Einhorns tomēr izsaka šaubas: ja latviešus pārāk izglītošot, tie iepazīšot savas tautas vēsturi un sapratīšot, kam šī zeme kādreiz piederējusi. Arī pirmās Rīgā 1644. gadā iznākušās latviešu valodas gramatikas (Viegls un drošs vadonis latviešu valodā) autors – luterāņu mācītājs Vidzemē un kādu laiku arī Rīgas ģimnāzijas konrektors Johans Georgs Rēhehūzens brīdina dzimtkungus, ka Dievs latviešus tiem nav piešķīris par vienkāršiem darba lopiem.

Georgs Mancelis ir nozīmīgākais, bet ne vienīgais latviešu garīgo rakstu autors šinī laikmetā. Jau viņa skolotājs Jelgavas latīņu skolā, no Mēklenburgas iebraukušais Andrejs Gecelis (miris Ērgļos 1653. gadā), ap 1628. gadu tulko latviski Dāvida dziesmas un Zālamana sakāmvārdus. Vēlāks šī darba noraksts saglabājies LAB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas Latviešu Draugu biedrības fondā (5366): «*Psalterium et proverbia Salomonis lettice scripta ab A. Gezel*».

Tulkotājs latviešu valodā un garīgu dziesmu autors bijis 1585. gadā Valmierā dzimušais un 1672. gadā Daugavpilī mirušais Georgs Elgers. Viņš mācījies Rīgas Domskolā, studējis Braunsbergā (Prūsijā), pārgājis katoļticībā, iestājies Viļņas jezuītu ordenī un no 1615. gada bijis katoļu priesteris Rīgā, Cēsīs, Jelgavā, Ilūkstē, vēlāk Daugavpilī. Sākoties zviedru laikiem Vidzemē, devies uz Braunsbergu, kur 1621. gadā iznāk viņa sakārtotā katoļu dziesmu grāmata latviešu valodā «*Geistliche catholische Gesenge..*» (Garīgas katoļu dziesmas, kas no labsirdīgiem kristiešiem tulkotas nevācu valodā no latīņu, vācu un poļu psalmiem un baznīcas dziesmām). Vienīgais zināmais šīs grāmatas

eksemplārs atrodas Viļņas universitātes bibliotēkā. Šeit arī paša G. Elgera sacerētas dziesmas, kur lietotas atskaņas, ievērota toniskā vārsmošanas sistēma, izmantoti arī daži latviešu folkloras elementi. G. Elgeru var vērtēt kā latviešu garīgo autoru vēl pirms Kristofora Fīrekera, kurš no 1631. līdz 1632. gadam studē Tērbatā, vēlāk ir mājskolotājs Kurzemē. Vēlākie G. Elgera darbi (katoļu katehisma un evaņģēlija fragmentu tulkojumi latviski, viņa sastādītā poļu–latīņu–latviešu vārdnīca, kas iznāk Viļņā 1683. gadā) apspriežami jau 17. gadsimta otrās puses kontekstā. G. Elgera darbību interesanti salīdzināt ar G. Manceļa un K. Fīrekera veikumu.

Par Rīgas latviešiem, kas 17. gadsimta pirmajā pusē būtu mācījušies Rīgas Domskolā vai akadēmiskajā ģimnāzijā, ziņu maz. Jau G. Mancelis it kā pareģodams rakstīja: «Dažu labu arāja dēlu Dievs par mācītāju un baznīcas kungu cēlis.» Domājams, no Rīgas latviešu linaudēju ģimenes nācis Doma baznīcas mācītājs Vilhelms Kleisis. Arī Matīss Hābers, liekas, cēlies no latviešiem. Šis mācītājs kādu laiku (1641) ir skolotājs Rīgā.

306. att. **Rīga ap 1709. gadu**

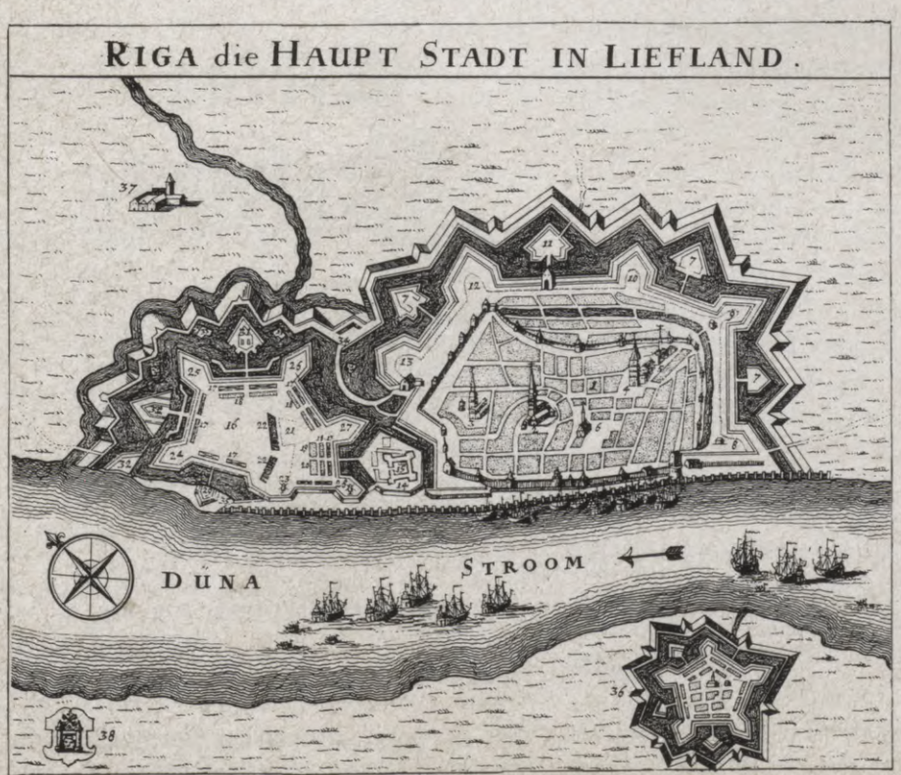

Jau noteikti latviskas cilmes ir Jānis Reiters (*Johannes Reuter*), kurš dzimis ap 1632. gadu Rīgā, bet miris 1695. vai 1697. gadā Dūderhofā, netālu no vēlākās Sanktpēterburgas. Šis tulkotājs un pirmais akadēmiski izglītotais latvietis bijis Rīgas amatnieka dēls. Pēc mācībām Rīgas Domskolā viņš no 1650. gada studē Tērbatas universitātē, kur 1656. gadā aizstāv teoloģijas maģistra grādu. Jānis Straubergs pieņem, ka Jānis Reiters bijis Rīgas namdara Indriķa Jātnieka (*Heinrich Jatnek*) dēls. Šis Indriķis Jātnieks minēts Rīgas namdaru amata sarakstos jau 1619. gadā. Tur ir arī kāds Andrejs Jātnieks. Indriķis Jātnieks piedalījies Doma baznīcas jumta pārsegšanā, arī Salas baznīcas celtniecībā (1640). Jānis Reiters kristīts Jāņa baznīcā (mācītājs Gregorijs Bauers), un kūmās bijuši namdaru, mūrnieku un linaudēju eltermaņi. Tā kā plašus kristību mielastus Rīgas rāte aizliegusi, dzīres bijušas pieticīgas. Ilggadējs draugs J. Reiteram no Rīgas Domskolas laikiem bijis Domskolas kantora dēls Jakobs Lotihijs. Jau Domskolas laikā vecāki cerējuši, ka dēls studēs teoloģiju, jo, būdams mācītājs, viņš gūtu izcilāku vietu sabiedrībā. Domājams, ka, Domskolu beidzot, arī vāciskots viņa uzvārds. 1650. gada 9. septembrī viņa vārds ierakstīts universitātes tā sauktajā ragu nolikšanas matrikulā, kas bija humoristiski teatrāla ceremonija, kurai vajadzēja simbolizēt līdzšinējā «ragaiņa» pārvēršanos kulturālā būtnē. Reizēm gan šī āzēšanās bija krietni nepatīkama: jauneklim uzvilka nerra tērpu, seju nozieda melnu, mutes kaktiņos iesprauda cūkas ilkņus, ko vēlāk ar knaiblēm nolauza. Dārgo reflektantu mazgāja, skuva tam bārdu un visbeidzot uzlēja spaini auksta ūdens ... Tikai pēc šīs «ceremonijas» 1650. gada 10. septembrī sekoja ieraksts oficiālajā matrikulā «*Johannes Reuter Rigensis, stipulatus est*» (Jānis Reiters, rīdzinieks, ir piesaistīts). 1656. gadā J. Reiters lūdzis studiju pabalstu Rīgas rātei, bet lūgums ticis atraidīts; iespējams, tāpēc, ka viņš cēlies no latviešiem. Tērbatā publicētas divas viņa aizstāvētās disertācijas:

307. att. **Rīgas pilsētas ķemerejas sēde ap 1650. gadu**

«*Positiones philosophicae de mansuetudine*» (1654) un «*Disertatio theologica. Positiones philosophicae de Coena Dominica*» (1656). Tātad pirmā par padevību, lēnprātību un otra par Svēto vakarēdienu. No padevības, lēnprātības gan impulsīvajā J. Reiterā nebija ne vēsts. To parāda viss viņa trauksmainais mūža gājums.

Nevarēdams no Tērbatas atgriezties Rīgā sakarā ar Rīgas aplenkumu 1656. gadā, J. Reiters apceļo ārzemes, bet no 1658. gada kļūst par Raunas, arī Dzērbenes un Drustu draudzes mācītāju. Ārzemēs kādu laiku viņš pavada katoļu klosterī Frankfurtē pie Mainas. Arī Raunas draudze, kur J. Reiters sāk strādāt, ir sens katolicisma centrs Vidzemē. Gan tas, gan arī padziļinātās filozofijas studijas Tērbatā, iespējams, sekmē viņa vēlāko pāriešanu (uz laiku) katolicismā. Jau sprediķodams lauku draudzēs, J. Reiters gūst lielu atsaucību, viņu sāk dēvēt par latviešu Mozu, kam lemts izvest savu tautu no nebrīvības. Jau 1662. gadā viņš publicē Rīgā tēvreižu krājumu 40 valodās (*Oratio Dominica XL linguarum*), starp kurām ir arī latviešu. Otrais izdevums iznāk Rostokā 1675. gadā un rada viņam izcila valodu pratēja un literāta reputāciju. 1675. gadā Rīgā iespiests viņa Bībeles tulkojuma paraugs. Grāmatas vienīgais eksemplārs ar veltījumu Zviedrijas karalim Kārlim XI atrasts Upsalas universitātes bibliotēkā. Atgriešanās luterticībā saistāma ar viņa uzturēšanos Vitenbergā (1674). Materiāli par šo braucienu fiksēti arī LAB (Ms. 1234). Lai papildinātu savas zināšanas medicīnā (kuru pamati likti jau Tērbatā), J. Reiters jau kā teoloģijas doktors 1675. gada janvārī iestājas Rostokas universitātes Medicīnas fakultātē. Katedras vadītājs te ir Sebastiāns Virdigs (1613–1687), kādreizējais Tērbatas universitātes medicīnas profesors J. Reitera studiju laikā Tērbatā. J. Reitera piemērā redzama triju kādreizējo Hanzas pilsētu (Rīgas, Tērbatas, Rostokas) kultūru mijiedarbība.

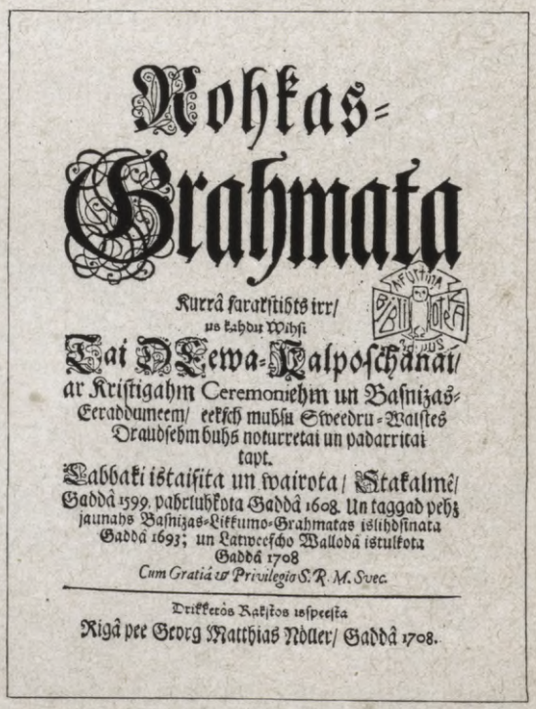

Rohkas-
Grahmata
Kurrâ farakstihts irr/
us kahdu Wihsi
Tai DLewa-Kalposchanai/
ar Kristigahm Ceremoniehm un Basnizas-
Eeraddumeem/ eekſch muhsu Sweedru-Walstes
Draudsehm buhs noturretai un padarritai
tapt.
Labbaki istaisita un wairota/ Stakalmê/
Gaddâ 1599. pahrluhkota Gaddâ 1608. Un taggad pehz
jaunahs Basnizas-Likkumo-Grahmatas islihdsinata
Gaddâ 1693; un Latweescho Wallodâ istulkota
Gaddâ 1708
Cum Gratiâ & Privilegio S. R. M. Svec.
Drikketôs Rakstos isspeesta
Rigâ pee Georg Matthias Nöller/ Gaddâ 1708.

308. att. **1708. gadā Rīgā izdota Rokasgrāmata latviešu evaņģēliskajām draudzēm**

SAVU *ALMA MATER* MEKLĒJOT

«Lai šīs lielās priekšrocības bauda ne vien muižnieku un namnieku kārta, bet arī nabaga zemnieki.»

(No Juhana Šites runas, atklājot Tērbatas universitāti 1632. gada oktobrī)

Rīdzinieku izglītības tieksmes zviedru laikos labāk saprotamas, ja ņemam vērā vispārējās audzināšanas tendences tālaika Eiropā. 16. gadsimtā par visas Vācijas audzinātāju ar ietekmi arī Baltijā un pārējā protestantiskajā Eiropā dēvēja F. Melanhtonu, savukārt 17. gadsimtā izcilu vietu pedagoģijā gūst čehu cilmes teologs un pedagogs Jans Amoss Komenskis (1592–1670). Viņa uzskati ietekmē gan bijušo Hanzas reģionu Ziemeļvācijā, gan arī izglītības politiku Zviedrijā. Blakus kristīgajam humānismam izvirzās arī eksakto zinātņu apguve, un J. A. Komenskis mēģina atrast līdzsvaru starp grāmatās smelto gudrību un tiešo dabas vērojumu.

Viņš dzimis čehu brāļu draudzei piederīgā ģimenē, studējis Herbornas un Heidelbergas universitātēs, apceļojis lielu daļu Ziemeļeiropas. Viņu ietekmē Rostokas universitātes teoloģijas un poēzijas profesors Eilhards Lubīns (1565–1621), kurš izdevis Jauno Derību grieķu, latīņu un vācu valodā, tāpat grieķu un latīņu valodas mācību grāmatas, iebildis pret valodu mehānisku mācīšanu. J. A. Komenski ietekmējis ievērojamais vācu pedagoģijas teorētiķis Volfgangs Ratke (1571–1635), kurš mācījies Hamburgas ģimnāzijā, studējis Rostokā filozofiju un teoloģiju, arī senebreju valodu. Viņš apmeklējis Angliju, dzīvojis Amsterdamā, mēģinājis reformēt skolas Magdeburgā, Augsburgā un citur. J. A. Komenski ietekmējuši arī vācu teologa Johana Valentīna Andrē (1586–1654) uzskati, tāpat Leidenes universitātes profesora Žozefa Žista Skaligera (1540–1609) darbi, arī Nīderlandes jurista Hugo Grocija (1583–1645) un filologa Justa Lipsija (1547–1606) sacerējumi. Tātad J. A. Komenskis mēģinājis sintezēt tolaik valdošos uzskatus.

J. A. Komenska mūžs saistījies ar Čehiju, Poliju, Ungāriju, Angliju, Vāciju, Zviedriju un noslēdzies tolerantajā Holandē. Viņš pats izbaudījis Trīsdesmitgadu kara postu, zaudējis ne tikai personisko bibliotēku un manuskriptus, bet mēra epidēmijā arī sievu un abus dēlus. Laikā no 1627. līdz 1632. gadam top viņa pamatdarbs «Lielā didaktika» (*Didactica Magna*), kas 1992. gadā izdots arī latviski Rīgā. Tā ir grāmata par jauna tipa skolu, par mākslu «mācīt visiem visu». Populāra kļūst arī J. A. Komenska 1631. gadā izdotā grāmata «Atvērtās durvis uz valodām un visām zinātnēm», kas publicēta 16 valodās, tāpat vispirms Nirnbergā 1658. gadā izdotā grāmata «*Orbis sensualium pictus*» (Jutekļiem uztveramo lietu pasaule attēlos), kas 1682. gadā trijās valodās (latīņu, vācu, poļu) iespiesta arī Johana Georga Vilkena vadītajā tipogrāfijā Rīgā. Vēl 19. gadsimta sākumā ar cieņu šo unikālo grāmatu piemin J. V. Gēte. Kādus 150 attēlus par būtiski svarīgām tēmām te paskaidro tēlainā valodā pievienoti teksti, kas interesanti arī leksikoloģiskā ziņā. Tā ir, vienkāršoti runājot, bilžu ābece, bet reizē arī īsa zinātņu enciklopēdija, kas skaidro līdz tam mazāk

309. att. **Kaligrāfs pie rakstāmgalda. Londonas gravīra 18. gs. sākumā**

pazīstamus jēdzienus. Rīgas izdevuma 484 lappusēs ir pirmie Rīgā iespiestie tipogrāfijas, grāmatu veikala, grāmatu sietuves skati, skaidroti arī vairāki grāmatu veidojoši elementi. Grāmatā izklāstīta dievkalpojuma kārtība, filozofijas, ētikas, mākslas jēdzieni, stāstīts, kāda izskatās viduslaiku pilsēta, ko nozīmē pilsētas aplenkums, kas ir papīrs un ar to saistītā rakstu māksla, kas ir brilles, kāda izskatās skola un kā iekārtots muzejs vai bibliotēka. Ar attēliem un tekstu skaidrota glezniecība, skatuves māksla, instrumentālā mūzika. Ir runa par medicīnu, zemes mērīšanu, Saules un Mēness aptumsumiem, par tirdzniecību un tirdzniecības kuģiem, skaidrots, ko nozīmē spēle ar bumbu, kas ir monstri (dažādi kropli radījumi) utt. Vārdu sakot, ir mēģināts rast atbildi uz daudz un dažādiem jautājumiem.

Pedagoģiskiem nolūkiem kalpo arī astoņas J. A. Komenska sacerētās ludziņas, kas apvienotas grāmatā «Skolas rotaļa». 1657. gadā Amsterdamā četrās daļās iznāk kopojums «*Didactica opera magna*». Amsterdamā arī pabeigts J. A. Komenska apjomīgais darbs septiņos sējumos «Vispārīgs padoms par cilvēku dzīves uzlabošanu». J. A. Komenska darbi, bez šaubām, ietekmējuši rīdziniekus, kas studējuši vācu, zviedru vai Nīderlandes augstskolās. Ierosmi no J. A. Komenska darbiem guvis arī 1652. gadā Saksijā dzimušais Ernests

310. att. **Alfabēta burti, izkārtoti kā koka lapas. Kokgriezums (1490)**

311. att. **Viduslaiku skola no kāda 1490. gada iespieduma**

Gliks – pirmās latviešu Bībeles tulkotājs, kurš sekmējis «*Orbis sensualium pictus*» izdošanu Rīgā.

J. A. Komenska «Lielā didaktika» rāda pedagoģisko ievirzi 17. gadsimtā daudzās evaņģēliskās ticības zemēs. Audzināšana jāsāk ar dzimto valodu, un tai jābūt uzskatāmai. Bērni vecumā no viena līdz sešiem gadiem iet tā sauktajā mātes skolā, no 7 līdz 12 gadiem turpina mācības dzimtās valodas skolā; seko latīņu skola no 13 līdz 18 gadu vecumam, un, visbeidzot, no 19 līdz 24 gadiem jaunieši mācās universitātē. Gudrība jāapgūst ne tik daudz no grāmatām, cik no tiešā dzīves vērojuma. Skolai jāgatavo aktīvi, reālajai dzīvei piemēroti cilvēki. Būtu labi, ja skolotāji mazāk mācītu, bet paši skolēni toties vairāk mācītos, ja skolās būtu mazāk trokšņa, muļķības un nevajadzīga darba, bet vairāk brīva laika, prieka un panākumu. J. A. Komenskis piekrīt čehu tautas parunai: «Skola bez disciplīnas ir kā dzirnavas bez ūdens» – bet te nu labākais paraugs ir pats skolotājs.

Grāmatas ievadā J. A. Komenskis citē F. Melanhtona rakstīto: «Pareizai bērnu izglītošanai ir daudz lielāka nozīme nekā Trojas ieņemšanai.» J. A. Komenskis atzīst, ka grūti labot aplamas audzināšanas sekas: «Nav nekā grūtāka par slikti audzināta cilvēka pāraudzināšanu. Koks, kas izaudzis augsts vai zems, ar taisniem vai līkiem zariem, tāds arī paliks un nemainīsies.»

Šobrīd ne tik pārliecinošs kā 17. gadsimtā skan J. A. Komenska apgalvojums, ka cilvēks ir visaugstākais, vispilnīgākais un vislieliskākais radījums Dieva veidotajā pasaulē, tāpat viņa ticība, ka šī dzīve ir tikai sagatavošanās mūžīgai dzīvošanai pēc nāves. Bet īsais laika sprīdis, kas atvēlēts

312. att. **Sens kaligrāfiskās mākslas paraugs**

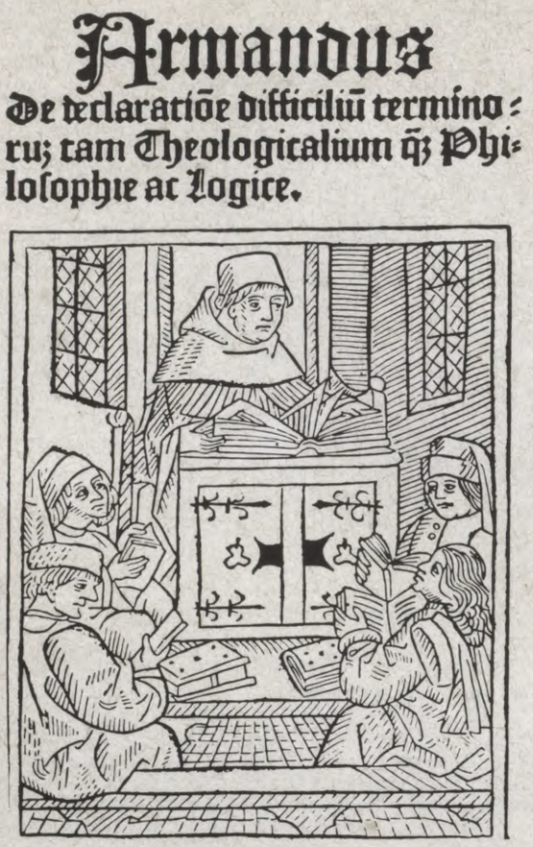

313. att. **Grūtu teoloģisku tekstu skaidrojums. Ķelnes izdevums (1499)**

cilvēka mūžam šinī saulē, jāaizvada produktīvi, un tādēļ cilvēkam vajadzīga universāla izglītība, kas aptver visas zinību nozares. Arī dzirnavas strādā tukšgaitā, ja tanīs nav iebērti graudi. «Jo auglīgāks ir lauks, jo bagātīgāk tajā aug usnes un dadži. Tāpat arī izcils prāts ir aizņemts ar tukšiem sapņiem, ja tajā netiek iesētas gudrības un tikumības sēklas,» raksta J. A. Komenskis. Skolām jābūt humānisma kalvēm, no kurām nāk cilvēki ar aktīvu attieksmi pret dzīvi.

Līdzšinējās skolas J. H. Komenski neapmierina. Skolām jāuztic visi abu dzimumu bērni, tātad ir runa arī par skolām meitenēm. J. A. Komenskis, kurš pats piedalījies Zviedrijas skolu pārveidē, izsaka uzskatus, kas saskan ar zviedru administrācijas skolu politiku Igaunijā un Vidzemē, tostarp Rīgā. Skolās jāsūta ne tikai dižciltīgo vai bagātnieku pēcnācēji, bet arī nabadzīgāko iedzīvotāju slāņu atvases kā pilsētās, tā laukos – Dieva priekšā taču visi vienādi. J. A. Komenskis atbalsta M. Lutera 1524. gada aicinājumu

314. att. **Vācu skola ap 1592. gadu**

315. att. **Mācību aina viduslaikos**

par evaņģēlisko skolu izveidi. Visvairāk uzmanības prasa garīgi atpalikušo bērnu audzināšana, bet arī tos nedrīkst atstāt novārtā. No katra koka gabala tēlnieks, protams, neizveidos Merkuru, bet krietnu cilvēku var izveidot arī no necila bērna. «Diezin vai ir kāds tik netīrs spogulis, kurā nevarētu neko redzēt; diezin vai ir tik nelīdzena tāfele, uz kuras kaut ko un ar kaut ko tomēr nevarētu uzrakstīt,» teic J. A. Komenskis. «Dievs dažkārt ir radījis izcilu savas slavas atspulgu no visnabadzīgākajiem, visvairāk atstumtajiem, vistumšākajiem cilvēkiem,» apgalvo J. A. Komenskis. Arī mazturīgo vidū var būt izcili talanti, kurus tālāk neveidojot, rodas zaudējums gan baznīcai, gan valstij. Kāda jēga, piemēram, mācīt ābeci sievietēm, ja pēc tam viņas atstumj no grāmatu lasīšanas un tālākas izglītības. Elementāras zināšanas jāapgūst arī amatniekiem un zemniekiem. Te nu gan jāpiebilst, ka šī recepte vairāk derēja Zviedrijā, kur zemnieks nepazina tādu dzimtbūšanas nomāktību kā Vidzemē.

«Visi cilvēki jāvirza uz vieniem un tiem pašiem gudrības, tikumības un dievbijības augstumiem,» aicina J. A. Komenskis, jo dzīve var būt gan pilnvērtīga, gan arī pavisam tukša. Vispirms jāveido kardinālie cilvēka tikumi: gudrība, mērenība, vīrišķība, taisnīgums. Dievbijības avoti ir apcere, lūgšana, dažādi pārbaudījumi, protams, arī Svētie Raksti jeb Bībele. «Nedzirdīgas ir tās ausis, kurām Orfeja, Homēra, Vergilija lira skan patīkamāk nekā Dāvida kokle,» pārmetoši saka J. A. Komenskis un šinī ziņā tomēr parādās kā ortodoksā protestantisma pārstāvis. «Ja mēs vēlamies, lai skolas tiktu pilnībā reorganizētas uz patiesas kristīgās ticības īstenajiem pamatiem, tad vai nu jāizmet pagāniskās grāmatas, vai arī tās jāizmanto daudz piesardzīgāk nekā līdz šim,» raksta J. A. Komenskis. Dažam Kristus ir tikai ārējais apveids, bet sirdī un garā cilvēks ir palicis pagāns. Cilvēka prāts ir lokans kā čūska un dara visu, lai tikai nenokļūtu ticības un Dieva varā.

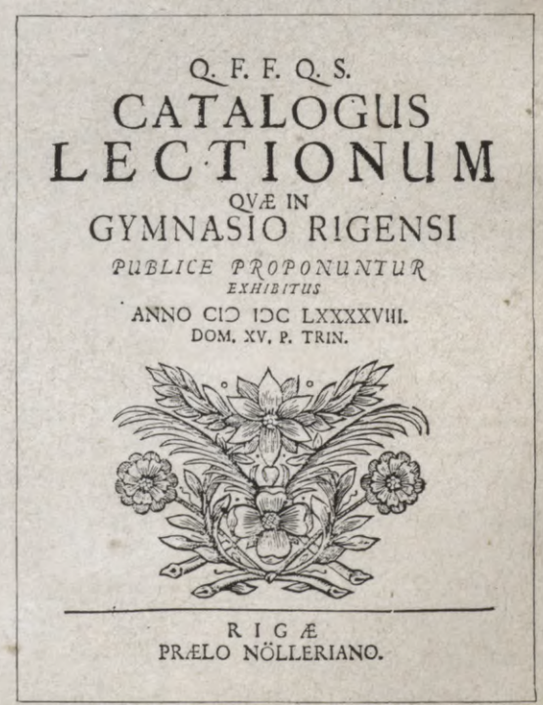
Q. F. F. Q. S.
CATALOGUS
LECTIONUM
QVÆ IN
GYMNASIO RIGENSI
PUBLICE PROPONUNTUR
EXHIBITUS
ANNO CIↃ IↃC LXXXXVIII.
DOM. XV. P. TRIN.
RIGÆ
PRÆLO NÖLLERIANO.

316. att. **Rīgas ģimnāzijas lekciju saraksts (1698)**

317. att. **Viduslaiku slimnīca ap 1500. gadu**

318. att. **Nerrs par skolotāju. A. Dīrera kokgriezums**

J. A. Komenskis neiebilst pret latīņu valodas apguvi, bet pirmajai jābūt dzimtās valodas mācībai, un tikai tad var sekot svešvalodas. Arī latīņu valodā jāsāk ar vieglākiem tekstiem, jo ne katrs var tūlīt lasīt Ciceronu. Skolotājam, bez šaubām, jāzina savu skolēnu dzimtā valoda. Vispār nav jēgas pieblīvēt galvu ar milzumdaudzām grāmatu gudrībām, jo cilvēkam reizēm vairāk dod gabals maizes un malks vīna nekā «pilns pods ar sēnalām un pabirām».

Bērnam vispirms jāmācās staigāt un tikai tad jāt. Vispirms jāapgūst elementārās pamatzināšanas un tad jāiet no vieglākā uz grūtāko. Mācību grāmatām jābūt skaidrām, loģiski izklāstītām un emocionālām. Mācību process jāsāk rīta stundās, kad prāts možāks un acis spožākas. Teorētiski spriedelējumi jāaizstāj ar praktisku apmācību, jo kalt iemācās, tikai kaļot, zīmēt, pašam zīmējot, utt. Skolotājs ir dabas palīgs, nevis valdnieks, un mācību procesam jārit brīvi, atraisīti kā norisēm pašā dabā.

Ne viss un ne visiem vienādi padodas. Dažam labi veicas teorētiskajās zināšanās, bet praktiskajās nodarbībās viņš ir īsts ēzelis ar liru. Bet tādēļ jau nedrīkst lietot miesas sodus. Vai tad muzikants dauza instrumentu, ja tas neskan tik skanīgi? Bērni jau agri jāradina pie darba, jo laisks cilvēks nevar būt Dievam tīkams. J. A. Komenskis citē M. Lutera teikto: «Labs un gudrs vīrs ir visas valsts vislielākais dārgums: viņam ir lielāka nozīme nekā mirdzošām pilīm, zelta un sudraba kaudzēm, vara vārtiem un dzelzs aizšaujamām bultām.» Jau M. Luters taču teicis, ka labāk izdot 100 dukātus izglītībai nekā vienu dukātu cietokšņu un arsenālu būvei.

Grāmatas «Lielā didaktika» 30. nodaļa saucas «Ieskats latīņu skolā». Tādas bija arī Rīgā, Rēvelē, Tērbatā, tāpat mazākajās provinces pilsētās. Te jāapgūst četras valodas (dzimtā, latīņu, grieķu, senebreju) un enciklopēdisko zināšanu pamati. Sešos gados, protams, nav iespējams izsmelt visu zināšanu okeānu, toties var iegūt stingru pamatu, uz kura balstītos vēlākā erudīcija konkrētā nozarē.

319. att. **Mācības viduslaiku universitātē. Attēls no Jēnas universitātes bibliotēkas**

Vispirms jāiepazīstas ar pašām lietām un tikai tad ar to īpašībām, vispirms jāapgūst saturs un tikai tad šī satura forma. Jo lietas jau pastāv pašas par sevi tādas, kādas tās ir, kaut arī tās nav skāris ne prāts, ne vārds. Salīdzinājumam J. A. Komenskis te lieto tēlainu līdzību: «Tāpat kā sieviete nespēj dzemdēt, ja viņa nav tapusi grūta, arī par lietām nav iespējams saprātīgi runāt tiem, kuri par tām neko nezina.» Sevišķi tuva un visiem vajadzīga J. A. Komenskim šķitusi vēstures zinātne, par ko viņš raksta: «Vēsture, kā zināms, ir pati skaistākā izglītības sastāvdaļa, kas it kā apgaismo visu dzīvi, tāpēc to vēlams paredzēt visās šī sešgadīgā posma klasēs, lai skolēni labi zinātu visu, kas ievērības cienīgs ir paveikts vai pateikts jau kopš senatnes.»

Grāmatas 31. nodaļa saucas «Akadēmija». Lai gan iepriekš proponētās mācību metodes attiecas uz zemākās pakāpes skolām, J. A. Komenskis izsaka savu spriedumu arī par universitātēm. Te vajadzīgi kompetenti profesori, visiem pieejamas, labi nokomplektētas bibliotēkas. Cilvēki pēc savām iedzimtajām spējām ir dažādi: vieniem ir lielāka nosliece uz teoloģiju, medicīnu, jurisprudenci, citi ir vairāk fiziķi, oratori, dzejnieki, mūziķi. Studiju izvēlei būtu jāsaskan ar studējošā personiskajām tieksmēm. Akadēmijas vai universitātes tikai iegūtu, ja uz tām virzītu vienīgi izcilākos prātus, cilvēces ziedu, bet pārējiem būtu jādarbojas tirdzniecībā, jāpievēršas amatiem vai arklam. Apdāvinātākie studenti būtu finansiāli jāatbalsta (kā tas 17. gadsimtā notika arī Rīgā). Bet akadēmijās būtu jāpatur tikai patiesi spējīgi un čakli cilvēki. «Tajās nedrīkst paturēt pseidostudentus, kuri citiem ir slikts bezdarbības un ārišķīgas greznības paraugs, kuri izšķērdē vecāku mantu un bendē savu dzīvi.» J. A. Komenskis arī iebilst pret raksturā vēl nenobriedušu un nesavaldīgu jaunekļu biežu apkārtceļošanu. Te kā piemēru varētu minēt Leipcigas studentu pamatīgo kautiņu 1650. gadā ar pilsētā izvietotajiem kareivjiem. Arī Tērbatas universitātē ne vienmēr viss noritēja gludi, jo sākumā studentu kungiem bija tiesības nēsāt arī ieročus.

32. nodaļā, runājot par mācību grāmatām skolēniem un rokasgrāmatām skolotājiem, J. A. Komenskis izsaka interesantas domas par pirmajām iespiestajām grāmatām, kas stājušās ar roku rakstīto vietā.

320. att. **Hamburgas bibliotēkas un ģimnāzijas ēka 1649. gadā**

321. att. **Attēls no Itālijā izdotas daiļrakstīšanas mācību grāmatas (1607)**

322. att. **Nirnbergā izdota pamācība, kā īsi un skaidri rakstīt vēstules (1655)**

Izsverot visus par un pret, priekšroka tomēr dodama J. Gūtenberga pēcteču darinājumiem, jo «daiļi iespiest grāmatas spēj pat tie, kas nemāk skaisti rakstīt». Grāmatas ir bērnu mēmie skolotāji, bet didaktikā tipogrāfijas krāsai atbilst skolotāja balss. J. A. Komenskis ir par labi un skaisti iespiestām grāmatām, kā to liecināja viņa paša darbu izdevumi.

Pirmā ģimnāzija Zviedrijā ir 1623. gadā Vesterosā dibinātā, pēc tam ģimnāzijas dibina Tērbatā (1630), Rīgā un Rēvelē (1631). Rīgas Domskola arī zviedru laiku sākumā ir galvenā Rīgas skola, ko papildina 1631. gadā veidotā akadēmiskā ģimnāzija, kas pirmsākumā vērtējama kā Domskolas augstākā pakāpe, sevišķi teoloģijas un jurisprudences apguvei.

Pedagogi gan Domskolā, gan ģimnāzijā bieži vien bija vieni un tie paši, un 1631. gadā dibinātajā ģimnāzijā sākumā bijuši tikai četri (!) audzēkņi. Ģimnāzijai sākumā ir trīs profesori: maģistrs Hermanis Samsons teoloģijā, maģistrs Johans Strūborgs loģikā un metafizikā, kā arī Dr. Johans fon Hēfelns fizikā un dabas-

zinātnēs. Vēlāk nāk klāt daiļrunas profesors Dr. Lorencs Bodockis, bet, sākot ar 1640. gadu, veidojas jurisprudences profesūra, kur strādā Johans fon Flīgelns un Joahims Rennenkampfs. Grieķu valodu docē maģistrs Agejs Frīderiks un maģistrs Kristians Rēhehūzens. Visspēcīgākā, vismaz sākumā, ir teologu saime, kur H. Samsonam seko Johans Dolmanis un Johans Rihmans. 1650. gadā nodibina arī vēstures profesora amatu. Par Rīgas Domskolas

323. att. **J. A. Komenskis savu darbu izdevuma titullapā (1657)**

324. att. **Nelietderīgu studiju aina. A. Dīrera kokgriezums (1494)**

un ģimnāzijas intelektuālo līmeni liecina Frankfurtē pie Mainas 1655. gadā izdotais kopojums «*Orationum in Rigensi Athaenaeo habitarum Pars I und II*».

Domskolu vēl no poļu laikiem (1615) līdz 1639. gadam vada rektors Agejs Frīderiks, bet no 1639. līdz 1655. gadam Kristians Rēhehūzens. Ka starp Domskolas audzēkņiem un ģimnāzistiem, no vienas puses, un pārējiem pilsētniekiem ne vienmēr bijušas draudzīgas attiecības, liecina atgadījums 1640. gadā. Kāds Teodors Fika kungs žēlojas rātei, ka četri ģimnāzisti kopīgiem spēkiem piekāvuši viņa dēlu, turklāt Domskolas krusta ejā, šinī svētajā un privileģētajā vietā (*in loco sacro et privilegiato*). Bet, tā kā minētā kunga dēls arī pats draudējis citiem ar dunci, sūdzība apmierināta tikai daļēji (vainīgajiem piespriests karceris un izraidīšana no pilsētas).

1643. gadā Domskolas pedagogi sūdzas par Rīgas privātskolām vai tā dēvētajām kaktu skolām, kas atviļot viņiem skolēnus. Bieži tiek spriests par pedagogu

nepietiekamajām algām. 1645. gadā ģimnāzisti lūdz Rīgas rātei atļauju kādas komēdijas izrādei. To arī piešķir, bet tiek piekodināts, ka jāspēlē «bez pārmērībām». Smags trieciens Rīgas Domskolai un ģimnāzijai ir Rīgas aplenkums 1656. gadā, ko aprakstījis toreizējais Domskolas audzēknis, vēlākais profesors Henings Vite. Mēra epidēmijā mirst trīs pedagogi, 13 ģimnāzisti un 53 Domskolas skolēni. Domskola vēl turpina pastāvēt, bet ģimnāzija uz ilgāku laiku darbību pārtrauc. No 1658. līdz 1668. gadam Domskolas rektors bijis Johans Herniks (*Hörnick*). Viņš ir iebraucējs no Plauenes novada Vācijā. Bijis gan poēzijas, vēstures un daiļrunas profesors, gan konrektors un rektors. Rakstījis arī gadījuma dzejoļus latīņu, grieķu un vācu valodā. Bijis arī Rīgas tipogrāfu autors, piemēram, 1667. gadā publicējis kādu retorikas mācību grāmatu.

No 1608. līdz 1639. gadam Domskolas inspektora amatu pilda Hermanis Samsons. Viņam seko (1639–1645) Johans Dolmanis, bijušais H. Samsona skolnieks. Viņa nopelni Domskolas labā pieminēti vācu valodā sacerētajā epitāfijā Pētera baznīcā. No 1645. līdz 1655. gadam Domskolas inspektors ir Kristians Rēhehūzens, bet no 1655. līdz 1683. gadam Dr. Johans Brēvers (1616–1700), kurš dzimis M. Lutera dzimtajā pilsētā Eislēbenē. Rīgā viņš ieradies 1634. gadā, 1657. gada mērī zaudē sievu un bērnus. No konrektoriem varētu minēt Kristofu Šalleru – Rīgas cildinājuma (*Encomium Rigae*) publicētāju 1640. gadā, Johanu Herniku un Georgu Guntekenu – iebraucēju no Tornas. Skolas darbā viņš aizvada 43 gadus, un savs nopelns viņam arī pilsētas bibliotēkas tālākā izveidē. No 1616. līdz 1659. gadam Domskolas kantors ir Jakobs Lotihijs. Viņam seko (1660–1689) Daniels Kāde no Kēnigsbergas, kura māja, starp citu, nodeg 1677. gada Rīgas ugunsgrēkā, līdz ar to iet bojā kultūrvēsturiski materiāli. Starp pārējiem pedagogiem izcilāku personību maz. Varētu vēl minēt Johanu Gamperu – konrektoru (1627– 1640), latīņu un vācu dzejas autoru. Sacerēt kaut ko latīniski tanīs laikos vēl ir prestiža jautājums. Pati nākamā Zviedrijas karaliene Kristīna 13 gadu vecumā svinīgi ar parakstu apliecina, ka turpmāk ar savu skolotāju sarunāsies tikai latīniski... No Rīgas pedagogiem vēl minams Ādams Fišbahs, kurš 1648. gadā lūdz Rīgas rāti atbrīvot viņu no dziedāšanas Pētera baznīcā, ko viņš nevarot veikt vājās veselības dēļ. 1630. gadā Lībekā dzimušais Israels Rode nostrādā Domskolā ilgāk par 50 gadiem (1655–1707). No Vitenbergas Rīgā ieradies Kristians Tilo (*Thilo*, 1655–1681).

Blakus jau minētajiem Rīgas ģimnāzijas profesoriem atzīmējams maģistrs Johans Rihmans, kas Rīgā dzimis (1622) un te arī miris (1657). Pēc Rīgas Domskolas viņš studējis Rostokā, Vitenbergā, Jēnā, apceļojis arī Holandi. Daiļrunas profesors Lorencs Bodockis (1640) jaunībā bijis franciskānis, bet 1635. gadā pārgājis luterticībā. Drīz viņš no Rīgas pārceļas uz

325. att. **Tipogrāfijas skats Holandē (1628)**

326. att. **Paracelzs. Nezināma mākslinieka vara grebums Vīnē**

327. att. **Kādas rēķināšanas grāmatiņas tituls 16. gs. Frankfurtes pie Mainas izdevumā**

Rostoku un kļūst tur par daiļrunas un jurisprudences, kā arī filozofijas profesoru. Rīgā 1603. gadā dzimušais Johans fon Flīgelns bijis ne tikai jurisprudences profesors Rīgas ģimnāzijā (1640–1643), bet arī Kurzemes hercoga Jēkaba sūtnis Anglijā. Kā Rīgas birģermeistars (1655) bieži devies uz Stokholmu. Spilgta figūra ir teoloģijas, daiļrunas un vēstures profesors Johans Brēvers, kura darbā jūtami Lībekā, Marburgā, Helmštetē, Braunšveigā, Leidenē, Amsterdamā un vēl citur gūtie iespaidi. Rīgas pedagogi zinātniskus disputus un disertācijas publicē gan pie Rīgas tipogrāfa Gerharda Šrēdera, gan arī ārzemēs. Rīgā 1648. gadā skolas vajadzībām iznāk Cicerona runu krājums. Rīgas tipogrāfs Alberts Hakelmans 1657. gadā izdod latīņu sentenču un sakāmvārdu krājumu Domskolai, ko sastādījis greifsvaldietis Dāvids Rūdolfs «*Sententiae et proverbia pro schola Rigensis*». Daļa rīdzinieku ģimnāzijas izglītību gūst citās Hanzas pilsētās, piemēram, Georgs Dunte Dancigā, bet Antonijs Fortovs Hamburgā.

Blakus Domskolai Rīgā ir arī elementārskolas, tā sauktās rēķinu skolas. Populāra ir Pētera baznīcas skola, vēlāk dēvēta

Mörker-
Büchlein/
Wie
Etzliche gebräuchliche Sachen
auff
Teutsch/ Schwedisch/
Polnisch und Lettisch/
zu benennen seyn.

RJGA/
Bey Georg Matth. Nöller 1705.

Der Lehrstuhl — Lāreſtool
Der Schüler — Lārjunge
Der Mitschüler — Medhlārjunge
Die Banck — Bānck
Die Ruthe — Rijs
Der Streich oder Schlag — Hugg/ eller Slagh
Die Strieme — Strima
Die Thräne — Tāār
Das Buch — Book
Das Büchlein — Liten Book
Der Griffel — Pelare
Das Schreib-Buch — Skrifwa-Book
Das Pappier — Pappeer
Das Pargament — Pergament
Die Dinte — Bleck
Die Seite — Bookblath
Das Dintfaß — Bleckhorn
Die Baumwolle — Bomull
Die Schreibfeder — Skrifpenna

Das

Káthedrá — Tas Spreddika-Krehslis
Żak — Tas Skohles-Puiſſis
Społuczeń — Tas Skohles-Beedris
Láwá — Ta Benke
Rozgá — Ta Rihkſte
Plágá — Tas Kuhlens oder Sittens
Ciegá, Dęgá — Ta Bruhze
Lzá — Tahs Aſaras
Kſięgá — Ta Grahmata
Kſiażeczká — Ta Grahmatina
Rylek — Rahdamajs. it. Rakſtamajs
Scryptura — Rakſtama Grahmata
Pápir — Papirs
Párgámin — Rakſtama Ahda
Inkauſt — Tahs Blakkas. Ta Blakka
Stroná — Ta Grahmatas Puſſe
Kálámarz — Blakku-Bundulis
Báwełná — Wa'dſmes Willes
Pioro — Ta Rakſtama Spalwa

Tepa

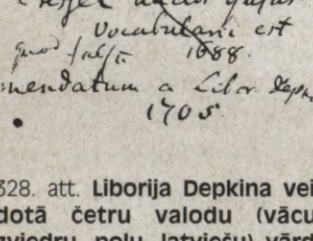

328. att. **Liborija Depkina veidotā četru valodu (vācu, zviedru, poļu, latviešu) vārdnīca, kas izdota Rīgā 1705. gadā. Grāmata piederējusi Rūjienas mācītājam Gustavam Bergmanim**

arī par Morica skolu pēc iecienīta skolotāja Morica Langes vārda, kas te sāk strādāt 1650. gadā. Tāpat iecienīta ir skola Jēkaba baznīcas draudzē. Tā darbojas no 1623. gada, un populāras ir Jēkaba skolas pedagoga Frīdriha Vēdemeiera sastādītās rēķinu grāmatas, kas gan diemžēl maz saglabājušās. Arī par pašu F. Vēdemeieru biogrāfisku ziņu trūkst. Jau 1627. gadā iznāk viņa «*New wolgegründetes Rigisches Rechenbuch, mit schönen und nützlichen Regeln und Exempeln, zu allerley Handthierung und Kauffmannschaft*». Atkārtoti grāmata iznākusi 1637., 1647., 1661. gadā. Tāpat Rīgā (1627, 1637) iznāk viņa sastādītā «*Vollständiges Buchhalten*» un vairākos izdevumos arī viņa «*Kinder Examen*». F. Vēdemeiera rēķināšanas grāmatas pārstrādājumu vēlāk izdod Jēkaba skolas skolotājs Eriks Pommergartens. Titullapas gravīra ar Rīgas skatu iespiesta no vara plāksnes, kas nejauši atrasta starp veciem sadzīves priekšmetiem. 1654. gadā skolu pie Bāreņu patversmes Rīgā dibina Klauss Kampe. Elementārskolas ir arī Rīgas poļiem un zviedriem. Visu pilsētas skolu augstākais pārraugs (*Oberscholarch*) skaitās Rīgas birģermeistars. Bet 1657. gada mēra epidēmijā mirst visi Rīgas rēķinu skolu pedagogi, un viss atkal jāsāk no gala.

Loģisks turpinājums mācībām Rīgas ģimnāzijā ir studijas ārzemju augstskolās. Studēt parasti sāk apmēram 20 gadu vecumā, bet bijuši arī 15 vai 16 gadus veci studenti. Studentu ceļošana no pilsētas uz pilsētu tolaik ir ierasta parādība, protams, atkarīga no ikviena naudas maciņa biezuma. Parastie rīdzinieku maršruti bijuši Ziemeļvācijas, Nīderlandes un Itālijas augstskolas. Savu *Alma mater* dodas meklēt ne tikai rīdzinieki, bet arī jaunekļi no Cēsīm, Valmieras, kā arī Pērnavas, Rēveles un citām Igaunijas pilsētām, tāpat Kurzemes hercogistes jaunie pavalstnieki. Kurzemnieki sevišķi iecienījuši tuvo Kēnigsbergu, bet Albertīnā Trīsdesmitgadu kara laikā mācās arī daudzi rīdzinieki un vidzemnieki, pat studenti no Ziemeļvācijas, kur tolaik plosās karš.

329. att. **Tā sauktā smadzeņu pieslīpēšana. Gravīra no Ķelnes izdevuma (1652)**

Par baltiešu studentiem ārzemju augstskolās dažādos aspektos rakstījis vēsturnieks Tartu universitātē Arvo Tērings, koriģējot vienu otru novecojušu priekšstatu. Tāpat kā Rīgas Domskola bija vadošā Baltijā, tā arī starp studentiem, kas nāca no Vidzemes un Igaunijas, lielākoties (apm. 45%) bijuši rīdzinieki. Laika posmā no 1614. līdz 1656. gadam Rīga devusi ik gadus apmēram piecus studentus. Stāvokli gan sarežģī zviedru–poļu karš (1654–1661) un krievu aplenkums Rīgai 1656. gadā. Tā kā Rīga ir arī finansiāli spēcīgākā Baltijas pilsēta, tā vairāk nekā citas spēja savus studentus pabalstīt studijām ārzemēs, jo pilsētai bija vajadzīgi gan teologi, gan juristi un mediķi, gan vēl citu nozaru profesionāļi. Pilsētas rātes stipendijas saņēma tie, kas vismaz trīs gadus bija mācījušies Rīgas ģimnāzijā. Stipendiātiem pēc studiju beigšanas bija jāstājas rātes dienestā. Eksistēja arī privāti stipendiju fondi, piemēram, Ūlenbroku dzimtas sniegtais atbalsts 1637. gadā. Ceļš no Rīgas līdz Trāvemindei ar kuģi ilga 1–2 nedēļas, no Rīgas līdz Amsterdamai 2–3 nedēļas. Parastais maršruts bija Rīga–Trāveminde–Lībeka un tad pa zemesceļu līdz Leidenei un tālāk. Tie, kuriem mērķis bija Rostoka vai Greifsvalde, devās no Rīgas ar kuģi uz Štrālzundi. Bet uz Kēnigsbergu varēja braukt arī pa zemesceļu pāri Kurzemei. 17. gadsimtā Kēnigsbergā pavisam studējuši 627 baltieši, bet Rostokā 325, lai gan tieši Rostokas universitātei rīdzinieki palīdzējuši arī finansiāli. 1575. gadā dibinātajā Leidenes universitātē līdz 1700. gadam studējuši ap 256 livoņi, kuri, protams, ne visi bija rīdzinieki.

Jauno rīdzinieku izvēlei bija apmēram 30 universitātes, un katrai no tām bija gan savas priekšrocības, gan trūkumi. Teoloģiju studēt devās parasti uz Vitenbergu, Rostoku, Kēnigsbergu, Leipcigu, Greifsvaldi, Ķīli. Gadsimta pirmajā pusē ar Vitenbergas profesoriem bieži kontaktējās, piemēram, Hermanis Samsons,

330. att. **Mācību aina no 1515. gadā izdotās grāmatas *«Margarita Philosophica»***

331. att. **Grāmatu nerrs. J.K. Veigela vara grebums ap 1710. gadu**

Johans Dolmanis un citi Rīgas teologi. 17. gadsimta otrajā pusē Vitenberga savu hegemoniju teoloģijā zaudēja. Rostokā bija izjūtami agrā piētisma izpaudumi, Frankfurtē pie Oderas – kalvinisma ietekme, bet Helmštetē valdīja reliģisks sinkrētisms.

Juristi bija iecienījuši Leipcigu, Helmšteti, Jēnu, Frankfurti pie Oderas, Strāsburgu un Leideni. Helmštetē, piemēram, pievilka izcilā 17. gadsimta jurista Hermaņa Konringa (1606–1681) personība. Savi piekritēji bija daiļrunas profesoram un dzejniekam Simonam Daham Kēnigsbergā, tāpat izcilajam matemātikas profesoram Joahimam Jungiusam (1587–1657) Rostokā. Ar savām mūzikas tradīcijām bija slavena Leipciga, bet sengrieķu un orientālās valodas teicami mācīja Hamburgā. Topošie filozofi labprāt pulcējās Marburgā, Jēnā, Upsalā, Leidenē, Utrehtā. Šinī laikā jau var runāt par Renē Dekarta ideju izplatību Eiropā, un rīdzinieki, kas studē ārzemju augstskolās, šos uzskatus pārnes mājup arī uz Baltiju.

Dabaszinātnes augstā līmenī māca Altdorfā un citās Vācijas universitātēs, piemēram, Leipcigā, Erfurtē, Jēnā, Vitenbergā, bet topošie mediķi visbiežāk tomēr dodas uz Leideni un citām Holandes universitātēm. Rīgai un Rēvelei ir rosīgi tirdznieciski sakari ar Amsterdamu un citām Nīderlandes pilsētām. Leidenē studē vācieši, dāņi, zviedri, franči un, protams, arī paši holandieši. Sevišķs uzplaukums Leidenē ir 17. gadsimta otrajā ceturksnī, kad no visiem studentiem ap 27% ir vācieši, starp tiem arī rīdzinieki. Kalviniskajā Leidenē luterticīgo ir tik daudz, ka tie izveido pilsētā savu draudzi. Leidenes universitātes studenti gūst tolaik aktuālās angļu fiziologa Viljama Hārvija (1578–1658) atziņas, te disputē par R. Dekarta filozofiju, te darbojas arī tādi izcili filologi un dzejnieki kā Daniels Heinsiuss (1580–1655).

332. att. **Viduslaiku medicīnas mācību aina. Parīzes izdevums (1499)**

RELATIO
Von
INAUGURATION
der Universität zu Dörpat/
geschehen den 15. Octobris,
Im Jahr 1632.

DIFFICILIA QUÆ PULCHRA.

FENETRANDVM

I B

Gedruckt zu Dörpath in Liefflandt/ durch vnd in Verlegung Jacob Beckern.

333. att. **Baltijas vēsturnieka Frīdriha Mēnija runa Tērbatas universitātes atklāšanas dienā. Tērbatas iespiedums (1632)**

Galvenā Zviedrijas universitāte tolaik ir Upsalā, bet 1632. gadā top universitāte Tērbatā, pēc tam augstskola Abo (Turku) pilsētā Somijā (1640). Sākot ar 1660. gadu, Upsala saistāma ar izcilā skandināvu zinātnieka Olofa Rudbeka (1630–1702) vārdu, kurš ir 17. gadsimta otrās puses polihistors, studējis botāniku, medicīnu, vēsturi, tēlotājas mākslas, mūziku. 1660. gadā viņš kļūst par Upsalas universitātes botānikas profesoru, izveido universitātes botānisko dārzu, publicē latīņu valodā apcerējumus par anatomiju «*Nova exercitatio anatomica*» (1653). Jau krietni apšaubāms ir viņa mēģinājums ar dažādiem etimoloģiskiem slēdzieniem un ģeoloģiskām kombinācijām pierādīt, ka Zviedrija ir visu kultūru pamatā, bet zviedri – visu tautu senči. LAB rokrakstu kolekcijā ir ap 1689. gadu Upsalā tapis viņa darba «*Atlantica sive Manheim*» noraksts (Ms. 465). Te ar zviedru rūnu rakstiem saistītas dažādas Saules, Mēness fāzes, mēģināts rast kopsakaru ar senās Ēģiptes kultūru, zīmētas senās kartes u. tml. LAB ir arī kāda 1702. gadā O. Rudbeka vadībā aizstāvēta Andreasa Holcboma disertācija «*Disputatio medico–botanica. De mandragora ..*».

1649. gadā par Vidzemes ģenerālgubernatoru kļūst Magnuss Gabriels de la Gardija (1622–1686), kurš dzimis Rēvelē. Viņš bijis augstos amatos karalienes Kristīnas, Kārļa X Gustava un Kārļa XI galmā, reizēm kritis nežēlastībā, atkal apžēlots un iecelts vēl augstākos amatos. Viņa pirmā publikācija iespiesta Stokholmā 1634. gadā Gustava II Ādolfa piemiņai. Viņš pats mācījies Upsalas universitātē, 1654. gadā kļuvis par šīs universitātes kancleru. Savas zināšanas jaunībā (1641) papildinājis arī Leidenē, kur nācis saskarē ar Renē Dekarta idejām. Bijis izcils 17. gadsimta mākslas un zinātnes mecenāts. Viņa saistība ar Rīgu vēl pētāma.

Tuvāk par trim augstskolām: 1632. gadā Tērbatā dibināto *Academia Gustaviana*, tāpat universitātēm Rostokā un Leidenē, kas rīdzinieku īpaši iecienītas.

Kāpēc universitāti dibināja Tērbatā, nevis Rīgā? To nevar izskaidrot tikai ar rīdzinieku kūtrumu mācīties vai Rīgas rātes pretestību. Rīga visu 17. gadsimta pirmo pusi bija militāri no jūras un sauszemes apdraudēta pilsēta. Tērbata šķita vairāk zviedru valsts vidienē. Lielākā Igaunijas daļa jau kopš 1561. gada bija Zviedrijas pakļautībā, te jau dziļāk bija iesakņojušās zviedru kultūras tradīcijas. Arī Vidzemes ģenerālgubernatora rezidence līdz 1642. gadam atradās Tērbatā. Zīmīgi, ka Tērbatas universitātē no 1632. līdz 1656. gadam mācījušies tikai 27 rīdzinieki, kas ir apmēram 9% no studentu kopskaita, lai gan Tērbata ir Rīgai ģeogrāfiski tuvākā augstskola. Rīgas vācu tautības pilsoņi ar zināmu neuzticību raudzījās uz Tērbatu un savus dēlus labprāt sūtīja uz Vācijas vai Nīderlandes augstskolām. Tērbatas universitāte viņiem šķita pārāk zviedriska gan pedagogu, gan studentu sastāva ziņā. Starp studentiem bija daudz zviedru, somu, un to vidū bija iesprauciesarī pa kādam igaunim vai latvietim (Jānis Reiters). Tērbatas universitāte, varētu teikt, vācu pilsoņiem šķita pārāk demokrātiska, plebejiska.

Pamats universitātei bija 1630. gadā dibinātā Tērbatas ģimnāzija. Imatrikulācija universitātē sākās 1632. gada februārī, bet 30. jūnijā Gustavs II Ādolfs kara nometnē netālu no Nirnbergas parakstīja un apzīmogoja oficiālo augstskolas dibināšanas aktu, piešķirot tai Upsalas universitātes tiesības. Svinīgā atklāšana notiek 1632. gada 15. oktobrī, kad svētku runu teic universitātes kanclers Juhans Šite, bet svinīgais dievkalpojums notiek Tērbatas Marijas baznīcā. J. Šite savā uzrunā atgādina, ka universitātei būtu jākļūst par gudrības svētnīcu un tikumības mājvietu, kas būtu pieejama «visām tautām zem saules». Svinību apraksts lasāms vēl 1695. gadā iznākušajā Rēveles mācītāja Kristiana Kelha hronikā. Studēt Tērbatā juridiski tiesīgi arī zemnieku dēli, bet to izmanto tikai no pašas Zviedrijas nākušie studenti, jo tur nav Vidzemei raksturīgās dzimtbūšanas. Pirmajā gadā Tērbatā studijas uzsāk 85 jaunekļi, vēlāk ik gadu aptuveni 120. Pavisam laikā no 1632. līdz 1656. gadam bijuši imatrikulēti 1056 studenti, kuri gan ne visi augstskolu beiguši. Krievu karaspēks 1656. gadā aplenc Tērbatu un Rīgu. Rīga noturas, bet Tērbatu ieņem, un augstskola no 1656. līdz 1665. gadam spiesta mitināties pagaidu telpās Rēvelē, bet 1682. gadā atsāk darbību Pērnavā. Cits stāsts ir par *Academia Gustavo Carolina* (1690–1710).

334. att. **Students Pērnavā laikā, kad Tērbatas universitāte bija izvietota šinī pilsētā**

Tērbatas universitātei jau ir neliela bibliotēka (ap 400 sējumu), ko no 1649. līdz 1654. gadam pārzina profesors Laurencijs Ludēnijs. 1656. gadā pilsētas aplenkuma laikā grāmatas drošības dēļ iemūrē Marijas baznīcas altārī. Universitātei ir jau sava grāmatspiestuve, ko vispirms (1632–1639) vada Jakobs Bekers, bet vēlāk līdz 1656. gadam Johans Fogels. Šinī laika posmā klajā nākuši ap 717 iespieddarbi, pārsvarā gan neliela apjoma disputi. Tērbatā savus darbus publicē arī rīdzinieki, tāpat vidzemnieki un kurzemnieki. Sākumā ir četras fakultātes: Teoloģijas, Filozofijas, Jurisprudences un Medicīnas, un laikā līdz 1656. gadam te docējuši 29 profesori, galvenokārt no vācu kultūras reģiona, lekcijas lasītas latīniski.

Teoloģijas profesors vispirms Tērbatas ģimnāzijā un tad universitātē ir ar Rīgas un latviešu kultūrvēsturi saistītais Georgs Mancelis. Kādu laiku viņš ir universitātes konrektors un rektors. Arī viņa runa izskan augstskolas atklāšanas brīdī. Tērbatas laikā top viņa Rīgā 1631. gadā izdotais «*Vademecum*», tiek pārtulkotas latviski Zālamana līdzības (1637), veidojas vārdnīca «*Lettus*» (1638). 1632. gadā Tērbatā imatrikulēts latviešu kultūrai nozīmīgais Kristofors Fīrekers.

Starp teoloģijas profesoriem ievērojams ir Pomerānijā dzimušais Andreass Virgīnijs (1596–1664), kurš studējis Rostokā un Štetīnē, papildinājies Leipcigā un Kēnigsbergā, strādājis Greifsvaldē, Kēnigsbergā, Tērbatā, kur bijis arī

De
GRATITU-
DINE
ORATIO:
Quam
DEO Duce ac Auſpice,
In Regiâ GVSTAVIanâ ADOL-
PHInâ Academiâ, quæ Dorpati Livonorum eſt ad
Embeccam, 8. Die Junij, Anno 1650. publicè
in Auditorio Magno pro concione
enarrabat
PETRUS LAURENTII ARBOGENSIS,
Weſtmanniâ-Svecus.
DORPATI,
In Officinâ Typographicâ
imprimebat JOHANNES VOGELIUS,
Academiæ Typogr.
Anno cIↃ IↃC L.

335. att. **Kāda 1650. gadā Tērbatā publicēta runa**

rektors. Viņš bijis Vidzemes superintendents, Igaunijas bīskaps. Viņš ir apmēram 180 teoloģisku un filozofisku disputu autors. Pirmie viņa darbi iespiesti Rostokā (1620), bet turpmākie Tērbatā, piemēram, «*Disp. de universali hominum*» (1632). Daži viņa disputi saistīti ar pieminēto G. Manceli.

Jāpiemin vēl Johans Georgs Gecēliuss (1615–1690) no Zviedrijas, kurš pats studējis Upsalā un Tērbatā (1638–1641). Šis teoloģijas maģistrs, vēlāk doktors, bijis superintendents Vidzemē un Tērbatas universitātes kanclera palīgs, pēc tam bīskaps Turku, arī somu Bībeles tulkotājs. Viņš ir arī pirmais latviešu Bībeles tulkojuma rosinātājs, tulkojuma paraugu vērtētājs.

Plaša amplitūda bijusi Tērbatas universitātes Filozofijas fakultātei, kur mācīta arī loģika, ētika, retorika un dzejas māksla, vēsture, astronomija, fizika, matemātika, grieķu un Austrumu valodas. Vēstures profesors bijis Frīdrihs Mēnijs. Daiļrunas profesors, sākot ar 1632. gadu, ir no Brēmenes nākušais Heinrihs Oldenburgs (1583–1634). Interesanta biogrāfija ir 1612. gadā Treptovā dzimušajam un 1673. gadā Rēvelē mirušajam astronomijas, matemātikas un fizikas docētājam, kādu laiku arī universitātes rektoram Joahimam Šelēnijam, kurš bijis skolotājs arī Rīgā. 1665. gadā Rēvelē iespiesta viņa grāmata «*Cursus mathematici*».

Vājāk organizēta bijusi Medicīnas fakultāte, kur, sākot ar 1632. gadu, strādājis Rostokā dzimušais Rīgas ārsts Johans Belovs. Tērbatā docējis Sebastjans Virdigs (1613–1687) no Torgavas Vācijā, kurš studējis Vitenbergā, papildinājies Rostokā, bijis arī Mēklenburgas hercoga galma ārsts.

Ievērojama personība ir jurisprudences profesors Laurencijs (Lorencs) Ludēnijs (1592–1654). Šis Šlēsvigā dzimušais jurisprudences doktors bijis arī vēsturnieks, matemātiķis, orators un ķeizara kronēts dzejnieks, kura sasniegumi bijuši ievērojami visās jomās. Jau 1618. gadā

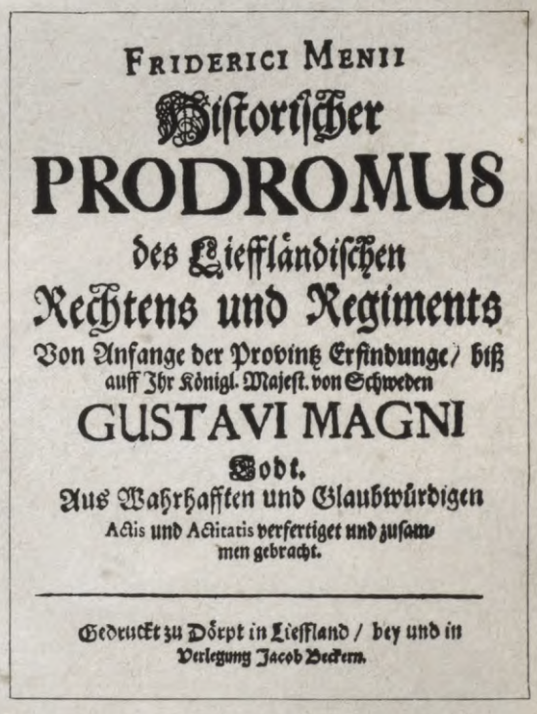
FRIDERICI MENII
Hiſtoriſcher
PRODROMUS
des Liefflandiſchen
Rechtens und Regiments
Von Anfange der Provintz Erfindunge/ biß
auff Ihr Königl. Majeſt. von Schweden
GUSTAVI MAGNI
Todt.
Aus Wahrhafften und Glaubwürdigen
Actis und Actitatis verfertiget und zuſam-
men gebracht.
Gedruckt zu Dörpt in Liefland / bey und in
Verlegung Jacob Beckern.

336. att. **Tērbatas profesora Frīdriha Mēnija vēsturisks ekskurss. Tērbatas izdevums (1633)**

viņš kļūst par Greifsvaldes universitātes profesoru dažādās zinību nozarēs. 1634. gadā L. Ludēniju aicina par profesoru uz Tērbatu, kur viņš arī miris. Pirmais viņa disputs (par optiku) publicēts Greifsvaldē 1615. gadā. Viņa zinātnisko disputu, runu, dzejoļu un citu publikāciju klāsts ir nepārskatāmi liels, un daļa sacerētā vēl palicis rokrakstā, piemēram, dzejoļi, raksts par hiromantiju, 1637. gadā sacerētais «*Epistola de statu Livoniae ad Petrum fratrem*». Viņš rakstījis par reliģijas un filozofijas problēmām, par dzīvību un nāvi, par cilvēka dvēseli un viņa gribas brīvību, draudzību, dižciltību, par jurisprudenci un ekonomiku. Bijis daudzu zinātnisku disputu vadītājs. 1648. gadā Tērbatā iznāk viņa grāmata «*In Regia Gustaviana Adolphina Academia*». Tērbata, protams, nav vienīgā Zviedrijas universitāte, uz kurieni dodas jaunie vidzemnieki. Piemēram, Cēsīs dzimušais Aksels Meiers 1654. gadā dodas uz Upsalu. Bet Upsala un Turku (Abo) tomēr ir vidzemnieku krietni retāk apmeklētas. Kā grāmatiespiešanas centrs Tērbata mums svarīga ar Paula Einhorna un Frīdriha Mēnija darbu izdevumiem; te, piemēram, 1632. gadā iespiesta F. Mēnija «*Syntagma de origine livonorum*», kur jau pirmā publicētā latviešu tautasdziesma.

337. att. **Universitāte (*Alma mater*), kas remdē viduslaiku zinātnieku slāpes. Rokraksts Vatikāna bibliotēkā Romā**

Arī 17. gadsimta pirmajā pusē daudzi rīdzinieki dodas studēt uz Rostoku, sevišķi teologi un juristi. Vencela Holāra zīmētajā pilsētas panorāmā (1625) labi saskatāms universitātes kvartāls ar *Auditorium magnum*. Te par profesoru no 1625. līdz 1638. gadam strādā medicīnas doktors un grieķu valodas pasniedzējs Joahims Jungiuss (1587–1657), kas plaši pazīstams visā Eiropā, jo vēl pāris gadsimtu vēlāk J. V. Gēte par viņu teicis: «Šis cilvēks ir veselas akadēmijas vērts.» LAB saglabājies kāds Rostokas teologa profesora Johana Kvistorpa darba izdevums 1637. gadā. Tas ir apcerējums par apustuli Pāvilu. Rostokā jau 1611. gadā izdots kāds rīdzinieka Hermaņa Samsona darbs «*Enchiridion Articulorum Dei In usum seminarii Rigensis adornatum*». Tāpat LAB saglabājies kāds rīdzinieka Hermaņa Hermelinga filozofisks disputs, kas 1648. gadā iespiests Rostokā.

Minēsim dažus pazīstamākus rīdziniekus, kas studējuši Rostokā 17. gadsimta pirmajā pusē. 1599. gadā studijas Rostokā sāk H. Samsons, kurš te apgūst antīko literatūru Eilharda Lubīna vadībā. 1605. gadā Rostokā sāk mācīties Nikolajs Barneke, kurš 1631. gadā kļūst par Rīgas birģermeistaru, 1610. gadā Rostokā imatrikulēts Johans Markvarts (*Rigensis Livonus*), kurš diemžēl tiek nāvīgi ievainots kādā Rostokas studentu kautiņā ar pilsētas nakts sardzi. Šim bēdīgajam notikumam 1614. gadā pat veltīts kāds Rīgas tipogrāfa N. Mollīna iespieddarbs.

Pie izcilākajiem Rostokas studentiem pieder Georgs Mancelis, kurš mācības te sāk 1612. gadā. Te arī 1615. gadā publicēts viņa disputs par labajiem darbiem (*Disp. de bonis operibus*). Rostokā no 1613. gada mācījies arī viņa brālis

338. att. **Rostokas skats 1598. gadā. Brauna-Hogenberga gravīra Ķelnes izdevumā**

Frīdrihs. 1614. gadā studēt Rostokā sāk Heinrihs fon Ūlenbroks, kurš 1615. gadā te publicē savu cildinājumu Rīgai (*Encomium urbis Rigae*). Viņš ir birģermeistara dēls un 1649. gadā kļūst arī pats par Rīgas birģermeistaru. 1615. gadā studijas sāk pazīstamais Pauls Einhorns, 1617. gadā – vēlākais Rīgas ārsts Reinholds Mitendorfs, kurš Rostokā publicē savu disertāciju par skorbuta ārstēšanu un citu slimību apkarošanu, tāpat apceri par cilvēka intelektu.

1623. gadā, tātad jau zviedru laikos, par studentu Rostokā kļūst rīdzinieks Johans Strūborgs, kurš te publicē savus pirmos ziņātniskos darbus. Jau Rostokā viņš ir maģistrs un privātdocents, vēlāk metafizikas, loģikas un filozofijas profesors Rīgas ģimnāzijā. 1624. gadā studijas Rostokā sāk un vēlāk turpina Leidenē Rīgas Lielās ģildes eltermaņa Johana Fuksa dēls Melhiors Fukss, kurš 1647. gadā kļūst Rīgas birģermeistars ar nopelniem pilsētas bibliotēkas tālākā izveidē. Viņa attēlu saglabājis J. K. Broces «*Monumente* ..» 1. sējums (235. lapa).

Notikumiem bagāts mūžs ir 1624. gadā Rostokā imatrikulētajam Johanam Flīgelnam (arī Flīgels; 1603–1662), kurš studējis vēl Kēnigsbergā, Jēnā, Ķelnē, Leidenē, apceļojis Franciju, Spāniju, Itāliju, Portugāli, Šveici un citas Eiropas zemes. 1636. gadā viņš atgriežas Rīgā. 1638. gadā kļuvis par Kurzemes hercoga Jēkaba padomnieku, viņš dodas diplomātiskā misijā pie Anglijas karaļa Kārļa I. Viņš

339. att. **Fragments no Rostokas panorāmas (1625). Skats uz universitātes bibliotēku un lasītavām**

bijis jurisprudences profesors Rīgas ģimnāzijā, pilsētas rātes loceklis, no 1655. gada birģermeistars, kurš kārtojis dažādus jautājumus Stokholmā. Piedalījies Rīgas pilsētas tiesību pārstrādē. Ievērojams ir Rīgas ārsts un pilsētas ģimnāzijas profesors Johans fon Hēfelns (1601–1652), kurš studējis gan Rostokā, gan Leidenē un, sākot ar 1638. gadu, bijis Kurzemes hercoga galma ārsts. Savu doktora disertāciju viņš publicējis Leidenē (1628).

Arī pēc 1632. gada, kad ir jau universitāte tuvajā Tērbatā, daudzi rīdzinieki dodas studēt uz Rostoku. No kuplas un ievērojamas Rīgas patriciešu dzimtas cēlies Nikolauss Vite (1618–1688), kurš pēc mācībām Rīgas ģimnāzijā studējis Rostokā, Leidenē, Utrehtā. Leidenē viņš nāk saskarē ar V. Hārvija domubiedriem, bet Utrehtā nonāk Renē Dekarta ideju lokā. Viens no viņa profesoriem ir Henrikuss Regiuss – Dekarta radikālā spārna pārstāvis. Leidenē N. Vite aizstāv savu doktora disertāciju par tūsku (*Wassersucht*). Par Rīgas rātei veltīto disertāciju N. Vite saņem 500 dālderu lielu godalgu, kas ir visai ievērojama summa. N. Vite ir Rīgas pilsētas ārsts un reizē Zviedrijas karaļa galma ārsts, kas nozīmē biežus braucienus uz Stokholmu. 1666. gadā viņu ieceļ dižciltīgo kārtā (*Witte von Lillienau*). Savu disertāciju N. Vite bija veltījis arī R. Dekartam un viņa domubiedram, Amsterdamas ārstam Kornēlijam van Hogelandam (1590–1662). N. Vite saistījies arī ar Nīderlandes literātiem (*Respublica Litteraria*), kā arī ar Filipa Cēzena Ziemeļvācijā dibināto vācu valodas un literatūras biedrību. Vārdu sakot, bijis vispusīgi apdāvināts cilvēks.

Reizē pieminēsim arī Heningu Viti (1634–1696), kurš vispirms mācījies Rīgas Domskolā un 1658. gadā te teicis runu par 1657. gada mērī mirušajiem ievērojamiem rīdziniekiem, bet pēc tam studējis 22 (!) universitātēs, visilgāk Helmštetē, apceļojis Vāciju, Nīderlandi, Angliju un Zviedriju, iepazinies ar daudziem tālaika Eiropā pazīstamiem zinātniekiem. Jau 1657. gadā Rīgā publicēts kāds viņa disputs (*Disp. de materia*). 1666. gadā viņš

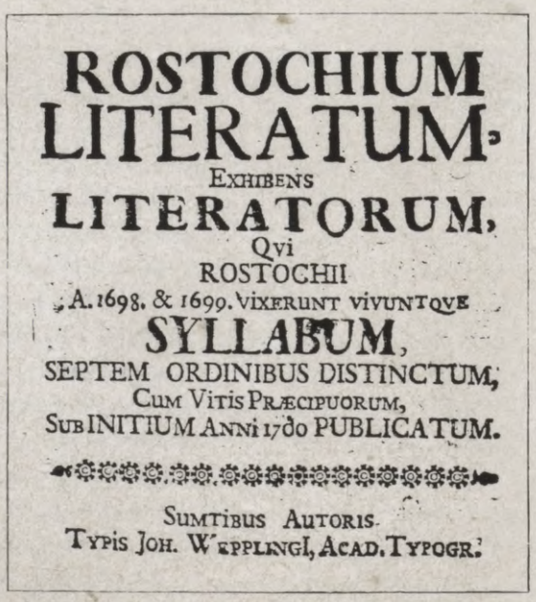
ROSTOCHIUM
LITERATUM
EXHIBENS
LITERATORUM,
Qvi
ROSTOCHII
A. 1698. & 1699. VIXERUNT VIVUNTQVE
SYLLABUM,
SEPTEM ORDINIBUS DISTINCTUM,
Cum Vitis Præcipuorum,
Sub INITIUM Anni 1700 PUBLICATUM.
SUMTIBUS AUTORIS.
Typis Joh. Wepplingi, Acad. Typogr.

340. att. **Rostokā izdots zinātņu vēstnesis (1700)**

SUMMOS
IN PHILOSOPHIA HONORES
PRÆSTANTISSIMO VIRO,
DOMINO
BARTHOLOMÆO
DEPKINIO,
RIGA-LIVONO,
IN ILLUSTRI ACADEMIA ROSTOCHIENSI
DIE XV. ANTE CALENDAS OCTOBRIS
CIↃ IↃCC IIX.
SOLEMNI RITU ET EX MERITO
COLLATOS
PROLIXISSIMO ADFECTU GRATULANTUR
FAUTORES NONNULLI
ATQUE
AMICI.

ROSTOCHII,
TYPIS NICOLAI SCHWIEGEROVII, AMPLISS. SENAT. TYPOGR.

341. att. **Iespieddarbs no rīdzinieka Bartolomeja Depkina studiju laika Rostokā**

atgriežas Rīgā, kur no 1677. gada ir Rīgas ģimnāzijas vēstures un daiļrunas profesors. Viņa publikācijas parādījušās Gīsenē, Helmštetē un citās Vācijas pilsētās. Visā Eiropā ievērību gūst viņa sastādītais zinātnes darbinieku leksikons «*Diarum biographicum*», kura pirmais sējums iznāk Dancigā (1688), bet otrais Rīgā (1691). Saglabājies arī paša H. Vites attēls. Viņš jau ir Eiropas mēroga personība.

1643. gadā studijas Rostokā sāk Johans Rihmans (1622–1671), kurš mācījies Rīgas Domskolā, studējis Vitenbergā, kur kļuvis maģistrs un Filozofijas fakultātes adjunkts; papildinājies arī Leidenē. Pirms stāšanās Rīgas ģimnāzijas profesora amatā viņš pabijis Jēnā, apceļojis Holandi, Brabanti, Flandriju. Kopš 1657. gada bijis arī Rīgas mācītājs. Viņa darbi iespiesti gan Rīgā, gan Vitenbergā.

1645. gadā Rostokas universitātē iestājas Hieronims Depkins (miris 1657. gadā), kurš maģistra grādu ieguvis Vitenbergā. Viņa zinātniskie disputi iespiesti Rīgā, Vitenbergā un Lībekā. Viņa dēls ir ievērojamais 17. gadsimta otrās puses kultūras darbinieks Liborijs Depkins (1652–1708), kura darbība ir īpaša pētījuma vērta. 1646. gadā studijas Rostokā sāk Rīgas atslēdznieka dēls Hermanis Hermelings (1626–1685), kurš kļūst tur par teoloģijas maģistru, vēlāk ir Zviedrijas galma mācītājs un spredikotājs Rīgā.

Varētu vēl minēt Rīgā dzimušo Līdertu Krāmeru (miris 1662. gadā), kurš mācījies Rīgas ģimnāzijā, bet, sākoties pilsētā mērim, devies uz Rostoku, kādu laiku uzturējies Kēnigsbergā un Nīderlandē. Maģistra grādu viņš guvis Gīsenē, un te arī 1661. gadā publicēta viņa disertācija par visai interesantu tēmu: «*Diss. de religione moscovitica*».

Ar Rīgu kādu laiku saistīts pazīstamais 17. gadsimta orientālists, Tīringenes novadā dzimušais Egīdijs Gūtbīrs (*Gutbier*). Pēc mācībām Kvedlinburgā viņš trīs gadus bijis mājskolotājs Rīgā, pēc tam studējis Rostokā, Kēnigsbergā, Leidenē, Oksfordā, kopš 1652. gada bijis Austrumu valodu skolotājs Hamburgā, arī loģikas, teoloģijas un metafizikas docētājs. Viņa doktora disertācija aizstāvēta Gīsenē. Daudzi viņa darbi palikuši nepublicēti, bet no iespiestajiem svarīga ir 1667. gadā Hamburgā iznākusī sīriešu valodas vārdnīca (*Lexicon Syriacum*).Viņš arī sīriešu valodā tulkojis Jauno Derību un to izdevis Hamburgā 1664. gadā.

Straujiem pavērsieniem bagāts bijis Pozenē dzimušā Lorenca Bodocka (1607–1661) mūžs. Viņš bijis franciskāņu klostera priesteris, bet 1635. gadā pārgājis luterticībā. Bijis daiļrunas profesors Rīgas ģimnāzijā, filozofijas maģistrs un profesors Rostokā, ieguvis arī jurisprudences doktora grādu un Mēklenburgas hercoga padomnieka titulu. Ticis iesaistīts dažādās diplomātiskās misijās.

342. att. **Roterdamas Erasms (1519)**

Vairākkārt bijis Rostokas universitātes rektors. 1637. gadā Rīgā iespiesta viņa runa par teoloģijas problēmām, un par to Rīgas rāte viņam piešķir 100 dālderu lielu prēmiju. Kāda viņa runa par Rīgas ģimnāziju (*Oration Rigensium Gymnasii*) iespiesta Lībekā 1639. gadā, bet Rostokā 1640. gadā apcerējums par Jēzus misteriozo inkarnāciju, tāpat disputi par loģiku un dabaszinātnēm. Jau pēc viņa nāves Rostokā 1664. gadā iznāk Rostokas universitātei veltīts darbs «*Studiosus academiae Rostochiensis ..*».

343. att. **Leidenes universitāte, kur mācījušies arī daudzi rīdzinieki**

Mazāka nozīme rīdzinieku izglītošanā bijusi Greifsvaldes universitātei, kas ir netālu no Rostokas un arī nokļūst zviedru pārvaldītā teritorijā. Kopumā jāteic, ka Mēklenburgas, Pomerānijas un Šlēsvigas–Holšteinas reģions devis daudz rosinoša Rīgas kultūrai.

17. gadsimta pirmajā pusē medicīnu un citas dabaszinātnes daudzi rīdzinieki ir apguvuši Nīderlandes augstskolās, it īpaši 1575. gadā dibinātajā Leidenes universitātē. Leidene ir izcils grāmatniecības centrs, te darbojas kādi 32 grāmatu apgādi un tipogrāfijas, ieskaitot slaveno Elzevīru apgādu. Senās gravīrās skatāma Leidenes universitāte, augstskolas bibliotēka un anatomiskais teātris jauno mediķu mācībām. Nīderlande tolaik pazīstama kā reliģiskas tolerances, liberālisma un eksakto zinātņu zeme.

Leidenes universitātē 1601. gadā studijas sāk bijušā Rīgas sindika Gotharta Vellinga dēls, arī G. Vellings, juniors, 1603. gadā – Ludvigs Hintelmanis, kurš vispirms mācījies Kēnigsbergā un Frankfurtē pie Oderas. 1607. gadā L. Hintelmanis iegūst Leidenē jurisprudences doktora grādu. Viņš miris 1643. gadā, būdams redzams Rīgas patriciešu pārstāvis, vērā ņemams mākslas mecenāts. LAB saglabājies Leidenes universitātes rektora parakstīts dokuments par L. Heidelmaņa izglītības gaitām Leidenē (Rk 2671). Tā ir viena lappuse uz pergamenta latīņu valodā.

1616. gadā Leidenē sāk studēt Rīgas aptiekāra Johana Hilhena dēls, arī Johans Hilhens. 1617. gadā imatrikulēts Rīgas rātskunga dēls Tomass Frīderiks, un te arī iespiests kāds viņa juridisks disputs. 1627. gadā Leidenē sāk mācības Rutgers van Bergens (*Rigensis*), Kēnigsbergas dzejnieka Simona Daha draugs. 1630. gadā imatrikulēts rātskunga, vēlākā Rīgas birģermeistara Bērenta Dolmaņa dēls Kaspars, bet 1631. gadā Gerards Ūlenbroks – Rīgas virssekretāra Johana Ūlenbroka

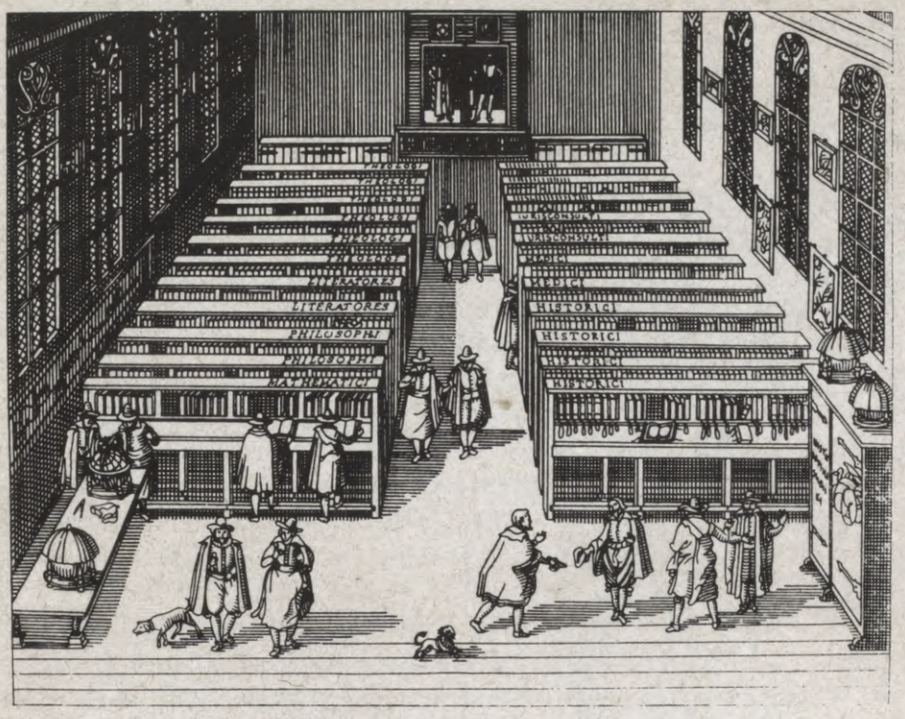

344. att. **Leidenes universitātes bibliotēka**

dēls. 1636. gadā Leidenē studē Rīgas Lielās ģildes eltermaņa dēls Johans Vite, kurš pēc studijām kļūst par Rīgas pilnvarnieku Zviedrijas galmā, arī Rīgas rātskungu un pilsētas arhivāru. 1637. gadā studijas Leidenē sāk Johans Meijs, kurš vēlāk ir tiesu sekretārs Rīgā, arī rātskungs, kurš piedalījies Rīgas pilsētas tiesību pārstrādē. Viņš miris mēra epidēmijā 1657. gadā.

1641. gadā mācības Leidenē uzsāk slavenā Hermaņa Samsona dēls, arī Hermanis Samsons, juniors. Viņš studējis arī Strāsburgā, kur 1643. gadā aizstāvējis disertāciju. Šis vēlākais birģermeistars (miris 1678. gadā) atstājis pilsētas bibliotēkai ievērojamu grāmatu krājumu. 1645. gadā Leidenē studē Jakobs Hilhens, kādreiz ietekmīgā Rīgas sindika Dāvida Hilhena dēls. 1646. gadā students Leidenē ir rīdzinieks, pirms tam Vitenbergā studējušais Hermanis Bauers, vēlākais Rīgas Jāņa baznīcas diakons, kurš miris 1657. gada mēra epidēmijā.1646. gadā studijas sāk Gustavs fon Mengdens, kam lieli nopelni Vidzemes likumdošanas sakārtošanā. Bet viņš sacerējis arī dzejoļus, turklāt vēl lejasvācu valodā, kas 17. gadsimtā zaudējusi savu dominanti.

Johans Benkendorfs – Rīgas rātskunga dēls no vēlāk visā Baltijā sazarotas dzimtas – pēc mācībām tepat Rīgā skolojas

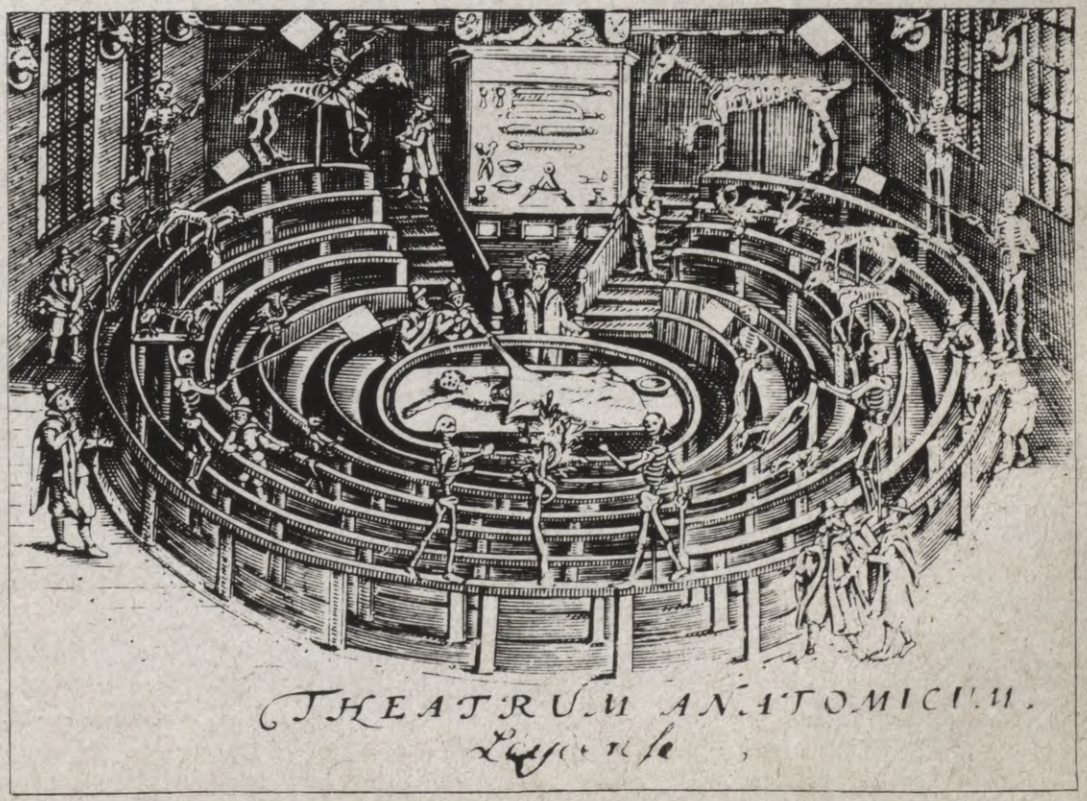

345. att. **Leidenes universitātes anatomiskais teātris**

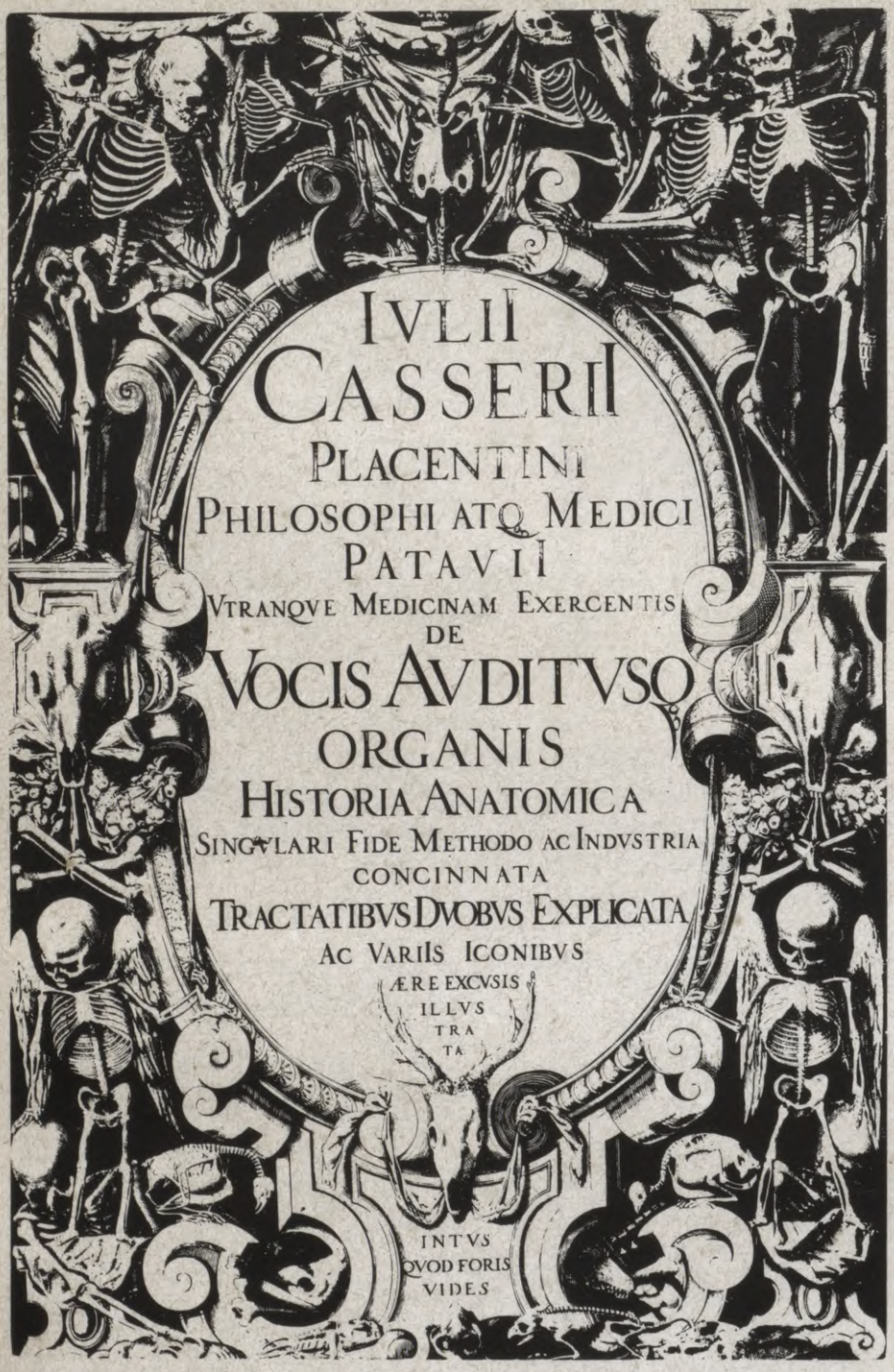

346. att. **Ferrārā (Itālijā) 1600. gadā izdota anatomijas rokasgrāmata (LAB)**

Dancigā, Kēnigsbergā, kādu laiku arī Zviedrijā un Dānijā un tad no 1651. gada Leidenē. Arī viņš ir ceļojis pa Franciju, Angliju, Itāliju. Studenti no Rīgas, atgriežoties mājās, nebūt vairs nejūtas kā provinciāļi.

Piedzīvojumu meklētāju atgādina rīdzinieka Jordana Hillinga mūžs. Zināms, ka viņš ap 1649. gadu apmeklējis Rīgas Domskolu, jau šinī laikā (1647, 1648, 1650) publicēdams Rīgā dažādus gadījuma dzejoļus. 1652. gadā viņš iestājies Leidenes universitātē, tad pārgājis katoļticībā, kļuvis par ietekmīga kardināla kamerjunkuru, un šis kardināls vēlāk kļūst par pāvestu ar Klementa IX vārdu. J. Hillings ieņem augstus amatus pāvesta galmā, iegūst sev ienesīgu abatiju, ko arī pošas ieņemt pēc pāvesta nāves 1669. gadā. Dodamies uz savu nākamo draudzi, viņš smagi piedzeras, saslimst un mirst. Tā beidzas pasaules godība! J. K. Broce «*Monumente* ..» 1. sējumā (202) pārzīmējis viņa portretu, kas komentēts: *Jordanus Hilling Riga Livonus Clementis IX Pontifex Max. Cubicularius Intimus.*

1652. gadā studijas Leidenē sācis Johans Fūrmans, kurš dzimis Rīgā 1628. gadā. Pēc studijām Leidenē apceļojis Vāciju, Holandi, Angliju, Franciju, Itāliju, Padujā kļuvis medicīnas doktors. Pēc atgriešanās Rīgā (1658) bijis ārsts, miris Ziemeļu kara laikā (1704). 1654. gadā Leidenē sāk studēt pirms tam Vitenbergā maģistra grādu guvušais Mihaels Meijs, kurš no 1657. gada jūlija ir Rīgas Doma mācītājs, bet tā paša gada augustā mirst ar mēri. No 1656. gada Leidenē studē Rīgas ārsta Johana fon Hēfelna dēls Heinrihs, kura dzīve, kā redzams, bijusi tik pārtikusi, ka viņš pat nav izmantojis studijās gūtās zināšanas. Toties mūža otrajā pusē (1693) viņš apvainots ķecerībā no ortodokso mācītāju puses, vēlāk gan apžēlots un miris kā īstens kristietis baznīcas klēpī (1702). 1658. gadā studijas uzsācis Rīgas ārsta Reinholda Mitendorfa dēls, kas arī ir Rīgas mediķis. 1660. gadā imatrikulēts Rīgas birģermeistara dēls Georgs fon Dunte, kam no Briseles līdzi ir franču cilmes mājkalpotājs, kuru viņa kungs arī liek imatrikulēt par studentu Leidenes universitātē. Lūk, cik plaši dzīvojam! Ka daudzu studentu dzīve toreiz bijusi ar vērienu, liecina 1657. gadā Leipcigā iespiestā ilustrētā grāmatiņa «*Vom Studentenleben*», ko sacerējis Johans G. Šohs (*Schoch*).

Leidenes students kādu laiku bijis arī Johans Narsijs, kurš tur apguvis filozofiju

un teoloģiju, bet Nīderlandes sinodē apvainots ķecerībā, tādēļ pārgājis uz medicīnas studijām. Pēc doktora grāda iegūšanas devies ceļojumā uz Zviedriju, Poliju un Rīgu. Viņš sarakstījis pirmo G. Šrēdera iespieddarbu Rīgā par pilsētas padošanos zviedru ķēniņam «*Riga devicta a Gustavo Adolpho, Carmen heroicum*» (1625). Vēlāk J. Narsijs kļūst par holandiešu Austrumindijas ārstu, un tad viņa pēdas pagaist...

Leidenē slavenajā Elzevīru grāmatu apgādā 1634. gadā iznāk Klaudija Galēna medicīniskais traktāts «*De tumoribus*». 1635. gadā Elzevīri izdod Galileo Galileja dialogus, kur titullapā skatām Aristoteli, Ptolemaju un Koperniku. Bet Elzevīri izdod ne tikai zinātnes klasiķu darbus. 1690. gadā, piemēram, Leidenē iespiests studenta rīdzinieka Andreja Dīpenbroka

347. att. **G. Galileja grāmata «*Sistema cosmicum*» Elzevīru izdevumā (1635)**

348. att. **Nāve ved sirmgalvi pie ārsta. Gravīra no Augsburgas «Nāves dejas» izdevuma (1544)**

juridisks disputs. Titullapu grezno Elzevīru firmai raksturīgā zīme ar devīzi «*Non solus*». Protams, Elzevīri izdod arī filoloģiska rakstura darbus. Tāds ir 1632. gadā iznākušais Daniela Heinsija panegiriks kaujā kritušā Gustava Ādolfa piemiņai. Zinātne un māksla Nīderlandē ir vispār lielā cieņā. Pīters Pauls Rubenss kādā 1611. gada gleznā tēlo pats sevi grupā ar pazīstamo Nīderlandes filologu Justu Lipsiju. 17. gadsimtu dēvē par Nīderlandes «Zelta laikmetu». Šinī laikā bez jau pieminētā Hugo Grocija te darbojas fiziķis un astronoms Kristiāns Heigenss (1629–1695), mikroskopa izgudrotājs Antonijs van Lēvenhūks (1632–1723). Vairīdamies no vajāšanām savā dzimtenē, te uzturas arī cittautu filozofi, zinātnieki, piemēram, R. Dekarts, P. Beils, Dž. Loks. Holandes grāmatizdevēji dažādās valodās iespiež citur aizliegtas grāmatas. Te patvērumu meklē vajātie luterāņi, anabaptisti, arī no ortodoksālā katolicisma atšķēlušies cilvēki, tāpat Spānijā un Portugālē vajātie ebreji. Leidenes, Utrehtas,

349. att. **Leipcigas skats no S. Minstera «Kosmogrāfijas» (1544)**

Franekeres un citās Holandes universitātēs mācās cilvēki ar praktisku, empīrisku ievirzi no visas Eiropas. Holandiešu rokās 17. gadsimtā ir tirdzniecība arī ar Baltijas reģiona valstīm. Kā lielus speciālistus holandiešus aicina pie kanālu rakšanas, dambju un slūžu būvēm, nocietinājumu veidošanas. Ir izcili vārdi arī tēlotājā mākslā un literatūrā, minēsim dzejnieku Jostu van den Vandelu (1587–1679), gleznotājus Rembrantu (1606–1669), Fransu Halsu (ap 1580–1666, starp citu, gleznotāji ir arī viņa septiņi dēli), Adriānu Brauveru (ap 1606–1638), Adriānu van Ostadi (1610–1685), Janu Stēnu (1626–1679), Janu Vermēru van Delftu (1632–1675), Salomonu van Reisdālu (ap 1600–1670) un vēl daudzus citus. Tiek pat apgalvots, ka katrs ceturtais holandietis tolaik nodarbojies ar gleznie cību. Īpašas gleznotāju grupas ir Amsterdamā, Hārlemā, Utrehtā, Leidenē, Roterdamā, Delftā, Hāgā un vēl citur. Arī gleznas kļuvušas par tirgus preci, un apbrīnojams ir holandiešu vecmeistaru darbu daudzums dažādos Eiropas muzejos (ieskaitot Rīgu). Amsterdama no 17. gadsimta sākuma top par pasaules tirdzniecības galveno centru. Kāda holandiešu paruna saka, ka tā uzcelta no siļķu asakām, jo siļķes ir tiešām ienesīgs tirdzniecības objekts, bet ne jau vienīgais. Holandiešu klātbūtne visur dod pamatu leģendai par «klīstošo holandieti». Amsterdamas banka ir tolaik stiprākā pasaulē, un izmaiņas tajā atbalsojas arī Baltijas reģiona zemēs.

Par holandiešu gleznie cību, apmeklējot Nīderlandi, ir augstās domās jau Albrehts Dīrers. Tāds vārds kā Pīters Brēgels Vecākais (ap 1525–1569) komentārus neprasa arī vēlāk. Sevišķi spilgts holandiešu gleznie cības centrs ir Hārlema ar Fransu Halsu priekšgalā. 1627. gadā F. Halsu apciemo un apbrīno flāmu meistars Antoniss van Deiks, bet 1629. gadā Pīters Pauels Rubenss. Neraugoties uz trakulīgo dzīves veidu, F. Halss mirst 85 gadu vecumā (1666), un viņa darbi ir nenoliedzami priecējuši arī vienu otru Holandes augstskolās studējošu rīdzinieku. Holandes gleznie cībā ir daudz ainavu, kluso dabu, tāpat žanra gleznu. Leidenē 1606. gadā dzimušais Rembrants vēlāk

350. att. **Astrologu skola**

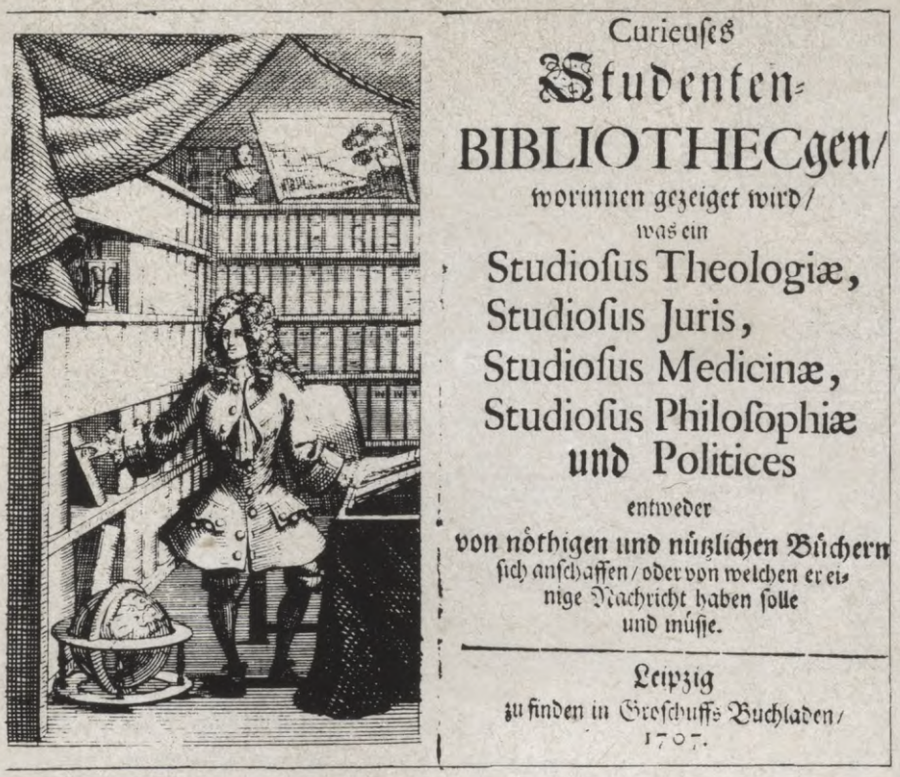

351. att. **Leipcigas izdevums (1707) par studentam vēlamu grāmatu krājumu**

pārceļas uz Amsterdamu. Vērojot viņa 1632. gadā gleznoto «Dr. Tulpa anatomijas stundu», varam droši apgalvot, ka izslavētā Dr. Tulpa klausītāji bija arī tolaik Holandē studējošie rīdzinieki. Un,

352. att. **Norādījumi āderu ciršanai no Vidzemes kalendāra 1710. gadam**

skatoties Rembranta gleznotos Amsterdamas Vadmalas ģildes eltermaņus, varam iedomāties līdzīgas amata priekšnieku sanāksmes citās Eiropas pilsētās.

Bet Holandei tā sauktajā Zelta laikmetā bija arī savas ēnas puses. Radikālie un fanātiskie kalvinisti, Leidenes neiecietīgā teologa Franciska Gomara (1563–1641) sekotāji, nebūt nebija toleranti pret citādi domājošiem. Mākslu viņi uzskatīja par tukšu laika šķērdēšanu un Amsterdamas teātri sauca par «spļāvienu Dieva ģīmī». Oficiāli katoļu dievkalpojumi bija aizliegti, un daudzas katoļu baznīcas tika sagrautas.

Iecietības nebija arī ortodokso ebreju ģimenēs. Te spilgts piemērs ir 1632. gadā Amsterdamā dzimušais Benedikts Spinoza, ko ortodoksā ebreju kopiena 1656. gadā nolādēja un izslēdza no savas draudzes. Protams, izcilais filozofs, kurš prata portugāļu, spāņu, latīņu, franču, holandiešu, itāļu un vācu valodu, garīgi vientuļš nejutās. Pieminama viņa draudzība un ilgstošā sarakste ar Lejassaksijas zinātnieku Heinrihu Oldenburgu, kurš B. Spinozu apmeklē 1661. gadā. Izcilais filozofs B. Spinoza bija spiests pelnīt dienišķo maizi, strādājot par briļļu un citu optisku stiklu slīpētāju, līdztekus veidojot savus filozofiskos traktātus. Viņa grāmata «Dekarta mācības pamatu izklāsts» iznāk 1663. gadā, un ap 1661. gadu jau sākas darbs pie plaši pazīstamās «Ētikas» latīņu valodā.

Atgriežoties pie rīdziniekiem, kas studējuši Leidenē, pieminēsim 1604. gadā Rīgā dzimušo Rutgeru Hemsingu, par kuru saglabājušies biogrāfiski materiāli LAB. Saistošs jau ir viņa dzīves gājums. 1625. gadā viņš beidz Rīgas Domskolu, studijas sāk Greifsvaldē un Rostokā, kādu laiku uzturas Lībekā, 1628. gadā sāk studijas Leidenē, savas zināšanas vēl papildina Franekerē. Pabeidzis studijas, viņš praktizējas Itālijā, sevišķi Florencē Svētās Marijas hospitālī, bet doktora grādu iegūst 1632. gadā Padujā. Šinī laikā viņš nāk saskarē ar Galileo Galileju, kuru 1633. gadā notiesā inkvizīcijas tiesa, un

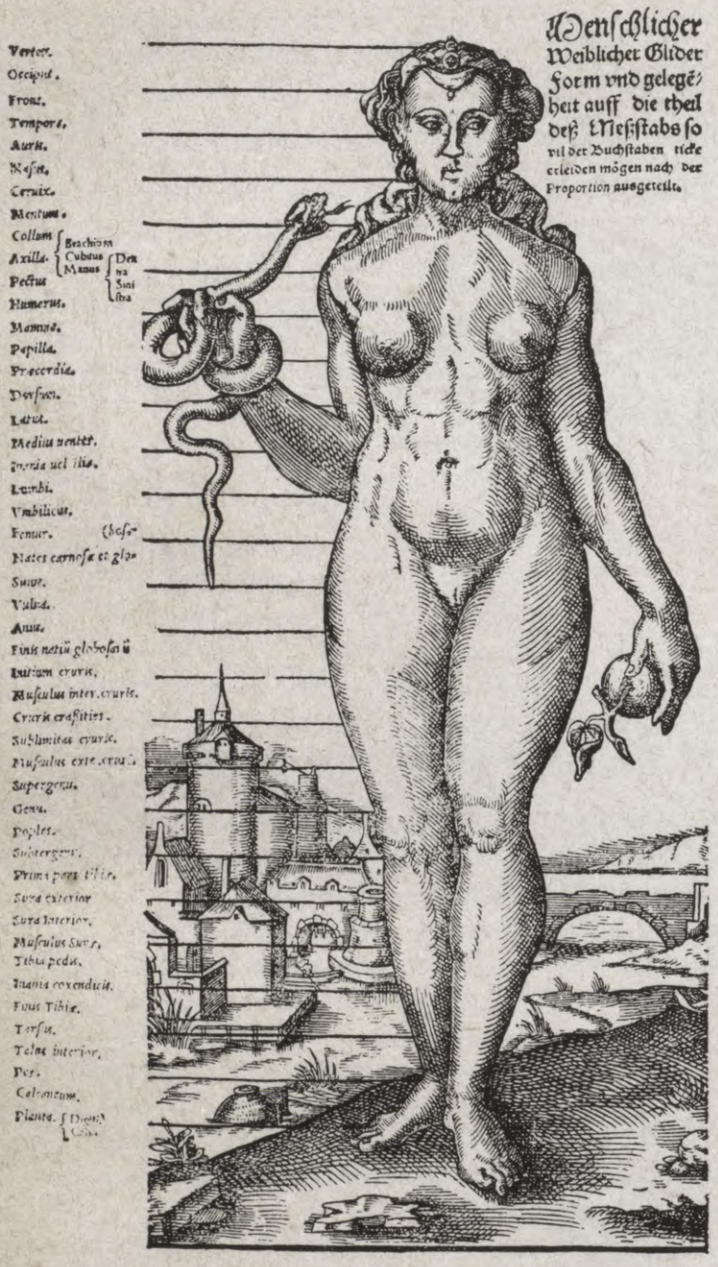

353. att. **Attēls no Berlinē iespiestas anatomijas mācību grāmatas (1576)**

viņa aprindām. No Itālijas R. Hemsinga ceļš uz Rīgu ved caur Franciju un Angliju. Beidzot viņš nokļūst Kēnigsbergā, kur no 1635. gada ir Polijas galma ārsts, no 1639. gada arī Kēnigsbergas pilsētas ārsts. Te viņš 1645. gadā miris.

Ievērību pelna kāds viņa Elbingā 1635. gadā vācu valodā izdots apraksts «Papildināts ziņojums par kādu norītu un atkal no vēdera izoperētu nazi». Kāds 22 gadus vecs zemnieku puisis pēc krietnas iedzeršanas drauga kāzās nolēmis atvieglot savu māgu un tiktāl kairinājis rīkles galu ar naža asmeni, līdz nazi nejauši norijis. Nav līdzējusi puiša kratīšana, turot aiz kājām gaisā, un Kēnigsbergā sasaukts vai vesels ārstu konsilijs, pieaicinot arī R. Hemsingu. Viņš apraksta visai komplicēto naža izoperēšanas procedūru, jo dabūt ārā 18 cm garo naža asmeni tālaika apstākļos nebija viegli. Pēc operācijas puisis pāris nedēļu laikā atlabis un šoreiz ticis cauri ar izbīli. Izoperētais nazis kā lietišķs pierādījums pēc tam glabāts Kēnigsbergas pilsētas bibliotēkā.

LAB saglabājies R. Hemsinga jaunības dienu piemiņas albums (*Stammbuch*), kas sākts Rīgā pēc Domskolas beigšanas (F 25). Gadsimtu gaitā saglabājušās ne visas ieraksta lapas, un piemiņas albumiņa jaunie īpašnieki pēc R. Hemsinga nāves baltās lappuses papildinājuši ar sava laika ierakstiem. Vēlāk tas nonācis kādas Dancigas dāmas īpašumā, līdz visbeidzot nokļuvis Rīgas pilsētas bibliotēkā.

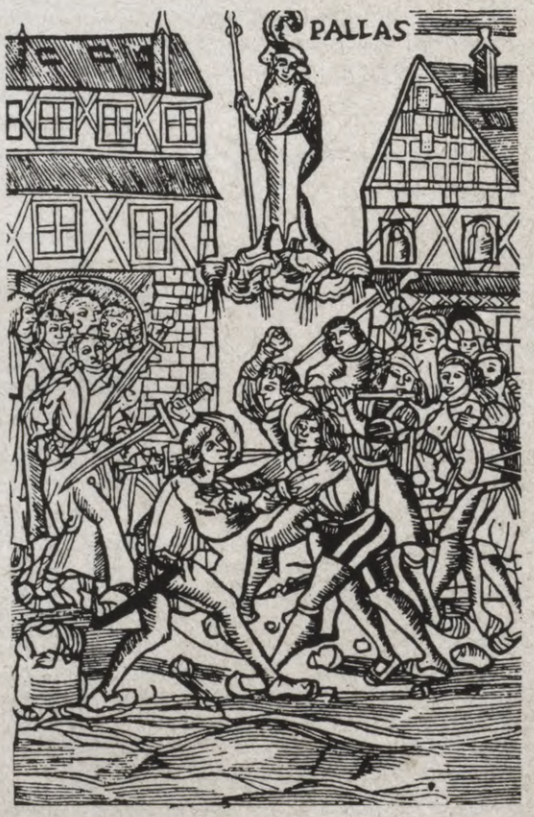

354. att. **Erfurtes studentu kautiņš ar pilsētas amatniekiem (1506). Studentus ciniņā vada gudrības dieve Atēna**

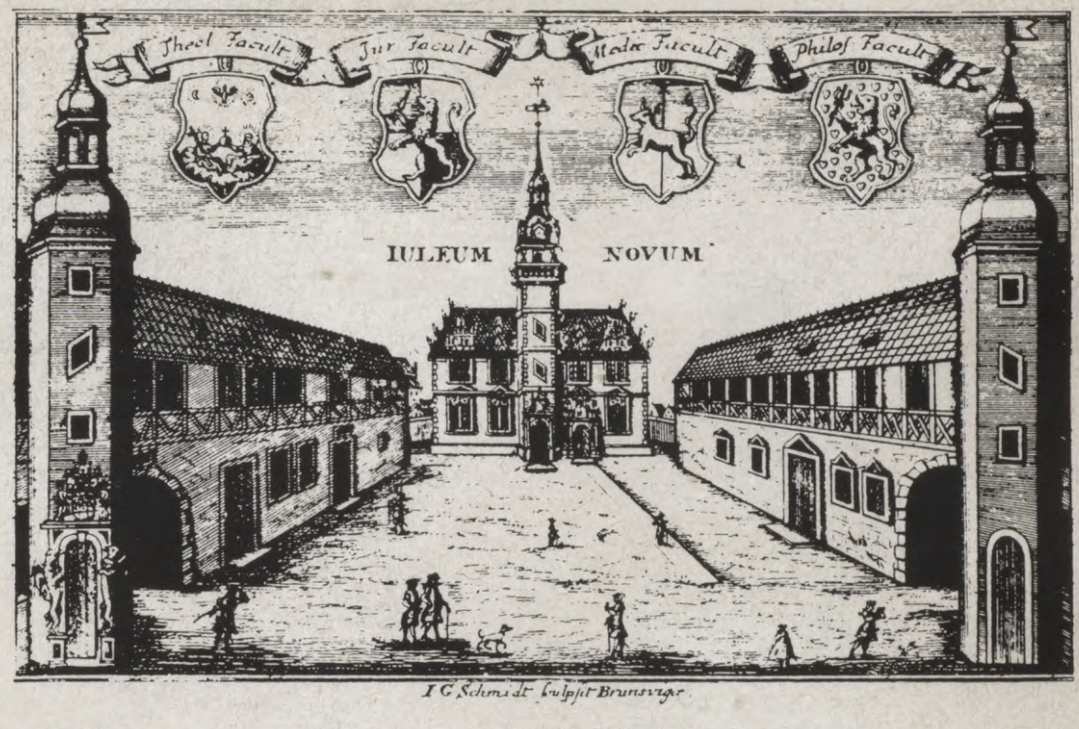

355. att. **Slavenā Helmštetes universitāte (*Juleum*) ap 1700. gadu**

R. Hemsinga tēvs, domājams, bijis Lamberts Hemsings, kurš no 1609. līdz 1611. gadam bijis Rīgas sīktirgotāju vecākais, acīmredzot turīgs vīrs, jo dēls ilgus gadus varēja studēt ārzemēs un pēc tam vēl apceļot Eiropu. Jau beidzot Rīgas Domskolu, R. Hemsingam izdodas dabūt savā albumā ievērojamu rīdzinieku vai Rīgas viesu autogrāfus. Te ierakstījies gan Rīgas birģermeistars Tomass Ramms, gan superintendents Hermanis Samsons, burggrāfs Johans Ulrihs, zemes soģis Johans Benkendorfs, vairāki Rīgas baznīcu mācītāji, Domskolas pedagogi, pat Holandes sūtnis Zviedrijā, kas tolaik uzturējies Rīgā.

356. att. **Filozofu strīdu izšķir nāve. Attēls no Cicerona darbu izdevuma Venēcijā (1576)**

Ierakstu lapas mijas ar lappusēm, kurās ielīmēti 17. gadsimtā pilsētu skati no tolaik populārās un vairākkārt izdotās Daniela Meisnera grāmatas par ievērojamām Eiropas pilsētām. Tās, redzams, ir pilsētas, kur R. Hemsings bijis vai arī cerējis nokļūt. Piemiņas albuma saglabātajā daļā ir 45 pilsētu skati, ko papildina tiem laikiem raksturīgi didaktiski pantiņi latīņu un vācu valodā. Viduslaiku Nirnbergas skatam ir piebilde, ka nekas uz šīs zemes neatsverot mākslu un būt māksliniekam esot liels gods. Arī senā Ķelne slavēta kā dažādu mūzu pilsēta. Attēlos redzam grāmatniecības šūpuli Maincu un Ulmu, ar kuru Rīgai bijuši kultūras kontakti. Universitātes pilsētas Heidelbergas skatu papildina pamācība, ka jābūt dievbijīgam, čakli jāstudē un jābūt mērenam sadzīvē. Redzam baroka pilsētu Drēzdeni Elbas krastos un ķeizara pilsētu Vīni. Pavasara motīvs saistīts ar universitātes pilsētu Vitenbergu. Redzamas arī universitātes pilsētas Tībingene un Marburga, senās Vācijas pilsētas Trīra, Vormsa, Špeiere, Rēgensburga.

357. att. **Zinātnieks ar grāmatu un kausu. Attēls no vēlākā Zviedrijas kanclera Aksela Uksenšērnas (1583–1654) studiju laika piemiņas albuma Jēnā**

Leipcigas panorāmu papildina pamācība, ka par visu šinī dzīvē jāpateicas Dievam, vecākiem un skolotājam. Universitātes pilsētas ir arī Jēna un Gīsene. No universitātes pilsētām vēl albumā redzam Rostoku, Erfurti, Halli, kā arī Hanzas pilsētas: Lībeku, Dancigu, Braunšveigu, Hamburgu, nelielo Bārtu (netālu no Rostokas). Senās gravīrās skatāma arī Strāsburga, Halberštate, Gelnhauzene, Meisene, Gerlica (J. K. Broces un J. Bēmes dzimtā pilsēta), Kasele, Štutgarte, Augsburga, pilis Reinas krastos. Pārsvarā ir Vācijas pilsētu skati, bet piemiņas albums rāda arī Kopenhāgenu, Venēciju, Zalcburgu, Lincu, Litihu Nīderlandē un Sanktgalleni Šveicē.

Gravīru autoriem liekas, ka bilde bez pamācības nav nekas. Lībekas attēls tādēļ brīdina no aplamas un laiskas dzīves, bet Erfurtes panorāma rāda kādu neparastu dabas parādību, kas liecinot par cilvēka bezspēcību likteņa priekšā. Ka māksla varot uzplaukt tikai miera apstākļos, apgalvo Hamburgas attēlam pievienotās rindas. Gerlicas skatu paskaidro teksts, ka patiesību varot paust arī pavisam nabags vīrs. Tas labi saskanēja ar Gerlicas pilsoņa filozofa Jākoba Bēmes necilo nodarbošanos (kurpnieks). Bet Mocarta pilsētu Zalcburgu komentē apgalvojums, ka cilvēku dzīvē visvairāk apdraudot trīs lietas: plūdi, uguns grēks un nešpetna sieva.

Ierakstu albumu 1625. gada augustā ievada Holandes sūtņa Gaspara Vosbergija citētā Juvenala satīra. Arī Rīgas birģermeistars Tomass Ramms atceres

358. att. **Augsburgas tipogrāfa Erharda Ratdolta (1447–1527) firmas zīme grāmatā *«Ars oratoria»* (1490). Vairogā tēlots kailais Saturns**

359. att. **Johana Kotēnija no Ārensburgas ieraksts un krāsaina ģerboņa zīmējums rīdzinieka Rutgera Hemsinga albumā 1625. gada augustā (LAB)**

rindām izvēlējies latīņu sentences. Uzmundrinošus vārdus savam bijušajam skolniekam teic teologs Hermanis Samsons, mācītājs un skolu inspektors Johans Dolmanis, Domskolas rektors Agejs Frīderiks (citējot Svēto Augustīnu) un Domskolas konrektors Arnolds Kupers, atgādinot Horācija rindas.

Skaists ar pievienotu nošu rakstu ir Rīgas Domskolas kantora Jakoba Lotīhija ieraksts 1625. gada augustā ar devīzi, ka mūzika ir Dieva dāvana (*Musica grata Deo, musica grata viris*). Kaligrāfiski skaisti ierakstījies 1625. gada 15. augustā teologs, dzejnieks un ārsts Johans Narsijs.

Daudz ir bijušo skolas biedru ierakstu. Daži no tiem papildus tekstam iezīmējuši krāsainus savas dzimtas ģerboņus. Tā darījuši brāļi Nikolajs un Tomass Rammi. Interesants ir Heinriha Rigemaņa ģerbonis ar mazu zaķēnu centrā (1625. gadā), tāpat krāsainais Leidenes studiju biedra Johana Kotēnija (no Ārensburgas Sāmsalā, 1632) ģerbonis.

45 dažādas personas albumiņā ierakstījušās Greifsvaldē. Tie ir gan rektors doktors Johans Eberhards, gan jurisprudences profesors Matiass Stefani, teoloģijas doktors Bartolomejs Batuss, filozofijas un medicīnas doktors Johans Šēners. Ir arī ieraksti no Rostokas un Lībekas laika. Rostokā ierakstījies vēlākais Rīgas ārsts Johans fon Hēfelns, bet Lībekā Helmštetes profesors Heinrihs Meiboms,

360. att. **Vitenberga ap 1628. gadu. Attēls no Frankfurtes pie Mainas izdevuma – Daniela Meisnera *«Thesaurus Philo Politicus»***

361. att. **Attēls no Leipcigas iespieduma *«Speculum medicinae»* (1495)**

kas tur tolaik lasīja lekciju kursu. Vairāki ieraksti tapuši Franekeres universitātē Holandē, veseli 29 Leidenē. Rīdzinieku R. Hemsingu ar savu autogrāfu pagodinājis gan medicīnas un botānikas profesors Ādolfs Forstijs (*Vorstius*), gan loģikas un ētikas profesors, toreizējais universitātes rektors Franko Burgersdijks. No Itālijas laika ierakstu nav, bet jau minētie rāda: arī rīdzinieks Rutgers Hemsings nav juties vientuļš tālaika zinātnieku un studējošās jaunatnes vidū, savu *Alma mater*, savu likteņa zvaigzni meklējot. Līdz zinātņu akadēmijām Baltijā vēl tālu. Itālijā tāda veidojas 1603. gadā, Vācijā 1652. gadā top pazīstamā «Leopoldina», bet Londonas karaliskā biedrība veidojusies 1660. gadā. Rīdziniekiem vēl pietiek ar maģistra un doktora grādiem, un pēc akadēmiķu goda viņi vēl netiecas. Tādi Latvijā radās tikai pēc 300 gadiem.

HANZAS KULTŪRAS VĒLĪNAIS STAROJUMS

«Rīga ir jauka, labi būvēta pilsēta, kas atrodas dienvidaustrumu zemienē pie lielās Daugavas upes.»

(No Ādama Oleārija ceļojuma apraksta 1647. gadā)

Ekonomiski Rīga no Hanzas pilsētu savienības atšķēlās jau 16. gadsimta beigās. Bet Hanzas pilsētu kultūras starojums, tāpat kā tālas zvaigznes mirdzums, ko ieraugām tikai vēlāk, turpinājās arī pēc tam. Turpinājās kultūras mijiedarbība starp Rīgu un Hanzas pilsētām Vācijā. Par G. Manceļa un K. Fīrekera laikmetu Latvijā vēl var sacīt ar E. Virzas vārdiem no viņa poēmas «Dzejas māksla»: «Un kļuva vāciskas papriekšu visas domas, / Pirms tās še ieradās no Parīzes un Romas.» Joprojām varam vērot analogus procesus Rīgā un Hanzas pilsētās Vācijā, protams, arī atšķirības. Daži kultūras procesi Rīgā noris sinhroni ar analogiem Vācijā, dažos gadījumos Rīga ir atpalicēja, toties citur saglabā pat prioritāti. Tā grāmatu iespiešana Lībekā aizsākas 1474. gadā, bet Rīgā tikai 1588. gadā, toties *Bibliotheca Rigensis* dibināta 1524. gadā, bet Lībekas pilsētas bibliotēka oficiāli tikai 1620. gadā. Štrālzundē grāmatas sāk drukāt tikai 1628. gadā, bet kaimiņpilsētā Rēvelē vēl krietni vēlāk – 1634. gadā.

Dažās kultūras norisēs Lībekā 17. gadsimta pirmajā pusē var saskatīt saistību ar Rīgu. Lai gan grāmatu spiestuves zviedru laikos ir ne tikai Rīgā, bet arī Tērbatā un Rēvelē, daži Baltijas autori savus darbus joprojām dod iespiest Lībekā. Tur 1644. gadā Albrehta Hakelmaņa apgādā iznāk Johana Brēvera piemiņas raksts Hermanim Samsonam, 1636. gadā publicējas Rēveles mācītājs Ludoviks (Ludvigs) Dunte, bet 1649. gadā kurzemnieks Pauls Einhorns.

Tipogrāfijas māksla 16. un 17. gadsimtā Lībekā gan zaudējusi savu sākotnējo spožumu; nav vairs te tipogrāfiju ar Eiropas vērienu. 17. gadsimtā daudz iespiež teoloģiskus sacerējumus, gadījuma dzejoļus, arī muzikālijas. Ilglaicīga ir Johana Balhorna (tēva un dēla) spiestuve no 1528. līdz 1603. gadam. Vēl 17. gadsimtā atkārtoti iznāk ziemeļvācu vēsturnieka Alberta Kranca (1448–1517) grāmata «*Wandalia*», izdod Šlēsvigas–Holšteinas hronikas, Hanzas pilsētu vēsturi. Grāmatas par Hanzas savienību iznāk arī cituviet, piemēram, Leidenē 1631. un 1641. gadā Johana Angeliusa Verdenhāgena «*De rebuspublicis Hanseaticis ..*», ko gan stingri nokritizē.

Ar Lībeku vairāk vai mazāk saistāma Rīgas tipogrāfu darbība 17. gadsimtā. Pēc G. Šrēdera nāves (1657) par Rīgas tipogrāfu kļūst (gan bez pilsētas rātes privilēģijas) no Lībekas nākušais Albrehts Hakelmanis, par kura darbību kā Lībekā, tā Rīgā maz ko teikt, jo viņš mirst jau 1659. gadā, atstādams trūkumā atraitni un četrus bērnus. Rīgā viņš iespiedis tikai dažus sīkdarbus un mācību grāmatu Rīgas Domskolai, Dāvida Rūdolfa sastādītu latīņu sentenču krājumu «*Sententiae et proverbia pro schola Rigensi*» (1658). A. Hakelmaņa atraitne Margareta lūdz Rīgas rāti viņu finansiāli atbalstīt, lai nepaliktu pusceļā drukāt iesāktā Rīgas dziesmu un lūgšanu grāmata. Rīgas rāte šo

362. att. **Lībeka ap 1681. gadu ar tolaik novēroto komētu**

iesniegumu tomēr noraida, jo neuzskata, ka tipogrāfa mantinieki spētu sekmīgi spiestuvi vadīt. Rīgas dziesmu grāmata (*Rigisches Gesangbuch*), kas veltīta Rīgas melngalvjiem, uz kuru finansiālu atbalstu cerējuši A. Hakelmaņa tuvinieki, gan iznāk, bet kā tipogrāfs te jau minēts Heinrihs Besemesers, kas ir Rīgas grāmatiespiedējs turpmākajos 20 gados (1660–1683).

Viņš cēlies no Silēzijas, kādu laiku uzturējies Dancigā, paklausot kāda Lībekas tipogrāfa ieteikumam, pārcēlies uz Rīgu, kur sākumā viņš ir darbinieks Hakelmaņu spiestuvē. Rīgas rāte vēlāk viņam dod brīvu dzīvokli, bet ne stingru algu, kā tas bija ar N. Mollīnu un G. Šrēderu. Papīru un vajadzīgos burtstabiņus H. Besemesers, šķiet, gādājis Lībekā.

Ievērojams notikums Lībekas kultūras dzīvē bija pilsētas bibliotēkas oficiālā atklāšana 1620. gadā. Dibināšanas iniciators ir Katrīnas skolas rektors Johans Kirhmans, birģermeistars Aleksandrs Līneburgs un superintendents Georgs Štempelijs. Sākumā te ir tikai 173 iespieddarbi un 71 rokraksts. Pamatā tās ir klosteru grāmatas un bijušo pilsētas sindiku dāvinājumi. Pirmajos bibliotēkas lietošanas noteikumos motivēta tās tapšana: ne katrs zinātkārais pilsētnieks varot iegādāties viņam vajadzīgās grāmatas, tādēļ jādibina «*Bibliotheca Publica*». Rātes bibliotēkas grāmatu krājums sākumā nav liels, toties daudz grāmatu bijis Lībekas bagāto pilsoņu privātbibliotēkās. 16. un 17. gadsimtā grāmatas konstatētas kādos 90 inventāra sarakstos: mazākajos krājumos tikai kādas 10 grāmatas, toties pašā lielākajā – 1200 grāmatu. 1622. gadā jaundibinātajai bibliotēkai 200 grāmatu nodod Lībekas birģermeistars.

Grāmatas Lībekā pieder galvenokārt bagātajiem tirgotājiem, pilsētā dzīvojošiem muižniekiem un Lībekas zinību vīriem. Gadsimta sākumā pārsvarā ir teoloģiskā literatūra, bet vēlāk ir arī izdevumi par jurisprudenci un dabaszinātnēm. Grāmatu īpašnieki parasti ir pilsētas maģistrātam

tuvu stāvošas personas. Birģermeistars Hinriks Brokess savā dienasgrāmatā (1580–1620) izšķir trīs patriciešu grupas: seno patriciešu ģimenes, jaunizveidojušās ietekmīgas dzimtas un tos, kuri īpašumu un svaru pilsētas dzīvē guvuši saviem spēkiem. Līdzīgi tas bija arī feodālajā Rīgā.

Viena no izcilākajām Lībekas dzimtām ir Līneburgi, kura pieminēta jau 1227. gadā. Vēl 1600. gadā tā ir viena no vadošajām ģimenēm Lībekā. 1629. gadā mirušais rātskungs Aleksandrs Līneburgs novēlējis testamentā pilsētai 100 sējumus (pārsvarā vēsturiskus sacerējumus un antīko autoru darbus), bet birģermeistars, arī Aleksandrs Līneburgs, novēlējis bibliotēkai (1627) 193 grāmatas. Jaunāka, bet ne mazāk ietekmīga ir 15. gadsimtā no Līneburgas ieceļojusī Brembses (*Brömbse*) dzimta. 1466. gadā Lībekā ierodas Hinriks Brembse, kurš jau 1487. gadā kļūst par Lībekas birģermeistaru un mirst 1502. gadā kā «*vir grandis doctus*». Saglabājies 1684. gadā veidots dzimtai piederējušo grāmatu saraksts. Te ietverti 373 rokraksti un grāmatas, to vidū pat inkunābulas. H. Brembses dēls Dr. jur. Heinrihs Brembse (1476–1543) bijis vācu studentu līderis Boloņas universitātē, bet viņa brālis Nikolajs Brembse no 1520. gada ir Lībekas birģermeistars, kurš neveiksmīgi cenšas apkarot reformāciju. Viņa bibliotēkā bijuši Plutarha, Līvija, Alberta Kranca, Dāvida Hitreja, itāļu humānistu darbi, tāpat Sakša Gramatiķa, Helmolda un citas vēsturiskās hronikas.

1200 sējumus inventarizē 1679. gadā, pārņemot kādreizējā Lībekas rātskunga un birģermeistara Heinriha Dītriha Kēlera (1576–1641) un viņa brāļa, arī rātskunga

363. att. **Lībekas tirgus laukums. 17. gs. gravīra**

364. att. **Lībekas dominikāņu Svētās Marijas Magdalēnas baznīca**

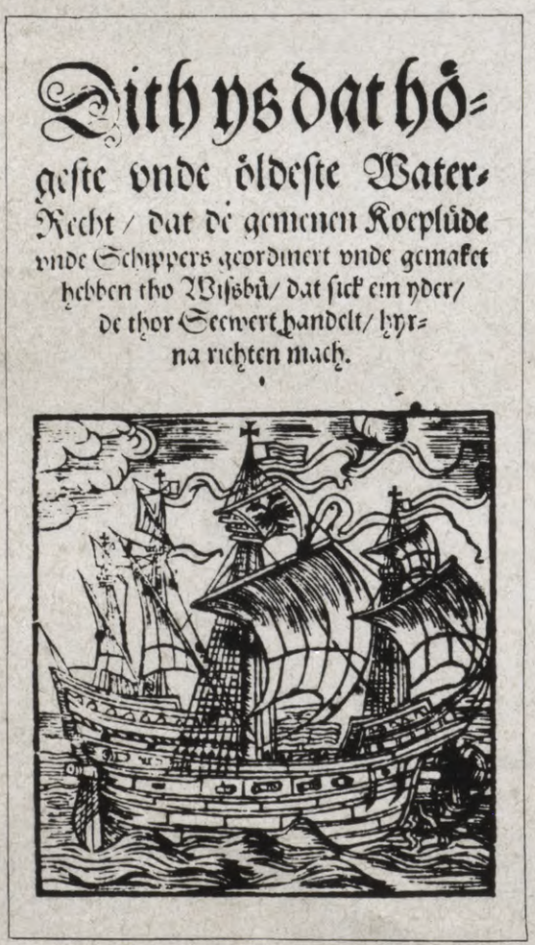

365. att. **Kuģošanas tiesības Visbijai. Lībekas iespiedums (1575)**

un birģermeistara Dr. jur. Antona Kēlera (1578–1657) kādreizējās bibliotēkas. Kēleru (*Köhler*) dzimta bija ieradusies Lībekā 16. gadsimtā un piederēja pie reformētās baznīcas aizstāvjiem. No grāmatām ap 120 attiecās uz laiku līdz 1565. gadam, bet par laiku no 1620. līdz 1660. gadam bija 347 grāmatas. Visvairāk bijis juridiska satura grāmatu (350), pārstāvēta arī teoloģija (277), vēsture un ģeogrāfija (147). Abi brāļi atstājuši arī vēsturiski nozīmīgus manuskriptus. Heinrihs pēc jurisprudences studijām Rostokā devies uz Ķelni un Strāsburgu, vairākkārt ceļojis pa Angliju, Franciju, Nīderlandi un pēc atgriešanās Lībekā 16 gadus nodevies literāram darbam.

Pilsētas bibliotēkas pirmais pārzinis Johans Kirhmans 1622. gadā iegrāmato pirmos grāmatu dāvinājumus. Bibliotēka saņem 34 grāmatas un 2 vēsturiskus globusus. Starp dāvinātājiem ir pilsētas mācītāji, rātskungi, kāds grāmattirgotājs, kāds Mēklenburgas hercoga ierēdnis, arī parasti Lībekas pilsoņi.

Rātskungs Johans Fihtings (*Füchting*) dāvājis bibliotēkai kādu Plutarha izdevumu (1620). Viņa personiskajā bibliotēkā bijusi M. Lutera tulkotā Bībele un citi M. Lutera darbi, sprediķu grāmatas, Nīderlandes revolūcijas vēsture un vēl vairāki šim laikmetam raksturīgi darbi. Bibliotēkā nokļuvušas dažas grāmatas, kas tēlo Bērtuļa nakts notikumus Francijā (1572). Lībekā kursējuši Alberta Kranca un Dāvida Hitreja darbi, arī lokālās Šlēsvigas–Holšteinas hronikas.

Inventarizējot rātskunga Gotharda fon Hēfelna mājas inventāru (1660), starp gleznām, mēbelēm, mūzikas instrumentiem un citiem kultūras atribūtiem fiksētas arī grāmatas. Pilsētas patricieši, kas reizēm aizdeva naudu pat karaļiem un hercogiem, varēja atļauties pirkt arī grāmatas. Vērā ņemami grāmatu krājumi bijuši arī mazāk turīgajiem. Ap 300 sējumu bijis rātes sekretāram Tomasam Rēbeinam (*Rehbein*), Lībekas historiogrāfa Heinriha Rēbeina brālim.

17. gadsimta Lībekā var runāt par senām mūzikas tradīcijām šinī pilsētā, jo

366. att. **Frankfurtē pie Mainas izdotie komentāri Lībekas tiesībām (1664)**

367. att. **Gotfrīda Šulca hronikas izdevums Lībekā ar pilsētas skatu titullapā (1654)**

368. att. **Muzicējošā sieviete. Attēls no Tobiasa Štimmera kokgriezumu cikla 16. gs.**

Lībekas bibliotēkas Mūzikas nodaļā ir saglabājušies rokraksti pat no 12. gadsimta – no laika, kad top pati Lībekas pilsēta, Lībekas Doms (1163–1173), Svētās Marijas baznīca, klosteri. Jāpievienojas Lībekas muzikologa Arnta Šnora teiktajam, ka Lībekā vienmēr dziedāts – gan katoļu, gan luterāņu, gan reformātu baznīcas laikā. Par pirmsākumiem stāsta Lībekas hronists Arnolds, toreizējā Svētā Jāņa klostera abats, kurš ieradies Lībekā no Braunšveigas 1177. gadā. Muzicēts jau 1181. gadā, ķeizaram Frīdriham Barbarosam apmeklējot Lībeku. Par gregoriāniško dziedājumu tradīciju stāsta *Missale Ms. theol. lat. 2°3*, kur, piemēram, ir nakts mises mūzika (*Missa in nocte*). Tāpat par 12. un 13. gadsimtu runā *Antiphonale Ms. theol. lat. 2°10* un *Graduale Ms. theol. lat. 2°11*. Ka toreizējie garīdznieki bijuši ar labu izglītību, liecina par Lībekas bīskapu 1173. gadā ieceltais Heinrihs. Viņš dzimis Briselē, studējis Parīzē, bijis Hildesheimas Domskolas rektors un Braunšveigas Svētā Egīdija klostera priors. Bet viņa pēctecis Dītrihs nācis no Zēgebergas klostera, tā paša, no kurienes nāk pirmais Ikšķiles bīskaps Meinards.

Katoļu laiku misu grāmatas praktiski Lībekā beidz lietot 1530. gadā, kad pilsētā uzvar reformācija, bet evaņģēliskās dziesmas viduslejasvācu valodā sāk skanēt jau pirms šī gada. Evaņģēlisko dziesmu vietu dievkalpojumā nosaka Johana Būgenhāgena (1485–1558) Lībekai 1531. gadā veidotā dievkalpojuma kārtība. Pirmo evaņģēlisko dziesmu grāmatu Lībekai 1545./1547. gadā veido pirmais pilsētas superintendents Hermanis Bonuss (1504–1548), bet vispilnīgākā iespiesta 17. gadsimta beigās, 1699. gadā (*Lübeckisch vollständiges Gesangbuch*).

Evaņģēliskās ērģeļmūzikas centrs Lībekā ir Svētās Marijas baznīca. Ir saglabājušās tās ērģelnieka Pētera Hases (1585–1640) kompozīcijas. Viņam sekojis Francis Tunders (1614–1667), kurš jau ir tālu aiz Lībekas robežām pazīstams ērģelnieks un tā sauktās novakaru mūzikas (*Abendmusiken*) iedibinātājs Lībekā. Tie

369. att. **Baznīcas kārtība Rīgai; atkārtots izdevums Lībekā (1559)**

IV

Korte ordeninge

des Kerckendenstes, sampt

einer Vorrede van Ceremonien,

An den Erbarn Rath der

Löfflicken Stadt Riga

in Lifflant

Mit etlicken Psalmen vnd Gödtlicken

loffgesengen, de in Christlicker

vorsamlinge tho Riga

gesungen werden.

Cum Privilegio.

1559.

K. Bibliothek in Berlin.

¶ Gedrücket yn der lauelyken Stadt Rozstock, by Ludowich Dietz, am 19 Julii, ym iare na Christi vnses erlösers geborth, 1530.

370. att. **Rostokas grāmatu iespiedēja Ludviga Dica firmas zīme (1530)**

bija koncerti katru ceturtdienu mūziku mīlošajiem Lībekas tirgoņiem. Protams, visas ziemeļvācu baroka mūzikas virsotne ir Marijas baznīcas ērģelnieks (no 1668. gada) Dītrihs Bukstehūde (ap 1637–1707). Pie viņa kā svētceļojumā dodas jaunais Johans Sebastiāns Bahs. Pēdējā pasaules kara gaitā D. Bukstehūdes muzikālais mantojums smagi cietis, bet arī šobrīd Lībekā ir kāds viņa kompozīciju kopsējums ar 20 kantātēm (Mus. A. 373.4.1.).

Jau minējām Rostokas universitātē studējošos rīdziniekus. Kā pilsēta ar savu augstskolu Rostoka, protams, ir lielāks grāmatniecības centrs nekā Rīga. Rīdzinieki Kaspars fon Hofe (*Hoffe*) un Kaspars Dreilings sev vajadzīgās grāmatas pasūta Rostokas grāmattirgotājam Johanam Hallerfortam, tāpat Volfam un Hansam Jungiem Lībekā arī vēl 17. gadsimtā.

Rīdzinieki Rostokā savas grāmatas izdod arī tad, kad tipogrāfs jau ir pašu pilsētā. Savu disputu par labajiem darbiem (*Disp. de bonis operibus*) te 1615. gadā liek drukāt G. Mancelis, kurš arī pats studējis Rostokā. Savu pirmo runu (*Oratio de natura*, 1600) te publicējis Hermanis Samsons. Rostokā 1606. gadā publicēts viņa disputs par M. Luteru, bet 1611. gadā «*Enchiridion articulorum fidei*», vēl arī kāds sprediķis 1614. gadā. H. Samsons, protams, ir autors, kas publicējies arī Lībekā, Hamburgā, Greifsvaldē, Vitenbergā, Leipcigā, Gīsenē un varbūt vēl citur.

Rostokā savus disputus un disertācijas publicējuši arī mazāk pazīstami rīdzinieki, piemēram, 1624. gadā Rostokā kādu disputu iespiež rīdzinieks Matiass Rēlants (*Rölandt*), 1628. gadā – teoloģijas students Pauls Krūgers (*Crugerus*), un tas veltīts H. Samsonam, J. Dolmanim un citiem tolaik prominentiem rīdziniekiem. Kādu disputu (*Disputatio Metaphysica de Infinito et Finito*) 1657. gadā Rostokā publicē tur studējošais rīdzinieks Heinrihs Zēlmans (*Sehlmann*), kurš vēlāk ir sprediķotājs Rīgas Domā, mācītājs Ikšķilē, Salaspilī, Nītaurē. 1648. gadā Rostokā publicē rīdzinieka Hermaņa Hermelinga disputu «*Disputatio philosophica*». Rostokā studējis un te par teoloģijas maģistru

371. att. **Attēls no lejasvācu valodā Lībekā iespiestā kalendāra (1519)**

372. att. **Rostokas rātes izdotie noteikumi mēra apkarošanai (1624)**

373. att. **Atjaunotie kāzu, kristību un ģērbšanās noteikumi Rostokā (1625)**

kļuvis (1652) rīdzinieks Georgs Damme – vēlāk mācītājs Rīgas Jāņa baznīcā. Viņa 1652. gadā Rostokā iespiestais disputs ir par attieksmi pret kalvinistiem.

Rostokā, protams, visvairāk iespiež pašas Rostokas profesoru, mācītāju, juristu un pilsētas literātu darbus. Vairāki šī laika iespieddarbi saglabājušies LAB. Rostokas mācītājs Joahims Šrēders 1644. gadā publicējis runu par teoloģijas studijām. Viņš dzimis 1613. gadā Mēklenburgā, studējis Rostokā, no 1637. gada bijis spredikotājs Svētā Georga draudzē. Rakstījis arī par komētu novērojumiem Rostokā, karojis pret rostokiešu tērpu greznību un teātra uzvedumiem, ko praktizējuši studenti un skolnieki Marijas baznīcā. Vārdu sakot, bijis universāls autors.

374. att. **Asins nolaišana. Attēls no Rostokas kalendāra (1523)**

Vairākus darbus, kas atrodami LAB, sarakstījis ievērojamais 17. gadsimta teologs, Rostokas profesors Johans Kvistorps Vecākais (1584–1648), kurš iedibina Rostokā veselu teoloģijas profesoru dinastiju. Pēc Rostokas Lielās pilsētas skolas (to vada Nātans Hitrejs) apmeklēšanas viņš turpina mācības Berlīnē, studē Frankfurtē pie Oderas un Rostokā. Vairākus gadus viņš pavada ceļojumā pa Holandi un Flandriju kāda Lībekas augstmaņa dēlu. Tad ar pilsētas rātes stipendiju papildina zināšanas Leipcigā, Vitenbergā, Jēnā, Marburgā, Gīsenē, Altdorfā, Heidelbergā, Tībingenē, Ķelnē, Strāsburgā, Bāzelē. No 1615. gada J. Kvistorps ir mācītājs Rostokā un teoloģijas doktors pilsētas universitātē. Desmitreiz viņš ievēlēts

par universitātes rektoru, bijis Rostokas superintendents, vadījis dažādus disputus un, kā skaudīgas mēles melš, pēc pārāk sātīgas maltītes miris Doberanā hercoga Ādolfa Frīdriha galmā. Viņš iesaistījies strīdos par Plauta un Terencija komēdiju uzvedumiem Rostokā, domājis par universitātes reformu. Reizēm viņš palīdzējis noregulēt starptautiskus konfliktus, piemēram, kad 1631. gadā kāds karstgalvīgs Mēklenburgas jauneklis Jakobs Varmeiers, gluži vai atdarinot Bībeles Judīti, nocērt galvu iekarotāja Vallenšteina armijas pulkvedim. Lai pasargātu Rostoku no Vallenšteina dusmām, J. Kvistorps organizē nabaga jaunekļa tiesāšanu. Viņu uzmauc uz mieta un sarausta četros gabalos ... Kārtībai jābūt! J. Kvistorps arī sarakstījies ar ievērojamo Nīderlandes ārstu un dabaszinātnieku Joahimu Jungiusu un ir autors aprakstam par šī zinātnieka nāvi Rostokā.

375. att. **Nāve aizved zagli līdz ar sazagto. Viduslaiku motīvs**

No tēva centies neatpalikt arī dēls Johans Kvistorps, juniors (1624–1669). Viņš studējis filozofiju Greifsvaldē, tad teoloģiju Rostokā, jau 1645. gadā kļuvis *Mag. artium*, ilgi ceļojis, bijis Dancigā, Kēnigsbergā, piedalījies teoloģiskā disputā Tornā, iepazinies ar augstskolām Nīderlandē, 1649. gadā ticis ievēlēts Rostokā par teoloģijas profesoru un Svētā Jēkaba baznīcas mācītāju. Četrreiz viņš bijis universitātes rektors, arī pilsētas superintendents, gādājis par universitātes bibliotēku un klīniku. 1650. gadā apprecējis Rostokas birģermeistara meitu un, līdzīgi tēvam, iesaistījies polemikā par teātra uzvedumu lietderību Rostokā.

Rostokas universitātē mācījies un te arī savus darbus publicējis ievērojamais Ziemeļvācijas dzejnieks Johans Rīsts (1607–1667), kura attēlu skatām M. Meriana vara grebumā 1663. gadā. Viņš studējis arī Leidenē un Utrehtā, bijis ne tikai dzejnieks, bet arī teologs, matemātiķis, mediķis, jurists. No 1635. gada strādājis par mācītāju. Ķeizars Ferdinands III viņu 1644. gadā kronē par dzejnieku, 1658. gadā viņš dibina vācu valodas un literatūras biedrību «*Elbschwanenorden*». Pie viņa svarīgākajām grāmatām pieder «*Philosophischer Phönix*» (Filozofiskais fēnikss, 1638), «*Das Friedewünschende Deutschland*» (Mieru alkstošā Vācija, 1647), «*Teutscher Parnaß*» (Vācu Parnass, 1652), «*Musikalisches Seelenparadies*» (Muzikālā dvēseles paradīze, 1662).

Vencela Hollāra 1625. gadā zīmētajā Rostokas panorāmā redzama universitātes bibliotēka. Bet Rostoka, tāpat kā Vismāra, Greifsvalde, Rīga, Rēvele un citas Hanzas pilsētas, attēlota arī M. Meriana populārajās gravīrās. Rostoka ap 1628. gadu redzama Daniela Meisnera vairākkārt izdotajā gravīru sērijā par Vācijas pilsētām. Arī 17. gadsimtā Rīgai daudz kas ar Rostoku līdzīgs. Tādi ir atkārtoti izdotie tērpu greznības ierobežojumi un rātes noteiktā kāzu kārtība (*Kleiderordnung*) gan 1591, gan 1625. gadā. Abas pilsētas bieži cietušas mēra epidēmijās. Rostokā 1624. gadā izdota grāmata «*Pestordnung*», kur doti padomi, kā izturēties slimības laikā. Ir arī kāda Rostokas mediķa disputs (1605) ar kolēģi Lībekā par mēra apkarošanu. Rīgā jau 1623. gada iznācis «*Tractat wider die Pest*».

Greifsvalde ir mazāka pilsēta nekā Rostoka; jaunāka un mazāk nozīmīga studentiem no Baltijas arī tās universitāte. Greifsvalde nav arī tāds sens grāmatniecības centrs kā Rostoka. Tomēr tādas pilsētas kā Greifsvalde vai Štrālzunde 17. gadsimta pirmajā pusē ir interesantas kā Hanzas pilsētas, kas nokļuvušas zviedru

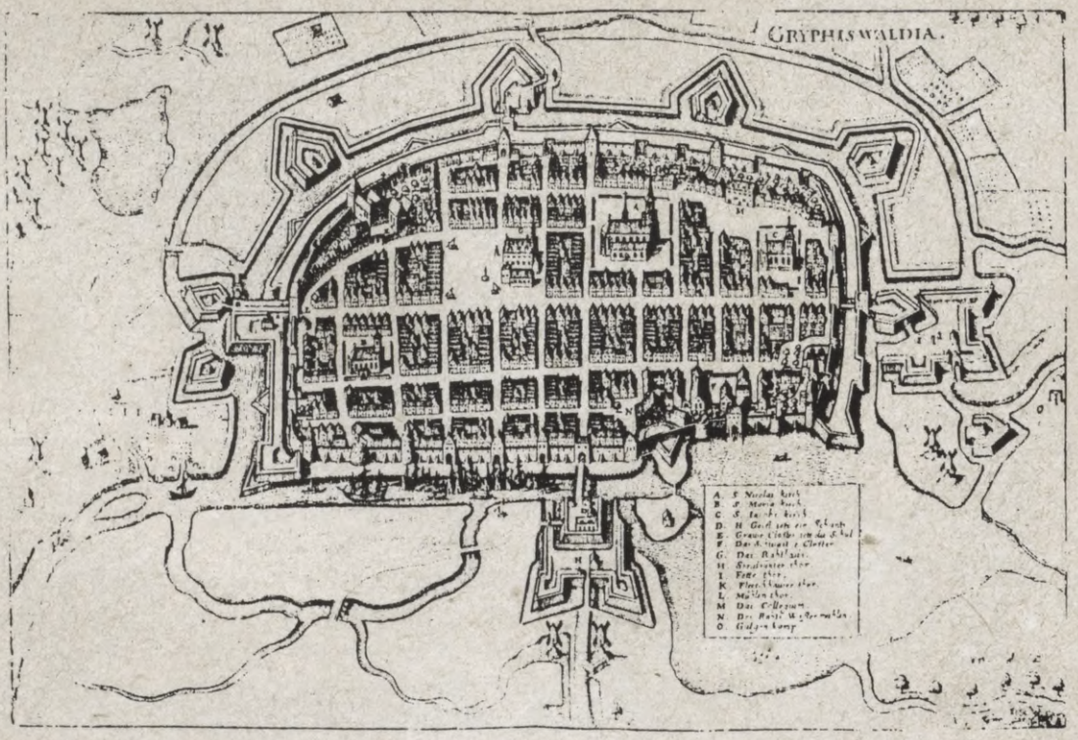

376. att. **Greifsvaldes panorāma. No Mateja Meriana gravīras (1652)**

pārvaldē līdzīgi Rīgai vai Rēvelei. Savu sprediķi sakarā ar reformācijas pirmo simtgadi 1617. gadā Greifsvaldē 1618. gadā publicē rīdzinieks H. Samsons (*Eine Predigt von dem Evangelischen Jubeljahr*). Rīgā miris Rēvelē dzimušais Johans Vestrings, kurš 1643. gadā kļūst jurisprudences doktors Greifsvaldē; te arī iespiesta viņa aizstāvētā disertācija. J. Vestrings bijis juriskonsults zviedru valstsvīriem – grāfam Magnusam de la Gardijam un brīvkungam Šitem (*Skytte*). Greifsvalde zviedru laikos (1652) redzama M. Meriana gravīrā M. Cellera grāmatā «*Topographica Brandenburgici ..*».

Jau 16. gadsimta Pomerānijas hronists Tomass Kancovs (1505–1542) žēlojas, ka Štrālzundes pilsoņiem rūp vairāk kuģniecība un tirdzniecība nekā kultūra. Līdzīgi toreiz sprieda par rīdziniekiem S. Minstera «Kosmogrāfijā» (1550). 17. gadsimtā stāvoklis gan krietni labojies, sevišķi pilsētās, kur ir universitāte (Rostokā, Greifsvaldē). Arī pilsētās, kur tādas nav, nevar runāt par naidīgumu pret izglītību, tikai šai izglītībai ir vairāk praktiska ievirze. Grūti nodoties fundamentāliem pētījumiem pilsētā, kur nav universitātes, viedokļu apmaiņas, plašu iespēju publicēties. Universitātes pilsētās veidojas inteliģenta tips «*litteratus*», bet pārējās «*illiteratus*». Grāmatas bijušas arī vienkāršu tirgotāju un pat amatnieku mājās, protams, vairāk ar lietišķu darbību saistītas. Tā tas bijis Braunšveigā, Štrālzundē, Rīgā un citur.

Nelielā Greifsvalde 17. gadsimtā tomēr devusi vairākus kultūrai nozīmīgus cilvēkus. Gadījuma dzejoļus jaunlatīņu valodā sacerēja pat vairāk izglītotās rātskungu meitas. Tāda Greifsvaldē ir, piemēram, Sibilla Švarca (1621–1638). Pilsētas maģistrātam īpaši vēlama bija profesionālu juristu klātbūtne. Sevišķi jāizceļ Greifsvaldes jurista Dāvida Mēvija (1609–1670) vārds. Viņš dzimis Greifsvaldē, kur jurisprudences profesori bijuši jau viņa tēvs un vectēvs, studējis Greifsvaldē, Rostokā, kara laikā (1631) devies uz Kopenhāgenu, apceļojis Nīderlandi, Angliju, Franciju, tā veicot savu akadēmisko «svētceļojumu» (*peregrinatio academica*). 1634. gadā uzturējies Leidenē, bet 1635. gadā atgriezies Greifsvaldē, kur kļuvis par universitātes profesoru, 1638. gadā arī par Štrālzundes sindiku un šinī amatā bijis 15 gadus. D. Mēvijs bijis karalienes Kristīnas

Stralſundiſcher
RELATIONS COURIER
ANNO 1689. No. 1.
Bringet den
EXTRACT
Aller eingekommenen NOUVELLEN,
Vom 1. Januar.
REit/Reuter/ reit und bring der gantzen Chriſten-Schaar
Die güldne Friedens-Poſt zum lieben Neuen Jahr!
Sagan inſonderheit dem hochbetrübten Rhein/
Daß GOTT in ſeiner Sach Selbſt wolle Richter ſeyn,
Blaß aus in alle Welt/ wie ſelbſt der Himmel woll/
Daß bald der Lilgen Reich zu Grunde geben ſoll,
Alß deren Heuchel-Ruch/ mit Gifft-beſähter Liſt/
Nur einzig und allein zum Schlaggeneiget iſt

377. att. **Vecākais Štrālzundes periodiskais izdevums (1689)**

uzticības persona un piedalījies arī Vestfālenes miera (1648) sarunās. Kļuvis par redzamāko Baltijas reģiona juristu vismaz Ziemeļvācijā, bijis arī Vismāras Augstākās tiesas loceklis. Viņa bēru diena 1670. gada augustā ir sēru diena visā Greifsvaldē. Viņa autobiogrāfisko piezīmju oriģināls diemžēl noklīdis. Viņu var uzskatīt par virziena «*Jurisprudentia Lubecensis*» iedibinātāju, un viņa slavenais Lībekas tiesību skaidrojums «*Commentarius in jus Lubecensis*» iznāk 1642., 1643., 1664., 1679., 1700. gadā. LAB ir 1664. gada Frankfurtes pie Mainas izdevums ar skaistu priekštitulu. No 1664. līdz 1669. gadam sešos sējumos iznācis arī darbs par Vismāras jurisdikciju, kas ir viena no galvenajām civilprocesa grāmatām 17. gadsimta Eiropā. Vācu valodā viņš rakstījis par agrākajām tiesībām Pomerānijā.

Ievērojamu juristu dzimtu iedibina arī 1578. gadā dzimušais Francis Štipmans. Viņa dēls, arī Francis Štipmans, studējis jurisprudenci Rostokā, Leidenē, Parīzē, apceļojis Franciju, jau 27 gadu vecumā kļuvis profesors Greifsvaldē. Viņš labi orientējies arī teoloģijā, senebreju un sengrieķu valodā, antīkajā kultūrā. Diemžēl viņš mirst, tikko sasniedzis 38 gadu vecumu, un jau pēc nāves iznāk viņa «*Tractatus de jure maritio et nautico*» (1652).

Mazāk aktīvi bijuši zinību vīri Štrālzundē, bet komentāru Lībekas tiesībām

378. att. **Štrālzunde senā gravīrā**

379. att. **Vismāra senā gravīrā**

devis arī Štrālzundes birģermeistars Dr. jur. Lamberts Šteinvihs. Interesanta personība bijis Štrālzundes rātskungs Baltazars Pritce (*Pritze*, 1570–1632), kurš studējis jurisprudenci Rostokā, bet akadēmisko grādu tomēr nav ieguvis. Viņa zināšanas gūtas galvenokārt konkrētajā pilsētas pārvaldes darbā. Arī viņa rīcībā bijis krietns personisko grāmatu krājums. Viņš labi pārzinājis ne tikai Pomerānijas lokālo vēsturi, bet interesējies arī par Poliju, Angliju, Franciju, Nīderlandi, Spāniju, citējis savos rakstos gan M. Luteru, gan J. Lipsiju, gan N. Makjavelli. Arī Štrālzundes panorāma, tāpat kā Rīgas, skatāma jau S. Minstera «Kosmogrāfijā».

380. att. **Hamburgas bibliotēka kādreizējā Svētā Jāņa klostera telpās. Vara grebums (ap 1649)**

Agrāk Hamburga bija mazāk nozīmīga nekā Lībeka, toties 17. gadsimtā tā tālu pāraugusi savu kādreiz vecāko māsu, labāk piemērojusies jaunajai vēsturiskajai situācijai. Iedzīvotāju te 17. gadsimtā krietni vairāk nekā Lībekā, pilsēta arī arhitektoniski strauji aug. Sākot ar 1600. gadu, tiek paplašināts pilsētas rātsnams; 1649. gadā rātsnama fasādi sāk rotāt vācu ķēniņu statujas (sākot ar 1273. gadu). 1648. gadā atjauno vētras nogāzto Svētās Katrīnas baznīcas torni, bet 1649. gadā liek pamatus Svētā Mihaela baznīcai. Jūtami atšķiras pilsētas panorāma 1609. gada gravīrā no 1644. gadā veidotās, kur redzams arī bijušais Svētā Jāņa klosteris, kur sākumā izvieto pilsētas bibliotēku. Hamburga jau agri kļūst par ievērojamu finansu centru, 1660. gadā Hamburgā iznāk Kristofa Ahata Hagara «*Buchhalten*» (Grāmatvedība), kur titulā arī Hamburgas skats. 1641. gadā izveidojas regulāri pasta sakari austrumu virzienā līdz pat Rīgai un Rēvelei. Hamburgas akadēmiskās ģimnāzijas profesors Pēteris Lambeks (1628–1682) izdod grāmatu par Hamburgas izcelšanos (*Origines Hamburgenses*), un Hamburgas sindiks Broderuss Pauli sacer pilsētu cildinošo «*Apologia Hamburgensis*». Ziemeļvācijas dzejnieks Filips Cēzens (1619–1689) te 1643. gadā dibina vācu valodas un dzejas veicināšanas biedrību «*Teutschgesinnte Genossenschaft*». Pilsētas rāte gan ir piesardzīga pret dažādu gadījuma dzejoļu plūdiem un 1648. gadā pat izdod noteikumus to ierobežošanai.

Strauji aug pilsētas bibliotēkas fondi, jo to atbalsta pilsētas patricieši un zinātnieki. Tā ir jau 15. gadsimta pilsētas birģermeistara Hinriha Murmestera iedibināta tradīcija: dāvāt bibliotēkai grāmatas. Bibliotēka saņem Hamburgas birģermeistara Sebastiāna Bergena (1554–1623) grāmatu dāvinājumu, starp kurām ir unikāli eksemplāri. 1645. gadā bibliotēka iegūst jurista Frīdriha Lindenbroga vērtīgo rokrakstu un

381. att. **Fragments no Hamburgas panorāmas (1644). Skats uz Svētā Jāņa klosteri**

grāmatu krājumu. Savas grāmatas un mēr-instrumentus pilsētai 1649. gadā nodod matemātiķis Johans Ādolfs Tasijs (1585–1654). 1649. gadā pilsētas bibliotēka un akadēmiskā ģimnāzija pāriet jaunās telpās. Jau 1651. gadā iznāk Hamburgas zinātnieka Mihaela Kirstena raksts «*Memoria bibliothecae Hamburgensis*», un 1682. gadā top pirmais rokrakstu katalogs.

Hamburgai savas augstskolas nav, toties stabils ir vidējās izglītības slānis. Kādreizējā dominikāņu klostera telpās ir pilsētas skola «*Johanneum*», ko līdz 1640. gadam vada visā Eiropā pazīstamais dabaszinātnieks Joahims Jungiuss. Ortodoksālā pilsētas garīdzniecība viņam pārmet, ka sengrieķu valodas stundās tiek citēti ne tikai baznīcas, bet arī antīkie autori. Šis Lībekā dzimušais, Padujas, Gīsenes, Rostokas universitātēs studējušais vīrs bijis profesors Rostokā un Helmštetē, līdz kamēr 1628. gadā viņš pārnāk uz Hamburgu. Vēl pārsimt gadu vēlāk Gēte par viņu teicis: «Šis vīrs ir veselas akadēmijas vērts.» Viņš arī bijis akadēmiskās ģimnāzijas rektors un mācījis tur fiziku, astronomiju. Pēc viņa iniciatīvas 1643. gadā 12 Hamburgas praktizējušie ārsti dibina «*Collegium medicum*». Jau 1622. gadā viņš Rostokā dibinājis vācu zinātnieku apvienību «*Societas Ereunetica*». Pēc viņa nāves Hamburgas pilsētas bibliotēkā nonāk 2000 viņa personiskās bibliotēkas sējumu, kā arī virkne viņa paša rokrakstu, par kuriem 1657. gadā sastādīts «*Catalogus Jungii Manuscriptorum*». Starp interesantākajiem J. Jungiusa rokrakstiem jāmin *Logica, Didaktica, Mathematica, Definationes Physicae*.

382. att. **Hamburgas birģermeistars Sebastiāns Bergens (1554–1623), kurš dāvājis grāmatas pilsētas bibliotēkai**

383. att. ***Ex libris*** **Ūfenbahu dzimtas privātbibliotēkai Hamburgā (17. gs.)**

Verbeſſerter
Chriſt- und Planeten-
Calender/
Auff das 1711. Jahr Chriſti/
Darinnen zum Eilfftenmahl continuiret werden:
Viele Merckwürdige und Angenehme Bibliſche Fragen/ Göttlicher Heil. Schrifft/ welche an ſtatt einer Geiſtlichen Zeitvertreibung in anmuhtigen Chriſtlichen Rätzeln/ dem Günſtigen Leſer zu ſonderbahrem Nutz und Ergetzung zu betrachten vorgeſtellet/
Wie auch der Alt-Julianiſche und Schwediſche Calender/ denen Herrn Kauff-Leuten und Correſpondenten zu Dienſte/ vollkömmlich angefüget/ und mit Fleiß beſchrieben
Von
Johann Henrich Voigt / Reg. Svec. Mathem.
Chriſtum lieb haben/ iſt beſſer denn alles wiſſen.
Die Himmel erzehlen die Ehre Gottes.
Mit Gn. Königl. Chur- und Fürſtl. auch E. E. Hoch-Weiſ. Rahts Privilegio.
HAMBURG, Gedruckt und verlegt durch Conrad Neumann/ E. E. Rahts Buchdrucker.

384. att. **Johana Heinriha Fogta sastādītais kalendārs. Hamburgas izdevums (1711)**

Hamburgā tolaik ir vēl arī citi vērā ņemami zinātnieki. Pilsētas ārsts Pauls Markvarts Šlēgels (1605–1653) dibina pilsētā «*Theatrum anatomicum*», bet ģimnāzijas vēstures un grieķu valodas profesors Rūdolfs Kapelluss (1635–1684) nodod pilsētas bibliotēkai savus rokrakstus un grāmatas.

Ievērojama personība ir Lukass Holstēnijs (1596–1661), kurš dzimis Hamburgā, te arī izglītojies, studējis Leidenē, kur nokļuvis Nīderlandes humānistu ietekmē. Viņu saista gan medicīna, gan klasiskā filoloģija un vēsture. Brauciens uz Parīzi un iepazīšanās ar franču zinātniekiem, tāpat ietekmīgo katoļu kardinālu Berberīno (1597–1679), beidzas ar viņa paša pāriešanu katoļticībā un stāšanos Vatikāna dienestā. Viņš ir sekretārs pāvesta kūrijā Romā, diplomāts, padomdevējs, arī Vatikāna bibliotēkas pārzinis. Viņš, piemēram, ir klāt, Zviedrijas karalienei Kristīnai pārejot katoļticībā

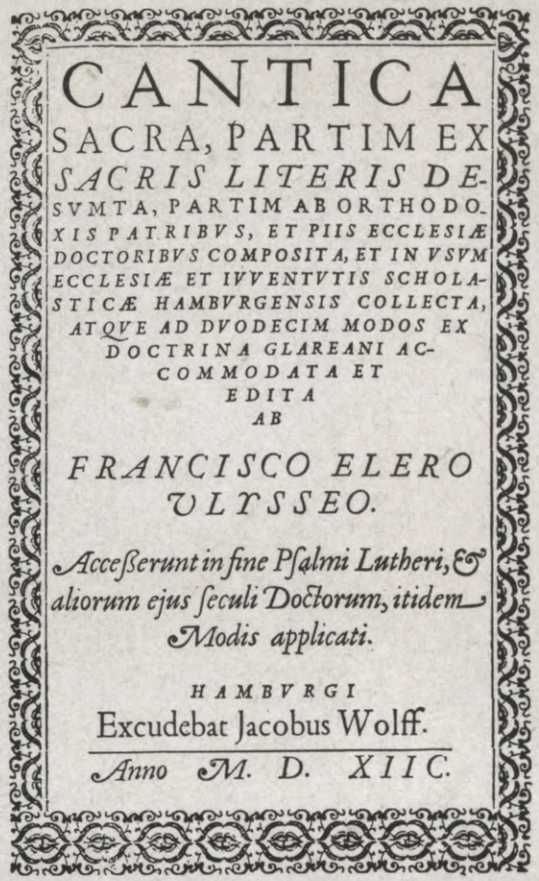

CANTICA
SACRA, PARTIM EX
SACRIS LITERIS DE-
SVMTA, PARTIM AB ORTHODO-
XIS PATRIBVS, ET PIIS ECCLESIÆ
DOCTORIBVS COMPOSITA, ET IN VSVM
ECCLESIÆ ET IVVENTVTIS SCHOLA-
STICÆ HAMBVRGENSIS COLLECTA,
ATQVE AD DVODECIM MODOS EX
DOCTRINA GLAREANI AC-
COMMODATA ET
EDITA
AB
FRANCISCO ELERO
VLYSSEO.
Acceßerunt in fine Pſalmi Lutheri, & aliorum ejus ſeculi Doctorum, itidem Modis applicati.
HAMBVRGI
Excudebat Jacobus Wolff.
Anno M. D. XIIC.

385. att. **Dziesmu krājums Hamburgas skolai, tā sauktajai «*Johanneum*». Hamburgas iespiedums (1588)**

1655. gadā Insbrukā. Viņš ir arī čakls grāmatu un rokrakstu vācējs visā Eiropā. Daļa šī vākuma pēc viņa nāves ar novēlējumu nonāk Hamburgas pilsētas bibliotēkā, piemēram, 29 Aristoteļa un citu antīko autoru darbi latīņu un grieķu valodā.

Ir zinātnieki, kas bijuši saistīti gan ar Hamburgu, gan Rīgu. Tāds ir Tīringā

386. att. **Nezināma vācu graviera attēls – ilustrācija Dž. Bokačo grāmatai par izcilām sievietēm (1473)**

1617. gadā dzimušais Egīdijs Gūtbīrs (*Gutbier*) – ievērojams sava laika orientālists. Mācījies Kvedlinburgā, dažus gadus bijis mājskolotājs Rīgā, studējis Rostokā, Kēnigsbergā, Leidenē, Oksfordā, doktora disertāciju aizstāvējis Gīsenē. No 1652. gada Austrumu valodu skolotājs Hamburgā. Te 1664. gadā iznāk viņa sīriešu valodā tulkotā Jaunā Derība, bet 1667. gadā sīriešu valodas leksikons.

Hamburgā 1613. gadā dzimis Bernhards Dambke, kurš studējis jurisprudenci vairākās Vācijas un Francijas universitātēs, visilgāk Orleanā, bijis Parīzē, iepazinies ar juristu Hugo Grociju, vēlāk bijis ierēdnis Rīgā, miris 1656. gadā. Daži viņa darbi publicēti Bāzelē un Londonā, tātad ģeogrāfiskā amplitūda visai plaša. Par Baltijas jūras reģionu stāsta 1624. gadā Hamburgā iespiestā Johana Nikolaja Helduadera «*Der historische Wald und Umbzirck des baltischen Meeres oder der Ostsee*». No 1616. gada šis Holšteinas novada zinātnieks un kalendāru veidotājs dzīvo Kopenhāgenā.

Sava teātra Hamburgā vēl nav, bet te bieži viesi ir ārzemju komedianti. Iebraucēji no Briseles gan 1643. gadā nesaņem Hamburgas rātes atļauju izrādei, jo pilsētā liela ietekme ir ortodoksālajai garīdzniecībai. Toties mūzika jau 16. gadsimtā Hamburgā ir augstā līmenī. 1588. gadā Hamburgā iznācis krājums «*Cantica sacra*». Tas ir Hamburgas «*Johanneum*» kantora Franča Ēlera (1500–1590) evaņģēlisko dziesmu krājums skolām. 1651. gadā Līneburgā izdots pazīstamā vācu dzejnieka Johana Rīsta darbs «*Sabbathische Seelenlust*» – evaņģēlisko dziesmu krājums ar pilsētas mūzikas direktora un «*Johanneum*» kantora Tomasa Zelles (1599–1663) mūziku. T. Zelle komponējis mūziku arī 1655. gadā Līneburgā iznākušajam J. Rīsta dziesmu krājumam «*Neue Musikalische Fest Andachten*».

Pēc Vestfālenes miera līguma (1648) arī Hamburgas Domkapituls, tāpat kā Brēmenē, nokļūst zviedru pārraudzībā. Kā sintēzi Hanzas pilsētas Hamburgas līdzdalībai pasākumos, kas veltīti kara nobeigumam,

387. att. **Spēlmaņi. 16. gs. gravīra**

var uzskatīt 1650. gada 15. septembra sarīkojumu. Svētkus ievada spredikļi visās Hamburgas baznīcās. Spredikļi Svētā Pētera baznīcā pavada Tomasa Zelles mūzika 150. psalmam, ko izpilda pieci kori trompešu pavadībā. Spredikļus notur arī Jēkaba, Nikolaja un Katrīnas baznīcā. Plkst. 15 pēcpusdienā pilsētā norīb lielgabalu salūts, un baznīcu zvani skan līdz 17. Svētkus noslēdz uguņošana pār Alsteru. Uguņošana sākusies plkst. 19 vakarā un turpinājusies līdz 23. Pilsētai tā izmaksājusi 500 valsts dālderus, un šo grandiozo pasākumu vadījis leitnants Tits Hektors, kuram arī galvenokārt veltīts J. Rīsta sacerētais dzejojums vācu valodā «Hamburgas Miera un Prieka salūts». Salūtu starplaikos muzicēts un dziedāts, izmantojot Hamburgas rātes mūziķa Johana Šopa (*Schop*) sacerēto mūziku. Līdzīgi svētki par godu miera noslēgšanai rīkoti arī Frankfurtē pie Mainas, Leipcigā, Prāgā, Vīnē, Augsburgā, Drēzdenē un vēl citās pilsētās, lai arī ne visi ar tādu vērienu.

No todien Hamburgā teiktajiem spredikļiem īpaši populārs bijis Jakoba Groses sacītais Svētās Katrīnas baznīcā, kas satura ziņā atgādina Rīgas ortodokso mācītāju – Hermaņa Samsona, Johana Dolmaņa un citu paustās domas. J. Grose Trīsdesmitgadu karu salīdzina ar Jūdas cilts gūstniecību Babilonijā. Vāciju esot piemeklējis Dieva sods par grēcīgu dzīvi pirms kara iesākuma, un kara beigas mācītājs interpretē kā luterānisma un Augsburgas konfesijas pelnītu uzvaru. Karu esot viegli sākt, bet ne tik viegli beigt. J. Grose aicina uz valsts vienotību un vienotību arī pašā Hamburgā. Viņš aicina uz vienprātību (*concordia*), jo Hamburgā, tāpat kā citās Hanzas pilsētās, nenoliedzami pastāvēja arī sociāla spriedze.

Minētās uguņošanas apraksts ar attēlu iznācis Hamburgā 1650. gadā. Attēls rāda ugunis pār Alsteru, improvizēto skatuvi un priekšplānā Hamburgas patriciešus. Arī devīzi: «*Pax, Concordia, Consilium, Justitia*». Zīmīgi, ka teksts iespiests viduslejasvācu valodā, lai gan arī Hamburgā jau šinī laikā literārā valoda ir augšvācu valoda. Johans Rīsts savā dzejojumā parādās kā kristīgs pacifists, kurš it kā turpina 16. gadsimtā Roterdamas Erasma aizsākto. Erasma «*Querela pacis*» (Žēlabas par mieru) vēl 1622. un 1634. gadā izdod vāciski. Par ticības un brīvības saskaņu miera apstākļos J. Rīsts bija aģitējis arī savā darbā «Miera alkstošā Vācija».

388. att. **Dejotāji. Kokgriezums no kādas Nirnbergā izdotas grāmatas (1488)**

389. att. **Rekonstrukcija viduslaiku teātra iekārtojumam, kāds varēja būt Rīgā un citās tālaika Hanzas pilsētās**

Zeme bija tiešām miera un saudzības izslāpusi.

Netālu no Hamburgas ir viena no interesantākajām Hanzas pilsētām – nelielā Līneburga, kas atšķirībā no pēdējā karā smagi sagrautās Hamburgas saglabājusi savu viduslaiku arhitektūras pievilcību. Visa pilsēta ir kā muzejs, jo 15., 16. un 17. gadsimta celtņu te ir simtiem; blakus gotiskajām baznīcām ir arī savdabīgas profānās celtnes. Senas gravīras rāda, piemēram, skaistā rātsnama pārveidi gadsimtu gaitā. Līneburga viduslaikos apgādāja ar sāli krietnu daļu Eiropas, ieskaitot Rīgu, un šī tolaik bagātā «sāls pilsēta» varēja atļauties skaistu celtņu būvniecību.

Līneburgai ir arī senas grāmatniecības tradīcijas. Pirmie iespieddarbi te tapuši jau 1493. gadā, bet 17. gadsimtā te slavena kļūst tipogrāfu un grāmatizdevēju Šternu dzimta. Vēl tagad iezīmēta vieta, kur atradusies viņu tipogrāfija. Dzimtas slavu iedibina brāļi Johans un Heinrihs Šterni, kas darbojas no 1623. līdz 1665. gadam. Šternu firma pastāv arī vēl mūsdienās.

Johans un Heinrihs ir Līneburgas grāmatsējēja dēli. Atļauju dibināt tipogrāfiju brāļi saņem 1623. gadā, bet hercoga Kristiana piešķirtās privilēģijas 1625. gadā. Johans Šterns kādu laiku ir arī Līneburgas birģermeistars, un Šternu dzimta 1655. gadā iegūst dižciltību, kas tipogrāfu vidū vis tik bieži negadās. Šterniem ir labas attiecības ar Braunšveigas–Līneburgas hercoga galmu, un tipogrāfijas filiāle darbojas arī hercogu rezidencē Volfenbitelē. Šternu apgādā atkārtoti iznācis Rīgas autora Georga Cīglera «Pasaules spogulis» (*Weltspiegel. Darin gehandelt wird von dem Weltleben*, 1638, 1664) ar skaistu priekštitulu. Šterni bieži izdevuši ilustrēto Bībeli, tā saukto Līneburgas Bībeli, kas drukāta arī citās pilsētās, piemēram, Goslārā (1638) ar Līneburgas panorāmu titullapā. Šterni izdevuši arī daudz dziesmu grāmatu, kalendāru, ābeču, didaktiska satura moralizējošu rakstu.

Pats populārākais Šternu autors ar ietekmi vairāku gadsimtu garumā ir superintendents Johans Arnts (1555–1621). Viņš studējis teoloģiju Vitenbergā, Strāsburgā, Helmštetē, Bāzelē, spredikojis Braunšveigas Svētā Mārtiņa baznīcā (1599–1608). Šinī laikā top viņa daudzkārt 17. gadsimtā izdotais darbs «Četras grāmatas par īsto kristietību» (*Vier Bücher vom Wahren Christentum*), kas pirmoreiz publicēts 1609. gadā. Šis gandrīz visās Eiropas valodās tulkotais darbs iezīmē ceļu uz atjaunotu kristietību, kam pamatā ne tik daudz ārišķīgs rituāls, cik iekšējs pārdzīvojums, dzīvošana Kristū. J. Arnts balstās uz vēlo viduslaiku mistiķiem (Tauleru, Ķempenes Tomu u. c.), M. Lutera rakstiem, tāpat M. Lutera izdoto «*Deutsche Theologie*». J. Arnta laikabiedrs ir Gerlicas filozofs Jakobs Bēme. Agrā pietisma aizsācējs Vācijā Filips Jākobs Špēners svarīguma ziņā pielīdzina

390. att. **Līneburgas rātsnams 1605. gadā**

J. Arnta grāmatu M. Lutera rakstiem. Bet ortodoksās luterāņu garīdzniecības vidū viņš sastop arī niknu nosodījumu (minēsim Lukasu Osiandru). J. Arnts bijis mācītājs arī Kvedlinburgā, Eislēbenē, Halberštatē, bet mūžu viņš noslēdz kā ģenerālsuperintendents Cellē, kur arī atdusas šis dievbijīgais un mācītais vīrs (*vir pius et doctus*). Populāra kļūst arī viņa 1612. gadā izdotā grāmata «*Das Paradiesgärtlein voll christlicher Tugend*», tāpat J. Arnta sacerētās baznīcas dziesmas.

«Četras grāmatas par īsto kristietību» iznākušas arī Rīgā 1678./1679. gadā Johana Georga Vilkena vadītajā spiestuvē ar Vidzemes superintendenta Johana Fišera (1633–1705) atbalstu. J. Fišers vēlāk ir arī latviešu Bībeles pirmizdevuma veicinātājs (1689–1694). Starp citu, arī J. Fišers dzimis Lībekā, 1653. gadā studējis Rostokā, kādu laiku uzturējies Hamburgā, kur 1665. gadā iznākusi viņa pirmā grāmata. J. Arnta darba Rīgas izdevums saglabājies LAB.

J. Arnta darbs ietekmējis arī latviešu garīgo rakstu izveidi līdz pat 19. gadsimtam. LAB Ernesta Dinsberga (1816–1902) rokrakstu fondā atrodams šī darba latviskais tulkojums skaistā, kaligrāfiskā rokrakstā, drukātiem burtiem (jo no tādiem autodidakts E. Dinsbergs iemācījies lasīt). Šis 527 lappušu biezais manuskripts «Svēti apgaismotā Jāņa Arnta Līneburgas ģenerālsuperintendenta četras garīgas grāmatas par īsto kristīgumu» atgādina viduslaiku pārrakstījumu klosteros, jo teksts rakstīts ar sarkanu, melnu, zilu un violetu tinti, skaisti iekrāsoti iniciāļi, teksts mākslinieciski sagrupēts, piemēram, burtiem veidojot krustu.

Līneburgā bijušas arī senas mūzikas tradīcijas. 1622. gadā iznācis Braunšveigas–Līneburgas ērģelnieka Johana Šulca (1582–1653) kompozīciju krājums. Šternu apgādā vairākkārt iznākuši Johana Rīsta evaņģēlisko dziesmu krājumi (1641, 1655, 1656, 1658, 1659), piemēram, 1641. gadā «*Himmlische Lieder*» ar Johana Šopa (*Schop*) mūziku. Vairākas viņa grāmatas ir ar Hamburgas kantora Tomasa Zelles rakstītām melodijām. Bet 1656. gadā iznākušajām J. Rīsta dziesmām «*Neue Musikalische Katechismus Andachten*», kas veltītas «plaši pazīstamās Līneburgas pilsētas» birģermeistaram, rātei un pilsoņiem, mūziku komponējis Līneburgas kantors Mihaels Jakobi un Cvikavas komponists Andreass Hammeršmits. Titullapā skatāms arī dziesmu autors J. Rīsts mācītāja talārā kopā ar dievlūdzējiem baznīcā. Mākslinieciski interesants ir J. Rīsta krājums «*Neue Musikalische Kreutz–Trost–Lob– und Dankschule*», kas veltīts mēra epidēmijas piemeklētajai Braunšveigai. Grāmatas titulā redzamas visai apokaliptiskas ainas: nāve, velns, dažādi kārdinājumi, kas apdraud cilvēku, un pats dzejnieks ar liru rokās. Kā Orfejs, kurš ar savām dziesmām cenšas uzvarēt nepievilcīgo tiešamību.

Kultūras norises Līneburgā nereti saistāmas ar seno hercogu pilsētu Braunšveigu, rezidences pilsētu Volfenbiteli un universitātes pilsētu Helmšteti. Braunšveigā grāmatas sāk iespiest 1505. gadā, bet 17. gadsimtā ievērojama un interesanta ir tipogrāfu pēctecība. No 1603. līdz 1629. gadam tipogrāfiju te vada no Magdeburgas pārnākušais Andreass Dunkers Vecākais; viņa darbu turpina (1629–1645) znots Baltazars Grūbers. Bet B. Grūbera atraitni apprec un tipogrāfiju tālāk vada Kristofs Frīdrihs Cillingers (1647–1693). Kā tipogrāfs darbojies (1637–1657) arī Andreass Dunkers Jaunākais, kurš sācis izdot laikrakstu «*Ordinari Wochentliche Post Zeitungen*».

391. att. **Līneburgas Bībeles iespiedums Goslārā (1638) ar Līneburgas skatu titullapā**

392. att. **Braunšveiga ap 1600. gadu**

Rīdziniekiem svarīgs bijušā Braunšveigas pilsētas sindika Johana Kamana (*Camman*, 1584–1649) personiskais grāmatu krājums (3732 sējumi), kas vēl šobrīd ir Braunšveigas pilsētas bibliotēkas fondos un ar ko iepazinās (1994) arī šīs grāmatas autors. Starp Braunšveigas sindika grāmatām ir G. Manceļa «*Lettus*» 1638. gada izdevums Rīgā (C 471 8°), kā arī šai kopsējumā ietvertie, Rīgā 1637. gadā izdotie «*Die Sprüche Salomonis in die lettische Sprache gebracht*». «*Lettus*» titullapā ir G. Manceļa veltījuma ieraksts Magdeburgas mediķim Andreasam Zingeram (*Singer*), kurš pēc Magdeburgas izpostīšanas patvēries Braunšveigā, no kurienes 1634. gadā devies strādāt par ārstu uz Rēveli. Zināms, ka J. Kamans ir liels grāmatu draugs un interesējas arī par dažādām vārdnīcām un gramatikām, A. Zingers viņam šo grāmatu atdāvinājis. Tā veidojies pirmās latviešu vārdnīcas liktenis Vācijā.

Par astoto pasaules brīnumu kādreiz dēvēja hercoga Augusta (1579–1666) veidoto bibliotēku Volfenbitelē. Arī šobrīd tā ir viena no bagātākajām seno iespieddarbu krātuvēm Vācijā, kur divus mēnešus (1994) izdevība strādāt bija arī šīs grāmatas autoram. Jau hercogs Jūlijs 1572. gadā izdevis pirmo «*Librey Ordnung*», bet gadu gaitā «*Bibliotheca Julia*» pārtop par «*Bibliotheca Augusta*», kur tolaik ir ap 134 000 sējumu. Bibliotēka redzama vairākās M. Meriana gravīrās, kur

393. att. **Volfenbiteles bibliotēkas veidotājs bibliofils hercogs Augusts Jaunākais**

tēlots arī pats bibliofils hercogs Augusts paša lolotajā grāmatu krātuvē.

Nelielajā Volfenbitelē pirmā tipogrāfija dibināta 1540. gadā. No 1598. līdz 1613. gadam te darbojas hercoga galma spiestuve «*Officina typographica Principialis Brunsvicensis*». Tipogrāfs Jūlijs Ādolfs fon Zēne (*Söhne*) te mēģina 1609. gadā iespiest laikrakstu «*Aviso*». Vēlāk Volfenbitelē ir Šternu tipogrāfijas filiāle (1645–1657). Tuvs Volfenbiteles galma aprindām ir mūziķis Joahims Glāzenaps (1600–1667), kura dziesmu krājums «*Evangelischer Weinberg*» iznāk 1654. gadā. Bet Braunšveigas galma kapelmeistara Mihaela Pretorija kompozīciju krājums iznācis Helmštetē 1607. gadā.

Martina Kornēlija darba «*Theologiae compendium*» Volfenbiteles izdevumā (1650) skatāma universitātes pilsētas Helmštetes panorāma. Senās gravīrās redzama Helmštetes universitāte, tā sauktā «*Juleum*», kur mācījušies arī rīdzinieki. Kā Volfenbitele lepojas ar savu bibliotēku, tā Helmštete ar universitāti. Helmštetē 1633. gadā iznāk turienes profesora Hermaņa Konringa dotais Aristoteļa mācības skaidrojums «*Aristotelis Laudatio*». Šis daudzpusīgais zinātnieks ilgus gadus ir Helmštetes universitātes rota. Viņš ir teologs, filozofs, mediķis, dabaszinātnieks, jurists, sarakstījis darbus: «*De origine juris Germanici*» un «*De origine juris Romani*». Tāpat kā pirmais Rīgas tipogrāfs N. Mollīns,

394. att. **Hercogs Augusts savā bibliotēkā Volfenbitelē**

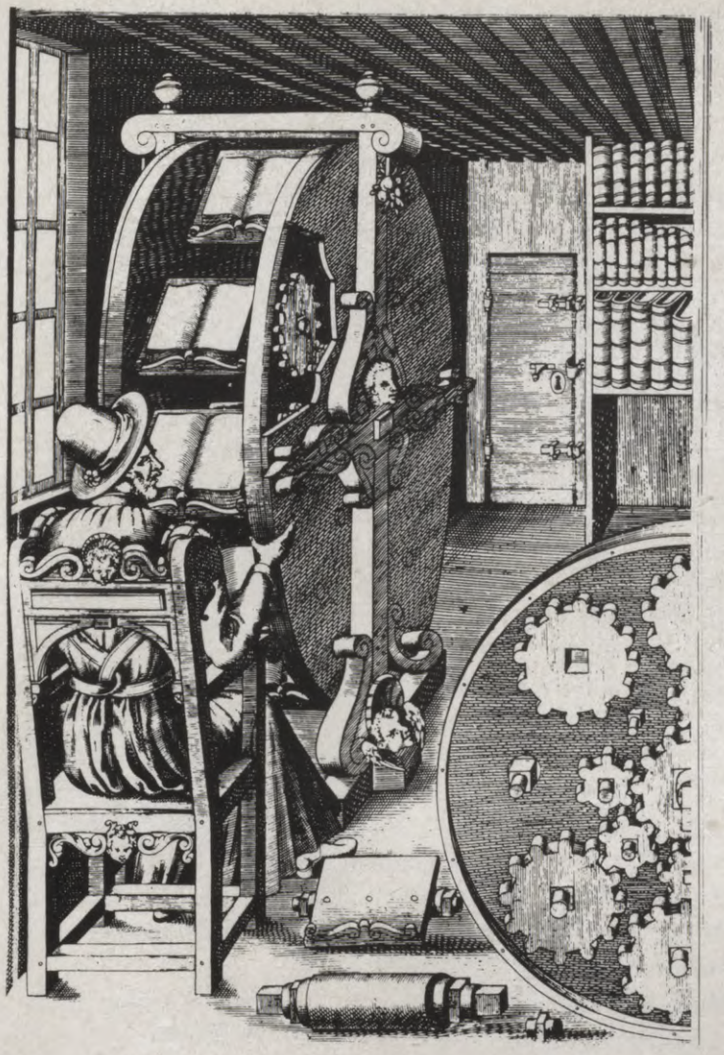

395. att. **Tā sauktais grāmatu lasīšanas ritenis Volfenbiteles bibliotēkā**

396. att. **Brēmene Hogenberga kokgriezumā ap 1590. gadu**

darbi, jo ar viņu rēķinājās Zviedrijas likumdevēji.

Brēmene 17. gadsimta pirmajā pusē ir ievērojama pilsēta, kā tas redzams arī vairākās M. Meriana gravīrās, kur parādīts Brēmenes tirgus laukums ar Rolanda statuju, vīna pagrabs, aptieka, Svētās Marijas baznīca un citas celtnes. Bet Brēmenei ar Rīgu 17. gadsimtā nav vairs tik ciešu sakaru, kā tas bija Rīgas pirmsākumos 13. gadsimtā. To noteikuši vairāki faktori. Rīga ir izteikti luterticīga pilsēta, turpretim Brēmene jau 16. gadsimta otrajā pusē sveras uz filipistu (F. Melanhtona H. Konrings cēlies no Nīderlandes, ko viņa vecāki atstājuši ticības vajāšanu dēļ.

Helmštetē grāmatu iespiešanu aizsāk (1579–1597) Jakobs Luciuss I no Rostokas, bet turpina (1598–1616) viņa dēls Jakobs Luciuss II, vēlāk (1634–1639) arī Jakobs Luciuss III. Nelielu privātu tipogrāfiju Helmštetē veido arī pazīstamais teologs Georgs Kaliksts (*Calixtus*, 1629–1679), kurš spiestuves pārziņai algo profesionālu tipogrāfu. Nelielajā universitātes pilsētā galvenie darba devēji ir, protams, vietējie mācītāji, universitātes profesori, studenti. Kādu laiku ētikas un filozofijas profesors Helmštetē bijis arī vēlākais Rīgas Domskolas inspektors Salomons Frencels. Pirmie viņa darbi iespiesti Helmštetē, turpmākie Rīgā. LAB ir arī vairāki jurista Hermaņa Konringa piekritēju) pusi, bet no 1595. gada ir kalviniskas ievirzes pilsēta. Tas abas šīs pilsētas atsvešina, jo Rīgā reformātus, kalvinistus necieš. Brēmenē nav ne universitātes, ne arī tik izcilas ģimnāzijas, uz kurieni tiektos rīdzinieki. Brēmenē nav tāda plaši sazarota humānistu slāņa, kāds ir, piemēram, Nirnbergā vai Augsburgā. Brēmenes tirdzniecība un līdz ar to kultūras sakari 17. gadsimtā tiecas vairāk Nīderlandes un Anglijas virzienā nekā uz austrumiem. Brēmenē ir liela holandiešu humānisma un zinātnes ietekme. Brēmenē grāmatas sāk drukāt samērā vēlu (1525), un pilsēta neveidojas par tādu grāmatniecības centru, kāds bija, piemēram, Lībeka. Līdz 16. gadsimta beigām te iespiestas tikai 120 grāmatas. 17. gadsimta pirmajā pusē vērā ņemams tipogrāfs

397. att. **Brēmenes tirgus laukums Mateja Meriana vara grebumā**

(1599–1627, mantinieki līdz 1640) ir Johans Vesels I, tāpat Ārends Vesels (1638–1680), kurš turpina tēva iesākto. Tipogrāfs (1614–1623) ir arī Tomass de Viljē (*Villiers*), viņa pēdās iet (1623–1663) dēls Bertolds de Viljē. Viņi skaitījās Brēmenes ģimnāzijas iespiedēji.

Iepriekš sacītais nenozīmē, ka arī Brēmenē nebūtu bijuši izcili kultūras darbinieki. 16. gadsimta nogalē tāds ir no Rostokas pārnākušais Dāvida Hitreja brālis Nātans Hitrejs (1543–1598). 1528. gadā Brēmenē dibinātā latīņu skola 17. gadsimtā pārtop par ģimnāziju, sevišķi Matiasa Martīni (1572–1630) vadības laikā. Skolas augstākās klases dēvē par *schola publica*, bet zemākās par *schola privata*. Brēmenes *Gymnasium Illustre* uzplaukumu sekmē pilsētas relatīvā drošība Trīsdesmitgadu kara laikā, kā arī M. Martīni personība, kurš ir produktīvākais Brēmenes zinātnieks 17. gadsimta pirmajā pusē. Augstu viņu kā tolerantu pedagogu vērtējis J. A. Komenskis, kurš arī pats bijis Brēmenē (1642), jo ar šo pilsētu viņu saistījusi reliģisko uzskatu radniecība. Te 1634. gadā iznākusi viņa grāmata «*Janua linguarum reserata*».

1614. gadā Brēmenē iespiesta M. Martīni «*Fundamenta linguae graecae*». Atkārtoti izdota N. Hitreja «*Grammatica latina*» (1617). Brēmenē drukāti Hipokrāta, Plutarha, Cicerona, Katona darbi, iznākuši arī vairāki Petra Ramusa (1515–1571) darbi, piemēram, «*Dialectica*» (1619). Herbornas augstākā skola, kur 1611. gadā mācījies J. A. Komenskis, bijusi paraugs arī Brēmenes ģimnāzijai, tāpēc Brēmenē mācās samērā daudz jauniešu no Bohēmijas–Morāvijas.

Cicerona darbu popularitāti rāda Brēmenes latīņu skolas lekciju saraksti, kur Cicerona «*De officiis*» minēta kā mācību grāmata 1576., 1592., 1600., 1606., 1636., 1639., 1645., 1648. gadā. Mācīti cilvēki Brēmenē bijuši pat militārpersonu aprindās, kā to liecina Vilhelma fon Kalhuma (saukta Lohauzena, 1584–1640) piemērs. Viņš pratis latīņu valodu un vairākas modernās valodas. Pat atrazdamies

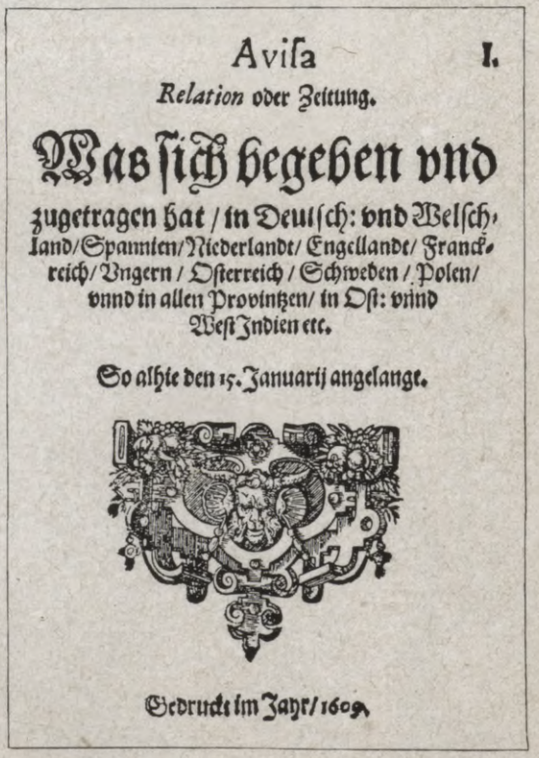
Aviſa I.

Relation oder Zeitung.

Was ſich begeben vnd zugetragen hat / in Deutſch: vnd Welſch-land/Spannien/Niederlandt/ Engellandt/ Franckreich/ Vngern / Oſterreich / Schweden / Polen/ vnnd in allen Provintzen/ in Oſt: vnnd Weſt Jndien etc.

So alhie den 15. Januarij angelangt.

Gedruckt im Jahr/ 1609.

398. att. **Vecākā Brēmenē iespiestā avīze (1609)**

399. att. **Brēmenes Rolands**

karagājienā, tulkojis Tacitu un Salustiju. Apsveikumus savās kāzās (1629) viņš saņēmis četrās valodās (vācu, franču, latīņu, grieķu).

Nīderlandes kultūras (literatūras, mūzikas, gleznie cības) ietekme jūtama arī Hanzas pilsētās Minsterē un Osnabrikā, kur 17. gadsimtā, piemēram, bieži viesojas Nīderlandes artisti. Nīderlandes diplomāts un tautu tiesību definētājs Hugo Grocijs (1583–1645) Vestfālenes miera sarunām ieteica tieši Minsteri un Osnabriku, un viņa mūžs aprāvās Rostokā ceļā uz Minsteri. Daudzi vācieši, tostarp rīdzinieki, mācījās dzejas mākslu pie Daniela Heinsija (1580–1655) Leidenē, un Zviedrijas karalienes Kristīnas padomdevējs bija viņa dēls Nikolauss Heinsijs (1620–1681). Kā Rīgas, tā Minsteres panorāmas un kartes zīmējuši slavenie Nīderlandes kartogrāfi Georgs Merkators un Jakobs Hondiuss. J. K. Brocem piederējusi Amsterdamā 1656. gadā izdotā grāmata «*Regnorum Sveciae*», kur redzama Rīga un Vidzeme. Leidenē iznākusī grāmata «*Respublica sive status regni Poloniae, Lithuaniae, Prussiae, Livoniae*» (1627) stāsta arī par Rīgu. Kā Rīgā, tā Minsterē labi pazīstama gan «*Academia Lugdunensis*», gan Nīderlandē izdotie J. A. Komenska darbi, kurš radis politisko patvērumu tolerantajā Holandē. Vēl 1647. gadā Antverpenē atkārtoti iznāk Ķempenes Toma «*De imitatio Christi*», kas liecina par šīs grāmatas ilglaicīgumu kultūras vēsturē. Nīderlandes mākslā bieži skatāma klusā daba ar grāmatām.

Pilsēta, kurā daudz analoga ar Rīgu gan kultūrā, gan sadzīvē, ir Danciga, kur 17. gadsimtā, tāpat kā Rīgā, ir spēcīga Nīderlandes kultūras ietekme. Bet Rīga 1621. gadā nokļūst zviedru pārvaldē, savukārt Danciga paliek Polijas pārziņā un, kā raksta Dancigas vēsturnieks Reinholds Kurike savā 1687. gadā Amsterdamā ūn Dancigā iznākušajā grāmatā «*Der Stadt Dantzig historische Beschreibung*», tieši Dancigā poļu karalis Sigismunds III Vāsa ciemojies visbiežāk. Viņam par godu notiek uguņošana, muzicēšana, tiek organizētas teātra izrādes (piemēram, 1623. gadā). Karaļa vizīti dokumentē arī Dancigas autoru šim gadījumam veltītie sacerējumi. Zīmīgi, ka 1632. gadā mirst gan Sigismunds III Vāsa, gan viņa dižais pretspēlētājs: netālu no Leipcigas Licenā kaujas laukā krīt Gustavs II Ādolfs.

Vecākais Dancigas kopskats redzams Brauna–Hogenberga grāmatā 1572. gadā. Danciga attēlota arī populārajos Daniela Meisnera pilsētu panorāmu izdevumos. R. Kurikes grāmatā par Dancigu redzam Svētās Marijas baznīcu, ceļamkrānu upes krastā, tā saukto karaļa Artūra galmu (Rīgas Melngalvju nama analogu). Dancigā ir gan Vecais, gan Jaunais rātsnams, Jāņa, Pētera, Bartolomeja un Katrīnas baznīca, Svētā Gara, Svētās Elizabetes un Svētās Barbaras hospitālis un ģimnāzija, kas atrodas bijušajā Svētās Trīsvienības klosterī. Dancigas dāmu tērpi ap 1600. gadu atgādina Rīgas patriciešu apģērbu. Te ir gan «*Nobilis matrona Dantiscensis*», gan arī zemākām sociālām grupām piederošas sievietes. Pašapzinīgs un bagāts attēlā ir Dancigas tirgotājs «*Mercator habitus Dantiscensis in Prussiae*». Dancigā 17. gadsimtā jau ir speciāli teātrim celta koka ēka.

Grāmatiespiešana Dancigā aizsākas jau 1498. gadā. Ievērojams 17. gadsimta pirmās puses Dancigas tipogrāfs (1609– 1652)

400. att. **Zēstes skats 1591. gadā**

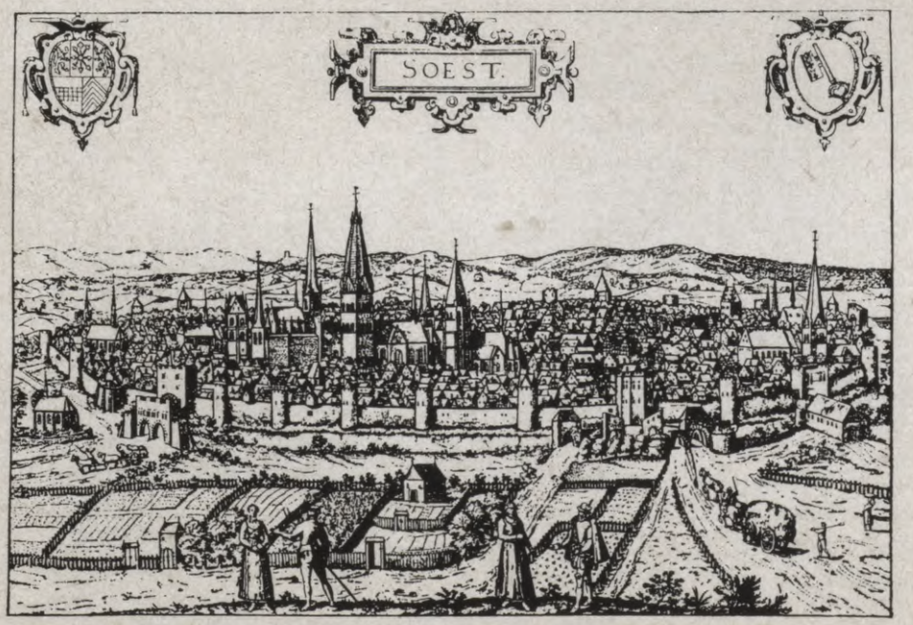

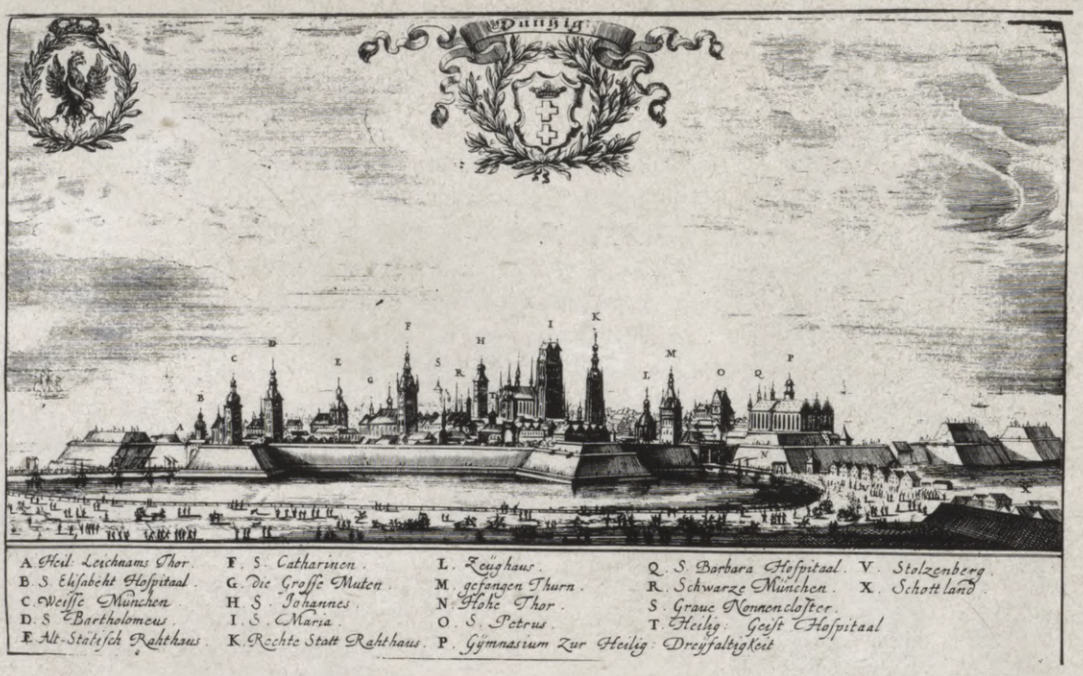

401. att. **Danciga 17. gs. gravīrā**

ir Andreass Hīnefelds, kurš dzimis Halberštatē, mācījies par grāmatsējēju Frankfurtē pie Oderas. No 1616. līdz 1641. gadam viņš ir arī Dancigas grāmatsējēju eltermanis. 1624. gadā viņš iespiež pirmo Dancigas vācu Bībeli, bet 1632. gadā poļu Bībeli; 1640. gadā nodrukā Dancigā mirušā (1639) Martina Opica rakstus. No 1610. gada viņš izdevis Dancigas kalendāru un no 1619. gada laikrakstu «*Wöchentliche Zeitung*».

Avīzes izdevuši arī citi Dancigas tipogrāfi, piemēram, Daniels Frīdrihs Rēte – «*Danziger Ordinari Zeitung*» (1619–1647), Dāvids Frīdrihs Rēte – «*Polnische Novellen*» (1655–1694), ko varētu salīdzināt ar 1680./1681. gadā Rīgā izdotajām «*Rigische Novellen*». Neliela privāta tipogrāfija (1662–1679) ir arī slavenajam Dancigas matemātiķim un astronomam Johanam Hevelijam (1611–1687), kurš sevi sauc par Polijas valsts pilsoni (*Civis Orbis Poloni*), bet Dancigas dzejnieki viņu dēvē par gadsimta lepnumu un Visuma rotu. Tipogrāfijas iekārta pirkta Nīderlandē, un, nebūdams pats iespiedējs, Johans Hevelijs to iznomā profesionālam tipogrāfam. Te iespiež galvenokārt paša Hevelija darbus, piemēram, «*Machina coelestis*» (1673). Uz mājas jumta zinātniekam bijusi iekārtota arī neliela observatorija.

J. Hevelijs nav vienīgais ievērojamais zinātnieks Dancigā. Tāds bijis arī 1571. gadā Dancigā dzimušais un turpat 1608. gadā mirušais teologs Bartolomejs Kekermanis, kurš cēlies no Stargardes, studējis Vitenbergā, Leipcigā, Heidelbergā, no 1602. gada bijis Dancigas ģimnāzijas rektors. Bet viņa grāmata «*Opera omnia*» iznākusi Ženēvā 1661. gadā. Viņš ir Aristoteļa uzskatu aizstāvis, un viņa, pareizāk sakot, Aristoteļa, domas par zemestrīču cēloņiem ņem vērā Zemgales mācītājs Georgs Mancelis, izdodams Rīgā 1619. gadā

402. att. **Dancigas tirgotājs Hanzas laikos**

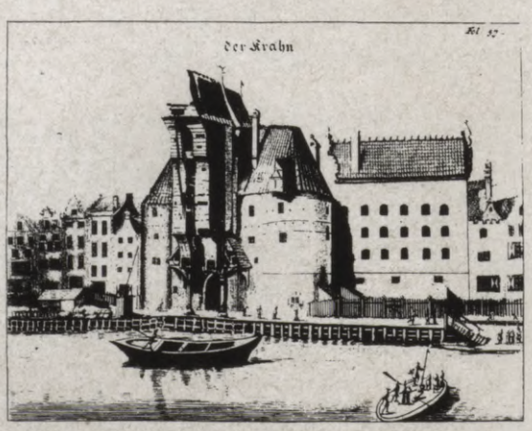

403. att. **Dancigas ostas skats 17. gs.**

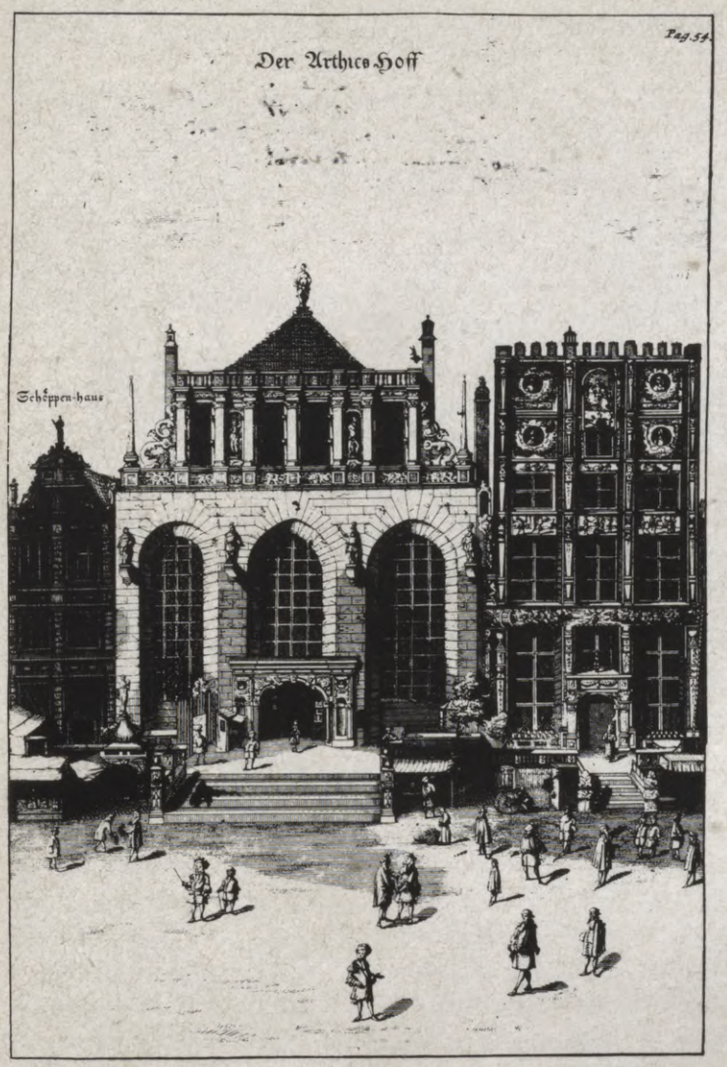

404. att. **Dancigas tā sauktais karaļa Artūra galms 17. gs.**

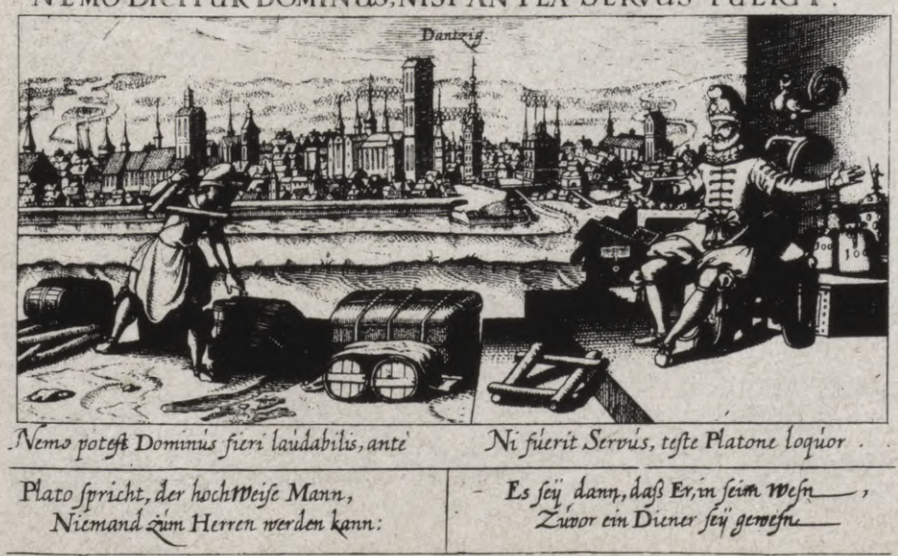

405. att. **Danciga ap 1628. gadu**

grāmatu par zemestrīces parādībām, kas novērotas Valles draudzē. Pie vadošajiem kalendāru sastādītājiem Dancigā piederējis Pēteris Krīgers (1580–1639) – matemātiķis, fiziķis, astronoms. Viņa veidotie kalendāri iznāk no 1608. līdz 1640. gadam. Kalendāros bija astronomiskā informācija un prognozes, tāpat ziņas par Polijas, it īpaši Dancigas vēsturi, zinātniski disputi un reliģiskas polemikas.

Tā kā Danciga ir daudzvalodīga pilsēta, te 1642. gadā ar skaistu titullapu iznākusi latīņu–vācu–poļu vārdnīca. Šeit dzīvojošie autori reizēm rakstīja arī franču, itāļu un holandiešu valodā.

Dancigā ir labi organizētas skolas, nodibināta rātsbibliotēka, mākslu un zinātni atbalsta mecenāti. Literārie autori parasti ir ģimnāzijas profesori un Dancigas mācītāji. No Tornas uz Dancigu atnācis Martins Opics, kurš skaitās arī Polijas karaļa historiogrāfs. Dzejnieki, tā sauktais Dancigas Helikons, gan pārsvarā nodarbojas ar tronī sēdošo Polijas karaļu slavēšanu, jo iztapība ir baroka laika iezīme. Kad Sigismunds III Vāsa 1623. gadā apmeklē Dancigu, viņu ar latīņu vārsmām sveic pilsētas sindiks, un tāpat latīniski sindikam atbild kanclers Albrehts Staņislavs Radzivils. Kāds Dancigas autors Mihaels Albīns 1653. gadā izmēģina spēkus tolaik vēl neierastā žanrā – romānu rakstīšanā. 17. gadsimtā bieži izplata tādu operatīvu iespieddarbu veidu kā skrejlapas. Kāds Andreass Viritiuss (biogrāfiskie dati nav zināmi) draudzējies ar Eiropā plaši pazīstamo Justu Lipsiju, kādu laiku uzturējies Vidzemē un 1599. gadā bijis privātskolotājs Dancigā.

Arī Kēnigsbergā grāmatu iespiedēji (no 1524. gada) nākuši pa lielākajai daļai no citurienes. Tāds ir Hanss Veinrihs no Dancigas (1524–1553), Hanss Lufts no Vitenbergas (1549–1553), ko uzaicina tieši hercogs Albrehts. No Nirnbergas nāk tipogrāfs (1554–1573) Hanss Daubmans, kurš spiestuves iekārtu ved līdzi no Nirnbergas. Viņš saņem 100 dālderu lielu atalgojumu gadā un brīvu dzīvokli, vēl arī dažādas naturālas piedevas.

406. att. **Svētās Marijas baznīca Dancigā**

No 1558. gada viņš skaitās arī universitātes tipogrāfs, kam bez atlīdzības jādrukā rektora un profesoru iesniegtie teksti. Bet H. Daubmans pieņēmis arī privātus pasūtījumus, viņš, piemēram, drukājis Rīgas ārsta Zaharija Stopija veidoto kalendāru 1565. gadam. Viņa dēls Bonifācijs savu spiestuves daļu pārdod tipogrāfam (1575–1602) Georgam Ostenbergeram, kurš 1586. gadā iespiedis pirmo līdz šim saglabāto luterāņu katehismu latviski. Viņš bijis arī divu grāmatveikalu, grāmatsietuves un papīra dzirnavu īpašnieks – tātad visai turīgs vīrs. Tipogrāfiju vadīt turpina (1610– 1623) G. Ostenbergera znots Johans Šmits, bet pēc viņa (1623–1638) mācītais grāmatsējējs Lorencs Zegebāde. Ievērojams ir no Rostokas pārnākušais tipogrāfs (1639–1666) Johans Reisners, kurš pārceļas no Rostokas līdz ar spiestuves iekārtu, 14 burtstabiņu kastēm un diviem zeļļiem. 1660. gadā viņš saņem atļauju izdot avīzi «*Europäischer Mercurius*». Viņš ir arī galvenais tipogrāfs Simona Daha vadītajam dzejnieku pulciņam.

407. att. **Dancigas pilsoņu tērpi ap 1600. gadu**

Šobrīd maz vairs kas palicis no tās Kēnigsbergas, ko rāda savā 1641. gada gravīrā M. Merians. Kad Polijas karalis Vladislavs IV Vāsa 1635. gadā apmeklē Kēnigsbergu, viņam par godu izrāda Heinriha Albēra operu «*Cleomedes*» ar Simona Daha sacerētu tekstu. Tas ir pirmais operas uzvedums Kēnigsbergā. Simonam Daham un viņa draugam Kēnigsbergas Doma ērģelniekam Heinriham Albēram piedēvētā dziesma par Tāravas Anniņu saglabājusies uz gadsimtiem literatūras vēsturē. 1650. gadā Doma dienvidu spārnā publikai kļūst pieejama patriciešu Valenrodu sarūpētā bibliotēka. Ap 1663. gadu

408. att. **Kēnigsberga Hanzas laikos**

Kēnigsbergā ir apmēram 40 000 iedzīvotāju, un tai tolaik ir lielāks svars nekā Berlīnei. Bet laiki mainās.

Ne kā Hanzas pilsēta, bet kā liels grāmatniecības un vispār kultūras centrs Rīgai nozīmīga bijusi Frankfurte pie Mainas, kas iesaukta par «Atēnām pie Mainas». Grāmatu iespiešana te sākas samērā vēlu (1511), bet tad attīstās strauji. Spilgtas personības 16. gadsimtā te ir no Strāsburgas nākušais izdevējs (1530–1555) Kristians Egenolfs un izdevējs (1559–1590) Sigismunds Feierābends. Jau K. Egenolfs daudz darījis skaisti izdotu grāmatu labā, bet ar S. Feierābendu sadarbojas izcilais Nirnbergas kokgriezējs Josts Amans. Jau šinī laikā Frankfurtē pie Mainas ir grāmatu mesas, kur pulcējas visas Eiropas redzamākie grāmatnieki.

Frankfurte pie Mainas ir dažādu konfesiju un reliģiskas tolerances pilsēta, un nereti par to saka: «Vara Frankfurtē pieder luterāņiem, baznīcas katoļiem, bet nauda reformātiem.» Īsi pirms Bērtuļa nakts Parīzē no Francijas te ierodas grāmatu tirgotājs, izdevējs un iespiedējs (1572–1581) Andreass Vehels, kura darbu turpina (1581–1593) dēls Johans Vehels. Laika posmā no 1570. līdz

409. att. **Dancigā izdota latiņu–vācu–poļu vārdnīca (1642)**

DASYPODIVS CATHOLICVS,

Hoc eſt,

DICTIONARIVM

LATINO-GERMANICO POLONICVM,

GERMANICO-LATINVM,

Et

POLONO-LATINO-GERMANICVM,

Olim quidem à PETRO DASYPODIO adornatum, ſed poſt in Academia Colonienſi reformarum, & Epithetis ac omnium ſyllabarum Quantitatibus, juxtá Raviſium & Henrici Smetij Proſodiam aliorumq; auctorum veterum & recentiorum, auctum.

Cum

Appendice nominum propriorum Deorum, Dearum, Virorum, Mulierum, Regionum, Inſularum, Vrbium, Fluviorum & Montium.

Cum Gratia & Privilegio S. R. M. Pol. & Suec.

DANTISCI

Curâ, Impenſis & Typis Andreæ Hünefeldij
Bibliopolæ ANNO M. DC. XLII.

410. att. **Petra Dusburga Prūsijas hronikas izdevums Frankfurtē pie Mainas un Leipcigā (1679)**

1630. gadam te īpaši daudz izdoti juridiska satura darbi. Tādi iznākuši, protams, arī vēlāk. LAB glabājas 1662. gadā publicētās Johana Markvarta veidotās tirdzniecības tiesības «*De Jure Mercatorum*». Jau 16. gadsimta otrajā pusē (1574) Frankfurtes grāmatu mesu savā rakstā «*Francofordiense emporium*» cildina izcilais franču grāmatu izdevējs, humānists, kalvinists Anrī II Etjēns. 1608. gadā kāds angļu ceļotājs Tomass Koriets (*Coryate*) vārda tiešā nozīmē Frankfurtes mesu apjūsmo. Grāmattirdzniecības iela (*Buchgasse*) pārspējot visu Parīzē, Venēcijā, Londonā vai vēl kur citur redzēto. Arī grāmatiespiešanas ziņā Frankfurte pie Mainas neatpaliekot, piemēram, no Bāzeles Šveicē. Atcerēsimies, ka Frankfurtes mesā 1599. gadā pirmo reizi ar paša izdoto G. Cīglera «*Weltspiegel*» piedalās Rīgas tipogrāfs N. Mollīns. No 1630. gada (sakarā ar Trīsdesmitgadu karu) grāmattirdzniecībā gan sākas kritums, bet vēl 1670. gadā Frankfurti kā kultūras centru un rosīgu grāmatu tirgu cildina jaunais filozofs Gotfrīds Vilhelms Leibnics (1646–1716). Tikai 17. gadsimta nogalē grāmattirdzniecībā pārsvaru gūst Leipciga. Lielo grāmatizdevēju tradīciju Frankfurtē pie Mainas turpina valonis, ticības bēglis no Lītihas Beļģijā Teodors de Brī (*Bry*), kurš te ierodas 1590. gadā. Viņa laikā vara grebums aizvieto līdz tam iecienīto kokgriezumu. Viņa darbu turpina dēls un tad znots, no Bāzeles nākušais Matejs Merians Vecākais (1593–1650), kurš Frankfurtē pie Mainas ierodas 1625. gadā. Gadsimtu vēlāk dzimušais frankfurtietis Johans Volfgangs Gēte (1749–1832) savā atmiņu grāmatā «Poēzija un īstenība» piemin, kā zēna gados ar aizrautību šķirstījis Meriana gravīras Bībeles izdevumam, tāpat viņa kartogrāfiskos izdevumus, apbrīnojis Meriana

411. att. **Teodors de Brī (1528–1528) – Frankfurtē pie Mainas no Nīderlandes iecelojis mākslinieks**

412. att. **Bībeles izdevums Frankfurtē pie Mainas (1534)**

zīmētās grāmatu titullapas. Sevišķi auglīga bijusi M. Meriana sadarbība ar Strāsburgas vēsturnieku Johanu Ludvigu Gotfrīdu, dodot gravīras viņa populārajai «*Historische Chronika*». J. V. Gēte atzīst: «No Gotfrīda hronikas, kas bija rotāta tā paša mākslinieka (Meriana) gravīrām, izzināju ievērojamus notikumus pasaules vēsturē.»

413. att. **Frankfurtē pie Mainas izdots Johana Šēfera apraksts par Lapzemi (1673)**

M. Merians Vecākais iedibina Frankfurtē pie Mainas izcilu mākslinieku un grāmatizdevēju dzimtu. Meriani grāmatas ne tikai izdod, bet arī tās ilustrē. M. Merians Vecākais iesāk (1641), bet dēli turpina izdevumu «*Theatrum Europaeum*» vairākos sējumos. Hanzas pilsētu vēsturei svarīga ir 1641. gadā iznākusī grāmata «*De rebus publicis Hanseaticis*». M. Meriana izdevumos rādīta ne tikai tālaika Vācija, bet arī Rīga, Rēvele, Narva, Sāmu sala un citi Baltijas reģioni. Livonija tāpat pieminēta vairāksējumu izdevumā par Brandenburgu un Pomerāniju. Rīgu redzam 1638. gadā izdotajā «*Newe Archontologia Cosmica*», tāpat Amsterdamas 1656. gada izdevumā «*Regnorum Sveciae*». Tā ir zviedru laiku Rīga, parasti no putna lidojuma. Ar tālaika nocietinājumiem, bastioniem, ravelīniem. Ar Daugavu un tās salām, arī Pārdaugavu. Ar Rīgas ģerboni utt. Daudzi šie Frankfurtes izdevumi saglabājušies LAB. M. Meriana izdevniecības firmas zīme skatāma kādā 1637. gada izdevumā. Merianu apgādā iznākušas grāmatas par Trīsdesmitgadu karu, Johana Keplera traktāts par pasaules harmoniju (1622), pazīstamā angļu zinātnieka Roberta Fluida (1574–1637) darbi, arī Rīgas ģimnāzijas disputi (1655). Kādas M. Meriana ilustrētās grāmatas (1613/1614) titullapā redzams tolaik populārais un ar dzīves skaudro īstenību saistītais motīvs par dzīves īslaicīgumu un nāvi kā tās nenovēršamu noslēgumu. 1635. gadā ar M. Meriana gravīrām iznāk Johana Filipa Abelīna (1600–1634) ilggadējais daudzsējumu darbs «*Theatrum Europaeum*» (1617–1639).

414. att. **Pilsētas muzikanti. 1538. gada gravīra**

Bijušajā baskāju klosterī dibinātā Frankfurtes pie Mainas ģimnāzija «*Gymnasium Illustre*» gan nebija tik slavena kā, piemēram, Johana Šturma Strāsburgā vadītā, tomēr arī tā sagatavoja daļu no pilsētai vajadzīgās inteliģences. Kā tirdzniecības un finansu centram Frankfurtei pie Mainas bija īpaši vajadzīgi juristi. Frankfurte pie Mainas var arī lepoties, ka te gadsimta otrajā pusē aizsākas piētisma kustība ar Filipa Jākoba Špēnera (1635–1705) rakstu «*Pia desideria*», ko varētu aptuveni tulkot «Dievbijīgas vēlmes».

Otrs lielākais grāmatniecības centrs Vācijā 17. gadsimtā ir Leipciga. Sakarā ar grāmatiespiešanas divsimtgadi (1440–1640) Leipcigā 1640. gadā iznāk «*Jubilaeum Typographicum Lipsiensium*». Jau iepriekš (1634) iznācis Hieronima Hornbuša

415. att. **Vecākais Leipcigas zīmogs (ap 1287)**

darbs «*Orthotypographica*», kas māca, kā jālabo iespiedkļūdas. Leipcigas grāmatu mesas gadsimta sākumā vēl nav tik populāras kā Frankfurtē pie Mainas, lai gan gadatirgu rīkošanas privilēģija pilsētai piešķirta jau 1268. gadā. Grāmatu iespiešana Leipcigā aizsākusies inkunābulu gadsimtā (1481). 17. gadsimta pirmajā pusē pieminams Abrahams Lambergs, kāda Leipcigas drēbnieka dēls, kas mācījies Pfortas latīņu skolā, bet mācības pārtraucis līdzekļu trūkuma dēļ, tad devies mācību ceļojumā, līdz kļuvis par pilsētas ražīgāko izdevēju (1587–1626) ar 897 iespieddarbiem. Viņa vārds saistīts arī ar Leipcigas grāmatu mesas kataloga izdošanu. Tāpat viņš drukājis Magdeburgas grāmatu izdevējam Johanam Frankem, jo atšķirībā no Rīgas jēdzieni «tipogrāfs» un «grāmatu izdevējs» Vācijā nav viens un tas pats. 17. gadsimtā Leipcigā jau iznāk vairākas avīzes, bet to tirāža ir neliela, kādi 50 eksemplāri katrai. Arī Leipciga daudz cietusi kara gados. Divreiz (1631, 1642) nodeg tipogrāfija Frīdrihama Lankišam Vecākajam. Dažs tipogrāfs, lai piepelnītos, iespiedēja darbu savieno vēl ar kādu citu profesiju, piemēram, Konrāds Bavārs bijis arī poēzijas profesors Leipcigā, mācījis grieķu un latīņu valodu, tāpat bijis vēstures profesors Hallē, līdztekus arī grāmatu cenzors.

417. att. **Pusdienošana viduslaikos (16. gs.)**

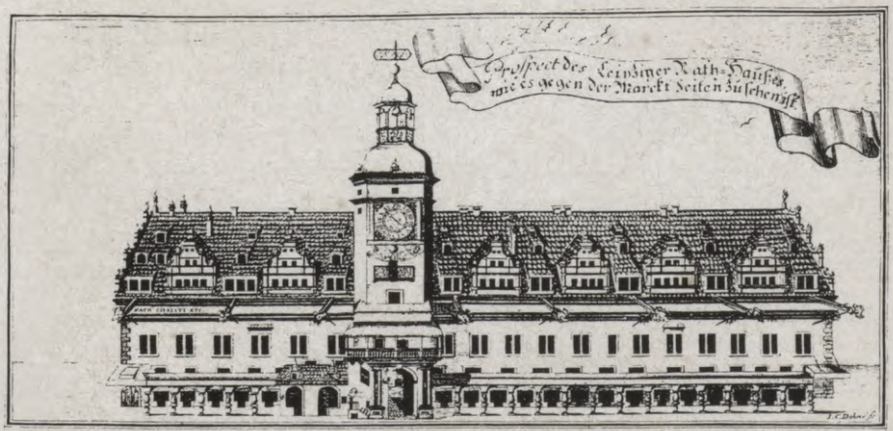

416. att. **Vecais Leipcigas rātsnams 1672. gadā**

Ģeogrāfiski Leipciga ir izdevīgā vietā – pašā Vācijas centrā, bet līdz ar to šo pilsētu piemeklē arī visas Vāciju skarošās bēdas. Vecākais Leipcigas skats redzams S. Minstera «Kosmogrāfijas» 1544. gada izdevumā, bet 17. gadsimta Leipcigu dažādos aspektos rāda Gabriela Bodenera gravīras ap 1700. gadu. Svētā Tomasa baznīca lepojas ar tālu pazīstamo zēnu kori. Skola ir arī pie Svētā Nikolaja baznīcas, ko skatām 1600. gada gravīrā. Seno Leipcigu reprezentē Svētā Pāvila baznīca, kas bija saistīta ar universitāti (šo baznīcu barbariski nojauca pēc Otrā pasaules kara), vecais rātsnams, tirgus laukums, arsenāls, rātsbibliotēka, senā tirdzniecības birža, Svētā Jura hospitālis un vēl citas celtnes. No visa tā mūsdienu Leipcigā vairs maz kas

418. att. **Arsenāls un rātsbibliotēka jaunajā Leipcigas tirgus laukumā. Gravīra (ap 1700)**

saglabājies. Leipcigas patriciešu tērpus 16. gadsimta nogalē zīmējis Josts Amans un Hanss Veigels, un tie atgādina tālaika rīdzinieku apģērbu. Vecāko pilsētas hroniku 1635. gadā sacerējis Tobiass Heidenreihs.

Leipcigas literāro dzīvi un grāmatniecību ietekmē universitātes klātbūtne. Vairums autoru ir profesori, vietējie mācītāji, literāti, studenti. No 1620. gada Leipcigā studē vēlāk plaši pazīstamais ceļotājs Ādams Oleārijs. Līdz 1633. gadam viņš ir Nikolaja skolas konrektors un darbojas arī Filozofijas fakultātē. No 1628. līdz 1633. gadam Leipcigas students ir dzejnieks Pauls Flēmings. Vēl maz pētīts literātu pulciņš ap Paulu Flēmingu un Ādamu Oleāriju. 1630. gadā ceļā uz Parīzi Leipcigā viesojas Martins Opics, kurš atstājis ierakstu P. Flēminga albumā. Kolēģus Leipcigā apciemojis vācu dzejnieks Filips Cēzens. Gadījuma dzejoļu rakstīšanā spēkus izmēģinājusi arī birģermeistara meita Anna Marija Švendenderfa. Liela loma pilsētas dzīvē ir mūzikai un slavenajam «*Thomanerchor*». Blakus baznīcas dziesmām top arī laicīgo dziesmu krājumi. Jāmin P. Flēminga skolotājs Svētā Tomasa skolā Johans Hermanis Šeins, kurš

419. att. **Vismārā un Leipcigā izdotā grāmata «Zviedru tirgotājs» (1706)**

P. J. MARPERGERS,
Schwedischer
Kauffmann
In sich haltende eine kurtze Geographische und Historische Beschreibung deß Königreichs Schweden / und aller dessen incorporirten Länder und Provincien, sonderlich aber der vornehmsten
Kriegs- und Friedens-Begebenheiten/
Welche Sich in Demselben von so vielen Seculis her/ biß auff den anjetzo Glorwürdigst-regierenden
König CARL den XII.
zugetragen/
Wobey zugleich denen Herren Kauffleuten und curieusen Reisenden/ eine accurate Verzeichniß gegeben wird / was Sie in Schweden der Commercien halber / so wohl in Ansehung dieses Reichs überaus bequemen Situation und Fruchtbarkeit / als der (nach so vielen Königl. Verordnungen) wohleingerichten Manufacturen, Seefahrten / Wechsel-Negotio, Müntz/ Maaß/Gewicht/ Zoll- und Postwesen ꝛc. zu beobachten.
Welchen endlich zum Beschluß mit beygefüget ein kurtz-gefastes Teutsch und Schwedisches
Gespräch- und Wörter-Buch/
Samt einem vollständigen Register.
Wißmar und Leipzig/
Verlegts Johann Christian Schmidt / 1706.

420. att. **Svētā Tomasa baznīca Leipcigā**

daudz darījis pilsētas muzikālās kultūras veidošanā. Viņa dziesmu krājumi iznāk no 1621. līdz 1628. gadam.

Ar seno Nirnbergu Rīgu saista ne tikai tās zeltkaļi un sudrabkaļi, ne tikai zvanu lējēji un lielgabalu meistari, bet arī tas daudzpusīgais kultūras slānis, kas raksturo šo lielo vācu pilsētu. Protams, 17. gadsimtā ir jau pabalējis tas spožums, kas 16. gadsimtā saistījās ar A. Dīrera un H. Zaksa vārdu. Nirnberga, kur grāmatiespiešana aizsākas jau 1470. gadā, pārstāvēta LAB

421. att. **Fragments no titullapas Orlando di Laso darbu izdevumam «Orķestra kopskats»**

ar 27 inkunābulām, un te izcilu vietu ieņem pats ražīgākais 15. gadsimta tipogrāfs Eiropā Antons Kobergers ar 20 izdevumiem. Skaistu Nirnbergas izdevumu LAB netrūkst arī no 16. un 17. gadsimta. Nirnbergā kādu laiku (1545–1553) strādājis Hanss Daubmanis, kas vēlāk ir tipogrāfs Kēnigsbergā un iespiedis kalendāru Rīgai 1565. gadā. Arī slavenā Endteru dzimta, kas no 1615. gada gandrīz visu 17. gadsimtu darbojas Nirnbergā, bijusi saistīta ar Vidzemi. Volfgangs Endters Jaunākais (1622–1655) pēc mācību gadiem Nirnbergā kādu laiku uzturējies Vidzemē un Zviedrijā.

Bet senā Nirnberga, ko latīniski dēvē par Norinbergu, ir interesanta ne tikai grāmatniecības ziņā. Netālās Altdorfas vēsturnieks Georgs Andreass Vills (1727–1798) savā «*Nürnbergisches Gelehrten Lexicon*» (1755–1758) piemin ap 2000 nozīmīgu personu vārdu, kas raksturo Nirnbergas zinātni, literatūru, mākslu laika posmā no 1550. līdz 1750. gadam. Savam leksikonam G. Vills izmantojis arī rīdzinieka Heninga Vites Dancigā un Rīgā izdoto «*Diarium biographicum*» (1688, 1691). Nirnbergā ir ne tikai skoloti ģimnāzijas profesori, mācītāji, ārsti, juristi, bet arī izglītoti rātskungi un patricieši. Par to gādā Altdorfas universitāte, Nirnbergas ģimnāzija, vēl kādas septiņas citas skolas. Nirnbergiešu rīcībā ir bagātas publiskās un privātās bibliotēkas, piemēram, «*Bibliotheca Publica*».

Ražīgs un populārs Nirnbergas autors ir Georgs Filips Harsdorfers (1607–1658), dažādu zinātnisku un literāru apvienību veidotājs, dzejnieks. Viņa spalvai pieder dzejoļu krājums «Poētiskā piltuve» (*Poetischer Trichter*, 1649), kā arī kriminālstāstu krājums (1652). Nirnbergas jaunā patricieša Johana Paula Paumgartnera (1630–1706) nopietnās zināšanu alkas apliecina ieraksts viņa dienasgrāmatā par studiju secību: «Svētdien – teoloģija, pirmdien – latīņu valoda, otrdien – itāļu valoda, trešdien – vācu valoda un poētika, ceturtdien – spāņu literatūra, piektdien – franču kultūra, sestdien –

422. att. **Nirnberga senā gravīrā (1628)**

jurisprudence.» Tātad septiņas nedēļas dienas bez atelpas! Daudziem Nirnbergas patriciešiem ir ievērojamas bibliotēkas, monētu un antīku priekšmetu kolekcijas. Izcilā 16. gadsimta bibliofila A. Dīrera drauga Vilibalda Pirkheimera bibliotēku pārmanto garīgi rosīgā Imhofu ģimene. Uz viņu krājuma pamata veidojas «*Bibliotheca rerum Norinbergensium*». Arī pašreizējais Nacionālais muzejs Nirnbergā nav tapis tukšā vietā.

Vnd vnd zuwiſſen ſey jedermänniglich/ daß von heut Dienſtags an/wie auch folgende zwen tag Mitwochs vnd Donnerstag/der Orientaliſche Elefant in dem neuen Comödienhauß auff der Schüt/wirdt zuſehen ſeyn/da Er dann mehr als zuvor geſchehn/ ſich mit wunderlichen Künſten wirdt ſehen laſſen/ ſoll ein Alte Perſon geben 4 kreutzer/ein kleine perſon 2 kreutzer: mag ſo lang zuſehen als jhn beliebt/ dann man wirdt den gantzen Tag/morgens von 7 biß zu 11/vnd nach Mittag von 1. biß 6 vhrn/ſolchen ſehen laſſen.

423. att. **Reklāma par ziloņa dresūru Nirnbergā (1629)**

Dažādu mākslu un zinātņu mecenāts ir rātskungs Lukass Frīdrihs Behaims (1587–1648) un viņa dēls Georgs Frīdrihs Behaims (1616–1681). Par universitātes paplašināšanu Altdorfā, anatomiskā teātra un observatorijas veidošanu rūpējas Jobsts Kristofs Kress (1597–1663), kurš ir arī delegāts sarunām ar zviedru karali Gustavu II Ādolfu. Neaizmirsīsim, ka lēmumu par Tērbatas universitātes dibināšanu 1632. gadā Zviedrijas karalis paraksta kara nometnē netālu no Nirnbergas. Interesants autors ir nirnbergietis Pauls Jakobs Marpergers (1656–1730) – viens no pirmajiem vācu politekonomistiem. Pēc jurisprudences studijām Altdorfā viņš pieredzes uzkrāšanai bijis Francijā, Zviedrijā, Krievijā, Hanzas pilsētās Lībekā un Hamburgā, arī Vīnē un vēl citur. 1706. gadā Leipcigā iznāk viņa grāmata «*Der schwedische Kaufmann*» (Zviedru tirgotājs), kas atrodama arī LAB. Tur ir lappuses par rosīgo zviedru tirdzniecības pilsētu Rīgu. Tā kā P. J. Marpergers bijis arī Maskavā un topošajā Pēterburgā, Lībekā 1705. un 1723. gadā iznākusi viņa

grāmata «*Der Moskovitische Kaufmann*» (Maskavas tirgotājs), kas ir viens no pirmajiem mēģinājumiem izprast arī šo ģeogrāfisko reģionu. Tāpat viņš ir grāmatas «*Erstes Hundert gelehrter Kaufleute*» (Pirmais izglītotu tirgotāju simts, 1717) autors. Viņa privātbibliotēkā bijis ap 1500 juridiska satura grāmatu.

Tā ir liecība, ka ne visi tirgotāji ir nemācīti un no kultūras tālu stāvoši cilvēki. Roterdamas Erasma, F. Melanhtona un H. Grocija darbus studējis un ar Eiropas sava laika zinātniekiem sarakstījies Nirnbergas jurists Georgs Rihters (1592–1651) – ienācējs no Brabantes. Starp Svētā Zēbalda baznīcas mācītājiem laika posmā no 1630. līdz 1670. gadam izceļas *poeta laureatus* Johans Zauberts (1592–1646) un agrākais Jēnas universitātes profesors Johans Mihaels Dilhers (1604–1669). Interesantas personības ir vairāki Svētā Lorenca baznīcas ērģelnieki un kantori, tā dēvētās Melanhtona ģimnāzijas un arī Svētā Egīdija ģimnāzijas mācībspēki, Altdorfas universitātes profesori. Jau 1592. gadā Nirnbergā veidojas «*Das Collegium medicum*», bet 1632. gadā «*Das Collegium pharmazeuticum*». Ievērojami cilvēki ir arī starp Nirnbergas ārstiem, aptiekāriem, advokātiem un pārējiem juristiem. Slavas dziesmu pilsētai «*Nymphe Noris*» veltījis Nirnbergas ārsts Johans Helvigs. Liels grāmatu krājējs ir pilsētas ārsts Mihaels Ratenbeks (1568–1623). Mākslas pasauli pārstāv plaši pazīstamie brāļi Joahims, Jakobs un Johans Zandrāti. Nirnbergā iznāk slavenās puķu un dažādu augu gleznotājas Marijas Sibillas Merianas (1647–1717) grāmatas. Par grāmatu izdevēju Nirnbergā kļūst kādreizējais Leipcigas universitātes ebreistikas profesors Eliass Huters (1553–1609).

Nirnbergā iespiež ne tikai vietējo autoru darbus. Te iznāk Jakoba Kristofela

424. att. **Rakstnieks pie rakstāmgalda. Hansa Burgmaira kokgriezums (1530)**

425. att. **Albrehta Dīrera zīmēta grāmatzīme Nirnbergas patricietim, bibliofilam Vilibaldam Pirkheimeram (1503)**

426. att. **Vācu zemnieki, spēlējot šahu. Gravīra (ap 1694)**

fon Grimmelshauzena darbi. 1658. gadā tieši Nirnbergā iznāk populārās J. A. Komenska grāmatas «*Orbis sensualium pictus*» pirmizdevums. Te drukāti Ziemeļvācijas dzejnieku Johana Rīsta un Filipa Cēzena darbi. Toties nirnbergiešu sacerējumi iespiesti arī Lībekā, Hamburgā, Rostokā, Halberštatē un citās pilsētās, kam rosīgi sakari ar Rīgu. Nirnbergas pilsētas bibliotēka, tāpat kā Rīgā, veidojās pēc reformācijas uzvaras, sekularizējot bijušo klosteru grāmatas. Bet bibliotēka 16. un 17. gadsimtā saņēma arī apjomīgus Nirnbergas pilsoņu dāvinājumus. Vēsturnieks Georgs Andreass Vills 18. gadsimta sākumā nodod pilsētai ap 16 000 grāmatu un 2300 rokrakstu. Blakus «*Bibliotheca Publica*» un «*Bibliotheca Academiae Altorfiensis*» prāvi grāmatu krājumi ir Svētā Zēbalda, Svētā Lorenca un Svētā Egīdija baznīcā. Nirnberga ir kultūras centrs ar tālu starojumu.

Jēna salīdzinājumā ar Nirnbergu ir pavisam maza pilsēta (1618. gadā te ir tikai 4200 iedzīvotāju), bet tās literārā nozīmība nav meklējama tikai Gētes un Šillera laikmetā. Te agri, tāpat kā Rīgā, aizsākas reformācija. Jēnā vairākkārt spredikojis Mārtiņš Luters, te izdoti viņa polemiskie raksti pret Tomasu Minceru un Andreasu Karlštatu. Uz Jēnu no Vitenbergas aicina par pedagogu Filipu Melanhtonu. Viņš gan atsaka, toties palīdz Jēnas kādreizējā dominikāņu klostera telpās izveidot «*Gymnasium academicum*», kas desmit gadu vēlāk pārtop par universitāti. Kad Vitenbergā plosās mēris, daļa no turienes universitātes pārceļas uz Jēnu (1527/1528, 1535/1536). Jaundibinātā Jēnas universitāte it kā pārņem netālās Erfurtes universitātes tradīcijas, kura pēc reformācijas panīkst. Jēnas universitātes pirmais rektors ir bijušais F. Melanhtona audzēknis Johans Štīgels. 1549. gadā sāk veidoties arī Jēnas universitātes bibliotēka.

427. att. **Viduslaiku rēķinvedis**

Ar reformāciju saistāmi grāmatiespiešanas aizsākumi Jēnā (1523). Te drukāti daudzi agrīnie M. Lutera darbi. Te arī veidojusies evaņģēliskās baznīcas dziesma, lai gan dziesmas vācu valodā Jēnā stabili sāktas sacerēt tikai 1630. gadā. 1537. gadā te arī jau izrādīta pirmā teātra izrāde – 12. augustā Jēnas rātsnamā uzvesta spēle par dievbijīgo un kautro Zuzannu. Akadēmiskās ģimnāzijas studenti teātra izrādi organizējuši arī 1650. gadā.

428. att. **Briļļu pārdevējs. Gravīra no pirmās vācu mācību grāmatas oftalmoloģijā (1690)**

Jēnas augstskola – *Alma mater Jenensis* jau 16. gadsimta beigās kļūst par vērā ņemamu zinātnes centru. Te sāk uzplaukt arī empīriskās zinātnes. No 1572. līdz 1574. gadam te docē pazīstamais filologs Justs Lipsijs. Jēnā studējis vēlākais Zviedrijas kanclers, ar Rīgu saistītais Aksels Uksenšērna. Jēnas students Jakobs Rozefelds 1599. gadā sacer lugu «*Moschus*», kas sižetiski ir radniecīga un pat vecāka par Viljama Šekspīra «Venēcijas tirgotāju» (1600).

429. att. **Ubagu ģimene ceļā uz pilsētu**

Jēnas augstskolai, tāpat kā Jēnas grāmatniecībai, ir savi kāpuma un krituma gadi. Jēnā parasti darbojas divas spiestuves, kādi 3–4 grāmatveikali. Kad uzplaukst universitāte, labas dienas ir arī tipogrāfiem, jo netrūkst pasūtījumu: drukā zinātniskos disputus, apsveikuma dzejoļus u. tml. Arī Jēnā iespiesti populārie Johana Arnta teoloģiski didaktiskie traktāti, te izdoti kvedlinburgieša Johana Gerharda «*Loci theologici*» (1610/1611). 1630. gadā savu filozofijas maģistra grādu te gūst slavenais Sebastiāns Franks (1606–1668).

Bet Jēna smagi cieš Trīsdesmitgadu kara laikā. 1648. gadā te ir tikai 3600 iedzīvotāju. 1637. gadā iet bojā daļa pilsētas arhīva. Par spīti visam, Jēna vēl 1658. gadā ieņem ceturto vietu grāmatprodukcijas ziņā Vācijā. Kara gados, zināms, pagrimst arī studentu tikumi. 17. gadsimta pirmajā pusē ir pastāvīgas pilsētas iedzīvotāju sūdzības par studentu skandalozo izturēšanos: dueļi, rupja uzvedība uz ielas un gadatirgos, ielaušanās, zādzības – tas it kā lāgā neatbilst priekšstatiem par izglītotiem cilvēkiem. Sakarā ar studentu vaļīgo izturēšanos pilsētas superintendents Kristians Hemnics 1654. gadā pat sprediķo par pārprastu brīvības izpratni. Jēnā ir stiprs ortodoksālais luterānisms, bet, sākot ar 1653. gadu, te sāk izplatīties arī Dekarta mācība, ko pārstāv Erhards Veigels (1625–1699) – vēlākais G. F. Leibnica skolotājs.

Liels kultūras centrs 17. gadsimtā ir arī Augsburga, kurai daudz līdzības ar seno Nirnbergu. Augsburgā grāmatu iespiešana aizsākas jau 1468. gadā. LAB saglabājušās piecas Augsburgā iespiestas inkunābulas, starp tām H. Šēdela pasaules hronika (*Liber chronicarum*, 1497) un Varacas Jakoba 13. gadsimtā sarakstītās «Zelta leģendas» izdevums 1471. gadā. Izcili tipogrāfi Augsburgā bijuši arī 16. gadsimtā un 17. gadsimta pirmajā pusē, piemēram, Johans Šēnspergers Vecākais (1481–1520), kas iespiedis ķeizara

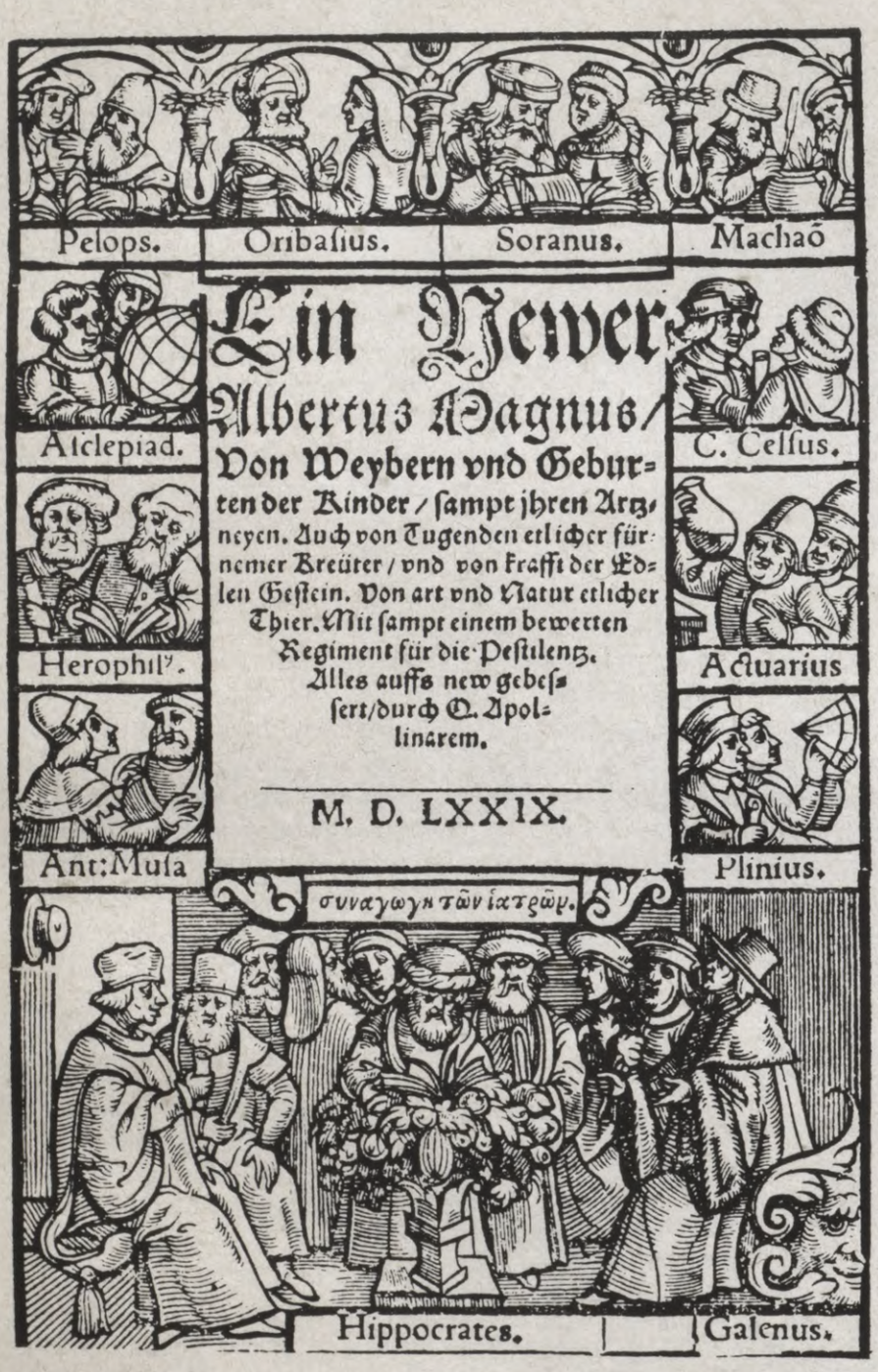

430. att. **Augsburgas izdevums «Jaunais Alberts Lielais» (1579)**

Maksimiliāna lūgšanu grāmatu (1513). Misu grāmatas un breviārus dažādām pilsētām drukājis (1486–1522) Erhards Ratdolts. Pēc reformācijas arī Augsburga kļūst luterticīga pilsēta (atcerēsimies jēdzienu «Augsburgas konfesija»), un te iespiesti daudzi M. Lutera un pat anabaptistu raksti. Stāvoklis mainās, kad pilsētā atkal pārsvaru gūst katoļi. Tad luterisko rakstu izdevēji spiesti vai nu pilsētu atstāt, vai arī savu ievirzi mainīt. Piemēram, tipogrāfam (1554–1558) Hansam Gegleram no pilsētas jābēg, jo viņš 1558. gadā publicējis grāmatu «Par pāvesta varas sagraušanu». Viņu notver, spīdzina, iesloga Minhenē cietumā, no kura, par laimi, gan izdodas izbēgt. Izdevējam (1520–1540) Matejam Elhingeram rātsnamā jāzvēr, ka viņš neko anonīmi nedrukās. Interesanti izdevumi tomēr iznākuši arī kontrreformācijas laikā. Grieķu un latīņu autoru darbus drukā spiestuvē ar nosaukumu «*Ad isigne Pinus*». Izdevumus sponsorē kultūras mecenāts Marks Velsers, par izdevumu atlasi atbild Svētās Annas ģimnāzijas rektors un pilsētas bibliotekārs Dāvids Hešels, bet tipogrāfisko procesu pārzina Hanss Šultess. Augsburgā 1609. gadā iznāk viena no pirmajām avīzēm Eiropā «*Avisa Relation oder Zeitung*». Augsburga ir slavena, tāpat kā Nirnberga, ar saviem zeltkaļiem, un Augsburgas meistaru darbi nokļuvuši arī Rīgā. Ap 200 gadu garumā Augsburgā darbojas zeltkaļu, gleznotāju un vara grebēju Kiliānu dzimta, kuras ciltstēvs ir Bartolomejs Kiliāns (1548–1583). Viņu darbu turpina dēli Johans, Filips, Bartolomejs, mazdēli un mazmazdēli. Pavisam kādas 15 vairāk vai mazāk spilgtas radošas personības. Kiliānu gravīras runā arī par Baltijas reģionu.

17. gadsimts nāk ar saviem akcentiem ne tikai empīriskajās zinātnēs. Šī laikmeta gravīrās skatāma vara grebēju darbnīca (1642), avīžu pārdevējs, ziņnesis, papīra dzirnavas, pirmās kafejnīcas Eiropā. Modē nāk grāmatzīmes. Tāda bijusi, piemēram, Kēnigsbergas universitātes filozofijas profesoram Andreasam Hedio (1640–1703). Populāras ir skrejlapas. Kāda no tām rāda neparastu dabas parādību Erfurtē (1627). Blakus zinātņu progresam eksistē māņticība; reti kāds šaubās par velnu, raganu, burvju un vilkaču esamību. Līdz 1608. gadam Vācijas skolās pastāv miesas sodi, un sukas droši vien dabūjuši arī Rīgas skolas zēni. Trīsdesmitgadu karš Vācijā negatīvi ietekmē vācu zinātnes un dzejas attīstību. Bet tādi vārdi kā Pauls Flēmings (1609–1640), Pauls Gerhards

431. att. **Mērījumi ap 1550. gadu. Sens kokgriezums**

(1607–1676), Andreass Grīfiuss (1616–1664), Angeluss Silesiuss (1624–1677) īpašus komentārus neprasa. Populārs kļūst Jakobs Kristofels fon Grimmelshauzens (1624–1676) ar savu «*Simplizissimus*» (1669) un kara posta tēlojumu darbā «Viltnieces un blandones Kurāžas dzīves stāsts» (1670).

Karš, ugunsgrēki, mēra epidēmijas tolaik nereti sagrauj kultūras darbinieku ieceres. Tāds liktenis, piemēram, piemeklē Greifsvaldes profesoru, matemātiķi, ārstu, kalendāru veidotāju un arī jaunlatīņu dzejnieku Dāvidu Herlicu (*Herlicius*, 1557–1636). Viņš guvis vispusīgu izglītību Leipcigā, Vitenbergā, Rostokā, bijis konrektors Gistrovas skolā, strādājis Prenclavā, Anklamā, ieguvis doktora grādu Greifsvaldē par disertāciju «*Disputatio de epilepsia*» (1596), bijis arī Greifsvaldes universitātes rektors. Viņa sastādītie kalendāri ir tik populāri, ka kādu Štetīnes izdevumu 1602. gadā pārpublicē arī N. Mollīns Rīgā. Karavadonis Vallenšteins liek D. Herlicam 1628. gadā sastādīt viņa pretinieka Gustava II Vāsas horoskopu. Bet Stargardes aplenkuma laikā (1635) ugunsgrēks iznīcina visu zinātnieka personisko bibliotēku un arhīvu, tā ka D. Herlics drīz vien no pārdzīvojumiem mirst. Izņemot jurisprudenci, viņš darbojies vai visās zinātņu nozarēs, rakstījis arī dzejoļus un komentējis Ovidija «Metamorfozes».

Gadsimtu gaitā mainījies dažādu Vācijas pilsētu kultūras svars, arī Rīgas

432. att. **Skrejlapa par neparastu dabas parādību Erfurtē (1627)**

433. att. **Jakoba Fugera kantoris Augsburgā (1518)**

434. att. **Ķelnes panorāma kādā Bāzeles iespiedumā (1481)**

kopsakari ar tām. Nav vairs 17. gadsimtā tik būtiski, vai pilsēta pieder pie Hanzas pilsētu apvienības vai ne. Viduslaikos nozīmīga arī Baltijā bija Ķelnes ietekme. Bet 17. gadsimtā katoliskā Ķelne it kā atsvešinājusies no luteriskās Ziemeļvācijas un Baltijas (Latvijas, Igaunijas). Vitenbergu vēl joprojām sauc par M. Lutera katedru, bet te 17. gadsimtā jau pagaisis M. Lutera laika trauksmainais gars. Toties ar savu filozofisko dziļumu pārsteidz nelielās Gerlicas autodidakta kurpnieka Jakoba Bēmes (1575–1624) darbi, kurš iesaukts par «*Philosophus teutonicus*». Apsūbējusi kādreiz rosīgās universitātes pilsētas Frankfurtes pie Oderas (*Frankofordia ad Viadrum*) slava, toties pieaugusi līdz šim nenozīmīgās Berlīnes ietekme. Grāmatas te sāk iespiest samērā vēlu (1540). 1640. gadā iznāk Berlīnes Nikolaja skolas kantora Johana Krīgera (1588–1662) sastādītā pirmā Berlīnes dziesmu grāmata. 1617. gadā iespiesta pirmā Berlīnes avīze, 1659. gadā veidojas pamati vēlāk bagātajai vācu kultūras krātuvei «*Preussische Staatsbibliothek*».

Retrospektīvi atskatoties uz Hanzas pilsētu kultūru un Vācijas kultūru kopumā, nedrīkst aizmirst Rīgas tuvākās māsas Hanzas savienībā – Tērbatu un Rēveli, ar kurām Rīgai tik daudz līdzīga. Nedrīkst piemirst arī pašu Zviedriju, jo pēc

435. att. **Ķelnes skats ap 1628. gadu**

436. att. **Kurpnieku darbnīca viduslaikos**

1621. gada Rīgas nocietinājumu būvē piedalījušies zviedru inženieri, Vidzemi uzmērojuši zviedru kartogrāfi u. tml. Stokholmā iespiež visai zviedru valstij un līdz ar to Rīgai saistošus likumus un noteikumus. 1627. gadā Stokholmā drukā

437. att. **Fragments no Ķelnes panorāmas (1531)**

epitāfiju Rīgas zviedru gubernatoram Svantem Baneram. 1634. gadā Stokholmā iespiests Arnolda Mīziusa (*Mysius*) darbs «*Minerva coronata Rigensis*».

Pārskatot nesen Stokholmā iznākušo (1998) rokrakstu katalogu «*Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek Stockholm*», redzams, ka piemiņas albumu lapās ir arī daudzu Hanzas pilsētu pārstāvju (tostarp rīdzinieku) ieraksti. Arī zviedru laikos Rīga nedzīvo no pārējās Eiropas nošķirtu dzīvi. Lai gan Stokholma nav

438. att. **Galdnieki kādas ēkas celtniecībā. Vācu gravīra (1668)**

piedzīvojusi visu to postu, ko Rīga vai Rēvele, laika gaitā krietni cietuši arī Zviedrijas arhīvi; degot vecajai Stokholmas karaliskajai pilij (1697), iet bojā daļa tās bibliotēkas. Kādreizējā Zviedrijas kanclera Aksela Uksenšērnas jaunības gadu albums atrasts tikai 18. gadsimtā. Bet Paula Vunderliha albums ar 382 ierakstiem nejauši atrasts tikai 1850. gadā kādā Stokholmas tabakas tirgotavā. Mūs var īpaši interesēt A. Uksenšērna, viņa znots – Rīgas gubernators Gustavs Horns un Rīgā dzimusī G. Horna meita Agneta Horna – karaliskajām aprindām tuvu stāvoša dāma. Piemiņas albumos bieži citēta Bībele, M. Lutera raksti, arī senākie baznīcas autori (Laktancijs, Augustīns, Bernārs no Klervo), tāpat antīkie autori (Cicerons, Ovidijs, Plīnijs, Seneka, Vergilijs), Roterdamas Erasma, Justa Lipsija un citu izteicieni.

Kanclera A. Uksenšērnas (1583–1654) studiju gadu albumā ir ieraksti no mācību laika Rostokā (1599), Vitenbergā (1600), Jēnā (1602); te ir ieraksti arī no Leipcigas, Veimāras, Naumburgas, Erfurtes. Albums 1863. gada ugunsgrēkā cietis no uguns un ūdens, ne katra lappuse salasāma. Interesants ir ieraksts no Jēnas universitātes laika ar zīmējumu, kur tēlots zinātnieks ar grāmatu vienā un kausu otrā rokā. 1600. gadā Rostokā savam studentam kādu rindu no Svētā Augustīna

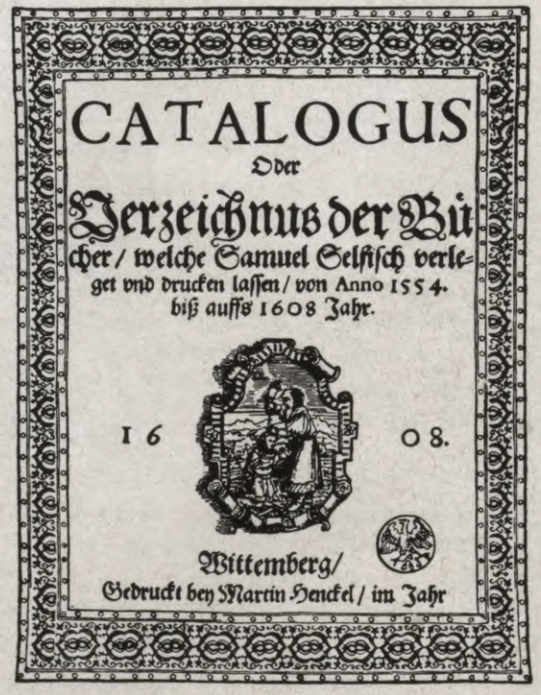

439. att. **Vitenbergas grāmatu izdevēja Zamuela Zēlfiša iespiesto grāmatu katalogs (1554–1608)**

440. att. **Zunds ar dāņu muitas pilīm 17. gs. vidū**

rakstiem albumā citējis profesors Lukass Bakmeisters, kurš bijis arī H. Samsona un G. Manceļa pedagogs.

A. Uksenšērnas znots Gustavs Horns (1592–1657) no 1609. gada studējis Vitenbergā, arī Rostokā, Jēnā, Tībingenā, apceļojis Franciju, Nīderlandi. 1628. gadā viņš ir feldmaršals un zviedru karaspēka virspavēlnieks Vidzemē, kur viņam piešķir īpašumā Alūksnes novadu. Viņš bijis arī Vidzemes ģenerālgubernators. Viņa studiju gadu albumā (1610–1612) fiksēti ieraksti Vitenbergā, Magdeburgā, Lībekā. Ar 28. numuru rokrakstu katalogā minēts Gustava Horna meitas, 1629. gadā Rīgā dzimušās un 1672. gadā Stokholmā mirušās Agnetas Hornas albums. Kanclera A. Uksenšērnas mazmeitas albumā ir arī karalienes Kristīnas ieraksts.

A. Uksenšērnas studiju biedra Vitenbergā – rīdzinieka H. Samsona ierakstu redzam no Mēklenburgas nākušā Joahima Arnoldi albumā, kas aptver laiku no 1606. līdz 1624. gadam. 1607. gadā viņš bijis pilsētas skolas rektors Jelgavā, no 1609. gada mācītājs Jelgavā, bet 1618. gadā Bauskā. Ieraksti tapuši Frankfurtē pie Oderas, Gistrovā, Rostokā, Dancigā, Rīgā, Jelgavā, Bauskā un citur. Arī šinī albumā ir ievērojamu rostokiešu (L. Bakmeistera u. c.) ieraksti. Interesanti ir arī attēli un ieraksti dažos ar Rīgu tieši nesaistītos albumos. Norvēģu studenta Nīlsa Krāga (1574–1650), kurš mācījies gan Lībekā, gan Rostokā, Vitenbergā, Leidenē un Parīzē, bijis dāņu karaļa sekretārs, diplomāts Anglijā un Krievijā, albumā atrodam studiju biedra Vitenbergā (1592) norvēģa Kristofora Kervina (Hjorta) iezīmētu ģimenes ģerboni ar briežu medību attēlu. Šiem albumiem tātad ir gan literāra, gan māksliniecisku vērtība.

Par Rīgas saistību ar 1632. gada jūnijā dibināto «*Academia Gustaviana*» Tērbatā jau stāstīts. Ar augstskolas dibināšanu saistās arī grāmatiespiešanas aizsākumi Tērbatā 1631. gada decembrī, tātad vēl pirms universitātes dibināšanas. Atšķirībā no Rīgas tipogrāfiem N. Mollīna un G. Šrēdera, kas skaitījās pilsētas rātes grāmatu iespiedēji, Tērbatas tipogrāfi bija tieši saistīti ar universitāti. Pirmajā darbības posmā (1631–1656) Tērbatā iespiestas apmēram 900 grāmatas. Vēlāk no krievu apdraudētās Tērbatas spiestuvi, universitātes arhīvu un bibliotēku pārved

441. att. **Gerlicas filozofs autodidakts un kurpnieks Jakobs Bēme**

442. att. **Magdeburgas aplenkums un izpostīšana 1631. gadā. M. Meriana gravīra**

uz Zviedriju, tāpēc no 17. gadsimta iespiedumiem Tērbatā tikai aptuveni ceturtā daļa atrodami Tartu, Tallinas, Rīgas un Sanktpēterburgas arhīvos, bet vairums Stokholmas, Upsalas un Helsinku krātuvēs. Pirmais Tērbatas iespiedums 1631. gadā ir no Vīborgas nākušā Henrika Boismana disputs latīņu valodā profesora Andreasa Virgīnija vadībā. Pirmais Tērbatas tipogrāfs ir Rīgas pilsonis Jakobs Bekers (latīniski dēvēts arī par *Jacobus Pistorius*). Vēlāk viņam lieli nopelni pasta sakaru izveidē Rīgā un zviedru Vidzemē. Darbu spiestuvē praktiski veic viņa pieņemtie zeļļi un mācekļi, jo pats J. Bekers ir visai aizņemts cilvēks. Jau 1632. gadā viņš izsaka priekšlikumu kopā ar Rīgas grāmatiespiedēju G. Šrēderu izdot pirmo avīzi Rīgā, bet Rīgas rāte to noraida, tāpat J. Bekera lūgumu 1646. gadā atļaut ievest Rīgā un Tērbatā ārzemju grāmatas bez muitas. Pēc J. Bekera par Tērbatas tipogrāfiju (1637–1644) atbild universitātes profesori, bet no 1644. līdz 1657. gadam Johans Fogels. Sākoties krievu uzbrukumam (1656), tipogrāfijas iekārtu līdz 1690. gadam iemūrē Tērbatas Marijas baznīcas velvēs, netālu no altāra.

Tērbatas iespiedumi ir gan līdzīgi, gan atšķirīgi no tālaika Rīgas un Rēveles iespieddarbiem. Skaista titullapa ir, piemēram, 1650. gadā Tērbatā iespiestajai runai Gustava II Ādolfa piemiņai. Katru gadu Tērbatā iespiež no 20 līdz 50 grāmatu vācu, zviedru, latīņu un sengrieķu valodā. Kādus septiņus iespieddarbus latīņu un vācu valodā devis Rīgas kultūras kopsakarā minētais vēstures profesors Frīdrihs Mēnijs. Samērā gausi top grāmata «*Syntagma de origine Livonorum*» (1632–1635), kur iespiesta ne tikai pirmā latviešu publicētā tautasdziesma ar notīm, bet bijuši paredzēti arī Vidzemes pamatiedzīvotāju attēli. Grāmata bijusi domāta kā ievadījums plašākam apcerējumam «*Corpus juris Livonici*», kas nav uzrakstīts. Sevišķi ražīgs Tērbatas autors bijis jurisprudences profesors Laurencijs Ludēnijs, kuram no 1636. līdz 1653. gadam Tērbatā publicēti 80 darbi! Tērbatā iespiež tekstus arī senebreju un sengrieķu valodā. 1647. gadā iznāk profesora Johana Gecēliusa (1615–1690) izdotā «*Gramatica Graeca*», 1649. gadā «*Lexicon Graeco–Latinum*», 1648. gadā arī J. A. Komenska «*Janua linguarum*». Ar vispārējo Livonijas vēsturi saistīts Jakoba Skota izdevums 1639. gadā «*Historia de Livonia*».

Igauniski un latviski grāmatas Tērbatā neiespiež (šo funkciju pilda tipogrāfijas Rīgā un Rēvelē), toties Tērbatā iznāk vairāki Baltijas etnogrāfijai nozīmīgi izdevumi, piemēram, Paula Einhorna

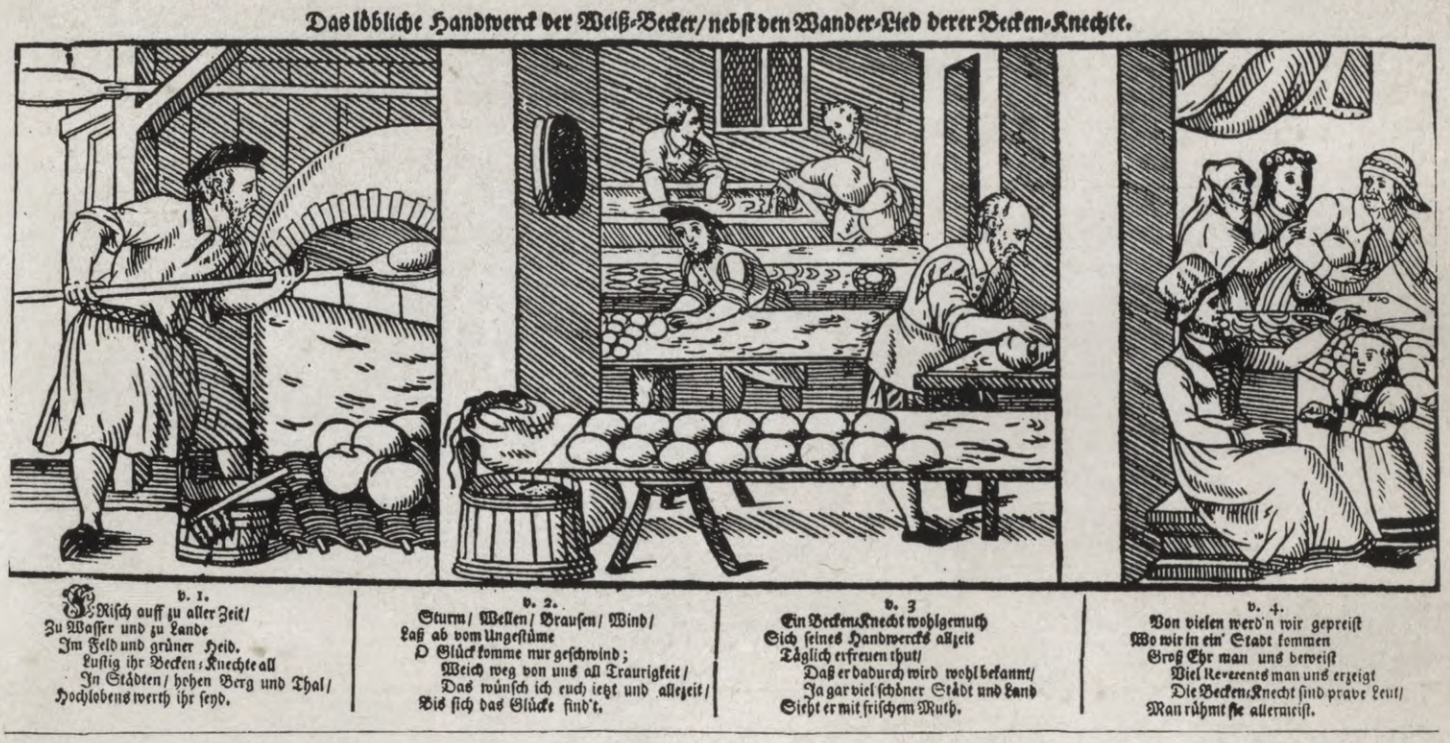

443. att. **Skats viduslaiku maiznīcā. 1716. gada gravīra**

1649. gadā izdotā «*Historia Lettica. Das ist Beschreibung der lettischen Nation*» un Igaunijas autora Johana Gūtslafa (miris 1657) «*Kurzer Bericht* ..» (1644), kas stāsta par kādu svētavotu Dienvidigaunijā un konfliktu starp muižu un igauņu zemniekiem, kuri vēršas pret dzirnavu celtniecību uz šiem, viņuprāt, svētajiem ūdeņiem. 1648. gadā iznāk arī J. Gūtslafa «*Observationes grammaticae circa linguam Esthonicum*».

444. att. **Vīna pagrabā. Kokgriezums (1584)**

No slavenās Svētās Marijas baznīcas Tērbatā pēc ugunsgrēka 1624. gada Jāņos paliek tikai drupas, kuru labāk saglābtajā daļā 19. un 20. gadsimtā izvietota universitātes bibliotēka. Pirmo zviedru laiku universitātes bibliotēku (ap 3300 sējumu) no 1647. līdz 1654. gadam pārzina galvenokārt Laurencijs Ludēnijs. Sākoties pilsētas aplenkumam 1656. gadā, bibliotēkas grāmatas, tāpat kā tipogrāfiju, iemūrē Marijas baznīcas velvēs, bet Ziemeļu kara beigās (1710) pārved uz Zviedriju, kur tās tiek ieplūdinātas starp Zviedrijas bibliotēku grāmatām. Interesanti, ka tieši Tērbatas universitātes bibliotēkai (ne Rīgai) nodots Rīgas patricieša, 1643. gadā mirušā Dr. jur. Ludviga Hintelmaņa ap 500 sējumu lielais grāmatu krājums, lai gan citādi L. Hintelmanis ir Rīgas kultūras mecenāts.

Vēl vairāk kopīga nekā Tērbatai ar zviedru laiku Rīgu ir Rēvelei. Vieno luterticības prioritāte abās pilsētās, līdzība pilsētas maģistrāta uzbūvē, cunftu un ģilžu organizācijā, skolu veidošanā, grāmatiespiešanā, dažādās vēl no Hanzas laikiem mantotās tradīcijās. Sens attēls rāda Rēveli 1619. gadā (kura tolaik jau labu

445. att. **Antverpenes vecais rātsnams (ap 1700)**

446. att. **Pītera Pauela Rubensa glezna «Četri filozofi» (Rubenss ar draugiem)**

laiku zviedru pilsēta), bet vēlākā laika celtnes un nocietinājumus gravīrās attēlojis M. Merians, kuram varam pateikties arī par Narvas skatu 1638. gadā. Senos attēlos redzam Igaunijas muižas (1634, 1635), vilku un lāču uzbrukumus tolaik vēl pirmatnējos Igaunijas mežos (1634, 1640). LAB saglabājies Rēvelei 1671. gadā drukāts kalendārs ar pilsētas panorāmu titullapā. Skaists ir Melngalvju nama portāls Rēvelē, un melngalvju tradīcijas te līdzīgas kā Rīgā. Pie Lielajiem Piejūras vārtiem bijis 1539. gadā veidots Rēveles pilsētas ģerbonis. Tā dēvētais Rēveles rātes sudrabs atgādina tālaika zeltkaļu darinājumus Rīgā. Tobiāss Heince 1624. gadā veidojis altāri Svētā Nikolaja baznīcai Rēvelei, bet viņš strādājis arī Rīgas Domā un Svētās Trīsvienības baznīcā Jelgavā. No 1655. gada Rēvelē ir ievērojamais 17. gadsimta gleznotājs Ernests Vilhelms Londicers. Rosīga celtniecība noris arī Rēveles kaimiņu pilsētā Narvā, kur no 1636. līdz 1648. gadam ceļ zviedru draudzes baznīcu, un šīs Svētā Jāņa baznīcas tornis jau redzams Ā. Oleārija ceļojuma apraksta 1656. gada izdevumā. Vēlāk Rēveles bibliotēkās nonāk kādreizējās Narvas Svētā Jāņa baznīcas bibliotēkas grāmatas. Te pārstāvēti gan M. Lutera, gan F. Melanhtona un J. Būgenhāgena darbi, arī 17. gadsimtā populārie J. Arnta sacerējumi. Bet blakus arī antīkie autori –

447. att. **Plantēnu firmas zīme Antverpenē**

Vergilijs, Horācijs, Cicerons, Terencijs, Plauts, Seneka. Tāpat kā Rīgā, Rēvelē atkārtoti izdoti tērpu greznības ierobežojumi un kāzu kārtības noteikumi, piemēram, 1645. gadā.

Līdz ģimnāzijas (1631) un tipogrāfijas (1634) dibināšanai Rēvelē pilsētas garīgā dzīve koncentrējas ap baznīcām, bet tad akcenti mainās. Pirmais Rēveles tipogrāfs ir no Stokholmas aicinātais Kristofs Reisners (*Reusner*). No 1597. līdz 1612. gadam viņš bijis rātes tipogrāfs Rostokā, bet 1608. gadā viņu aicina par karaliskās spiestuves pārzini Stokholmā, uz kurieni viņš gan pārceļas tikai 1612. gadā. Divdesmit divos Stokholmā aizvadītajos gados viņš izdevis ap 200 grāmatu latīņu, vācu, zviedru un somu valodā. Stokholmā viņš ir arī grāmattirgotājs un grāmatsējējs. Pirmā K. Reisnera sieva bijusi pazīstamā Rostokas tipogrāfa Augustīna Ferbera meita, bet otrā – kāda zviedriete, trešā – atkal vāciete. Rēvelē K. Reisners ierodas 1633. gadā. Viņa spiestuve un dzīvoklis atradies aiz bijušā katoļu klostera, kas nodots Rēveles ģimnāzijas rīcībā. Pirmā Rēvelē 1634. gadā iespiestā grāmata ir

448. att. **Hanzas pilsēta Bergena Norvēģijā**

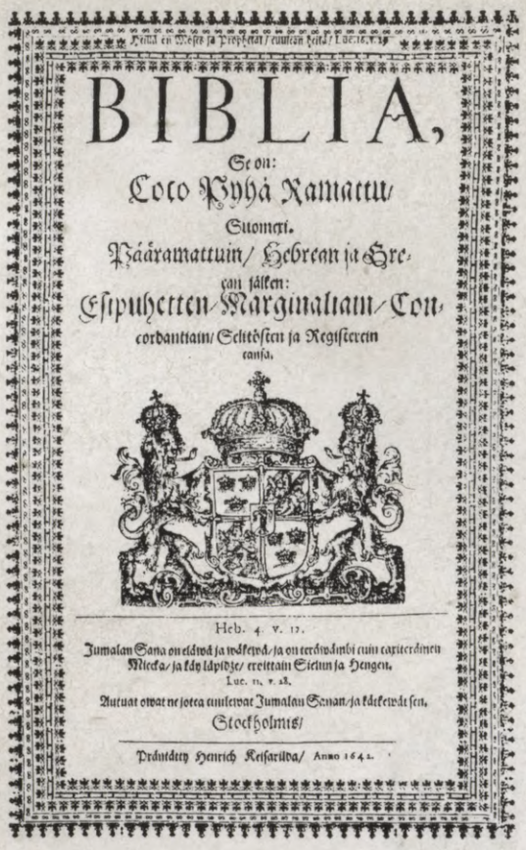

BIBLIA,

Se on:

Coco Pyhä Ramattu/

Suomexi.

Pääramattuin/ Hebrean ja Kreecan kielen:

Eſipuhetten/ Marginaliain/ Concordanttain/ Selitöſten ja Regiſterein cansa.

Heb. 4. v. 12.

Jumalan Sana on elämä ja wäkewä/ ja on teräwämbi cuin cahdeckanen Mieckа/ ja käy läpidze/ ereittain Sielun ja Hengen.

Luc. 11. v. 28.

Autuat owat ne jotca cuulewat Jumalan Sanan/ ja käckewät sen.

Stockholmis/

Prändetty Henrich Keſarilda/ Anno 1642.

449. att. **Visas Bībeles pirmais izdevums somu valodā. Stokholmas iespiedums (1642)**

akadēmiskas ievirzes darbs «*Acclamationes votivae*». Rēveles spiestuve bija privātīpašums, un ar ģimnāziju K. Reisneru saistīja tikai līgums. Spiestuves iekārtu K. Reisners bija atvedis līdzi no Stokholmas un tālākos papildinājumus savai tipogrāfijai gādāja Vācijā. 1637. gadā K. Reisners lūdz rātes atļauju iespiest arī mācību grāmatas un pārdrukāt ārzemēs izdotos kalendārus un almanahus, bet šādu privilēģiju viņš nesaņem. Pēc K. Reisnera nāves (1637) darbu turpina viņa atraitne un tad meita Elizabete, kas apprec līdzšinējo spiestuves zelli Heinrihu Vestfālu. Par Rēveles tipogrāfu un sava tēva darba turpinātāju vēlas kļūt arī K. Reisnera dēls Johans Reisners, bet viņa lūgumu rāte noraida. Vēlāk (1639) šis J. Reisners, tāpat viņa dēls Frīdrihs un mazdēls Johans Frīdrihs kļūst par tipogrāfiem Kēnigsbergā. Toties otrs K. Reisnera dēls Kristofs Reisners Jaunākais, kurš grāmatsējēja māku apguvis jau Rostokā, kļūst par grāmatsējēju Stokholmā. Tā viena dzimta – Reisneri kuplina grāmatniecības tradīcijas četrās pilsētās: Rostokā, Stokholmā, Rēvelē, Kēnigsbergā. Protams, rēvelieši, tāpat kā rīdzinieki, dažus savus darbus izdod ārzemēs, lai gan tipogrāfija ir turpat uz vietas. Tā 1643. gadā Lībekā iznācis Rēveles skolu pārlūka Ludviga Duntes darbs «*Decisiones Mille sex casuum conscientiae*».

Pirmie Rēveles tipogrāfa autori ir, protams, vietējās ģimnāzijas profesori, bet Rēvelē kļūst aktuāla arī igauņu grāmatu izdošana, tāpat kā latviešu grāmatu izdošana Rīgā. Zviedrijas valdība 1627. gadā sūta vizitēt Igaunijas baznīcas Vesterosas bīskapu Johanu Rudbeku, un jau tad rodas doma par evaņģēlisku rakstu izdošanu igauņu valodā. 17. gadsimta sākumā Rēvelē tapuši teksti igauņu valodā, kurus diemžēl nav izdevies nodrukāt. Ap 1570. gadu Rēvelē dzimis un 1608. gadā Rēvelē miris Georgs Millers, kurš studējis Vācijā, ap 1590. gadu bijis Rīgā, bet pēc tam Svētā Gara baznīcas mācītājs Rēvelē. Viņa igauņu valodā teiktie 39 spredikļi publicēti Tērbatā tikai 1891. gadā. Viņš

Taze-Büchlein/ Oder Kleiner Calender/ auf das nach der Gnaden- und Heilbringenden Geburt/ unſers Erlöſers und Säligmachers JEſu Chriſti, M. D C. L X X I. Jahr/

GEBHARDI HIMSELII, Medic. & Phyſ. Reg. ordin.

REVAL.

Reval/ bey Adolph Simon.

450. att. **Rīgā (LAB) saglabāts kalendārs Rēvelei (1671)**

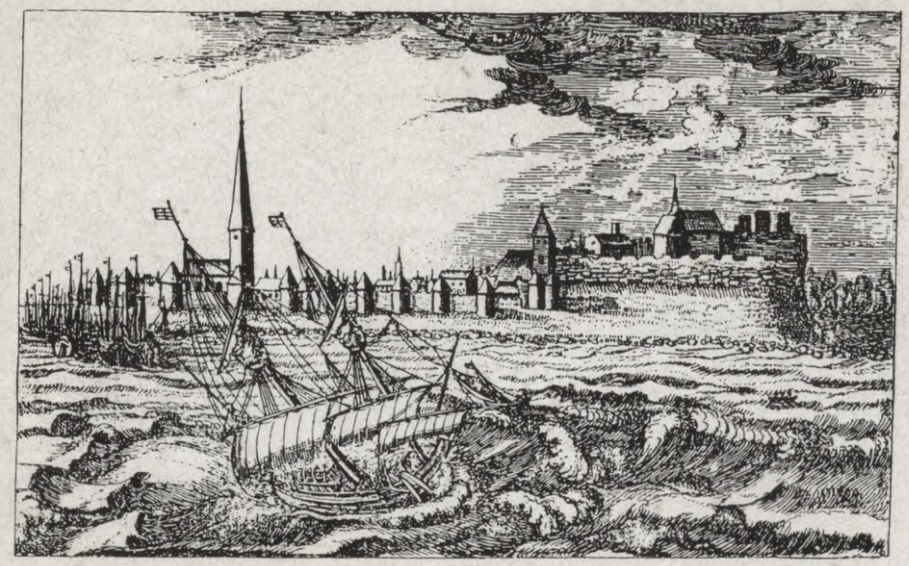

451. att. **Rēveles skats 1615. gadā. Kreisajā pusē Svētā Olafa baznīca**

bijis izcils kanceles runātājs un labs igauņu valodas pratējs, un savā ziņā viņu var salīdzināt ar G. Manceli Latvijā. Atsevišķi igauņu valodas teksti rodami arī Viļņā 1622. gadā iespiestajā latīniskajā «*Agenda Parva*», ko izdevis Vilhelms Bucijs (1585–1643).

1632. gadā G. Šrēders Rīgā iespiež pirmo grāmatu dienvidigauņu dialektā. Tas ir Joahima Rosīnija veidotais divvalodu katehisms. J. Rosīnijs dzimis ap 1600. gadu Stargardē, mācījies Frankfurtē pie Mainas, strādājis par mācītāju Dienvidigaunijā, kur arī 1646. gadā miris. 1632. gadā Rīgā iznāk arī Heinriha Štāla (1600–1657) veidotās luterāņu rokasgrāmatas igauņu valodā «*Hand– und Hausbuch für das Fürstenthumb Esthen in Liffland*» pirmā daļa, bet turpmākās trīs daļas iznāk Rēvelē. Rīgā izdots ir M. Lutera Mazais katehisms igauņu valodā, kas drukāts par paša H. Štāla līdzekļiem.

Par H. Štālu, kuru dēvē par igauņu baznīcas valodas tēvu un kura veikumu var salīdzināt ar G. Manceļa nopelniem latviešu grāmatniecībā, jārunā īpaši. H. Štāls dzimis Rēvelē kā Lielās ģildes eltermaņa dēls, miris Narvā. Studējis Rostokā, Greifsvaldē, Vitenbergā, bijis mācītājs dažādās Igaunijas draudzēs, arī Doma baznīcā Rēvelē. Bijis Ingermanlandes superintendents, ieguvis dižciltīgā kārtu. Viņa maģistra disertācija veltīta krievu baznīcas problēmām. Jau 1630. gadā viņš mēģina evaņģēliskās ticības pamatelementus formulēt igauņu valodā. Viņa luterāņu rokasgrāmatas nākamās daļas, kas iznāk Rēvelē līdz 1638. gadam, ietver dziesmas igauņu valodā, evaņģēlija fragmentus, apustuļu vēstules, sprediķus igauņu valodā, liturģiskos tekstus kāzās, kristībās, bērēs. No rokasgrāmatas otrajā daļā ietvertajām 144 baznīcas dziesmām pats H. Štāls ir 104 dziesmu autors, pārējās sacerējuši citi dažādu draudžu mācītāji. 1637. gadā viņš Rēvelē izdod igauņu valodas gramatiku: «*Anführung zu der Esthnischen Sprache*». No 1641. līdz 1649. gadam Rēvelē iznāk viņa veidotais «*Leyen Spiegel*» trijās daļās, kur populārā veidā izklāstīta evaņģēliskā ticība. Ar H. Štāla sprediķu krājumu «*Leyen Spiegel*» konkurē Pērnavā dzimušā mācītāja Simona Blankenhāgena (1583–1640) sprediķu krājums igauņu valodā. Arī šis mācītājs no 1617. līdz 1640. gadam bijis sprediķotājs Svētā Gara baznīcā Rēvelē. Izmantojot savu ietekmi, H. Štāls panāk, ka S. Blankenhāgena grāmatu apgrozībā nelaiž, iekams nav izpirkts paša H. Štāla sprediķu krājums. Starp H. Štāla palīgiem

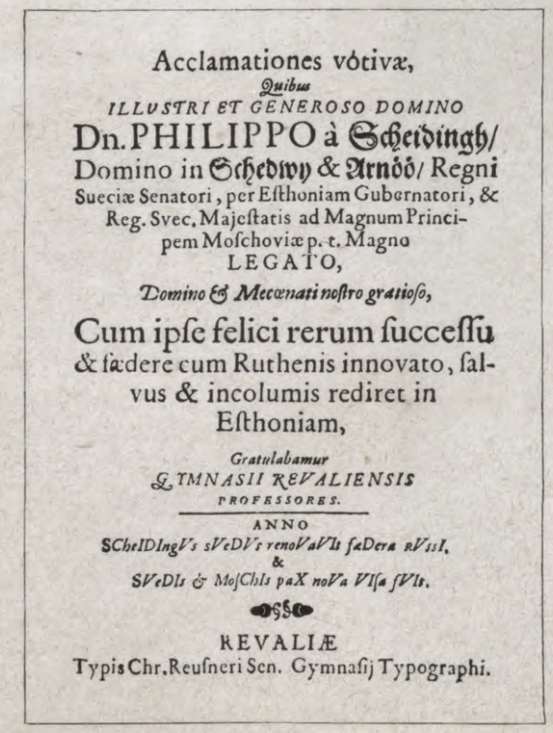

Acclamationes vótivæ,
Quibus
ILLVSTRI ET GENEROSO DOMINO
Dn. PHILIPPO à Scheidingh/
Domino in Schedwy & Arnöö/ Regni
Sueciæ Senatori, per Esthoniam Gubernatori, &
Reg. Svec. Majestatis ad Magnum Principem Moschoviæ p. t. Magno
LEGATO,
Domino & Mecœnati nostro gratioso,
Cum ipse felici rerum successu
& fœdere cum Ruthenis innovato, salvus & incolumis rediret in
Esthoniam,
Gratulabamur
GYMNASII REVALIENSIS
PROFESSORES.
ANNO
SCheIDIngVs sVeDVs renoVaVIt fœDera RVssI,
&
SVeDIs & MosChIs paX noVa VIsa fVIt.
REVALIÆ
Typis Chr. Reusneri Sen. Gymnasij Typographi.

452. att. **Pirmā Rēvelē iespiestā grāmata (1634)**

453. att. **Dūdu spēlmaņi un ubagotāji mūki viduslaikos**

garīgo dziesmu tulkošanā igauniski ir vairākas ievērojamas personības. Divas dziesmas tulkojis Rēveles ģimnāzijas profesors Reiners Brokmans (1609–1647), bet piecas – Rēveles Svētā Nikolaja baznīcas mācītājs Eberhards fon Rentelēns (1595–1642), kurš bijis mācītājs arī Svētā Gara baznīcā, kur jau sen ir igauņu draudze.

454. att. **Marija ar Jēzus bērniņu. Izcilā Rēveles gleznotāja Mihela Zitova glezna Dālemas muzejā Berlīnē**

Pieminētie nav vienīgie, kas kaut ko darījuši igauņu kultūras labā. Atzīmējams šī laika izcilākais Igaunijas bīskaps (1638–1657) Joahims Jērings. 1660. gadā Rēvelē iznāk Heinriha Gēzekena (*Göseken*) igauņu valodas gramatika «*Manductio ad Linguam Oestonicam*». Šis H. Gēzekens (1612–1681) arī tulkojis igauniski Bībeli, bet viņa darbs palicis manuskriptā. Arī Johans Gūtslafs tulkojis igauniski Vecās Derības fragmentus, kas gan palikuši neiespiesti, tāpat izdevis 1648. gadā Tērbatā dienvidigauņu dialekta gramatiku «*Observationes Grammaticae circa Linguam Esthonicam*». Vēlāk igauņu grāmatniecības jomā daudz dara 1629. gadā Rēvelē dzimušais Joahims Zalemans, kurš pēc Rēveles ģimnāzijas studē Gisenē, Strāsburgā, Tībengenā, Rēgensburgā, Jēnā, Leipcigā, Vitenbergā un, atgriezies Rēvelē 1658. gadā, kļūst par skolu inspektoru un Svētā Olafa baznīcas mācītāju. Viņš liek revidēt un papildināt 1656. gadā izdoto igauņu agendu, viņa vadībā tulko igauniski zviedrisko «*Handbuch*» (1693). Jau J. Zalemana tēvs Georgs Zalemans (1597–1657), kurš bijis Svētā Gara baznīcas mācītājs, sacerējis ap 45 ritmizētas igauņu garīgās dziesmas atkārtotiem igauņu rokasgrāmatas izdevumiem.

Vācu draudzes ir Svētā Nikolaja un Svētā Olafa baznīcā, bet igauņu draudze Svētā Gara baznīcā, toties Doma baznīcā sprediķo kā vācu un zviedru, tā arī somu un igauņu valodā. Svētā Olafa draudzes mācītājs, teoloģijas maģistrs un vēlākais superintendents Heinrihs Vestrings no 1603. gada vada pilsētas skolu. Kādreizējā Svētā Gara klostera telpās ierīkota skola meitenēm, bet pilsētas ģimnāzija savu darbu 1631. gadā uzsāk ar četriem profesoriem un vēl diviem pedagogiem. Pirmais rektors ir no Halles un Magdeburgas nākušais Sigismunds Evenijs, pēc tam – Heinrihs Vulpiuss no Rostokas, kurš 1635. gadā izstrādā «*Leges Gymnasii Revaliensis*». Viņš dzimis Lemgo (Vestfālenē), studējis Helmštetē, Rostokā, bijis pilsētas

455. att. **Izcilākais 17. gs. vācu dzejnieks Pauls Flēmings un viņa darbu izdevums**

skolas rektors Rostokā, pasniedzējs universitātē. No pirmajā laikā (1634–1639) Rēveles tipogrāfijā 52 iespiestajām grāmatām 32 sarakstījuši ģimnāzijas pedagogi. Pēc Leipcigas parauga arī Rēvelē izveidojas literatūras un mūzikas draugu pulciņš «*Schäferverein*», kas dzejo ne tikai latīņu un vācu valodā, bet izmēģina spēkus arī igauniski.

Ievērojams ir Mēklenburgā 1609. gadā dzimušais vēstures un grieķu valodas profesors Reiners Brokmans, kurš pāragri mirst 1647. gadā Rēvelē. Viņš mācījies Rostokā, Vismārā, Hamburgā, studējis Rostokā. Rēveles ģimnāzijā viņš strādā no 1634. gada. 1637. gadā viņš pēc M. Opica izstrādātiem dzejas kanoniem mēģina sacerēt dzejoli igauniski. Šis «*Carmen Alexandrinum Esthonicum ad leges Opitij poeticas compositum*», kas veltīts Hansa fon Hēfelna kāzu svinībām, ir īsta Augstā dziesma igauņu valodai. Līgavainis ir Rēveles melngalvju vecākais, bet līgava Margareta – Lielās ģildes vecākā meita. Mēģinājumam dzejot igauniski seko igauņu valodas cildinājums vācu valodā, kura saturu var izteikt īsi: lai citi dara, kā grib, es rakstīšu igauniski. Igauniski runā ne tikai uz laukiem un jūrmalā, bet arī pilsētas mūros. Igauņu valodu dzird baznīcā un tanī atskan Dieva mācības. Igauniski runā pat zinātnieki un dāmas, un kā gan citādi. Šis nav vienīgais R. Brokmaņa mēģinājums igauņu valodā: 1638. gadā iznāk viņa «*Oda Esthonica Jambico–Trochaika*», bet 1639. gadā – «*Oda Esthonica Trochaica*». Visbeidzot 1643. gadā iznāk viņa sacerētā kāzu dziesma «Līgavainis uzrunā līgavu».

Dzejoļus rakstījis arī Rēveles ģimnāzijas kantors Dāvids Galluss, piemēram, 1637. gadā par godu Rēveles ārsta Gebharda Himzela kāzām. Šis 1603. gadā Magdeburgā dzimušais un 1673. gadā Rēvelē mirušais G. Himzels no 1632. gada bijis arī Rēveles ģimnāzijas matemātikas skolotājs un Rēveles nocietinājumu darbu vadītājs. Viņš ir rados slavenajiem Rīgas 18. gadsimta Himzeliem. Dzejoļus latīņu valodā sacerējis arī Rēveles pilsētas skolas rektors Johans Sebastjans Markards, piemēram, apsveikumu karalienei Kristīnai. Viņš arī pārtulkojis no latīņu valodas vāciski rīdzinieka Heninga Vites darbu «*Rigische Ehren und Gedächtnißsäule*».

Latīņu un vācu dzejnieks ir Rēveles ģimnāzijas poētikas profesors Paula Flēminga draugs Timotejs Pols, kurš dzimis Merzeburgā 1599. gadā, bet miris Rēvelē 1642. gadā. Viņa epigrammas un dzejoļi publicēti Rēvelē, Strāsburgā, Tērbatā, Jēnā, Lībekā. Piemēram, Tērbatā 1634. gadā iespiests veltījums Gustavam II Ādolfam «*Gustavus Adolphus Victor magnus oder Die Erlösete Kirche*»; Jēnā (1639), Dancigā (1643) un Lībekā (1664) iznāk Timoteja Pola populārais sacerējums «*Lustiger Schawplatz*» par dažādu sabiedrības slāņu sadzīvi 17. gadsimtā. Timoteja Pola dēls Tomass Pols, kurš dzimis 1634. gadā Rēvelē, bet miris 1708. gadā Stokholmā, iecelts atbildīgos amatos zviedru valstī; jau kā grāfs Poluss viņš ir nākamā karaļa Kārļa XII audzinātājs.

Tāpat kā tālaika rīdzinieku, arī jauno rēveliešu sadzīvi labi raksturo tā sauktie piemiņas albumi. Interesants ir, piemēram, 1636. gadā Rēveles ģimnāziju

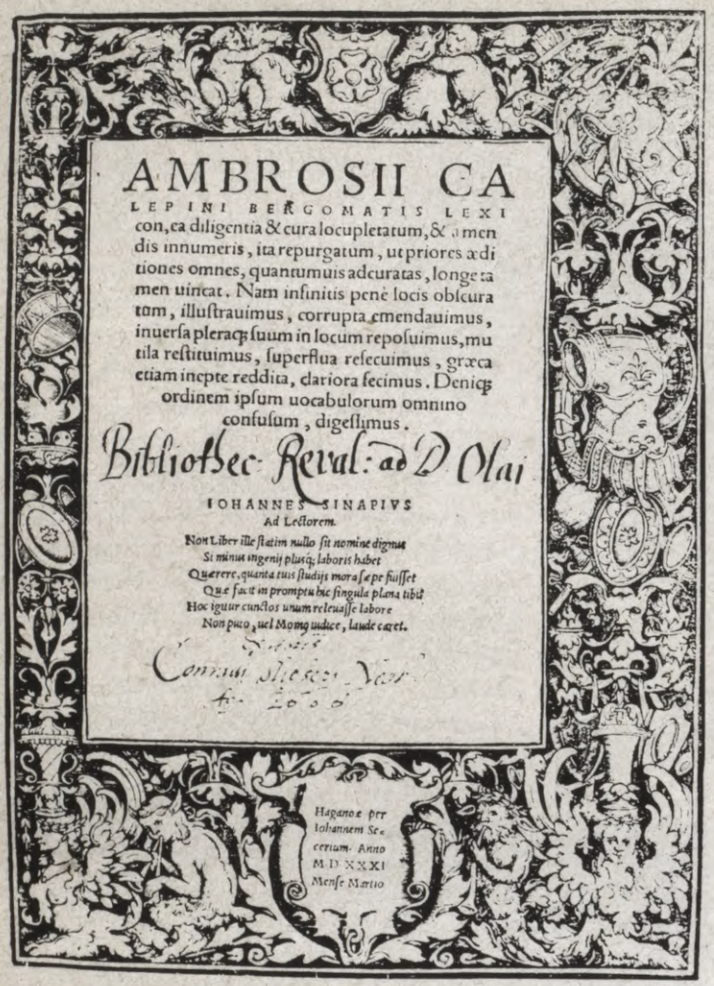

AMBROSII CA
LEPINI BERGOMATIS LEXI
con, ea diligentia & cura locupletatum, & a men
dis innumeris, ita repurgatum, ut priores ædi
tiones omnes, quantumuis adcuratas, longe ta
men uincat. Nam infinitis penè locis obscura
tum, illustrauimus, corrupta emendauimus,
inuersa pleraq; suum in locum reposuimus, mu
tila restituimus, superflua resecuimus, græca
etiam inepte reddita, clariora fecimus. Deniq;
ordinem ipsum uocabulorum omnino
confusum, digessimus.

Bibliothec: Reval: ad D. Olai

IOHANNES SINAPIVS
Ad Lectorem.

Non Liber ille statim nullo sit nomine dignus
Si minus ingenij plusq; laboris habet
Quærere, quanta tuis studijs mora sæpe fuisset
Quæ facit in promptu hic singula plana tibi
Hoc igitur cunctos unum releuasse labore
Non puto, uel Momo iudice, laude caret.

Haganoæ per Iohannem Secerium. Anno M.D.XXXI Mense Martio

456. att. **1531. gadā Hāgenavā izdotā vārdnīca, kas nākusi no Svētā Olafa bibliotēkas Rēvelē**

beigušā Johana Knipera albums. Te savus ierakstus atstājuši gan Rēveles mācītāji Ludvigs Dunte un Eberhards fon Rentelēns, ārsts Gebhards Himzels, kantors Dāvids Galluss, ģimnāzijas profesori Reiners Brokmans un Timotejs Pols. Johans Knipers kādu laiku mācījies Dancigā, kādu laiku arī Stokholmā un Upsalā, par ko liecina bīskapa J. Rudbeka ieraksts 1637. gadā un jurisprudences profesora Johana Lokēnija ieraksts. Rēvelē viņa albumā ierakstās mācītājs Heinrihs Štāls, bet profesori Kvistorps un Laurembergs Rostokā, dzejnieks Pauls Flēmings Leidenē. Netrūkst arī slaveno Ādama Oleārija un Dāvida Heinsija ierakstu. Johans Knipers ap 1641. gadu bijis arī Rīgā un Jelgavā, ko apliecina H. Samsona, G. Manceļa un P. Einhorna ieraksti.

Rēvelietis Georgs fon Rentelēns (no pazīstamās Rentelēnu dzimtas) 1656. gadā devies studēt uz Rostoku, kur pavadījis trīs gadus. Albumā ir profesoru Johana Kvistorpa un Augusta Varēnija ieraksti. Ierakstījušies arī vairāki pazīstami Rēveles, Rīgas un Tērbatas pilsoņi, Tērbatas profesori, jo universitāte no 1656. gada kādu laiku atradās Rēvelē.

Nozīmīga grāmata kā Rīgas, tā Rēveles kultūrvēsturei ir ar Ādama Oleārija vārdu saistītais Persijas ceļojuma apraksts *«Offt begehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reise»* (Daudzkārt prasītais apraksts par jaunu Austrumu ceļojumu, kas radies sakarā ar kādu Holšteinas sūtniecību pie Persijas karaļa), kas ir pirmais modernais ceļojumu apraksts vācu valodā un viena no vispopulārākajām grāmatām 17. gadsimtā. Tā vispirms iznāk Šlēsvigā (1647), vēlāk turpat ar papildinājumiem (1656, 1663, 1669, 1671), tad Hamburgā (1696). Holandiešu valodā tā 1651. gadā iznākusi Amsterdamā, Utrehtā, Greningenā, franču valodā izdota Parīzē (1656, 1659, 1666, 1679), Leidenē (1719) un Amsterdamā (1727). Angliski iznākusi Londonā (1666), bet itāliski Viterbo pilsētā (1658). Tā daudzkārt citēta un pieminēta, runājot par Ziemeļaustrumeiropu. Arī LAB ir izdevumi Šlēsvigā (1647, 1663, 1671), Hamburgā (1696), Parīzē (1666) un Amsterdamā (1727). Šī grāmata mums interesanta trīs aspektos. Tas ir mēģinājums ieskatīties līdz šim maz pazīstamajā Maskavas valstī un Persijā. Te daudz interesanta par zviedru

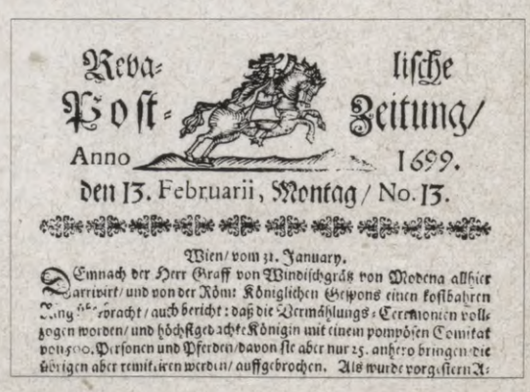

Reva- lische
Post- Zeitung/
Anno 1699.
den 13. Februarii, Montag/ No. 13.

Wien/ vom 31. January.
DEmnach der Herr Graff von Windischgrätz von Modena allhier arrivirt/ und von der Röm: Königlichen Gespons einen kostbahren Ring überbracht/ auch bericht: daß die Vermählungs-Ceremonien vollzogen worden/ und höchstgedachte Königin mit einem pompösen Comitat von 500. Personen und Pferden/ davon sie aber nur 25. anhero bringen/ die übrigen aber remittiren werden/ auffgebrochen. Als wurde vorgestern A:

457. att. **Vecākais laikraksts Rēvelē «Pasta Avīze» (1699)**

458. att. **Miniatūra no Rēveles Svētā Kanuta ģildes šrāgu grāmatas**

laiku Vidzemi, Rīgu, Rēveli. Daudz tajā runāts par trim spilgtām personībām: Ādamu Oleāriju, Filipu Krūziju un Paulu Flēmingu.

Protams, Ā. Oleārija ceļojums nav vienīgais, kas runā par mūsu zemi 17. gadsimtā. Populārs ir Augustīna Meierberga (1622–1688) ceļojuma apraksts. 17. gadsimta otrajā pusē populārs ir holandiešu, vācu, franču un angļu valodā izdotais holandiešu tirgotāja Johana Jansena Štrausa apraksts par ceļojumu, kas ildzis 26 gadus (1647–1673) un aptvēris ne tikai Itāliju, Grieķiju, Persiju, Turciju, Austrumindiju, Japānu un Krieviju, bet arī Vidzemi. Pirmoreiz šī grāmata iznāk Amsterdamā 1676. gadā. To grezno paša autora veidoti vara grebumi.

Šlēsvigas–Holšteinas–Gotorpas hercogs Frīdrihs 1633. gadā sūta savus pārstāvjus Ā. Oleārija vadībā uz Maskavu, lai tie sagatavo ceļu vēlākai Holšteinas delegācijai, kas pāri Krievijai dotos uz Persiju nodibināt merkantilus sakarus. Pirmā grupa jau 1633. gada novembrī dodas ar kuģi no Lībekas ostas Trāvemindes un Hamburgas uz Rīgu un Rēveli. Rīgā ceļotāji ierodas 14. novembrī un te uzturas piecas nedēļas. Grāmatā ir šīs nodaļas sākumā citētais apgalvojums par Rīgu kā jauku, labi būvētu un nocietinātu pilsētu. Pilsētu sargājot mūri, valņi, ūdensgrāvji un bastioni. Te esot daudz darbīgu pilsoņu. Vasaru te ierodoties holandiešu un angļu tirgotāji, bet ziemu maskavieši. Visur esot redzamas dažādas sīktirgotavas. Pilsētā esot labi organizēta rāte un ģimnāzija, un ticības ziņā te pieturoties pie Augsburgas konfesijas. Dzīves veids te esot ērts, un blakus vācu valodai te dzirdot arī latviešu un kurzemnieku valodu. Sadzīvi te reglamentējot labi pārdomāti policijas noteikumi. Holšteinas viesiem par godu Rīgā rīko banketu, viņiem pasniedz kā dāvanu grāmatu par Rīgas aplenkšanu 1621. gadā. Rīgā Holšteinas delegācijas loceklis dzejnieks Pauls Flēmings iepazīstas ar H. Samsonu (kuram veltī dzejoli) un citiem mācītiem vīriem. P. Flēmings veltījis vārsmas arī Rīgas ārstam Johanam fon Hēfelnam, kura talants Daugavas krastos neesot pietiekami novērtēts.

Ceļā uz Tērbatu Holšteinas delegācija šķērso Vidzemi, tālāk pa zemesceļu dodas uz Rēveli, Narvu, Novgorodu, Tveru, Maskavu. Atpakaļceļā daļa no delegācijas uz Vāciju dodas arī pa zemesceļu. Pieminēta Jelgava, kas ir sešas jūdzes no Rīgas, Kurzemes mazpilsēta Frauenburga (Saldus), Mēmele (Klaipēda). Kēnigsbergā ceļotāji apmeklē kūrfirsta labi iekārtoto bibliotēku, kur daudziem sējumiem sudraba apkalums. Caur Elbingu,

459. att. **Viena no senākajām vācu grāmatzīmēm, kas veidota Hansam Igleram (1480)**

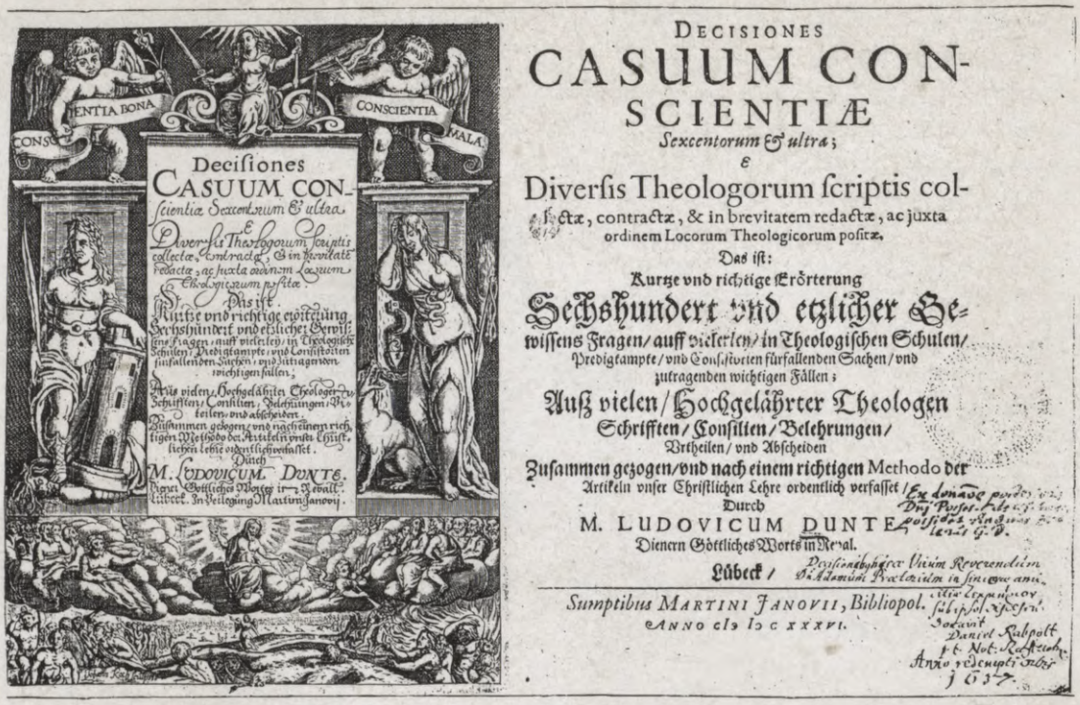

Decisiones
CASUUM CONscientiæ Sexcentorum & ultra,
E Diverſis Theologorum ſcriptis collectæ, contractæ, & in brevitatem redactæ, ac juxta ordinem Locorum Theologicorum poſitæ.
Das iſt:
Kurtze vnd richtige Erörterung Sechshundert vnd etzlicher Gewiſſens Fragen, auff vielerley, in Theologiſchen Schulen, Predigtampte, vnd Conſiſtorien fürfallenden Sachen, vnd zutragenden wichtigen Fällen;
Auß vielen, Hochgelährter Theologen Schrifften, Conſilien, Belehrungen, Vrtheilen, vnd Abſcheiden,
Zuſammen gezogen, vnd nach einem richtigen Methodo der Artickeln vnſer Chriſtlichen Lehre ordentlich verfaſſet,
Durch
M. LUDOVICUM DUNTE,
Dienern Göttliches Worts in Reval.
Lübeck,
Sumptibus MARTINI JANOVII, Bibliopol.
ANNO cIↃ IↃ C XXXVI.

460. att. **Rēveles mācītāja Ludovika Duntes Lībekā izdota grāmata (1636)**

Lībeku, Ķīli holšteinieši atgriežas Gotorpā, kuras senlaicīgajā pilī bijis arī šīs grāmatas autors.

Pēc pirmā Maskavas brauciena (1633–1635) seko otrs (1635–1639), kas ved pāri visai Krievzemei līdz Astrahaņas sāls stepēm, Kaspijas jūrai un Persijai. Ceļojums ir saistošs, bet fiziski grūts. Ā. Oleārija grāmatā ir interesanti vēsturiski ģeogrāfiski apraksti. Stāstīts par Novgorodu Ilmeņa ezera krastos, seno Maskavu, Kazaņu, braucienu pa Volgu. Tik plaša Persijas tēlojuma līdz tam nav bijis. Ceļinieki nonāk arī Kaukāzā, šķērso to netālu no Elbrusa. Bīstams izrādās gājiens caur kareivīgo Dagestānu. Grāmatā daudz dzejas, jo dzejo Ā. Oleārijs pats, P. Flēmings un vēl citi. Grāmatu grezno daudzi attēli un kartes.

Mums, protams, vissvarīgākais ir tas, kas saistās ar Rīgu, Rēveli un pārējo zviedru pārvaldīto Vidzemi. Te ir karte «*Mare Balticum oder Ostsee*». Kādā attēlā redzama vētra, kas pārsteigusi kuģotājus pie Igaunijas krastiem. Kāda aina rāda zemnieku pēršanu Vidzemē ap 1636. gadu. Rīgas attēla grāmatā nav, toties ir Rēveles skats «*Revalia in Livonia*». Skaista ir grāmatas titullapa, kur redzams pats Ā. Oleārijs, F. Krūzijs un citi. Grāmatā runāts arī par seno latviešu un igauņu elkdievību. Te vēl esot daudz burvju un māņticības. Vidzeme vēl 17. gadsimtā skaitījās klasiska vilkaču un raganu zeme. Vietējiem esot savādi priekšstati par dzīvošanu pēc nāves. Kāds mācītājs Rīgas tuvumā stāstījis par kādu latviešu atraitni, kas vīram zārkā ielikusi līdzi diegus un adatu, lai viņš arī paradīzē nestaigātu apkārt nesakopts. 93. lappusē citēts igauņu zemnieku zvēresta teksts, 95. lappusē lasāma divrinde par Vidzemes zemnieka grūto dzīvi (*Ich bin ein livländischer Baur, / Mein Leben wird mir saur*). Runāts arī par grāmatām nevācu valodā vietējiem iedzīvotājiem. Zemniekiem gan nevarot dot pārāk lielu brīvību un naudu, jo viņi nepratīšot ar to apieties. Izglītojoties viņi vēl atcerēšoties, ka zeme kādreiz piederējusi viņiem un vāci tos pamazām padarījuši par vergiem. Ā. Oleārija grāmatā rakstītais diezgan tuvu saskan ar vidzemnieka – Nītaures mācītāja (1622–1633) Salomona Guberta rakstīto viņa Rīgā 1645. gadā drukātajā grāmatā «*Stratagema oeconomicum oder Ackerstudent*» (atkārtoti izdota 1649, 1688, 1757).

461. att. **Filips Krūzijs – pazīstamās Krūzenšternu dzimtas veidotājs Rēvelē**

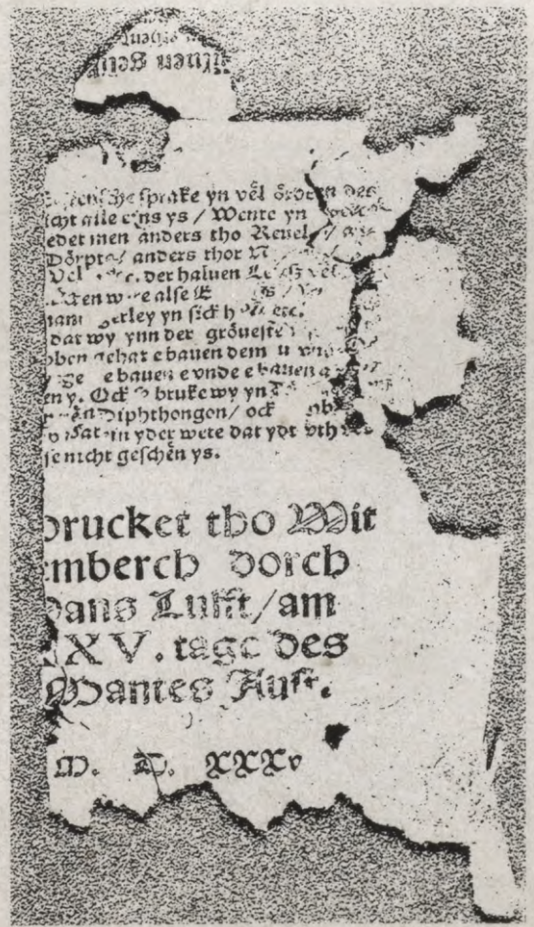

462. att. **Fragments no M. Lutera «Mazā katehisma», kas igauņu valodā iespiests Vitenbergā (1535)**

Interesants ir Ā. Oleārija ceļabiedra Filipa Krūzija liktenis. Viņš dzimis 1598. gadā Eislēbenē, miris 1676. gadā Igaunijā kā ievērojams zviedru valdības vietvaldis. Bijis Leipcigas students, tāpat kā Ā. Oleārijs un P. Flēmings. Kā jurisprudences licenciāts bijis Holšteinas–Gotorpas hercoga dienestā. Pēc Persijas ceļojuma 1639. gadā viņš apprec Rēveles rātskunga Johana Millera meitu un stājas zviedru valdības dienestā. Pildījis augstus Zviedrijas karaļa uzdevumus Rēvelē un Narvā, sekmējis Igaunijas tiesību kodifikāciju. No dižciltībā paceltās Krūziju (Krūzenšternu) dzimtas cēlies arī vēlākais pasaules apbraucējs Ādams fon Krūzenšterns (1770–1846). Diplomātiskā misijā viņš sūtīts uz Maskavu arī 1654. gadā, kur tapis viņa dzejolis par tālaika tikumiem (*Ein christliches Gedicht über die Sitten seines Zeitalters, 1654 in Moskau verfertigt*). Rokrakstā atstājis Zviedrijas tiesību vācu tulkojumu (1648). Iespējams, ka viņa radinieks bijis 1641. gadā Rīgā dzimušais Kaspars Krūzijs, kas vēlāk ir Mēklenburgas un Braunšveigas hercogu padomnieks un visbeidzot Braunšveigas Svētā Krusta klostera priors.

Ceļotājs, orientālists un dzejnieks Ādams Oleārijs (1599–1671) dzimis Magdeburgas apkārtnē, mācījies Leipcigas universitātē, bijis Leipcigas ģimnāzijas konrektors. No 1633. gada viņš ir Šlēsvigas–Holšteinas–Gotorpas hercoga dienestā, pēc Persijas ceļojuma ir hercoga padomnieks, galma astronoms un bibliotekārs. Apglabāts viņš senlaicīgajā Šlēsvigas Domā. Persijas ceļojuma laikā Ā. Oleārijs veic astronomiski magnētiskus pētījumus. Krievu cars viņu pat gribējis paturēt par galma astronomu. Ā. Oleārijs arī vācis grāmatas, rokrakstus, kultūrvēsturiskus faktus. Pēc atgriešanās Gotorpā viņu dēvē par Gotorpas Ulisu, Holšteinas Plīniju. Viņš ir ievērojamākais tālaika orientālists, kas sekmē persu kultūras izpratni Eiropā. Viņš sarakstās ar izciliem sava laika zinātnes un literatūras darbiniekiem. Sekmējis arī pāragri mirušā

drauga P. Flēminga dzejoļu izdošanu Lībekā 1642. gadā, veicinājis lielu, uzskatāmu ģeogrāfisku globusu izveidi. Un, visbeidzot, arī viņš ir viens no Livonijas dāmu apburtajiem, kurš apprec Rēveles rātskunga Johana Millera meitu. Rēveles ģimnāzijas bibliotēkā saglabājies kāds viņa vāciski rakstīts dzejolis.

Lielu interesi izraisa Ā. Oleārija albums ar laikabiedru ierakstiem, kas līdz 19. gadsimta vidum atradās Ulmā privātā kolekcijā. Pirmā Maskavas brauciena laikā (1633–1635) atrodam albumā ceļabiedra Filipa Krūzija ierakstu. Delegācijas tulks Maskavā Hanss Arpenbeks ierakstījies vācu, krievu, spāņu un arī igauņu (!) valodā. Kādu latīņu izteicienu Ā. Oleārija albumā Rīgā atstāj H. Samsons (14. XI 1633). Ar Senekas citātu sevi Rīgā reprezentē burggrāfs Nikolauss Barnekens. Ierakstījies arī Rīgas gubernators Andreass Eriksons, karaliskais sekretārs Dāvids Vīks, 22. decembrī – Rīgas ārsts un dabaszinātņu, tāpat ētikas profesors Rīgas ģimnāzijā Johans fon Hēfelns. Tērbatā pirmais ir universitātes profesora un kronētā dzejnieka Frīdriha Mēnija ieraksts. Viņa vārsmās izteikts jautājums: vai gan arī Līvzemē atplaukšot Martina Opica dzejas gars? Vēl gribētos pieminēt teoloģijas profesora Andreasa Virgīnija un astronomijas profesora Petra Šomera ierakstus. Ir ieraksti arī Rēvelē un Narvā. Rēveles ģimnāzijas poētikas profesora Timoteja Pola ierakstam seko ģimnāzijas rektora Henrika Vulpiusa veltījums, Rēveles mācītāju Ludviga Duntes, Eberharda fon Rentelēna, Heinriha Vestringa ieraksti. Atgriežoties no Maskavas, 1634. gada rudenī albumā atstāj ierakstu Rēveles ģimnāzijas grieķu valodas profesors Reiners Brokmans, tāpat vēlākais Ā. Oleārija sievastēvs rātskungs Johans Millers. Kāds ieraksts albumā izdarīts arī Pērnavā, un tad Ā. Oleārijs ir atkal Rīgā, kur 1635. gada 3. martā albumā ierakstās Rotgers Hemsings. Mazāk ierakstu ir otrā Maskavas Persijas brauciena laikā (1635–1639), jo lielākā daļa potenciālo autoru savas jūtas jau izteikuši. 1636. gada jūlijā Nižņijnovgorodā ierakstās turienes vācu draudzes mācītājs rostokietis Kristofs Šēliuss (*Schelius*). Oktobrī pie Volgas ietekas Kaspijas jūrā latīņu vārsmas albumā atstāj dzejnieks P. Flēmings (*In Volgae ostio, ad locum Caspium*). Atrodoties Persijā, albumu papildina delegācijas ārsta Hartmaņa Gramana ieraksts, bet 1639. gada februārī Maskavā savu autogrāfu atstāj vācu draudzes diakons un vācu skolas vadītājs Baltazars Fādemehts. Ā. Oleārijs bijis Rēvelē arī 1641. gadā, kur 14. jūnijā albumā ierakstās kāds Rūdolfs Štrauhs, turklāt latviski (!). Rūdolfs Štrauhs dzimis Ventspilī, studējis 1640. gadā Tērbatā, kur 1640. gadā iznāk viņa *Moscovia historia*. Vēlāk bijis militārā dienestā (*Magister equitum*), miris 1681. gadā. Uz Maskavu diplomātiskā uzdevumā Ā. Oleārijs dodas arī 1643. gadā, un interesanti, ka tur 7. augustā savu ierakstu atstāj Tērbatā studējošais rīdzinieks Jakobs Lotihijs, latvieša Jāņa Reitera paziņa. Viņš apzināti ierakstījies uz tās lapas otrās puses, kur ir jau P. Flēminga rokraksts. Ir labi būt izcila dzejnieka kopsakarā. Ā. Oleārija albums nav vienīgais, kas stāsta par šo slaveno braucienu. Tallinas vēstures muzejā glabājās ekspedīcijas tulka

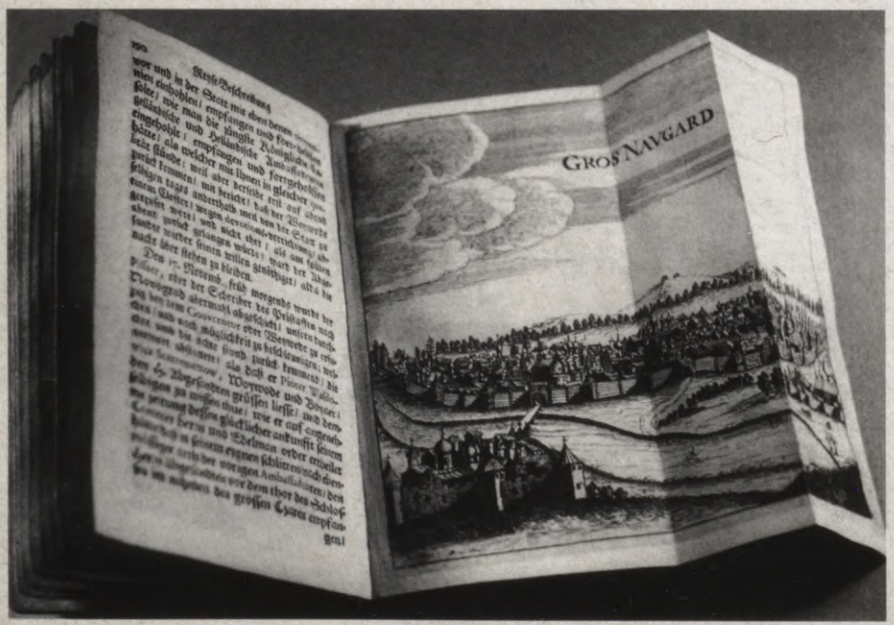

463. att. **Novgorodas skats no J.G. Branda ceļojumu apraksta, kas 1702. gadā izdots Vēzelē (Vācijā)**

464. att. **Sena gravīra, kas rāda grāmatas tapšanu**

Johana Arpenbeka albums ar P. Flēminga, Ā. Oleārija, ziemeļvācu dzejnieka Filipa Cēzena un citiem ierakstiem.

Visromantiskāks tomēr šķiet ekspedīcijas ārsta un dzejnieka Paula Flēminga īsais mūža stāsts. Viņš dzimis Rūdu kalnos starp Saksijas un Bohēmijas robežām (1609), miris Hamburgā (1640). P. Flēmings studējis medicīnu Leipcigā, kur iepazinies ar gados vecāko Ā. Oleāriju. Te arī iznākušas viņa pirmās dzejoļu un epigrammu grāmatas. Viņš agri pievērsies dzejai, mākslām, filozofijai, bet kā topošais mediķis rakstījis arī par mēra augoņiem un veneriskām slimībām. 1632. gadā, glābjoties no mēra epidēmijas Leipcigā, viņš pilsētu atstāj un, Ā. Oleārija pierunāts, iesaistās tālajā ceļojumā uz Persiju. Hamburgā 1633. gada 14. oktobrī top viņa oda par godu Persijas ceļotājiem (*Ode an die Holsteinischen Gesandten, welche nach Russland und Persien gehen wollen*).

P. Flēmings dzejojis gan latīņu, gan vācu valodā par senajām krievu pilsētām, Volgas plašumu, Persiju, Kaukāzu. Dzejolis tapis arī, samērā sekmīgi ierodoties ar kuģi no Trāvemindes Rīgā. Viņš apdziedājis vētru Baltijas jūrā un akmeņlauztuves Rēveles tuvumā, sūdzējies dzejas vārsmās, ka krievi nepazīstot vīnus, bet dzerot tikai savu ugunīgo degvīnu (vodku). Ir veltījumi Rēveles ģimnāzijai (*Gymnasium revaliense*, 1635) un tās pedagogiem – P. Flēminga draugiem. 17. gadsimtā gadījuma dzejoļus raksta ikkatram gadījumam: kāzām, kristībām, bērēm, stājoties amatā, aizstāvot disertāciju utt. Tas ir vārda tiešā nozīmē īsts dzejoļu rakstīšanas trakums. Stāvokli, protams, glābj, ja pie spalvas ķeras tāds izcils talants, kāds ir P. Flēmings. Kādas vidzemnieces vārdadienas albumā P. Flēmings, piemēram, ierakstījis: «Ko skaistai sievietei lai dāvinātu mēs / Un vai tā dienu šo un mūs vēl pieminēs?» Te, zināms, nav ko iebilst. LAB Augusta Buholca ģenealoģiskajā kolekcijā (*Materialien zur Personenkunde*, 14, F, 2) nenoskaidrotā rokrakstā saglabājies P. Flēminga dzejolis, ko viņš sacerējis 1636. gada oktobrī, atrodoties Astrahaņā pie Volgas grīvas.

Ilgāku laiku dzīvojot Rēvelē, P. Flēminga sirds vispirms iesilst pret Rēveles patricieša Nīhūzena meitām, un, kad pieviļ vecākā, seko saderināšanās ar jaunāko – Annu. P. Flēminga nodoms ir pēc laulībām palikt Rēvelē un strādāt te par ārstu vai arī aptiekāru.

Lai pabeigtu savu medicīnisko izglītību, P. Flēmings dodas uz Leidenes universitāti un mērķi arī sasniedz, jo te iespiesta viņa aizstāvētā disertācija (*Disp. med. inaug. de Lue venerea*), bet atpakaļceļā uz Rēveli P. Flēmings smagi saslimst un mirst. Viņš apglabāts Katrīnas

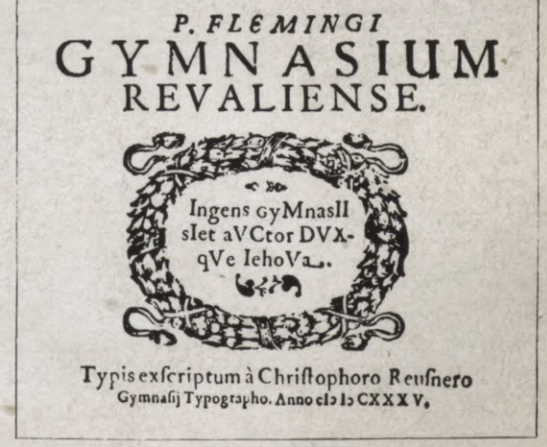
P. FLEMINGI
GYMNASIUM
REVALIENSE.

Ingens GyMnasII
slet aVCtor DVX-
qVe IehoVa.

Typis exſcriptum à Chriſtophoro Reuſnero
Gymnaſij Typographo. Anno cIↃ IↃ CXXXV.

465. att. **Paula Flēminga veltījums Rēveles ģimnāzijai, kas iespiests Rēvelē (1635)**

466. att. **Tā sauktais siļķu brāķis Daugavmalā Rīgā (ap 1650)**

baznīcā Hamburgā. Dažas viņa Rēvelē palikušās grāmatas vēlāk nokļuvušas Tallinas Svētā Olafa baznīcas bibliotēkā. Viņa dzejoļus apkopo un izdod Hamburgā draugs Ā. Oleārijs, un grāmata veltīta Hamburgas birģermeistaram (*D. Paul Flemings Poetischer Gedichte Prodromus*). Ā. Oleārijs arī 1649. gadā Hamburgā izdevis P. Flēminga «*Epigrammata latina*». Jēnā toties 1642. gadā iznāk potenciālā sievastēva Nīhūzena sarūpēts P. Flēminga dzejoļu krājums «*Geist– und Weltliche Poemata*». Ar viņa attēlu tāds 1685. gadā iznāk arī Merzeburgā. Ievērojams P. Flēminga rokrakstu un pirmizdevumu krājums glabājas Volfenbiteles hercoga Augusta bibliotēkā.

Arī vācu pētnieku vēl maz apgūti Rēvelē sarakstītie un Rēvelē iespiestie P. Flēminga darbi. Jau minēts veltījums Rēveles ģimnāzijai (1635). 1635. gadā Rēvelē publicēta arī P. Flēminga oda sakarā ar drauga – Rēveles ģimnāzijas profesora Timoteja Pola meitiņas nāvi. Šajā gadā iespiests arī apsveikums profesora Reinera Brokmana kāzu gadījumā, tāpat veltījums ārstam Hartmanim Gramanam, 1636. gadā top vārdadienas apsveikums Timotejam Polam, arī apsveikums Andreasa Rītinga un Annas fon Holtenas kāzās «Vidzemes sniega grāfiene» (*Lieffländische Schneegräfin*). Te aprakstītas dažādas kāzu rotaļas, spēles, arī tā sauktā poļu deja. Starp Rēveles ģimnāzijas profesoriem P. Flēmings atrod ne tikai sava talanta cienītājus, bet arī spalvas brāļus latīņu un vācu dzejā. *Poeta laureatus* ir Timotejs Pols, dzejoļus raksta Reiners Brokmans, kantors Dāvids Galluss un vēl citi. No apmēram 12 šinī laikā publicētajiem dzejdarbiem 9 pieder P. Flēmingam, un viņš, bez šaubām, ir Rēveles literārā pulciņa līderis. Šis dzejas uzplaukums Rēvelē gan ir īslaicīgs. Kļūstot par lauku mācītāju, no Rēveles 1639. gadā aiziet R. Brokmans, 1640. gadā mirst P. Flēmings un 1642. gadā T. Pols. Bet Baltijas baroka dzejas vēsturē savu lappusi ieraksta šie nedaudzie gadi.

P. Flēmingam, kā redzējām, bijuši draugi gan Rēvelē, gan Tērbatā; mazākā mērā Rīgā, jo viņa uzturēšanās te bijusi īslaicīga. No viņa draugiem bez pieminētajiem rīdziniekiem H. Samsona un J. fon Hēfelna varētu vēl minēt vēlāko Rīgas ārstu Johanu Belovu. Osnabrikas profesors Klauss Garbers, kura pētnieciskā ievirze ir tieši gadījuma dzejoļi, norāda uz diviem nozīmīgiem konvolūtiem Rīgas bibliotēkās, kas saistās ar P. Flēmingu un literāro pulciņu Rēvelē. LAB un LNB atrodami divi sējumi no kādreizējās Rīgas rātskunga Johana Kristofa Švarca personiskās bibliotēkas. LAB tas ir sējums (R. 4439) *Livonica Band* 16. no sērijas «*Sammlung kleiner Liefländischer Schriften*». Toties LNB bibliotēkā ir sējums – konvolūts, kas arī kādreiz nācis no J. K. Švarca krājuma (signatūra – R. Bs/694). Tā arī Latvijas bibliotēkas un arhīvi sekmē vācu kultūras tālāko izpēti.

467. att. **Rīga 17. gadsimtā. Skats no Daugavas**

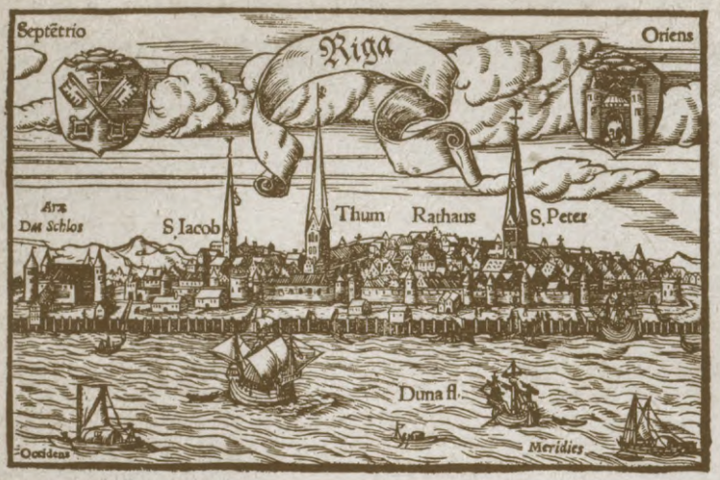
Septẽtrio
Riga
Oriens
Arx
Dñi Schlos
S. Iacob
Thum
Rathaus
S. Peter
Duna fl.
Occidens
Meridies

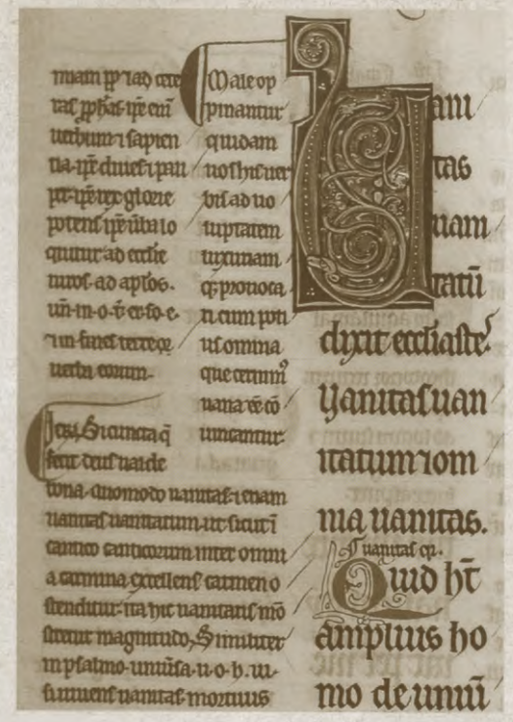

DASYPODIVS CATHOLICVS,
Hoc est
DICTIONARIVM
LATINO-GERMANICO-POLONICVM,
&
GERMANICO-LATINVM, &
POLONICO-LATINVM,
olim quidem a Petro Dasypodio
adornatum, sed post in Academia
Colonienſi, reformatum, & quantitati-
bus ſyllabarum, epithetis, auctum.
Cum
Appendice nominum propriorum
Deorum, Dearum, Virorum, Mulie-
rum, Regionum, Ipſarum, Vrbium,
Fluviorum, & Montium.
Cum Gratia & Privilegio S. R. M. Pol. & Suec.
DANTISCI,
Cura, impenſis & Typis
Andreæ Hunefeldi, A. M. DC. XLII.

Schreibcalender
auff das Jar nach Christi
vnsers einigen Erlösers vnd
Heilandts Geburt
M. D. LXV.
Gestellet
Durch L. Zachariam Stopium Vra-
tislauiensem Ertzstifftischen
Rigischen Physicum.
Gedruckt zu Königsperg
bey Johann Daubman.

ALTVS
CANTIONES
SACRÆ DE PRÆ
CIPVIS FESTIS TO
tius Anni ſ. 6. 7. &
8. Vocum.
AVTHORE
HIERONYMO PRÆTORIO
Organiſta in æde S. Iacobi
Hamburgenſi.
HAMBVRGI
Excudebat Philippus de Ohr
Anno cIↃ IↃ IC.

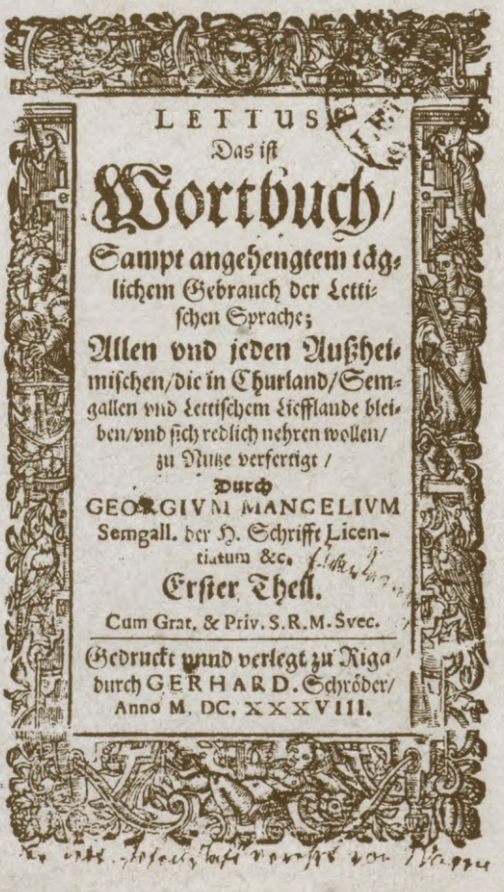
LETTVS
Das iſt
Wortbuch/
Sampt angehengtem täg-
lichem Gebrauch der Lettiſchen Sprache;
Allen vnd jeden Außheimischen/die in Churland/Semgallen vnd Lettischem Liefflande bleiben/vnd sich redlich nehren wollen/ zu Nutze verfertigt/
Durch
GEORGIVM MANCELIVM
Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c.
Erster Theil.
Cum Grat. & Priv. S.R.M. Svec.
Gedruckt vnnd verlegt zu Riga/
durch GERHARD. Schröder/
Anno M. DC. XXXVIII.

NOBEIGUMS

Cienījamo lasītāj! Mūsu pastaiga pa pirmajiem pieciem Rīgas kultūrvēstures gadsimtiem noslēgusies. Kas autoram izdevies un kas mazāk, par to lai spriež lasītāji. Tas bija pirmais mēģinājums – gan latviski, gan vāciski – rakstīt šādā aspektā. Tie, kuriem vienaldzīga viduslaiku kultūra, grāmatu, iespējams, tikai pārlapos, kā teikt, apskatīs tikai bildes. Rūpīgāk ielasīsies tie, kam interesē kultūru mijiedarbība, kam tuva senā Rīga, kas viduslaiku rīdzinieku neuzlūko par primitīvu, maz zinošu, māņticīgu būtni. Tie, kuriem pašiem ietrīsas sirds, skatot gotisko baznīcu smailos torņus, klausoties ērģeļmūziku zem šo baznīcu velvēm, soļojot pa Rīgas bruģakmeņiem. Mēs nedrīkstam vīzdegunīgi noraudzīties uz viduslaiku cilvēku; iespējams, ka viņš bijis pat laimīgāks par mums. Viņam vēl ir vienota pasaules aina, vienots skatījums uz Dievu, viņš nav tik bieži traģiski sašķelta personība kā mūsdienu cilvēks.

Mēs mēģinājām parādīt Rīgu tās tapšanas gaitā, kā tā pamazām iekļāvās tālaika kristīgajā Eiropā. Kā arī Rīgā cēla klosterus un baznīcas, rotāja tās Dievam un mūžībai par godu. Lēni, nesteidzīgi, apzinoties paša cilvēka dzīves īslaicību, viņa mūža apdraudētību kara, bada, mēra un citos posta gados. *Memento mori*! (atceries nāvi!) skan cauri visiem viduslaikiem, un tomēr šo gadsimtu cilvēks nejūtas bezcerīgs, viņš tikai jau agri sāk apgūt visiem lietderīgo «nāves mākslu» (*ars moriendi*).

Mēs mēģinājām parādīt, kā cilvēks tuvojas Dievam dažādās konfesijās un baznīcās. Kā arī Rīgas klosteros pārrakstīja grāmatas, pirms tās iemācījās drukāt Johans Gūtenbergs un viņa laikabiedri, krietni vēlāk arī rīdzinieki. Kā veidojās pirmās bibliotēkas un tipogrāfijas Rīgā. Kā turīgie rīdzinieki gāja skolās: Domskolā, pilsētas rēķinu skolās, vēlāk akadēmiskajā ģimnāzijā, meklēja ceļu uz ārzemju augstskolām, izvēloties savu *Alma mater*. Mēs ieskatījāmies vēsturiskajās hronikās un viduslaiku ģeogrāfiskajās vīzijās, kur jau pieminēta Rīga un pārējā Baltija. Iespēju robežās mēs runājām par mākslas, mūzikas, literatūras un teātra aizsākumiem Rīgā, lai gan ziņas līdz 17. gadsimtam par to gaužām skopas; reizēm mulsina biogrāfisko faktu trūkums un juceklīgā vārdu rakstība. Viduslaiku rīdzinieks (es domāju skolotos ļaudis) nebūt nebija tāds mājās sēdētājs, kā varētu likties. Dažs bija apbraucis vai visu Eiropu un īslaicīgi pabijis daudz jo daudzās augstskolās. Mēs mēģinājām parādīt, kā veidojas viduslaiku Rīgas tiesiskie pamati, cik necili ir pirmie zinātnes asni senajā Rīgā, cik īslaicīgs ir Rīgas humānisma uzzieds 16. un 17. gadsimtā.

Un visu iepriekš minēto mēs mēģinājām skatīt pārējo Hanzas pilsētu kopsakarā – kopā ar Rēveli, Tērbatu, Kēnigsbergu, Dancigu, Lībeku, Rostoku, Hamburgu, Braunšveigu, Līneburgu un vēl daudzām citām. Dažās garīgās dzīves norisēs Rīga nebūt nebija atpalicēja – te

agri veidojās publiskā bibliotēka «*Bibliotheca Rigensis*», te agri atplauka evaņģēliskās ticības gaisma. Jo kas tad bija Hanzas savienība? Tas bija sava veida mēģinājums jau viduslaikos un uz jauno laiku sliekšņa integrēt Eiropu, ne tikai merkantili, bet arī kultūras ziņā. Un Rīga kā Hanzas pilsēta jau no 13. gadsimta bija kristīgās Eiropas sastāvdaļa. Mums nav bikli jāklauvē pie mūsdienu Eiropas durvīm. Mēs jau ilgus gadsimtus esam bijuši Eiropā, tikai pēdējos 50 gadus no tās varmācīgi atrauti. Tā Eiropas Savienība, uz kuru atkal tiecamies, ir sava veida modernā Hanza, un arī 21. gadsimta cilvēks, vienotās Eiropas pilsonis, ar lepnumu raudzīsies uz kādreizējo vēsturisko Hanzas pilsētu gotiskajām baznīcām, priecāsies par seno rātsnamu arhitektūru, vērs durvis atkal uzceltajam Rīgas Melngalvju namam. Mums nav arī jālauž šķēpi par to, kurš tad cēlis Rīgu un kuram tā īsteni pieder. Viduslaiku Rīga savās garīgajās struktūrās bija, protams, vairāk vāciska nekā latviska pilsēta. Bet tā bija kopīgi celta, un tādēļ pateiksim paldies arī ikvienam lībietim, latvietim, polim, zviedram un vēl citu tautu pārstāvjiem, kas cēla šo pilsētu pacietīgi, gadsimtiem ilgi kā gotisku katedrāli, kā dievnamu, kas mūžam atjaunojams.

Pieņem šo grāmatu, cienījamo lasītāj, kā manu velti Rīgas 800 gadu atcerei. Tās Rīgas, kura mums visiem mīļa un kuru mēs visi gribētu redzēt latvisku un mūžīgu. Atļauj man šo grāmatu noslēgt ar latīņu sentenci: *dixi et salvavi animam meam* (Savu esmu teicis un līdz ar to glābis, atvieglojis savu dvēseli). Nekautrējies arī Tu, 21. gadsimta rīdziniek, pacelt kādreiz acis pret zvaigžņotajām debesīm un atkārtot viduslaikos bieži dzirdētos vārdus: *sursum corda*! (augšup sirdis!).

Grāmata bija jau pabeigta, kad manās rokās nonāca Umberto Eko 1983. gadā rakstītais pēcvārds «Rozes vārda» izdevumam. Līdz ar viņu varu sacīt: «Un, lai gan viduslaiku pētniecība nav mana profesija, šis laika posms arvien ir palicis mans hobijs, nemitīgs kārdinājums – es to saskatu visā, kam pievēršos, arī tur, kur no tā šķietami nav ne vēsts [..]. Viduslaiki – tā ir mūsu bērnība, un viduslaikos mums reizēm jāatgriežas, lai iepazītu savu slimību vēsturi.»

Tikai vienā ziņā gan nevar piekrist Umberto Eko ieteikumam: «Kad grāmata uzrakstīta, autoram pieklātos nomirt. Lai netraucētu tekstam iet pašam savu ceļu.» Tā kā nav steidzies Umberto Eko pats, nesteigšos arī es. Gan jau. Gan jau nokļūsim tur, kur mūs gaida vai nu paradīze, vai elle.

IZMANTOTIE ARHĪVI UN GALVENĀS LITERATŪRAS NORĀDES

1. Grāmatas pamatā ir Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas (LAB) Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas, kā arī visa bagātā bibliotēkas fonda materiāli.

2. Latvijas Nacionālās bibliotēkas (LNB) Reto grāmatu un rokrakstu zinātniskās nodaļas materiāli.
Latvijas Valsts vēstures arhīva rokrakstu fondi un tajā saglabātā Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas daļa.
Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja fondi.
P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja materiāli.
Ārzemju mākslas muzeja kolekcijas Rīgā.
Latvijas Vēstures muzeja materiāli.
Rundāles pils muzeja materiāli.

3. Igaunijas Akadēmiskās bibliotēkas un Nacionālās bibliotēkas Tallinā materiāli, Tartu Universitātes bibliotēkas fondi.

4. Sanktpēterburgas Zinātņu akadēmijas bibliotēkas materiāli.

5. Gdaņskas (Dancigas) Akadēmiskās bibliotēkas materiāli.

6. Stokholmas Karaliskās bibliotēkas materiāli.

7. Vācijā izmantotie arhīvi un bibliotēkas:
Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.
Gutenberg Museum Mainz.
Bibliothek der Hansestadt Lübeck.
Bibliothek des Archivs der Hansestadt Lübeck.
Staats– und Universitätsbibliothek Bremen.
Bibliothek des Stadtarchivs Bremen.
Stadtbibliothek Braunschweig.
Staats– und Universitätsbibliothek Hamburg.
Universitätsbibliothek Leipzig – Bibliotheca Albertina.
Die Deutsche Bibliothek – Deutsche Bücherei Leipzig.
Bayerische Staatsbibliothek München.
Universitätsbibliothek Heidelberg.
Universitätsbibliothek Rostock.
Bibliothek des Kulturhistorischen Museums Rostock.
Bibliothek des Stadtarchivs Rostock.
Universitätsbibliothek Greifswald.
Universitätsbibliothek Münster.
Universitäts– und Landesbibliothek Sachsen Anhalt, Halle.
Hauptbibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle.
Evangelisches Predigerseminar Wittenberg.

* * *

8. Izmantoto grāmatu saraksts. Nav minēti daudzie periodikā publicētie raksti Vācijā un Latvijā.

Agrā Renesanse [Apcerējumi un rakstu izlase]. Rīga, 1981, 299 lpp.

Alva Latvijas mākslas amatniecībā 6.–20. gadsimtā. Izstāde Rundāles pilī. Katalogs. Rīga, 1989, 199 lpp.

Apīnis A. Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum. Rīga, 1991, 221 lpp.

Apīnis A. Latviešu grāmatniecība. Rīga, 1983, 350 lpp.

Apīnis A., Šiško S. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas inkunābuli. Rīga, 1981, 72 lpp.

Ārends P. Melngalvju nams Rīgā. Rīga, 1943, 84 lpp.+2 lpp.

Ārends P. Sv. Pētera baznīca Rīgā. Rīga, 1944, 73 lpp.+34 attēli.

Atskaņu chronika. Atdzejojis Jēkabs Saiva. Rīga, 1936, 298 lpp.

Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds, Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. Rīga, 1998, 387 lpp.

Augstkalns A. Pirmie latviešu teksti un grāmatas. Rīga, 1935, 20 lpp.

Augstkalns A. Dažas 16. gs. Rīgas raganu un burvju prāvas ar latviešu fragmentiem. Rīga, 1938, 30 lpp.

Bazilija Plīnija slavas dziesma Rīgai 1595. Rīga, 1997, 428 lpp.

Bēkons F. Jaunais organons. Rīga, 1989, 315 lpp.

Bernevics E. Rīgas Sv. Jāņa baznīcas vēsture. Rīga, 1910, 16 lpp.

Bibliotēku zinātnes aspekti 5 (X). Rīga, 1981, 182 lpp.

Birznieks A. Vecās Rīgas portāli. Rīga, 1955, 87 lpp.

Broce J. K. Zīmējumi un apraksti, 1. sēj. Rīgas skati, ļaudis un ēkas. Rīga, 1992, 452 lpp.; 2. sēj. Rīgas priekšpilsētas un tuvākā apkārtne. Rīga, 1996, 585 lpp.

Bušs N. Atstātie Raksti / Rediģējis L. Arbuzovs, tulkojis R. Širants. 2. sēj. Raksti par bibliotēkas un grāmatu vēsturi. Rīga, 1937, 85 lpp.
Caune A. Pati Rīga ūdenī. Arheologa stāsts par zudušo Rīdziņas upi, par pirmo ostu, kuģniecības līdzekļiem un amatiem senajā Rīgā. Rīga, 1992, 166 lpp.
Caune A. Rīga zem Rīgas. Arheologa stāsts par senās Rīgas zudušajām celtnēm. Rīga, 1985, 132 lpp.
Caune C. Rīgas celtniecības un tēlniecības pieminekļi no gotikas līdz jūgendstilam (13. gs.–1914. g.). Rīga, 1997, 501 lpp.
Cielava S. Cilnis Vecrīgas laicīgajā arhitektūrā (16. gs.–17. gs. pirmā puse). Rīga, 1985, 144 lpp.
Čestertons G. K. Sv. Francisks no Asīzes. Rīga, 1992, 111 lpp.
Čosers Dž. Kenterberijas stāsti. Rīga, 1991, 411 lpp.
Dekarts R. Pārruna par metodi. Rīga, 1978, 91 lpp.
Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600. Stokholma, 1964, 578 lpp.
Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture. 1600–1710. Upsala, 1962, 470 lpp.
Dunsdorfs E. Pirmās latviešu Bībeles vēsture. Minneapolis, 1979, 233 lpp.
Ērgle Z., Cielava S. Ko stāsta vecās Rīgas ielas un nami. Rīga, 1968, 141 lpp.
Erdmanis G. Kurzemes viduslaiku pilis. Rīga, 1989, 158 lpp.
Feodālā Rīga. Rīga, 1978, 534 lpp.
Freimanis I. Laiks Laikmets Mode. Rīga, 1998, 271 lpp.
Fundamentālās bibliotēkas Raksti I. Rīga, 1960, 318 lpp.
Grāmatas un to krātuves. ZAFB rakstu krājums. Rīga, 1966, 165 lpp.
Grauzdiņa I. Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlē jeb Grāmata par Latvijas ērģeļu būvētājiem, spēlētājiem, instrumentiem un mūziku. Rīga, 1987, 255 lpp.
Grosmane E. Gotika. Rīga, 1995, 29 lpp.
Gustava Ādolfa un zviedru laikmeta pieminekļu izstāde. Rīga, 1932, 172 lpp.+36 attēli.
Holcmanis A. Pētera baznīcas atdzimšana. Rīga, 1995, 103 lpp.
Holcmanis A. Vecrīga – pilsētbūvniecisks ansamblis. Rīga, 1992, 252 lpp.
Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz 19. gs. 90. gadiem / Sastādītāja un zinātniskā redaktore E. Buceniece. Rīga, 1995, 606 lpp.
Indriķa hronika / A. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga, 1993, 450 lpp.
Izstādes *Senā Rīga* katalogs. Rīga, 1937, 54 lpp.
Jēkabsone R. A. Incunabula Bibliothecae Rigensis. Katalogs. Rīga, 1993, 211 lpp.
Jursone A. Rīgas zeltkaļu izstrādājumu kolekcija Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā. 16. gs.–19. gs. 1. puse. Rīga, 1993, 293 lpp.
Juškevics J. Vecā Rīga. Rīga, 1936, 100 lpp.
Karlsons Ž. Ordeņa laikmets Latvijā. Rīga, 1936, 115 lpp.
Karlsons Ž. Zviedru laiki Vidzemē. Rīga, 1935, 73 lpp.
Karulis K. Jānis Reiters un viņa tulkojums. Rīga, 1986, 143 lpp.
Karulis K. Latviešu grāmata gadsimtu gaitā. Rīga, 1967, 233 lpp.
Klētnieks J. Nāk komēta. Rīga, 1986, 156 lpp.
Klētnieks J. Saules pulksteņi Latvijā. Rīga, 1983, 100 lpp.
Kohanovskis J. Pats sev un mūzām dziedu. Dziedājumi, dziesmas, epigrammas. Rīga, 1984, 108 lpp.
Kolbuševskis S. Poļu literatūra viduslaikos un Renesansē. Rīga, 1938, 256 lpp.
Komenskis J. A. Lielā didaktika. Rīga, 1992, 232 lpp.
Krēsliņš J. Dominus narrabit in scripturis populorum [Doktora disertācija par Georgu Manceli]. Stockholm, 1989, 255 lpp.
Kundziņš R. Latviešu teātra vēsture. Pirmais sējums. No pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām. Rīga, 1968, 397 lpp.
Ķaune N. Leišu un poļu laikmets Livonijā. Rīga, 1936, 79 lpp.
Lapiņa R. Senā Rīga grafikā. Rīga, 1989, 180 lpp.
Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas 470 gadu jubilejas zinātniskā konference. Rakstu krājums. Rīga, 1994, 109 lpp.
Latvijas skolu vēstures avoti. Apcerējumi J. Ruberta redakcijā. Rīga, 1974, 162 lpp.
Latvijas vēstures avoti. 2. sējums. Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtnīca (līdz 1237. gadam). Rīga, 1937, 214 lpp.
Latvijas vēstures avoti. 2. sējums. Senās Latvijas vēstures avoti. 2. burtnīca (1238–1256). Rīga, 1940, 215.–416. lpp.
Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga, 1927–1940. 1.–21. sēj.
Latviešu literatūras vēsture. I sēj. Rīga, 1959, 642 lpp.
Lācis M. Latviešu mācību grāmatas (1585–1917). Rīga, 1968, 67 lpp.
Lejnieks K. Grāmata, tās vēsture, technika un nozīme. Rīga, 1935, 94 lpp.
Melngalvju nams Rīgā. Rīga, 1995, 323 lpp.
Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. Rīga, 1965, 625 lpp.
Ose I. Podiņu krāsnis Kurzemes un Zemgales pilīs. 15. gs. beigas – 18. gs. sākums. Rīga, 1996, 103 lpp.
Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā 13.–17. gs. Rīga, 1971, 232 lpp.
Poļu kultūra Latvijā. Rakstu krājums. Rīga, 1994, 200 lpp.
Rabinovičs I. No laika rēķinu vēstures. Rīga, 1967, 110 lpp.
Riekstiņš H. Daži viduslaiku celtniecības pieminekļi Rīgā. Rīga, 1939. 39 lpp.
Rīgas arhibīskapi, senās Vidzemes valdnieki. Rīga, 1928, 72 lpp.
Rīgas kartes un plāni. 17. gs.–19. gs. 60. gadu vidus. Katalogs. Rīga, 1987, 111 lpp.
Rīgas vēstures avotu un historiogrāfijas problēmas. Konferences tēzes. Rīga, 1972, 135 lpp.
Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs / Sastādītāja un teksta autore I. Galvanovska. Rīga, 1990, 256 lpp.
Roterdamas Erasms. Muļķības slavinājums. Rīga, 1985, 137 lpp.
Rubenis A. Dzīve un kultūra Eiropā absolūtisma un apgaismības laikmetā. Rīga, 1996. 365 lpp.
Rubenis A. Dzīve un kultūra Eiropā Renesanses un Reformācijas laikmetā. Rīga: Zvaigzne ABC [bez gada norādes], 210 lpp.
Rubenis A. Viduslaiku dzīve un kultūra Eiropā. I un II. Rīga, 1993, 124+138 lpp.

Rubenis A. Viduslaiku kultūra Eiropā. Rīga, 1997, 527 lpp.
Senā Rīga gleznās, zīmējumos un gravīrās. Attēlu sakop. F. Baloža un R. Šnores red. Rīga, 1937, 102 lpp.
Senās grāmatas Rīgā (13. gs.–18. gs.). Ce|vedis jubilejas izstādei / Teksta autors O. Zanders. Rīga, 1988, 48 lpp.
Solovjovs E. Neuzvarētais ķeceris Mārtiņš Luters un viņa laiks. Rīga, 1988, 296 lpp.
Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs. Rīga, 1935, 333 lpp.
Spinoza B. Ētika. Rīga, 1998, 371 lpp.
Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātni. Rīga, 1982, 393 lpp.
Stradiņš J. Lielā zinātnes pasaule un mēs. Rīga, 1980, 285 lpp.
Straubergs J. Rīgas vēsture. Rīga, 1937, 491 lpp.
Straubergs J. Vecā Rīga. Rīga, 1951. 96 lpp.
Strods H. Latvijas kato|u baznīcas vēsture. 1075–1995. Rīga, 1996, 386 lpp.
Sudrabs Latvijas lietišķajā mākslā 5.–20. gadsimtā. Izstāde Rundāles pilī: Katalogs. Rīga, 1991, 430 lpp.
Šaurums G. Tērbatas universitāte 1632–1932. Rīga, 1932, 214 lpp.
Šterns I. Latvijas vēsture 1290–1500. Rīga, 1997, 740 lpp.
Štrauhmanis J. Latvijas kartogrāfijas vēsture. Bibliogrāfiskais rādītājs. Rīga, 1994, 32 lpp.
Šveinfurts F. Renesanses māksla. Rīga, 1925, 411 lpp.
Taube M. Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.–18. gs. Rīga, 1980, 194 lpp.
Vaivods J. Kato|u baznīcas vēsture Latvijā. Rīga, 1994, 501 lpp.
Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336–1551. g. / Izdevis Arveds Švābe. Rīga, 1941, 591 lpp.
Vīksna A. Tērbatas universitāte. Rīga, 1986, 191 lpp.
Vīksna A. Vecās aptiekas. Rīga, 1993, 159 lpp.
Vipers B. Latvijas māksla baroka laikmetā. Rīga, 1937, 257 lpp.
Zanders O. Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks. Pirmās Rīgā iespiestās grāmatas 1588–1625. Rīga, 1988, 173 lpp.
Zeids T. Feodālisms Livonijā. Rīga, 1951, 142 lpp.
Zeids T. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam. Rīga, 1992, 215 lpp.
Zemzare D. Latviešu vārdnīcas. Rīga, 1961, 559 lpp.
Zemzaris J. Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs. Rīga, 1981, 266 lpp.
Zirnis G. Pētera baznīca. Rīga, 1984, 203 lpp.
Allgemeine Deutsche Biographie. Berlin, 1967–1971, Bände 1.–65.
Alma mater Tartuensis (1632–1982). Tallinn, 1982, 221 lk.
Alt–Riga [und seine Bauten]. Die Rigaer Jubiläums Ausstellung 1901 in Bild und Wort. Riga, 1902. 245 S.
Angermann N. [Hg.]. Die Hanse und der deutsche Osten. Lüneburg, 1990, 169 S.
Arbusow L. Die Einführung der Reformation in Liv– Est– und Kurland. Leipzig, 1921, 851 S.
Badstüber E. Kirchen der Mönche. Die Baukunst der Reformorden im Mittelalter. Berlin, 1992, 294 S.
Balzer H. R. Reformatoren in Niedersachsen. Luthers Anhänger im 16. Jahrhundert. Braunschweig, 1983, 38 S.
Bauer H. J. 7000 Jahre Handel. Eine Kulturgeschichte. Stuttgart, 1982, 176 S.
Baum F., Geyer Ch. Kirchengeschichte für das evangelische Haus. München, 1902, 954 S.
Baum J. Die Malerei und Plastik des Mittelalters. Deutschland, Frankreich und Britannien. Potsdam, 1930, 391 S.
Beck F., Unger M. ... mit Brief und Siegel. Dokumente aus Archiven der Deutschen Demokratischen Republik. Leipzig, 1979, 272 S.
Becker W. Von Kardinaltugenden, Todsünden und etlichen Lastern. Bilder und Plastiken zur Kultur und Sittengeschichte des 12. bis 19. Jahrhunderts. Leipzig, 1975, 267 S.
Bechstein H. Reise in die Renaissance. Leipzig, 1968, 221 S.
Benninghoven F. Rigas Enstehung und der frühhansische Kaufmann. Hamburg, 1961, 168 S.
Benzing J. Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachraum. Wiesbaden, 1982, 565 S.
Bergmann L. Kurtze Nachrichten von rigischen Buchdruckern überhaupt und den Stadtdruckern insbesondere, von der ältesten bis auf die jetzige Zeit. Riga, 1795, 22 S.
Bergmann L. Versuch einer kurzen Geschichte der rigischen Stadtkirchen seit ihrer Erbauung und ihrer Lehrer von der Reformation bis auf die jetzige Zeit. Riga, 1792, 8+58 S.
Berkholz C. H. Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger Rigas . 1. Abt. Riga, 1867, 3+216 S.
Bernhard M. Klöster. Hundert Wunderwerke des Abendlandes. Erlangen, 1994, 191 S.
Bibliotheca Publica Frankofurtensis. Fünfhundert Jahre Stadt und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main. Frankfurt am Main, 1984, Textband 341 S.; Tafelband. Taf. 1–221.
Bibliotheca Rigensis. Sectio medica. Riga, 1891, 461 S.
Bibliotheken und Gelehrte im alten Hamburg. Ausstellung der Staats– und Universitätsbibliothek. Hamburg, 1979, 159 S.
Biernath H. Die alten deutschen Straßennamen von Riga. Leipzig, 1929, 68 S.
Bietkowski H., Zonn W. Die Welt des Copernikus. Warszawa, 1973, 164 S.
Bilkins W. Die Spuren von Vulgata, Brevier und Missale in der Sprache von Heinrichs Chronicon Livoniae. Riga, 1928, 95 S.
Bodecker J. Bodeckers Chronik Livländischer und Rigaischen Ereignisse, 1593–1638. Bearbeitet von I. G. L. Napiersky. Riga, 1890, 19+158 S.
Bogdanowicz S. Die Basilika zu St. Marien in Danzig. Laumann Verlag Dülmen, 1993, 131 S.
Bogucka M. Das alte Danzig. Leipzig, 1980, 246 S.
Bohatta H. Bibliographie der Breviere (1501–1850). Stuttgart, 1963, 349 S.
Bohatta H. Einführung in die Buchkunde. Wien, 1928, 328 S.
Bonacker W. Kartenmacher aller Länder und Zeiten. Stuttgart, 1966, 243 S.
Borst O. Alltagsleben im Mittelalter. Mit zeitgenossischen Abbildungen. Frankfurt am Main, 1983, 659 S.

Borst A. Barbaren, Ketzer und Artisten. Welten des Mittelalters. München, Zürich, 1990, 683 S.
Brant S. Das Narrenschiff. Text und Holzschnitte der Erstausgabe 1494, Zusätze der Ausgaben 1495 und 1499. Leipzig, 1979, 386 S.
Böhme J. Aurora oder Morgenröte im Aufgang. Ausgewählte Texte. Leipzig, 1974, 276 S.
Bremse U. Lübeck. Grasberg, 1989, 48 S.
Brennsohn I. Die Ärzte Kurlands. Riga, 1929, 492 S.
Brennsohn I. Die Ärzte Livlands. Riga, 1905, 481 S.
Briefe von Dunkelmännern. Epistolae obscurorum virorum [Eine Übersetzung aus dem Lateinischen]. Berlin, 1964, 431 S.
Brotze J. K. Rückblick in die Vergangenheit [Beschreibung der Stadt Riga]. 8 Stücke. Riga, 1805–1814, 166 S.
Bruchstücke zur Kenntnis der Lübecker Erstdrucke von 1464 bis 1524. Lübeck, 1903, 224 S.
Bruining H. Messe und kanonisches Stundengebet nach dem Brauche der Rigaschen Kirche im späteren Mittelalter. Riga, 1904, 656 S.
Brunstermann F. Die Geschichte der Kleinen oder St. Johannis Gilde in Wort und Bild. Riga, 1902, 752 S.
Buchholtz A. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888. Riga, 1890, 377 S.
Bumke J. Geschichte der deutschen Literatur im hohen Mittelalter. München, 1996, 440 S.
Bunge F. G. Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert. Leipzig, 1878, 403 S.
Bücher und Bibliotheken im 17. Jahrhundert in Deutschland. Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens. Bd 6. Hamburg, 1980, 224 S.
Büttner H. Rathäuser. Leipzig, 1966, 62 S.
Campe P. Lexikon Liv– und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850, 2 Bände. Stockholm, 1951–1957, 645+709 S.
Campe P. Der Stadt– Kunst– und Werkmeister Rupert Bindenschu und seine Wirksamkeit in Riga. Riga, 1944, 96 S.
Catalogi Nundinales 1571–1852. Die Frankfurter und Leipziger Meßkataloge der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Wolfenbüttel, 1982, 138 S.
Chaunu P. Europäische Kultur im Zeitalter des Barock. Frankfurt am Main, 1989, 838 S.
Chenu M. D. Thomas von Aquin mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten dargestellt. Reinbek bei Hamburg, 1992, 182 S.
Clasen K. H. Die gotische Baukunst. Potsdam, 1930, 255 S.
Collijn I. Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm. Teil I. Stockholm, 1914, 329 S.; Teil II. Stockholm, 1916, 103 S.
Collijn I. Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitätsbibliothek zu Uppsala. Uppsala; Leipzig, 1907, 507 S.
Comenius J. A. Das Labyrint der Welt und andere Schriften. Leipzig, 1964, 237 S.
Comenii J. A. Orbis Sensualium Pictus. Die sichtbare Welt. Riga, 1682. 315 S+Register.
Conrad D. Kirchenbau im Mittelalter. Leipzig, 1990, 350 S.
Cramer T. Geschichte der deutschen Literatur im späten Mittelalter. München, 1995, 448 S.
Csapodi–Gardonyi K. Europäische Buchmalerei. Leipzig; Weimar, 1982, 254 S.
Das Buch als Quelle historischer Forschung. Leipzig, 1977, 188 S.
Das deutsche Buch. Die Sammlung deutscher Drucke. 1450–1912. Wiesbaden, 1995, 164 S.
Das Stadtarchiv Rostock. Rostock, 1976, 55 S.
Das Zisterzienserkloster Heilsbronn und seine Bibliothek. Heilsbronn, 1991, 88 S.
Deutsche Buchdrucker des fünfzehnten Jahrhunderts. Wiesbaden, 1971, 237 S.
Deutsche Dome des Mittelalters. Königstein im Taunus. Leipzig, 1925, 80 S.
Der deutsche Buchhandel in Urkunden und Quellen. Herausgegeben von Hans Widmann. Hamburg, 1965, Bd 1 – 445 S.; Bd 2 – 457 S.
Der deutsche Renaissance–Humanismus / Abriß und Auswahl von Winfried Trillitzsch. Leipzig, 1981, 650 S.
Der silberne Boden. Kunst und Bergbau in Sachsen / Herausgegeben von Manfred Bachmann. Leipzig, 1990, 509 S.
Der Silberschatz der Compagnie der Schwarzenhäupter aus Riga im Roselius Haus Bremen. Bremen, 1987, 55 S.
Der tanzende Tod. Mittelalterliche Totentänze / Herausgegeben, eingeleitet und übersetzt von Gert Kaiser. Frankfurt am Main, 1982, 351 S.
Die Bildwerke des Magdeburger Doms. 48 Bildtafeln / Herausgegeben von Hannelore Sachs. Leipzig, 1977, 70 S.
Die Codices in scrinio der Staats– und Universitätsbibliothek Hamburg. 1–110, beschrieben von Tilo Brandis. Hamburg, 1972, 229 S.
Die Erforschung der Buch– und Bibliotheksgeschichte in Deutschland. Wiesbaden, 1987, 535 S.
Die Handschriften der ehemaligen Stifts– und Gymnasialbibliothek in Halle. Halle, 1982, 448 S.
Die historischen Handschriften der Staats– und Universitätsbibliothek Hamburg. Cod. hist. 101–240, beschrieben von Eva Horvath. Hamburg, 1973, 213 S.
Die Lübecker Buchdrucker im 15. und 16. Jahrhundert. Buchdruck für den Ostseeraum. Heide in Holstein, 1994, 104 S.
Die Zunftlade. Das Handwerk vom 15. bis 19. Jahrhundert im Spiegel der Literatur. Berlin, 1976, 488 S.
Deubner F. ... nach Adam Ries. Leben und Wirken des großen Rechenmeisters. Leipzig, 1992, 106 S.
Dinzelbacher P. Wörterbuch der Mystik. Stuttgart, 1989, 530 S.
Dobmann A. Die Altniederländische Malerei des fünfzehnten Jahrhunderts von van Eyck bis Bosch. Leipzig, 1964, 277 S.
Doctor Fausti Weheklag. Die Volksbücher von D. Johann Faust und Christoph Wagner / Nach den Erstdrucken herausgegeben und eingeleitet von Helmut Wiemken. Bremen, 1980, 309 S.
Dokumente der Reformation. Bugenhagen 1528 in Braunschweig. Braunschweig, 1978, 116 S.
Dollinger Ph. Die Hanse. Stuttgart, 1989, 625 S.
Donnert E. Alt–Russisches Kulturlexikon. Leipzig, 1985, 369 S.
Donnert E. Das Moskauer Rußland. Leipzig, 1976, 241 S.

Drössler R. Planeten, Tierkreiszeichen, Horoskope. Leipzig, 1985, 147 S.
Drees J. Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719. Stockholm, 1995, 475 S.
Dumrese H. Lüneburg und die Offizin der Sterne. Lüneburg, 1956, 288 S.
Dumrese H. Buchdruck, Bucheinband und Druckgraphik in Lüneburg von der Renaissance bis zum Rokoko. Lüneburg, 1953, 16 S.
Dünnhaupt G. Personalbibliographien zu den Drucken des Barock. Stuttgart, 1990–1991, Bände 1–4.
Dürer A. Schriften und Briefe. Leipzig, 1978, 396 S.
Eberhardt W. Aufklärung und Pietismus 1648 bis 1800. Ilmenau, 1978, 797 S.
Engel E., Holtz E. [Hg.]. Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters. Köln, Wien, 1989, 419 S.
Entner H. Paul Fleming. Ein deutscher Dichter im Dreißigjährigen Krieg. Leipzig, 1989, 592 S.
Erasmus und Europa / Vorträge herausgegeben von August Bock. Wiesbaden, 1988, 188 S.
Erasmus von Rotterdam. Coloquia familiaria. Vertraute Gespräche. Lateinisch – deutsch. Stuttgart, 1993, 79 S.
Ernst–Moritz–Arndt Universität Greifswald. Mittelalterliche Backsteinarchitektur und bildende Kunst im Ostseeraum. Greifswald, 1987, 143 S.
Erbstösser M. Ketzer im Mittelalter. Leipzig, 1987, 235 S.
Ewe H. Stralsund. Rostock, 1976, 220 S.
Ewe H. Stralsunder Bilderhandschrift. Historische Ansichten vorpommerscher Städte. Rostock, 1979, 143 S.
Ewe H. Schätze einer Ostseestadt. Sieben Jahrhunderte im Stralsunder Archiv. Weimar, 1975, 192 S.
Feigelmanas N. Lietuvos inkunabulai. Vilnius, 1975, 491 S.
Findeisen P. Halberstadt. Dom, Liebfrauenkirche, Domplatz. Königstein im Taunus, 1996, 95 S.
Frankfurt am Main als Druckort juristischer Literatur 1530–1630. Begleitheft zur Ausstellung der Stadt– und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main 1986. Frankfurt am Main, 1986, 64 S.
Französische Buchmalerei des 15. Jahrhunderts in Moskauer Sammlungen. Stundenbücher. Leningrad: Aurora Kunst Verlag, 1991, 101 Taf.
Freie Hansestadt Bremen. Ein Bildband von Jochen Mönch. Texte von Dieter Meinhardt. Bremen, 1981, 166 S.
Friese K. Reise in die Romanik. Leipzig, 1967, 227 S.
Fründt E. Das Kloster Doberan. Berlin, 1987, 86 S.
Fründt E. Reise in das Barock. Leipzig, 1969, 236 S.
Funke F. Buchkunde. Leipzig, 1963, 324 S.+67 Bildtaf.
Furstner H. Geschichte des niederländischen Buchhandels. Wiesbaden, 1985, 159 S.
Fürecker's dictionary: The first manuscript. The second manuscript. Trevor G. Fenell. Riga, LAB, 1997, 1998, 319+381 p.
Gaude W. Die alte Apotheke. Eine tausendjährige Kulturgeschichte. Leipzig, 1985, 219 S.
Geldner F. Die deutschen Inkunabeldrucker. 1. Bd: Das deutsche Sprachgebiet. Stuttgart, 1968, 310 S. 2. Bd: Die fremden Sprachgebiete. Stuttgart, 1970, 403 S.
Gesta Romanorum. Geschichten von den Römern. Erstmalig in vollständiger Übersetzung von Winfried Trillitsch. Leipzig, 1979, 614 S.
Ghotan. Domvikar und Diplomat, Schriftgießer und Buchdrucker, Urheber des Mohnsignet von 1474 bis 1494 in Magdeburg und Lübeck in Stockholm und Moskau. Lübeck, 1903, 49+18 S.
Glade H. Rostock Stadt am Meer. Leipzig, 1982, 150 S.
Glaser K. H., Lietz H., Rhein S. David und Nathan Chytraeus. Humanismus im konfessionellen Zeitalter. Verlag Regionalkultur, 1993, 231 S.
Goertz H. Hieronymus Bosch mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten dargestellt. Reinbek bei Hamburg, 1990, 155 S.
Gottlieb Th. Über Mittelalterliche Bibliotheken. Leipzig, 1890, 520 S.
Grau C. Berühmte Wissenschaftsakademien. Leipzig, 1988, 344 S.
Gadebusch F. K. Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung. Riga, 1777, 472 S.
Grimberg C. Die wunderbaren Schicksale des schwedischen Volkes. München, 1938, 635 S.
Grötzsch H. Sonnen und Turmuhren. Dresden, 1959, 62 S.
Grusnick W., Zimmermann F. Der Dom zu Lübeck. Königstein im Taunus, 1989, 48 S.
Guleke R. Alt–Livland: Mittelalterliche Baudenkmäler Liv–, Est– Kurlands u. Oesels. 7 Lieferungen. Leipzig, 1896, 280 S.
Gülke P. Mönche, Bürger, Minnesänger. Musik in der Gesellschaft des europäischen Mittelalters. Leipzig, 1980, 286 S.
Haebler K. Handbuch der Inkunabulkunde. Leipzig, 1925, 187 S.
Hagen R. M. und R. Pieter Bruegel d. Ä. um 1525–1569. Bauern, Narren und Dämonen. Köln, 1994, 95 S.
Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Bd 1. Schleswig–Holstein, Hamburg, Bremen. Georg Olms Verlag. Hildesheim; Zürich; New–York, 1996, 381 S.
Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Bd 16. Mecklenburg–Vorpommern, Brandenburg. Georg Olms Verlag. Hildesheim; Zürich; New–York, 1996, 456 S.
Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Band 21, 22 Niedersachsen. Olms Weidmann Verlag. Hildesheim; Zürich; New–York, 1998, 358+274 S.
Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Bd 17, 18 Sachsen. Olms Weidmann Verlag. Hildesheim; Zürich; New–York, 1997, 325+401 S.
Hansestädte Lettlands und ihre Beziehungen zu Haltern und Westfalen. Haltern, 1992, 107 S.
Handschriften der Dombibliothek zu Hildesheim. Erster Teil. Wiesbaden, 1991, 235 S.
Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg. Miscellanea und Historica. Wiesbaden, 1969, 250 S.
Hartwig W., Löschburg W. Historische Gaststätten in Europa. Leipzig, 1975, 135 S.
Hexen und Hexenprozesse / Herausgegeben von Wolfgang Behringer. München, 1993, 523 S.

Helduaderus N. Sylva chronologica circuli Baltici, das ist Historischer Wald und Umbzirk des Baltischen Meeres oder der Ostsee. Hamburg, 1624, 462 S.
Hinz B. Lucas Cranach d. Ä. Reinbek bei Hamburg, 1993, 158 S.
Hoerschelmann D. F. Andreas Knopken, der Reformator Rigas. Leipzig, 1896, 257 S.
Hofmann F. Jan Amos Comenius. Lehrer der Nationen. Leipzig; Jena; Berlin; 1975, 107 S.
Hofstätter H. H. Kunst im Bild. Spätes Mittelalter. Naturalis Verlag München, [O. J.] 264 S.
Holbein H. Bilder des Todes. Leipzig, 1964, 57 S.
Huizinga J. Herbst des Mittelalters. Stuttgart, 1975, 543 S.
Illustrierte Geschichte der deutschen frühbürgerlichen Revolution. Berlin, 1974, 414 S.
Inkunaablid Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus. Tallinn, 1982, 95 lk.
Irsigler F., Lassotta A. Bettler und Gaukler. Dirnen und Henker. Außenseiter in einer mittelalterlichen Stadt Köln 1300–1600. München, 1996, 320 S.
Jacob F. D. Historische Stadtansichten. Leipzig, 1982, 223 S.
Jahn J. Deutsche Renaissance. Baukunst. Plastik. Malerei. Graphik. Kunsthandwerk. Leipzig, 1969, 308 S.
Jahn J. Lucas Cranach als Graphiker. Leipzig, 1955, 72 S.+108 Taf.
500 Jahre Buchstadt Leipzig. Leipzig, 1981, 129 S.
Jensch G. Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert. Riga, 1930, 140 S.
Jöcher Ch. G. Allgemeines Gelehrten Lexicon. Leipzig, 1750–1751, Bd. 1–4.
Kaiser E. Paracelsus mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten dargestellt. Reinbek bei Hamburg, 1969, 158 S.
Kaiser, Gott und Bauer. Die Zeit des Deutschen Bauernkrieges im Spiegel der Literatur. Berlin, 1975, 640 S.
Kallmeyer Th. Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. Riga, 1910, 781 S.
Kammer B. Rostock. Erfurt, 1992, 92 S.
Kangropool R. Niguliste kirik. The Church of St. Nicholas Tallinn. Tallinn, 1993, 46 S.
Kapr A. Johannes Gutenberg Persönlichkeit und Leistung. Leipzig; Jena; Berlin, 1986, 331 S.
Karge W. Wismar. Hinstorff Verlag. Rostock, 1994, 79 S.
Katalog der Handschriften der Staats– und Universitätsbibliothek Hamburg. Bd IV. Die Handschriften der S. Petri Kirche Hamburg. Die Handschriften der S. Jacobi Kirche Hamburg. Hamburg, 1967, 260 S.
Katalog der juristischen Abteilung der Rigaschen Stadtbibliothek. Riga, 1874, 270 S.
Katalog Rigaschen culturhistorischen Ausstellung. Riga, 1883, 244 S.+10 Taf.
Kayser W. 500 Jahre wissenschaftliche Bibliothek in Hamburg 1479–1979. Von der Ratsbücherei zur Staats– und Universitätsbibliothek. Hamburg, 1979, 374 S.
Kettemann R. Heidelberg im Spiegel seiner ältesten Beschreibung. Heidelberg, 1986, 46 S.
Ketzerphilosie des Mittelalters. Das Buch genannt «De tribus impostoribus» 1598. Riga, 1909, 58 S.
Kirchliche Kunst des Mittelalters und der Reformationszeit. Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck. Bearbeitet von Jürgen Wittstock. Lübeck, 1981, 318 S.
Kleinschmidt K. Ulrich von Hutten. Ritter, Humanist und Patriot. Berlin, 1955. 147 S.
Klauser R. und Meyer O. Clavis Mediaevalis. Kleines Worterbuch der Mittelalterforschung. Wiesbaden, 1966, 311 S.
Knapp F. Die künstlerische Kultur des Abendlandes. 1. Bd.: Vom architektonischen Raum zur plastischen Form. Bonn; Leipzig, 1922, 435 S.; 2. Bd.: Der Sieg der malerischen Anschauung. Bonn; Leipzig, 1922, 507 S.
Koch E. Moskowiter in der Oberlausitz und M. Bartholomäus Scultetus in Görlitz, Kulturbilder aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Görlitz, 1909, 290+80 S.
Koch W. Kleine Stilkunde der Baukunst. München, 1991, 221 S.
Komm, Trost der Nacht, o Nachtigall. Deutsche Gedichte aus dem 17. Jahrhundert. Leipzig, 1977, 179 S.
Kostbarkeiten in Bibliotheken Sachsen – Anhalts. Magdeburg, 1994, 63 S.
Križek V. Kulturgeschichte des Heilbades. Leipzig, 1980, 240 S.
Kross J. Das Leben des Balthasar Rüssow. München; Wien, 1995, 1465 S.
Kunst und Kultur in Lübeck. Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck. Stuttgart, 1986, 32 S.
Kunze H. Das große Buch vom Buch. Berlin, 1983, 301 S.
Kunze H. Geschichte der Buchillustration in Deutschland. Das 15. Jahrhundert. 1. Textband. Leipzig, 1975, 460 S.; 2. Bildband. Leipzig, 1975, 346 S.
Kurras L., Dillmann E. Die Stammbücher der königlichen Bibliothek Stockholm. Handschriftenkatalog. Stockholm, 1998, 227 S.
Kühne H. Lucas Cranach der Ältere in Wittenberg. Wittenberg, 1995, 61 S.
Kürth H., Kutschmar H. Baustilfibel. Bauwerke und Baustile von der Antike bis zur Gegenwart. Berlin, 1976, 291 S.
Kybalova L. Das große Bilderlexikon der Mode. Vom Altertum zur Gegenwart. Dresden, 1980, 607 S.
Langer H. Hortus Bellicus. Der Dreißigjährige Krieg. Eine Kulturgeschichte. Leipzig, 1978, 279 S.
Lexikon der christlichen Ikonographie. Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1974, Bd. 1–8.
Lexikon des gesamten Buchwesens. Stuttgart, 1985–1995, Bd. 1–4, 630+638+630+641 S.
Lexikon des Mittelalters. München; Zürich, 1980–1995. Bd. 1–8.
Lexikon zur Geschichte und Gegenwart der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Wiesbaden, 1992, 179 S.
Lippe von der H. Wägen und Wagen. Von der Tradition der Lübecker Kaufmanns Compagnen. Lübeck, 1984, 128 S.
Lotman P. (Herausgeber). Kirche und Schrifttum der Ostseeländer im 17. Jahrhundert. Veröffentlichungen der Estnischen Nationalbibliothek VII. Tallin, 1998, 208 S.

Loeffler H. Die Grabsteine, Grabmäler und Epitaphien in den Kirchen Altlivlands von 13.–18. Jahrhundert. Riga, 1929, 5+137+22 S.
Löschburg W. Historic Libraries of Europe. Leipzig, 1974, 140 P.
Löschburg W. Von Reiselust und Reiselend. Leipzig, 1977, 190 S.
Ludus de Antichristo. Das Spiel vom Antichrist. Lateinisch–deutsch. Stuttgart, 1992, 61 S.
Luther M. Die Briefe. Stuttgart, 1959, 440 S.
Lutherdrucke der Ratsbücherei Lüneburg. Lüneburg, 1983, 148 S.
Luther und Leipzig. Beiträge und Katalog zur Ausstellung. Leipzig, 1996, 177 S.
Lübecker Kirchenordnung von Johannes Bugenhagen 1531. Lübeck, 1981, 262 S.
Matthaei J. Lüneburg. München; Berlin 1978, 34 S.+64 Bildtaf.
Mazal O. Paläographie und Paläotypie zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln. Stuttgart, 1984, 404 S.
Mäeväli S. Talliner historische Bauten und Kunstwerke. Tallinn, 1993, 111 S.
Meinhardi A. Über die Lage, die Schönheit und den Ruhm der hochberühmten, herrlichen Stadt Albioris, gemeinhin Wittenberg genannt. Ein Dialog, herausgegeben für diejenigen, die ihre Lehrzeit in den edlen Wissenschaften beginnen. Leipzig, 1986, 276 S.
Meister Eckhart. Vom Wunder der Seele. Eine Auswahl aus den Traktaten und Predigten. Stuttgart, 1993, 86 S.
Meßner G., Bronowski H. Tore und Türme in Europa. Leipzig, 1975, 134 S.
Melanchthon Ph. Glaube und Bildung. Texte zum christlichen Humanismus. Lateinisch–deutsch. Stuttgart, 1989, 221 S.
Mierzwiński M., Żak M. Marienburg. Das Schloß des Deutschen Ordens. Bydgoszcz, 1996, 51 Texts.+ 74 S. Abbildungen.
Metscher K., Fellmann W. Lipsia und Merkur. Leipzig und seine Messen. Leipzig, 1990, 238 S.
Mettig C. Geschichte der Stadt Riga. Riga, 1897, 490 S.
Mrusek H. J. Romanik Deutsche Baukunst. Leipzig, 1972, 231 S.
Meyer E. H. Musik der Renaissance–Aufklärung–Klassik. Leipzig, 1973, 293 S.
Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C–Sammlung. Stockholm, 1991, 667 S.
Museum. Bremer Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte (Focke Museum) Bremen. Braunschweig, 1982, 128 S.
Museum. Gutenberg Museum Mainz. Braunschweig, 1994, 129 S.
Museum. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Braunschweig, 1992, 130 S.
Museum. Schnütgen Museum Köln. Braunschweig, 1990, 129 S.
Mühlen v. z. H. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlischen und frühneuzeitlichen Reval. Köln; Wien, 1973, 35 S.
Müller W. Die Drucke des 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachraum. Wiesbaden, 1990, 189 S.
Nathan Chytraeus (1543–1598). Ein Humanist in Rostock und Bremen. Bremen, 1991, 136 S.
Neukirchen H. Geusen: Der Freiheitskampf der Niederlanden. Berlin, 1980, 396 S.
Neubert K., Stejskal K. Karl IV und die Kultur und Kunst seiner Zeit. Praha, 1978, 239 S.
Neumann W. Das mittelalterliche Riga: Ein Beitr. zur Geschichte der norddeutschen Baukunst. Berlin, 1892, 58 S.+27 Bl.
Neumann W. Der Dom zu St. Marien in Riga. Riga, 1912, 12+128 S.
Neumann W. Grundriss einer Geschichte der bildenden Künste und Kunstgewerbes in Liv–, Est– und Kurland vom Ende des 12. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Reval, 1887, 184 S.
Neumann W. Riga und Reval. Leipzig, 1908, 164 S.
Neumann W. Lexikon Baltischer Künstler. Riga, 1908, 171 S.
Nicolaus von Cues. Gespräch über das Seinkönnen. Stuttgart, 1990, 76 S.
Ohler N. Sterben und Tod im Mittelalter. München, 1993, 319 S.
Philipp Melanchthon und Leipzig. Beiträge und Katalog zur Ausstellung. Leipzig, 1997, 177 S.
Piltz G. Deutsche Bildhauerkunst. Berlin, 1962, 385 S.
Piltz G. Deutsche Graphik. Leipzig; Jena; Berlin, 1968, 307 S.
Pirmoji prūsu knyga. The first Prussia Book. Vilnius, 1995, 167 p.
Ramm P. Der Dom zu Merseburg. Merseburg, 1993, 96 S.
Ranke von L. Geschichte der Reformation in Deutschland. Berlin, 1917, 506 S.
Ráth–Végh I. Die Komödie des Buches. Leipzig, 1984, 339 S.
Recke J. F. und Napiersky K. E. Allgemeines Schriftsteller und Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Mitau, 1827–1832, Bd. 1–4.
Reinitzer H. Biblia deutsch. Luthers Bibelübersetzung und ihre Tradition. Hamburg, 1983, 333 S.
Reval und die Baltischen Länder / Herausgegeben von Jürgen von Hehn und Csaba Janos Kenez. Marburg, 1980, 521 S.
Riga und seine Bauten. Riga, 1903, 458 S.
Riga im Wandel der Zeiten. Tilsit; Leipzig; Riga, 1942, 133 S.
Rossica externa. Studien zum 15.–17. Jahrhundert. Festgabe für Paul Johansen zum 60 Geburtstag. Marburg, 1963, 196 S.
Rothe E. Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten. Berlin, 1966, 300 S.
Russen und Rußland aus deutscher Sicht. 9.–17. Jahrhundert. / Herausgegeben von Mechthild Keller. München, 1998, 456 S.
Rück P. (Hg). Pergament Geschichte. Struktur. Restaurierung. Herstellung. Jan Thorbecke Verlag. Sigmaringen, 1991, 478 S.
Sachsenspiegel (Landrecht) Eingeleitet von Hans Thieme. Stuttgart, 1987, 159 S.
Sahlmann P. Die alte Reichs– und Hansestadt Lübeck. Veduten aus vier Jahrhunderten. Lübeck, 1993, 320 S.
Sandermann W. Die Kulturgeschichte des Papiers. Berlin: Springer Verlag, 1988, 202 S.
Schäfer D. Die deutsche Hanse. Bielefeld; Leipzig, 1925, 140 S.

Schildhauer J. Die Hanse. Geschichte und Kultur. Leipzig, 1984, 246 S.
Schildhauer J., Fritze K., Stark W. Die Hanse. Berlin, 1974, 285 S.
Schilling M. Glocken, Gestalt, Klang und Zier. Dresden, 1988, 389 S.
Schmitt A. Deutsche Exlibris. Leipzig, 1986, 189 S.
Schneider W. Leipzig. Dokumente und Bilder zur Kulturgeschichte. Leipzig; Weimar, 1990, 478 S.
Schultz E. G. (Herausgeber). Grosse Deutsche aus dem Osten. Einblicke und Überblicke zu einer Ausstellung der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat. Würzburg, 1996, 212 S.
Schunke I. Einführung in die Einbandbestimmung. Dresden, 1978, 127 S.
Schwarzwälder H. Reise in Bremens Vergangenheit. Bremen, 1986, 264 S.
Schweder G. Die alte Domschule und das daraus hervorgegangene Stadt Gymnasium Riga. Riga; Moskau, 1910, 121 S.
Schweitzer R. Die alten und wertvollen Bestände der Stadtbibliothek. Sonderdruck aus: Der Wagen. Ein lübeckisches Jahrbuch. Lübeck, 1992, 44 S.
Schnürer G. Kirche und Kultur im Mittelalter. Paderborn, 1929. 2. Bd., 563 S.
Seibt F. Glanz und Elend des Mittelalters. Eine endliche Geschichte. Berlin, 1987, 670 S.
Seraphim A. Handschriften Katalog der Stadtbibliothek Königsberg i. Pr. Königsberg, 1909, 411 S.
Souchal F. Kunst im Bild. Das Hohe Mittelalter. Naturalis Verlag München [O. J.], 263 S.
Spliet H. Geschichte des rigischen Neuen Hauses des später sogen. König Artus Hofes, des heutigen Schwarzhäupterhauses zu Riga. Riga, 1934, 22+384+8 S.
Stadtbaukunst im Mittelalter. Herausgegeben von Dieter Dolgner. Berlin, 1990, 271 S.
Stadt und Literatur im deutschen Sprachraum der Frühen Neuzeit. Herausgegeben von Klaus Garber unter Mitwirkung von Stefan Anders und Thomas Elsmann. Tübingen, 1998, Bd. 1–2, 1145 S.
Stelzer G. und U. Bildhandbuch der Kunstsammlungen in der DDR. Leipzig, 1984, 742 S.
Tallinna Arhitektur. The Architecture of Tallinn. Tallinn, 1987, 239 p.
Tepl von J. Der Ackermann und der Tod. Zweisprachig. Stuttgart, 1991, 95 S.
Tering A. Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710. Tallinn, 1984, 526 S.
Tielemann G. Geschichte der Schwarzen Häupter in Riga nebst einer Beschreibung des Artushofes und seiner Denkwürdigkeiten nach handschriftlichen Nachrichten. Riga, 1831, 6+30+5 S.
Trier A. Redende Exlibris Geschichte und Kunstform des deutschen Bücherzeichens. Wiesbaden, 1986, 133 S.
Treu M. Die Lutherhalle Wittenberg. Leipzig, 1991, 129 S.
Tuchman B. Der ferne Spiegel. Das dramatische 14. Jahrhundert. München, 1992, 580 S.
Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat, 1942, 432 S.
Tuulse A. Die spätmittelalterliche Steinskulptur in Estland und Lettland. Helsinki, 1948, 87 S.
Uitz E. Die Frau in der mittelalterlichen Stadt. Stuttgart, 1988, 204 S.
Ullmann E. Gotik. Leipzig, 1981, 228 S.
Universität Greifswald 525 Jahre. Berlin, 1982, 320 S.
Vogelweide von der W. Lieder und Sprüche [Ausgewählt, übertragen und eingeleitet von Richard Schaeffer]. Verlag Ph. Reclam Jun. Leipzig [O. J.], 130 S.
Voragine de J. Legenda aurea. Lateinisch–deutsch. Stuttgart, 1988, 280 S.
Wäscher H. Das deutsche illustrierte Flugblatt. VEB Verlag der Kunst, Dresden, 1955, 111+33 S.
Wehr G. Jakob Böhme mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten dargestellt. Reinbek bei Hamburg, 1971, 157 S.
Wehr G. Meister Eckhart mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten dargestellt. Reinbek bei Hamburg, 1989, 156 S.
Werner E., Erbstößer M. Kleriker, Mönche, Ketzer. Das religiöse Leben im Hochmittelalter. Berlin, 1992, 464 S.
Widmann H. Geschichte des Buchhandels. Teil I. Wiesbaden, 1975, 308 S.
Wilde L. Das Rathaus zu Lübeck. München, Berlin 1987, 28 S.
Willms J. Bücherfreunde und Büchernarren. Entwurf zur Archäologie einer Leidenschaft. Wiesbaden, 1978, 227 S.
Wimmer O. und Melzer H. Lexikon der Namen und Heiligen. Innsbruck; Wien, 1988, 991 S.
Winkelmann E. Bibliotheca Livoniae historica. Berlin, 1878, 608 S.
Witt H., Raif F. K. Rostock. Rostock, 1976, 192 S.
Witte H. Diarium Biographicum. I Gedani, 1688; II Rigae, 1691, 1. sēj. [bez pag.]; 2. sēj., 189 lpp.
Wittmann T. Das Goldene Zeitalter der Niederlande. Leipzig, 1975, 346 S.
Wolf R. E., Millen R. Kunst im Bild. Geburt der Neuzeit. Naturalis Verlag. München [O. J.], 264 S.
Wolfenbütteler Cimelien. Das Evangeliar Heinrichs des Löwen in der Herzog August Bibliothek. Wolfenbüttel, 1989, 255 S.
Wollgast S., Marx S. Johannes Kepler. Leipzig; Jena; Berlin, 1976, 120 S.
Zaske N., Zaske R. Kunst in Hansestädten. Leipzig, 1985, 243 S.
Zöllner W. Reise in die Gotik. Leipzig, 1966, 239 S.
Zumthor P. Das Alltagsleben in Holland zur Zeit Rembrandts. Leipzig, 1992, 382 S.
Zweig S. Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam. Frankfurt am Main, 1981, 187 S.
Zwei hanseatische Städte Bremen und Danzig im Laufe der Jahrhunderte. Materialien des wissenschaftlichen Kolloquiums 1993 an der Universität Gdańsk (Danzig). Gdańsk, 1994, 190 S.

DIE BUCHDRUCKERKUNST UND DIE KULTUR ALTRIGAS IN IHRER WECHSELWIRKUNG MIT DEN DEUTSCHEN HANSESTÄDTEN (13. – 17. JAHRHUNDERT)

Das im Jahr 1201 gegründete Riga war nach Lübeck die zweitälteste deutsche Handelsstadt an der Ostsee und seit 1282 Mitglied des Deutschen Hansebundes. Dank seiner geographischen Lage war Riga lange Jahre die Brücke zwischen West– und Osteuropa. Nowgorod–Riga–Visby–Lübeck–Brügge: so verlief die wichtige Handelsarterie.

Der Handel der Hanse über Livland und die Zugehörigkeit vieler livländischer Städte zu der Hanse beeinflußte nicht nur das hiesige Wirtschaftsleben, sondern auch die Kultur, hauptsächlich in den Städten, wo sich seit dem Anfang des 13. Jahrhunderts die Zahl der Kaufleute aus vielen Hansestädten vermehrte. Sie brachten nach Riga ihre Traditionen, ihre Lebensart, Hauskultur, ihr Kunstverständnis und ihren Geschmack mit.

Die ersten geistigen Anregungen in Riga kamen aus Bremen, Lübeck und den anderen norddeutschen Städten schon um die Wende des 12. zum 13. Jahrhundert, als die Christianisierung Rigas und Alt-Livlands begann. Zu den späteren deutschen Hansestädten hatten die ersten Rigaer Bischöfe Verbindung. Der erste livländische Bischof Meinhardt kam aus Segeberg (unweit von Lübeck), der nächste Bischof Berthold kam aus Loccum (unweit von Hannover). Der Gründer der Stadt Riga Bischof Albert kam aus Bremen. Die Einwanderer aus Schleswig–Holstein, Westfalen, Niedersachsen, Mecklenburg, Vorpommern waren die ersten Prediger in Riga, die ersten Lehrer an der im Jahr 1211 gegründeten Domschule. Die Zisterzienser aus Deutschland gründeten im Jahr 1202 das Kloster in Dünamünde. Die wichtigsten historischen Chroniken, die das erste Jahrhundert Rigas schildern, sind «Heinrici Chronicon Livoniae» (etwa 1227) und die sogen. «Reimchronik» (1290). Auch die «Chronica Slavorum» von Arnold aus Lübeck (um 1210) beschreibt die Ereignisse in Livland.

Die Ausstrahlungen der Backsteingotik Norddeutschlands waren im ganzen Ostseeraum, selbstverständlich auch in Riga zu spüren; das zeigt der Bau der Marienkirche in Riga, die Architektur des schönen Schwarzhäupterhauses (das 1941 zerstört wurde und jetzt wiederaufgebaut ist). Was die sakrale und profane Kunst betrifft, waren in Riga Maler, Bildschnitzer, Steinhauer, Goldschmiede und andere Meister, besonders aus Lübeck, tätig. Aber nicht nur mit Lübeck war Riga im späten Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit kulturell verbunden. Eine kulturelle Wechselwirkung bestand auch mit Hamburg, Bremen, Magdeburg, Braunschweig, Lüneburg, Münster, Soest und anderen deutschen Hansestädten, gleichwie mit den großen Kulturzentren Nürnberg, Augsburg, mit den berühmten Buchmessestädten Frankfurt am Main und Leipzig. Auch die näheren Hansestädte (Reval, Dorpat, Königsberg,

Frankfurt an der Oder, Danzig) soll man nicht vergessen.

Ebenso wie in anderen Hansestädten befanden sich in den Rigaer Klosterbibliotheken wertvolle Missalien, Breviarien und sonstige illuminierte Handschriften, die zur Grundlage der 1524 gegründeten Stadtbibliothek (Bibliotheca Rigensis, jetzt Akademische Bibliothek Lettlands) wurde. Aus dem Ende des 13. Jahrhunderts stammen z. B. das «Psalterium Davidis» und die «Parabolae Salomonis», wo die Initialien sogar mit Gold verziert sind. Aus dem 14. Jahrhundert stammt das prächtig illuminierte «Missale Rigense» – das frühere Eigentum der Rigaer Domkirche. Dieses Meßbuch enthält nicht nur Lieder und Gebete, sondern auch ein Kalendarium und einen Notentext.

Die ersten Ankäufe gedruckter Bücher für Riga wurden um 1470 in Lübeck gemacht. Das waren einige in Mainz gedruckte theologische Schriften. In der Sammlung der Wiegendrucke der Akademischen Bibliothek Lettlands (210 Exemplare) finden sich auch interessante norddeutsche Drucke, z. B. das erste in Rostock gedruckte Buch: Lactantii «Opera» (1476). Interessant ist die Inkunabel aus Hamburg: Jacobi de Voragine «Laudes beatae Mariae virginis» (1491). Wir haben 3 Drucke des berühmten Lübecker Typographen Stephan Arndes: «Plenarium» (1493), Jacobi de Voragine «Legenda aurea ...» (1499). Besonders wertvoll ist das von ihm 1500 gedruckte Meßbuch «Missale Viburgense». Dieses auf Pergament zweifarbig gedruckte Buch wurde 1521 von dem Amt der lettischen Ligger zu Riga für ihren Altar in der Petrikirche gekauft und ist das einzige erhaltene Exemplar dieses Druckwerkes in der ganzen Welt. Bis zum Jahre 1588, als in Riga auch eine Druckerei gegründet wurde, sind die Bücher für Riga (Kirchenordnungen, Gesangbücher, Katechismen, Kalender) hauptsächlich in Lübeck, Rostock, Wittenberg, Königsberg gedruckt worden.

Der Verlauf der Reformation in Riga und Norddeutschland zeigt Analogien und auch Unterschiedliches. Riga war eine der ersten Städte in Nord- und Osteuropa, wo die Reformation gesiegt hat. In der Hauptstadt des Hansebundes Lübeck kam es erst um 1530 so weit, in Riga jedoch bereits in den Jahren 1523/1524. M. Luther hat etwa 17 handschriftliche und gedruckte Briefe an seine Glaubensgenossen in Riga, Reval und Dorpat geschickt. Manche davon sind noch heute erhalten. M. Luther stand im Briefwechsel mit Riga bis zum Jahre 1540. Die ersten evangelischen Prediger Rigas kamen meistenteils aus Mecklenburg und Vorpommern. Andreas Knopken, der erste evangelische Pastor der Hl.-Petrikirche in Riga, war ein Schüler des berühmten Johann Bugenhagen. Der junge A. Knopken stand im Briefwechsel auch mit Erasmus von Rotterdam. A. Knopken war auch in Norddeutschland bekannt. Seine Schrift «In epistolam ad Romanos» wurde mit Hilfe J. Bugenhagens in Wittenberg gedruckt (1524).

Auch für die Hansestädte in Liefland war M. Luthers Buch «An die Ratsherren aller Städte deutschen Lands, daß sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen» (1524) entscheidend. Demzufolge wurde in Riga die ehemalige Domschule reformiert, und Rektor wurde der mit M. Luther und Ph. Melanchthon bekannte Jacob Battus. Von den Büchern der ehemaligen Klosterbibliotheken wurde im Jahre 1524 die «Bibliotheca Rigensis» gebildet. Von den fünf Büchern geistlichen Inhalts, welche der Rigaer Rat «zum allgemeinen Gebrauch» übergab, sind noch heute vier erhalten. Der erste Bibliothekar Nicolaus Ramm war auch Pastor der ersten lettischen evangelischen Gemeinde in Riga.

M. Luther stand im Briefwechsel mit dem Rigaer Stadtsekretär Johann Lohmüller. Auf seine Bitte wurde 1523 in Wittenberg das Buch M. Luthers «Den außerwählten lieben Freunden Gottis, allen Christen zu Righe, Revell u. Tarbthe

in Liefland, meinen lieben Herren und Brüdern in Christo» gedruckt. Im Jahre 1524 wurde in Wittenberg ein weiteres Buch M. Luthers für die Rigenser, «Der hundert und Sieben und zwentzigst psalm, ausgelegt an die Christen zu Rigen yn Lifflandt», gedruckt. Im Jahre 1525 folgte noch «Eyne Christliche vormannung, an die yn lieffland, durch Martinum Luther und andere». In Rostock, Lübeck und Wittenberg wurden die ersten evangelischen Kirchenordnungen für Riga gedruckt, auch die ersten evangelischen Texte in lettischer Sprache, die sich leider nicht alle erhalten haben. Die Rigaer Gesangbücher waren später auch in Norddeutschland populär.

Mit der Reformation in Liefland ist eine Episode der deutschen Literaturgeschichte verbunden. Der ehemalige Franziskanermönch in Riga Burkart Waldis (1490–1556) trat 1524 zum Protestantismus über, verließ den geistlichen Stand, wurde Zinngießer in Riga und verfaßte 1527 in niederdeutscher Sprache «Die Parabel vom verlorn Sohn», die in Riga zur Aufführung kam. Es ist das erste nach antikem Vorbild verfaßte deutsche Drama. Er ist Autor auch der populären Fabelsammlung «Esopus» (1548).

Seit 1419 und bis zum Ende des 17. Jahrhunderts besuchten viele Rigenser die Rostocker Universität, später auch die Universität Greifswald. Viele von den ehemaligen Rostocker Studenten haben ihre Spuren in der Kulturgeschichte Rigas hinterlassen, z. B. Nicolaus Ramm, Hermann Samson, Georg Manzel u. a. Erwähnenswert sind zu Ende des 16. Jahrhunderts die Beziehungen der Rigaer Intelligenz zum berühmten Rostocker Gelehrten David Chyträus. Die Rigenser besuchten auch die Universitäten in Königsberg, Wittenberg, Frankfurt an der Oder, Dorpat, später die holländischen Universitäten in Leiden und Utrecht. Kulturelle Wechselwirkung mit Deutschland merkt man auch am Akademischen Gymnasium Rigas (1631 gegründet). Auch Rigenser sind als Lehrkräfte in Deutschland tätig gewesen.

Noch im Jahre 1578 wurde in Rostock die «Liefländische Chronik» von Balthasar Russow gedruckt. Im Jahre 1588 begann der aus Antwerpen eingetroffene berufliche Buchdrucker Nicolaus Mollyn seine Tätigkeit in Riga. Er hat in Riga (1588–1625) etwa 179 Bücher gedruckt, mit einer Ausnahme war er auch Herausgeber aller dieser Bücher. Das sind zumeist Bücher in lateinischer und deutscher Sprache, nur wenige in lettischer, schwedischer, finnischer. Die juristisch-ökonomische Lage der Druckerei wurde durch die Privilegien der Könige Polens und Schwedens sowie vom rigaschen Stadtrat geregelt. N. Mollyn hatte das Monopol auch im Buchhandel. Die Ausgaben der Druckerei zensierten vom Rat gewählte Inspektoren. Als städtischer Buchdrucker mußte N. Mollyn zuerst die Bestellungen des Rats, der Geistlichkeit und der Domschule ausführen. Die technische Basis der im Ausland angeschafften Typographie war anfänglich sehr begrenzt. Die späteren Drucke N. Mollyns sind schon auf dem Niveau der besten Drucksachen jener Epoche.

N. Mollyn druckte nicht nur Bücher theologischen Inhalts: er druckte auch Schulbücher, Kalender, Werke antiker Schriftsteller, Bücher historischen und juristischen Inhalts, Panoramen der Stadt, Verordnungen des Rats, Werke rigascher Humanisten. Die Werke von Basilius Plinius, Daniel Hermann, Salomon Frenzel und anderen Autoren zeigen, daß der europäische Humanismus auch in Riga nicht fremd war. Georg Zieglers philosophisch-ethischer Traktat «Weltspiegel» (1599) wurde schon auf der Frankfurter Buchmesse präsentiert. Mit der Publikation dreier Bücher in lettischer Sprache (1615), die zusammen das sogen. Handbuch der lutherischen Kirche bildeten, war auch die polygraphische Basis für lettische Drucke in Riga gegründet. Der Kupferstich von 1612, ein Prospekt–Panorama von Riga, galt lange Zeit

als die beste historische Ansicht Rigas. Der nächste Rigaer Typograph Gerhardt Schröder (1625–1657) hat schon mehr naturgeschichtliche Werke gedruckt als sein Vorgänger, und zu jener Zeit sind bereits wichtige Druckwerke in lettischer Sprache erschienen, z. B. das erste deutsch–lettische Wörterbuch «Lettus» (1638). Zur sogen. Schwedenzeit (seit 1621 in Riga) findet man in der Rigaer Kulturgeschichte auch schwedische und niederländische Einflüsse, aber – «alte Liebe rostet nicht»: überall in Riga sieht man noch heute die Wechselwirkung mit der alten deutschen hansischen Kultur.

Für die Möglichkeit, auch in den Archiven Deutschlands wissenschaftlich zu arbeiten, dankt der Autor dieses Buches nochmals herzlich: der Herzog-August Bibliothek in Wolfenbüttel, der Gesellschaft zur Beförderung der gemeinütziger Tätigkeit in Lübeck und der Theologischen Fakultät der Universität Leipzig.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Evangelist Markus, Handschrift aus der Pantaleonkirche in Köln (12.Jh.)
Abb.2. Lübecker Domkirche, im Bau befindlich, Ende des 12. Jh. Sie galt gewissermaßen als Vorbild in der Hanseregion
Abb. 3. Der Hl. Ansgar (Anskar), Erzbischof von Hamburg, der sog. nordische Apostel
Abb. 4. Adalbert, Erzbischof von Hamburg
Abb. 5. Walter von der Vogelweide, der größte deutsche Dichter Anfang des 13. Jh., der sich vermutlich mit dem Bischof Albert von Riga in Magdeburg getroffen hat. Das Liederkonvolut des 13. Jh. in Heidelberg
Abb. 6. Bischof Philipp von Ratzeburg, dessen Dolmetscher in Livland (Livonien) Anfang des 13. Jh. Chronist Heinrich war
Abb. 7. Abschrift von der Chronik Heinrichs (von Lettland) *Heinrici Chronicon Livoniae* im 17. Jh., das sog. Skodeisker Exemplar. Seite über die Gründung Rigas 1201 (LAB)
Abb. 8. Livonische Reimchronik, spätere Abschrift (Original um 1290)
Abb. 9. Sog. Ebstorfer Landkarte, wo auch Riga erwähnt ist, Ausschnitt
Abb. 10. Kirchenmusik in Lübeck um 1200, Handschrift aus der Bibliothek der Hansestadt Lübeck. Antiphonale (Ms. theol. lat. 2...1)
Abb. 11. «Der alte Wissenschaftler», Gemälde von Gottfried Knüller, 1668 für die Bibliothek der Hansestadt Lübeck gemalt. Museum im Kloster der Hl. Anna in Lübeck
Abb. 12. Kirche des ehemaligen Zisterzienserklosters in Deutschland, Chorin. Fassade nach 1273 gebaut
Abb. 13. Mönch beim Schreiben, Kupferstich vom Ende des 15. Jh.
Abb. 14. Innenräume des Zisterzienserklosters in Altzella (Deutschland). Refektorium – Speisesaal
Abb. 15. Der Hl. Bernhard von Clairvaux, aus der Ausgabe seiner «Reden» (Sermones) in Mailand 1495
Abb. 16. Die Hl. Magdalena. In der Zisterzienserkirche in Deutschland, Neukloster (1250)
Abb. 17. Disziplinarische Bestrafung eines Mönchs, Holzschnitt (1534)
Abb. 18. Privilegien des Zisterzienserordens, herausgegeben in Dijon 1491
Abb. 19. Der Hl. Bernhard von Clairvaux, aus der Ausgabe seiner «Reden» (Sermones) in Venedig 1495
Abb. 20. Messbuch der Zisterzienser, gedruckt in Deutschland, Strasburg 1487
Abb. 21. Handschrift vom Zisterzienserkloster in Altzella. Initial mit dem Hl.Andreas (1516)
Abb. 22. Eine der frühesten Abbildungen der Hanseschiffe (Kogge) im ältesten Wappen von Elbing (1242)
Abb. 23. Das älteste Siegel von der Domkirche in Riga
Abb. 24. Bauherr und Arbeiter bei der Errichtung einer Mauer, Holzschnitt (1475)
Abb. 25. Eine Seite aus der Handschrift «Psalterium Davidis», Ende des 13. – Anfang des 14. Jh. (LAB)
Abb. 26. Handschrift «Parabolae Salomonis» (Sprüche von Salomo), Ende des 13. Jh. Initial eingefärbt (LAB)
Abb. 27. Petrus Lombardus «Commentarius in psalmos» (Kommentare zu Psalmen), Handschrift auf Pergament, Ende des 13. Jh. (Münster)
Abb. 28. Himmelglobus, ausgefertigt von Arabern, 13. Jh. (Dresden)
Abb. 29. Illustration zu Revaler Abschrift des Lübischen Rechts (1282)
Abb. 30. Stadtbau im Mittelalter, Kupferstich von Köln (um 1500)
Abb. 31. Albert der Große unter seinen Studenten kommentiert Aristoteles. Im Hintergrund – sein Nachfolger Thomas Aquinas mit dem Heiligenschein um den Kopf. Unter den Lehrlingen von Albert dem Großen waren auch Livländer (Livonier)
Abb. 32. Roger Bacon (1214–1292), englischer Philosoph, in dessen Werken schon Livland (Livonien) erwähnt ist
Abb. 33. Gott Vater als Architekt (Mitte des 13. Jh.). Im Mittelalter stellte man sich die Schöpfung der Welt als ein architektonisches Konstruieren vor: Gott Vater richtet die Welt nach «Maß, Zahl und Gewicht» ein

Abb. 34. Kupferstich von A. Dürer zu den Werken von Hroswitha von Gandersheim, Nürnberg (1501)
Abb. 35. Gotische Wohnung
Abb. 36. Ratsversammlung, kolorierte Zeichnung zu der Chronik der Stadt Augsburg (1479–1481)
Abb. 37. Femegericht im Mittelalter (15. Jh.), Archiv der Stadt Soest
Abb. 38. Münzstätte Anfang des 16. Jh., Holzschnitt von Hans Burgkmair zu «Weißkunig», Ausgabe von Kaiser Maximilian
Abb. 39. Wasserprobe für Hexen, Handschrift des 13. Jh.
Abb. 40. Heidelberger «Totentanz» (Der doten dantz mit figuren). Der Tod führt den Schreiber weg (um 1488)
Abb. 41. Gebet zu St. Minus gegen die Franzosenkrankheit (Syphilis)
Abb. 42. Eike von Repgow «Sachsenspiegel», illuminiertes Initial in der Leipziger Handschrift 1451
Abb. 43. Apotheke im Mittelalter, Initial aus der Miniatur der zweiten Hälfte des 13. Jh. in der Stadtbibliothek in Erfurt
Abb. 44. «Missale Rigense» – Rigaer Messbuch des 14. Jh. mit Noten, das auf dem Altar der Rigaer Domkirche lag (LAB)
Abb. 45. Ausschnitt aus der Handschrift, der für den Einband des lateinischen Missals des 15. Jh. benutzt wurde (LAB, Ms. 353)
Abb. 46. Seiten aus dem Missal des 15. Jh. (LAB, Ms. 353)
Abb. 47. Vorlesung an der Universität im Mittelalter, Miniatur aus dem Handschriftenbuch des 14. Jh.
Abb. 48. Untersuchung eines Leprakranken
Abb. 49. Apotheke im Mittelalter, Miniatur (um 1467)
Abb. 50. Das Buch des Augsburger Arztes Bartholomäus Metlinger über die Pflege der Säuglinge und über die Erziehung der Kinder (1473)
Abb. 51. Das Buch der Beispiele der alten Weisen, Ulm 1483
Abb. 52. Szene aus dem Familienleben: Strafe für den Ehebruch, Holzschnitt (16.Jh.)
Abb. 53. Grabplatte des in der Rigaer Jakobskirche beigesetzten Rigaer Konsuls Heinrich Wele (J. Chr. Brotze, Monumente I, 13)
Abb. 54. Bauern auf dem Markt, Kupferstich von A. Dürer (1519)
Abb. 55. Riga um 1499, abgezeichnet nach der jetzt verlorengegangenen Chronik von Helms
Abb. 56. Szene aus dem Alltagsleben im Mittelalter, Kupferstich (16. Jh.)
Abb. 57. Der Hl. Christophorus, frühester datierter Holzschnitt in Deutschland (1423)
Abb. 58. Jan Mielo (gest. 1472) – Kanoniker in Lille und Abschreiber der Bücher von beiden Herzögen von Burgund Philipp dem Guten und Karl dem Kühnen – in seinem Arbeitszimmer mit den von ihm abgeschriebenen Manuskripten, Miniatur
Abb. 59. Der Hl. Ambrosius in seiner Studierstube, Holzschnitt aus der Baseler Ausgabe 1492. Diese Abbildung ist auch im Buch des Papstes Gregor IX. «Dekretalen» veröffentlicht, herausgegeben 1500 in Basel (LAB)
Abb. 60. Am Lesepult. Aus der Ausgabe der Werke von Terentius in Lion 1493
Abb. 61. Brevier (um 1450), Handschrift (LAB)
Abb. 62. Holzschnitt von A. Dürer zu den Werken des Hl. Hieronymus, herausgegeben in Basel 1497
Abb. 63. Ein in der Technik der Xylographie gedrucktes Buch, Ausschnitt (LAB)
Abb. 64. Älteste Papierfabrik in Deutschland (Nürnberg), Abbildung aus der «Weltchronik» von H. Schedel (1493)
Abb. 65. Der Hl. Hieronymus mit einem Buch, Prager Nationalgalerie
Abb. 66. «Epistolae et tractatus Hieronymi». Eines der ältesten gedruckten Bücher in LAB, herausgegeben in Mainz 1470
Abb. 67. Seite aus dem «Stundenbuch» in lateinischer und französischer Sprache, 15. Jh. (LAB)
Abb. 68. Seite aus dem «Stundenbuch» in lateinischer und französischer Sprache, 15. Jh. (LAB)
Abb. 69. Abbildung aus der 1500 in Lübeck gedruckten Inkunabel «Missale Viburgense», die sich in LAB befindet und das einzige erhaltene Exemplar in der Welt ist. Die Abbildung ist mit der in «Missale Aboense» 1488 in Lübeck gedruckten Abbildung identisch
Abb. 70. König David mit Harfe, illuminiertes Initial im Buch der Psalmen (Anfang des 15. Jh.)
Abb. 71. Schreibzeuggeschäft, aus einer Handschrift, Bologna 15. Jh.
Abb. 72. Gotischer Einband eines Stralsunder Buches
Abb. 73. Titus Livius «Die Geschichte Roms», Venedig 1495. Inkunabel in LAB
Abb. 74. Aristoteles «Über die Seele» (De anima), herausgegeben in Köln 1497, Holzschnitt, in Paris hergestellt
Abb. 75. Mit Gold illuminiertes Initial in der 1482 in Nürnberg gedruckten Inkunabel «Alexander de Hales. Summa universae theologiae» (LAB)
Abb. 76. Sog. Psalter von Hanusch – als Vorbild der böhmischen Buchkunst und des sog. schönen Stils bezeichnet. Initial mit König David (1438), Prag
Abb. 77. «Speculum historiale» von Vincenz von Beauvais, herausgegeben in Strasburg um 1473 (LAB)
Abb. 78. Verwünschung der Bücherdiebe in den Werken von Lactantius, herausgegeben 1497 (LAB)
Abb. 79. Wappen von Riga, nachgezeichnet von J.Chr. Brotze
Abb. 80. Schriften, die 1491 in die Turmspitze der St. Petrikirche in Riga gelegt worden sind. J.Chr. Brotze «Silloge Diplomatum», 1. Band (LAB)
Abb. 81. Symbolische Ansicht von Hamburg in der von Conrad Botho verfassten «Sächsischen Chronik", herausgegeben in Mainz 1492
Abb. 82. Glasgemälde in den Kirchen in Gotland (13. und 14. Jh.)
Abb. 83. Wappen norddeutscher Hansestädte, der sog. Wendischen Städte
Abb. 84. Mittelalterliches Motiv in Braunschweig
Abb. 85. Der Hl. Petrus in der Kölner Domkirche, Siegel von Köln im Mittelalter
Abb. 86. Siegel von Dorpat 1326. Zwischen Stadtmauern sind die Schlüssel von Apostel Petrus und das Schwert von Apostel Paulus zu sehen
Abb. 87. Rostock im Mittelalter, Holzschnitt von Hans Weigel (1560)
Abb. 88. Albert Krantz, bekannter norddeutscher Historiker und Diplomat, der sich Ende des 15. Jh. auch in Riga aufhielt

Abb. 89. David Chyttraeus – Rostocker Historiker, der Kontakte zu Rigensern pflegte
Abb. 90. Früheste Ansicht von Danzig, aus dem Stadtbuch von Braun-Hogenberg (1572)
Abb. 91. Früheste Ansicht von Frankfurt/Oder (1548)
Abb. 92. Exlibris des Magdeburger Rates (1586)
Abb. 93. Der Hl. Nikolaus und die Schiffbrüchigen, Altargemälde des Lübecker Malers Hermen Rode in der St. Nikolauskirche in Reval (1482)
Abb. 94. Mecklenburger Reimchronik. Herzog Albrecht II. mit Sohn, Mecklenburg (nach 1378)
Abb. 95. Abraham und Melchisedek. Altargemälde von Hans Bornemann in der St. Nikolauskirche in Lüneburg. Im Hintergrund: Ausblick auf die Stadt, 15. Jh.
Abb. 96. Ansicht von Lübeck in der «Weltchronik» von H. Schedel (1493)
Abb. 97. Erasmus Sarcerius – erster Konrektor im Katharineum in Lübeck, Kupferstich (1565)
Abb. 98. Statuten und Stadtrecht von Lübeck, herausgegeben 1586
Abb. 99. Stephan Arndes «Garten der Gesundheit» (Gaerde der suntheit) mit ca. 700 Holzschnitten, gedruckt in Lübeck 1492
Abb. 100. Holstentor (1466–1478) in Lübeck. Links die St. Marienkirche, rechts die St. Petrikirche und Salzspeicher
Abb. 101. Seite vom Lübischen Recht, Reval (1282)
Abb. 102. Hermen Rode: Der Hl. Lukas schreibt sein Evangelium. Altar der Lukas-Bruderschaft in Lübeck (1484), Annen Museum
Abb. 103. Tod mit Küster und Kaufmann, Kupferstich, koloriert nach dem Gemälde «Totentanz», Lübeck 1463
Abb. 104. Grabplatte in Lübeck (um 1360), Bruchstück
Abb. 105. St. Jakobskirche in Lübeck, Holzschnitt (um 1551–1552)
Abb. 106. Das erste bedeutende in Lübeck gedruckte Buch, 1475
Abb. 107. Der Heilige Hieronymus, farbiger Holzschnitt aus der 1494 in Lübeck herausgegebenen Bibel von Stephan Arndes
Abb. 108. Ansicht in der Harnischwerkstatt in Lübeck
Abb. 109. Ablasshandel (1521)
Abb. 110. Der Hl. Christophorus mit dem Jesuskind, Holzschnitt von A. Dürer (1525)
Abb. 111. Ritter Jörg. Das von L. Cranach d. Ä. gemalte Portrait M. Luthers in Wartburg
Abb. 112. Die von M. Luther den Rigensern gewidmete Deutung des 127. Psalms, herausgegeben in Wittenberg 1524
Abb. 113. Brief von M. Luther an die Rigaer Bürger (1540)
Abb. 114. «Eine christliche Vormanung von äußerlichem Gottesdienst und Eintracht an die yn Liefland durch Martin Luther und andere», herausgegeben in Wittenberg 1525
Abb. 115. Erste Botschaft von M. Luther an die Rigenser, herausgegeben in Wittenberg 1523
Abb. 116. Lateinische Bibel, die M. Luther beim Übersetzen benutzt hat
Abb. 117. Philipp Melanchthon, Kupferstich von A. Dürer (1526)
Abb. 118. Ein Werk von Philipp Melanchthon, herausgegeben 1542, aus dem Besitz eines Livländers (Livoniers) (LAB)
Abb. 119. Ein Werk von Philipp Melanchthon, herausgegeben 1523 (LAB)
Abb. 120. A. Knopken «Der Brief an die Römer», herausgegeben 1524 (LAB)
Abb. 121. A. Knopken «Der Brief an die Römer», wiederholte Ausgabe 1525 in Strasburg (LAB)
Abb. 122. Grabmal des deutschen Herrmeisters W. von Plettenberg in der Johanniskirche in Wenden (Cēsis). J. Chr. Brotze (Monumente I, 111)
Abb. 123. Ulrich von Hutten «Gesprächbüchlein», herausgegeben in Strasburg 1521
Abb. 124. Melchior Hoffmann – einer der Führer der deutschen Anabaptisten, verweilte 1524 bis 1526 in Riga, Dorpat und anderenorts in Livland (Liefland)
Abb. 125. Johannes Briesmann, evangelisch-lutherischer Theologe in Königsberg, von 1527 bis 1531 hielt er sich in Riga auf und 1530 verfasste die erste Kirchenordnung der Rigaer evangelischen Kirche, gedruckt in Rostock
Abb. 126. Gleichnis vom verlorenen Sohn im Franziskaner Predigtbuch, herausgegeben in Basel 1497
Abb. 127. Gleichnis vom verlorenen Sohn, herausgegeben von Burkard Waldis 1527 (das einzige Exemplar befindet sich in der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel)
Abb. 128. Hans Baldung Grüns Allegorie von der käuflichen Liebe (um 1510)
Abb. 129. Aufruf von M. Luther an die Ratsherren der deutschen Städte, christliche Schulen und Bibliotheken zu gründen, Wittenberg, 1524
Abb. 130. Bibliothek der Stadt Riga im Kreuzgang der Domkirche (rechts). J. Chr. Brotze (Monumente, IV, 192)
Abb. 131. Schriftstück (Original) über den Empfang der ersten fünf Bücher von den ehemaligen Rigaer Klöstern, März 1524 (LAB)
Abb. 132. Johann Bugenhagen – norddeutscher Reformator und Vormund der Lutheraner in Riga
Abb. 133. Über die Bibliothek. Aus der 1524 von Johann Bugenhagen verfassten «Kirchenordnung» für Hamburg
Abb. 134. Ansicht einer Typographie in «Questionum Theologicarum», herausgegeben in Paris 1512. Das Buch gehörte dem Rigaer Arzt Johann Bavarus
Abb. 135. Frühe Druckereiansicht, herausgegeben in Paris 1520
Abb. 136. Druckerei im 16. Jh., aus der Leipziger Bücherei
Abb. 137. Seite aus dem Rigaer Brevier, herausgegeben in Amsterdam 1513
Abb. 138. Melchior Fuchs – Ratsherr und Bürgermeister von Riga, auch Inspektor der Stadtbibliothek
Abb. 139. Buchmotiv, Gemälde eines niederländischen Meisters (1519)
Abb. 140. Chronik der Stadtbibliothek in Riga (1664), die auf Anregung von M. Fuchs entstanden ist (LAB)
Abb. 141. Aus der Ausgabe von Älius Donatus «Ars minor», Danzig (um 1498)
Abb. 142. Sinnspruch: dormi secure! (schlaf ruhig!) mahnt den Priester beim Vorbereiten der Predigt nicht allzu eifrig zu sein

Abb. 143. Schule, in der die Schüler dem Alter nach in Gruppen eingeteilt sind (um 1524)
Abb. 144. Beim Unterricht, Kupferstich von Lucas Cranach d. Ä.
Abb. 145. Wappen von Wittenberg (16. Jh.)
Abb. 146. Lehrer, der trotz lärmender Kinder und Untreue seiner Frau von Arbeit ganz hingerissen ist, Holzschnitt zu einem Druckerzeugnis, Strasburg (1518)
Abb. 147. Nikolaikirche und Nikolaischule in Leipzig, Kupferstich (um 1600)
Abb. 148. Schrift von Nathan Chyttraeus (Bruder von D. Chyttraeus) über die Knabenschule in Rostock (1581)
Abb. 149. Magister mit seinen Lehrlingen, Holzschnitt, Nürnberg (1500)
Abb. 150. Unterricht. Ansicht in der Inkunabel, Leipzig 1489 (LAB)
Abb. 151. Unterricht. Ansicht in der Inkunabel, Köln 1497 (LAB)
Abb. 152. Matrikel der Universität in Rostock (1419–1760)
Abb. 153. Vorlesung in der Medizin an einer mittelalterlichen Universität, Holzschnitt (16. Jh.)
Abb. 154. Landkarte, auf der auch Livland (Livonien) zu sehen ist, hergestellt vom skandinavischen Kleriker Olav Magnus, Venedig 1539
Abb. 155. Ansicht von Riga vor 1547
Abb. 156. Sebastian Münster in dessen «Cosmographia» Rigas Panorama zum ersten Mal zu sehen ist (1550)
Abb. 157. Abraham Ortelius – niederländischer Kartograph, der die ersten genaueren Landkarten Livlands (Livoniens) hergestellt hat
Abb. 158. Landkarte von Livland (Livonien), Seite aus dem Atlas von Abraham Ortelius, herausgegeben in Antwerpen 1573
Abb. 159. Georg Gisze aus Danzig – Hansekaufmann in London, Gemälde von Hans Holbein d.J., Berlin (1532)
Abb. 160. Turmuhr in Nürnberg. Astrolabium, Ausschnitt (1585)
Abb. 161. Seite aus der Livländischen (Liefländischen) Chronik von Johann Renner, verfasst in Bremen 1582
Abb. 162. Livländische (Liefländische) Chronik, verfasst vom Revaler Pastor Balthasar Russow, Erstausgabe in Rostock (1578)
Abb. 163. S. Hennings Chronik mit dem Vorwort von D. Chyttraeus, herausgegeben in Leipzig 1594. Aus der Sammlung von G. Šaurums (LAB)
Abb. 164. Reisebeschreibung, herausgegeben von Adam Olearius 1656
Abb. 165. Landkarte aus der Reisebeschreibung von A. Olearius, auf der auch Livland (Liefland) zu sehen ist
Abb. 166. Adam Olearius (1599 – 1671)
Abb. 167. Landkarte aus der Reisebeschreibung von A. Olearius, in die auch Riga eingetragen ist
Abb. 168. Reval in der ersten Hälfte des 17. Jh. (aus der Reisebeschreibung von A. Olearius 1647)
Abb. 169. Bauernzüchtigung in Livland (Livonien), aus der französischen Ausgabe der Reisebeschreibungen von A. Olearius
Abb. 170. Erklärung der Handelsrechte, verfasst von Johann Marquard, herausgegeben in Frankfurt/Main 1662
Abb. 171. Kaufmannskontor im 16. Jh., Kupferstich von Jost Amman
Abb. 172. Satyre über die Habgier, nach den Motiven von P. Breigel
Abb. 173. Jan Cornarius und die von ihm erläuterten Werke der Mediziner der Antike (1536). Dieses Buch war Besitztum des Rigaer Arztes Johann Bavarus, später LAB
Abb. 174. Wissenschaftler am Schreibpult im Mittelalter (1511)
Abb. 175. Drehen des Fortunarades. Aus der wissenschaftlichen Enzyklopädie «Margarita philosophica", die Anfang des 16. Jh. populär war
Abb. 176. Einführung der Sonde, aus einem Medizinlehrbuch (1528)
Abb. 177. Kalender mit ärztlichen Ratschlägen, herausgegeben in Rostock 1523
Abb. 178. Apotheke im 16. Jh., Holzschnitt (1529)
Abb. 179. «Schreibcalender», verfasst von dem Rigaer Arzt Zacharias Stopius, gedruckt in Königsberg 1565
Abb. 180. Astronom (um 1520)
Abb. 181. Jost Ammans Kupferstich zu einer Feierabendausgabe in Frankfurt/Main (1568)
Abb. 182. Der berühmte dänische Astronom Tycho Brahe in seinem Observatorium, Kupferstich aus dem Ende des 16. Jh.
Abb. 183. Richten der Kanone. Aus der ersten deutschen Ausgabe der Werke von Vitruvius (16. Jh.)
Abb. 184. Disput der Wissenschaftler im Mittelalter, Holzschnitt von Hans Burgkmair (1508)
Abb. 185. Martin Polonus «Chronica Romanorum». Handschrift, 14. Jh. (LAB) Fragment: der Teufel spielt auf einem Musikinstrument
Abb. 186. Kupferstich von Jost Amman zu der Bibelausgabe in Frankfurt/Main (1566)
Abb. 187. C. Celtis übergibt dem Sächsischen Kurfürsten Friedrich die Erstausgabe der Werke der ersten deutschen Dichterin des Mittelalters Roswitha von Gandersheim (1501)
Abb. 188. Einer der bedeutendsten deutschen Humanisten Conrad Celtis (1459–1508)
Abb. 189. Ältestes erhaltenes Theaterprogramm in Lübeck (1697)
Abb. 190. Eine der frühesten Zeichnungen von Hans Holbein (um 1517–1520). Schweinehirt oder das Motiv vom verlorenen Sohn. Eine gewisse Ähnlichkeit mit dem Gleichnis vom verlorenen Sohn von B. Waldis (1527)
Abb. 191. Leipziger Jungfrau, Kupferstich, 16. Jh.
Abb. 192. Abschreiberwerkstatt, Kupferstich aus dem Anfang des 16. Jh.
Abb. 193. Greis mit Brille, Ansicht aus einem Medizinbuch, Dresden 1583
Abb. 194. Eintragung und Zeichnung des norwegischen Studenten Christopher Hjort (Cervinus) im Album seines Studienfreundes N. Crag an der Wittenberger Universität (1592)
Abb. 195. «Das Stundenbuch» der französischen Renaissance, in dem der Hl. Markus als Abschreiber dargestellt ist, der die Feder eben gespitzt hat und sie vor dem Eintauchen in das Tintenfass prüft
Abb. 196. Das bekannte Buch «Von Renncken Fuchs» (Reineke Fuchs), herausgegeben in Frankfurt/Main 1562

Abb. 197. Holzschnitt von H. Weigel nach einer Zeichnung von A. Dürer, abgezeichnet von J. Chr. Brotze

Abb. 198. Zauberkünstler unterwegs. Braunschweig (um 1450)

Abb. 199. Einladung zur geistlichen Theateraufführung in Rostock 1520 (niederdeutsch)

Abb. 200. Ausgabe der Kompositionen des Braunschweiger Kapellmeisters Michael Pretoriuss, Helmstadt (1607)

Abb. 201. Kirchenliedersammlung vom Organisten der Hl. Jakobikirche Hieronymus Pretorius, herausgegeben in Hamburg 1599

Abb. 202. Titelblatt zu N. Mollyns «Antiphonae...», herausgegeben in Riga 1592

Abb. 203. Panorama von Riga um die Wende des 16. zum 17. Jh. Im Vordergrund: Narr spricht mit einem Bürger

Abb. 204. Christoph Plantin – der berühmte Typograph aus Antwerpen (1572)

Abb. 205. Buchdrucker, Holzschnitt von Jost Amman (1568)

Abb. 206. Buchbinder, Holzschnitt von Jost Amman (1568)

Abb. 207. Kupferstecher, Holzschnitt von Jost Amman (1568)

Abb. 208. Papiermühle, Holzschnitt von Jost Amman (1568)

Abb. 209. Buchbinder, Holzschnitt von Jost Amman (1588)

Abb. 210. Christoph Plantin – Typograph aus Antwerpen (1588)

Abb. 211. Das älteste erhaltene Druckwerk von N. Mollyn in Riga (1588) – eine von Anselm Boccius lateinisch verfasste Grußrede an Sigismund III.

Abb. 212. Panorama mit der Silhouette von Riga. Seite aus den «Vier Predigten» vom Rigaer Pastor Paul Oderborn (1591)

Abb. 213. Astrologisches Prognostikon für das Jahr 1592, zusammengestellt von M. Menius, gedruckt von N. Mollyn in Riga

Abb. 214. Rede des Rigaer Syndikus David Hilchen, gedruckt in Riga 1596

Abb. 215. Titelblatt zu der gedruckten Rede von A. Volan mit dem Wappen von Riga (1589)

Abb. 216. Vormundschaftsordnung, verabschiedet vom Rigaer Rat, gedruckt von N.Mollyn 1591

Abb. 217. Letzte Seite mit dem Wappen von Riga aus dem Druckwerk «Drei Reden...» (1597)

Abb. 218. Buchzeichen von Heinrich Tuhm, gewidmet der Familie W. Hoff, 1605 (LAB; Ms. 194. «Dat rigesche Recht»)

Abb. 219. Sog. «Kometenpredigt» von Hermann Samson (1619)

Abb. 220. Meditation von Georg Manzel über das Erdbeben in Semgallen, gedruckt in Riga 1619

Abb. 221. Das Buch über die Belagerung der Stadt Riga 1621, herausgegeben von N. Mollyn 1622

Abb. 222. Panorama von Riga, abgezeichnet nach dem Druck von N. Mollyn 1612

Abb. 223. Ein Buch aus dem Besitz des Vaters von Georg Manzel, Pastor der Gemeinde Grentzhof (Mežmuiža)

Abb. 224. Predigten des Rigaer Pastors H. Samson, gedruckt 1615

Abb. 225. «Glückwünschungsbecher», gedruckt von N. Mollyn 1618

Abb. 226. Titelblatt zu dem lettisch herausgegebenen Buch «Der kleine Katechismus", gedruckt in Riga 1615 (LNB)

Abb. 227. Deutung des Sechsten Gebotes aus einem in Riga gedruckten Handbuch der evangelischen Kirche (1615)

Abb. 228. Deutung des Siebenten Gebotes aus einem in Riga gedruckten Handbuch der evangelischen Kirche (1615)

Abb. 229. Texte der Evangelien und Briefe in lettischer Sprache, gedruckt in Riga 1615

Abb. 230. Letztes Druckwerk von N. Mollyn in Riga (1625) – Sammlung der Predigten vom Rigaer Pastor H. Samson «Die himlische Schatzkammer» mit der Ansicht von Riga auf dem Titelblatt

Abb. 231. Basilius Plinius «Encomium. Inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae», herausgegeben in Leipzig 1595

Abb. 232. Basilius Plinius «De Ventis» («Von den Winden»), gedruckt in Wittenberg 1600

Abb. 233. Riga um 1601

Abb. 234. Daniel Hermann «Von unnatürlichen Geburten», gedruckt in Riga 1596 (De monstroso partu)

Abb. 235. Textseite mit dem Wappen von Riga aus dem oben angeführten Buch von Daniel Hermann

Abb. 236. Rigaer Humanist Salomon Frenzel und sein Aufsatz «Über eine wahre edle Gesinnung und Achtung vor Wissenschaften», gedruckt in Riga 1599 (De vera nobilitate et litterarum dignitate)

Abb. 237. Traktat von Georg Ziegler «Von der Vergänglichkeit des Menschenwerkes» (De incertitudine rerum humanarum)

Abb. 238. Firmenzeichen der Lüneburger Buchdrukker Stern, die auch Werke der Rigenser herausgegeben haben

Abb. 239. Georg Ziegler «Weltspiegel», herausgegeben in Lüneburg 1638

Abb. 240. Titelblatt zur Ausgabe der Werke von Daniel Hermann in Riga (1614)

Abb. 241. Letzte Seite der in Riga (1614) herausgegebenen Werke von Daniel Herrmann samt Angaben über den Typographen N. Mollyn

Abb. 242. Salomon Frenzel – Rigaer Humanist (1585)

Abb. 243. Katalog der Buchmesse (1599) in Frankfurt/Main, wo zum ersten Mal ein in Riga gedrucktes Buch erwähnt wird (G. Zieglers «Weltspiegel»)

Abb. 244. Typographie in Schweden, 17. Jh.

Abb. 245. Das erste in Riga gedrucktes Werk (1625) von Gerhard Schröder über das von Schweden eroberte Riga

Abb. 246. Kupferstecherwerkstatt, Kupferstich, Augsburg (1621)

Abb. 247. Das populäre Rechenbuch von Friedrich Wedemeyer, gedruckt in Riga 1627

Abb. 248. Der Katechismus von Martin Luther in estnischer Sprache, gedruckt in Riga 1632

Abb. 249. Georg Manzel «Lettus» – das erste Wörterbuch der lettischen Sprache, gedruckt in Riga 1638

Abb. 250. Johann Camman, Syndikus der Stadt Braunschweig und Bibliophile, in dessen Privatbibliothek es auch Werke von Georg Manzel gab

Abb. 251. Seite aus dem lettischen Predigtbuch von Georg Manzel, herausgegeben in Riga 1654
Abb. 252. Lobpreisung der Stadt Riga von Christoph Schaller, herausgegeben in Riga 1641
Abb. 253. Pastor Hermann Samson – einer der produktivsten Autoren in Riga
Abb. 254. Landwirtschaftliches Handbuch von Salomon Gubert «Stratagema Oeconomicum Oder Ackerstudent», herausgegeben in Riga 1649
Abb. 255. Erneuerte Kleiderordnungen. Gedruckt vom Rigaer Typographen Heinrich Bessemesser
Abb. 256. Seite aus der ersten in Riga herausgegebenen Zeitung «Rigische Novellen»
Abb. 257. Kupferstich, der aus einer unter alten Haushaltsartikeln gefundenen Kupferplatte hergestellt ist. Womöglich war sie für das Rechenbuch des Rigaer Lehrers Erich Pommergarten vorgesehen (1661)
Abb. 258. Jan Komensky «Die sichtbare Welt», illustriertes Lehrbuch, herausgegeben in Riga 1682. Seiten mit Ansichten der Buchbinderei und der Buchdruckerei
Abb. 259. Beschreibung der Stadt aus dem in Riga herausgegebenen Buch von Jan Komensky (1682)
Abb. 260. Bibel, ins Lettische von Ernst Glück übersetzt, herausgegeben in Riga 1689
Abb. 261. Johann Fischer – Generalsuperintendent von Livland (Livonien), der das Herausgeben der lettischen Bibel gefördert hat
Abb. 262. Gustav II. Adolf – schwedischer König (1611–1632)
Abb. 263. Christine (1632–1654) – Königin von Schweden und auch von Livland (Liefland)
Abb. 264. Buchdruckerei in Holland um 1676, Holzschnitt
Abb. 265. Ansicht von Stockholm 1637
Abb. 266. Eigenartige Landkarte, auf der auch Livland (Livonien) und Riga zu finden sind; herausgegeben in Prag 1610
Abb. 267. Wappen vom schwedischen Grafen De la Gardie
Abb. 268. Druckwerk mit der Beschreibung von Schweden, herausgegeben in Amsterdam (aus dem Besitz J. Chr. Brotzes)
Abb. 269. «Das schwedische Land- und Stadtrecht», herausgegeben in Riga im Verlag von Georg Matthäus Nöller (1709)
Abb. 270. Prospekt von Riga aus dem Predigtenbuch von Hermann Samson, gedruckt in Riga 1625
Abb. 271. Rigaer Schloss, Kupferstich von Matthäus Merian (erste Hälfte des 17. Jh.)
Abb. 272. Amtsrolle der Rigaer Maler und Kunstmaler um 1644 (LAB, Ms. 382)
Abb. 273. Beschreibung der schwedischen Literatur und Wissenschaft, verfasst von Johann Schefer, herausgegeben in Stockholm im 17.Jh.
Abb. 274. Buchhändler, Kupferstich (1698)
Abb. 275. Panorama von Riga um 1632
Abb. 276. Druckwerk von Elzevir in Leiden, in dem auch Riga erwähnt wird
Abb. 277. Bibliographisches Wörterbuch, herausgegeben vom Rigenser Henning Witte in Danzig 1688
Abb. 278. Entwürfe des Seitenportals der Petrikirche, ausgeführt vom Baumeister Rupert Bindenschu
Abb. 279. Vorderseite des Rigaer Schwarzhäupterhauses im 17. Jh.
Abb. 280. Basreliefs über das Wägen von Waren (früher im Schwarzhäupterhaus)
Abb. 281. Kanone «Der rigische Löwe» (1687), Abbildung aus den «Monumenten» von J. Chr. Brotze (IV, 173)
Abb. 282. Panorama von Riga um 1640
Abb. 283. Eine ungewöhnliche Naturerscheinung am 4.5.1635. Aus dem Archiv des Bürgermeisters Peter Schiefelbein. Vermutlich eine Zeichnung von Johann Höfeln
Abb. 284. Seite aus «Privilegium Nobilitatis Senatus Rigensis», herausgegeben in Riga im 17. Jh.
Abb. 285. Glückwunschgedicht zur Hochzeit des Pastors Libory Depkin. Verfasst von Christian Lauterbach, heraugegeben von G. M. Nöller in Riga
Abb. 286. Panorama von Riga in einem 1655 in Frankfurt/Main herausgegebenen Buch
Abb. 287. Amtssiegel der Rigaer Chirurgen (1613)
Abb. 288. Katalog über die in den Stadtapotheken vorhandenen Medikamente, herausgegeben in Riga 1685
Abb. 289. Druckwerk über die Ereignisse in Riga 1656, herausgegeben in Dorpat 1693
Abb. 290. Verordnungen zum Straßenfegen in Riga, 1691
Abb. 291. Postbote, Kupferstich, erste Hälfte des 17. Jh.
Abb. 292. Rigaer Bürgermeister und Burggraf Nikolaus Ecke und sein Testament, 1627
Abb. 293. Verordnung über die Perlenfischerei in Livland (Liefland), herausgegeben in Stockholm, gedruckt in Riga 1694
Abb. 294. Grabmal des Rigaer Pastors Hermann Hermeling in der Domkirche
Abb. 295. Huldigung der Stadt Riga, herausgegeben in Stettin und Leipzig 1703
Abb. 296. Riga um 1660
Abb. 297. Wappen der Rigaer Patrizier Reutern
Abb. 298. Ansicht von Riga aus der Beschreibung von Abraham Saurs, 17.Jh.
Abb. 299. «Vormünderordnung», heraugegeben in Riga 1687
Abb. 300. Übersicht über die Geschichte Livlands (Livoniens) von Caspar Ceumern, gedruckt in Riga 1690
Abb. 301. «Liefländischer Kalender», zusammengestellt vom Pastor der Gemeinde Bartau (Bārta) und Astronom Georg Krüger, herausgegeben in Riga 1706
Abb. 302. Liefländische Geschichte, verfasst von Christian Kelch, herausgegeben in Reval 1695
Abb. 303. Georg Manzel «Zehn Gespräche". Muster der deutschen und lettischen Umgangssprache, herausgegeben in Riga 1685
Abb. 304. Sammlung von Vaterunser in verschiedenen Sprachen, herausgegeben in Augsburg
Abb. 305. Vaterunser, von Johann Reuter ins Lettische übertragen aus der oben angeführten Augsburger Sammlung
Abb. 306. Riga um 1709
Abb. 307. Kämmereisitzung der Stadt Riga um 1650
Abb. 308. Handbuch für lettische evangelische Gemeinden, herausgegeben in Riga 1708

Abb. 309. Kalligraph am Schreibtisch, Kupferstich, London, Anfang des 18.Jh.
Abb. 310. Buchstaben des Alphabets, geordnet wie Baumblätter, Holzschnitt (1490)
Abb. 311. Schule im Mittelalter, aus einem Druckwerk 1490
Abb. 312. Ein altes Muster der Kunst des Schönschreibens
Abb. 313. Deutung schwieriger theologischer Texte, herausgegeben in Köln 1499
Abb. 314. Deutsche Schule um 1592
Abb. 315. Unterricht im Mittelalter
Abb. 316. Stundenplan im Rigaer Gymnasium (1698)
Abb. 317. Krankenhaus im Mittelalter um 1500
Abb. 318. Narr als Lehrer, Holzschnitt von A. Dürer
Abb. 319. Unterricht an der Universität im Mittelalter, Holzschnitt aus dem Besitz der Universität Jena
Abb. 320. Gebäude des Gymnasiums und der Bibliothek in Hamburg 1649
Abb. 321. Abbildung aus einem in Italien herausgegebenen Lehrbuch der Kalligraphie (1607)
Abb. 322. Anleitung, wie Briefe kurz und deutlich zu schreiben sind, herausgegeben in Nürnberg 1655
Abb. 323. J. Komensky auf dem Titelblatt der Ausgabe seiner Werke (1657)
Abb. 324. Eine Szene von unnützem Studium, Holzschnitt von A. Dürer (1494)
Abb. 325. Ansicht in der Druckerei in Holland (1628)
Abb. 326. Paracelsus, Kupferstich eines unbekannten Künstlers in Wien
Abb. 327. Titelblatt zu einem Rechenbüchlein des 16. Jh., herausgegeben in Frankfurt/Main
Abb. 328. Viersprachiges Wörterbuch (Deutsch, Schwedisch, Polnisch, Lettisch). Zusammengestellt von Libory Depkin, herausgegeben in Riga 1705. Dieses Buch gehörte dem Pastor von Rujen Gustav Bergmann
Abb. 329. Sog. Hirnschleifer, Kupferstich, Köln (1652)
Abb. 330. Unterrichtsszene aus dem Buch «Margarita Philosophica», herausgegeben 1515
Abb. 331. Büchernarr, Kupferstich von J.Chr. Weigel um 1710
Abb. 332. Medizinunterricht im Mittelalter, herausgegeben in Paris 1499
Abb. 333. Ansprache des baltischen Historikers Friedrich Menius bei der Eröffnung der Dorpater Universität, gedruckt in Dorpat 1632
Abb. 334. Student in Pernau, als sich die Dorpater Universität zeitweilig dort befand (17. Jh.)
Abb. 335. Eine Rede, veröffentlicht in Dorpat 1650
Abb. 336. Historischer Exkurs des Dorpater Professors Friedrich Menius, herausgegeben in Dorpat 1633
Abb. 337. Universität (alma mater), die die Durst der Wissenschaftler im Mittelalter stillt. Handschrift in der Vatikanbibliothek in Rom
Abb. 338. Blick auf Rostock 1598, Kupferstich von Braun-Hogenberg, herausgegeben in Köln
Abb. 339. Panorama von Rostock (1625), Ausschnitt. Blick auf die Universitätsbibliothek und Lesesäle
Abb. 340. Wissenschaftliches Nachrichtenmagazin, herausgegeben in Rostock 1700
Abb. 341. Druckwerk aus der Studienzeit des Rigensers Bartholomäus Depkin in Rostock
Abb. 342. Erasmus von Rotterdam (1519)
Abb. 343. Leidener Universität, an der auch viele Rigenser studiert haben
Abb. 344. Universitätsbibliothek in Leiden
Abb. 345. Anatomietheater der Leidener Universität
Abb. 346. Anatomiehandbuch, herausgegeben in Ferrara (Italien) 1600 (LAB)
Abb. 347. G. Galilei «Sistema cosmicum», herausgegeben von Elzevir 1635
Abb. 348. Der Tod bringt den Greis zum Arzt. Kupferstich aus dem «Totentanz», herausgegeben in Augsburg 1544
Abb. 349. Blick auf Leipzig aus dem Buch «Cosmographia» von S. Münster (1544)
Abb. 350. Astrologenschule
Abb. 351. Leipziger Auflage (1707) über die wünschenswerte Büchersammlung eines Studenten
Abb. 352. Figur des Aderlassens aus dem Livländischen (Liefländischen) Kalender 1710
Abb. 353. Abbildung aus einem Anatomiebuch, gedruckt in Berlin 1576
Abb. 354. Handgemenge der Erfurter Studenten mit Handwerkern der Stadt (1506). Die Göttin der Weisheit Athene führt die Studenten an
Abb. 355. Die berühmte Helmstadter Universität (Juleum) um 1700
Abb. 356. Den Streit zwischen den Philosophen legt der Tod bei. Abbildung aus der Auflage der Werke von Cicero in Venedig (1576)
Abb. 357. Wissenschaftler mit Buch und Becher. Abbildung aus dem Andenkenalbum von Axel Oxenstierna (1583–1654)(später Kanzler in Schweden) aus seiner Studienzeit in Jena
Abb. 358. Firmenzeichen des Augsburger Typographen Erhard Ratdolt (1447 – 1527) im Buch «Ars oratoria» (1490). Auf dem Schild ist nackter Saturnus dargestellt
Abb. 359. Eintragung und Zeichnung eines farbigen Wappens von Johann Kotany aus Arensburg im Album des Rigensers Rutger Hemsing im August 1625 (LAB)
Abb. 360. Wittenberg um 1628. Abbildung aus «Thaesaurus Philo Politicus» von Daniel Meisner, herausgegeben in Frankfurt/Main
Abb. 361. Abbildung aus der Leipziger Auflage von «Speculum medicinae» (1495)
Abb. 362. Lübeck um 1681 mit dem damals beobachteten Kometen
Abb. 363. Marktplatz in Lübeck, Kupferstich, 17. Jh.
Abb. 364. Die dominikanische Hl. Marien-Magdalenenkirche in Lübeck (Burgkirche)
Abb. 365. Schiffahrtsrecht für Visby. Lübecker Auflage (1575)
Abb. 366. Kommentare zum Lübischen Recht, herausgegeben in Frankfurt/Main 1664
Abb. 367. Chronik von Gottfried Schulz mit der Stadtansicht Lübecks auf dem Titelblatt (1654)
Abb. 368. Abbildung aus dem Holzschnittzyklus von Tobias Stimmer, «Die musizierenden Frauen», 16.Jh.
Abb. 369. Kirchenordnung für Riga, wiederholte Auflage in Lübeck (1559)
Abb. 370. Firmenzeichen des Rostocker Buchdruckers Dietz (1530)

Abb. 371. Abbildung aus einem niederdeutsch gedruckten Kalender, Lübeck (1519)
Abb. 372. Die vom Rostocker Rat verabschiedete Verordnung zur Bekämpfung der Pest (1624)
Abb. 373. Erneuerte Hochzeit-, Taufe- und Kleiderordnung in Rostock (1625)
Abb. 374. Blutablassung. Abbildung aus einem Rostocker Kalender (1523)
Abb. 375. Der Tod bringt den Dieb samt Diebesgut weg. Mittelalterliches Motiv
Abb. 376. Panorama von Greifswald, Kupferstich von Matthäus Merian (1652)
Abb. 377. Älteste periodische Ausgabe in Stralsund (1689)
Abb. 378. Stralsund, früher Kupferstich
Abb. 379. Wismar, früher Kupferstich
Abb. 380. Hamburger Bibliothek in den Räumen des ehemaligen Hl. Johannesklosters, Kupferstich (um 1649)
Abb. 381. Panorama von Hamburg, Ausschnitt. Blick auf das Hl. Johanneskloster (1644)
Abb. 382. Sebastian Bergen (1554–1623) – Bürgermeister von Hamburg, der Bücher der Stadtbibliothek geschenkt hat
Abb. 383. Exlibris der Privatbibliothek der Familie Uffenbach in Hamburg (17. Jh.)
Abb. 384. Kalender. Zusammengestellt von Johann Heinrich Voigt, herausgegeben in Hamburg (1711)
Abb. 385. Liedersammlung für die Hamburger Schule, sog. «Johanneum», gedruckt in Hamburg 1588
Abb. 386. Abbildung eines unbekannten Kupferstechers. Illustration zum Buch von Boccacio über hervorragende Frauen (1473)
Abb. 387. Musikanten, Kupferstich, 16. Jh.
Abb. 388. Tänzer, Hozschnitt aus einem in Nürnberg herausgegebenen Buch (1488)
Abb. 389. Rekonstruktion der Errichtung eines mittelalterlichen Theaters; ein solches Theater könnte in Riga und in anderen Hansestädten von damals gewesen sein
Abb. 390. Rathaus in Lüneburg, 1605
Abb. 391. Lüneburger Bibel (1638) mit dem Blick von Lüneburg auf dem Titelblatt, gedruckt in Goslar
Abb. 392. Braunschweig um 1600
Abb. 393. Herzog August d. J. – Bibliophile, Gründer der Bibliothek in Wolfenbüttel
Abb. 394. Herzog August in seiner Bibliothek von Wolfenbüttel
Abb. 395. Das sog. Leserad von der Bibliothek in Wolfenbüttel
Abb. 396. Bremen, Holzschnitt von Hogenberg um 1590
Abb. 397. Marktplatz in Bremen, Kupferstich von Matthäus Merian
Abb. 398. Älteste in Bremen gedruckte Zeitung (1609)
Abb. 399. Bremener Roland
Abb. 400. Blick auf Soest, 1591
Abb. 401. Danzig. Kupferstich, 17. Jh.
Abb. 402. Danziger Kaufmann zu Hansezeit
Abb. 403. Blick auf den Hafen in Danzig, 17. Jh.
Abb. 404. Das sog. Arthushof in Danzig, 17. Jh.
Abb. 405. Danzig um 1628
Abb. 406. St.Marienkirche in Danzig
Abb. 407. Kleidung der Danziger Bürger um 1600
Abb. 408. Königsberg zu Hansezeiten
Abb. 409. Wörterbuch der lateinischen, deutschen, polnischen Sprache (1642), herausgegeben in Danzig
Abb. 410. Chronik Preußens von Petrus Düsburg, herausgegeben in Frankfurt/Main und Leipzig 1679
Abb. 411. Theodor de Bry (1528 – 1598) – ein aus den Niederlanden in Frankfurt/Main eingewanderter Künstler
Abb. 412. Auflage der Bibel in Frankfurt/Main (1534)
Abb. 413. Beschreibung von Lappland von Johann Schefer, herausgegeben in Frankfurt/Main (1673)
Abb. 414. Stadtmusikanten, Kupferstich, 1538
Abb. 415. Das älteste Wappen der Stadt Leipzig (um 1287)
Abb. 416. Das alte Rathaus in Leipzig 1672
Abb. 417. Mittagessen im Mittelalter (16. Jh.)
Abb. 418. Zeughaus und Ratsbibliothek auf dem neuen Marktplatz in Leipzig, Kupferstich (um 1700)
Abb. 419. «Schwedischer Kaufmann», herausgegeben in Wismar und Leipzig 1706
Abb. 420. Die Hl.Thomaskirche in Leipzig
Abb. 421. Titelblatt zu den Werken von Orlando di Lasso «Gesamtansicht des Orchesters» (um 1532–1594), Ausschnitt
Abb. 422. Nürnberg, alter Kupferstich (1628)
Abb. 423. Reklame über das Auftreten eines dressierten Elefanten in Nürnberg (1629)
Abb. 424. Schriftsteller am Schreibtisch, Holzschnitt von Hans Burgkmair (1530)
Abb. 425. Buchzeichen des Nürnberger Patriziers und Bibliophilen Willibald Pirckheimer, gezeichnet von Albrecht Dürer (1503)
Abb. 426. Deutsche Bauern beim Schachspiel, Kupferstich (um 1694)
Abb. 427. Rechnungsführer im Mittelalter
Abb. 428. Brillenverkäufer, Kupferstich aus dem ersten deutschen Lehrbuch der Ophtalmologie (1690)
Abb. 429. Bettlerfamilie unterwegs in die Stadt
Abb. 430. «Ein neuer Albertus Magnus», herausgegeben in Augsburg 1579
Abb. 431. Messungen um 1550, alter Holzschnitt
Abb. 432. Flugblatt über eine ungewöhnliche Naturerscheinung in Erfurt (1627)
Abb. 433. Kontor von Jacob Fugger in Augsburg (1518)
Abb. 434. Kölner Panorama in einem in Basel herausgegebenen Druck (1481)
Abb. 435. Blick auf Köln um 1628
Abb. 436. Schusterwerkstatt im Mittelalter
Abb. 437. Kölner Panorama, Ausschnitt (1531)
Abb. 438. Zimmerleute beim Bau eines Gebäudes, deutscher Holzschnitt (1668)
Abb. 439. Katalog der vom Wittenberger Verleger Samuel Selfisch gedruckten Bücher (1554–1608)
Abb. 440. Sund mit dänischen Zollschlössern, Mitte des 17. Jh.
Abb. 441. Jakob Böhme, Görlitzer Philosoph-Autodidakt und Schuster (1575–1624)
Abb. 442. Belagerung und Zerstörung von Magdeburg 1631, Kupferstich von Matthäus Merian
Abb. 443. Bäckerei im Mittelalter, Kupferstich 1716
Abb. 444. Im Weinkeller, Holzschnitt (1584)
Abb. 445. Das alte Rathaus in Antwerpen (um 1700)

Abb. 446. Das Gemälde von Peter Paul Rubens «Vier Philosophen» (Rubens mit seinen Freunden)
Abb. 447. Das Firmenzeichen von Plantin in Antwerpen
Abb. 448. Die Hansestadt Bergen in Norwegen
Abb. 449. Die erste Ausgabe der vollständigen Bibel in der finnischen Sprache, gedruckt in Stockholm 1642
Abb. 450. Ein in Riga (LAB) erhaltener Revaler Kalender (1671)
Abb. 451. Ansicht von Reval 1615. Links: St. Olafskirche
Abb. 452. Das erste in Reval gedruckte Buch (1634)
Abb. 453. Dudelsackspieler und Bettelmönche im Mittelalter
Abb. 454. Gemälde des berühmten Revaler Malers Michel Sitow «Maria mit dem Jesuskind», Dahlemmuseum in Berlin
Abb. 455. Der berühmteste deutsche Dichter des 17. Jh. Paul Fleming und seine Werke
Abb. 456. Wörterbuch aus der St. Olafsbibliothek in Reval, herausgegeben 1531 in Hagenau
Abb. 457. «Postzeitung», älteste Zeitung Revals (1699)
Abb. 458. Miniatur aus dem Schragenbuch der Kanutgilde in Reval
Abb. 459. Eines der ältesten deutschen Buchzeichen, gestaltet für Hans Igler
Abb. 460. Buch, herausgegeben vom Revaler Pastor Ludovik Dunte in Lübeck 1636
Abb. 461. Philipp Krusius – Gründer der bekannten Familie Krusenstern in Reval
Abb. 462. M. Luther «Der kleine Katechismus», Ausschnitt, gedruckt in estnischer Sprache in Wittenberg 1535
Abb. 463. Ansicht von Nowgorod aus der Reisebeschreibung von J.G. Brand, herausgegeben 1702 in Wesel (Deutschland)
Abb. 464. Das Werden des Buches. Dargestellt in einem älteren Kupferstich
Abb. 465. Widmung von Paul Fleming dem Revaler Gymnasium, gedruckt in Reval 1635
Abb. 466. Sog. Heringskaye an der Küste der Düna (Daugawa) in Riga (1650)
Abb. 467. Riga im 17. Jh. Blick von der Düna (Daugawa) aus

BOOK-PRINTING AND CULTURE OF ANCIENT RIGA IN THE CONTEXT OF HANSEATIC TOWNS (13th–17th CC.)

Riga, founded in 1201, was the second oldest German trading town on the Baltic Sea after Luebeck, and since 1282 it had been the member of the Hanseatic League. Due to its geographical situation Riga was like a bridge between the Western and Eastern Europe. Novgorod–Riga–Visby–Luebeck–Bruges was an approximate layout of this important trade route.

The Hansa trade in Livonia and the fact that several Livonian towns were members of the Hanseatic League influenced not only the local business, but also culture especially in towns where the number of merchants had grown since the 13th century. These people brought to Riga their traditions, life style, applied art, artistic sense, crafts, and taste.

The first spiritual impulses came to Riga from Bremen, Luebeck and other North German towns at the turn of the 12th and the 13th century when Christianity was introduced in Riga and the ancient Livland. The first Riga and Livonian bishops came from later Hanseatic towns. Meinhardt, the first bishop of Livonia, came from Segeberg (near Luebeck), the next bishop Berthold came from Loccum (near Hannover), but bishop Albert, the official founder of Riga in 1201, was from Bremen. Settlers from Schleswig-Holstein, Westphalia, Lower Saxony, Mecklenburg, and Pomerania were the first preachers in Riga and the first teachers in the Riga Dom Church school founded in 1211. Cistercian monks who founded Daugavgrīva monastery in 1202 also came mainly from Germany. The most important chronicles depicting the first century of Riga are: *Heinrici Chronicon Livoniae* (circa 1227) and the so-called *Reimchronik* (circa 1290). Events in Livonia are also reflected in *Chronica Slavorum* by Arnold of Luebeck circa 1210.

The influence of the North German brick Gothic was present in the whole Baltic Sea area, including Riga; it can be seen in the architecture of Riga churches and the beautiful Blackheads' House (it was destroyed during World War II, in the summer of 1941, and is being reconstructed now). The sacral and secular art of Riga reveal that many masters: painters, woodcarvers, stone-masons, goldsmiths from Luebeck worked in Riga. In the late Middle Ages and early Modern Times Riga had cultural ties not only with Luebeck. Cultural interaction also existed with Hamburg, Bremen, Magdeburg, Brunswick, Lueneburg, Muenster, Soest and other German Hanseatic towns, as well as with the big cultural centres: Nuremberg and Augsburg and the famous cities of book fairs: Frankfurt am Main and Leipzig. The geographically closest Hanseatic towns have to be mentioned: Reval (Tallinn), Dorpat, Frankfurt an der Oder, Danzig, and Koenigsberg.

Like in other Hanseatic towns, in the libraries of Riga monasteries there were valuable missals, breviaries and other

illuminated manuscripts that served as basis of the Town Library founded in 1524 (*Bibliotheca Rigensis*, now Latvian Academic Library). Such books as *Psalterium Davidis* and *Parabolae Salomonis* date back to the late 13th century or the early 14th century, and their initial letters are decorated with gold. The beautifully illuminated *Missale Rigense* (Missal of Riga) dates back to the 14th century, it was the property of the Dom Church. This missal contains not only hymns and prayers, but also a calendar and ancient sheet music.

The first purchase of printed books for Riga was made circa 1470 in Luebeck. They were several theological books printed in Mainz. The incunabula collection (210 books) of the Latvian Academic Library has interesting North German publications, e. g. the first book published in Rostock in 1476 – *Opera* by Lactantius. Very interesting is the incunabulum from Hamburg *Laudes beatae Mariae virginis* by Jacobus de Voragine (1491). The collection includes three publications of the well-known publisher Stephan Arndes from Luebeck: *Plenarium* (1493), *Legenda aurea* (Golden Legend) by Jacobus de Voragine (1499) and *Missale Viburgense* published in 1550. The missal was printed on parchment in two colours, it was purchased by Latvian transporters for their altar in St. Peter's church in Riga. The book preserved in the Latvian Academic Library is the only copy known in the world. Until 1588, when a publishing house was founded in Riga, books for the needs of the town (liturgy of the service, hymnals, catechisms, calendars, etc.) were printed mainly in Luebeck, Rostock, Wittenberg, and Koenigsberg.

The Reformation movement in Riga and North Germany reveals both analogous and different processes. Riga was one of the first towns in Northern and Eastern Europe where the Reformation triumphed. In the leading Hanseatic town Luebeck it reached its climax only in 1530, but already in 1523/1524 Martin Luther sent about 17 hand-written and printed letters to like-minded persons in Riga, Reval, and Dorpat; some of them are still preserved in Riga. M. Luther was in correspondence with Riga until 1540. The first Riga evangelical preachers came mainly from Mecklenburg and Pomerania. Andreas Knopken, the first Lutheran minister of St. Peter's church in Riga, was the student of the famous Johann Bugenhagen in Treptow, Germany. The young A. Knopken exchanged letters with Desiderius Erasmus. A. Knopken's paper *In epistolam ad Romanos* was published in Wittenberg in 1524 with the help of J. Bugenhagen and Philipp Melanchton. A. Knopken's works were also known in Germany.

M. Luther's book *An die Ratsherren aller Staedte deutschen Lands, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen* (To the town councillors of all German lands that have to organize and support Christian schools), published in 1524, was decisive for Hanseatic towns in Livonia. In Riga the former Dom Church school was also reformed, and Jacob Batus, who was the acquaintance of M. Luther and Ph. Melanchton, was appointed its head. Books of former monastery libraries served as the basis of *Bibliotheca Rigensis* 1524. Five books with a religious content were handed over by Riga town council for *public use*, four of them are still preserved until today. The first librarian Nicolaus Ramm was also the minister of the first Latvian evangelical parish in Riga.

M. Luther corresponded with the secretary of the Riga town council Johann Lohmueller. According to his request M. Luther published the paper *Den ausserwaehlten lieben Freunden Gottis, allen Christen zu Righe, Revell u. Tarbthe in Liefland, meinen lieben Herren und Bruedern in Christo* in Wittenberg in 1523. Next year M. Luther's book *Der hundert und Sieben und zwentzigst psalm, ausgelegt an die Christen zu Rigen yn Lifflandt* dedicated to citizens

of Riga was published in Wittenberg. In 1525 another M. Luther's book followed *Eyne Christliche vormannung, an die yn liefflandt, durch Martinum Luther und andere*. The first canon laws for Riga evangelical church as well as the first evangelical texts in the Latvian language were published in Rostock, Luebeck, and Wittenberg. We have information about these publications, but they have not been found up to now yet. Later Riga hymnals became popular in North Germany, too.

An episode of German literary history is linked up with the Reformation in Livonia. The former Riga Franciscan friar Burkard Waldis (1490–1556) converted to Protestantism in 1524. He abandoned priesthood and worked as a pewterer in Riga. He has written ecclesiastical evangelical hymns and a parable about the prodigal son in Middle Low German *Die Parabel vom verlorn Sohn* that was staged in Riga in 1527. It was the first German drama written after an antique model. He is also the author of the collection of fables *Esopus* (1548) that was popular in Germany.

From 1419 to the end of the 17th century many residents of Riga studied at universities in Rostock, later in Greifswald. Many of the former Rostock university students have left their names in the cultural history of Riga, e. g. Nicolaus Ramm, Hermann Samson, Georg Manzel et al. A notable fact is the relationship between the Riga intelligentsia and the famous Rostock scholar David Chyttraeus in the late 16th century. Residents of Riga have also studied at universities in Koenigsberg, Wittenberg, Frankfurt an der Oder, Dorpat and other cities; but in the 17th century at Dutch universities in Leiden and Utrecht. Cultural interaction existed between Germany and Riga Academic Grammar School, founded in 1631. Residents of Riga have worked as teachers at different schools in Germany, too.

In 1578 *Lieflaendische Chronik* by Balthasar Russow was published in Rostock, but in 1588 the professional book printer Nicolaus Mollyn from Antwerp started to work in Riga. During his activities in Riga (1588–1625) he has printed 179 books known to scholars. He was also the publisher of all his printed books, except one. The majority of them were in Latin and German, only a few were in Latvian, Swedish, and Finnish. The legal and economic situation of the printing-house was defined by the privileges granted by the Polish and Swedish kings as well as by the rules set by the Riga town council. N. Mollyn had monopoly of the book trade in Riga. The publications of the printing-house were censored by inspectors appointed by the Riga town council. As the town book printer, N. Mollyn, first of all, had to carry out orders of the town council, clergy and the Dom Church school. At the beginning, possibilities of the foreign publishing equipment of the printing-house were rather limited, but later the publications were on the same level as the best publications of that time.

N. Mollyn published not only books with a religious content, but also textbooks, calendars, works by antique authors, books with historic and legal content, town panoramas, rules of the town council, and works by Riga Humanists. Works by Basilius Plinius, Daniel Hermann, Salomon Frenzel and others show that European humanism was known in Riga. The philosophically ethical tract by Georg Ziegler *Weltspiegel* (Mirror of the World), as the publication of Riga, was presented in the book fair in Frankfurt am Main in 1599.

The publication of three books in the Latvian language in 1615, that together formed the so-called handbook of the Lutheran church, created the polygraphic basis for the future book-printing in Latvian. The copperplate engraving of the skyline of the medieval Riga, printed in 1612, was considered the best view of Riga for a long time. The next Riga book printer Gerhardt Schroeder (1625–1657) has published more works relating to

natural sciences than his predecessor. Besides, he has published more books in Latvian. During his activities important books relating to the Latvian history and culture were published, e. g. the first German–Latvian dictionary *Lettus* compiled by Georg Manzel was published in Riga in 1638.

During the so-called Swedish period (in Riga since 1621) the cultural history of Riga was also influenced by Swedish and Dutch cultures, but still one can trace the influence of culture of German Hanseatic towns in different cultural activities of Riga. Cultural interchange with Hanseatic towns continued to exist.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Evangelist Mark. A manuscript in St. Panthaleon's Church of Cologne (12th cent.)
Fig. 2. The construction of the Luebeck Cathedral at the end of the 12th century. The Luebeck Cathedral served as a kind of model for other cathedrals of the Hansa region
Fig. 3. St. Ansgar (Anskar), Archbishop of Hamburg – the so-called Northern Apostle
Fig. 4. Adalbert, Archbishop of Hamburg
Fig. 5. Walter von der Vogelweide, the most prominent German poet of the early 13th cent. who, presumably, had met Bishop Albert of Riga in Magdeburg. The convolute of songs of the 13th cent. in Heidelberg
Fig. 6. Bishop Philipp of Ratzeburg. Chronicler Heinricus (Indriķis) was his interpreter in Livonia at the beginning of the 13th century
Fig. 7. A copy of *Heinrici Chronicon* of the 17th cent., the so-called copy of Skodeisky. A page on the foundation of Riga in 1201 (Latvian Academic Library, LAL)
Fig. 8. *Livonische Reimchronik* (Livonian Rhymed Chronicle). A later copy (the original ca 1290)
Fig. 9. A fragment of the so-called map of Ebstorf, which contains also the mention of Riga
Fig. 10. Church music in Luebeck around 1200. A manuscript from the library of the Hanseatic town Luebeck. *Antiphonale* (Ms. theol. Lat. 2...1)
Fig. 11. «The Old Scientist», a painting by Gottfried Knueller, made for the library of the Hanseatic town Luebeck in 1668. Luebeck, the Museum of St. Anna's Monastery
Fig. 12. The church of the former Cistercian Monastery in Germany, Chorin. The facade built after 1273
Fig. 13. A monk at writing. Engraving of the late 15th century
Fig. 14. The interior of the Cistercian Monastery at Altzella (Germany). A refectory
Fig. 15. St. Bernard of Clairvaux. From the Milan edition of his *Sermones*, 1495
Fig. 16. St. Magdalen. From the Cistercian Church in Germany, Neukloster (1250)
Fig. 17. Disciplinary punishment of a monk. Wood engraving (1534)
Fig. 18. The privileges of the Cistercian Order. A Dijon edition of 1491
Fig. 19. St. Bernard of Clairvaux. From the Venice edition of his *Sermones*, 1495
Fig. 20. The Cistercian missal, printed in Strasburg, Germany, in 1487
Fig. 21. A manuscript from the Cistercian Monastery at Altzella. Painted initial with St. Andrew (1516)
Fig. 22. One of the earliest pictures of the Hansa ships (*Kogge*) in the oldest coat of arms of Elbing (1242)
Fig. 23. The oldest seal of the Riga Dom Church
Fig. 24. A foreman and workers at the construction of a stone wall. Wood engraving (1475)
Fig. 25. A page from the manuscript «*Psalterium Davidis*» of the late 13th – early 14th century (LAL)
Fig. 26. *Parabolae Salomonis* (Solomon's Parables), manuscript of the late 13th century. Painted initial (LAL)
Fig. 27. *Commentarius in psalmos* (The Commentaries of Psalms) by Petrus Lombardus. Manuscript on parchment of the late 13th century (Muenster)
Fig. 28. A sky globe made by the Arabs in the 13th century (Dresden)
Fig. 29. A picture from the Reval Copy of the Luebeck Law (1282)
Fig. 30. Construction of a medieval town. Engraving from Cologne (ca 1500)
Fig. 31. Albert the Great among his students commenting upon Aristotle, in the background with the nimbus – his adherent Thomas Aquinas. There were also Livonians among the pupils of Albert the Great
Fig. 32. English philosopher Roger Bacon (1214–1292), whose works already contain the mention of Livonia
Fig. 33. The God as an architect (middle of the 13th cent.). In the Middle Ages creation of the world (genesis) was imagined as an architectonic construction: the God arranges the world in accordance with «the measure, number and weight»
Fig. 34. A. Durer's engraving for the works of Hroswitha of Gandersheim published in Nuremberg (1501)
Fig. 35. A dwelling of the Gothic period
Fig. 36. The meeting of the City Council. Coloured drawing for the chronicle of Augsburg (1479–1481)
Fig. 37. Secret trial in the Middle Ages (15th cent.). The city archives of Soest
Fig. 38. Coin smiths of the early 16th century. Wood engraving by Hans Burgkmair from the book «*Weisskunig*» by Kaiser Maximilian

Fig. 39. Water test for witches. A manuscript of the 13th century

Fig. 40. «The Dance of Death» (*Der doten dantz mit figuren*) of Heidelberg. The death takes away a clerk (ca 1488)

Fig. 41. A prayer to St. Minus against the French disease – syphilis

Fig. 42. «The Mirror of Saxons» by Eike von Repgov. Painted initial in the Leipzig manuscript of 1451

Fig. 43. A medieval chemists's shop. Initial from the miniature of the late 13th cent. in the library of the Erfurt Castle

Fig. 44. *Missale Rigense* – a 14th cent. cult book of Riga with music, which was put on the altar of the Riga Dom Church (LAL)

Fig. 45. A fragment of a manuscript used for the binding of a 15th cent. Latin missal (LAL, Ms. 353)

Fig. 46. Pages from the 15th cent. Latin missal (LAL, Ms. 353)

Fig. 47. A lecture at a medieval university. Miniature from a 14th century manuscript

Fig. 48. The examination of a leper

Fig. 49. A medieval chemist's shop. Miniature (ca 1467)

Fig. 50. A book by Bartholomew Metlinger, doctor from Augsburg, on nursing of infants and upbringing of children (1473)

Fig. 51. A book of wise examples from ancient times. An Ulm edition of 1483

Fig. 52. Punishment for the adultery – a scene from the family life. Wood engraving (16th cent.)

Fig. 53. A tombstone to Heinrich Wele, consul of Riga, buried in St. Jacob's Church of Riga in the 15th century. (J. Chr. Brotze, Monumente, I, 13)

Fig. 54. Peasants in the market. Copper engraving by A. Durer (1519)

Fig. 55. Riga around 1499. A copy from the Chronicle of Helms, now perished

Fig. 56. A scene of everyday life in the Middle Ages. Engraving (16th cent.)

Fig. 57. St. Christopher. The oldest dated wood engraving in Germany (1423)

Fig. 58. Jean Mielo (died in 1472) – canon of Lille and copyist of the books of Philip the Good and Karl the Brave, two Dukes of Burgundy, in his study among manuscripts copied by himself. Miniature

Fig. 59. St. Ambrosius in his study. Wood engraving from a Basel edition of 1492. It was published also in the edition of the Decrees by Pope Gregor IX put out in 1500 in Basel (LAL)

Fig. 60. At the reading-stand. From a Lyons edition of Terentius, 1493

Fig. 61. Breviary (ca 1450). Manuscript (LAL)

Fig. 62. Wood engraving by A. Durer from a Basel edition of St. Hieronym's works in 1497

Fig. 63. A fragment from a book printed in xylographic technique (LAL)

Fig. 64. The oldest paper mill in Germany (Nuremberg). A picture from «The Chronicle of the World» by H. Schedel (1493)

Fig. 65. St. Hieronym with a book. The National Gallery of Prague

Fig. 66. *Epistolae et tractatus Hieronymi*. One of the oldest printed books in LAL. A Mainz edition of 1470

Fig. 67. A page from a 15th cent. «Book of Lessons» in Latin and French (LAL)

Fig. 68. A page from a 15th cent. «Book of Lessons» in Latin and French (LAL)

Fig. 69. A picture from *Missale Viburgense*, an incunabula printed in Luebeck, 1500, which is in LAL and is the only preserved copy in the world. The picture is identical to the picture *Missale Aboense*, printed in Luebeck, 1488

Fig. 70. King David with a harp. Painted initial in the psalm book of Hildesheim (early 15th cent.)

Fig. 71. A stationery. From the Bologna manuscript of the 15th century

Fig. 72. Gothic binding of a book from Stralsund

Fig. 73. «The History of Rome» by Titus Livius, issued in Venice (1495). An incunabula (LAL)

Fig. 74. «On the Soul» (*De anima*) by Aristotle, a Cologne edition of 1497. Wood engraving made in Paris

Fig. 75. «Alexander de Hales. *Summa universae theologiae*». Initial painted in gold from an incunabula printed in Nuremberg, 1482 (LAL)

Fig. 76. The so-called Psalterium of Hanusch – a sample of the Bohemian art of book-printing and the so-called beautiful style. Initial with King David, Prague (1438)

Fig. 77. *Speculum historiale* by Vincentius Bellovaensis, a Strasburg edition (around 1473) (LAL)

Fig. 78. A curse to the thieves of books in the edition of works by Lactantius, 1497 (LAL)

Fig. 79. The coat of arms of Riga in 1349. A copy by J. Chr. Brotze

Fig. 80. Documents put in the spire of St. Peter's Church of Riga in 1491. J. Chr. Brotze. *Sylloge Diplomatum*, vol. 1 (LAL)

Fig. 81. A symbolic view of Hamburg from «The Saxon Chronicle» by Conrad Botho published in Mainz, 1492

Fig. 82. Stained glass panels of the churches of Gotland (13th and 14th cent.)

Fig. 83. The coats of arms of the Hanseatic towns of Northern Germany – the so-called wendic towns

Fig. 84. A medieval motif from Braunschweig

Fig. 85. St. Peter in the Cathedral of Cologne. The seal of Cologne in the Middle Ages

Fig. 86. The seal of Dorpat (now Tartu) in 1326. There are the keys of Apostle Peter and the sword of Apostle Paul between the walls of the town

Fig. 87. Medieval Rostock in 1560. Wood engraving by Hans Weigel

Fig. 88. Albert Krantz, outstanding historian of North Germany and Hanseatic diplomat, who stayed also in Riga at the end of the 15th century

Fig. 89. David Chyttraeus, historian of Rostock, who had many contacts with Rigans

Fig. 90. The oldest view of Danzig. From the book of towns by Braun-Hogenberg (1572)

Fig. 91. The oldest view of Frankfurt an der Oder (1548)

Fig. 92. Ex libris of the Magdeburg City Council (1586)

Fig. 93. St. Nicholas and the victims of a shipwreck. The altarpiece of St. Nicholas Church in Reval by Hermen Rode, painter from Luebeck (1482)

Fig. 94. The Rhymed Chronicle of Mecklenburg. Duke Albrecht II with his son. Mecklenburg (after 1378)

Fig. 95. Abraham and Melchizedek. The altarpiece by Hans Bornemann for St. Nicholas Church in Lueneburg. In the background – the city panorama of the 15th century

Fig. 96. The view of Luebeck in «The Chronicle of the World» by H. Schedel (1493)

Fig. 97. Erasmus Sarcerius – the first conrector of Catherine's School in Luebeck. Copper engraving (1565)

Fig. 98. The law and charter of Luebeck in an edition of 1586

Fig. 99. «The Garden of Health» (*Garten der Gesundheit*) by Stephan Arndes with about 700 wood engravings, printed in Luebeck (1492)

Fig. 100. The Holsten Gate (1466–1478) in Luebeck. Left – St. Mary's Church, right – St. Peter's Church and the warehouse of salt

Fig. 101. A page from the Luebeck Law Code in Reval (1282)

Fig. 102. Hermen Rode. St. Luke is writing his Gospel. The altar of Luke's Brotherhood in Luebeck (1484). Annen Museum

Fig. 103. The Death with a sexton and a merchant. Coloured copper engraving after the painting *Der Totentanz* in Luebeck 1463

Fig. 104. A fragment from a tombstone in Luebeck (ca 1360)

Fig. 105. St. Jacob's Church in Luebeck. Wood engraving (ca 1551–1552)

Fig. 106. The first remarkable book printed in Luebeck, 1475

Fig. 107. St. Hieronym. Coloured wood engraving from the Luebeck Bible issued by Stephan Arndes in 1494

Fig. 108. In the armour smiths' shop of Luebeck

Fig. 109. Selling of indulgences (1521)

Fig. 110. St. Christopher with Jesus Child. Wood engraving by A. Durer (1525)

Fig. 111. Knight Jorg. M. Luther's portrait by L. Cranach Senior in Wartburg

Fig. 112. M. Luther's commentary to psalm 127 dedicated to Rigans. A Wittenberg edition of 1524

Fig. 113. M. Luther's letter to the citizens of Riga (1540)

Fig. 114. «A Christian Lesson to Livonia on External Service and Consonance by Dr. M. Luther and Others». A Wittenberg edition of 1525

Fig. 115. The first epistle of M. Luther to Rigans. A Wittenberg edition of 1523

Fig. 116. Latin Bible used by M. Luther for translation

Fig. 117. Ph. Melanchton. Copper engraving by A. Durer (1526)

Fig. 118. A 1542 edition of Ph. Melanchton's work, which had belonged to a Livonian (LAL)

Fig. 119. A 1523 edition of Ph. Melanchton's work (LAL)

Fig. 120. «A Letter to Romans» by A. Knopken. An edition of 1524 (LAL)

Fig. 121. «A Letter to Romans» by A. Knopken. Repeated edition, Strasburg, 1525 (LAL)

Fig. 122. The tombstone of W. von Plettenberg, Master of the German Order, in St. John's Church of Cēsis. J. Chr. Brotze (Monumente I, 111)

Fig. 123. «A Book of Conversations» by Ulrich von Hutten, Strasburg, 1521

Fig. 124. Melchior Hoffmann – one of the leaders of German anabaptists, who had stayed in Riga, Dorpat and other places of Livonia from 1524 to 1526

Fig. 125. Johannes Briesmann, Lutheran theologian from Koenigsberg, who had stayed in Riga from 1527 to 1531 and made the first statute of the Riga Evangelical Church, printed in Rostock in 1530

Fig. 126. A parable on the prodigal son from the Franciscan book of sermons printed in Basel, 1497

Fig. 127. The title-page of the parable on the prodigal son by Burkard Waldis, 1527 (the only copy is deposited in the library of Duke August of Wolfenbuettel)

Fig. 128. The allegory on love for sale by Hans Baldung Gruen (around 1510)

Fig. 129. M. Luther's appeal to the municipal authorities of German cities to establish schools and libraries. Wittenberg, 1524

Fig. 130. The Riga City Library in the cross-vaulted gangway of the Cathedral (right). J. Chr. Brotze (*Monumente*, IV, 192)

Fig. 131. A document (original) on the receipt of the first five books from the former Riga monasteries in March 1524 (LAL)

Fig. 132. Johann Bugenhagen, reformer from Northern Germany and the guardian of the Riga Lutherans

Fig. 133. On a library. From «The Church Rules» (*Kirchenordnung*) of Hamburg worked out by Johann Bugenhagen in 1524

Fig. 134. A view of a printing-house in *Questionum theologicarum*, Paris, 1512. The book has belonged to Johann Bayer, doctor of Riga

Fig. 135. A view of a printing-house, Paris, 1520

Fig. 136. A 16th cent. printing-house. From the Museum of Books in Leipzig

Fig. 137. A page from the Breviary of Riga, Amsterdam, 1513 (LAL)

Fig. 138. Melchior Fuchs (1603–1678) – city councillor and burgomaster of Riga, also inspector of the city library

Fig. 139. A motif from a book. Painting by a Dutch master (1519)

Fig. 140. The chronicle of the Riga City Library (1664), initiated by M. Fuchs (LAL)

Fig. 141. From *Ars minor* by A. Donatus, Danzig (ca 1498)

Fig. 142. A motto: *dormi secure*! (sleep peacefully!) calls upon a parson not to overdo in preparing a sermon

Fig. 143. A school where pupils are divided into groups according to their age (ca 1524)

Fig. 144. At a lesson. A fragment from an engraving by Lucas Cranach Senior

Fig. 145. The coat of arms of Wittenberg (16th cent.)

Fig. 146. A teacher engaged in work despite the noise made by children and unfaithfulness of his wife. Wood engraving for a Strasburg edition (1518)

Fig. 147. Nicholas Church and Nicholas School in Leipzig. Copper engraving (ca 1600)

Fig. 148. An article on the Rostock Boys' School by Nathan Chyttraeus, brother of D. Chyttraeus (1580)

Fig. 149. A master with his students. Wood engraving, Nuremberg (1500)

Fig. 150. At a lesson. From an incunabula of Leipzig, 1489 (LAL)

Fig. 151. At a lesson. The motif of a book from an incunabula, printed in Cologne, 1497 (LAL)
Fig. 152. A book of matriculation certificates of the Rostock University (1419–1760)
Fig. 153. Lectures on medicine at a medieval university. Wood engraving (16th cent.)
Fig. 154. A fragment of the map made by Olav Magnus, Scandinavian clergyman, which marks also Livonia. Venice, 1539
Fig. 155. A view of Riga before 1547
Fig. 156. Sebastian Muenster, his work «Cosmography» (1550) shows the panorama of Riga for the first time
Fig. 157. Abraham Ortelius, Dutch cartographer, who prepared the first more correct maps of Livonia (1573)
Fig. 158. A map of Livonia. A page from the atlas of Abraham Ortelius, Antwerp, 1573
Fig. 159. Georg Gisze from Danzig, Hansa merchant in London. Picture by Hans Holbein Junior (1532) in Berlin
Fig. 160. A clocktower in Nuremberg. Part of an astrolabe (1585)
Fig. 161. A page from the Livonian Chronicle by Johann Renner written in Bremen around 1582
Fig. 162. The first edition of the Livonian Chronicle by Balthasar Russow, pastor of Reval, in Rostock (1578)
Fig. 163. The edition of S. Henning's Chronicle with D. Chyttraeus' foreword, Leipzig, 1594. From the collection of G. Šaurums (LAL)
Fig. 164. The edition of a travel book by Adam Olearius (1656)
Fig. 165. A map from the travel book by A. Olearius which shows also Livonia
Fig. 166. Adam Olearius (1599–1671)
Fig. 167. A map in the travel book by A. Olearius which marks also Riga
Fig. 168. Reval in the 1st half of the 16th cent. (from the travel book by A. Olearius, 1647)
Fig. 169. The flogging of peasants in Vidzeme (from a French edition of the travel book by A. Olearius)
Fig. 170. Johann Markquard's commentary to the commercial law, Frankfurt am Main, 1662
Fig. 171. A merchant's office, 16th cent. Wood engraving by Jost Amman (1539–1591)
Fig. 172. Satire on the desire for profit. After P. Breigel (1530)
Fig. 173. Jan Cornarius and the works of the physicians of the antique world commented by him (1536). The book had belonged to Johann Bayer, doctor from Riga, later to LAL
Fig. 174. A medieval scientist at a writing-stand (1511)
Fig. 175. Rotation of the wheel of Fortune. In the encyclopaedia of sciences *Margarita philosophica* which was popular at the beginning of the 16th century
Fig. 176. Infusion of a probe. From a medical textbook (1528)
Fig. 177. A calendar issued in Rostock, 1523, which gives medical advice
Fig. 178. A chemist's shop, 16th cent. Wood engraving (1529)
Fig. 179. A calendar compiled by Riga doctor Zacharias Stopius printed in Koenigsberg, 1565
Fig. 180. An astronomer (ca 1520)
Fig. 181. Wood engraving by Jost Amman for an edition of Feierabend's publishing-house in Frankfurt am Main (1566)
Fig. 182. Tiho Brahe, outstanding Danish astronomer, in his observatory. Engraving of the late 16th century
Fig. 183. Adjustment of a cannon. From the first German edition of the works of Vitruvius (16th cent.)
Fig. 184. A dispute of medieval scientists. Wood engraving by Hans Burgkmair (1508)
Fig. 185. *Chronica Romanorum* by Martin Polonus. A 14th cent. manuscript (LAL). A detail: the devil playing a musical instrument
Fig. 186. Engraving by Jost Amman for an edition of the Bible, Frankfurt am Main (1566)
Fig. 187. C. Celtis presents the first edition of the book by Roswitha from Gandersheim, medieval German poetess, to Friedrich Prince of Saxony (1501)
Fig. 188. Conrad Celtis, one of the most distinguished German humanists (1459–1508)
Fig. 189. The oldest preserved programme of a theatre performance, Luebeck (1697)
Fig. 190. One of the early drawings by Hans Holbein Junior (ca 1517–1520). A swineherd or the motif of the prodigal son. Certain relation with the parable on the prodigal son by B. Waldis (1527)
Fig. 191. A maiden from Leipzig. Engraving, 16th century
Fig. 192. A copyist's shop. Engraving, early 16th century
Fig. 193. An old man with spectacles. A picture from a medical textbook, Dresden, 1583
Fig. 194. The entry and drawing of Norwegian student Christopher Hjort (*Cervinus*) in the album of his fellow student N. Crag at the University of Wittenberg (1592)
Fig. 195. «The Book of Lessons» of the French Renaissance where St. Mark is depicted as a copyist who has just sharpened his pen and checks it before immersing into the bottle of ink
Fig. 196. An edition of the well-known book on Fox Reynard, Frankfurt am Main (1562)
Fig. 197. Wood engraving by H. Weigel made after the drawing of A. Durer. A copy by J. Chr. Brotze
Fig. 198. Magicians on their way. Braunschweig (ca 1450)
Fig. 199. An invitation to attend a religious theatre performance in Rostock, 1520 (in Low German)
Fig. 200. An edition of the compositions by Michael Pretorius, court bandmaster of Braunschweig, Helmstadt (1607)
Fig. 201. The collection of corals by Hieronym Pretorius, organist of St. Jacob's Church, Hamburg, 1599
Fig. 202. The title-page of the book «Antiphonae..» by N. Mollyn, Riga, 1592
Fig. 203. The panorama of Riga in the 17th century. In the foreground – a jester talking with a citizen
Fig. 204. Christoph Plantin, famous typographer of Antwerp (1572)
Fig. 205. A book–printer. Wood engraving by Jost Amman (1568)
Fig. 206. A bookbinder. Wood engraving by Jost Amman (1568)
Fig. 207. An engraver. Wood engraving by Jost Amman (1568)

Fig. 208. A paper mill. Wood engraving by Jost Amman (1568)
Fig. 209. A bookbinder. Wood engraving by Jost Amman (1588)
Fig. 210. Christoph Plantin, typographer of Antwerp (1588)
Fig. 211. The oldest preserved edition by N. Mollin, Riga, 1588 – welcoming address to Sigismund III written by Anselm Boccius in Latin
Fig. 212. A panorama with the silhouette of Riga. A page from «Four Sermons» by Paul Oderborn, pastor of Riga (1591)
Fig. 213. Astrological prognosticum compiled by M. Menius for 1592. Printed by M. Mollyn, 1591.
Fig. 214. A speech of David Hilchen, lawyer of Riga. Printed in Riga, 1596
Fig. 215. The title-page of the printed speech of A. Volan with the coat of arms of Riga (1589)
Fig. 216. Regulations on guardianship issued by the City Council of Riga and printed by N. Mollin, 1591
Fig. 217. The last page with the coat of arms of Riga from the edition «Three Orations..» (1597)
Fig. 218. Ex libris by Heinrich Tuhm dedicated to the family of W. Hoff, 1605 (LAL, Ms. 194, *Dat rigesche Recht*)
Fig. 219. The so-called «Sermon of the Comet» by Hermann Samson (1619)
Fig. 220. Meditation of Georg Manzel on the earthquake in Zemgale. Riga, 1619
Fig. 221. A book published by N. Mollyn on the siege of Riga in 1621 (1622)
Fig. 222. A copy of the panorama of Riga printed by N. Mollyn in 1612
Fig. 223. A book which had belonged to the father of Georg Manzel – Kaspar Manzel, pastor of the Mežmuiža parish (LAL)
Fig. 224. Sermons by Riga pastor H. Samson in an edition of 1615
Fig. 225. A single-page edition «A Cup with the Wishes of Happiness» printed by N. Mollyn (1618)
Fig. 226. The title-page of the small catechism printed in Latvian, Riga, 1615 (Latvian National Library, LNL)
Fig. 227. The commentary to the sixth commandment in the handbook of the evangelical church printed in Riga (1615)
Fig. 228. The commentary to the seventh commandment in the handbook of the evangelical church printed in Riga (1615)
Fig. 229. The texts of Gospels and letters printed in Latvian, Riga, 1615
Fig. 230. The last book printed by N. Mollyn in Riga (1625) – the collection of sermons by Riga pastor H. Samson «The Depository of Heavenly Treasures» with the panorama of Riga on the title-page
Fig. 231. «The Praise of Riga» *(Encomium..)* by Basilius Plinius published in Leipzig (1595)
Fig. 232. «On Winds», poem by Basilius Plinius printed in Wittenberg (1600)
Fig. 233. Riga around 1601
Fig. 234. «On Unnatural Child–birth», composition by Daniel Hermann printed in Riga (1596)
Fig. 235. A page from the text of the composition by Daniel Hermann shown in the previous picture with the coat of arms of Riga
Fig. 236. Salomon Frenzel, humanist from Riga, and his essay «On the Real Nobility and Respect towards Sciences» printed in Riga, 1592
Fig. 237. «On the Vicissitude of Human Matters», treatise by Georg Ziegler
Fig. 238. The trademark of the Sterns, book publishers of Lueneburg. They had published also the works of Rigans
Fig. 239. Georg Ziegler's edition of the book «The Mirror of the World», Lueneburg, 1638
Fig. 240. The title-page of the Riga edition of Daniel Hermann's works (1614)
Fig. 241. The final page of the Riga edition of Daniel Hermann's works (1614) alongside with the information on typographer N. Mollyn
Fig. 242. Salomon Frenzel, humanist of Riga
Fig. 243. The catalogue of the Frankfurt am Main book fair for 1599, in which for the first time a book printed in Riga is mentioned («The Mirror of the World» by G. Ziegler)
Fig. 244. A 17th cent. printing-house in Sweden
Fig. 245. The first edition of Gerhard Schroeder in Riga (1625) – a book on Riga invaded by Swedes
Fig. 246. Copper engravers' shop. Engraving of Augsburg (1621)
Fig. 247. The well-known book of arithmetic by Friedrich Wedemeyer printed in Riga (1627)
Fig. 248. Catechism by Martin Luther in Estonian, printed in Riga (1632)
Fig. 249. *Lettus*, the first dictionary of the Latvian language which was produced by Georg Manzel and printed in Riga (1638)
Fig. 250. Johann Camman, lawyer of Braunschweig, bibliophile. There were also the works of G. Manzel in his private library
Fig. 251. A page from the book of sermons in Latvian issued by G. Manzel, Riga, 1654
Fig. 252. The Praise of Riga published by Christopher Schaller, Riga, 1641
Fig. 253. Pastor Hermann Samson – one of the most prolific authors in Riga
Fig. 254. The edition of *«Stratagema oeconomicum..»*, a handbook on agriculture by Salomon Gubert, Riga, 1649
Fig. 255. Renewed rules on dressing published by Riga typographer Heinrich Bessemesser
Fig. 256. A page from *«Rigische Novellen»*, the first newspaper published in Riga
Fig. 257. Engraving, printed from a copper plaque and possibly meant for the book of arithmetic by Eric Pommergarten, teacher of Riga (1661), was found among old necessities of life
Fig. 258. «The Obvious World», an illustrated textbook by Jan Comenius, issued in the printing-house of Johann Georg Wilken, Riga, 1682. A page with the views of a bookbinder's shop and a printing–house
Fig. 259. The description of a city from Jan Comenius edition, Riga, 1682
Fig. 260. The edition of the Latvian Bible translated by Ernst Glück, Riga, 1689
Fig. 261. Johann Fischer, General Superintendent of Vidzeme, who had promoted the production of the Latvian Bible
Fig. 262. Gustav II Adolf, the King of Sweden (1622–1632)

Fig. 263. Christina, the Queen of Sweden and at the time also Vidzeme (1632–1654)
Fig. 264. A printing-house in Holland around 1676. Wood engraving
Fig. 265. The panorama of Stockholm in 1637
Fig. 266. A peculiar map published in Prague, 1610, which marks also Livonia and Riga
Fig. 267. The coat of arms of Count De la Gardie, Swedish nobleman
Fig. 268. A book published in Amsterdam with the description of Sweden, which had belonged to J. Chr. Brotze (1656)
Fig. 269. An edition of the Swedish Law by Georg Matthew Noeller's Publishers, Riga, 1709
Fig. 270. The prospectus of Riga from the book of sermons by Hermann Samson, Riga, 1625
Fig. 271. The Castle of Riga in copper engraving by Matthew Merian (1st half of the 17th cent.)
Fig. 272. The rules of Riga painters' guild, around 1644 (LAL, Ms. 382)
Fig. 273. An essay on Swedish literature and science by Johann Schefer. Stockholm, 17th century
Fig. 274. A book-seller. Copper engraving (1698)
Fig. 275. The panorama of Riga around 1632
Fig. 276. An edition of the Elzevirios in Leiden, which tells also about Riga (1627)
Fig. 277. The Biographic Dictionary by Rigan Henning Witte published in Danzig, 1688
Fig. 278. Projects for the side portal of St. Peter's Church by builder Ruppert Bindenschu
Fig. 279. The facade of the Riga House of Blackheads, 17th century
Fig. 280. The reliefs, which show the weighing of goods, used to decorate the Riga House of Blackheads earlier
Fig. 281. Cannon «The Lion of Riga» (1687). Picture from «*Monumente*» by J. Chr. Brotze (IV, 173)
Fig. 282. The panorama of Riga around 1640
Fig. 283. A strange natural phenomenon on 4 May 1635. From the archives of burgomaster Peter Schiefelbein. Presumably, a drawing by Johann Hoefeln
Fig. 284. A page from the edition *Privilegium Nobilitatis Senatus Rigensis*, Riga, 17th century
Fig. 285. A welcoming poem by Christian Lauterbach for the wedding of pastor Libory Depkin (1702). Published by G. M. Noeller in Riga
Fig. 286. The panorama of Riga in a book published in Frankfurt am Main, 1655
Fig. 287. The seal of Riga surgeons' guild (1613)
Fig. 288. A catalogue on the assortment of drugs available in the chemists' shops of the city, Riga, 1685
Fig. 289. A book published in Dorpat (1693), which tells about the events in Riga in 1656
Fig. 290. Regulations on the cleaning of streets in Riga (1691)
Fig. 291. A messenger. Engraving of the 1st half of the 17th century
Fig. 292. Nicolaus Ecke, burgomaster and burggraf of Riga and his will in 1627
Fig. 293. Regulations on the diving for pearls in Vidzeme (1694) issued in Stockholm and printed in Riga
Fig. 294. The tombstone of Riga pastor Hermann Hermeling in the Dom Church
Fig. 295. The Praise of Riga published in Stettin and Leipzig, 1703
Fig. 296. Riga around 1660
Fig. 297. The coat of arms of the Riga patricians Reuterns
Fig. 298. A view of Riga in the 17th cent. from the essay of Abraham Saur
Fig. 299. «The Rules on Guardianship» published in Riga (1687)
Fig. 300. The survey over the history of Riga by Kaspar Zeimern published in Riga (1690)
Fig. 301. The calendar compiled by Georg Krueger, pastor of Barta and astronomer. Riga edition (1706)
Fig. 302. The History of Livland by Christian Kelch, a Reval edition (1695)
Fig. 303. «Ten Conversations» by Georg Manzel. Pattern of German and Latvian colloquial speech. Riga edition (1685)
Fig. 304. A collection of pater–noster in different languages published in Augsburg
Fig. 305. Pater–noster Latvianised by Jānis Reiters (Johann Reuter) from the above Augsburg edition
Fig. 306. Riga around 1709
Fig. 307. A meeting of the Riga City Financial Department around 1650
Fig. 308. A handbook for Latvian Evangelical Congregations, Riga, 1708
Fig. 309. A calligrapher at his writing-table. Engraving, London, early 18th century
Fig. 310. The letters of the alphabet arranged as the leaves of a tree. Wood engraving (1490)
Fig. 311. A medieval school from an edition of 1490
Fig. 312. An ancient sample of calligraphic art
Fig. 313. A commentary to difficult theological texts. A Cologne edition (1499)
Fig. 314. A German school around 1592
Fig. 315. A medieval lesson
Fig. 316. A list of lectures of the Riga Grammar School (1698)
Fig. 317. A medieval hospital around 1500
Fig. 318. A jester as a teacher. Wood engraving by A. Durer
Fig. 319. Instruction at a medieval university. A picture from the Library of the Jena University
Fig. 320. The building of the Hamburg Library and Grammar School in 1649
Fig. 321. A picture from a calligraphy textbook published in Italy (1607)
Fig. 322. An instruction how to write letters briefly and clearly published in Nuremberg (1655)
Fig. 323. Portrait of J. Comenius on the title-page of the edition of his works (1657)
Fig. 324. The view of useless studies. Wood engraving by A. Durer (1494)
Fig. 325. A view of a printing-house in Holland (1628)
Fig. 326. Paracelsus. Copper engraving by an unknown artist, Vienna
Fig. 327. The title-page of a book of arithmetic in the edition of Frankfurt am Main, 16th century
Fig. 328. Dictionary of four languages (German, Swedish, Polish and Latvian) compiled by Libory Depkin, printed in Riga, 1705. The book has belonged to Gustav Bergmann, pastor of Rūjiena
Fig. 329. The so-called brain-grinding. Engraving from a Cologne edition (1652)
Fig. 330. A lesson from *Margarita Philosophica*, the book published in 1515
Fig. 331. The jester of books. Copper engraving by J. Chr. Weigel, around 1710

Fig. 332. A medieval lesson of medicine. A Paris edition (1499)
Fig. 333. The address by Baltic historian Friedrich Menius on the opening day of Dorpat University. A Dorpat edition (1632)
Fig. 334. A student in Pärnu (Pernau) when Dorpat University was situated there (17th cent.)
Fig. 335. A speech published in Dorpat, 1650
Fig. 336. A historical excursus by Professor Friedrich Menius of Dorpat. A Dorpat edition (1633)
Fig. 337. University (Alma mater) that quenches scientists' thirst. A manuscript from the Vatican Library in Rome
Fig. 338. A view of Rostock in 1598. Engraving by Braun-Hogenberg in a Cologne edition
Fig. 339. A fragment from the panorama of Rostock (1625). A view of the University Library and reading-rooms
Fig. 340. A science bulletin published in Rostock (1700)
Fig. 341. An edition from the study period of Rigan Bartholomew Depkin in Rostock
Fig. 342. Erasmus of Rotterdam (1519)
Fig. 343. Leiden University, which had also many students from Riga
Fig. 344. The library of Leiden University
Fig. 345. The anatomical theatre of Leiden University
Fig. 346. A manual of anatomy published in Ferrara (Italy), 1600 (LAL)
Fig. 347. *Sistema cosmicum* by G. Galilei, an edition of the Elzevirios (1635)
Fig. 348. Death takes an old man to the doctor. Engraving from *«Der Totentanz»*, an Augsburg edition (1544)
Fig. 349. A view of Leipzig from «Cosmography» by S. Muenster (1544)
Fig. 350. A school of astrologers
Fig. 351. A Leipzig edition (1707) on the collection of books good for a student
Fig. 352. Instructions for cutting water veins from a Vidzeme calendar of 1710
Fig. 353. A picture from a textbook of anatomy printed in Berlin (1576)
Fig. 354. Brawl between the students of Erfurt and the craftsmen of the city (1506). The Goddess of Wisdom Athena leads the students
Fig. 355. The famous University of Helmstadt *(Juleum)* around 1700
Fig. 356. Death settles the dispute of philologists. Picture from an edition of Cicero's works, Venice, 1576
Fig. 357. A scientist with a book and a goblet. Picture from the memorial album of Axel Oxenstierna (1583–1654), later Swedish chancellor, made during his studies in Jena
Fig. 358. The trademark of Erhard Ratdolt (1447–1527), typographer of Augsburg, in *Ars oratoria* (1490). There is a picture of a naked Saturn on the shield
Fig. 359. The entry of Johann Kotany from Arensburg and the drawing of a coloured coat of arms in the album of Rigan Rutger Hemsing, August 1625 (LAL)
Fig. 360. Wittenberg around 1628. Picture from a Frankfurt am Main edition – *Thesaurus Philo Politicus* by Daniel Meisner
Fig. 361. Picture from a Leipzig edition *Speculum medicinae* (1495)
Fig. 362. Luebeck around 1681 with the comet observed at the time
Fig. 363. The market square of Luebeck. Engraving, 17th century
Fig. 364. The Dominican Church of St. Mary-Magdalene in Luebeck
Fig. 365. The navigation law of Visby. A Luebeck edition (1575)
Fig. 366. The commentary to the rights of the city of Luebeck published in Frankfurt am Main (1664)
Fig. 367. An edition of the Chronicle by Gottfried Schulz with a view of the city on the title-page, Luebeck, 1654
Fig. 368. Playing woman. Picture from the series of wood engravings by Tobias Stimmer, 16th century
Fig. 369. The church rules for Riga; repeated edition, Luebeck, 1559
Fig. 370. The trademark of Ludwig Dietz, bookprinter from Rostock (1530)
Fig. 371. Picture from a calendar in Low German printed in Luebeck (1519)
Fig. 372. Regulations for the prevention of plague issued by the Town Hall of Rostock (1625)
Fig. 373. The renewed rules on weddings, christenings and dressing in Rostock (1625)
Fig. 374. Bloodletting. A picture from a calendar published in Rostock (1523)
Fig. 375. Death takes away a thief with the stolen things. Medieval motif
Fig. 376. The panorama of Greifswald. From the engraving by Matthew Merian (1652)
Fig. 377. The oldest periodical of Stralsund (1689)
Fig. 378. Ancient engraving of Stralsund
Fig. 379. Ancient engraving of Wismar
Fig. 380. The Library of Hamburg in the premises of the former St. John's Monastery. Copper engraving (around 1649)
Fig. 381. A fragment from the panorama of Hamburg (1644). The view of St. John's Monastery
Fig. 382. Sebastian Bergen, burgomaster of Hamburg (1554–1623), who had presented books to the city library
Fig. 383. Ex libris for the private library of the Uffenbachs' family in Hamburg (17th cent.)
Fig. 384. Calendar compiled by Johann Heinrich Foigt. A Hamburg edition (1711)
Fig. 385. Collection of songs for the school of Hamburg, the so-called «Johanneum». A Hamburg edition (1588)
Fig. 386. Picture by an unknown German engraver – illustration for the book on prominent women by G. Boccaccio (1473)
Fig. 387. The Players. Engraving, 16th century
Fig. 388. The Dancers. Wood engraving from a book published in Nuremberg (1488)
Fig. 389. Reconstruction for the medieval theatre equipment, which could be found in Riga and other Hanseatic towns of the time
Fig. 390. The Town Hall of Lueneburg in 1605
Fig. 391. The edition of the Lueneburg Bible in Goslar (1638) with the view of Lueneburg on the title-page
Fig. 392. Braunschweig around 1600
Fig. 393. Duke August Junior, founder of the Wolfenbuettel library, bibliophile
Fig. 394. Duke August in his library in Wolfenbuettel
Fig. 395. The so-called wheel of book reading in the Wolfenbuettel library

Fig. 396. Bremen in Hogenberg's wood engraving around 1590
Fig. 397. The market square of Bremen in copper engraving by Matthew Merian
Fig. 398. The oldest newspaper printed in Bremen (1609)
Fig. 399. Roland of Bremen
Fig. 400. A view of Soest in 1591
Fig. 401. Danzig in a 17th century engraving
Fig. 402. A merchant from Danzig in the Hanseatic period
Fig. 403. The port of Danzig, 17th century
Fig. 404. The so-called court of King Arthur in Danzig, 17th century
Fig. 405. Danzig around 1628
Fig. 406. St. Mary's Church in Danzig
Fig. 407. Costumes of the citizens of Danzig around 1600
Fig. 408. Koenigsberg in the Hanseatic period
Fig. 409. Latin–German–Polish Dictionary published in Danzig (1642)
Fig. 410. An edition of Prussian Chronicle by Petrus Dusburg, Frankfurt am Main and Leipzig (1679)
Fig. 411. Theodor de Bry (1528–1598) – artist who had emigrated to Frankfurt am Main from the Netherlands
Fig. 412. A Frankfurt am Main edition of the Bible (1534)
Fig. 413. An essay on Lapland by Johann Schefer, Frankfurt am Main (1673)
Fig. 414. City musicians. Engraving, 1538
Fig. 415. The oldest seal of Leipzig (ca 1287)
Fig. 416. The old Town Hall of Leipzig in 1672
Fig. 417. Having lunch in the Middle Ages (16th cent.)
Fig. 418. Arsenal and the Town Hall Library in the new market square of Leipzig. Engraving (ca 1700)
Fig. 419. Book «The Swedish Merchant» published in Wismar and Leipzig (1706)
Fig. 420. St. Thomas' Church in Leipzig
Fig. 421. Fragment from the title-page of the edition «The General View of the Orchestra» by Orlando di Lasso
Fig. 422. Nuremberg in an ancient engraving (1628)
Fig. 423. Advertisement on the taming of an elephant in Nuremberg (1629)
Fig. 424. A writer at his writing-table. Wood engraving by Hans Burgkmair (1530)
Fig. 425. Ex libris by Albrecht Durer for Willibald Pirckheimer, patrician of Nuremberg, bibliophile (1503)
Fig. 426. German peasants playing chess. Engraving (ca 1694)
Fig. 427. A medieval accountant
Fig. 428. The seller of spectacles. Engraving from the first German textbook in ophtalmology (1690)
Fig. 429. A family of beggars on their way to the town
Fig. 430. Augsburg edition of «A New Albert the Great» (1579)
Fig. 431. Measurings done around 1550. Ancient wood engraving
Fig. 432. A leaflet on a strange natural phenomenon in Erfurt (1627)
Fig. 433. The office of Jacob Fugger in Augsburg (1518)
Fig. 434. The panorama of Cologne in a Basel edition (1481)
Fig. 435. A view of Cologne around 1628
Fig. 436. A shoemakers' shop in the Middle Ages
Fig. 437. Fragment from the panorama of Cologne (1531)
Fig. 438. Carpenters at the construction of a house. German engraving (1668)
Fig. 439. A catalogue of books issued by Samuel Selfisch, publisher from Wittenberg (1554–1608)
Fig. 440. The Oeresund with Danish customs castles in the middle of the 17th century
Fig. 441. Jacob Boehme, philosopher of Goerlitz, autodidact and shoemaker
Fig. 442. The siege and destruction of Magdeburg in 1631. Engraving by M. Merian
Fig. 443. A view of a medieval bakery. Engraving, 1716
Fig. 444. In a wine cellar. Wood engraving (1584)
Fig. 445. The old Town Hall of Antwerp (ca 1700)
Fig. 446. «Four philosophers» (Rubens with his friends) by Peter Paul Rubens
Fig. 447. The trademark of the Plantins in Antwerp
Fig. 448. Hanseatic town Bergen in Norway
Fig. 449. The first complete edition of the Bible in Finnish. Stockholm edition (1642)
Fig. 450. A calendar for Reval (1671) preserved in Riga (LAL)
Fig. 451. A view of Reval in 1615. Left – St. Olav's Church
Fig. 452. The first book printed in Reval (1634)
Fig. 453. Monks as pipers and beggars in the Middle Ages
Fig. 454. Mary with Child Jesus. Picture by Michel Sitow, outstanding painter of Reval, in the Dalem Museum of Berlin
Fig. 455. Paul Fleming, the most prominent German poet of the 17th century and an edition of his works
Fig. 456. Dictionary published in Hagenaw, 1531, which has come from St. Olav's Library in Reval
Fig. 457. «The Postal Newspaper», the oldest newspaper in Reval (1699)
Fig. 458. Miniature from the Charter (*schragen*) of St. Kanut's Guild Hall in Reval
Fig. 459. One of the most ancient German book plates made for Hans Igler
Fig. 460. Book published by Ludovik Dunte, pastor of Reval, in Luebeck (1636)
Fig. 461. Philip Krusius – the founder of the well-known Krusensterns' family in Reval
Fig. 462. Fragment from M. Luther's Small Catechism published in Estonian, Wittenberg, 1535
Fig. 463. A view of Novgorod from J. G. Brand's travel book, published in Wesel (Germany), 1702
Fig. 464. Ancient engraving which shows the setting of a book
Fig. 465. The dedication of Paul Fleming to the Reval Grammar School, printed in Reval (1635)
Fig. 466. The so-called sorting of herrings at the River Daugava in Riga (ca 1650)
Fig. 467. Riga in the 17th century. A view from the River Daugava.

OJĀRS ZANDERS

DIE BUCHDRUCKERKUNST
UND DIE KULTUR ALTRIGAS
IN IHRER WECHSELWIRKUNG
MIT DEN DEUTSCHEN
HANSESTÄDTEN
(13.-17. Jahrhundert)

Verlag «Zinātne»
Riga 2000
Lettisch

OJĀRS ZANDERS

SENĀS RĪGAS GRĀMATNIECĪBA
UN KULTŪRA HANZAS PILSĒTU
KOPSAKARĀ (13.–17. gs.)

Redaktore Biruta Alksne
Datorgrafiķis Oskars Stalidzāns
Mākslinieciskā redaktore Ināra Jēgere
Tehniskā redaktore Gaļina Sļepkova
Korektore Alīda Āva

Formāts 84x90/12. Izdevniecība «Zinātne», Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta uz *MoDo Paper Latvia AS* Silverblade Silk 115 g/m² papīra VZD poligrāfijas daļā «Latvijas karte», O. Vācieša iela 43, Rīga, LV-1004. Iesieta a/s «Preses nams», Balasta dambis 3, Rīga, LV-1081.

Zanders O.

Za 555 Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā (13.–17. gs.) / Māksl. A. Mitris. – Rīga: Zinātne, 2000. – 395 lpp., il.

ISBN 5-7966-1248-4

Grāmata stāsta dažādos aspektos par Rīgas kultūrvēsturi pirmajos piecos pilsētas pastāvēšanas gadsimtos. Dominē grāmatniecība, bet skartas arī citas senās Rīgas kultūras norises. Rīga parādīta pārējo Hanzas pilsētu kopsakarā un līdz ar to visas tālaika Eiropas kultūras kontekstā. Izdevumā izmantoti Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas un citu republikas arhīvu un bibliotēku fondi, kā arī Vācijas bibliotēkās un arhīvos iegūtie materiāli. Grāmata bagātīgi ilustrēta.

Tā adresēta visiem, kas interesējas par latviešu kultūrvēsturi.

UDK 002.2 (091)

Ls. 10,-

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA
0301013699

L2001-6
12